КУЗЬМА
ЧОРНЫ

АКАДЭМІЯ НАВУК БССР

ІНСТЫТУТ ЛІТАРАТУРЫ ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

КУЗЬМА ЧОРНЫ

ЗБОР ТВОРАЎ
У ВАСЬМІ ТАМАХ

ВЫДАВЕЦТВА
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
МІНСК 1975

КУЗЬМА ЧОРНЫ

ТОМ ВОСЬМЫ

ПУБЛІЦЫСТЫКА 1923—1944

ДЗЁННІК

ЛЕТАПІС ЖЫЦЦЯ І ТВОРЧАСЦІ

ВЫДАВЕЦТВА
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
МІНСК 1975

Рэдактар тома
А. М. АДАМОВІЧ

*Падрыхтоўка тэкстаў і каментарыі,
алфавітны даведнік твораў, паказчык імён —*
М. А. ТЫЧЫНЫ
Летапіс жыцця і творчасці —
Р. І. ГУЛЬМАН

Ч $\frac{70303\text{-}210}{М\ 302(05)\text{-}75}$ 105-75

ПУБЛІЦЫСТЫКА

ПЫТАННЕ СЁННЯШНЯГА ДНЯ

Ужо даўно і многа гаворыцца ў нас аб зблiжэннi горада з вёскай. Але рабiлася ў гэтым напрамку да гэтых часоў зусiм мала. Тое ж, што рабiлася, давала зусiм мала карысцi.

I гэта затым, што вёска не давярае гораду. I не дзiва, што гэта так.

Тое, над чым селянiн працуе цэлы год, на гарадскiм рынку аддаецца задарма. Земляроб, якi мае 3-4 дзесяцiны зямлi сярэднiм лiкам, можа сабраць восенню, пры сярэднiм ураджаi, 30—35 коп жыта, што дасць якiх-небудзь 150 пудоў. За гэтыя пуды горад дасць яму не больш, як 3 пары ботаў, а калi ў яго сям'i 4 душы, дык i выходзiць, што за год ён не заробiць нават сабе на боты. Праўда, у яго ёсць яшчэ ярына, але ж трэба яму яшчэ харчавацца самому, харчаваць жывёлу i абсеяць поле.

Вось тут i смычка. I не дзiва, што селянiн такi недаверчывы к гораду.

Цяпер нашы гаспадарчыя органы прыступiлi к барацьбе з павышэннем цаны на тавары i паставiлi перад сабой мэту — падняць цану хлеба.

Даўно б пара. Аб гэтым трэба было думаць i дзень i ноч. Гэта павiнна быць нашай самай галоўнай, самай вялiкай задачай сённяшняга дня. Гэта балючае пытанне трэба паставiць рабром i думаць над iм, працаваць, пакуль яго не вырашым, пакуль зжывём гэтую ненармальнасць, якая так цяжка адбiваецца на вясковым жыццi.

Ад вырашэння гэтага пытання галоўным чынам i залежыць смычка горада з вёскай.

ЛІСІЦА Ў ІСПАЛКОМЕ

— Эй ты, галава саўхозская, дай агню!

«Галава саўхозская» — рабочы з саўхоза, Кірылка — шчупленькі, рыжанькі чалавечак, у парваным зашмальцованым кажушку і плыценькай шапцы з трусавае шкуркі, услужліва заварушыўся, дастаў з кішэні каробку запалак і, страсянуўшы яе ў руцэ, каб даведацца, ці не пустая яна падчас, быстра падбег к сцяне, дзе на вузенькай лаўцы, з папяросаю ў зубах, сядзеў саўхозскі пісар — Вінцэнты Квэцоўскі, быўшы панскі аканом.

Праўдзівае прозвішча яго было — Вінцэнты Квэц, але зрабіўшыся даўней аканомам, ён стаў, дзе было трэба, падпісвацца «далікатней».

Узяўшы з рук услужлівага Кірылкі запалкі, ён стаў запальваць іх.

Першая запалка не загарэлася. Другая пальнула сіненькім аганьком, але зразу патухла, засмярдзеўшы паленаю серкаю. Трэцяя — чыркнула вялікім жоўтым агнём, але ён таксама быстра патух.

Вінцэнты Квэц радасна азірнуў усё памяшканне іспалкома, гучна кашлянуў, каб звярнуць на сябе ўвагу людзей, якія тут таўкліся, з дзелам і без дзела, і з ядавітаю ўсмешкаю сказаў весела Кірылку:

— На, брат, назад твае запалкі, палі іх сам: ты ж павінен добра ўмець іх запальваць.

— Чаму гэта я павінен умець іх запальваць? — прагаварыў засмучаны Кірылка.

— Чаму?! — зарагатаў Квэц,— што ты пытаеш, гэта ж вашы запалкі, вы такіх хацелі.

Тут ён зноў глянуў на грамаду мужчын, якія сталі збірацца ўжо кругом яго і Кірылкі.

— Гэта ж якраз тое, чаго вы хацелі,— загаварыў ён далей,— усё ж старое вам здавалася кепскім, вы ж усё хацелі новага! Дык чаго ж вы цяпер? Гэта ж тое ваша новае?

— А чорт яго ведае,— сказаў Кірылка, засмуціўшыся, і схаваў запалкі ў кішэню.

— Куды ж хаваеш,— загукаў Квэц,— дай сюды, можа як-небудзь закуру.

— Ну, наце, ці ж я шкадую?! — адказаў Кірылка, зноў дастаючы запалкі з кішэні.

На гэты раз запалка запалілася, і Вінцэнты Квэц, выпусціўшы з рота цэлую хмару пахучага дыму, стаў пільна прыглядацца да ўсяго таго, што рабілася ў іспалкоме, каб зноў знайсці што-небудзь нядобрае і зрабіць дурнямі сялян, якія «хацелі новага».

У гэтую хвіліну ўвайшоў у іспалком чалавек, гадоў пад сорак, у лапцях і з пугаю пад пахаю.

Абабіўшы каля парога з ног снег, ён паволі падышоў к сталу, дзе сядзеў дзелавод іспалкома — маладзенькі хлапец, у чорным кароткім фрэнчы і з мокрымі, гладка прылізанымі ка лбу валасамі.

Падышоўшы к яму, чалавек сказаў:

— Каб гэта як, таварыш, запісаць дзіця.

Дзелавод адарваўся ад сваіх папераў, паглядзеў з хвіліну на чалавека і сказаў:

— Дзве тысячы рублёў гербавага збору.

— Колькі гэта? — запытаўся чалавек.

— Два мільярды,— растлумачыў дзелавод.

— А-а-а,— зацягнуў чалавек, весела глянуўшы на дзелавода,— кажаце, два мільярды. Ну добра, я зараз. Адно завязу пуд жыта Янкелю і вазьму ў яго грошай. Я хутка: тут блізка.

— А што, смачна?! — загаварыў Квэц.— Нарадзілася дзіця — плаці пуд, захочаш жаніцца — плаці два. Пэўна і з таго берацё, хто памрэ? — звярнуўся ён да дзелавода з яхідпай усмешкай.

Дзелавод вінавата ўсміхнуўся. Ён умеў толькі пісаць, нічога ніколі не чытаў, нідзе не бываў, нічым не цікавіўся і не ведаў нічога, што робіцца вакол.

— Не, з памёршых не бяром,— ціха адказаў ён.

Некаторыя сяляне зарагаталі, а Квэц загаварыў далей:

— Адно ж з памёршых і не берацё. Нашто табе, чалавеча, было гэтае дзіця! Захацеў цяперашнім светам яшчэ мець дзеці. Ты ж цяпер не ацярэбішся!

— Ад чаго не ацераблюся? — запытаў, спалохаўшыся, чалавек.

Квэц стаў прыдумляць, каб чым-небудзь яшчэ лепш напалохаць гэтага цёмнага чалавека і ўсіх тых, што, разявіўшы раты, слухалі яго.

І ён стаў плясці:

— А вы думаеце, цяпер дзеці — вялікае шчасце? І самі будуць мучыцца і бацькоў мучыць. Пойдуць зараз розныя падаткі...

— На каго, на дзяцей?! — пачуўся з грамады перапалоханы голас.

— А што думаеце, можа яшчэ і гэта быць. К гэтаму ідзём,— адказаў Квэц.

— Божа, мілы,— прагаварыў страшна перапалоханы чалавек,— хай бы лепш яно было спруцянела там, дзе было, гэтае дзіцё.

— Было б шчаслівейшае,— важна падкрэсліў Квэц.

Чалавек выйшаў, каб завязці пуд жыта Янкелю і ўзяць у яго грошай.

Пасля таго як ён пагаварыў з Квэцам, гэты пуд жыта стаў здавацца яму большым за ўсю яго гаспадарку, нечым такім, страта чаго згубіць усё тое, чым ён дагэтуль жыў.

Думаючы так, ён зусім забыўся, што ўчора, к хрэсьбінам, выгнаў пяць пудоў мукі на самагонку. Самагонка не ўдалася, і ён сягоння раніцаю расчыніў другія пяць пудоў. А едучы сюды, ён вёз з сабою тры пуды жыта, каб у мястэчку, у таго самага Янкеля ўзяць «бутэльку чаго лепшага».

А тым часам у іспалком увайшоў старшыня.

Квэц зварушыўся, устаў з лаўкі і хутка зняў з галавы шапку.

— Добрага дня,— сказаў ён, падаючы старшыні руку; і бачучы, што той стаіць у шапцы, салодзенькім галаском загаварыў ціха, каб мала хто чуў.

— А я дык зняў шапку. Думаю сабе — неяк нялоўка. Усё ж такі наша савецкая ўстанова, якую трэба шанаваць.

Угледзеўшы вакол сябе ядавітыя ўсмешкі, ён засмуціўся, уздзеў на галаву шапку і падышоў к сталу дзелавода.

Той нешта пісаў у вялікай кнізе.

— Слаўная папера,— сказаў Квэц, разглядаючы кнігу, каб што-небудзь сказаць,— мусіць, заграпічная.

— Якая ж яна заграпічная,— пачуўся насмешлівы голас ззаду,— паедзь вунь у любы горад, дык там табе цэлыя вагоны, яшчэ лепшае. Чаго хочаш знойдзем, і ўсё наша.

— Можа быць, я не спрачаюся,— адказаў Вінцэнты Квэц і баязліва пайшоў к дзвярам.

Услед яму сталі рагатаць.

З'ЕЗД ДЭЛЕГАТАК — СЯЛЯНАК І БАТРАЧАК

Дняўное пасяджэнне 6-га г. м.

З усіх куткоў, падчас самых глухіх і дзікіх, з'ехаліся яны. Іх некалькі соцень. Большасць усё маладыя дзяўчаты, але ёсць і стараватыя кабеты. Ахопленыя цікавасцю да справы, яны ловяць усё тое, што гаворыцца і робіцца.

Зразу кідаецца ў вочы тое, як многа за часы рэвалюцыі паднялася наша кабета ў сэнсе грамадзянскага жыцця. Калі яшчэ два гады таму гэтая самая кабета з недаверчываю ўсмешкаю адносілася да ўсякіх канферэнцый і наогул к рабоце жанаддзела, то сягоння ўжо гэтага не відаць. Дэлегаткі на з'ездзе, забыўшы ўсё, увайшлі ў працу, у вырашэнне пытанняў...

Вось на сцэне дэлегатка гаворыць, бойкімі словамі малюе жыццё саўхоза на Чэрвеншчыне. Яна некалькі разоў паўтарае цікавую думку:

— Саўхозы нашы.

І потым заканчвае:

— Беднаты многа, ну, а дзе ўзяць, калі дзяржава бедная. Вось калі падымем гаспадарку нашых саўхозаў, тады будзе большая плата рабочым. Толькі мы гэта павінны зрабіць. Я гавару: узяць лягчэй, чым даць.

Словы яе пакрываюцца бурнымі воплескамі.

І ўжо вакол загулі галасы. Гавораць адна з другою, горача спрачаюцца, даказваюць адна адной. Відаць, што ніяк не могуць пакінуць пытання, не вырашыўшы яго да канца.

— Дайце слова, дайце слова! — крычаць.

— Ціха, таварышы...

— Хаця адно слова! — чуецца дзявочы голас.

— Мне, мне дайце!..

Ставіцца пытанне, ці даваць больш слова прамоўцам-дэлегаткам, ці не.

Галасуюць. Лес рук. Потым выходзяць на сцэну, гавораць, часам са смуткам у голасе, які заўсёды пераходзіць потым у бадзёрасць. Гавораць аб сваіх крыўдах, аб усёй бядзе, якую вынесла на сваіх плячах сялянка за годы вайны і рэвалюцыі...

Падаюцца ў прэзідыум запіскі, у іх адбіваюцца ўсе думкі, якія не даюць спакою жанчыне і якія яна часам не адважваецца выказаць словамі. Тут многа пытанняў, з'явіўшыхся з пераходам на звонкія грошы, многа пытанняў аб кааперацыі, аб пашырэнні Беларусі, аб адносінах вёскі к гораду.

Вось даслоўна такія пытанні:

— Чаму Савецкая ўлада выпусціла звонкія грошы?

— Ці не скарыстае наша золата і серабро буржуазія?

— Чаму, калі выпусцілі звонкія грошы, яны перш-наперш паявіліся ў таргоўцаў?

— Чаму такія дарагія тавары, што немагчыма работніцы за зробленую плату купіць на вопратку?

— Чаму ў горадзе ядуць белы хлеб, а ў вёсцы чорны і чаму ў горадзе ходзяць у блішчастых, шаўровых чаравіках і ў шубах, а ў вёсцы часта ў лапцях?

— Ці будзе Беларусь незалежна ад Велікарусі і Украіны будаваць сваё эканамічнае жыццё?

— Ці можна забараніць спекулянтам таргоўлю?..

І многа яшчэ цікавых пытанняў, у якіх відаць цяжка перажытае, з пакутай перадуманае.

На ўсе пытанні дае адказы т. Нодэль:

— Мы людзі прастыя,— кажа ён.— Калі мы бачым, што робім якую-небудзь памылку (а іх у нас было многа), то мы ўсім кажам: вось мы здорава памыліліся, робім інакшай...

Гаворыць ён аб прычыне выпуску звонкіх грошай, аб адносінах к ім буржуазіі, аб тым, што калі які-небудзь рабочы атрымаў за работу звонкія грошы, то аддаў іх таргоўцу за тавар, за гэтым яны і відаць часам у спекулянта.

Далей гаворыць ён аб «ножніцах», аб той рабоце, якая зроблена гаспадарчымі органамі, каб зрабіць тавары даступнымі рабочаму і селяніну, і аб добрых выніках гэтае працы.

— Хадзем усе з канферэнцыі ў рабочыя кварталы, паглядзімо, як жыве гарадская работніца, які яна хлеб есць, белы ці чорны, у якіх яна чаравіках ходзіць. Калі відаць блішчастыя чаравікі і шубы, то гэта нэпманы, з якімі мы нічога агульнага не маем і якія ўжо дажываюць сваё...

— Разаўём кааперацыю,— гаворыць далей т. Нодэль,— і таргоўля спекулянта сама згіне. Такім чынам мы і забаронім яму таргаваць...

— Не трэба вам раз'язджацца адгэтуль, пакуль вы не ўбачыце ўсяго рабочага жыцця горада, каб вы не думалі, што горад — вораг вёскі...

У зале ціш. Часам якая-небудзь жанчына, слухаючы, прапускаючы праз свае мазгі ўсе цікавыя адказы, уся ахопліваецца толькі адною думкаю, звязанаю з адказам, падняўшы сваю цвёрдую, мазалістую руку, яна хоча нешта сказаць, нават адкрывае рот, але бачачы, што прамоўца гаворыць далей, так і астаецца на некалькі хвілін як бы застыўшы...

Потым, як канчаюцца адказы на пытанні, падаецца яшчэ некалькі запісак:

— Каму Савецкая ўлада ўдзяляе больш увагі — работніцы ці сялянцы?

— Ці можна запісацца ў партыю малаграматнай?

Т. Нодэль адказвае і на гэта і потым гаворыць заключнае слова:

— Мы ў сваёй сям'і,— кажа ён,— і за гэтым можам пагаварыць па душах, нават часам горача паспрачацца, але потым сказаць адзін аднаму,— ну, а цяпер давайце дзела рабіць. Нам трэба ведаць,— дзе, і галоўнае, чаму кепска...

Слова яго канчаецца воплескамі ўсіх дэлегатак.

Наступае абедзенны перарыў...

Выходзячы з памяшкання і таўкучыся ў раздзявальні, адзеючыся, дэлегаткі гавораць, спрачаюцца.

— Я прыехала са станцыі Оршы,— чуцён голас,— дарэмна, гавару, скардзяцца, што ў горадзе лепш жыць, як у вёсцы. Мы атрымліваем па 13 чырвоных рублёў у месяц, дык ці ж можна з гэтага добра жыць?

— Я хачу папрасіць літаратуры,— чуваць другі голас.

Шумна гаворачы, ідуць у сталоўку.

Вячэрняе пасяджэнне 6 сакавіка

Пасяджэнне адчыняе т. Муратава. Яна кажа, што ў прэзідыуме з'езда ёсць прапановы паслаць тэлеграмы прывітання ад імя з'езда ў бюро КПБ, ЦВКБ, Савета прафсаюзаў, сакратарыята жанаддзела... [...]

Прапановы гэтыя сустракаюцца бурнымі воплескамі.

Не ўспелі яны яшчэ заціхнуць, як чуецца з залы голас дэлегаткі:

— Паслаць тэлеграму прывітання Надзеждзе Канстанцінаўне Крупскай!

Новыя воплескі.

Т. Муратава абвяшчае, што Мінскі гарадскі выканаўчы камітэт просіць з'езд дэлегатак пасля свайго пасяджэння быць на яго пасяджэнні...

З'езд прыступае да працы.

З дакладам выступае Наркамсабеса.

Ён кажа:

— Уся наша беднасць, усё гора, перажытае за часы вайны, з'яўляецца вынікам таго, што некалькі дзесяткаў капіталістаў хацелі абагаціцца. Яны можа хацелі даць раскошнае жыццё адной якой-небудзь сваёй графіні, і дзеля гэтага мучыліся мільёны работніц і сялянак. Вайна, якая трэба была капіталістам, пакінула нам страшную спадчыну: многа калек, многа знішчаных гаспадарак. Для нас цяпер адна дарога: дапамагчы гэтым пацярпеўшым. Савецкая ўлада гэта робіць па меры сваіх сіл. Наш Саюз пакрыт сеткаю інвалідных дамоў, у каторых мы не даём памерці з голаду інвалідам...

Што тычыцца да абяднеўшых за вайну гаспадарак, то і тут робіцца ўсё магчымае ў сэнсе дапамогі. Гэтымі днямі ў нашым сабесе было паднята пытанне, як бы дапамагчы такім і наогул бедным гаспадаркам у час веснавой сяўбы. У гэтым сэнсе шырокую работу могуць павясці камітэты ўзаемадапамогі. Трэба толькі, каб у іх увайшлі лепшыя людзі сучаснай вёскі; а такія людзі — гэта дэмабілізаваныя чырвонаармейцы і камсамольцы. Самыя адзыўчывыя людскому гору — гэта кабеты; і яны абавязкова павінны ўваходзіць у склад гэтых камітэтаў...

Дарогу кабеце ў камітэт узаемадапамогі!

Прамова Наркамсабеса выклікае многа розных пытанняў сярод дэлегатак.

Просяць слова... Пачынаюць гаварыць.

Вось на сцэне з'яўляецца кабета. Яна яшчэ, пэўна, не старая, але твар яе зморшчаны. Яна ў вераўчаных лапцях, у саматканай адзежы. На пагляд ёй гадоў за 50.

Ціхімі, часта блытанымі, словамі яна гаворыць:

— Я з вёскі Шоперава, Магілёўскага павета. Што мы тут гаворым, то ўсё вельмі добра. Але не заўсёды гэтак робіцца. У нас камітэт узаемадапамогі памагае толькі багатым, а бедны не даступіцца. У нас перасіляюць кулакі і падсмейваюцца над намі...

Гаворыць яна, не аглядаючыся назад і не зазіраючы ўперад, а пра жыццё сягонняшняга дня.

Зразу робіцца зразумелым, што ёсць глухія куткі, дзе яшчэ бедната толькі пачынае варушыцца, бо вёска раскалолася на кулакоў і беднякоў.

І вось гэтая старая, непісьменная, пэўна, кабета заве ў канцы свайго слова жанчын разам з мужчынамі ўзяцца за дзела.

Чутна бадзёрасць у канцы яе слоў.

У зале ціш. Нават сцены, якія раней бачылі тут толькі дваранскія сабранні, хмурна застылі, здаецца, перад небывалым прамоўцам.

А вось другая дзяўчына Мінскага павета Сёмкава-Гарадзецкай воласці.

У яе словах ужо ясна малюецца шлях жанчыны:

— Часцей трэба збірацца нам на такія канферэнцыі, а то мы цёмныя. Школа ў нас у 5-цёх вярстах. Трэба нам у вёску школу не адно для дзяцей, а і для нас.

Выступаюць больш, дэлегатак чалавек дванаццаць выходзяць гаварыць...

Гавораць дзяўчаты з вёсак, з саўхозаў...

Гавораць аб «непарадках», пытаюцца, што рабіць, даюць рады...

Вось чутно, што недзе там у вёсцы камітэт узаемадапамогі з кулакоў увесь выбран, а там недзе ў глухім кутку ён не працуе... Кепска дзела ідзе...

А вось чутно:

— А ў нашай вёсцы ўсё добра. Пажалуй, ідзём угору, паднімаемся. У нас усюды камсамол арудуе...

— Таварышы,— гаворыць новая дэлегатка.— Я сама член камітэта ўзаемадапамогі. На мяне скоса глядзяць мужчыны; тваё дзела, кажуць, прасці. А я кажу: прасці маё дзела, але і тут маё дзела. Работа ў нас як калі, часам кепская, часам добрая, няма каму працаваць у нашым камітэце...

— Адкуль? — чутны галасы.

— Вёска Курыцічы, Мазырскага павета, Петрыкаўскай воласці,— адказвае кабета.— Прозвішча маё Картыня...

Так доўга яшчэ гавораць. Выказваюць сваю радасць, гора.

Зразу кідаецца ў вочы, што адчуваюць сябе тут, як дома...

У прэзідыуме чалавек 15. Многа маладых дзяўчат, некалькі стараватых і саўсім старых кабет.

Вунь з боку стала, злажыўшы рукі, сядзіць жанчына, член прэзідыума. Худы твар яе ў дробненькіх маршчынах; на ім адбітак нейкае думкі. Вочы яе прыжмураны.

Можа, яны не выносяць электрычнага свету, прывыкшы за свой век к цёмнай газоўцы ў доўгія асеннія ночы.

Зычныя воплескі... звонкія галасы. Вакол пануе радасць...

Гэты жаночы з'езд будзе штуршком для ходу наперад нашых камітэтаў узаемадапамогі,— канчае сваё заключнае слова Наркамсабеса.

Са спевамі песняў, найбольш камсамольскіх, дэлегаткі пераходзяць праз некалькі вуліц на пасяджэнне гарадскога іспалкома.

На пасяджэнні мінскага гарадскога іспалкома

Дзеля таго каб пазнаёміць з'езд з жыццём горада, з дакладамі выступілі члены гарадского іспалкома і загадчыкі аддзелаў іспалкома ў розных галінах.

Першым выступіў загадчык Мінскага аддзела аховы здароўя доктар Сляпян.

Ён гаварыў аб той рабоце, якую зрабіў аддзел у сэнсе аховы здароўя работніц і дзяцей. Ён адзначыў, што раней многа кабет губіла сваё здароўе, а падчас і жыццё ад так званых абортаў. Цяпер,— кажа ён,— калі работніцы няма як па якіх-небудзь прычынах раджаць, аборт павінен рабіцца ў поўных санітарных умовах, у спецыяльных прытулках, якія ёсць у Мінску, і дактарамі.

Далей т. Сляпян адзначыў, што ў Мінску ёсць 3 радзільных прытулкі, дамы для грудных, беспрытульных дзяцей... Ёсць яслі, дзіцячыя дамы, да якіх прыкамандзіраваны спецыяльныя дактары. Ёсць дзіцячая амбулаторыя. Ізучаецца здароўе падросткаў, якія працуюць на фабрыках і заводах.

Далей гаварыў т. Рабіновіч аб установах, якія маюць сваёю мэтаю ахову здароўя работніц і іх дзяцей, але знаходзяцца пад кіраўніцтвам аддзела народнай асветы. Ён адзначыў, што ў Мінску 16 дзіцячых садоў, у якіх да 700 дзяцей.

Далей член іспалкома Камінскі прапанаваў, каб іспалком сягоння пастанавіў адчыніць яшчэ адны дзіцячыя

яслі ў чэсць Усебеларускага з'езда сялянак і батрачак.

Прапанова гэтая была сустрэта бурнымі воплескамі.

Член іспалкома т. Клыс адзначыў, што і сялянка, так як і работніца, мае патрэбу ў яслях для дзяцей. Гаварыў ён яшчэ і аб тым, што часам выхаванне дзіцяці ў яслях розніцца ад таго выхавання, якое падносіцца дзіцяці тады, як яно з ясляў пападае на ноч дадому. Каб гэтага не было, трэба мець зносіны з бацькамі дзяцей. У гэтым напрамку многа ўжо зроблена, і ўсякае дзіця павінна выхоўвацца на сваім родным языку.

Дакладчыцы, якія выступаюць ад дэлегатак, адзначылі, што і ў вёсцы яслі трэба,— калі работніца ў горадзе, ідучы на фабрыку, пакідае дзяцей у яслях, то сялянка дзеля сваёй карысці павінна гэта рабіць, ідучы на поле.

Але часта, дзякуючы цемнаце сваёй, сялянкі баяцца гэтых ясляў, не ведаючы часам добра, што гэта такое... Многа вясковых кабет губіць сваё здароўе няўмелымі абортамі, якія робяць часта шаптуны і павітухі...

Цікава гаварыла дэлегатка Шушко, Глускай воласці, Бабруйскага павета. Вось што яна казала:

— Каб не было ўсяго таго страшнага для жанчыны, аб чым мы тут доўга гаварылі, нам патрэбна асвета. Вось мы гаворым, што ў нас няма школ, не маем сродкаў іх трымаць. Але ці падумаў хто, што мы даём 2 прадналогі замест аднаго. Другі прадналог — гэта папу. Вось мы школу, вучыцеля не можам трымаць, а папы ў нас ёсць, а потым скардзімся на дзяржаву. Так у нашай вёсцы, так я думаю і вакол. Улада наша камуністычная, яна хоча даць нам асвету. А хто ж улада, хто гэтая дзяржава?! Мы самі!

Доўга пасля гэтых слоў грымяць воплескі ўсёй залы.

Дэлегатка Барысаўскага павета Хадасевіч сказала:

— Калі нашы сыны будуць нашымі дактарамі, тады ахова нашага здароўя будзе для нас забяспечана. І вось к гэтаму дружна нам трэба ісці...

У канцы пасяджэння член іспалкома т. Абражук сказаў, што прадлажэнне т. Камінскага аб адчыненні ясляў у чэсць з'езда ён падтрымлівае, але дабаўляе, каб яслі былі адчынены за рысай горада.

Т. Муратава адзначыла ў заключным слове:

— З'езд наш мацней яшчэ звяжа вёску з горадам. Нашы прамовы выяснілі гэтую сувязь, якая ёсць дагэтуль;

высвілі, што вясковая кабета мала яшчэ прымае ўдзелу ў грамадзянскай працы.

Сягоняшні дзень нашага гэтага пасяджэння з'яўляецца днём смычкі праз іспалком...

Пасяджэнне выносіць пастанову: Заслухаўшы даклады аб рабоце гарісполкома ў галінах аховы маці і дзіцяці і народнай асветы, адкрытае пасяджэнне гарісполкома разам са з'ездам батрачак і сялянак Беларусі знаходзіць, нягледзячы на кароткі час работы ў мясцовых абставінах, у дзень вызвалення работніцы і аховы маці і дзіцяці, што ў рабоце гарісполкома ёсць шэраг дасягненняў, але працу ў гэтай галіне трэба ўмацаваць, палепшыць і павялічыць.

Пасяджэнне лічыць неабходным намеціць і прапанаваць гарадскому іспалкому правесці такія мерапрыяцці:

1) У самым хуткім часе адчыніць дом маці і дзіцяці.

2) Аб'яднаць дамы дзіцяці ў адну паказальную ўстанову.

3) Арганізаваць шэраг дзіцячых ясляў пры абшчажыццях для рабочых.

4) Арганізаваць інтэрнацыянальны дзіцячы сад.

5) Рэарганізаваць дом для адзінокіх жанчын у працавую рабочую камуну і пры доме арганізаваць майстэрні.

6) Арганізаваць вытворчы клуб-майстэрню для беспрызорных падросткаў.

7) У самым хуткім часе адвясці памяшканне для арганізацыі дома, беручы пад увагу малы лік дамоў па беспрызорнасці, якія ёсць у Мінску.

Пасяджэнне зачынілася ў паўгадзіны дванаццатага.

Дняўное пасяджэнне 7 сакавіка

Адчыніўшы пасяджэнне, т. Мурагава абвяшчае, што на з'езд прыбыла з Масквы прадстаўніца ад ЦК РКП т. Калыгіна. Аднагалосна т. Калыгіна выбіраецца ў члены прэзідыума.

У сваёй прамове т. Калыгіна падкрэслівае вялікае значэнне жаночага з'езда на Беларусі, змучанай войнамі, находамі немцаў, палякаў і г. д. Усё гэта цяжка адбівалася на жыцці беларускай жанчыны. Нягледзячы аднак на гэта, характар з'езда паказвае, як паднялася беларуская жанчына. Далей т. Калыгіна малюе ўсю работу, якая зроб-

лена сярод жанчын СССР, гаворыць аб мэце гэтай работы, яе далейшых шляхах і той вялікай ролі, якую павінна сыграць жанчына, у сэнсе будаўніцтва новага быту.

Пасля т. Калыгінай робіць даклад т. Хатэнка — зам. камісара Наркамзема Беларусі. Даклад аб сельскагаспадарчай кааперацыі. Ён падкрэслівае, што смычку горада з вёскай можна зрабіць толькі праз кааперацыю.

Далей ён гаворыць аб адчыненні на Беларусі таварыстваў сельскагаспадарчага крэдыту, аб сельскагаспадарчых таварыствах, аб калектыўных гаспадарках. Далей т. Хатэнка падкрэслівае, што ва ўсіх гэтых установах і арганізацыях вялікую ролю павінна граць жанчына вёскі, бо многія галіны сельскай прамысловасці, як, напрыклад, малочная гаспадарка, знаходзяцца ў руках сялянкі. У нас на Беларусі (да пашырэння),— гаворыць т. Хатэнка,— у праўленнях кааператываў усяго 23 жанчыны. Гэты малы лік паказвае, які малы ўдзел прымае ў нас жанчына ў кааператыўнай працы.

Па дакладу т. Хатэнкі маюць словы многія дэлегаткі.

Выходзяць на сцэну адна за адной. Дзяўчаты і кабеты. Гавораць часам нясмела, а часам і саўсім ужо смела. Ад непрывычкі, ад навізны ўсяго гэтага, ніяк не могуць часта ўтрымацца ў рамках аднаго пытання; гавораць не толькі аб кааперацыі, а і аб камітэтах узаемадапамогі, аб асвеце. Вось маладзенькая дзяўчына, сціснуўшы рукі ў кулакі, крычыць:

— Я ўмею чытаць, але калі ёсць час для гэтага?! Летам жні, зімою прадзі, нават сну мала. Ну, калі чытаць, калі?!

Аж нешта страшнае чуецца ў голасе.

А вось пажылая кабета. Твар малады, але зморшчаны, і валасы выбіліся з-пад хусткі. І з непрывычкі здаецца як бы ненармальным, што ў яе заскарузлых, з неабмываемай сажаю руках блакнот і аловак. Гаворыць аб адносінах мясцовай улады да жаночай грамадзянскай працы — не бойся, сама ідзі: усё роўна ніхто там цябе не пазаве. Потым, блытаючыся ў словах, гаворыць аб Леніне, аб «радасці».

Воплескі не даюць ёй скончыць.

Вось дэлегатка з Барысаўскага павета, Вялікадолецкай вол<асці>.

— Горад ужо стаў на ногі,— кажа яна,— мы гэта бачым. А вёска асталася далёка ззаду. Чаму аб нас горад

мала ўспамінае? Чаму мала прысылае к нам сваіх сіл, якія збіраліся нас бараніць. Прысылайце камуністаў у нашы цёмныя куточкі.

* * *

Даклад т. Сянкевіча аб вясковым быце даўней, цяпер і ў будучыні — і жанчыне — зацікавіў, захапіў з'езд так, як ніводзін другі даклад.

— Наш новы быт,— гаворыць т. Сянкевіч,— выяўляецца ўжо нават у тым, што вы з сваёй, чыста жаночаю крыўдаю, часам з лапцямі і сярмягамі, сабраліся ў гэтай даўнейшай дваранскай зале. Даўней кабета вясковая была нявольніца нявольніка. Яе гаспадар быў нявольнікам пана, а яна была нявольніцай свайго гаспадара-мужа. Нявольніца яна яшчэ асталася і да гэтага часу. Яна малая, толькі навучылася хадзіць,— а ўжо з'яўляецца нянькаю свайго меншага брата ці сястры. Трохі падрасла — глядзіш, ужо цягне мяшок зелля з агарода або на сенажаці працуе. Праца цяжкая сустрэла яе ўжо з пялёнак. Дзявочыя песні яе вясёлыя, але вясельныя — поўны ўжо скаргі і жальбы. Ужо адзін царкоўны шлюб робіць яе нявольніцай. Ужо там у царкве «апостал» кажа: «а жана да баіцца свайго мужа». Ідзе яна замуж у большасці выпадкаў не па каханню, а затым, што можа прынесці ў чужую сям'ю карысць сваёю працаю ці пасагам. І к 30-ці гадам — яна ўжо саўсім старая. На кожным кроку яе жыцця — паны, шаптуны, заразлівыя хваробы, часта няўмелыя кустарныя аборты, якія губяць яе жыццё, цёмныя павітухі. У такую няволю аддала жанчыну царква. Ужо даўно, на адным усяленскім саборы паднімалася пытанне: — «ці мае жанчына душу»?..

Савецкая ўлада робіць усё магчымае, каб вызваліць жанчыну з гэтага пекла. І гэты наш з'езд мае гэтую ж мэту. Патрэбна барацьба з духавенствам, з усімі забабонамі. Без гэтага не будзе жанчыне дарогі к свету. Жанчына павінна разам з мужчынам прымаць удзел у грамадзянскім жыцці, ва ўсіх галінах дзяржаўных спраў — і ў кааперацыі, і ў галіне народнай асветы... Толькі такою дарогаю жанчына прыйдзе к свайму новаму быту. Савецкая ўлада — першая ўлада на зямлі, якая дала кабеце магчымасць дабіцца гэтага. Дык разам жа, кабета, з К<амуністычнай> п<артыяй> да свайго радаснага жыцця!

Доўга грымяць бурныя воплескі дэлегатак.

Выходзяць гаварыць дэлегаткі.

Вось зусім маладзенькая дзяўчынка з Гомельшчыны, Калінінскага пав<ета>, Касюкоўскай вол<асці>, Бухарына — пралетарскай камуны № 1.

Яна гаворыць: — Жанчыны! Пакіньце баяцца новага быту, ідзеце к яму.

Чаму сярод вас тут так мала камунарак? Нас раней палохалі камунаю, але мы не слухалі і арганізавалі яе. У нас усё адно. Мы там усе як браты і сёстры. У нашай камуне няма царквы, але ёсць затое яслі для дзяцей. Сваіх дзяцей мы не хрысцім, але растуць яны шчаслівыя. Камуна толькі і ёсць жыццё для нас.

Чутны воплескі.

А вось словы такой самай маладзенькай батрачкі-камсамолкі:

— Маладыя — усе ў камсамол, а старыя не перашкаджайце ім у гэтым.

Вось адна апавядае з свайго жыцця:

— Выйшла я замуж без вянца, але жыву шчасліва. Мае землякі і зямлячкі смяяліся нада мною, але цяпер ужо сталі задумвацца над гэтым.

Выступаюць больш... Зразу кідаецца ў вочы, што гавораць «па-свойму», як бы ў сябе дома. На маладых тварах вызначаецца радасны настрой, а на старых — сляды глыбокіх думак. Гэтыя старыя жанчыны выносяць можа (і пэўна, што гэта так) у сабе вялікую барацьбу двух, праціўных адно аднаму, пачаткаў. Бо вядома, як трудна вырываць, ды яшчэ і з карэннямі, тое, што глыбока ўрасло, тое, што ўсё жыццё панавала над думкамі, лічылася «ўсясветнай ісцінай» і на што цяпер адчыняюцца вочы.

Можа толькі сягоння вось тут, у гэтай зале дваранскага сабрання, многія з гэтых, без пары старых кабет, зразумелі настаяшчую праўду аб «грабіцелю-бальшавіку».

І нейкі філасофскі выгляд маюць зморшчаныя жаночыя твары...

Вячэрняе пасяджэнне 7 сакавіка

На чарзе даклад т. Гярновіч, прадстаўніцы савецкай юстыцыі,— «Аб зменах у нашым заканадаўстве». (Адносна да жанчыны).

У дакладзе ярка малююцца адносіны між жанчынай і мужчынам у старыя часы, уся іх ненармальнасць...

Далей аб гісторыі жаночага руху ва ўсім свеце, аб тым, што гэтым рухам увесь час былі ахоплены толькі буржуазныя жанчыны. Іх рух чыста жаночы, абасоблены,— кажа дакладчыца,— і з нашым рухам ён нічога супольнага не мае. Наш рух не спецыяльна жаночы, а агульнапралетарскі, класавы.

Далей дакладчыца гаворыць аб савецкіх законах, абараняючых працу жанчыны, аб кодэксе ЗАГС, знаёміць з'езд з некаторымі цікавымі стаццямі кодэкса ўгалоўнага і ЗАГС.

Даклад выклікае многа розных пытанняў, і на сцэну зноў з'яўляюцца прамоўцы-дэлегаткі.

І тут так, як і раней на сваіх кароткіх прамовах, адзначаецца немагчымасць дэлегатак утрымацца ў рамках аднаго пытання. Гавораць аб асвеце і раптоўна пераходзіць на ўвесь цяжар жыцця, на беднасць, на несправядлівасць мясцовай улады. Гаворыць аб праднaлогу, аб дзераве і г. д. Гаворыць ад усяго свайго пачуцця, з сілай. Зразу відаць, як многа перажыла, перапакутавала вясковая кабета.

Гавораць аб адносінах да жанчын са стараны мясцовых органаў, аб адносінах да з'езда.

Вось дзяўчына — Лойка — гаворыць аб тым, як яе выбралі на з'езд, але ў воласці не хацелі даць ёй фурманкі, і яна пехатой з Сёмкава-Гарадзецкай вол<асці> ішла на з'езд. Расказвае, як палохалі яе дома гэтым з'ездам, як смяяліся. Яна заве кабету на шырокую дарогу.

Дэлегатка Старобінскай вол<асці>, Слуцкага пав<ета> Будрык задае перад усім з'ездам пытанне, як глядзіць Савецкая ўлада на брак, які не зарэгістраваны ў ЗАГСе, і прызывае з'езд вырашыць пытанне, ці можна лічыць законным брак, які не запісан.

І вось тут з'яўляюцца радасныя думкі аб тым, як высока паднялася за часы рэвалюцыі наша жанчына. Тут справа не ў тым, добрую ці кепскую папраўку яна хоча ўставіць у закон, а справа ў тым, што яна ўжо смела стала крытыкаваць дзяржаўныя законы і не толькі ў сябе дома, а на сваім з'ездзе, на сваім кангрэсе. Думаецца, як высока паднялася гэта нашая беларуская жанчына над хвалёнай культурнай жанчынай Захаду, якая на сваіх з'ездах гаварыла «аб модах, шляпах» і г. д., што відаць нават з тых часопісаў, якія выдаваліся кіраўнікамі іхняга руху.

У адказ на выступленне Будрык гаворыць дэлегатка Высоцкая, якая адзначае, што рэгістрацыя бракаў неабходна дзеля таго, каб лягчэй ахоўваць правы кабет... Для Савецкай улады няма законных і незаконных бракаў і дзяцей.

У сваім заключным слове т. Гярновіч закранула пытанне, падказанае дэлегаткамі аб прастытуцыі, барацьбе з ёю Савецкай улады і метадах гэтай барацьбы.

Потым адказвае на цэлы шэраг запісак.

З'езд заканчвае сваю сягоннягшнюю работу. Т. Муратава абвяшчае, што сягоння з прычыны пярэдадня свята жанчыны-работніцы розныя прафсаюзныя арганізацыі просяць дэлегатак пайсці ў іх клубы для святкавання.

Зачытваюцца тэлеграмы прывітання з'езду ад 1-й Мінскай жалезначыгуначнай школы, ад мінскай рабочай канферэнцыі, якая толькі што адбылася.

Явілася дэлегацыя ад саюза пішчавікоў, ад якой т. Бейніна ўручыла прэзідыуму з'езда чырвоны сцяг.

Дэлегаткі арганізавана разыходзяцца па рабочых клубах для святкавання дня работніцы.

Дняўное пасяджэнне 8 сакавіка

Пасяджэнне, адчыненае т. Муратавай, пачынаецца словам прывітання т. Аксёлавай, прадстаўніцы ад жанок мінскіх рабочых, якая пасля свайго слова ўручыла з'езду падарунак — невялічкую бібліятэчку.

Пасля кароткай прамовы т. Муратавай наркамасветы [...] робіць даклад «Аб асвеце ў вёсцы».

Ён кажа, што ў агульным ліку ўсіх працаўнікоў асветы на Беларусі 45% займаюць кабеты. Гэтая лічба сведчыць аб тым, што ў галіне народнай асветы жанчына ўжо выявіла сябе, тут яна прымае актыўны ўдзел у працы, тады, як другія камісарыяты толькі заклікаюць к сабе жанчыну.

Далей [...] дае малюнак школьнай справы на Беларусі, гаворыць аб тым, што недахваткі сродкаў не даюць магчымасці развярнуць школьную працу так, як бы хацелася. Але ўсё гэта часовая з'ява.

Далей аб нашай школьнай сістэме: даўней толькі праз гімназію можна было «выйсці ў людзі». А гімназія ніколі не спускалася ў вёску. Нават не ў кожным павятовым горадзе была яна. Наша ж блізкая мэта — у кожнай валас-

ці адчыніць сярэднюю школу. Гэта з поспехам выпаўняецца — лік нашых сямігодак па вёсках і мястэчках з кожным годам павялічваецца. Быў час, [...] калі адсутнасць сродкаў заставіла нас увясці так званае самаабмежаванне, цяпер жа гэтага няма; з павелічэннем у нас сродкаў робіцца ўсё магчымае, каб забяспечыць школу ўсім тым, што неабходна для заняткаў. Адно з нашых вялікіх пытанняў сягоннешняга дня — гэта палепшыць матэрыяльнае становішча настаўніцтва, бо гэта многа значыць у справе народнай асветы... Мы хочам, каб школа наша давала навуку тую, якая нам патрэбна тут на нашым месцы. Наша краіна — краіна земляробства. І вось мы надзялілі школы зямлёю, на якой з цягам часу будуць «паказацельныя пункты земляробства». Зразу гэтага мы зрабіць не можам, а зямля ўсё ж такі дае карысць,— можа ёю пакарыстацца часам вучыцель, што дадае яму ахвоты лепш працаваць... У нашых школах навука выкладаецца на тых мовах, на якіх гаворыць жыхарства. У нас ёсць школы беларускія, расійскія, польскія... [...] У нас няма, як нам многія гавораць, «насільнай беларусізацыі»,— у нас школа беларуская там, дзе жывуць беларусы і дзеці іх, апрача беларускай, другой мовы не ведаюць... [...] Нам раней гаварылі, што беларуская мова некультурная, што гэта проста або мова «мужыцкая», або «жаргон». А мы кажам проста: плюнь ты, чалавеча, на тое, што табе кажуць «культурнае і некультурнае», а рабі так, як табе лепш... Для нас усе мовы культурныя, бо гэта мовы «людскія»...

Далей [...] гаворыць аб выхаванні дзяцей, у якім вялікую ролю павінна граць кабета; аб хатах-чытальнях, аб працы ў іх, аб ахове кніжак, якія часта дарэмна марнуюцца па вёсках...

Па дакладу [...] мае слова дэлегатка ад Самахвалавіцкай вол<асці> Мінскага павета т. Шыян. Яна гаворыць:

— Наша жанчына ўжо зразумела вялікае значэнне кнігі... Дайце нам больш настаўнікаў... Аб школе павінна думаць, клапатацца жанчына так жа, як і мужчына, бо чыё сэрца баліць, як не мацеры, як яе дзіця прыйдзе са школы з памёрзлымі рукамі і нагамі. Дык думай жа, кабета, аб палепшанні гаспадарчага становішча школы, вырашай гэтыя пытанні на сходах... не глядзіце коса, як гэта часта

робіцца, на вучыцеля: яму неабходны брацкія адносіны... і яшчэ неабходна звязаць дамашняе выхаванне са школьным.

На сцэне перад сталом прэзідыума — дэлегатка Чудная, з вёскі Шаперава, з Магілёўшчыны. Яна, гэтая старая кабета, гадоў за 50, гаворыць пасля кожнага дакладу, і часам па некалькі разоў. Кожны раз яна гаворыць аб страшнай беднасці, аб цяжары, аб горы, бядзе, у якіх жыве вёска. Вось учора яна гаварыла аб той несправядлівасці, з якою «савецкія чыноўнікі» бралі праднадог. Цяпер яна гаворыць аб тым, што школа ў іх вёсцы такая, у якой няма як вучыцца бедным — настаўніца дае «казённыя» кнігі таму, хто прынясе ёй торбачку гароху ці кусочак сала. І вось тут гэтая старая, простая кабета, сама таго нават не ведаючы, у сваіх кароткіх, блытаных словах так многа гаворыць, столькі, колькі не можа часам сказаць доўгая прамова вучонага прамоўцы. Зразу малюецца вялікая беднасць некаторай часткі сялянства, такая беднасць, што страта «торбачкі гароху» ёсць ужо нешта цяжкае. Малюецца і другое: вучыцелька кваліць на «торбачку гароху», значыць яна яшчэ галодная. І відаць сэнс слоў старое сялянкі: горад, падай сваю руку вёсцы, бо ёй дарага кожная «торбачка гароху!».

Вось дэлегатка Бурлыга, Горнаўскай вол<асці>, гаворыць яна нешта новае, яшчэ дагэтуль дэлегаткамі не гаворанае:

— Чаму ніхто з нас не гаворыць аб беспрытульных дзецях, якіх у нас па вёсках многа. Летам яны нам пасуць быдла, прыносяць карысць, і тады мы іх бачым. А зімою яны ўжо нам робяцца непатрэбнымі, мы ўжо аб іх забываем. Часам у нас, па вёсках, ёсць многа сродкаў, якія можна было б скарыстаць дзеля гэтых бедных, пакрыўджаных жыццём дзяцей. Гэта тая зямля, якая нарэзана школам, або якія-небудзь другія запасныя зямельныя фонды. Часам гэтыя землі засяваюцца нават не вучыцелем, гэта яшчэ нічога, але якім-небудзь старшынёю валіспалкома або якім-небудзь інструктарам. Добра, калі яшчэ карыстаецца гэтаю зямлёю ўвесь іспалком, як установа. Вось, па-мойму, і трэба ўсе такія сродкі абярнуць на беспрытульных дзяцей. Я прызываю перадаць гэтыя землі, хоць да часу, на карысць гэтых дзяцей.

Вось дэлегатка Дарэўская. Яна часта выступае. Яе ўжо ведае ўвесь з'езд, як моцную ў сваіх думках дэлегатку,

смелага прамоўцу, і за гэтым яе адно паяўленне на сцэне вызывае бурныя воплескі. Яна ў цяжкай, зрэбнай, чырвонай спадніцы, шэрай суконнай кароткай вопратцы. Выгляд яе нейкі здаровы, і здаецца, што можа яна кулаком адбіць рог у стала...

У час абедзеннага перарыву каля памяшкання з'езда, на вуліцы, стоячы на тратуары, яна гаварыла з другою дэлегаткаю:

— Вось ты гаварыла, што нам трэба рабіць,— сказала ёй дэлегатка. — Ну, але ці зробім мы ўсё гэта.

— Зробім,— адказала рашуча Дарэўская,— трэба нам адно: адзін другога лавіць. Калі знойдзеш гада ў іспалкоме, дык бярыся за яго — хадзі адно сюды, галубчык! А калі няма сілы ўзяць — заві камсамольца. Лаві і глядзі вакол!

Цяпер яна гаворыць:

— Вось адна дэлегатка гаварыла, што трэба ў вёсцы будаваць фабрыкі. А я кажу не, не трэба. Фабрыка — гораду, вёсцы — зямля. Горад павінен падтрымаць нас, а мы горад!..

Так і чуецца, праглядвае моцны, «тугі» розум гэтае «мужычкі», якога «абухам не перашыбеш». Яна ўжо будуе дзяржаву аднымі гэтымі сваімі словамі, ад якіх, здаецца, бярвенні гатовы варочацца...

Т. Муратава робіць даклад аб рабоце сярод сялянак і работніц.

У дакладзе малююцца этапы гэтай работы, яе бліжэйшыя мэты, пытанні аб ролі дэлегаткі ў вёсцы.

Са словам па дакладу т. Муратавай зноў выступае старая Чудная:

— Няхай ужо мы не ведалі свету, хай жа дзеці нашы яго ўбачаць,— кажа яна. Гаворыць далей, часта блытаючыся ў словах. Яна — член прэзідыума і пасля свайго кароткага слова садзіцца на сваё месца за чырвоным сталом на сцэне.

Пасля заключнага слова т. Муратавай выносяцца рэзалюцыі па ўсіх дакладах, у якіх адны матывы — праз працу — к светлай будучыні, у дзяржаўным будаўніцтве — вялікая роля жанчыны. Зачытваецца тэлеграма прывітання ад супрацоўнікаў Наркамзему.

Т. Муратава абвяшчае, што кожная дэлегатка атрымае па звонкай савецкай манеце, каб азнаёміць скарэй з новымі грашыма вёску.

Выходзяць са словамі прывітання прадстаўнікі ад Чырвонай Арміі, ад рабфака БДУ. Просяць дэлегатак пайсці паглядзець на іх жыццё...

Дэлегаткі раз'язджаюцца і разыходзяцца ў чырвоныя казармы, на рабфак, на адчыненне ясляў і кансультацыі ў імя дня работніцы.

Вячэрняе пасяджэнне 8 сакавіка ў Беларускім Дзяржаўным тэатры

Зачыненне з'езда

Дэлегаткам раздаюцца партрэты Леніна. Пасля прамовы т. Калыгінай і цэлага шэрагу выступленняў дэлегатак гаварыў прамову старшыня ЦВКБ т. Чарвякоў.

Ён сказаў:

— Трудна нашай Беларусі паднімацца, але як пойдзеш на нашы з'езды, то набіраешся сілы, радасці для далейшай працы будавання новага жыцця, замест старога, цёмнага.

Вось прадстаўніцы самых глухіх куткоў Беларусі з нейкім радасным пачуццём дзержаць у руках партрэт Леніна. Чутно было, як многія абяцалі павесіць гэты партрэт дома разам з абразамі. Гэта гаворыць аб тым, што кабета наша раздвоена, адной нагою яна ўжо ступіла на новае, другою яшчэ моцна стаіць на старым. Па заветах слаўнага бацькі нашага Леніна мы толькі самі можам выйсці на светлую дарогу. Мы павінны весці барацьбу з тымі, якія глядзелі на нас, асабліва на кабету нашу, як на «быдла». А гэта гаварылі тыя, што акружалі жыццё кабеты нашай іконамі, якія яшчэ і дагэтуль, вісячы па вуглах у хаце, гавораць: «павінуйся, цярпі». Дзесяць гадоў таму назад ніхто мабыць і не думаў, што цяпер, у гэтым дзяржаўным тэатры, наша вясковая кабета будзе вырашаць пытанні, не толькі звязаныя з сваёю дзяржаваю, але і звязаныя з Англіяй, Францыяй і другімі заходнімі «высокакультурнымі» дзяржавамі...

Вось тут наша кабета гаруе, а недзе далёка капіталіст, седзячы ў сваім кабінеце, думае, як бы скарыстаць яе працу. Вось, напрыклад, не вельмі даўно ліёнскія купцы прасілі нас загатаўляць для іх паяскі, якія вяжуць слуцкія кабеты і якія так ахвотна купляюць за граніцай; або другія западныя купцы прасілі нас загатаўляць для іх наш

лён, які столькі цяжкае працы патрабуе ад нашай кабеты і на якім яны абагачваліся б,— усё гэта і ёсць тая самая паншчына, але ў далікатнейшай, «культурнай» форме... Многія ў нас яшчэ не ведаюць усёй праўды аб К<амуністычнай> п<артыі>, многія не давяраюць ёй. Многія, нават, каб прыйшлося, не пайшлі б у гэты тэатр, лічачы гэта нечым пустым, непатрэбным. І вось з гэтай цемраю вядзём мы барацьбу. Але барацьба гэтая ў многа разоў цяжэйшая, чым з беднасцю, з разрухаю. Моцны фундамент ужо заложан. Ёсць у нас ужо і жанчыны, якія ўсё зразумелі. І везучы дадому партрэты Леніна, вы ўсе павінны ведаць, хто такі быў Ленін. Калі мы будзем верыць у Савецкую ўладу, што яна наша, мы справімся з цемраю, якая нас акружае. Ужо многія з вас, пабыўшы тут, скажуць, што бальшавікі не «абармоты», а хочуць шчасця чалавецтву і за гэта змагаюцца. Няхай жа жыве К<амуністычная> п<артыя>, няхай жыве вольная наша Беларусь, няхай жыве вызваленая сялянка і работніца!

Доўгія, гучныя воплескі пакрылі канец прамовы т. Чарвякова.

Далей прамова т. Багуцкага.

Прывітанне ад Чырвонай Арміі.

Зачытваюцца тэлеграмы прывітання ад работніц гарадоў Бранска і Уфы. Бранскія р<аботніцы> прызываюць святкаваць 8-е сакавіка замест якога-небудзь царкоўнага свята. Работніцы г. Уфы прызываюць 8-е сакавіка святкаваць замест «благавешчання». Прадлажэнне гэтае прымаецца з бурнымі воплескамі.

Пастаноўлена паслаць тэлеграму 3-му Інтэрнацыяналу, праз які вітаць Клару Цэткін і працоўных усяго свету.

Далей даклад т. Фрай аб камсамоле і яго працы. Пасля дакладу зачытваецца спіс дэлегатак, якія падалі заявы аб уступленні ў партыю і камсамол.

Сакратар ЦК КСМБ абвясціў, што падаўшыя заявы ў камсамол прымаюцца і далей прызываў іх к сумеснай рабоце.

Аб уступленні ў партыю падана 15 заяваў. Ім прапанавана звярнуцца па гэтай справе ў мясцовыя ячэйкі.

З'езд пастанаўляе, каб увекавечыць памяць Леніна, звярнуцца з адозваю да сялянства аб сазданні «Сялянскага фонду ў імя Леніна».

Спецыяльнымі дэлегатамі падносяцца падаркі з'езду: ад завода «Пралетарый» — партрэт К. Цэткін, ад дома

груднога дзіцяці — знімак з быту дома, ад жонак ваенна-служачых — Чырвонае знамя.

З'ездам пастаноўлена прасіць ЦВКБ прадаставіць 20 месц для членаў з'езда на маючым быць з'ездзе Саветаў пашыранай Беларусі.

Пасля заключнага слова т. Муратава зачыняе з'езд.

Духавы аркестр грае «Інтэрнацыянал». Пасля дэлегаткі і ўсе прысутныя пяюць «Адвеку мы спалі».

Пасля зачынення з'езда для дэлегатак ідзе п'еса «На Купалле».

ЯК КАКОРЫНЦЫ, КАБ НЕ АСТАЦЦА Ў ДУРНЯХ, ШКОЛУ БУДУЮЦЬ

Каб какорынцам не астацца дурнямі, гул ішоў па лесе. Дакачваўся гул да валаснога мястэчка Капыля, разыходзіўся па ўсёй Случчыне.

— Нашто вы, браткі, лес пляжыце? — пыталі падарожныя ў какорынцаў.

— Школу будуем,— важна адказвалі какорынцы, абціраючы каравымі ад хваёвае і яловае смалы рукамі чырвоныя твары.— У нашай жа вёсцы Какорычах школы няма.

— А хто ж вам дазволіў лес сеч?

Какорынец убіваў у хвою сякеру, даставаў капшук з самарослаю табакаю і важна тлумачыў:

— Гэта ў нас, тым часове, пане-таварыш, школа ні к чорту годная, дык Савецкая ўлада нам і кажа: так і так, браткі-какорынцы, наце вам дзерава, будуйце школу, каб дурнымі вам не застацца.

— Верна, браткі,— здавальнёна адказваў падарожны,— будуйце школу, будуйце, каб дурнямі вам не застацца.

— Гы-гы, школу будуем,— крычалі какорынцы.

— Панцялей, давай, адно, вунь тую хвою абложым, не шкадуй — гэта ж будзе школа, не хвост сабачы. Старайся дурным не застацца.

— Верна, школа не хвост сабачы ж. Гы-гы.

— Давай пілу сюды, Марцін!

Стагнаў лес. Клаліся старыя хвоі. І ўсё для таго, каб какорынцам дурнямі не застацца.

* * *

Каб какорынцам не застацца дурнямі, было вывезена з лесу палавіна дзерава.

Пабудова школы — дзела, можна сказаць, агульнае. А калі хто ў агульным дзеле больш за ўсіх папрацуе, таго (спрадвеку гэтак вядзецца) дурнем лічаць.

І вось, каб не застацца дурнямі, какорынцы палавіну дзерава ў лесе пакінулі (каб вывезці — трэба папрацаваць).

— Каб гэта як, браткі, дзерава абчасаць, а то гніе пад карою,— гаварыў часам хто-небудзь з какорынцаў.

— Дурань ты,— адказвалі яму,— хто табе заплаціць за гэта. Ты ж тады дурным застанешся.

— Але ж часаць трэба?

— Хай табе ў грудзях чэша!

Дзерава гніло пад карою і дажджамі, а какорынец давольна пасміхваўся:

— Усё-дыкі я дурным не застануся, дарэмна працы не прылажу.

* * *

Каб не застацца ў дурнях, ноччу какорынцы прабуюць цягаць бярвенні. Выбера какорынец калоду па сваёй сіле, узваліць на плечы, аж вочы на лоб лезуць, і рад.

— Гы-гы, узяў. Сусед возьме, а я не. Я ж тады дурнем застануся.

* * *

Каб не застацца дурнямі, какорыцкія дзеці хочуць вучыцца. Какорынцы ж, каб не застацца дурнямі, баяцца прылажыць рукі да справы. Какорыцкія дзеці растуць няграматнымі дурнямі. Самі ж какорынцы лічаць сябе вельмі разумнымі.

А тая камісія, якая выбрана была кіраваць пабудоваю школы, застаецца ў разумных ці ў дурнях?

Няхай гэтая камісія, разам з какорынцамі, аб гэтым добра падумае.

САМАХВАЛАВІЦКАЯ ЎЗАЕМАДАПАМОГА І САМАГОННЫЯ ТРУБКІ

Самахвалавіцкі самагоншчык цыкнуў праз зубы слінаю, весела падмаргнуў усяму свайму сходу і стаў гаварыць:

— Яжэлі, скажам, таварышы, самахвалавіцкая міліцыя каго-небудзь з нас за каршэль зловіць ды адбярэ, значыць, самагонныя нашы прылады — цабры і дзежы, чыгуны і бутлі, бочкі і шмочкі, глякі, трубкі і ўсякія іншыя шрубкі, дык стала быць па закону аддае яна іх не ў акруговы наш горад Мінск, а нашаму роднаму раёну, самахвалавіцкаму камітэту заемадапаможнаму. Дзякрэт, значыць, стала быць, таварышы, такі выйшаў і больш нічога.

А раз заемадапамога ёсць такая ўлада, якая памагае ўсім «пастрадаўшым», дык і мы, як «пастрадаўшыя» ад міліцыі, можам там трохі пад гэтае. Усе нашы і трубкі і шрубкі мы можам ад заемадапамогі назад купіць на сваё здароўе.

Нашы трубкі самахвалавіцкая заемадапамога прадае па два рублі, значыць, за штуку.

— Прашу слова,— пачуўся голас.

— Гавары.

— Я, таварышы, можна сказаць, пакуль што не самагоншчык — трубкі, значыць, не меў такое, не ведаў, дзе дастаць. І ці не будзе цяпер якога касацельства з боку таго, чыя трубка, калі я яе куплю ў самахвалавіцкае ўзаемадапамогі?

— Калі раней захопіш — маеш права купляць.

— Эх, маліна! Дзякуй табе, божа, і табе, самахвалавіцкая заемадапамога. Не буду абіваць чужых парогаў, шукаючы самагону. Прыйшла, нарэшце, і мне пара стаць самагоншчыкам! Ур-ра!

Сход гукнуў. Ура.

— К парадку, таварышы. Цяпер, стала быць, міліцыя накрые — заемадапамога трубкі не змарнуе, жывуць, браткі, нашы трубкі! Ур-ра!

Другое «ўра» было адказам.

ПА ЎКРАІНСКІХ ПРАСТОРАХ

За Харкавам, пры жалезнай дарозе, таксама як і ў нас, трапечуць срэбнымі лісцямі слаўныя асіны і тая самая трава расце на адкосах. Толькі неба тут іншае, ды яшчэ вялікі прастор стэпу адчуваецца недзе за блізкімі ўзгоркамі і кустамі. А пасля, як застаўся ззаду прыгарад украінскай сталіцы — дачы, набегла з усіх бакоў роўная стэп.

Размах яе — як бяскрайнасць чыстага неба, колер яе нейкі цемнавата-сумны...

Стэп пустая, рэдка дзе відны на ёй пацямнеўшыя ад дажджоў мэндлікі позняга збожжа, многа нізкага, збітага быдлам іржышча і таксама многа цёмнай чарназёмнай раллі, месцамі роўна і гладка выбаранаванай.

Учора перад вечарам у Чарнігаўшчыне бачыў я з акна вагона, як украінцы ўзнімалі плугамі зямлю; па вузкіх палявых дарогах вазілі цэлымі абозамі бульбу, а цяпер, за Харкавам, поле амаль што пустое. І тут многа забаранаванай раллі, і на ёй ужо роўная зеляніна маладых усходаў, ды толькі выгляд тут стэпу зусім іншы. У Чарнігаўшчыне сям-там былі яшчэ лясы, а тут, станцыі праз тры ад Харкава, бяскрайні палявы размах.

Пры станцыях бахчы з гарбузамі, з кукурузаю, а пасля зноў роўная, пустая стэп.

Можа гэта мне з непрывычкі, але выгляд яе нейкі хмурны. Уяўляецца, што канца-краю няма нідзе гэтым прасторам.

Час ад часу прабягаюць міма ўкраінскія вёскі. Белыя мазанкі з нейкай як бы бяздумнай ухмылкай глядзяць з-пад саламяных стрэх; патанулі яны ў садах; між платоў уюцца дарогі-вуліцы, і здаецца, што на іх гразь, а гэта чарназём.

Калі дзе прабяжыць перад вачыма саўхоз — там вялікія кавалкі поля ўкрыты «падсолнухамі» і аруць там паравымі плугамі на калёсах. І непрывычна тое, што амаль не відно нідзе на полі дрэва.

Учора на захадзе сонца пры самай чыгунцы ляжала поле, засаджанае бульбаю, укрытае чорным бульбянікам.

Два хахлы запрагалі ў воз коні, а даль злівалася ў адну цёмную, трохі як бы туманную плянёнку.

І ўспомнілася Беларусь... Там у гэты час трохі пачаўшыя жаўцець дрэвы абліты праменнямі вячэрняга сонца, мацней пахне ў туманнай сырасці ядловец, крычаць па вёсках гусі і слаўна пахне свежаю, нядаўна выбранаю з зямлі бульбаю. Стаяў цягнік — наш і паравік браў ваду ці дровы на раз'ездзе. Я аж выйшаў з вагона — так захацелася пагутарыць мне з хахламі, якія ведаюць усё хараство палявых раніц і вечароў.

— Як гэты год картопля ў вас урадзіла,— запытаў я хахлоў.

Хахол не спяшаючы палажыў на зямлю плуг, які цягнуў на воз, абцёр каравыя рукі аб калені палатняных портак і радасна запытаў:

— А відкіля прыіхалы?

— З Мінску,— адказаў я.

— А скількі вам картоплі трэба? Але картоплі тут мала; гарбузів колі хочэце, то можна...

Я нічога не адказаў, пастаяў трохі, аглядаючы чорную зямлю, бачыў, як хахлы глыбакадумна на мяне глядзелі і маўчалі, і пасля пайшоў назад у вагон ад гэтых мілых, слаўных людзей, у «вобчаства» сваіх суседзяў па вагону — людзей «культурных», якія ўпэўнены ў тым, што калі нехаця дакранешся да чыйго-небудзь рукава ці нават чамадана, то гатова быць бяда, калі часам некалькі раз не скажаш «извините».

На станцыі Бахмач на паштовым аддзяленні шыльда па-ўкраінску: «пошта».

— Украінізацыя, значыт,— падмігнуў мне мой сусед-пасажыр.

— Хэ-хэ,— адказала важным смехам «дама», якая едзе ў Крым хіба можа для таго, каб пахудзець.

Цяпер ужо рэдка дзе відны праз акно вагона вёскі — амаль зусім іх няма. Ужо станцыяў сем ад'ехалі ад Харкава, а можа і больш. За стагамі саломы ў чыстым полі аруць параконным плугам, побач — барануюць дзеравяннымі баронамі, у якія запрэжаны старасвецкія валы, а праз некалькі вёрст зусім адна стаіць радавая сеялка і пры ёй сытыя коні з фурманам...

Стэп маўчыць. Толькі чыгуначныя станцыі з шыльдамі на ўкраінскай мове парушаюць мелодыю яе шырокай цішыні. Месячнымі начамі ў глухіх вёсках тут плаваюць

украінскія песні, плачуць вятры над вадою, «у канцы грэблі шумяць вербы», хіляцца вербы долу і месяц аблівае срэбрам белыя мазанкі. А ў бурныя ночы:

«До долу вірбы гне вісокі,
горамы хвілю підыма...»

Гэта стэп вялікага паэта Тараса Шаўчэнкі, гэта стэп вялікага ўкраінца — Гогаля, пабудаваўшага псіхалогію свае багатай творчасці на псіхалогіі глыбокай украінскай душы.

Сонца высока стаіць над стэпам. І з'яўляюцца думкі аб родных скошаных паплавах, аб крыклівых варонах над імі, аб пажоўклых ужо ад восені беларускіх лясах, аб залатых загонах іржышча. Уяўляецца поле з нявыбранаю бульбаю, людзі каля кустоў на полі і ціхая радасць залатых хат у сонечныя адвячоркі ранняй беларускай восені.

НА КУРОРТАХ

У крымскіх санаторыях і дамах адпачынку жывуць і правяцца ўтомленыя працай і хворыя працаўнікі нашых савецкіх гарадоў і вёсак, а ў крымскіх прыватных дамах і гасцініцах жывуць і карнаваляць людзі — хто іх ведае якія; гэта «нэпачы», а можа проста, так сабе людзі...

Вечарам, калі мора кіпіць бляскам месяца і надберажных ліхтароў, наберажная горада Ялты завалена натоўпам «эфірных» жанчын і «поўных густу ды хараства» мужчын. Тут «на лоне дзіўнай прыроды», у курортных выгодах, утвараецца падняцце «тонкаэстэтычных» пачуццяў чысценькіх курортных жанчын і мужчын; на бліскучых панелях, на прыберажных вуліцах, на скверах і бульварах, на прытульных лаўках, пад густым, цёмным зелянівам паўднёвых дрэў людзі — не проста людзі, а людзі — жанчыны і мужчыны. У бесклапотнасці і бяздумнасці людзі «ў чарах» ад ночы паўднёвай краіны, ад свае чыстаты і зграбнасці, ды яшчэ, пэўна, ад надзвычайнай лёгкасці мазгоў, якія, калі яны больш-менш цяжкаватыя і чым-небудзь запоўнены, робяць часам не так-то лёгкім і ўсё цела...

Перад гэтым, перад «карнавальскім» вечарам, значыцца, ялцінскія гандляры пудраю, парфумай і зграбнымі палачкамі-«тростачкамі» ды хлыстамі добра зарабілі і не спыняюць свайго выгаднага гандлю і вечарам.

Натоўп «курортных» людзей узяў тут пад сваю ўладу філасофска-хмурны гоман марской вады, бесперастанку пранізваючы яго пустазвонам вясёлага смеху, узяў пад уладу чыстату паветра, напаўняючы яго пылам, і нават узяў пад уладу адзін з вялікіх і дзіўных твораў чалавечага пачуцця — музыку.

Каб весялей гулялася, каб лягчэй і непрыкметней пераправіць вячэру з прыберажных рэстаранаў, запітую віном, каб напудраныя і размалёваныя жанчыны яшчэ больш здаваліся «эфірнымі» — на бульвары грае музыка. Слаўныя твары вайсковых музыкантаў, спакойная постаць капельмайстра — відны між кустоў пры роўнай сцежцы. З блішчастых трубаў узнімаецца нявыказаная словамі бяскрайняя тонкасць і глыбіня. Яна напаўняе сабою ўсё

і, здаецца, можа варочаць не толькі чалавечай душой, але і цёмнымі абрысамі блізкіх гор ды змрокам ціхіх далін. Зыкі плывуць над горадам, імчацца над морам. Будучы вышынёй хараства, яны нейкім насмешнікам прызначаны забаўляць глухі для іх натоўп. Часам ускінуцца яны бяскрайняй вясёласцю, як бы смехам над глухімі, што на набярэжнай. Мора ж, злоснае і вялікае, вечна грозна шуміць і б'ецца ў берагі, як бы хочучы затапіць набярэжную, ведаючы, што на ёй адна толькі пустата...

Другое жыццё ёсць на курортах. З дамоў адпачынку кожны дзень выходзяць на бераг мора купацца ўтомленыя і хворыя працаўнікі. Але гэта можа «трэцяе» курортнае жыццё. Я ж хачу сказаць яшчэ аб адным. На тым двары, дзе жыву я, кожны дзень скрыпіць стары гармонік — гэта хахол з Курскай губерні прыехаў на курорт вылечыць «беркулёз» касцей у нагах. Ён шавец і для таго, каб пражыць, латае старыя сандалі; у самую ж гарачыню дня на мыліцах вылазіць з свае каморкі ў ніжнім паверсе белага дома і, каб весялей было «прымаць сонечныя ванны», рэжа на гармоніку бясконца доўгія і скрыпучыя «нумары». Насупраць брамы гэтага двара, на вуглу Вінаграднай і Марской вуліц прымае сонечныя ванны другі хворы — самарскі татарын, што прыехаў на курорт лячыць сухотныя лёгкія. З сонечнымі ваннамі ў гэтага справа лепш, як у хахла. Калі таму, для таго каб прыняць ванну, трэба адрывацца ад работы, дык гэты і ванну прымае і работу робіць, патрэбную для таго, каб пражыць на курорце: ён прадае квас. Угледзеўшы каго-небудзь на вуліцы, ён стараецца выгаварыць, глытаючы пры гэтым вулічны пыл:

— Квас, квас, самы першы сорт!..

Калі ніхто доўга квасу не купляе, татарын пераходзіць поперак вуліцу і, пільна паглядаючы на пакінены ў некалькіх кроках квас, садзіцца ў самай браме, на сонцы. Да яго прыходзіць кульгавы хахол з гармонікам, і пад яе скрыпучы акампанемент яны вось ужо некалькі дзён спяваюць адну вядомую ім абодвум песню:

Мне ў вочы глядзела,
За ручку брала!..

Спяваюць яны абодва ціха, наколькі дазваляюць слабыя лёгкія татарына і неабходнасць расцягваць гармонік

хахла. А пасля гаворaць яны з сумам аб тым, што ў Куршчыне ўжо прыбіраюць каноплі ды малоцяць пшаніцу, а ў Самаршчыне яго (татарына) жонка ў гэты час дню якраз недзе, мусіць, пайшла за ваколіцу, каб вылучыць з стада карову ды напаіць яе ў рэчцы, а пасля падаіць. У галасах іх сум па прывычнай працы, па пакінутым ладзе жыцця. І зноў яны пачынаюць ціха спяваць, пакуль якому-небудзь гандляру шашлыкамі не захочацца выпіць квасу...

Апрача квасу ды сандаляў на курортах зарабляюць, хто чым можа. Прыезджыя з Крымскай стэпі татары пякуць шашлыкі «па 5 кап. палачка», а хто прыехаў сюды не так для курорту, як для заработку, шукае сталай працы ці так сабе якіх-небудзь заняткаў...

Учора вечарам у Ялцінскім гарадскім садзе прафесар багасловія мітрапаліт Увядзенскі чытаў лекцыю аб тым, ці васкрасаў Хрыстос, ці не. Пакуль пачалася лекцыя, я сядзеў у садзе ў слаўнай і вясёлай грамадзе ялцінскіх рабочых, матросаў і «нізавой» інтэлігенцыі і слухаў глыбакадумныя вылічэнні, колькі лектар сягоння заробіць. У кемкіх рабочых вылічэннях бралася пад увагу, колькі каштуе «сад для лекцыі», колькі «падаходнага падатку» за лекцыю аб васкрасенні Хрыста, колькі білетаў раскуплена. Выходзіла, што заработак будзе «нічаво». Чуліся нават зайздросныя галасы, што добра, ліха на яго, быць гэтакаму чалавеку: і на курортах пабудзе і грошай заробіць. Побач жа са мной нейчы фаталістычна-спакойны голас выводзіў «дактрыну», што на свеце робіцца неяк, што жыў ці не жыў некалі той Хрыстос, а вось цяпер чалавек сядзіць і зарабляе на гэтым. От бо «устройства» на свеце!..

Мая грамада пачала разыходзіцца, не даслухаўшы лекцыі да канца — мусіць, ёй было цікавасці да пытання «васкрасаў Хрыстос ці не» столькі, колькі мне да таго, колькі каштуе кіло пудры. Не даслухаўшы да канца, пайшоў і я.

У начным шуме мора чуўся трагізм, але музыка не грала, і гудкі караблёў былі поўны «курортнага смеху».

ВЁСКА НА НОВЫМ ШЛЯХУ

У дажджлівую пору я начаваў у вёсцы.

Поле вымакла пад асеннім дажджом, вуліца патанула ў гразі. Вечар паволі паўзе, і зліваюцца са змрокам мокрыя хаты. Запальваюцца агні, і асвечваюцца маленькія вокны.

Ціха на вуліцы.

І ў хаце, дзе я начаваў, ціха.

Гаспадыня — старая кабета — запальвае лямпу; трэ каравымі пальцамі шкло. Лямпа асвечвае хату.

Каля печы пад тапчаном насыпана дробная бульба.

— Чаму ў вас,— пытаю,— бульбу ў хаце сыплюць?

— А-ат,— адказвае гаспадыня,— нек прывыклі, не трэба кожны дзень у пограб лазіць. Хоць яно, ліха на яго, і нядобра — сцяна макрэе і вільгаць.

— Дык гэта яшчэ нічога,— гаворыць далей гаспадыня,— а як раней, дык па хатах карыты стаялі, ды гэта свіней кармілі. Нават і цяляты ў іншых стаялі ў маразы. А гэта патроху ўжо выводзіцца. От за апошнія два-тры гады многа чаго змянілася. Нек народ пачаў іначай жыць. Гэтыя маладыя дык смяюцца з нас старых: «Як вы,— кажуць,— жылі гэта раней, як у яме». Камсамольцаў многа ў нас...

На лаве стаяць тры прасніцы. Дзве з кудзеляю, а адна з воўнаю. Хутка знадворку прыходзяць дзве жанчыны — нявестка і дачка старое гаспадыні, і ўтраіх пачынаюць прасці.

— Дзе ж вашы мужчыны?

— А ў нас толькі адзін мужчына. Паехаў ён на кірмаш у мястэчка, ды от, мусіць, змачыў яго дождж. Але нічога, гуртам дык будзе весела ехаць — вельмі ж многа нашых людзей паехала сягоння на кірмаш, вядома — таму газы ды солі трэба, таму жыта прадаць, той каня купіць, а таму цану на што-небудзь выведаць.

Гаворыць старая кабета павольна — скрыпучым голасам, слініць нітку, круціць сухімі пальцамі верацяно.

— А ў вас пралкамі не прадуць?

— Гэта вы пра гэтыя калаўроты? Не, у нас не пра-

дуць. Туды за Слуцак, дык там, мужчыны гаварылі, ёсць гэтыя прыстройкі, а ў нас нек у моду не ўвайшло. Можа, яно і лепш было б, зручней, але от ніхто першы не адважыцца купіць.

Хутка пачынаюць сходзіцца на пасядзёнкі суседзі. Прыходзіць жанчына з прасніцаю, як я пасля даведваюся, жонка старэйшага сына, які аддзяліўся і жыве асобна. Пасля ўваходзіць трое мужчын — бацька і два сыны. Бацька стары, з чорна-сіваю барадою і на адно вока сляпы. Малодшы сын — вясёлы хлапчына, твар зусім яшчэ дзіцячы. Ён адразу пачынае дурэць з дзяўчынаю. А старэйшы сын дык упоўз у хату на каленях, ледзьве цераз парог перабраўся. Гэта ў яго ногі пакалечаны — змалку ён недзе, як бацька расказаў, захаладзіў іх, яны пачалі баленць, а пасля сагнуліся ў каленях, і ён прымацаваў да каленяў нешта з дзерава, накшталт лыжаў, ды так і ходзіць. Ён шавец. Маўчыць ён, ды толькі часам засмяецца, калі хто скажа што-небудзь смешнае. А бацька зараз жа пачынае расказваць, як ён сягоння «з дзвёх старых, нікуды нягодных набадраў, зрабіў адны, добрыя».

Гаспадар — малады мужчына, з'явіўся з кірмашу мокры. Кірмаш быў невялікі, і каня купіць не ўдалося.

Хутка прыйшоў мужчына гадоў пад сорак пяць. Ён ужо мне расказвае, як у 1905 годзе браў ад слуцкіх таварышоў рэвалюцыйную літаратуру і распаўсюджваў у сваёй вёсцы. А пасля, цэлы вечар, гаварыў аб вясковай цемры, аб старасвецкіх формах гаспадарання, аб тым, што іншыя суседнія вёскі перайшлі на пасёлкі ды пачалі заводзіць шматполле, а тут трудна ўзварушыць аднасельцаў.

— Хата-чытальня, дык у нас толькі што арганізоўваецца,— гаворыць ён,— а справа добрая, дык гэта з школаю — набылі добрае памяшканне.

Гэта перадавы селянін вёскі. Ён думае аб адвечнай цемры сваіх хат, аб дзедаўскім жыцці і аб з'явах новага, якое пачынае ўжо вакол прабівацца...

Вячоркі разыходзяцца позна. Але ўсё ж далёка яшчэ застаецца да дня — доўгія асеннія ночы.

* * *

Назаўтра я на фурманцы еду вузкаю, гразкаю дарогаю. Каля дарогі спацыравалі вароны, нешта дзяўблі ў калявінах і зусім не палохаліся фурманкі — так сабе спакойна і сядзелі каля самых калёс...

А ў галаве былі вясёлыя думкі, што вёска пад кіраўніцтвам кампартыі і Савецкай улады. Што вёска выходзіць на новую дарогу. Што надыходзіць час, калі не будзе кожны вясковец паасобку ездзіць на кірмаш за сваімі маленькімі патрэбамі, у адзіночку калупацца на сваёй вузенькай палосцы, не будзе сялянка слепнуць пры цьмяным агні за прасніцаю, а будзе моцны, радасны калектыў.

Да гэтага радаснага жыцця ідзе вёска поплеч са сваім старшым братам — горадам.

Што вось ужо ў гэтай глухой, цёмнай вёсцы адчыняецца хата-чытальня, што ўжо ёсць моцная веда пра новы шлях і ўжо вёска аднаею нагою моцна стаіць на гэтым новым, савецкім шляху.

У РОДНАЙ ГЛУШЫ

Прыехаў я ў мястэчка Цімкавічы з мрокам хмурнаветранага асенняга дню. За ваколіцай стаяў дзядзька Міхал і глядзеў, не мігаючы, на поле. Чаго ён глядзеў і стаяў на адным месцы, не варушачыся,— хто яго ведае. Ці то гэта конь у яго ўцёк у чыстае поле, прыпомніўшы летнюю работу паплавоў ды загонаў (дзядзька Міхал прывучыў свайго каня да гэтай люботы. Не раз нават плаціў штраф суседзям за патравы канюшыны, пакуль сам не зрабіўся паплаўнічым), а то можа гэта проста надакучыла яму быць у сваёй душнай хаце дык от і выйшаў гэта ён дыхнуць ветрам. Хто яго ведае, аб чым думае стары чалавек, калі глядзіць у вольна-роднае поле задумёным вечарам, і лёгкі вецер чуць-чуць блытае яго сівую бараду.

Я праехаў далей. Па надворнаму выгляду, Капыльская вуліца ніяк не можа страціць сваіх традыцый — такая ўжо ў яе мусіць рэакцыйная натура. Таксама як і ў дзень стварэння свету, калёсы фурманкі па самыя калодкі патанулі ў гразь, так што дзядзька, з якім я ехаў, спешна расшпіліў каўнер і, таксама спяшаючыся, пачухаў шыю, сказаўшы:

— А-я-яй, ды што ж тут робіцца!..

У бацькаўскім двары гразі было менш, але затое была яна «мацнейшаю»: на вуліцы дык яна разбоўтаная, «нямоцная», а тут, калі ўсадзіш нагу, дык адразу не выцягнеш. Цяпер становіцца ясным, чаму гэта інвалід вайны (імперыялістычнай ці грамадзянскай — не выяўлена) — сляпы на адно вока бацькаўскі конь мае прывычку драмаць пасярод двара: от як уедуць ногі ў гразь, дык, утаміўшыся за дзень, неахвотна цягнуць іх назад, дык ён сабе мусіць і думае: «От, падрамлю трохі...»

— Чаму вы хоць пяском двара не высыплеце, усё сушэй было б.

— Ат, невялікае тут што,— адказалі дзядзькі-суседзі, якія прыйшлі, убачыўшы, як «у двор да суседа незнаёмы конь упягнуў незнаёмы воз»...

Сустракаць мяне выбегла сястра, якую да гэтага года я ўсё яшчэ лічыў малою. А ў хаце — старой бацькаўскай

хаце — віднатa, якое ніколі гэтыя сцены не бачылі: свеціць электрычнасць. А пад лямпачкай стол, а на стале куча газет і часопісаў... Сястра пагаварыла са мною, пасядзела, а пасля вячэры памыла гаршкі, прыадзелася і пайшла некуды на цэлы вечар.

— Гэта яна ў Доўгае (вёска) пайшла,— растлумачыў мне малы брат Юрка,— іхняя ячэйка сягоння там вечар робіць.

— А ты што робіш?

— Я рэдактар!

— Рэдактар?

— Але, гэта ў нас у школе піянерская газета ёсць, дык я там, значыцца...

Я паглядзеў на «рэдактара». Стаяў ён з белаю, астрыжанаю галавою, з вясёлым бляскам дзяціных вачэй, у вялікіх чаравіках, бо ў ботах, як я пасля даведаўся, адхваталіся падошвы ад несупыннага руху па цімкаўскіх тратуарах.

Пазней трохі прыйшоў пасядзець да бацькі сусед, бацькаў таварыш. Пагаварылі мы ўтрох аб тым, што ў Капылі не вельмі добра вырабляюць татары скуры, а пасля гаворка пайшла адной ёй вядомымі незлічонымі пуцінамі, пачаўшыся з таго, што ў нашай хаце даўней быў повен покуць абразоў, а гэта застаўся ўсяго адзін, ды і той «вельмі ж мяшае Ганне» (гэта той, што пайшла ў Доўгае). З гаворкі выявілася, што «от так, як гэта цячэ вада ў Бушылаўскай рэчцы (Бушылава — гэта кусты каля Цімкавіч), так усё ў жыцці плыве. І каб нябожчыка Рамана або Міхала Шапавалава (даўно ўжо памёрлі) як-небудзь падняць з магілы, дык не пазналі б яны Цімкавіч». Гэта нічога, што па Капыльскай вуліцы таксама ўвосень ходзяць «по морю, яко по суху», але па другіх справах ходзяць. Напрыклад, даўней, дык у гэтую самую асеннюю пару, па гэтай самай гразі, у такі самы цёмны вечар некаторыя дзядзі, не могучы стрымаць наплыву маладзецкіх сіл (ад высокага градуса) хадзілі «ўсміраць» багамольных людзей, якія збіраліся маліцца. Аднаму багамольнаму прыйшлося «за інтарэсам» выйсці на двор. Пайшоў ён ды схаваўся для свайго інтарэсу ў адну будыніну, якая мела выгляд невялікай шафы, на падгніўшых нагах. А дзядзі ўзялі ды, што робячы, палажылі гэтую прыстройку дзверцамі на зямлю, так што бедны чалавек ледзьве выратаваўся. Цяпер цімкавіцкія дзядзі паспакайнелі.

І ходзяць яны найбольш толькі на пасядзенні адзін да аднаго.

Хадзіць па Капыльскай вуліцы цяпер трохі спрытней — ляжаць тратуары. Праўда, трохі абляпаецца вадою твар, бо тратуары маюць неспакойны характар, і калі ступіць на яго адзін канец, дык другі падніменца вышэй тваёй галавы і вельмі спрытна падае і ляпае па вадзе. Але ўсё ж з асцярогаю можна сяк-так хадзіць.

— Яно-то можна лёгка паправіць тратуары,— выказваюцца цімкаўцы,— убіць усяго два цвікі ў дошку і дзела будзе скончана, але нашто мне канешне першаму за ўсіх пачынаць. Міліцыя пакуль што ніякага «распараджэння» не дае.

Вечарам моладзь збіраецца ў хату-чытальню. Толькі вось бяда: у чытальні бачыў я на стале газету і каля сцяны шафу. А што ў шафе — не ведаю, вельмі шчыльна яна замыкаецца. Толькі ўжо перад маім ад'ездам з Цімкавіч гаварылі мне, што трэба было раз камсамолкам дастаць часопіс «Работніца і сялянка», каб падрыхтавацца да жаночага сходу, дык усю «цімкаўскую акругу»ператраслі, пакуль выпадкова дасталі адзін нумар.

Позна вечарам ішоў я па вуліцы, у вайсковым пагранічным клубе ішла нейкая рэпетыцыя, у другім доме таксама рабілі рэпетыцыю музыканты аркестра мясцовай пажарнай дружыны.

— Граюць яны добра,— сказаў мне пасля бацька,— праўда, не тое што даўней, скажам, палкавая музыка, але гэта ж свае хлопцы... Вельмі ж Антосеў хлапец на флейце ўзяўся...

Пазней вечарам, на ганку каапрацыйнай сталоўкі-піўной знаёмымі дзядзькамі вялася гаворка аб тым, як даўней нейкі панамар «заўсёды піў просфары з чаем». Тэма была мусіць цікавая, бо чым далей вялася гаворка, тым больш збіралася дзядзькоў.

Дома застаў я хлапчукоў, якія сядзелі за сталом і языком рабілі экспертызу над каляровымі алоўкамі. Алоўкі заставаліся алоўкамі, а языкі хлопцаў патроху трацілі свой «язычы выгляд». Тут жа мне хлопцы сказалі, што ў Цімкаўскай сямігодцы ў ніжэйшых класах выкладаюць усё па-беларуску...

Назаўтра раніцаю глядзеў я праз акно на вуліцу. Скрозь суседні сад відны былі голыя «Бушалаўскія» кусты, а ў іх там недзе плыве сабе паціху родная Бушылаў-

ская рэчка. Там «Прускія» паплавы завуць у сваё бязмежжа — от так, здаецца, ішоў бы і ішоў па іх, а яны будуць усё новыя і новыя бясконцыя далі паказваць табе... А напроці майго акна «дзядзька Мікалай», падмаргваючы адным вокам, нешта думаў ды ўсё церабіў пальцамі правай рукі нешта ў кішэні сваіх шарачковых портак. Аб чым думаў ён?

Можа гэта несвядома прыпаміналіся яму тыя часы, калі кожную вольную часіну тырчаў ён у тракціры ў Фрумы, калі, бывала, ці то гэта весела, ці то гэта сумна, гулялі ўсе нябожчыкі ўжо: Павал, Міхал, Сцяпан і канца-краю няма гэтым імёнам. Можа гэта прыпомніў ён былую бойку «пад вясёлым градусам». Узляталі кулакі, макрэлі насы, ды не ад поту, а ад самай настаяшчай крыві. Хваціў быў Міхал Тодара, Тодар знячэўку заехаў Антосю. Антось таксама знайшоў сабе пару — падвярнуўся якраз пад рукі Юзік. Толькі небарак Павал не меў сабе пары, усё азіраўся вакол ды падморгваў Кастусю Агародніцкаму, які скептычна глядзеў на ўсю гэтую работу з вышыні Фрумінага ганка і меў на гэта, так як і на ўсё, свае ўласныя погляды. І тут раптам Паўлавы вочы ўбачылі, што родны яго дзядзька Сцяпан таксама не мае пары. Не змікіціў Павал, што дзядзьку Сцяпану і не трэба было пары, то ўжо не тыя гады, каб прабаваць сілу, а хаця пастаяць, паглядзець ды прыпомніць маладосць. Але хто яго там разбіраўся, ці мікіціў. Падбег Павал да дзядзькі ды лупянуў кулаком яму пад нос.

— А Павалка, за што ж ты мяне? — загаласіў акрываўлены дзядзька.

— За што?! — грозна адказаў Павал,— людзі б'юцца, а я дык што!..

Можа аб гэтых прайшоўшых часах думае Мікалай, стоячы ціха на вуліцы, а можа думае, што вось маладое пакаленне не крывавіць насоў... Аб многім можна думаць дзядзьку...

А з боку Бушылаўскіх кустоў плыве слаўны вецер, вее ён шырокай воляй, дзе і хвораму лёгка дыхаць...

Выйшаўшы на двор, пачуў я нейкія гулкія зыкі, як бы гэта ішоў атрад піянераў з бубёным гулам. Аказалася, што гэта падыходзіць пара снедання, а ў гэтую пору ідуць да калодцаў піць ваду каровы. А каровы, так як і ўсякія іншыя істоты, маюць упэўненасць, што тратуары кладуцца толькі для таго, каб па іх хадзіць. (Вядома жывёліна, ёй

недаступна думка, што тратуары часам з вялікім поспехам могуць служыць сродкам для калецтва або для арашэння твараў ды вокан буйнымі кроплямі вады). Дык вось, маючы такую ўпэўненасць, цімкаўскія каровы і спацыруюць сабе па тратуарах, а сусед, бачачы такія непарадкі, стаіць у варотах ды гулкім басам даводзіць перад усім светам, што калі тонкая і нямоцная дошка на тратуары, то яна вельмі спрытна ломіцца пад гавяжымі капытамі.

Пераначаваўшы яшчэ адну ноч, выязджаў я з Цімкавіч на аўтобусе. Згодна афіцыйнага паведамлення, аўтобус выходзіць з Цімкавіч на Слуцк у 7 гадзін. Каля аўтобуса застаў я цэлую грамаду цімкаўцаў. Стаялі тут і малыя, і старыя, і нейкіх няпэўных узростаў людзі. Кожны па чарзе падыходзіў і круціў аўтобусны рычаг.

— Што гэта яны робяць? — узбегла мне на думку запытацца першага, хто стаяў да мяне бліжэй.

— А што ім рабіць,— адказаў той,— от ходзяць ды пакручваюць.

Дык тут мне якраз і прыпомнілася, як гэта не вельмі нават даўно нябожчык Зэлік-парыкмахер брыў: ён брые аднаго, а дваццаць стаяць ды глядзяць, абкружыўшы ўсю гэтую работу цеснаю сцяною.

— От, што ім рабіць,— гаварыў нябожчык Зэлік,— стаяць ды глядзяць.

І сам таго не ведаў нябожчык Зэлік, што гэта надае яму бадзёрасці ў рабоце, а можа нават і ў жыцці; што находзіў на яго сум нейкі, калі не было ў яго і ў кліента над каркам вялікай грамады на гледачоў. Так адзін раз, адчуўшы ў часе такога адзіноцтва вялікі сум, абрыў ён свайго цімкаўскага кліента ўсяго левую палавіну твару і, нічога не кажучы, палажыў брытву, выйшаў з свае парыкмахерскай на вуліцу і пайшоў на рынак выкурыць з добрымі людзьмі папяросу. А той небарак, напалавіну абрыты, чуць не гадзіну чакаў Зэліка, які з'явіўся трохі ўжо весялейшы і ахватней скончыў брыццё, напяваючы раманс:

Время давно прошло,
Розы завяли!..

І глыбакадумна памаўчаўшы, дабаўляў:

Страсти потухли.

Пасля публіка пачала ад аўтобуса адыходзіць — вядома, усякая справа надакучае. Дык і пачалі ісці ў кааперацыйную чайную. А там, як і ва ўсякай чайной, пілі чай. І выйшла там зусім па-цімкаўску: адзін п'е, а дзесяць глядзяць, як у яго праз горла праходзіць чай...

Ну што ж, такое ўжо мястэчка Цімкавічы. Выехаў я з Цімкавіч каля паўдня. Свяціла над зямлёй слаўнае асенняе сонца; аўтобус ішоў па вуліцах паволі, так што можна было добра разглядзець, як на Клецкай вуліцы нейкая цёця гаварыла нешта нейкаму дзядзю. Аб чым яна яму гаварыла, гэта адным ім засталося вядомым; я ж толькі бачыў, як дзядзя ад цёцінай гаворкі рагатаў так, што твар яго здаваўся вядром вады, якую раптам ускалыхнулі, а «шляхетная» ватовая жакетка, што гладка ляжала на жываце, траслася, як сіта ў арфе; сам жывот таксама тросся, мусіць і ўсё, што было ў жываце, траслося... І ўяўлялася, што вельмі лёгка і весела было гэтаму чалавеку... Пасля з акна аўтобуса таксама добра было відаць, як нехта вёз калоць япрука; пасля прамігнулі два індыкі за апошнім агародам, і пайшло роднае поле.

Бегла яно насупраць шэрым сваім асеннім выглядам, весяліла вочы шырынёю ды сонцам, што свяціла над ім і было поўна цішыні, якая і ёсць вялікая мелодыя зямлі...

Вялікім размахам лажыўся на зямлю вецер, абвяваў яе, вялікую, абнімаў яе родную шыр. І разам з ім хацелася легчы на зямлю, выказаць усім тое вялікае, што ў ёй, што з'яўляецца ад таго, што вось адчуваецца пад табою вольная зямля і дарога на ёй...

Бегла зямля насустрач шырынёй...

АЎТАБІЯГРАФІЯ

Радзіўся я ў сялянскай сям'і, на Случчыне. Дзяцінства правёў у адзіноце панскага фальварку, дзе бацька служыў. Пасля бацькі пераехалі на радзіму — у м. Цімкавічы, дзе пачалі заводзіць гаспадарку.

Вялікі ўплыў на развіццё адчуванняў і дум мела маці, жанчына простая, што навучылася чытаць сама праз сябе, але развітая і многа чытаўшая, пачынаючы бібліяй і канчаючы Львом Талстым і палітычнымі ўсякімі брашурамі,— што можна было ў нязначным ліку і з вялікімі труднасцямі дастаць у глушы. Памерла маці ад сухот, здабытых ад жыцця (страшная беднасць).

Скончыў я настаўніцкую семінарыю, адбываў вайсковую службу, а пасля пунктам імкненняў стаў універсітэт. Тады ў канцы лета 1923 г. прыйшоў я першы раз у Мінск. Ва універсітэт прынялі. Тады пачаў дабівацца стыпендыі. Студэнцкая арганізацыя, пасля допытаў і запаўнення анкет, прызнала, што ў стыпендыі не маю патрэбы. Пачаў грузіць на станцыях дровы, наймаўся калоць іх. Не еўшы два дні і пакалоўшы цераз сілу дроў, захварэў кішэчнай хваробай. У клініцы зрабілі аперацыю. Тады ўжо меў тры надрукаваных апавяданні ў «Савецкай Беларусі». Пасля аперацыі пачаў шукаць лягчэйшае працы. Знайшоў я яе ў рэдакцыі «Беларускай вёскі». Працы там аказалася столькі, што не было калі ні вучыцца, ні займацца літаратурай. А тут зусім пачало псавацца здароўе, і прыйшлося кінуць універсітэт. У 1924 г. стаў «маладняковцам».

Як пачынаў я пісаць, шчыра мяне спаткаў у рэдакцыі, з нейкай радаснай прыхільнасцю Змітрок Бядуля.

Усё, што напісаў дагэтуль — не тое, што б мяне задаволіла. Усё напісана прыхваткамі, пасля рэдакцыйнай працы... Больш усяго ў мяне напісана — дык гэта нататкаў у часе наглядання над людзьмі і жыццём — ды няма калі пісаць. Па гэтай прычыне амаль нічога і не чытаю.

Цяпер жадаю аднаго: каб такія рэчы, як літаратура, не тварыліся прыхваткамі і саматужна...

І ВАДА ЗАЛІТА КРЫВЁЮ

I

У вечнай стомленасці, з потам і слязьмі, сярод шэраньката дзерава душных хат, у недастатках і непакою спрадвеку цягнулася гэтае жыццё. Ад гэтага жыцця жанчына пад трыццаць год здавалася старою — звяўшы твар яе з самых маладых год набываў усе адзнакі цяжкае заклапочанасці, і вочы глядзелі тупа.

Маці трымала на руках дзіцянё, і яе постаць тады магла быць вялікім увасабленнем адвечнага гора і слёз.

Гэтая адвечная няпраўда, гэтая весялосць адных, вырасшая на пакутах другіх, выявілася як забітасць і загнанасць адвечных бедакоў-вяскоўцаў, як забітасць і ціхасць голых і босых жыхароў мястэчак і гарадоў.

І тут, у нас, на нашай вялікай гэтым горам зямлі, яшчэ і другая «форма» прыгнечання выявілася найбольш як дзе — ляжыць яна, Беларусь, там, дзе ганаровыя дыпламаты і палітыкі, вялікія гандляры, «апекуны культур», заваявацелі пракладвалі шляхі для сваіх паходаў, знаходзілі месца для сваіх крывавых спатканняў.

Беларусь, разам з Украінай, дала новы від пакутніка — назва якому бежанец, уцякач.

Усё гэта ўва ўсёй вастраце сваёй устае ў памяці цяпер, калі беларускія вёскі на захадзе задыхаюцца пад новай панскай навалай пілсудчыны.

У той нядаўны час, калі слёзы змяніліся на кроў і смерць, адчутае і пережытае пакутнікамі ці змагло расказаць аб сабе будучым пакаленням глыбінёю слядоў сваіх?!

З шматлікіх падзей, вось тут некалькі іх.

Малоў ён муку ў сваіх сенцах у жорнах саматугам — гаспадар у Селішчах, што 8 вёрст каля Слуцка. І тады ціха і спакойна ўвайшло двое польскіх салдат, так жа ціха адцягнулі яго ад жорнаў, вывелі на двор і далі прыкладам у твар.

Проста так, на пацеху.

Далі другі раз, пасля яшчэ спакайней трэці раз, і тады надышла смерць.

У век тэхнікі, у век аўтамабіляў, браневікоў, прыаружаных паветраных караблёў, танкаў і мінаносных караблёў — хто застаўся дамалоць муку на першабытнай прыстройцы, саматужных жорнах у цёмных сенцах?!

Тады Селішча баранілася — моладзь пайшла ў партызаны.

У адзін дзень зноў польскія салдаты разышліся па селіцкіх хутарах. І вось злавілі зноў селіцкага чалавека. Таму было за сорак год, гэтаму за дваццаць.

У лесе было зацішней, мусіць, мучыць; дапыталі і тады павялі яго. Мучылі тут у лесе таксама паволі. Паволі адрэзалі вуха, пасля пачалі выбіваць зубы.

Выбівалі ўсе да апошняга. Так, нацешыўшыся, пакінулі там уміраць.

Ніхто не ведае, колькі там канчаўся ён, гэты селянін з Селішчаў. Можа ён там канчаўся ўвесь той астатак дню і ноч, можа зваў каго.

Лес маўчыць.

Акрываўлены мох, лясная трава — нямыя сведкі, ды засталіся яшчэ слёзы і боль родных.

Там жа непадалёку Еўлічы пылалі ў агні.

Куды было дзецца?

II

У гарачыя дні на сухую зямлю асыпалася пераспелае жыта. Яно мясцамі і зжата было, і глумілася ў перасохшых снапах, мясцамі стаяла нязжатым — ламалася саломаю і ападала. Палявыя дарогі маўчалі цяжкім пылам — пустыя былі яны ў тыя дні.

Як бы гэта было ўвасабленне вялікага жаху, смерці, якая ўзнялася ўва ўсім сваім вонкавым маўчанні.

Гарачыя дні маўчаннем сваім павялічвалі гэты жах.

У такі дзень, 20 ліпеня, гарэла вёска Кулакі, што ў Капыльскім раёне на Случчыне.

У поўдзень прыйшлі сюды 5 чалавек польскіх салдат. Можа кожны з іх паасобку, і напэўна, што гэта так, думаў тады аб сваім закінутым недзе там у Познані ці за Калішам полі з маргамі бульбы і загонамі пшаніцы; у глыбіні істоты кожнага з іх паасобку, мусіць, варушыліся адценні жалю і смутку па блізкіх людзях — там можа дзе і брат меншы быў хворы, і бацька стары немагушчы...

Але аб гэтым не можна гаварыць адзін аднаму, гэта трэба задушваць, і вось яно пералілося ўжо ў іншыя формы і паднялося як нянавісць да таго, хто жыве тут на гэтай чужой зямлі. І вось яны — ужо ўвасабленне панскай дзяржавы, самі выйшаўшыя з «хлапцоў» — абаронцы прыгнечання гэтых хлапцоў, жалезная сіла яснавяльможных, што маюць сабе падуладных — і там, у маёнтках, забітых і бяспраўных парабкаў, і тут, на вайне — паслушных і азвярэлых салдат.

Панская Польшча! Выведаўшая за часы царскага расійскага панавання ўсю цяжкасць прыгнечання і цяпер стаўшая найяскравейшым узорам краіны з самым цяжкім прыгнечаннем слабага моцным, мужыка панам і народа народам.

І за замацаванне гэтага прыгнечання выступіўшая тады ваяваць.

І вось у вёсцы Кулаках пяць салдат прайшлі па вуліцы, прайшлі, як гаспадары над забранымі. А гэтыя забраныя — ціха і баязліва сядзелі ў сваіх хатах.

Што будуць рабіць гэтыя салдаты?

Салдаты пачалі грабіць і выказваць рызыку маладых і храбрых ваякаў. Тады на абарону вёскі падышлі партызаны — з-пад мястэчка Цімкавіч, вёрст за тры.

Пяць польскіх салдат весела вярнуліся ў Кіевічы, да сваіх галоўных сіл і вось неўзабаве адтуль пад вёску Лешню вывезлі батарэю і пачалі біць па вёсцы Кулаках, па запалоханай і забітай вёсцы, дзе не было ніводнага вайсковага, ніводнага салдата і нават амаль не было моладзі. Заставаліся тут тады жанчыны, дзеці, стомленыя работай і трывожным непакоем гаспадары.

Так адбыўся абстрэл гэтае вёскі, абстрэл з батарэі, 20 ліпеня 1920 г. Як абстрэл спынілі, прыслалі тады сюды 50 салдат. І вось гэтыя 50 чалавек — азвярэлая сіла Польшчы — у 20 месцах пачалі падпальваць вёску. Падпальвалі праз кожную хату.

Хаты нізенькія і салома стрэх сухая — падыдзе салдат да хаты, запаліць запалку і ўткне ў салому страхі. І тады спакойная вясёласць з'яўляецца ў яго.

І патроху, неўзаметку, гэта перайшло ў пацеху і гэтага стала здавацца мала. Трашчаць толькі салома і дрэва ў агні, трэба яшчэ, каб хто, канчаючыся ў ім, крычаў, зваў на дапамогу, маліўся аб паратунку, моцна кідаючыся і чуць варушачыся ў пакутах.

І вось злавілі селяніна Макарэвіча Мікалая, абабралі яшчэ непадпаленую хату, увялі яго туды, замкнулі і хату падпалілі.

III

Што адчуваў селянін Макарэвіч Мікалай, седзячы зачыненым у падпаленай хаце, абкружанай польскімі салдатамі? Ці мог цяпер яшчэ думаць ён аб зглумленым жыце на полі?

У агні і дыме высыхаць стала сарочка, чорным потам прыліпшая кагадзе да цела, і змучанае трывогамі апошніх дзён цела набыло раптам нервовую сілу, якая здольна ў востры момант ірвануць чалавека на нечалавечую патугу, а пасля кінуць яго ў знялюддзе на зямлю. І рвануўся там у агні селянін Макарэвіч Мікалай.

Салдатам надакучыла, мусіць, трохі аднастайнасць забаўкі, і яму ўдалося выскачыць з агню і пабегчы ў нямым жаху. Так удалося яму збавіцца.

* * *

Хто думаў з храбрых абаронцаў яснавяльможнае Польшчы аб тым — нашто гэтая маленькая забаўка ў ціхай, багатай лапцямі, саматужнымі жорнамі і ліпкім потам стамлёных ног беларускай вёсцы, забаўка — якая праз паўдня тут жа і забудзецца зусім і назаўсёды, як толькі знікнуць з вачэй попел і абсмаленыя косці!

Перад тым як падпальваць, пакінулі страляць, так і стала зусім ціха.

Крык тануў тут жа на вуліцы, а як гарэла салома і дзерава — толькі ціхі трэск быў і больш нічога.

Таксама ціхенька згарэў і ён — малы, пяцігадовы. Гуляў ён ціха ў хаце, пасля падпалілі хату, і ён там кончыўся. І ўсё. А перад гэтым ён у зрэб'і бегаў па вуліцы, плакаў, калі яго пакідалі аднаго, ідучы на работу, можа часамі недаядаў, а пасля, вырасшы, мог недасыпаць ад мноства работы... А цяпер згарэў, задушыўся ў дыме.

Ён там у агні і дыме, мусіць, заплакаў моцна, заенчыў, пазваў матку, пасля скурчыўся, пасля выпрастаўся на апаўшых гарачых вуголлях, але хто яго чуў адтуль?! А калі хто й чуў — хто што мог зрабіць.

На вуліцы стаялі салдаты Польшчы, далей за дымам і апаленымі платамі, дзе пачыналася поле — людзі. А тут хто быў — для яго была вялікая адзінота. А для анямелага дзіцяці — твары салдат, якімі яго палохалі, калі ён бачыў іх,— ці не здаліся яны яму вялікай пустыняй! А ў пустыні заўсёды маўчыць пясок і жаўцее спакойна неба.

Ціха і спакойна! І хто там пачуе плач дзіцяці!

IV

Цяпер ён стаіць, сівы, стары, са змучаным жыццём тварам. І толькі ў вачах яго гараць агні, калі ён расказвае аб тым, як прабавалі выхватваць яны з агню набыткі свае. Як лавілі іх, адбіралі з рук і кідалі назад у агонь. Як схваціў ён два кажухі, а яго злавілі з вясёлым смехам:

— Кідай у агонь!

Ён маўчаў.

— Кідай у агонь!

І схвацілі за рукі, заламалі іх назад. Тады ён у слязах і болю прыгнуўся, як бы хацеў кінуцца на зямлю, і прыпаў губамі да рукі польскага салдата.

Жыць жадаў бядак!

У час вялікай барацьбы за знішчэнне прыніжанасці чалавека перад чалавекам Польшча прыслала на Беларусь абаронцаў гэтае прыніжанасці, на Беларусь, якая нядаўна тады ледзьве пазбавілася была ад «далікатнага» панства з абцалованымі белымі рукамі. І вось гэты ваяка за Польшчу з белымі рукамі, абцалованымі паднявольнымі слугамі — гэты ваяка раптам выпусціў рукі злоўленага вяскоўца і пусціў яго. Можа пасля ён і хацеў вярнуць яго, каб і кажухі яго і яго самога кінуць у агонь, а тады — пусціў: захапленне ахваціла яго, калі чалавек прымушаны быў прынізіцца перад ім.

І вось злавілі яны хлапчука — было яму тады гадоў трынаццаць. Злавілі, патрымалі, а пасля пхнулі і пагналі па вуліцы. І як пабег ён, зноў злавіць яго пажадалася ім і пачалі даганяць. Бегучы ён скінуў сарочку, каб не пазналі яго, а яго пазналі і дагналі. І вось узялі яго за плечы, падвялі да сцяны, што не паспелі яшчэ запаліць, і пачалі біць ім аб сцяну.

Чаго яны ад яго хацелі? Чаго ім ад яго трэба было?

І вось вясковец. Угледзеў ён, як падышлі падпальваць

яго хату. Тады з свайго двара кінуўся ён уцякаць. Пабег у бок палеткаў і адчуў, што па ім страляюць. Тады ён упаў і папоўз. Так пад абстрэлам поўз ён да спелых ячменяў і там у трывозе і непакою лёг на зямлю. Так і ляжаў і за шчасцем жыў застаўся.

У другім жа канцы ахвачанай агнём вуліцы лавілі і білі сялянак.

V

Білі жанчын.

Маці, сястра — стаялі ў агні перад сцяпою яснавяльможнае панскае сілы, стаяла вечная пакутніца зямлі — прыбітая, зняважаная. Маці — сканаўшых у агні дзяцей, прыбітых галавою аб сцяну, маці дзяцей, уцёкшых у вялікай трывозе ў поле, страшнае цяпер і адзінокае. Сястра забітых жалезам у твар, заведзеных у лес на пакуты, жонка ўкінутых жывымі ў агонь.

Вялікая жанчына Беларусі — сялянка!

У яе не высыхаюць слёзы на змораным твары, слёзы па загінуўшых у пакутах.

Гэта маці тых герояў-сялян, якія трымалі некалькі месяцаў фронт на Бабруйшчыне, замяніўшы, калі трэба было, рэгулярную Чырвоную Армію.

Білі ў вёсцы Кулаках жанчын, а сама вёска дагарвала. Ціха, як свечка, ужо нават і нямоцны трэск дзерава ў агні сціх.

Пацеха была скончана, а пацешыцца хацелася больш, і вось пробавалі зганяць сялян, і чуваць была гаворка афіцэраў, што «патрэбна сабраць усіх і залпамі пастраляць».

Канчацца пачынаў дзень. Хто вырваўся з салдацкіх рук, хто раней пакінуў роднае папялішча — нічога тут не было ўжо вартаваць. Усё было скончана, быў попел, вуголле, абсмаленае дзерава і абгарэлыя косці.

Тады палякі ўспомнілі аб пажыве. Знайшлі выратаваную жывёлу і пагналі з сабою цэлае стада. Яшчэ знайшлі коней і пагналі з сабою 25 самых лепшых. І вось тут знаўцы кавалерыйскага хараства і хараства вышкаленых коней выявілі сваю прыхільнасць да выбару коней і прынялі гарачы ўдзел у гэтым — польскія афіцэры. Раней, як салдаты палілі вёску, кідалі ў агонь людзей і грабілі — тады яны былі вясёлымі наглядальнікамі, былі ў захапленні ад рэдкага гульбішча і давалі толькі загады. Тут у іх

не хваціла цярплівасці не дзейнічаць самім. Тут была пажыва...

Канец дню прынёс канец усяму на гэтым маленькім куточку Беларусі. Нацешыўшыся і пажывіўшыся, зніклі яны, тут жа, мусіць, забыўшы ўсю гэтую справу. І на месцы вёскі Кулакоў застаўся чорны твар руін і нямая пустыня душ, і страшная пустыня ў паўнаце, бо нічога не было выплакана і нічога не было выказана.

І цяпер сівы і слабы стаіць ён, выпакутаваўшы ўсё гэта, аддаўшы чорным здарэнням сваю жыццярадасць, ён захаваў у сабе вялікую чуласць. І вось па яго абветраным у полі твары, па маршчаках, на сівую бараду цякуць саромлівыя ціхенькія слёзы.

І ён ледзьве выгаварыў адну фразу, якая сказала ўсё. Ён сказаў:

— Колькі здароўя адабралі!

І больш нічога не гаварыў. І ўсе, хто быў тут, думаючы аб усім гэтым, былым, памаўчалі ў тую хвіліну...

Сем год прайшло. Хаты забудаваліся новыя. Забудуецца ўсё. Улетку поле зноў шуміць жытам і ўвосень цешыцца зялёнаю руннию. Зямля на сабе згладзіла сляды.

Але ці згладзяцца сляды ў людскіх істотах?

Ніколі не гляне весела сагнутая горам постаць, і ніколі не вернецца «адабранае здароўе».

Маленькі куточак зямлі ўпісаў у гісторыю Беларусі — у гэтую гісторыю толькі адных пакут краіны, пакут стагоддзяў — гісторыю новай пакуты. (...)

VI

У Случчыне яшчэ вёска Быстрыца ўведала польскага салдата і афіцэра.

Быстрычанін павёў у кузню раскоўваць каня, і там жа гэтага каня польскі салдат адабраў. У той жа дзень у другога быстрычаніна забралі каня з дому. І рабавалі ўсё: і палотна і адзежу — такія «дробязі», як сялянская зрэбная адзежа, лічыць і не патрэбна была ім, але тут быў нейкі «ваяцкі прынцып».

У суседніх вёсках Дзярэчыне забралі табун коней, у Мацкевічах — таксама табун коней. Убачылі на быстрыцкіх палях стада кароў — і сержант польскае арміі Шуба заявіў аб патрэбе забраць і іх. Забралі.

Гэта было ўлетку, калі адступалі.

А зімою, у час «мірнае стаянкі», днём па вуліцы білі быстрычаніна Васіля Бабейку — старога, год семдзесят. Білі кулакамі ў твар, дзеравам вінтоўкі ў грудзі.

Летам, як забіралі ўсе набыткі, некалькі чалавек сялян прабавалі бараніцца — і вось цяпер шукалі «кіраўніка гэтае абароны».

І рабілі допыты над сялянамі — кулакамі, жалезам і дзеравам.

Перад самым адыходам са Случчыны, па Рыжскай згодзе, яшчэ паспелі наладзіць суд над 6-цю быстрычанінамі. Судзілі за тое, што ў іх вёсцы было некалькі прыаружаных сялян, якія некалі прабавалі бараніцца, калі ў цэлай вёскі забіралі коні, іншую жывёлу, дробныя рэчы. Засудзілі на розныя тэрміны турмы — некаторых на восем год. Зразу ж пасля суда прыйшлося ім пакідаць Случчыну — увайшла ўжо ў сілу Рыжская ўмова. І засуджаных сялян павезлі з сабою ў Польшчу. Павезлі з беларускай зямлі беларусаў у польскія турмы. Прыйшлі, аграбілі, паздзекаваліся. Калі прыйшлося пакінуць акупаваную зямлю, судзілі і павезлі з сабою, у свае турмы.

За што? І дзеля чаго? (...)

Усё перанёс беларускі селянін. Усякія пакуты ўведаў і ў вострыя моманты на ўсё здольны. І вось, дзякуючы вялікай напружанасці настрояў, вялікай рашучасці, засуджаным удалося ўцячы з падарожжа ў Польшчу.

VII

Бачыў я адно здарэнне — польскі афіцэр патрабаваў у сялян нейкіх коней, нейкіх фурманак, яшчэ нечага мала патрэбнага яму. Нехта спрачаўся, нехта нешта сказаў... Тады ён закалаціўся ад злосці, ударыў каня свайго шпорамі і пад'ехаў да бліжэйшае хаты, гатовы падпаліць салому яе страхі.

Было гэта ў мястэчку Цімкавічы, на Случчыне, у пачатку лета.

Нехта заплакаў, нехта закрычаў.

І от падышоў хворы, стары яўрэй Г. С. Ён яшчэ некалькі момантаў пастаяў, як бы не могучы адразу зразумець становішча рэчаў. Пасля баязліва папрасіў:

— Панок, не губіце людзей.

Панок строіўся падпаліць страху.

Тады зноў сказаў ён:

— Панок, не губіце людзей.

Моцна ён не мог гаварыць, вочы, поўныя слёз ад старасці, падняў высока — на ўзровень твару паніча. Панок тады моцна закрычаў на яго.

Тады ён прыгнуўся ўсяею постаццю, раптам прыблізіў твар да стрэмя і пацалаваў у бот панку. І тады панок ад'ехаў — злосны і горды.

Ці не ўвасабленне гэта ўсяго таго, на чым і з чаго пабудавана панская цывілізацыя!

У гэтай пакорлівасці старога і хворага я не ўбачыў рабства. З гэтае «пакорлівае» ціхасці выліліся пасля хвалі паўстанняў на ўсёй Беларусі, гарэў агонь вялікага змагання за права чалавечнасці...

І цяпер, калі Беларусь яшчэ ўсё пакутуе, аблітая крывёю і слязьмі на ўсім Захадзе сваім, ад панавання над ёю польскай панскай цывілізацыі — цяпер: хіба можна спакойна быць і не быць у агні і бурах?!

Расстраляныя на родных палях, зажыва спаленыя ў сваіх уласных хатах, не могшыя нават падаць голасу аб дапамозе, катаваныя ўсімі спосабамі, якія толькі да гэтых дзён прыдумала навука і тэхніка буржуазных цывілізаваных краін — вось сляды ў нашай краіне Беларусі.

Глыбокая культура беларускіх рабочых і сялян, прыдушаная вякамі, і цяпер, ва ўсходняй савецкай частцы Беларусі, вызваленае з-пад ярма, атрымаўшая ўсе магчымасці развівацца, высока развіўшыся і даўшы вялікія каштоўнасці ў скарбніцу будучай інтэрнацыянальнай культуры — з'явіцца вялікім культурным помнікам над усімі пакутамі Беларусі.

Наша задача больш дасканала вывучыць ахвяры, якія былі вырваны з Беларусі паходам Польшчы. Вывучыць і больш падрабязна заявіць аб іх, каб панская Польшча, якая душыць цяпер Заходнюю Беларусь, не гаварыла аб Беларусі як аб нейкім козыры, якім можна «казыраць», а каб яна прымушана была сказаць, што гэты «козыр» ёсць жывая істота, ахвачаная вострымі пакутамі, у крыві і слёзах.

«Усю крыўду за сваю айчыну мы вылічым у судны дзень».

З РОДНАЙ ГЛУШЫ

Вечар кладзецца на снежную вуліцу, з ціхіх палёў плыве сіні змрок. Вёска Кулакі скрыпіць варотамі, каля калодзезяў плюхае вада. Галасы дзяцей заціхаюць на вуліцы.

Прыйшоў вечар.

Вечарам у старшыні сельсавета Мікалая Ч. збіраюцца мужчыны пагаварыць. Гаворка ідзе аб самым патрэбным цяпер — аб дровах, аб лесе.

Заўсёды на свеце так — найбольш гавораць аб тым, што каму баліць.

— Для вёсак, якія далёка ад лясоў,— чуецца голас,— трэба больш даваць палёгкі, бо з дровамі трудна.

— З-за нядбайства лясніцтва нам позна адпусцілі лес, і за кароткі тэрмін не можам прыбраць яго. Наогул, лес позна адпускаюць, трэба з самае восені.

— Мераюць дрэнна дровы, не ў сажонках, а на пні, загэтым не хапае меры.

— Лясніцтва размяркоўвае лес не добра — далёкія вёскі едуць у нашы лясы, а мы ў іхнія — марна часу і працы шмат траціцца.

Лясніцтва Чырвона-Слабодскае знаходзіцца ў Орліку. Гаворка ідзе аб усякіх непрыемнасцях, якія лёгка зжыць, але пакуль яны ёсць, ад іх вельмі прыкра бывае. Расказваюць, як летась ляснічы прадаў быў на пні адны дровы двум пакупнікам.

Са смехам расказваюць пра дзелавода ў лясніцтве, які па ведамасці больш вылічыў грошай за лес, як належала.— Дык я яму праз некалькі дзён паказаў яго гэтую памылку. Ён паглядзеў ды і кажа: «Што праўда, то праўда, памыліўся, ліха на яго». Зараз чарканушў па ведамасці: «Я,— кажа,— паправіў». Аддай жа грошы,— кажу я. «Я з вас,— кажа,— правільна ўзяў».

Скардзяцца на пакражу дроў.

Адзін селянін падаў думку:

— Хіба ўвесці трэба лясную павіннасць: каб кожная вёска кожны год засявала пэўны кавалак лесу.

— Пападзецца дзе-небудзь ва ўстанове які-небудзь шмэндрык, які ўсю працу псуе, ды разводзіць валакіту...

Я іду ў другую хату. Хлопцы расказваюць:

— Слаба вядзецца барацьба з хуліганствам. Некаторыя хлопцы нап'юцца, возьмуць гармонію, рэжуць частушкі і хуліганяць.

— Пошта неакуратна дастаўляе газеты.

У адной хаце хлопцы паказвалі мне кнігі — брашуры па кааперацыі, па рэвалюцыйным руху... Кніг мала — непачаты кут работы нашым культурна-асветным установам.

Позна вечарам я гаварыў з старшынёю і сакратаром сельсавета — слаўныя працаўнікі, культурныя людзі, прадстаўнікі лепшае часткі вясковай моладзі.

Пленумам сельсавета ўведзена ў план працы на гэты год: арганізацыя тарфянога таварыства — маецца ў сельсавеце шмат торфу, які неабходна распрацаваць, пабудова лазні, арганізаваць пракатны пункт.

Вялася праца па землеўпарадкаванню. Пасёлак Маліnaўка перайшоў поўнасцю на шматполле, і цяпер гаспадары здаволены добрымі вынікамі.

Яшчэ ў плане працы сельсавета — пабудаваць у гэтым годзе школу ў вёсцы Кулаках. Тады школа павінна будзе быць уведзена ў сетку.

Ёсць імкненне адчыніць сельскагаспадарчую кааперацыю.

Вельмі патрэбна адчыніць у цэнтры сельсавета лячэбны пункт.

У вёсках гэтага сельсавета расказвалі сяляне аб забойстве ў вёсцы Дзярэчына сакратара камсамольскай ячэйкі, хвалілі яго як добрага працаўніка. Скрозь я чуў добрыя водзывы аб ім. Працаваў ён у кааперацыі старшынёю.

Следства нічога не выявіла. Перад тым, як знайшлі яго нежывым, быў сход ячэйкі. Яшчэ ёсць пагалоска, што ён сам застрэліўся. Ці так гэта?

Следства павінна раскапаць гэтую справу.

Назаўтра я ехаў у санях па вузкай дарозе. Стаялі ціха вёскі ў снегавых палях...

Мясцовасць гэтая пацярпела ад палякаў. Сляды польскага панавання згладжваюцца. Культура гаспадаркі пранікае ў гэтую глуш. Задача — развіццё сельскагаспадарчае прамысловасці — паўстае зараз тут ва ўвесь рост. Да культуры ідзе родная глуш. І прыйдзе.

І на занядбаных адвеку гонях «закрасуе вечнае ранне».

РЭДАКЦЫЙНЫ ГОСЦЬ

Адзін раз да нас у рэдакцыю прыйшоў быў шчуплы і нізкарослы чалавек. Кароткі кажушок яго быў цесна падперазаны шырокім раменным паясом, а зімовая шапка вельмі ссунута была назад і адкрывала нізенькі лоб, спацелы і аблеплены рэдкімі мяккімі валасамі.

Ён зморшчыў нос, прыжмурыў вочы, палажыўшы гэтым на твар свой плаксівы выраз пакрыўджанага чалавека, і падаў некалькі лісткоў паперы, дробна спісаных сінім атрамантам.

У карэспандэнцыі гаварылася аб тым, што старшыня сельсавета не мае на яго вока і любіць выпіць. А выпіўшы заўсёды бывае п'яным. А паскольні п'яны, пастолькі няправільна дзела вядзе.

— Я вам паясню,— сказаў чалавек, калі карэспандэнцыя пачала прачытвацца,— я не магу не сказаць. Ён не савецкі элемент і не мае ў сабе ні каплі праўды. А ўсё, што ён робіць, належыць да абжалавання. Так! Чытайце, там усё сказана.

Далей у карэспандэнцыі гаварылася, што старшыня сельсавета ў нядзелю ніякіх захадаў не зрабіў, бачачы. як хлапцы і мужчыны рэзаліся ў тэфталя, а пасля перайшлі на рамс. Нават сам узлёг на спіны мужчын ззаду і нейкі час глядзеў, хто найбольш аграбае банкаў... Пасля гэтага, замест таго, каб пачытаць газету, пайшоў дадому ды лёг спаць. Наогул дрэнны чалавек, не савецкі элемент.

— Прашу друкаваць,— сказаў чалавек.

— А за што на вас старшыня вока не мае?

— Я яму ў косці ўеўся.

— А нашто вы яму ў косці ўядаліся?

— Вялікае дзела. Доўга расказваць. Гэта яшчэ з тых часоў, як ён у сельсавеце не быў. Па няправільнаму даносу, па злабе, значыць, усадзіў бы мяне ў астрог, каб я штрафам не пакрыў усяго.

— А за што ён вас так?

— Злабу меў. І маючы злабу, выдумаў і данёс, нібы я ганю самагонку.

— То можа вы і гналі?

— Што я вам, не сказаў бы?Каб гнаў, то сказаў бы.

— А за што ж вас аштрафавалі?

— Я ж кажу — па злабе... Знайшоў быў я нек на дарозе трубку нейкую — можа яна і ад апарата, чорт яе ведае. Я не лішне прыглядаўся там да яе, а ўзяў ды і закінуў у куток — у гаспадарцы, думаю, на што-небудзь скарыстаецца. А тут яны да гэтага і прычапіліся.

— Ну дык чаго вы хочаце?

— Надрукаваць.

— Для чаго?

— Каб нанава дрэва перадзялілі.

— А як яны яго падзялілі?

— Няправільна. Мне, напрыклад, усяго два пні далі, тады калі я маю права больш атрымаць.

— Чаму вы маеце права больш атрымаць?

Ён доўга тлумачыў аб самагонцы, аб злабе, аб несавецкіх элементах.

А праз два дні зноў прыйшоў у рэдакцыю і заявіў:

— Калі вы яшчэ не надрукавалі таго, што я вам пазаўчора падаў, дык не друкуйце — там выйшла памылка, а я от новыя факты сабраў.

У новай карэспандэнцыі было напісана, што старшыня не вядзе дзела.

— З чаго гэта відаць?

— Ваабчэ.

Праз тыдзень ён ізноў зайшоў у рэдакцыю і заявіў, што хоча быць сталым селькорам. Папрасіў тых ранейшых дописаў не друкаваць, а падаў новы. У гэтым было напісана, што евангелісты збіраюцца маліцца, а старшыня ніякіх захадаў не робіць і глядзіць на гэта скрозь пальцы. А яшчэ праз тыдзень ён прынёс верш, у якім гаварылася аб усім раней пісаным — аб самагонцы, евангелістах і старшыні — адразу.

І цяпер пачалася бяда — ён кожны амаль дзень заходзіў у рэдакцыю сварыцца, чаму не друкуецца яго верш. Абяцаў нават прынесці нейкі прыгавор з подпісамі грамадзян усяе вёскі... Што ён рабіў у горадзе — хто яго ведае.

Праз нейкі час на яго пасыпаліся ў рэдакцыю карэспандэнцыі, што ён пасек лес, а старшыні заявіў, што лес гэты мясцовага значэння і калі што — дык памятай! Я селькор!..

Пасля гэтага ён недзе знік і больш не прыходзіў.

ЛІТАРАТУРНЫЯ ТВОРЫ ПРОЗАЙ ВЯСКОВЫХ АЎТАРАЎ

1. Агульныя заўвагі

У свой час зазначалася, што тым літаратурным матэрыялам, які надсылаецца з вёскі ў рэдакцыю, у пераважнасці з'яўляюцца вершы. Літаратурнай прозы рэдакцыя атрымлівала вельмі мала; яе амаль не было зусім, калі не лічыць тых допісаў — літаратурных малюнкаў, якія пісаліся некаторымі селькорамі да юбілейных свят і ўсялякіх газетных кампаній. Тым часам, з некаторае пары, стала наглядацца нешта іншае. У параўнанні з ранейшым часам досыць значны працэнт усяго літаратурнага матэрыялу, што надсылаецца з вёскі, падае на прозу.

У большасці сваёй вершы, якія дагэтуль атрымала рэдакцыя, маюць трафарэтны характар — аўтары іх або пераймаюць цалкам матывы з ужо надрукаваных вершаў, або пішуць верш хіба толькі для таго, каб напісаць яго, стала не думаючы над ім. Безумоўна, нельга вельмі дакараць гэтым некаторых вясковых аўтараў, прымаючы пад увагу абставіны вясковага жыцця — адсутнасць патрэбных кніг і інш. У такой меры сказаць гэта аб прозе вясковых літаратурных дапісчыкаў нельга. Тут большы (чым у вершах) працэнт аўтараў імкнецца больш-менш сур'ёзна падысці да тэмы, стараючыся нават часам сумленна падумаць у сваім творы аб якім-небудзь глыбокім пытанні сучаснага вясковага жыцця. Канешне, толькі некаторая частка вясковых аўтараў падыходзіць так да сваіх літаратурных спроб. І сярод прозы не малая частка ёсць такой, якая напісана нядбайна, неахайна і, нарэшце, яшчэ прыслана ў рэдакцыю з грозным патрабаваннем абавязкова надрукаваць яе. Даведаўшыся, што такі твор не выдрукаваны, аўтар пачынае вельмі крыўдзіцца на рэдакцыю, даводзячы, што той факт, пра які напісана ў яго літаратурным допісе, ёсць «факт жыццёвы»; пры гэтым аўтар ускладае на рэдакцыю абавязкі зусім перакройваць і перапісваць яго твор, зусім змяняць яго. Гэта значыць — аўтар дасць тэму, а рэдакцыя павінна сама, паводле гэтай тэмы, напісаць аўтару, за яго подпісам, апавяданне.

«Чырвоны сейбіт» я разглядаю як часопіс, які павінен мець дзве асноўныя задачы: паводле сваіх тэхнічных магчымасцей знаёміць вёску з дасягненнямі нашай літаратуры і з літаратурным жыццём і — з вялікага ліку дапісчыкаў, якія спрабуюць пісаць літаратурныя творы, дапамагчы выявіцца сапраўдным паэтам і пісьменнікам. Матэрыяльна-тэхнічныя ўмовы не дазваляюць пакуль як бы належала выканаць першую задачу, якая вельмі дапамагла б здзяйсненню другой.

От жа, падыходзячы да другой задачы, разгледзім літаратурныя спробы і пачынанні вясковых аўтараў, што напісаны прозай. Для гэтага ўвесь матэрыял патрэбна падзяліць на дзве асноўныя часткі: па-першае,— гэта творы, якія з літаратурнага боку нічым цікавым не вызначаюцца, з'яўляючыся звычайнымі карэспандэнцыямі, напісанымі ў форме і памеры апавяданняў ці літаратурных малюнкаў. Сюды належаць дапісы да розных кампаній, да юбілейных свят, таксама ўспаміны аб нядаўніх падзеях — вайна, акупацыя, партызанскае змаганне з белапалякамі і інш. Гэты матэрыял паступова друкуецца ў газеце «Беларуская вёска», выкарыстоўваецца як матэрыял сезонны. І гэты матэрыял мы тут разглядаць не будзем, на яго даюцца і будуць давацца адказы ў паштовых скрынках «Чырвонага сейбіта» і «Беларускай вёскі». Другая частка — гэта творы, якія могуць быць у той ці іншай меры цікавымі з боку літаратурнага. Якія паказваюць, што аўтары іх імкнуцца, ці пры належных умовах могуць імкнуцца, па-мастацку намаляваць жыццё вёскі, вырашыць ці паказаць некаторыя пытанні гэтага жыцця. Праўда, не заўсёды сам па сабе твор гаворыць аб усім гэтым, але, чытаючы яго, можна часта адчуць наяўнасць здольнасці ў аўтара. І хоць твор гэты друкавацца не можа, аднак праз яго можна зацікавіцца аўтарам. Вось такія творы, побач з творамі, якія маюць ужо нейкую літаратурную вартасць і могуць быць надрукаванымі, і падлягаюць увазе.

Ёсць апавяданні, аўтары якіх павярхоўна, не працуючы доўга, на скорую руку даюць які-небудзь малюнак, нават, мусіць, не думаючы, для чаго пішацца гэтае апавяданне. Ёсць апавяданні не мастацка-тэндэнцыйныя, у якіх аўтары, імкнучыся паказаць што-небудзь дадатнае (часам і адмоўнае), празмерна згушчаюць фарбы, пераўвялічваюць факты і робяць апавяданне непраўдзівым. Та-

кога гатунку апавяданні таксама будуць разгледжаны.

Ёсць аўтары, якія сумленна і з любасцю да свае працы імкнуцца зрабіць сваё апавяданне мастацкім. Ёсць некалькі вельмі маладых аўтараў, у якіх пачынае выяўляцца талент. Таксама ёсць аўтары, якія ахвачаны ўпартаю думкаю стаць пісьменнікамі, над творамі ж сваімі яны, аднак, вельмі мала працуюць і разам з тым крыўдзяцца на рэдакцыю, што допісы іх не друкуюцца.

Падлягае ўвазе тэматыка вясковай творчасці. Тэмы ў апавяданнях закранаюць самыя цікавыя бакі жыцця сялянства. Іншая справа, як тыя тэмы распрацованы, самі ж яны па сабе цікавяць вельмі. Тут жыццё парабкоў, усялякія здарэнні ў вясковай глушы; тут часам аўтар проста імкнецца даць якога-небудзь вясковага тыпа; тут імкненне вясковай моладзі ў горад вучыцца. Часта вельмі трапна даюцца малюнкі прыроды. Даюцца малюнкі з часоў пачатку рэвалюцыі і наступнага яе ўстанаўлення; ёсць спробы даць адбіткі некаторых праяваў сучаснага жыцця вёскі на фоне сучаснай перабудовы сельскай гаспадаркі. Знаходзіць свой адбітак у гэтых творах і Чырвоная Армія ў тым разрэзе, як моладзь ідзе на прызыў і што выносіць пасля службы.

Часам аўтар імкнецца даць адчуць тое абнаўленне, якое прынесла рэвалюцыя,— напрыклад, як сялянка пачынае жыць іншым духоўным жыццём, як сплывае тая адвечная цемра і забітасць, якія апаноўвалі яе спрадвеку, як у яе абуджваюцца новыя думкі, як яна пачынае адчуваць сябе чалавекам пасля свае ранейшай забітасці. Ёсць матывы смерці, кахання і звязаны з гэтым трагізм чалавечага жыцця. У некаторых апавяданнях наглядаецца чулае, індывідуальнае ўспрыманне ўсяго навакольнага...

Можна сказаць — тэматыка багатая, асабліва калі параўнаць з тэматыкаю вершаў, дзе амаль скрозь або аднолькавыя малюнкі прыроды, або трафарэтныя агіткі на тэму дню, або і проста без тэмы.

Сюжэты ж гэтыя апрацованы па-рознаму, але ў большасці заўважваецца нейкі адзін, як бы агульны план у распрацоўцы тэм, які, мусіць, успрымаецца аўтарамі ад чытання друкаваных твораў.

Таксама падлягае ўвазе і мова гэтых твораў.

От жа ў наступных нумарах «Чырвонага сейбіта» і разгледзім гэтыя творы, ставячы перад сабою задачу дапамагчы з гушчы вясковых літаратурных дапісчыкаў

выявіцца сапраўдным пісьменнікам. Тое, што годна да друку, будзе друкавацца, часта пры значнай рэдакцыйнай апрацоўцы — гэта дапаможа вясковым аўтарам у іх далейшай працы.

2. Аб голай агітцы

Малады аўтар з вёскі Багушэвіч І. Дуброўскі напісаў апавяданне: вясною шырока разлілася рэчка, а па рэчцы плывуць плыты. «...Стукаюцца ў круты бераг, адарвуць кавалак зямлі і плывуць далей. Плывуць і скрыпяць. На плыту стаіць Мацвей — худы і высокі мужчына. Стаіць і адпіхае доўгім штылем плыты ад берага. Вада сіняя плешчацца. Набягае на ногі Мацвею і мочыць іх. Аборкі мокрыя, моцна цiснуць ногі...» Цікавіць мастацкі пачатак гэтага апавядання. Прыгожы рытмічны стыль. Далей некалькімі ўдалымі сказамі высвятляецца настрой Мацвея, яго думкі аб заработку на гэтых плытах, аб грошах. І пасля ў поўнай гармоніі з папярэднім зноў апісанне: «яны плывуць і плывуць. Мінаюць берагі, лукі, ракітавыя кусты; і Мацвей з плытамі ўсё далей і далей».

Але раптам, ні з сяго ні з таго, Мацвей і іншыя плытагоны ўжо ідуць па дарозе, гаворачы аб тым, як яны кагадзе гналі плыты. А праз некалькі радкоў яны ўжо выпіваюць у піўной. А яшчэ праз некалькі радкоў Мацвей ужо дома гаворыць з дзецьмі. І вось тут трацiцца добрае ўражанне ад мастацкага пачатку гэтага апавядання. Нявытрыманасць кампазіцыі. Аўтар пачаў прыгожа расказваць, а пасля як-бы яму раптам надакучыла і ён пастараўся чым найхутчэй скончыць усё.

Дома сын Мацвея — камсамолец — пачаў угаварваць бацьку, каб ён зробленыя грошы палажыў у касу ашчаднасці, але Мацвей сына не паслухаў, а схаваў грошы пад бэльку, дзе іх з'елі мышы. Такім чынам, прыгожа пачатае апавяданне, якое мастацкім пачаткам сваім зацікавіла, у канцы звялося на агітку за касу ашчаднасці.

Газетная агітка, патрэбная ў свой пэўны час,— адно, а мастацкі твор — другое. Агітка таксама можа быць мастацкаю і нават павінна быць такою для большага свайго поспеху. Агітка для газеты нам патрэбна. Але тут перад намі іншыя задачы. Вёска павінна даць сапраўдных глыбокіх мастакоў слова, якія б паказалі ў сваёй творчасці наша жыццё з усёю глыбінёю нашых радасцей і пакут.

Цяпер, калі з вялікімі цяжкасцямі нараджаецца і ўстанаўляецца новая вёска, калі ломяцца і крышацца старыя светапогляды сярод сялянства, цяпер, як ніколі раней, глыбокія задачы стаяць перад літаратурай. І от з маладых вясковых аўтараў павінны вырасці такія якраз пісьменнікі, якія ў сваіх творах выявяць усе глыбіні гэтага вялікага працэсу. От што трэба ведаць вясковаму маладому аўтару.

Вернемся да разгледжанага апавядання. Ці даў тут аўтар жывых людзей? Не, не даў. Тут больш-менш добра дадзены толькі Мацвей. Ёсць некалькі мастацкіх сказаў, якія да некаторай ступені акрэсліваюць Мацвея як тыпа. Нават сказ, што вада мочыць яму ногі, а аборы з лапцей моцна ціснуць іх, часткова вырысоўвае яго. Мацвей больш-менш абрысаваны. Рэшта ж асоб, якія дзейнічаюць у апавяданні, з'яўляюцца фактычна не асобамі, а ідэямі; яны не паказаны як людзі. Напрыклад, сын Мацвея — камсамолец Андрэй. Ён у апавяданні толькі і паказаны з таго боку, што агітуе бацьку за касу ашчаднасці. Ён выйшаў толькі разуменнем пэўнае ідэі, а не чалавекам.

Ёсць у аўтара гэтага апавядання мастацкія спосабы, якія паказваюць на яго здольнасць і мастацкі густ. Напрыклад, аб тым, што Мацвееў сын камсамолец, мы даведваемся не ад аўтара, а ад самога Мацвея, які гаворыць сыну: «ну, як жа ты тут маешся, мой камсамол?» Тут пачаткі ўжо таго мастацкага спосабу, калі аўтар у сваім творы не гаворыць аб людзях ці падзеях, а паказвае іх; калі ўсе абставіны высвятляюцца самі сабою, разам з разгортваннем ідэі. Мастацкі густ аўтара яшчэ відаць з таго, што аўтар імкнецца даваць не адну голую думку свайго апавядання (карысць ад касы ашчаднасці), а вакол гэтага высвятляць як бы абставіны, у якіх і якімі жывуць героі апавядання. З гэтага боку цікаваю з'яўляецца гаворка Мацвея з сынам:

— ...ці адсеяўся тут без мяне?

— От жывецца трохі, і адсеяўся прыблізна.

І гэтак далей.

Апавяданне гэтае можна надрукаваць.

От апавяданне А. Сечкі «Два сябры». У апавяданні гэтым аўтар хацеў паказаць некалькі адмоўных з'яваў у сучасным жыцці вёскі, асмяяць адмоўных тыпаў, мусіць. І ён піша, што ў дзень Першага траўня ў вёсцы адбывалася ўрачыстасць. А тым часам два сябры — Язэп і Тамаш,—

спаткаўшыся, пачалі гаварыць аб тым, што вось «сёння ўсе падлічваюць свае сілы, давай памераем і мы свае — колькі мы можам выпіць гэтае самаробнае сівухі». У той час, як у вёсцы адбываўся мітынг, яны напіліся і п'яныя ўваліліся ў ваду. Апавяданне напісана прымітыўна, так, як аўтар расказваў бы гэта свайму знаёмаму. Аднак без такое мастацкае прастаты, якая ёсць у народных казках [1]. Апавяданне гэтае поўна халодных разважанняў, у якіх чуецца голая агітацыя супраць самагону. З гэтае дробнае з'явы добры гумарыст мог бы стварыць гумарыстычнае апавяданне, ужыўшы гумарыстычна-вострыя звароты мовы. У тав. Сечкі апавяданне гэтае выйшла нецікавым, нудным, немастацка простым. Пішучы, аўтар не перажываў свайго твора. Некаторыя адзнакі зусім іншае з'явы наглядаюцца ў другім літаратурным допісе гэтага аўтара «На пескавой дарозе». У гэтым малюнку аўтар стараецца выказаць свае адчуванні, калі ён ішоў пехатой з Мінска ў сваю вёску на Случчыне пасля экзамену на рабфаку. Ён, як арганічна звязаны з вёскаю, чула перажывае ў часе свайго падарожжа ўсё тое, што прырода разгарнула перад ім.

Годна гэтае апавяданне да друку ці не — гэта пытанне іншае, але тут самае важнае тое, што гэты твор ужо робіць нейкае сваё ўражанне на чытача. І вось тут мы падышлі да пытання аб шчырасці і няшчырасці ў творах. Аб мастацкай праўдзе. Аб гэтым пагаворым у наступных раздзелах артыкула, а цяпер далей.

Апавяданне Алеся Гладкага «Тры смерці». Пачынаецца апавяданне апісаннем вечара: як заходзіла сонца, як узнімаўся туман, як пахлі веснавыя дрэвы. У сваёй хаце сядзеў на зэдліку «духоўны бацця», глядзеў на свае даўнейшыя пакоі і нудзіўся па тым, што мінулася даўнейшае жыццё. З боку *кампазіцыі* падзей апавяданне гэтае з'яўляецца закончаным цэлым. Аднак з боку спосабаў *выяўлення* людзей і падзей яно не з'яўляецца мастацкім. Тут зноў вінаваты элементы голае агіткі, якія праз меру выпіраюцца ў апавяданні. Так, жадаючы выказаць думку, што замест старога, гнілога жыцця мы будуем жыццё новае, моц-

---

[1] Маладым вясковым аўтарам вельмі карысна пачытаць народныя казкі. Напрыклад, зборнік казак, што сабраны Сержпутоўскім на Случчыне. Зборнік у гэтым годзе выдрукаваны Інстытутам беларускае культуры. Там можна павучыцца зваротам мовы і некаторым спосабам стылю.

нае, прыгожае, аўтар прымушае свайго героя — папа — свядома думаць: «Эх жыццё! як магутны твае хвалі, яны пераціраюць у пыл усё старое і на руінах будуюць усё новае, моцнае, прыгожае». Захапіўшыся агітацыяй за новае жыццё, аўтар дапусціў псіхалагічную памылку. Калі поп свядома лічыць, што ранейшае жыццё было гнілым і непрыгожым, а цяпер будуецца жыццё моцнае і прыгожае, дык ён павінен, калі сам не прыняць удзелу ў гэтым будаванні, дык прынамсі не нудзіцца па старым жыцці. Аднак ён нудзіцца і ненавідзіць новае. Такім чынам, ён не можа лічыць тое, што цяпер вакол яго робіцца, прыгожым. Ненавідзець, цярпець ад яго і называць яго прыгожым, новым і моцным! Такі духоўны разлад чалавека, скалечанага бурным рухам гістарычных падзей, можна паказаць толькі ў глыбокім псіхалагічным творы, абгрунтаваўшы ўсё гэта праўдзівымі перадумовамі, паказаўшы гэтага чалавека з усіх яго, з нашага пункта гледжання, адмоўных і дадатных бакоў.

Далей у апавяданні — поп пачуў крык, што гарыць царква. Ён схваціў абраз і пабег туды. Царква гарэла. і ніхто яе не тушыў. Поп стаў крычаць, але моладзь, якая была ў клубе, не лічыла патрэбным ісці тушыць царкву. Раптам падбег да папа піянер і сказаў: «Кіньце, дзядзька, крычаць ды палохаць людзей, няхай гарыць, нашто яна нам больш, мо будзе крыху цішэй — не будуць званіць нудна званы...» Поп абразом забівае піянера, а пасля, прыйшоўшы дадому, падумаўшы аб судзе, турме, заплакаў моцна, глыбока, балюча. І забіў нажом сам сябе. На трох з паловаю вузенькіх лісточках паперы столькі слёз і крыві, і ўрэшце з усяго гэтага голая антырэлігійная агітка, якая, аднак, дзякуючы сваёй немастацкасці, нікога не пераконвае, нічога не памагае і культурны мастацкі сказ: «заплакаў моцна, глыбока, балюча». Я наўмысля адзначыў гэты сказ, бо ён ёсць мастацкі: поп наш сацыяльны вораг, але мы праўдзіва гаворым аб ім. Ненавідзячы адзін аднаго вялікаю сацыяльнаю нянавісцю, мы з ім абодва жывём, думаем, адчуваем, кожны па-свойму пакутуем, радуемся. Гэта ёсць адна з тых рысаў у творчасці, якая адрознівае мастацкі твор ад немастацкае, голае агіткі. З гэтага боку, між іншым, цікавым з'яўляецца раман рускага пісьменніка нябожчыка Неверава «Гуси-лебеди». У гэтым рамане паказан таксама поп, але ён паказан як жывы чалавек, з усімі сваімі адмоўнасцямі і дадатнасця-

мі. Ён паказан, як наш класавы вораг і адначасна як добры сем'янін, зборлівы гаспадар і г. д.

Тут разгледжана некалькі больш-менш характэрных апавяданняў, якія зведзены аўтарамі на ступень агіткі. Тыя чалавечыя зломы, тыя падзеі і з'явы, якія закрануты ў апавяданні «Тры смерці», чакаюць свайго мастака. Над мастацкім творам трэба шмат працаваць; трэба твор адчуць, доўга і пільна над ім думаць, вынасіць яго ў сабе.

Беручы тыпічныя ўзоры агіткі і глыбокага мастацкага твора, можна сказаць: агітка жыве адзін дзень, глыбокі мастацкі твор жыве сталецці і тысячалецці. Гэта ўсё кажам дзеля таго, каб даць некаторыя тлумачэнні маладым аўтарам, каб высветліць некаторыя палажэнні. Цяпер, калі наша будаўніцтва прыняло адносна спакойныя формы, цяпер патрэбны больш сталыя літаратурныя творы. Цяпер трэба агітаваць не словамі, а фактамі. Маладым аўтарам трэба вучыцца паказваць жывых людзей. Трэба не забываць, што літаратура — гэта адмысловая, так сказаць, вінтоўка, якою мы змагаемся на нашым мірным фронце. І ясна, чым лепшая будзе якасць у гэтай «вінтоўкі», тым большая будзе карысць ад яе. Некаторыя людзі, якія ўсвоілі думку, што літаратура ёсць зброя класавага змагання і, падыходзячы да гэтага пытання, як кажуць расійцы, «упрощенчески», якраз свядома ці несвядома патрабуюць голае толькі агіткі. Не могучы адрозніць канцылярскую інструкцыю ад мастацкага твора, яны збіваюць з тропу маладых аўтараў.

У наступных працягах гэтага артыкула разгледзім далейшыя апавяданні маладых аўтараў, абгаворым пытанні, якія вынікаюць у часе работы: тое, што называюць мастацкаю праўдаю, некаторыя стылістычныя спосабы маладых аўтараў, тэматыка, падыход да тэмы, асаблівасці мовы, элементы народнае казкі ў стылі і мове маладых вясковых аўтараў, таксама пытанне — народная казка і літаратура і іншыя пытанні, якія вынікаюць у часе работы.

Вельмі было б добра, каб вясковыя аўтары надсылалі свае думкі і заўвагі да ўсіх гэтых пытанняў. Каб маладыя аўтары самі ўзнімалі тыя літаратурныя пытанні, якія іх цікавяць.

АЎТАБІЯГРАФІЯ

Таварыш Клейнбарт! Маю гонар даць Вам кароткія аўтабіяграфічныя весткі аб сабе. Радзіўся на Случчыне, у мястэчку Цімкавічы, у беднай сялянскай сям'і. Беднасць бацькоў даходзіла часам чуць не да жабрацтва — гаспадаркі свае да рэвалюцыі не было. Скончыў я настаўніцкую семінарыю ў Нясвіжы, працаваў у валасных іспалкомах, пасля быў у Чырвонай Арміі, дэмабілізаваўшыся, быў год настаўнікам, пасля пехатой пайшоў у Мінск вучыцца. Вучыўся ва універсітэце, вучыўся мала, найбольш шукаў работы. Грузіў на станцыях дровы, наймаўся калоць іх на складах, у прыватных гаспадароў, жыў, сумаваў, хварэў, радаваўся, галадаў. Пасля заняўся журнальнай работай, займаюся ёю і па сённяшні дзень, працуючы ў рэдакцыі газеты. Апроч рамана і аповесці, займаюся цяпер драматургіяй, дзе імкнуся даць жывых людзей, як самае важнае, што жыве і дзейнічае сярод падзей на свеце, у іх, з імі і на фоне іх. Праблема жывога чалавека займае мяне ўвесь час. Гэтае фактычна наватарства ў беларускай літаратуры прымушае шукаць новых формаў, працаваць над імі. У гэтых маіх імкненнях, якіх у Мінску некаторыя асобы не хочуць зразумець, падтрымалі мяне ідэі нашай сучаснай культурнай рэвалюцыі. Літаратурнае аб'яднанне «Узвышша», да якога я належу, якраз і змагаецца за літаратурны сталічны Мінск, супраць Мінску — як губернскай правінцыі, з кансерватарскімі поглядамі на літаратуру і традыцыямі губернскага маштабу.

Пішу многа, многа працую і думаю над формай. От кароткія весткі аб сабе. Галоўнае, што мучыць мяне з самых маладых год маіх, гэта пакуты чалавека на зямлі, якія ў нас яшчэ не знішчаны і за знішчэнне якіх мы ўсе цяпер змагаемся. Гэта таму, што я выйшаў з самага «дна» нашага беларускага жыцця і з гэтым «дном» і цяпер звязаны духоўна і фізічна. Прынамсі — блізкія мне людзі і цяпер жывуць у гэтым дне. От пакуль і ўсё.

З глыбокай пашанай да Вас

Кузьма Чорны.

P. S. Кузьма Чорны — мой псеўданім. Сапраўднае прозвішча — Мікалай Рамапоўскі. Я вельмі прасіў бы Вас напісаць мне, з якімі маімі кнігамі Вы знаёмы. Гэтымі днямі я здаю ў друк новы свой раман «Зямля». Яшчэ я цікаўлюся вельмі Усеваладам Іванавым, чытаў Вашу працу аб ім. Ці знаёмы Вы з ім асабова?

НЕБЕЛАРУСКАЯ МОВА
Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Вялікая беларуская моўная стыхія не толькі не загінула за час шматвяковага нацыянальнага падняволення Беларусі, не толькі не была праглынута моцнымі культурамі суседніх народаў, а захавала сваю чыстату, скрышталявалася ў надзвычайнае багацце арыгінальных формаў, служачы нават багатым матэрыялам для суседніх моўных культур. Беларуская мова — мова беларускіх казак і песень, фразеалогія народнае гутаркі,— гэта найглыбейшая самабытнасць і хараство.

Сіла самабытнасці слова разбурае ўсе спробы іншых моўных культур залічыць якую-небудзь мову ў свае «наречия». Гэта даведзена якраз прыкладам з беларускаю моваю. А чым больш нацыянальных асаблівасцей мае гэтая культура, тым больш гэта ўзбагачае тыя нацыянальныя элементы, з якіх ствараецца агульная чалавечая культура.

Усё гэта даўно вядома. Але ўсё гэта даводзіцца прыгадваць з тае прычыны, што мы перажываем асаблівую пару ў развіцці нашае культуры. З аднаго боку — яшчэ і цяпер не зусім змоўклі галасы некаторых акадэмікаў і дацэнтаў пра «наречие». З другога боку — павінны быць створаны *беларускія* вышэйшыя формы беларускай культуры. І тут паўстае найвялікшае пытанне мовы. Бо каб гэтыя «вышэйшыя формы культуры» былі і вышэйшымі і беларускімі, няйначай трэба, каб яны былі сапраўды ў беларускай мове.

Беларуская жывая літаратурная мова перажывае цяпер пару свайго фармавання. Дык трэба, каб усе ўсвядомілі, якую вялікую гістарычную адказнасць жыццё ўсклала на літаратараў, гэтых адзіных тварцоў жывога кніжнага слова. А тым часам частка літаратараў, трэба думаць, не зразумела сваіх задач у моўным пытанні, мусіць, не адчувае на сабе гэтае адказнасці. Бо траха не ўсе нашы часопісы і газеты, а таксама творы некаторых пісьменнікаў выходзяць у свет у гэтакай мове, якую можна назваць сапраўды толькі «наречием». Фразеалогія гэтае мовы зусім не беларуская. Гэта фразеалогія той мовы, стыхія якое пануе ў аўтара, на якой у аўтара працэс думання. Гэтая

з'ява, якая не толькі не слабее, а набывае памеры нястрыманай навалы, цяжкім каменем загароджвае дарогі развіцця беларускае культуры.

У «Узвышшы» № 2 за 1927 г. Уладзімір Дубоўка ў сваім артыкуле «Пра нашу літаратурную мову» ўспамінаў адзін верш, які напісаны нібы ў беларускай мове, але ў якім усяго некалькі беларускіх слоў. Верш з гэтакімі тэрмінамі, як «лунныя лапы»... Гэтыя «лунныя лапы» ўсё больш і больш пускаюць карані, усё больш і больш імкнуцца запанаваць цалкам у нашай літаратурнай мове. Гэтая навала робіць справу змагання з беларускаю культураю і яе льга выкараніць толькі тады, калі нашы літаратары стануць тут свядомымі і дзейнымі, калі яны адчуюць усю сваю адказнасць. Бо іначай, побач з крышталяваннем нашае літаратурнае мовы, гэтая навала будзе ўсё ўмацоўвацца і загароджваць дарогі літаратурнай культуры. Гэтае злачынства цалкам ляжа на сумленне тых літаратараў, якія сталі на працу як бы дзеля таго, каб патаптаць і знішчыць тое моўнае багацце, якое Беларусь збірала і ахоўвала ўсе доўгія вякі свае падвойнае няволі.

Возьмем з першае, якая апынулася пад рукамі, расійскае кнігі кавалак тэксту. «По утрам солнце светило мне сквозь двойные решетки. И от него, и от счастливо воркующих за окном голубей хотелось смеяться. Я тихо ходил от стены до стены и сквозь решетки видел весело синеющее небо».

Беларускаю моваю гэта можна гэтак выказаць: «Раніцамі сонца свяціла мне праз падвойныя краты. І ад яго, і ад галубоў, якія шчасліва буркавалі за вакном, хацелася смяяцца. Я ціха хадзіў ад сцяны да сцяны і праз краты бачыў неба, што весела сінела».

Гэта калі цвёрда прытрымлівацца моўнага кірунку ў расійскім тэксце. Ніхто не забараняе выказаць і гэтак:

«Па раніцах сонца свяціла мне праз двайныя рашоткі. І ад яго, і ад шчасліва воркуючых за вакном галубоў, хацелася смяяцца. Я ціха хадзіў ад сцяны да сцяны і скрозь рашоткі бачыў весела сінеючае неба». Тут справа вельмі простая. Для таго чалавека, у якога моўнае думанне не беларускае, а расійскае, гэтакім жаргонам куды лягчэй пісаць, чымся беларускаю моваю. Дык гэтак і пішуць. І лічаць, што гэта беларуская мова, і ніколі ім не ўзбрыдзе нават на думку, што творы, якія напісаны гэтакаю моваю, ёсць творы па форме расійскія, а не беларускія; але ра-

сійскія непісьменныя, бо на расійскай мове, напрыклад, не «сінеючых», не «рашоткі» не «варкуючых», а «синеющих», «решетки», «воркующих». У беларускай жа мове гэтакіх формаў зусім няма. Дык расійцы маюць права лічыць гэта сваім «наречием». Але ўсё ж «наречия» гэтакага расійская мова не мае; абсалютна не мае гэтакіх формаў і беларуская мова. Формы гэтыя ёсць раўналежныя расійскім; такім чынам, гэта ёсць расійская мова зусім непісьменных аўтараў. Іначай гэтую з'яву ні растлумачыць, ні апраўдаць нельга.

Але можа хто скажа, што нічога гэтакага ў нас няма? Дык вось бяру «Полымя». Бяру № 5, за 1928 год — той паасобнік, які першы трапіў у рукі. Пачынаецца гэтая кніга перакладам з нямецкае мовы. Пераклад гэты ўспомнім пасля, а раней глянем на арыгінальную беларускую творчасць. Адразу ж першае слова — загаловак: «Над абрывам». Аўтар думаў «над обрывом» і напісаў «над абрывам». Не ведаючы, што ў беларускай мове «абрыў» гэта значыць «парасюк лычам дрэва абрыў». Якраз, як той аўтар «лунных лап» думаў: «И такие смешные следы лунных лап по утесам легли» і пісаў: «І такія смешныя сляды лунных лап па ўцёсах ляглі». А пасля пачынаецца тэкст твора «Над абрывам» і адразу ж з першага сказа: «Вясна ў тым годзе наступіла неяк рана». А за гэтым і скрозь пачынаецца: «звярнуўся да свайго суседа па фурманцы». «Ты занадта вялікае значэнне прыдаеш барацьбе з адзінкамі» (33 бал.). «Мы пераможам, калі асабістае, прыватнае прынясём у ахвяру агульнаму, грамадскаму» (34 бал.). «Зграбная, хілкая постаць, абрысы якой адзначаліся з-пад лёгкай, адпаведнай часу вопраткі, прыдавала ёй выгляд вясенняй жывасці». «Праворным махам рукі». «Але большае ўражанне выклікаў яе праніклівы погляд». «А мо адабрэнне?» «Пранікала ў душу». «Карпіцкі таксама накіраваўся паглядзець, як размяшчаюцца аддзелы». «Памяшканні для службы». «Рэзка непрыемна рыпалі цвікі пры распакоўцы скрынак» (35 бал.). «Густа пасеенымі, колеру ільнянога насення, плямкамі на твары» (36 бал.). «Ды гэтаму ж Баханская галаву закруціла, мусіць хоча выйсці за яго замуж». «У белай кофтачцы» (37 бал.). «Адсюль адкрываўся прыгожы малюнак». «Даклад датычыўся самавольных парубак лесу». «На гэтых днях зайшлі яны з Батурскім у партком пагутарыць наконт водпуску дрэва» (38 бал.) і г. д. і канца-краю няма гэтым «лунным ла-

пам», на кожнай балоне, да самага канца. Усіх іх я выпісваць не буду, бо дзеля гэтага трэба перапісаць усю рэч, з пачатку да канца. Кожны сказ тут паказвае, што аўтар яго моўна думае па-расійску. Сапраўды, што гэта «вясна наступіла»? Наступіць можна (думаючы ў беларускай мове) каму-небудзь на нагу, можна наступіць на жабу і растаптаць яе. Але аўтар думаў: «весна в этом году наступила как-то рано». І пісаў гэта беларускай транскрыпцыяй, зменьваючы, як умеў, некаторыя словы. Але характар, кірунак сказа застаўся цалкам расійскі. «Ты занадта вялікае значэнне прыдаеш барацьбе»... Гэта значыцца, па-расійску дзіка-непісьменна напісана: «...большое значение придаешь борьбе»... Трэба ведаць, што мала замест «слишком» напісаць «занадта» і замест «большое» напісаць «вялікае». Трэба ведаць, што ёсць фразеалогія, уласцівы кожнай мове свой уласны кірунак сказаў. «Мы пераможам, калі асабістае, прыватнае прынясём у ахвяру»... Аўтар уяўляў сабе гэтак: «Мы победим, когда личное, частное принесем в жертву»...

Дзе аўтар чуў гэтакія характары сказаў? Калі ён чуў іх у канцылярыях, выдавецтвах, рэдакцыях, дык гэта не дазваляе яшчэ пісаць гэтак для друку. Бо збеларусізаваныя чыноўнікі, а часта і рэдактары, пазнаёміўшыся з «практычных слоўнікаў» з «беларускаю моваю», замест, напрыклад «я не имею охоты идти», гавораць: «я не маю палявання ісці», замест «половые отношения» гавораць «падлогавыя адносіны», замест «дай ключ открыть шкаф» — «дай крыніцу адчыніць шафу»... «Лунныя лапы» ўсялякіх «Над абрывам» якраз створаны гэтакім жа самым прынцыпам.

«Дык гэтаму ж Баханская галаву закруціла, мусіць хоча выйсці за яго замуж». Аўтар добра ведае: «она ему вскружила голову... выйти замуж», дык ён піша «галаву закруціла». Беларуская мова ведае гэтакі зварот, ён ёй вельмі ўласцівы, але ён ужываецца зусім іначай. Напрыклад, гэтак: «каб табе галаву набок закруціла». «На гэтых днях зайшлі яны да Батурскага». Не піша ён «гэтымі днямі», а «на гэтых днях». Як жа ён можа напісаць гэтак, як гаворыць беларускі селянін або не зрусіфікаваны рабочы, калі ён сам прывык гаварыць «на этих днях». Або «даклад датычыўся самавольных парубак». Ці не лепш жа было напісаць «доклад касался самовольных порубок»? Гэта была б жывая прыгожая расійская літаратурная мова. А то — пераносіць гэты, прыгожы ў расійскай мове, сказ

у мову беларускую, не адчуваючы, што ў беларускай мове гэтакага кірунку няма. Уводзіць у беларускую мову «крыніцу, якою адчыняюць шафу» і думае гэтым дубовым пілавіннем забіць жывую прыгожасць народнай мовы. Няўжо гэта цяжка напісаць: «у дакладзе гаварылася пра самавольныя парубкі»? Але дзеля гэтага трэба вывучыць мову, калі ўжо не давялося ведаць яе змалку.

Небеларуская фразеалогія захавана цалкам. Усё гэта атулена вянком з тых словаў, якія створаны паводле расійскіх, і створаны людзьмі, якім трэба было як-небудзь беларусізавацца. Яны добра ведалі расійскую мову, але зусім не ведалі беларускае. Дык замест таго, каб вывучыць беларускую мову, яны пачалі тварыць сваю, уласную. І, доўга не працуючы, можна сказаць, проста гуляючы, стварылі свой жаргон. І пішуць усялякія свае «сінеючыя, захаваўшыхся, падаючага, дадзеныя»... Трэба было яму ўжыць «безусловно». Але як ты яго тутака ўжывеш, калі трэба беларусізавацца. Дык ён падумаў: «условие» — кажуць людзі, што па-беларуску будзе «ўмова». Дык чаму не напісаць «безумоўна»? Або замест «у нас есть данные» не напісаць «у нас ёсць дадзеныя»? Усё як мае быць. Вось і пайшлі ўсе гэтыя «прыблізна, неабходна, адносна» і г. д. У народзе гавораць «збольшага работа скончана». Але кніжная мова трымаецца зусім іншых прынцыпаў. Вы думаеце, чалавек, які піша для друку, напіша гэтак? Ён напіша: «прыблізна работа скончана». І спакойны душою, што ведае беларускую мову.

Але асобныя славечкі — не гэтак яшчэ страшныя. Больш удалыя з іх прыжывуцца, няўдалыя могуць адсеяцца. Самая бяда гэта ў навязванні беларускай мове зусім неўласцівай ёй фразеалогіі. Гэта вядзе да таго, што ў быце беларускае вёскі, напрыклад, мова будзе адна, з усім яе харастсвом і багаццем арыгінальных формаў, а ў кнігах для гэтых жа самых людзей мова будзе іншая. Якраз тое самае, што даўней казалі: «вучыся, сынку, чытай кнігі, можа табе як бог паможа выйсці ў людзі. Дык не будзеш ты тады гаварыць гэтак проста, як мы, цёмныя людзі». Гэта не смех. Гэта горкая праўда. «Лунных лап» народная мова не ведае. Іх прыдумалі непісьменныя пісакі.

Можа хто скажа, што я наўмысля выбраў самы непісьменны артыкул і выцягваю з яго патрэбныя мне прыклады? Дык жа глянем у наступныя друкаваныя рэчы тае самае кнігі.

«Потым мой погляд паволі адхіляецца ўніз» (51 бал.). «Аднойчы атрымлівае ён прадмет сваіх некалькі гадовых летуценняў — ліст» (52 бал.). «Зразумела, ён атрымліваў вельмі добрую плату і вёў жыццё нейкага феадала» (53 бал.). «Маркел вандруе ў працягу цэлае ночы» (54 бал.) і г. д. Мы ўзялі з кожнае балоны па адным прыкладзе. Больш браць прыкладаў, гэта зн. перапісваць усё з пачатку да канца, не буду. Расійскаю моваю можа быць гэтак: «взгляд медленно скользит (ці нешта падобнае да гэтага, можа «отклоняется») вниз». Дык чалавек з лёгкім сумленнем піша: «погляд адхіляецца ўніз» і не можа ніяк адчуць, што «погляд» — гэта не тое, што «зірк», а гэта — «взгляд на вещи». А адхіліць можна якую-небудзь дошку, фіранку на вакне... Або «атрымлівае ён прадмет сваіх летуценняў — ліст»... Тут якраз «предлагается вам немедленно представить инвентарную опись на предмет учета данного имущества». У народных гушчах гавораць: «вандруе цэлую ноч», а ў кнігах для гэтых народных гушч пішуць: «вандруе на працягу цэлае ночы». І ўсё затым, што «в продолжении ночи».

Або расійскаю моваю гэтак льга сказаць: «имеются два взгляда». Дык на 69 бал. тае ж усё кнігі пішуць «маюцца два погляды». Калі згадзіцца, што гэта па-беларуску, ды калі сказаць гэта расійскаю моваю, дык яно будзе — «поживают два взгляда». Бо «маюцца» — гэта не «имеются», а набліжаецца гэта да расійскага «поживают»: «как они поживают?» — «Як яны маюцца?» — «А нічога, жывуць патроху». Або яшчэ адно адценне расійскае мовы ў гэтым слове: «Не живем, а маемся» (пакутуем). Ну, чым жа гэта не «падлогавыя адносіны»? Адным словам, можна сказаць, увесь тэкст складаўся аўтарамі або перакладчыкамі паводле таго, як гэта будзе па-расійску.

Я бяру № 2 за 1928 г. таго самага выдання. Разгортваю дзе прыйдзецца і гляджу, што трапіла на вочы. Чытаю на 22 бал.: «І не даацэніш, зразумела, і дней вольных — ліпнёвых, мёдам насычаных». «Дней насычаных!» Гэта якраз падобна да:

«Над магілаю чорных дней»...

Дык тут хоць дзеля рыфмы аўтар пастараўся, каб забыцца на беларускае «дзён» і пісаў расійскаю моваю «дней». А ў «дней насычаных» нават і рыфмы ніякае нідзе няма. Проста з ласкі на пацеху. Гэты ж самы аўтар у тым жа

самым творы піша: «Захапляўся Язэп Леніным, яго жыццём, яго вялікай сілай у слове». Дык нават і сам аўтар ведае, прынамсі чуў (калі ўспамінае гэта) пра жывую вобразнасць і сілу ленінскае мовы, асабліва ў яго «обличительных» артыкулах і прамовах. І, ведаючы гэтакую сілу і хараство слова, якія грунтуюцца на багатых адценнях расійскае народнае мовы, аўтар сам застаецца неахайным да свайго ўласнага слова, не надае яму аніякай цаны.

На балоне 71 — пасля таго, як яны «накіраваліся ў залю», адзін (аўтар гаворыць ад сябе) гаварыў: «калі б вы мелі магчымасць заглянуць да мяне»... Значыцца — «направились в зал»... «имели возможность заглянуть»... Дакладная расійская фразеалогія, нават аўтар не пакла-паціўся перакласці на беларускую мову як належыць. На бал. 73 — «воўк душу выматвае» («Выматывает душу»).

«Рабочаму не павінны быць страшнымі перашкоды на шляху яго пасоўвання наперад» («продвижение вперед»)... «І слясарскае і, нават, сталярскае рамёствы яму не чужы» (яму не «чужды»). «Сумею даць» («сумею дать»). «Пастараюся ўскладзеныя на мяне надзеі апраўдаць,— заключыў Якаў Гузік» («Заключил»). «Намякалі...» — Гэта ўсё на адной толькі 25-й балоне нумара 1 таго самага выдання за 1928 г. Або ў тым жа самым творы славечкі і моўныя звароты: «недаўмяваў», «цярадь»! Дык чаму ўжо зусім не пісаць, напрыклад, гэтакаю моўнаю формаю: «жалацельна здзелаць савяшчанне і ісчарпаць эці вапросы, каб саздаць упечатленне?» Гэтакі жаргон спрабуе ўкараніцца, як належыць, у нашым пісьменстве.

У нас не разумеюць, што пераклад літаратурнага твора з чужое мовы ёсць тая ж самая літаратурная творчасць. Перакласці твор дакладна — невялікая навука, але трэба перадаць яго літаратурнасць, «душу» гэтага твора. Дзеля гэтага трэба ўладаць словам, трэба адчуваць мову, адчуваць безліч адценняў у кожным слове. Пераклад літаратурнага твора гэта не ёсць механічная праца. Пераклад на беларускую мову рамана І. Бехера «Адзіная справядлівая вайна» найлепш даводзіць усё гэта. Не можа быць, каб І. Бехер ужываў у сваім пісьменстве гэтакія тэрміны, як «усім тыканнем нашага сэрца». А «Полымя» здолела гэтае «тыканне сэрца» надрукаваць у сваім чацвёртым нумары. «Чурбаны», «тысячы нясуцца», «пералязалі праз парканы», «пранік»... Усё гэта на адной 67 балоне. Там жа і «зграі дзяцей моцна чапляліся за спадніцы матак...»

Гэта апісваюцца няшчасныя дзеці тады, калі горад спасцігла вялікае гора і бяда. Няўжо пралетарскі пісьменнік назваў натоўп дзяцей зграяй, ды яшчэ ў часе вялікіх сацыяльных беднот? Зграя можа быць груганоў, шкоднікаў, драпежнікаў, а не дзяцей. І каб перакладчык адчуваў мову, ён не напісаў бы гэтак.

«Хмурнае сычэнне і шыпенне насіліся ў паветры, як грымоты, прыдушаны ўраган... Бутлі, напоўненыя якойсь густой кляючай масай, качаліся ўгары пад дахамі. Якісь смалісты састаў ліўся сам сабою з куба ў куб. Складаныя сумесі ўтвараліся пры дапамозе найдакладнейшых дзіўных апаратаў. Некалькі платформаў, якія былі пабудаваны паміж катлоў, рабілі на Макса ўражанне гатычных цэркваў...»

Што тут ёсць беларускага ў гэтай «кляючай масе» нейкага жаргону?

Якое ж дзіва пасля гэтага, што нашы газеты распаўсюджваюць страшэнную непісьменнасць і моўную некультурнасць! Асабліва гэтым вызначылася «Чырвоная змена». Мова гэтае газеты — гэта ад пачатку і да канца ўсё «лунныя лапы». Жывога слова там і заваду няма. Калі хто з працаўнікоў гэтае рэдакцыі і ведаў калі-небудзь беларускую мову, дык гэтыя веды затанулі ў моры «лунных лап». Я не шукаў адмысловага паасобніка «Чырвонае змены», а ўзяў той, які ў мяне якраз ляжаў на стале. Гэта № 94 (621). «Лунных лап» тут доўга шукаць не трэба.

«Усё растучая ваенная небяспека». «Акажа дапамогу». «Пагэтаму» — («поэтому»). «Будучых боек». «Французская секцыя КІМу працягвала хаваць слаўныя традыцыі». «Сумела ажыццявіць». «Раздаваліся гучныя словы». «Дастойныя словы». «У будучай перамозе».

Гэта ўсяго з двух невялічкіх артыкульчыкаў; дый не ўсё яшчэ гэта з іх выпісана. Або вялікімі літарамі загаловак: «Падаючага — піхні». Гэтак яно, мусіць, і робіцца. «Чырвоную змену» трэба, каб чытала моладзь. Чытае моладзь, якая знішчае сваю непісьменнасць. І, навучыўшыся чытаць, гэта моладзь вучыцца ў газеце непісьменнасці. Што б гэта сказалі расійцы, каб хто на расійскай мове замест «на крыше растут мхи иные, чем в лесу» напісаў — «на крышы растут мохи иные, чым в леси». А ў нас беларускую мову падаюць у гэтакім выглядзе.

Вось яшчэ трохі жаргону з таго ж паасобніка «Чырвонае змены»:

«На самай справе». «Мігам праскаўзне міма», «Пачалі перагортваць карты, пачалі глядзець, ці няма дзе-небудзь зорак, якія па меры перагортвання аказаліся б больш і больш разыходзячыміся, якія ўсё больш адлучаліся адна ад другой...»

Успамінаецца яшчэ адзін загаловак: «Дарагога таварыша не стала». Калі згадзіцца, што гэта напісана беларускаю моваю і калі выказаць гэта расійскаю моваю, дык яно будзе: «Дорогого товарища не серьезно». Бо «сталы» — гэта ў нашай мове «серьезный». А «стала» — «серьезно».

Або вось у дадатку да «Савецкай Беларусі» надрукавана нататка пра Л. Талстога. Дык яна займае ўсяго якіх-небудзь 180—200 газетных радкоў, а ў ёй «лунных лап» не абабрацца: «Старец, паражэнняў, цянётах, фігуру, нанясення, верная мерка, выступаючай, адкрыўшы («открывший»), пажадаўшыя, існуючага, укладам эканамічных адносін...»

У п'есе «Каля тэрасы», якую ставіць Другі Беларускі Дзяржаўны тэатр, ёсць гэтакая з'ява. Бяжыць сялянка і крычыць: «У чым справа, у чым справа?» Няўжо гэта крычыць сялянка? Не, гэта крычыць сам аўтар п'есы. Ён думаў: «в чем дело» і пісаў «у чым справа». Дзе гэта аўтар чуў, каб сялянка гаварыла гэтак? Таму і чуецца тут фальш, таму і траціцца вобраз ці тып сялянкі. І вінавата тутака моўнае думанне аўтара, якое зусім чужое сялянцы-беларусцы.

Або ў гэтакім надзвычайна мастацкім тэатравым паказе, як «Сон у летнюю ноч», сказ «Ужасу больш»?! Якія надзвычайныя хвіліны асалоды перажывае глядач, бачачы і чуючы ў тэатры выкананне ролі кіраўніка грэцкіх бадзякаў-актораў! (Ролю гэтую выконвае, здаецца, артыст Сяргейчык). Якое надзвычайнае хараство ў адценнях гутаркі, якія суладжаны з рухам цела гэтага чалавека! Надзвычайна высокае мастацтва ў выкананні гэтае ролі. Артыст здолеў перанесці гэтага грэцкага тыпа ў нашу сучаснасць — вібрацыяй голасу, хараством мовы, яе адценнямі і нюансамі слоў, надаўшы яму каларыт беларускага селяніна. І як гэтую надзвычайную стыхійную прыгажосць псуе адно толькі слова!

Вельмі праўдзіва сказаў адзін расійскі сучасны паэт:

«слово — это полководец человечьей массы». Мова — гэта матэрыял для мастацкага твора. І няўжо трэба, каб гэты матэрыял быў дрэнным? У тэатры слова мае вялікае значэнне. Як тэатральная тэхніка павінна быць удасканаленаю, як развіццё тэатральнага паказу павінна ісці паводле пэўных законаў, гэтак і мова ў тэатры не павінна быць абы-якою. Найвыдатнейшыя мастакі сцэны пра мову ў тэатры клапоцяцца не менш, як пра ўсе іншыя галіны тэатральнага мастацтва.

Перапалоханая сялянка крычыць «у чым справа?». Няхай бы ўжо, нечага, яна, каб вытрымаць стыль аўтара гэтае п'есы, крычала: «У чым справа?! У мэтах рацыяналізацыі часу і адносна гэтага месца, безумоўна, не мэтазгодна паднімаць тут гэтакі вэрхал!»

Вядома, што аўтар тут выказаў тое, што хацеў выказаць. Непаразуменне сялянкі паказана. Але выказана ў гэтакай мове, што тып сялянкі, які, скажам, раней ужо ўяўляцца пачаў гледачу, разбіўся і прапаў ад аднаго слова. Сялянка пачула нейкую незвычайную гаворку, нейкі крык, убачыла незнаёмых людзей, устрывожылася і замест «што гэта робіцца?», або «што там гэта», крычыць «у чым справа?». Аўтар падаў гэта па-свойму, сказаў гэта ад сябе, а не ад таго чалавека, якога хацеў паказаць.

Або вось яшчэ з аднаго тэатральнага твора. «Я думаю аб нашых адносінах з табою». «Пачалі адкрываць адзін аднаму свае таямніцы...» «Зловіш якога злодзея, пачнеш допыт яму рабіць» і г. д. і г. д. Тут усё дакладна выказана, што хацеў выказаць аўтар. Але гэтакі кірунак, гэтакі дух мовы ўжываюць людзі, якія ўсё жыццё сваё працавалі дзенебудзь у канцылярыях на расійскай мове. І, нарэшце, давялося ім беларусізавацца. І гавораць яны моваю як быццам і беларускаю (бо не расійская ж гэта мова). Але мова гэта цяжкая, сухая, нежывая.

Мова — жывая істота. Яна жыве, а не існуе. Адным словам можна вельмі шмат выказаць, або тым жа самым словам нічога не сказаць. І гэта нават можа быць ад таго, як гэтае слова вымаўляць. Напрыклад, можна сказаць «ты не ведаеш». І можна сказаць: «вельмі ты ведаеш!» Выказана тое самае, але другі раз — мацней, нават з адзнакамі кпін. Але нашым літаратарам гэтае моўнае багацце не абыходзіць. Вывучэнне мовы — гэта, кажуць, задача лінгвістаў, а пісьменніку трэба ставіць праблемы, «адбіваць сучаснасць». Але мала хто думае, што для гэтага

патрэбна нейкая, калі льга так сказаць, рэчаіснасць, нейкі матэрыял. Усякі ж ведае, што з дрэннага матэрыялу нават кашаля не спляцеш, не то што якога-небудзь твора.

Жонка Льва Талстога ў сваім дзённіку пісала, што Л. Талстой ніколі не пакідаў, да канца жыцця свайго, вучыцца расійскай народнай мове. «Считая свой язык русский далеко не хорошим, не полным, Л. Н. поставил целью своей в это лето изучить язык в народе. Он беседовал с богомольцами, странниками, проезжими и все записывал в книжечку народные слова, пословицы, мысли, выражения». (Занатована 31 студзеня 1881 г.).

Дык натое гэта быў Л. Талстой! Але што значыць народная мова аўтару якога-небудзь «Над абрывам»?! Яго сумленне чыстае. Ён не можа і падумаць, што сваім пісаннем разбурае наша моўнае багацце і ўводзіць замест яго нейкі свой жаргон. Яму абы пісаць. Яму і не ў галаве, што якое б там друкаванае слова ні было, яно ўсё ж друкаванае слова. Яго чытаюць, чытаючы, вучацца і... псуюць сваю пісьменнасць.

Я працую ў рэдакцыі «Беларускае вёскі», і мне даводзіцца чытаць вельмі шмат допісаў з вёскі і літаратурных твораў маладых вясковых аўтараў. Дык я на выразных прыкладах бачу, як друкаванае слова псуе пісьменнасць моладзі, забівае ўсю яе прыродную чуласць да мовы. Адзін аўтар пісаў у рэдакцыю: «Паважаная рэдакцыя! Я прашу, каб вы надрукавалі маё гэтае апавяданне ў «Чырвоным сейбіце». Можа яно і не варт гэтага, дык я прашу, каб вы паправілі яго. А калі і гэта не паможа, тагды напішыце мне, чым маё апавяданне нягоднае, каб я другі раз ведаў, як лепш пісаць. Гэтыя маркі я шлю вам на адказ»... і г. д. Відаць было, што піша чалавек пісьменны. Ліст гэты ён напісаў жывою моваю, бо гэта аўтар гаварыў з рэдакцыяй. Але тое, што ён пісаў для друкавання, не мела і заваду жывое мовы. Гэта была самая сапраўдная кніжная выдуманая мова. Апавяданне тое пачыналася гэтак: «Заходзячае сонца чырвонымі праменнямі аблівала захад. Вецер распаўсюджваў пах кветак. На цямнеючых балотах заціхалі птушкі, і ў хуткім часе наступіў вечар»... І далей падобна да гэтага. Якраз выходзіць, што для хатняе гутаркі, па абыходак у жыцці — ёсць адна мова, свая. Але для кніг павінна быць нейкая іншая мова. Бо калі дома чалавек гаворыць «я хадзіў па сена», дык у кнігах ён чытае:

«я хадзіў за сенам». І вядома, што будзе вучыцца пісаць паводле таго, як ён чытае ў кнігах.

На вялікі жаль, усё гэта праўда. Калі ён піша ў рэдакцыю ліст, дык ліст гэты напісаны па-людску. А калі пачытаеш тое, пра што ён піша ў лісце — яго літаратурны твор — дык у творы гэтым жаргонная плынь выпіхае жывую мову.

У літаратуры бывае гэтакая з'ява, што часамі пісьменніку трэба востра парушаць законы мовы. Гэта тады, калі пісьменнік выводзіць гэтакага тыпа, які або ад прыроды свае не выгаворвае, як належыць, слоў, або з'яўляецца чужаземцам і цяжка яму гаварыць той моваю, якою пішацца твор, або з якіх-небудзь іншых прычын проста не ведае мовы. Дык тады пісьменнік паказвае гэтакага тыпа з яго жаргонам. Напрыклад, у Максіма Гарэцкага, у яго творы «Антоні» ёсць «Міхалка-масковец, які Масквы бачыў мала». Дык ён строіцца гаварыць расійскаю моваю і гаворыць жаргонам. У расійскай літаратуры ў раманах Ф. Дастаеўскага часамі спатыкаюцца абруселыя немцы, у якіх расійская мова з нямецкім акцэнтам. У Л. Талстога ў «Войне и мире» ёсць шапялявы афіцэр Дзянісаў, які слова «пришел» гаворыць «пг'ишел». Але з тае прычыны, што літаратура афармляе культуру мовы, ніводзін сапраўдны мастак слова не дазволіць, каб увесь твор быў у жаргоне гэтых тыпаў. Тады нельга будзе залічыць гэтакі твор ні да беларускай, скажам, ні да ўкраінскай, ні да нямецкай літаратуры. Гэта будзе жаргонны твор. І паказваюць гэтых тыпаў у сваіх творах некалькімі трапнымі рысамі, двума ці трыма іх жаргоннымі сказамі. Трэба знайсці іншыя сродкі выявіць гэтакага тыпа, каб твор быў на мове, а не на жаргоне. Калі, скажам, Л. Талстой выводзіў расійскіх дваран, што жылі ў пачатку 19 стагоддзя, дык не пісаў жа ён сваіх твораў французскай моваю — той моваю, якою найчасцей гаварылі гэтыя людзі. Французскага тэксту ў гэтых творах толькі дзе-нідзе ёсць. А найбольш можам прачытаць гэтакія, напрыклад, месцы: «я не чувствую ничего этого,— сказал он на превосходном французском языке». І гэта тут справа з найбагацейшаю кніжнаю моўнаю культураю. Дык асабліва ж з жаргонам трэба асцерагацца, каб не «акаляць» ім літаратуру. А ў нас робіцца гэтак. Спаткаўшы якога-небудзь яскравага тыпа з камічным жаргонам, пісьменнік, думаючы, мусіць (гэтак кіда-

ецца ў вочы), што гэта цэнтральны герой нашай літаратуры, вядзе яго праз увесь свой твор з яго жаргонам. Замест таго каб іншымі сродкамі мастацтва паказаць яго, ужыўшы яго жаргону гэтулькі, колькі не псуе мастацтва ўсяго твора, літаратар увесь свой твор выпускае ў гэтым жаргоне. Гэтакія з'явы шкодзяць нашай беларускай літаратурнай культуры, бо наша літаратурная мова толькі цяпер пачынае крышталявацца. Вось чаму вельмі прыкра і шкодна, калі некаторыя творы, траха не цалкам, падаюцца ў гэтакай мове: «Як я люблю эці вечары! Оне асвяжаюць маю жысць... Толькі і суцяшэння... Ня то б — загразла ў гэтай... бросні, у гэтай ціне... Нет! Пускай Павал прыезжае, і я перад ім пастаўлю вапрос рубам: паследні раз, апошні раз»...

Гэты твор пісаўся для тэатра. І што было б, каб гэтую мову чулі тысячы людзей з тэатравай сцэны? Ці не прысадзіў бы ён да рэшты нашу пакутную культуру літаратурнае мовы? І ці сапраўды гэтакія героі, з такою моваю, павінны займаць цэнтральнае месца? Увайшоўшы ў літаратуру з правам цэнтральных герояў, яны ўносяць у яе і свой жаргон. А сапраўдны цэнтральны герой нашае літаратуры — селянін і рабочы, якія захавалі і стварылі надзвычайную культуру свае мовы ў шмат якіх «вышэйшых формах культуры»,— маўчаць. Або вось у адным творы апісваецца інтымная блізасць мужчыны і жанчыны, цэнтральных герояў твора. Дык яна кусае яго і крычыць: «Бог мой, мучыцель мой!» А сапраўды — ці цэнтральныя ж гэта героі нашае літаратуры?!

У расійскага пісьменніка К. Федзіна, у рамане «Города и годы» кватэрная гаспадыня, немка, гаворыць: «Я тафно тумаль, што он змешалься! О, это ушасни!» Што б гэта было, каб К. Федзін зрабіў цэнтральным героем свайго твора гэтую немку і каб увесь раман, або хоць палавіна яго была напісана ў гэтакай мове? А ў нас гэтак пішуць.

Самі аўтары не клапоцяцца пра беларускую культуру беларускае мовы. А іх героі да рэшты глумяць гэтую культуру. «Лунныя лапы» жывуць і ўкараняюцца.

І гэта не выпадак з двума ці трыма літаратарамі. Гэта цэлая плынь у нашай літаратуры. Прадстаўнікі гэтае плыні даводзяць, што літаратар не павінен клапаціцца ні пра мову, ні пра стыль свайго твора. Ён можа абы-як перадаць сюжэт. А стыль і мову яму зробяць і выправяць выдавецтвы і рэдакцыі.

...«Наогул, нашым сучасным выданням бракуе пэўнай стылістычнай апрацоўкі — рэдакцыі. Тут ясна, што сам аўтар не можа быць рэдактарам сваіх твораў. Думаецца, што пры наладжанай стылістычнай рэдакцыі шмат якія творы, што цяпер выкідаюцца Дзяржаўным Выдавецтвам без абы-якой рэдакцыі, мелі б больш адшліфаваны, гожы выгляд»... («Полымя», № 7 за 1927 г., бал. 254).

Дзе гэта ёсць, каб культурны пісьменнік дазволіў каму-небудзь правіць стыль і мову свайго твора? Стыль і мова — гэта ж выяўленчыя мастацкія сродкі пісьменніка. Ніякіх жа стыляў тады не будзе, а будзе «наогул». І хоць шмат таго, што друкуецца ў некаторых нашых «тоўстых» часопісах, пускаецца на ўзвей вецер, усё ж гэтая прапанова паказвае на ўзровень культурнасці ў некаторых нашых інстытуцыях, што падручыліся фармаваць вялікую культуру гушчаў беларускіх сялян і рабочых. І як далёка яны асталіся ад гэтай культуры!

Пралетарскі змест і нацыянальная форма культуры! Мы думаем, што для нашае культуры гэта павінна быць: пралетарскі змест і беларуская форма. А гэтае беларускай формы і завуду няма. У літаратуры — кірункі мовы, фразеалогія, а значыцца, і стылі цалкам пераймаюцца чужыя.

Літаратурная мова павінна быць моваю чыстаю, беларускаю. Карэнні яе — у мове народнай. Літаратары павінны навучыцца моўна думаць па-беларуску. Яны павінны абудзіць у сабе або пастарацца ўспрыняць (калі не давялося мець яе змалку) беларускую моўную стыхію. Бо калі гэтага не будзе, яны будуць, як і цяпер, шкодзіць нацыянальнай форме культуры. Беларуская фразеалогія ў беларускай літаратурнай мове будзе спрыяць вырашэнню праблемы *беларускага* стылю нашае паслякастрычніцкай літаратуры.

(РЭЦЭНЗІЯ НА ЗБОРНІК ВАСІЛЯ СТЭФАНІКА «ТВОРИ»)

Лёс Украіны апошнія стагоддзі быў падобен да лёсу Беларусі. Аднолькавая падвойная няволя была ў гэтых краінах — сацыяльная і нацыянальная. Заходняя Украіна гэтаксама, як і Заходняя Беларусь, аднолькава перажываюць і цяпер гэтую няволю.

Васіль Стэфанік — паэт Заходняе Украіны. Гэта паэт замучанага вякамі сялянства. Таго сялянства, якое вечна церпіць голад, вечна працуе на пана і чыноўніка.

Свае зямлі ў беднага сялянства Заходняе Украіны мала. Яе прыбіраюць да сваіх рук — паны, духавенства і заможнікі. Сялянская гаспадарка драбнее і знішчаецца. І самі «гаспадары» — робяцца, парабіліся жабракамі.

Калі чытаеш гэтую кнігу Васіля Стэфаніка (збор навел і апавяданняў), дык забываеш, што гэта кніга, а не само жыццё. Як жывыя, праходзяць перад табою страшныя малюнкі чалавечых пакут, змучаная душа гэтых пакутнікаў. Паэт падымае заслону перад чалавечаю душою і паказвае — які вялікі і глыбокі свет там, у чалавеку. У герояў Васіля Стэфаніка няма «звычайнага» стану ў іх настроях, характарах. Яны ўсе знаходзяцца ў стане тэй духоўнай напружанасці, якая бывае толькі ў якія-небудзь незвычайныя моманты жыцця. Бо і сапраўды, само жыццё гэтых герояў ёсць тая незвычайнасць, тая ненармальнасць, якая хоць і з'яўляецца спадарожнікам чалавеку з пялёнак і да труны бесперарыўна, але ніколі не можа стаць звычайнасцю. Голад, напрыклад, заўсёды будзе ненармальнасцю, колькі б чалавек ні галадаў.

Васіль Стэфанік — не пісьменнік быту. Хутчэй яго льга назваць тварцом псіхалагічнае навелы. Ён не расказвае пра бытаванне сваіх герояў, ён бярэ які-небудзь адзін момант, заўсёды характэрны і тыповы, і яго героі дзейнічаюць, гавораць. І гэткім спосабам яны паказваюць самі, чым і як яны жывуць.

Страшныя малюнкі хворае напружанасці чалавечае душы праходзяць перад чытачом. Напружанасць, якая хоць і не дае чалавеку спакою ўсё жыццё, усё ж не можа стаць абыклаю.

Апавяданне **«Кленови листки».**

У чалавека нарадзіўся сын. Але чалавек гэты — адвечны нявольнік. Гэта селянін, які працуе больш усяго на панскай зямлі, бо свае мае столькі, колькі хапае для таго, каб цяжка і шмат рабіць на ёй і ніколі не мець свайго хлеба. Дык і нараджэнне сына для гэтага чалавека не радасць, а няшчасце. Ён гэта і гаворыць суседзям, якія сабраліся на радзіны. Ён недзе дастаў гарэлкі і хлеба, частуе суседзяў і бядуе, што вялікае няшчасце спасцігла яго. Бо якую долю ён дасць свайму дзіцяці? Бо няўжо гэта бацьку радасць, што дзіця яго неўзабаве або зойдзецца з голаду і без догляду, або будзе ўзрастаць на пацеху багатым — з малых год парабкам, нявольнікам? Ён сумуе, бядуе, бо ў хаце яшчэ і без гэтага сядзяць галодныя дзеці і ляжыць ледзь жывая пасля радоў маці гэтых дзяцей. Ён, страшэнна любячы сваіх гэтых бедакоў-дзяцей, хварэючы душою і сэрцам над імі, над тым, што з першых дзён жыцця свайго спаткалі яны пакуту, гаворыць: «Та чому не летите з моэі голови? Я вам розчиню й вікна і двері, гай!

Діти засунулися на піч так, що їх не було вже видно.

— От сарана, ліш хліба та й хліба, та й хліба! А відкиль ж я тобі таго хліба наберу?!!»

І яшчэ гаворыць пра сябе:

— ...А ў вечар, лиш пакажешся до хати такий, як віхоть, а вони тобі в один голос... і жінка і діти: «нема хліба!» Та й ти не йдеш, бідній чоловіче, спати, але ти цягнеш ціп та й молотиш напотемки...

І там работа зваліць яго на ток, гэтак ён перабудзе ноч, а раніцаю ўстае зноў рабіць «такий чорний, що сонца перед тобою меркне».

А дзіця тое!

«...Я не чекаю, щоб воно убралося в силу... щоб воно коло мене нажилося. Коби лиш богач або пан раззявів пащеку, то я його туды кидаю, щоб лише збутися! А потім воно бігаэ коло худоби, ноги одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче та й плаче, ти б йому завернув худобу, поцілував б його в ноги, бо ти його сплодив та й сумління тебе п'э, але мінаэш, ще й ховаэшся від нього, щоб його не чути».

«Аж пачервонів, аж задихаўся».

А яно расце, ад голаду часамі ўкрадзе якую драбязу, а за гэта з'яўляецца ўлада, і зноў няшчасце над галавою гэтага бедака.

Гэтая споведзь чалавека адбываецца перад людзьмі, якіх пазваў ён на радзіны.

А праз тры дні, калі ён касіў, жонка яго, маці малых дзяцей, умірала ў хаце. І, уміраючы, паказвала старэйшаму Сымонку, як саліць гуркі, каб было што ім «есці з хлебам хоць першыя дні, пасля яе смерці».

Ёй муж дастаў булку. І Сымонка гаворыць маці:

— Тата казаў даваць вам сцюдзёнай вады і булку есці. Марыля (меншая дзяўчынка) тую булку ўхапіла і ўкусіла ўжо раз. Але я набіў яе і адабраў. Будзеце есці?

— Не хачу.

— Тата ссукалі яшчэ свечку і казалі, што як будзе ўміраць, каб даць у рукі і запаліць. Але я не ведаю, калі даваць.

Маці паглядзела вялікімі, бліскучымі вачыма на сына. Бяздонне смутку, увесь жаль і бяссільны страх сышліся разам у вачах і разам спладзілі дзве белыя слязінкі.

— Тата рана на панадворку таксама плакалі, так галавой аб вушак біліся. Заплаканы ўзялі касу дый пайшлі...

— Сымонка, прасі татку, што мама наказвала, каб вас любіў...

— Ежце булку...

— Спявай дзіцяці, хай не плача...

Сымонка ўзяў дзіцянё, але спяваць не ўмеў. Маці абцерла далоняю сухія губы і заспявала.

Гэта яна ўмірала.

«В слабім, уриванім голасі виливалася ї душа й потихеньку спадала між дітей і цілувала іх по головах. Слова тихі, невыразні, говорилі, що кленови листочки розвіяліся по пустім полю і ніхто іх позбирати не може, і ніколи вони не зазеленіють...»

Апавяданне **«Злодій»**.

Гэты злодзей пайшоў красці з голаду. І пайшоў красці да таго, каму хоць самому выбірайся з хаты дзеля гэтае ж справы. Гаспадар злодзея злавіў і пазваў суседзяў, каб памаглі біць яго. Тыя прыйшлі, бо «злачынства ж павінна быць пакарана». Біў яго гаспадар паленам, таптаў нагамі, скрываваіў. Злодзей не падаваўся без супраціўлення, сам біў даў гаспадару. Пасля біў перапынак у гэтай нечалавечай рабоце, у часе якога з'явілася адвечная спадарожніца бедакоў — гарэлка. Пілі і папрасілі ледзь жывога злодзея піць з імі. Папрасілі, а не загадалі. «Пі,— сказалі,— бо будзем цябе біць, дык каб быў мацнейшым цярпець».

І той пачаў піць, седзячы з імі поплеч за сталом, скрываўлены, змучаны. П'ючы, гаварылі без злосці, а сапраўды як у часе перапынку ў якой-небудзь рабоце.

Чалавек выправіў сына на заработкі, і ён там памёр. Бацька прыехаў убіраць яго на смерць і галасіў над ім.

Чалавек — які выбіраецца на заработкі, кідаючы дома галодную сям'ю і дашчэнту разбураную гаспадарку,— і што гаворыць і перажывае гэты чалавек!

Дзеці — гэтыя кветкі, гэтыя «кленови листки», яны, як пыл на дарозе, сапраўды як тыя «кленови листки», што апалі на дарогу — топчуцца жыццём у гразь!

Уся гэтая кніга — вялікае замілаванне найвыдатнейшага паэта Васіля Стэфаніка да людзей-бедакоў, скарга, пакутная паэзія бядняцкага неўрадлівага поля. Васіль Стэфанік — паэт заходне-ўкраінскага беднага сялянства.

У гэтую кнігу ўвайшлі яго ранейшыя творы. Яны нам зразумелыя і блізкія, бо ў іх мы можам угледзець сваю Беларусь — і пад царскай Расіяй, і цяперашнюю Заходнюю пад Польшчай. Гэта ўсё нам знаёма — і селяніну-бедняку, і гарадскому пралетару, і парабку, і, нарэшце, той частцы нашай працоўнай інтэлігенцыі, якая сапраўды ведае беларускае мужычае жыццё, бо сама выйшла з гэтых мужыкоў, парабкаў, гарадскіх пралетараў, з таго жыцця, у якім сапраўды руйнуюцца межы дазволенага і недазволенага. Кніга Васіля Стэфаніка — поўная мастацкае праўды — ёсць вялікі пратэст супраць сацыяльнае няроўнасці, супраць панавання адных і нявольніцтва другіх. Гэта пратэст своеасаблівы. Ён схаваны па-за ціхімі, чулымі словамі твора, але ў гэтым і ёсць сіла мастацтва. Гэта тыя «кленови листки», якіх неміласэрна топчуць у зямлю і якія, самым фактам гэтага, абуджаюць нястрыманае жаданне пратэставаць. Гэтая кніга належыць да тых кніг, якія пасля прачытання ніколі не забываюцца. Па сіле мастацкае глыбіні і праўды гэта найвыдатнейшы твор найвыдатнейшага мастака.

ПЕРАД ДРУГІМ ДЗЕСЯЦІГОДДЗЕМ

Дзесяцігоддзе БССР ёсць завяршэнне пэўнага этапа ў развіцці беларускае культуры. За гэты час мы маем вялікія дасягненні ў нашай гаспадарчай, культурнай працы. За гэты час вырасла шмат новых, маладых сіл, патрэбных для развіцця культуры і гаспадаркі. За гэты кароткі час Беларусь, тая краіна, якая доўгія вякі цярпела падвойную няволю — і сацыяльную і нацыянальную, якая не мела нават права звацца сваім імем — Беларусі — цяпер гэтая краіна стварыла сваю Акадэмію навук. Беларуская культура вырасла гэтак, што ў працэсе свайго далейшага развіцця падышла да вышэйшага афармлення. Гэта — вышэйшыя формы культуры.

Гэтае разуменне — вышэйшыя формы — не павінна звужацца да пэўных толькі літаратурных жанраў. Бо і гэтыя жанры, якіх бы яны высокіх кампазіцыйных і іншых якасцей ні дасягалі, залежаць ад агульнага афармлення культуры. Вышэйшая форма — гэта ўзвышэнне да культуры і нават, у нашых умовах, шмат дзе, да культурнасці творчае прадукцыі і спосабаў творчасці. А тут пачынаюцца ўжо межы вышэйшых літаратурных жанраў і кампазіцый. Галоўнае ва ўсім гэтым працэсе — змаганне за беларускія формы беларускае культуры (літаратура, тэатр, музыка, жывапіс...).

На першы план тут становіцца культура мовы. Гэта не ёсць толькі карэктыва асобных слоў і выразаў, тут больш важнае — гэта беларускасць моўнага кірунку, чыстата і культура моўнага афармлення з'яваў культуры ці то літаратурных твораў, ці то тэатральных паказаў, ці наогул мова ўсіх беларускіх кніг — літаратурных, навуковых, практычных, палітычных...

Тое ж самае і ў вобразах музыкі, жывапісу. І тут павінна быць змаганне за беларускасць вобразаў. А гэта вырашае пытанне стыляў. І гэта ж усё вырашае пытанне нацыянальнае формы культуры. Далейшае крышталяванне і культура нацыянальных форм, пры пралетарскім змесце — вось аснова тых вышэйшых форм.

Мінулае дзесяцігоддзе пакінула найбагацейшую спадчыну — і творчую практыку, і выразныя, рэчаісныя дасяг-

ненні культуры. І на грунце гэтае спадчыны будаўніцтва беларускае культуры на другое дзесяцігоддзе яе будавання набывае яшчэ шырэйшы і адказнейшы размах.

Вывучэнне вобразаў народнае творчасці, скарыстанне іх у справе стварэння нацыянальных форм культуры — вось патрабаванне нашай культуры да культурных працаўнікоў і інстытуцый, якое не зменшылася, а павялічылася.

Мінулае дзесяцігоддзе стварыла музычную і мастацкую школы (тэхнікумы). І гэтыя школы павінны даць не толькі пісьменных у сваёй галіне людзей,— патрэбных працаўнікоў. Задача яшчэ гэтых школ — і самая важная задача — выхаваць такіх працаўнікоў, якія б давялі беларускую музыку да яе вышэйшых формаў, якія б стварылі беларускі жывапіс (жывапіс разумеецца ў шырокім сэнсе). Каб гэтыя мастацтвы мелі сваю нацыянальную, беларускую форму. А гэта ўскладае на гэтыя школы зусім адмысловыя задачы. Гэтыя школы павінны мець гэтакі кірунак свае працы, каб стварыць усе ўмовы дзеля таго, каб стаць з цягам часу вышэйшымі беларускімі школамі музыкі і малярства. Задачы папулярызацыі беларускае песні павінны саступіць першае месца стварэнню вышэйшага беларускага музычнага мастацтва, якое павінна быць аснована на гэтай жа песні, на гэтым створаным і ўдасканаленым народам матэрыяле дзеля вышэйшых форм музычнае культуры. Вывучэнне ў мастацкім тэхнікуме сучасных мастацкіх дасягненняў, падрыхтоўка патрэбных працаўнікоў-мастакоў павінна гэтаксама ісці пад кірункам стварэння беларускага малярскага мастацтва і ўзвышэння яго да вышэйшых формаў.

Галоўная задача тэатра — стварэнне беларускага тэатральнага мастацтва. Гэтая задача цесна звязана з задачамі нашае літаратуры. Пытанне беларускага стылю, а значыцца, і беларускае нацыянальнае формы — тут на першым месцы.

Галоўныя мэты і тэатра і літаратуры — сыходзяцца. Гэта тое, што ў шырокім сэнсе можна назваць разуменнем жыццебудаўніцтва. І гэта робіць і літаратуру і тэатр найадказнейшымі галінамі нашае культуры.

Разуменне задачы літаратуры як «жыццебудаўніцтва» ёсць разуменне вялікае з'явы, прагрэсіўнае, дзейнае. Бо наш сённяшні дзень мае за сабою сваё мінулае і выразна ставіць задачы заўтрашняга. Таму і літаратура і тэатр не павінны «адбіваць эпоху» («адбіваць» — разумеюць —

«адлюстроўваць») або «ставіць праблемы», а тварыць эпоху і вырашаць праблемы. Толькі гэтакім чынам літаратура будзе сапраўды «жыццебудаўніцтвам», а не пазадкамі жыцця, будзе сапраўды зброяю ў руках пралетарыята.

Мінулае дзесяцігоддзе арганізавала новую беларускую паслякастрычніцкую літаратуру, пралажыла цвёрдыя шляхі для яе далейшага развіцця; наша савецкая рэчаіснасць дала ёй найвялікшыя магчымасці. І наша літаратура за гэты час мае вялікія дасягненні. І з кожным годам пралетарская літаратура, пралетарская культура робіцца і будзе рабіцца наймагутнейшаю з'яваю жыцця краіны, адным з сродкаў творчасці гэтага жыцця.

У выхаванні новага чалавека, чалавека сацыялістычнай грамады, літаратура адыграе вялікую ролю і гэтакую літаратуру праз сваіх прадстаўнікоў — літарататараў тварыць тая частка грамады, якая цярпела сацыяльнае прыгнечанне, а ў нас на Беларусі і нацыянальнае. Гэта рабочы клас і беднае сялянства. І галоўны герой нашае літаратуры — павінен быць рабочы, селянін. З'явы жыцця, што праходзяць у святле літаратуры, разглядаюцца з пункта гледжання гэтага героя. І гэта адна з перадумоў стварэння пралетарскай літаратуры.

Што да формы, дык выразныя, бліжэйшыя задачы ў творчым працэсе літаратуры, і шырэй — культуры, павінны зводзіцца да стварэння беларускіх нацыянальных стыляў (формы). Пытанне мовы павінна тут набыць першарадную значнасць, яно павінна быць пастаўлена адпаведнымі інстытуцыямі шырэй і іначай, як яно ставілася дагэтуль.

Нацыянальныя формы літаратуры, тэатра, музыкі, жывапісу — будуць толькі ўзвышаць яе, спрыяць яе развіццю. Наша літаратура ўсё больш будзе рабіцца магутным сродкам будаўніцтва жыцця і магутным фактам абуджэння да новага жыцця беларускіх сялян і рабочых. Тварыць гэтыя нацыянальныя формы — наша найадказнейшая задача.

Мінулае дзесяцігоддзе арганізавала сілы, вызначыла творчыя шляхі і палажыла пачатак новай беларускай літаратуры, літаратуры пралетарскай, літаратуры высокамастацкай.

Перамагаючы ўсе цяжкасці, беларуская пралетарская культура будзе ісці шляхам свайго далейшага магутнага развіцця.

МАКСІМ ГОРКІ

Споўнілася 60 год з дня нараджэння і 35 год літаратурнай дзейнасці вялікага мастака слова расійскага пісьменніка Максіма Горкага.

Максім Горкі (сапраўднае прозвішча яго Аляксей Пяшкоў) радзіўся ў Ніжнім Ноўгарадзе. Бацька яго быў рабочы (абойшчык) і памёр тады, калі сын быў зусім маленькі. Хлопчыка тады стала гадаваць баба па мацеры. Гадаваўся ён у страшнай бядноце, жылі яны амаль што старцамі — збіралі на сметніках анучы. У 9 год Аляксея аддалі вучыцца за шаўца. Адтуль ён уцёк. Пасля пачаў вучыцца ў рысавальшчыка, пасля ў багамаза і інш. У 15 год ён пакінуў свой горад і рушыў у Казань. З гэтага часу пачынаецца яго брадзяжнае юнацтва. У гэты час ён працаваў пекарам, маляром, нагрузчыкам, чорнарабочым. У гэты час брадзяжыў па ўсёй Расіі, абышоў пехатой усе паўднёвыя яе вобласці.

За ўвесь гэты час ён шмат чытаў, імкнуўся да асветы. І пачаў пробаваць пісаць. У 1892 годзе было надрукавана яго першае апавяданне «Макар Чудра». Горкаму тады было 24 гады. Пасля таго неўзабаве з'явіліся ў друку больш яго творы, і слава яго пачала расці. За некалькі год ён стаў адным з самых вядомых расійскіх пісьменнікаў.

Максім Горкі пачаў зближацца з рэвалюцыйнымі арганізацыямі і прыняў удзел у іх працы. У 1901 годзе ён увайшоў у члены сацыял-дэмакратычнай партыі і пасля расколу ўвайшоў у бальшавіцкую фракцыю. Тады некалькі разоў сядзеў у турмах за рэвалюцыйную дзейнасць. Пасля 1905 года некалькі год жыў у Італіі. Прыехаўшы ў Расію, пачаў выдаваць часопіс «Летопись» і ўжо ў часе рэвалюцыі газету «Новая жизнь». Цяпер, з-за дрэннага стану здароўя, жыве ў Італіі.

Творы Максіма Горкага, як яны пачалі з'яўляцца ў друку, з'явіліся як бы нейкім свежым ветрам, які асвяжыў літаратуру, асвяжыў думку. Яго першыя апавяданні з жыцця басякоў былі зусім новымі ў літаратуры. У той час ён выводзіў герояў моцных, смелых, з цвёрдаю воляй.

У яго творы «Песня о Соколе» ранены сокал узлятае, каб хоць яшчэ раз пабачыць сонца. І разбіваецца насмерць. Але гэтае смелае жыццё лепш поўзання вужакі. Канчаецца твор словамі: «Безумству храбрых поем мы песню».

У другім перыядзе творчасці Максіма Горкага вызначыўся паварот ад адзіночак-герояў да калектыву. У гэты час напісаны аповесці — «Мать», «Враги». Гэтыя творы даюць права назваць Максіма Горкага першым пралетарскім пісьменнікам.

Жывучы цяпер у Італіі ў невялікім горадзе Сарэнта, Максім Горкі трымае жывую сувязь з Савецкай Расіяй. Ён атрымлівае амаль што ўсе часопісы і шмат газет з Расіі. Ён атрымлівае лісты ад тысячы селькораў з самых глухіх куткоў Расіі. І адказвае на гэтыя лісты. З радасцю глядзіць і перажывае будаўніцтва новага жыцця ў сваёй краіне, у той краіне, у якой ён у дзяцінстве пазнаў гэтулькі гора.

ЗАМЕСТ ПАШТОВАЕ СКРЫНКІ

Маладыя аўтары, што прысылаюць свае творы ў рэдакцыю, вельмі мала клапоцяцца пра мову сваіх твораў, пра стыль. Мова і стыль — гэта тыя формы, у якіх падаецца чытачу думка твора. Дык формы гэтыя павінны быць прыгожымі, удасканаленымі. Нямецкая літаратура мае свае адмысловыя формы, яна напісана на нямецкай мове. Расійская літаратура мае свае формы, яна на расійскай мове. Гэтаксама і ўкраінская літаратура, і японская, і ўсякая іншая. Тое ж самае — беларуская літаратура. Нашы аўтары павінны клапаціцца, каб іх літаратурныя творы былі літаратурным мастацтвам. Яны павінны пісаць чыстаю беларускаю моваю. І трэба заўсёды вывучаць сваю мову, прыслухоўвацца да народных гутарак. Гэтакі вялікі расійскі мастак слова, як Леў Талстой, усё сваё жыццё вывучаў расійскую мову — гэта значыцца, тую мову, якая была для яго роднаю і якою ён пісаў.

Некаторыя нашы аўтары, ведаючы добра літаратурную расійскую мову, калі пішуць свае творы, дык у галаве іх фармулююцца сказы ў расійскай мове, і тут жа, пішучы, яны перакладаюць іх на беларускую мову. Вядома, што стыль гэткага твора не будзе мець прыгожасці і сілы, а мова будзе няправільная.

Вось, дзеля прыкладу, сказ з аднаго рукапісу:

«Ноч бясшумна спусцілася на зямлю... Тысячы зор асвяцілі прастор ласкавым мігаючым светам і з халодным нямым пытаннем заглядваюць у душу, у глыбіню істоты, туда, дзе сэрца і нервы новазагартованым молатам адчыканіваюць гукі жыцця».

І яшчэ з таго самага апавядання словы і моўныя звароты:

«Выпаў снег», «састарэўся», «усё бачыўшай, усё адчуўшай рукой», «шчэлачку», «жалка»...

Калі аўтар піша беларускаю моваю, дык ён трэба, каб ведаў добра народную беларускую мову. Тады яго творы будуць мець беларускія нацыянальныя формы.

Тав. Сталін, гаворачы пра нашу, савецкую літаратуру,

вызначыў, што яна павінна быць пралетарскаю ў змесце і нацыянальнай у форме.

Заўсёды аўтару гавораць: трэба апрацоўваць творы. Гэта значыцца, што трэба, каб аўтар не стараўся толькі абы-як выказаць думку свайго твора або абы-як паказаць у творы якіх-небудзь людзей, расказаць пра што-небудзь. А павінен аўтар глядзець на тое, як ён выказвае, як паказвае. Мова твора павінна быць па-мастацку простаю, жывою — гэтакаю, якою яна жыве, а не прыдумліваецца. Адзін аўтар пісаў: «вецер распаўсюджваў пах кветак». Расійскае «распространять» у нас пішуць «распаўсюджваць» («распаўсюджваць газеты», «распаўсюджваць аблігацыі»). У інструкцыі, у пратаколе, нарэшце ў артыкуле, дык гэткая мова яшчэ — паўбяды; але ў мастацкім творы, дык гэта вельмі суха і непрыгожа. Куды прыгажэй было б напісаць проста — «пахлі кветкі» або «дзьмуў вецер, і пахлі кветкі».

Некаторыя аўтары, захапіўшыся гэткаю моваю і думаючы, што для кніг яна патрэбна, пішуць, напрыклад, «зачыніў вочы», замест «заплюшчыў вочы» і да гэтага падобнае.

Трэба, каб творы пісаліся моваю жывою.

ЛЕЎ ТАЛСТОЙ

Споўнілася сто год з дня нараджэння вялікага пісьменніка Льва Талстога. Леў Талстой не толькі расійскі пісьменнік, ён пісьменнік усясветны. Яго творы перакладзены на надзвычайна шмат моваў, і культурныя народы свету чытаюць яго. Стагоддзе з дня яго нараджэння святкуе ўвесь свет.

Талстой пакінуў нам, як пісьменнік, вялікую мастацкую спадчыну і шмат мастацкіх «дакументаў», якія моцна білі па капіталістычным ладзе жыцця. Яго творы адыгрывалі вялікую ролю ў справе змагання з царызмам. Але ў той жа самы час Талстой нічога не зразумеў у тых спосабах змагання супроць капіталізму, якімі карысталіся і карыстаюцца рабочыя і рэвалюцыйнае сялянства. Усе крытыкі-марксісты згаджаюцца, што Талстой, будучы панам (графам), не мог ніяк пазбавіцца ад пачаткаў светапогляду свайго класа.

Талстой быў панам. Але тым панам, які бачыў грахі панства, разумеў усю няпраўду жыцця, што аснована на панаванні адных і пакутнай працы другіх. І вось, у вялікіх мастацкіх творах Талстога гаворыць сумленне, які ўбачыў сябе ў роскашы, створанай на беднасці працоўнага люду. У творах яго мы бачым «пакуты гэтага сумлення».

Талстой не бачыў ролі горада ў развіцці культуры чалавечага жыцця, ён адмаўляў гэтую ролю. Гарадская культура для яго была чужою. Ён не прыняў пад увагу тую ролю, якую павінен быў адыграць горад у лёсе чалавецтва. Пан, які пакаяўся, Талстой быў сынам земляробскае вёскі, а горад лічыў дармаедам, які сядзіць на карку сялянства. І вядома — Талстой, дзякуючы свайму сацыяльнаму паходжанню, спатыкаўся ў горадзе з гарадскім панствам і не заўважаў рабочых. Талстой падышоў блізка да сялянства. Гэта было бліжэй да яго, бо ўсё сваё жыццё ён непасрэдна бачыў, як абшарнікі жылі ў маёнтках, побач з галоднымі сялянамі ў вёсках.

І якім жа чынам Талстой думаў палепшыць жыццё людзей на зямлі? Ён вучыў, што кожнаму чалавеку трэба палепшыць самога сябе, «нравственно усовершенствоваться», кожнаму быць добрым і дапамагаць усім. І ён адмаў-

ляў рэвалюцыйнае змаганне, гэтакае, як яго разумелі мы. А фактычна гэта была новая рэлігія, якую Талстой ствараў, безупынна пратэстуючы супроць дзяржаўнай царквы, усімі сіламі змагаючыся з ёю. «Непротивление злу» — вось асноўная думка пропаведзі Талстога-філосафа. Гэта значыць — не працівіцца дрэннаму, усе крыўды прымай з ціхаю пакораю, і ўсё дрэннае патроху згіне на свеце. Жыццё само, практыка рэвалюцыі — адвергла гэтую пропаведзь.

Чаму ж мы так урачыста адзначаем стагоддзе з дня нараджэння Талстога? Мы шануем Талстога, бо ён найвялікшы пісьменнік, які сваімі творамі прымушаў дрыжаць царскі лад. Выкрываючы няпраўды жыцця пры капіталізме, бязлітасна крытыкуючы буржуазію, ён, такім чынам, з'яўляецца нашым саюзнікам. Ён памыляўся, вырашаючы пытанне арганізацыі радаснага чалавечага жыцця, але ён безупынна шукаў праўды, ён імкнуўся да яе.

Мастацкія творы Талстога — вялікая культурная спадчына, якую мы цэнім і прымаем. Калі царкоўнае кіраўніцтва б. царскае Расіі (свяцейшы сінод) адлучыла Талстога ад царквы, Ленін пісаў: «Святы сінод адлучыў Л. Талстога ад царквы. Тым лепш. Гэта залічыцца яму ў час народнае расправы з чыноўнікамі ў расах, з жандарамі ў імя Хрыста, з цёмнымі катамі, якія падтрымлівалі яўрэйскія пагромы і іншыя ўчынкі чарнасоценнай царскае шайкі». Ленін даў найлепшую ацэнку Талстога, калі гаварыў аб процілегласцях у творчасці Талстога, аб тым, што ён ненавідзеў буржуазію і царызм, а з другога боку быў панам, які гаварыў — я гадкі, але я палепшваю сябе, я не ем мяса, бо забіваць нават жывёлу грэх — і прапаведваў не працівіцца злу.

Гэта быў найвялікшы мастак. Як прапаведніка мы яго не прымаем, але яго мастацкія творы, як кажа Ленін, заўсёды будуць цаніцца масамі, заўсёды будуць чытацца. Асабліва тады, калі працоўныя масы сваім змаганнем і будаўніцтвам створаць сабе чалавечыя ўмовы жыцця.

Леў Талстой — пісьменнік усясветны, яго мастацкія вобразы перавысілі нацыянальнае, расійскае. І таму Талстой быў адным з тых «великих писателей земли русской», якія ўзводзілі расійскі народ да агульначалавечай культуры, укладаючы ў яе сваё нацыянальнае багацце.

На творах Талстога вучацца і будуць вучыцца пісьменнікі, як пісаць, бо гэта найвялікшае літаратурнае мастацтва.

ДЗЕСЯЦЬ ГОД

Дзесяць год жыве і развіваецца БССР — Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка. За гэтыя дзесяць год беларуская культура, культура беларускіх рабочых і сялян, прайшла слаўны і вялікі шлях свайго развіцця. Беларусь — тая краіна, якая была доўгія вякі ў няволі, у якой нават забаранялі ўжываць беларускую мову, гэтая краіна цяпер стварыла сваю Акадэмію навук — гэты найвышэйшы кіраўнічы і творчы цэнтр культуры.

Шпаркімі крокамі ідзе развіццё гаспадаркі, навукі, літаратуры. Усе нацыянальнасці, як роўныя браты, сярод якіх няма ні лепшых, ні горшых, развіваюць, твораць кожны сваю культуру — нацыянальную ў форме і пралетарскую ў змесце. Беларусь — родная сястра іншых савецкіх рэспублік, раўнапраўны член моцнае, магутнае сям'і Саюза Савецкіх рэспублік! Гэта спраўдзіліся словы Янкі Купалы, што Беларусь ідзе, каб «людзьмі звацца». Бо да Кастрычніцкае перамогі працоўных Беларусь была бяспраўнаю, прыціснутаю з аднаго боку расійскім царскім самаўладствам, расійскім чыноўніцтвам, якое здзекавалася над беларускаю моваю, старалася зрусіфікаваць Беларусь, знішчыць, задушыць беларускую культуру. Гэта Беларусь была пад нацыянальнай няволяй. З другога боку — тут панавала няволя сацыяльная. Гэта паны ўладалі зямлёю, а фабрыканты прадпрыемствамі. А працоўны чалавек быў у іх наймітам; мужык быў бяспраўным парабкам у пана.

Заходняя Беларусь і цяпер гэтак жыве. І цяпер там нашы браты працуюць на пана, на асадніка, якія трымаюць пад сабою ўсю зямлю. Польская панская навала там душыць беларускую культуру. Мы ведаем, што там нават паліцыя разагнала Таварыства беларускае школы. Замест школ там паны будуюць турмы.

За дзесяць год савецкага будаўніцтва беларускае культуры мы маем гэтакія дасягненні, пра якія не маглі нават і думаць тыя беларускія працаўнікі, якія ў часы царскае ўлады, перамагаючы страшэнныя цяжкасці, вялі культурную беларускую працу. І Беларуская Акадэмія навук,

і Беларуская сельскагаспадарчая Акадэмія, і Беларускі універсітэт — усё гэта нашы дасягненні за гэтыя гады. Таксама — развіццё тэхнікумаў, іншых вышэйшых, сярэдніх і ніжэйшых школ! Развіццё гаспадаркі, Асінаўская электрычная станцыя, палепшанне і абнаўленне форм сельскае гаспадаркі — усё гэта паказвае на наш вялікі і паспяховы размах у будаўніцтве.

Перамагаючы ўсе цяжкасці, бадзёрыя і моцныя, мы ўваходзім у другое дзесяцігоддзе БССР.

ПРАЦУ ПІСЬМЕННІКА ПАВІННЫ ЛІЧЫЦЬ ПРАЦАЮ, А НЕ ЗАБАЎКАЮ

У сваім артыкуле «Умовы працы нашых пісьменнікаў» («Звязда», № 265 (3072) Змітрок Бядуля закрануў надзвычайна актуальнае пытанне нашага літаратурнага жыцця. Калі хто думае, што гэтая справа павінна цікавіць толькі літаратараў, дык той вельмі памыляецца. Гэтая справа павінна цікавіць усю нашу грамадскасць.

Літаратура — гэта адна з найгалоўнейшых галін нашае культуры. І стварэнне літаратуры — гэта не ёсць забаўка чалавека, якога завуць пісьменнікам. Стварэнне літаратуры — гэта ёсць найадказнейшая вытворчасць. Працэс літаратурнае творчасці адбываецца і павінен адбывацца не тады толькі, калі пісьменнік садзіцца за стол з пяром у руках. Творчы працэс ідзе ў істоце пісьменніка несупынна і ў часе пісання набывае толькі больш выразныя і інтэнсіўныя формы.

Гэта я прыгадаў не для таго, каб уводзіць каго-небудзь у псіхалогію літаратурнае творчасці, а для таго, каб не згадзіцца з тымі, хто на пісьменніцкую працу глядзіць, як на справу лёгкую. А гэткія погляды вельмі пашыраны. Пісьменніцкая праца — гэта не значыць «сеў і напісаў». Пісьменнік павінен (апроч усяго іншага, дзякуючы чаму ён творыць) уладаць яшчэ багатым фактычным матэрыялам жыцця, мець шырокую эрудыцыю, стаяць прынамсі на культурным узроўні свайго часу. Ён заўсёды павінен убіраць у сябе навакольную практыку жыцця і ператвараць яе ў выразныя каштоўнасці літаратурнае культуры. Ён павінен быць на чале культуры.

А дзеля ўсяго гэтага што трэба? Перш за ўсё патрэбна несупынная вялікая праца. *І гэтая праца павінна быць яго асноўнай працай, а не пабочнаю, другараднаю.* Што б мы сказалі, каб рабочы, напрыклад, з папяровае фабрыкі, хадзіў на гэтую фабрыку тады толькі, калі яму выдарыцца вольная часіна ад іншае працы, з якое ён хлеб есць? Што гэта была б тады за папяровая прамысловасць! Вядома, што мы б тады таго рабочага не называлі рабочым з папяровае прамысловасці і наконт гэтае прамысловасці не мелі б права выступаць перад ім з якімі б там ні было патрабаваннямі.

А да пісьменніка мы падыходзім з самымі жорсткімі патрабаваннямі. Мы вымагаем ад яго таго, чаго ён не можа даць, бо ён больш працаўнік якое-небудзь савецкае ўстановы, чым пісьменнік. Нельга вымагаць ад чалавека літаратурнае прадукцыі, калі літаратураю ён займаецца ўночы, тады, калі добрыя людзі адпачываюць, а ён, змораны дзённаю працаю, гэтага адпачынку не мае.

Беларускія тэатры не маюць беларускага рэпертуару. Чаму? Бо над драмай трэба працаваць у сярэднім не менш як год і працаваць толькі над драмай, не адрываючыся ад яе. Гэтакіх жа ўмоў нашы пісьменнікі не маюць. Але ніхто гэтага не хоча разумець.

Усе вымаганні ад пісьменніка ў нас нагадваюць справу з тым гаспадаром, які пабудаваў вельмі добрае гумно, а збожжа на полі забыўся пасеяць. Дык увосень гумно, вядома, было пустым, бо колькі ён мог сабраць у гумно таго, што вырасла каля дарог з выпадкова занесеных ветрам зярнят?

У нас няма літаратуры як вытворчасці, як пэўнае справы. У нас ёсць літаратурнае аматарства, якім літаратары займаюцца між іншым.

Што ж можна сказаць выразна?

Перш за ўсё выдавецтва павінна змяніць свае адносіны да пісьменніка і да яго працы. Каб пісьменнік адчуваў сябе ў выдавецтве чалавекам! Выдавецтва і дагэтуль лічыць, што робіць пісьменніку ласку, друкуючы яго кнігу.

Выдавецтва павінна ўважлівей адносіцца да беларускае літаратуры. З'яўленне арыгінальнага беларускага рамана, напрыклад, у нашых умовах буйная літаратурная з'ява. А тым часам бывае, што рукапіс гэткага рамана валяецца ў выдавецтве цэлы год «пад сукном», таму што ні з кім у выдавецтве аўтар не мае намеру быць у блізкай дружбе. Вядома, што пры гэтакай пастаноўцы справы беларуская літаратура будзе забытаю.

Павялічыць ганарар літаратарам і акуратна выплачваць яго.

Нашы заканадаўчыя органы павінны распрацаваць і зацвердзіць адмысловыя законы, якія далі б падставу Камісарыяту працы абараняць працу пісьменніка. Умовы працы пісьменнікаў можна дакладна вывучыць хоць бы шляхам анкет. Павінна быць разгледжана, між іншым, такая справа, як перадрук літаратурных твораў. Бо вельмі

часта які-небудзь чалавек (які бывае нават ніякіх адносін да літаратуры не мае) падручаецца скласці які-небудзь дэкламатар ці чытанку. Дык ён бярэ ножніцы, за адзін або два вечары навырэзвае з кніг і газет чужых твораў і нясе ў выдавецтва. І тады пішуць, што гэтая кніга выйшла пад рэдакцыяй вось гэтага. Або «склаў кнігу вось гэты». Зрабіўшы гэткім чынам кнігу, ён бярэ ганарар, як за сваю ўласную кнігу.

Народны Камісарыят асветы павінен клапаціцца аб стварэнні для пісьменніка ўмоў, якія б далі магчымасць яму сапраўды тварыць літаратуру. Усю вострасць гэтага пытання мы найвыразней адчуваем, напрыклад, у галіне беларускае драматургіі.

Гэтыя ўмовы можна стварыць хоць бы персанальным падыходам да кожнага пісьменніка. І трэба браць пад увагу толькі вартасць працы (з боку мастацтва і ідэалагічнага) і здольнасць пісьменніка, а не якія-небудзь іншыя яго якасці!

Галоўмастацтва не павінна збываць з рук усялякім камісіям справу з літаратурным домам, а павінна само зараз жа брацца за гэта.

ЗАЎВАГА ДА ПЕРАКЛАДАЎ МАСТАЦКАЕ ЛІТАРАТУРЫ

Наша Дзяржаўнае выдавецтва распачало цяпер выданне перакладных на беларускую мову кніг. Гэтая добрая справа ў нас ёсць справаю новаю; у нас няма яшчэ практыкі, што да перакладаў, пэўных навыкаў у гэтай маруднай і цяжкай працы. Больш за ўсё перакладаецца з мовы расійскае. У слоўных карэннях расійская мова, можа, бліжэй да беларускай, як да ўсялякае іншае мовы. Але гэтага нельга сказаць пра тую безліч адценняў, якая ёсць у фразах і словах кожнае мовы, якая часта вымагае нават адмысловае інтанацыі, рознае сілы і вышыні голасу дзеля аднае і тэй жа фразы і слова,— гледзячы што трэба сказаць, выказаць. Вось гэта і ёсць галоўная цяжкасць у справе перакладу. Тут ёсць некалькі думак. Адны трымаюцца «даслоўнага перакладу», гэта значыцца, перакладу слова ў слова. Вядома, асаблівасці моваў (напр., неўласцівасць беларускай мове «деепричастий», якія ёсць адна з выдатных асаблівасцей расійскае мовы) прымушаюць парушаць гэта. Але прынцып такі: «даслоўны пераклад». Другія трымаюцца тае думкі, што важна ў перакладзе не пераказванне ці пераглумачванне літаратурнай рэчы слова за словам, як у арыгінале, а важна, хоць і не дакладным парадкам словаў, але перадаць самую рэч з усімі ўласцівымі ёй адценнямі ў разуменнях, думках, сэнсе. На маю думку, гэты другі спосаб найлепшы, ён дазваляе як мае быць, з усёй паўнатою, перакласці, ці, лепш, пераглумачыць літаратурную рэч. (Вядома, тут гутарка ідзе пра рэчы літаратуры мастацкай.) Які-небудзь артыкул можа і не вымагаць ад перакладчыка вялікага досціпу, даволі ведаць толькі жывую беларускую мову, а не штучную мёртвую мову сучасных часамі беларускіх газет і некаторых часопісаў. Не «даслоўны пераклад», а «бліжэй да арыгінала» павінна быць, на маю думку, прынцыпам у перакладзе мастацкай літаратуры. І разам з гэтым, першая ўвага — сэнсу фразы, яе пачуццёвасці і адценню моўных выразаў у ёй.

Я падам колькі выразных прыкладаў, якія я мог узяць з перакладных рукапісаў і кніг. Напрыклад, у ра-

сійскім тэксце: «Через щели в заборе доглядел Володька запустение»... Было перакладзена: «Праз шчыліны ў плоце ўбачыў Валодзька спустошанне»... Як бачым, тут выйшла зусім не тое. Цэнтр цяжкасці ў гэтым сказе слова «доглядел». А гэта зусім не тое, што «ўбачыў». «Убачыць» можа кожны, хто мае вочы, а «доглядеть» не кожны можа, дзеля гэтага трэба быць вельмі дасціпным і вельмі ўсюды даходным. Значыцца, тут слова «доглядел» выконвае дзве ролі — адна (другарадная), што там было спустошанне, і другая (галоўная) — характарыстыка самога Валодзькі. Такім чынам, каб гэтыя дзве ролі слова ў гэтым сказе «доглядел» не страціліся ў перакладзе, лепш за ўсё, памойму, сказаць: «Праз шчыліны ў плоце дапаў Валодзька вокам да спустошання». (Калі не ўжыць «даглядзеў», што няўдала, бо ёсць «дагледзець жывёлу». Слова «спустошанне» не перадае «запустение», бліжэй тут будзе ўжо слова «пустка», але дзеля мэты гэтага прыкладу гэта няважна.)

Такі спосаб перакладу дазволіць захаваць і перадаць беларускаю моваю стыль расійскага пісьменніка, дазволіць беларускаму чытачу мець поўнае ўяўленне пра пісьменніка, самы перакладзены твор паставіць бліжэй да арыгінала.

Вось яшчэ адзін прыклад. Расійскі тэкст: «Он тебя слушать будет, но о твоей беде не всплакнет». Перадасць гэты сказ з усімі яго адценнямі і сэнсам, напрыклад, вось які пераклад: «Ён цябе слухаць будзе, але слязы па тваёй бядзе з вока не спусціць».

Я выбраў два цяжкія прыклады ў сэнсе далёкасці іх расійскага тэксту ад даслоўнага беларускага, у сэнсе вялікае цяжкасці пераказаць тое самае ў іх расійскім тэксце тэкстам беларускім. Вядома, што такі пераказ не можа парушыць прынцыпу некаторае «даслоўнасці», якая заўсёды ёсць, можа і павінна быць у перакладах расійскага на беларускае. Але гэтая «даслоўнасць», разумеецца, умоўна і не павінна яна быць непарушным прынцыпам.

Такі спосаб перакладу шмат зробіць палёгкі і ў такой цяжкай справе, як пераклад на беларускую мову расійскага тэксту, што пабудаваны, напрыклад, на «деепричастиях», якія неўласцівыя беларускай мове.

Мне давялося азнаёміцца з перакладам на беларускую мову кнігі апавяданняў расійскай пісьменніцы Ларысы Рэйснер. Стыль кніг гэтае пісьменніцы цалкам пабудаваны на «причастиях» и «деепричастиях»; доўгія ад гэтага

перыяды, вельмі шмат напізаных адзін на аднаго сказаў. У арыгінале стыль гэты прыгожы, хоць і не лёгкі. Але ў беларускім тэксце зусім іншае. Перакладаў гэтую кнігу, як відаць, хтосьці, хто ведае беларускую жывую мову. Перакладзена гэтая кніга добра. Аўтару часта даводзілася карыстацца метадам, пра які я кагадзе гаварыў. Але ўсё ж у перакладзе кніга шмат страціць, бо ўсё ж даводзілася перакладчыку пільнавацца «даслоўнасці». А пры гэтакім цяжкім стылі даслоўнасці не лішне шмат патрэбна. Гэта не тое, што патрэбен быццам «вольны пераклад». Але бліжэй да арыгінала не пільнавацца даслоўнасці там, дзе яна не можа перадаць «душы» і сэнсу фразы, поўная ўвага адценням і ролі кожнае фразы — вось, па-мойму, што важна ў перакладзе. А адсюль — які лепш тэрмін — «перакласці» ці «ператлумачыць»?

Буду рад, калі таварышы, што маюць практыку ў гэтай галіне, дапоўняць мае думкі або пакажуць на лепшыя спосабы гэтае працы.

ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫЯ НАТАТКІ

Нішто не бывае гэтакім прыкрым у літаратурным творы, ва ўсякім друкаваным слове, як фальш, непісьменная сухая штучнасць. Неахайнасць таго майстра, з рук якога выходзіць гэтакае дабро, яшчэ больш павялічвае гэтую прыкрасць. Часам жа гэта мінае межы адной толькі прыкрасці і набывае характар страшнейшы.

* * *

Уявім сабе, што мы на жаночым сходзе чуем, як старшыня сходу называе дэлегатак, напрыклад, гэтак: «мадэмуазелі дэлегаткі» або «таварыш мадам Агата». Мы, вядома, крывімся, мы адразу неўпадабалі гэтае «няпраўды». Таксама не лішне нам прыйдзецца даспадобы, калі мы пачуем вось гэтакі вінегрэт: да расійскага «Иван Иваныч» або «Фома Феофилактыч» які-небудзь мудрагель далучае беларускае шляхечае — «ягомасць», «вашаць», «васпане». Мы чуем: «васпане Фома Феофилактыч», «вашаць Иван Иваныч». Вядома, калі гэта сказана дзеля жарту, жартам можа і сысці. Калі ж мы гэтакую штуку ўбачым у друку, ды яшчэ ў літаратурным творы, і калі гэта не жартам ужыта, а як некаторая адзнака аўтаравае літаратурнае культуры, дык мы скрывімся яшчэ можа больш, як на тым жаночым сходзе. На сходзе — момантнае ўражанне. Скончыўся сход — і ўражанне можа згладзіцца, а ў кнізе — гэта застаецца надоўга. А яшчэ калі гэтакі твор раіцца да чытання як дасягненне, дык тут ужо і «меншыя» аўтары гатовы вучыцца гэтакай самай літаратурнай «пісьменнасці».

Я гэтым хачу сказаць пра непатрэбнасць і нават шкоднасць гэтакае надуманасці, штучнасці. Калі, напрыклад, які-небудзь малады аўтар, імкнучыся вывесці ў сваім творы беларускага шляхціца-кулака, назаве яго Янкам Трамбіцкім, дык адно ўжо гэтае прозвішча спрыяе ўяўленню гэтага чалавека. Калі ж ні з сяго ні з таго дадаецца яшчэ «Кляменцевіч» — «Янка Кляменцевіч Трамбіцкі», дык адразу траціцца ўяўленне Трамбіцкага. Вашаць Янка

Кляменцевіч! Адно лішняе слова! Тут аўтар што робіць? Ён стараецца як бы беларусізаваць «Иван Клементьевич» у дачыненні да свайго героя. А гэта якраз і псуе вобраз самога героя. Навошта гэта? Якія літаратурныя спосабы знаходзіць тут аўтар? Вядома, малады аўтар робіць гэта несвядома, і рэдакцыя павінна дапамагаць свайму аўтару набываць мастацкую пісьменнасць.

Я думаю, што гэтакія рэчы трэба цяпер разглядаць і ў справе культуры нашае мовы, беручы на ўвагу сённяшні стан развіцця нашае літаратурнае мовы.

Але ўсё ж гэтакая з'ява належыць да некаторых, калі льга так сказаць, літаратурных тонкасцей. Справа яшчэ горшая, калі мы бачым *моўную* непісьменнасць, калі часта трэба пільна ўчытвацца ў газету ці кнігу, доўга думаць, каб дадумацца — што ж тут трэба разумець.

* * *

У нашых установах, вельмі часта з газет, часопісаў, з радыёстанцыі — мы чуем не заўсёды чыстую, прыгожую мову, а часта нейкі жаргон. Канцыляры гавораць «адноснна прыспешання вытварэння выканання», газеты паведамляюць пра «адбіццё адпаведных настрояў». Адміністратары пішуць, напрыклад, пра выстаўку гэтак: «Нягледзячы на пастанову, з дачай поўнага тэрміну Галоўвыстаўкому, дырэкцыі, калегіі РСІ і другую пастанову ўрада, ад ВСНГ да сённяшняга дню плану ўдзелу прамысловасці як рэспубліканскай, мясцовай і саматужнай, а раўна патрэбнай плошчы, разбіўкі гэтай плошчы па акругам і неабходнага на гэту справу каштарысу, дырэкцыя яшчэ не атрымала, адсюль не дана ніякіх паказанняў акругам, што безумоўна дрэнна адаб'ецца ў далейшай працы...» (Гэта пісалася для сялянства!) Шыльды паведамляюць, што там вось «лясной склад», а «там вытвараецца пабудова». А радыёстанцыя часта пускае ў свет вось гэтакую моўную прыгажосць: «...для цэлага шэрагу галін прамысловасці, паскольку маючаяся тут быць пастаўлена пытанне не пастаўлена, пастолькі яно патрабуе пастаноўкі і правідловага вырашэння ў мэтах палепшання...»

Не астаюцца ад гэтага і некаторыя аўтары літаратурных твораў, у якіх «яна палегчана ўздыхнула», «ён доўга настойваў на сваім...» («она кастрированно вздохнула», «конь доўга пастойваў гной»).

* * *

А можа, ужо гэта і не такі вялікі страх? Можа, проста абвясціць гэта беларускаю моваю і даць гэтакай мове волю развівацца далей? Можа, выдаць гэта за беларускую літаратурную мову, і калі, скажам, сялянства не разумее яе, дык падвесці тут тэорыю адсталасці і непісьменнасці і «цягнуць цёмную масу да культуры» — да гэтага жаргону? Можа, так і заявіць: сялянства не дарасло яшчэ да літаратурнае мовы!

Я думаю, што гэта было б проста шкодніцтва. Каб не сказалі, што я кідаю словы на вецер, я падам прыклад жаргоннага «казусу». У нас да газетнай і кніжнай мовы прышчапілася слова «адбіць». Не ў праўдзівым яго сэнсе — «адбіць сук ад дрэва», а ў сэнсе «ўбачыць свой твар у люстэрку» («отразить», «адлюстраваць»). І часта тут бываюць страшэнныя няяснасці. Вось раз у газеце пісалася пра нашага класавага ворага: «У яго класавых інтарэсах мабілізацыя і згуртаванне кулакоў, нэпманаў і буржуазных інтэлігентаў супраць пралетарскай дыктатуры, бо ў яго інтарэсах выкарыстоўванне для гэтай справы і паасобных «камуністаў», якія *адбіваюць* націск класавага ворага». Тут толькі праз здогадку льга дайсці сэнсу. Выходзіць так: наш класавы вораг — нэпман, кулак — на нас націскае, нявытрыманыя «камуністы» адбіваюць гэты націск, ідуць, значыцца, на класавага ворага ў контратаку. Ну, дык чаго ж хацець? Вельмі ж добра! І якім чынам класавы вораг іх выкарыстоўвае для сябе, калі яны яго б'юць, яго націск адбіваюць контрнаціскам? Адно штучнае слова, слова ў неўласцівым яму ўжытку, робіць тое, што на вёсцы, напрыклад, людзі, якія не звыклі да гэтакае мовы, будуць толькі плячыма пацепаць, не ведаючы, завошта ж ганьбіць тых людзей, якія адбіваюць націск класавага ворага?

Моўная непісьменнасць не выкараняецца як належыць. І нікому з працаўнікоў тых грамадскіх трыбун, з якіх мы кожны дзень чуем гэтакае слова, гэта не абыходзіць. Часамі рэдакцыі нашых газет і часопісаў, работнікі тэатраў, школ, ВУЗаў, радыёстанцыя больш як з абыякавасцю глядзяць на гэтую найважнейшую дзялянку нашае культуры. Адзін з рэдакцыйных газетных кіраўнікоў раз быў сказаў з ганарыстаю кплівасцю: «Мы не пісьменнікі, каб добра ведаць мову». І вось гэткае дачыненне да мовы па-

нуе шмат дзе. Фельетаніст «Савецкай Беларусі» друкуе фельетон «Будзем моцна біць» («Савецкая Беларусь», № 252). Гэта значыцца біць тых, хто праціўіцца беларусізацыі. І гэты ж самы фельетаніст у сваім фельетоне (так мо шэсцьдзесят, не больш, газетных радкоў) вось што панапісваў: «спрабуючай», «выкрыта ва ўсёй непрыгляднасці», «гэта не столь важна» (зразумеўшы гэта ў беларускай мове і пераклаўшы на расійскую — будзе: «это не потолок важен»), «выхад з утварыўшагася становішча», «выхавацель»... Гэта проста безадказнасць! Заклікаючы біць праціўнікаў беларусізацыі, чалавек не пастараўся нават уразумець палітыку партыі — што ж такое беларусізацыя: вывучэнне беларускай мовы ці абеларушванне тае расійскае ці якое іншае мовы, якою гаворыць той, каму трэба беларусізавацца? Вядома, калі «Чырвоная змена» піша, што «наспела неабходнасць... адбіцця дзейнасці і псіхалогіі авангарда рэвалюцыі пралетарыяту»... дык усё гэта вельмі няясна. Не ўсе зразумеюць гэтак, як хоча рэдакцыя. Чалавек, які не прайшоў яшчэ школы штучнае мовы, адразу здзівіцца — чаму гэта наспела патрэба адбіць ад пралетарыята дзейнасць і псіхалогію?

Трэба, каб журналісты вывучылі хоць, нарэшце, як мае быць беларускую мову.

Трэба: 1) пераглядзець жаргонныя словы, тэрміны, звароты, сказы і 2) навучыць непісьменных працаўнікоў мове, а не зніжаць мову да іхняга невуцтва. Пісьменнасць моўная трэба каб вымагалася ад журналіста гэтак, як вымагаецца пісьменнасць палітычная. Праз газету ідзе палітыка ў масы, і часта з прычыны няўдалага ці непісьменнага слова яна даходзіць да мас вывернутаю на левы бок.

Тут галоўная бяда ад кансерватызма саміх работнікаў слова. Ці шмат вы знойдзеце ў рэдакцыях нашых усіх газет і нават у некаторых часопісах (літаратурных!) людзей, якія ведаюць ці вывучаюць беларускую жывую мову? Іх вельмі мала. І, вядома, гэтыя людзі фізічна не могуць нічога тут зрабіць.

Трэба яшчэ сказаць і пра моўную канцылярщчыну. Газеты і шмат кніг пішуцца гэтакаю моваю, якою пішуцца і канцылярскія паперы і ўсялякія пратаколы. Або радыёстанцыя! Заўсёды толькі і чуеш усялякія «прыспешанні выканання, палегчання...»

Сапраўды, новае збожжа зместу ў старых, дзіравых мяхах!

Ёсць на свеце дужа дынамічная істота — смоўж. Яго дынаміка выславілася тым, што ён, калі пастараецца, дык за дзень можа прапаўзці нават з чвэртку метра. Вось гэтакая дынамічная рухавасць часта ў нас у тых людзей, што клапоцяцца, ці трэба каб клапаціліся, пра культуру беларускае мовы.

Мы змагаемся за рацыяналізацыю ў прамысловасці. Сельскую гаспадарку, праз калектывізацыю, робім буйною. Сохі і драўляныя бароны пайшлі ў архіў, трактар робіцца і неўзабаве будзе самаю звычайнаю сельскагаспадарчаю машынаю. А вось пішам мы — першабытным спосабам.

Мы выпісваем з-за мяжы цудоўныя ратацыйныя машыны для друкавання нашых газет, часопісаў, кніг.

У газетах нашых глыбокі змест. Мы пішам пра вялікія рэвалюцыі быту, гаспадаркі, пра змену эпох у чалавечай гісторыі, пра найвялікшае будаўніцтва, пра нашы дасягненні тут. Мы крытыкуем усялякую рэакцыйнасць, тупую закаранеласць думкі, усялякі бюракратызм. І ўсё гэта ў нашых газетах часамі падаецца гэтакаю моваю, якая не варта таго, пра што яна гаворыць.

Я ўжо не гавару, напрыклад, пра прымітыўнае альфабэтнае напісанне гукаў «дз» і «дж»!

Гэтая дзялянка нашае культуры далёка засталася ад усіх іншых дзялянак нашага будаўніцтва.

Замест конкі пайшоў трамвай па Мінску, а тут смоўж сабе ціхенька паўзе і паўзе.

Гэта ёсць адарванасць моўнае культуры ад жыцця. Цудоўная друкарская машына, апошняе дасягненне тэхнікі, друкуе тэкст, складзены з нейкага жаргону, у якім нават не заўсёды сэнсу дойдзеш! Вось дык сапраўды ганьба. Новае збожжа нельга ссыпаць у дзіравыя мяхі.

* * *

Трэба колькі слоў сказаць пра артыкул праф. Бузука ў «Маладняку». Тут выйшла нейкае непаразуменне. Рэдакцыя «Маладняка», надрукаваўшы гэты артыкул, сама сябе высцебала. Вось хоць бы тое, што прафесар Бузук гаворыць пра патрэбу ў беларускай мове «дзеяслоўных прыметнікаў»... Артыкул надрукаваны, а ў той жа час

самі белапаўцы пачалі ўсё больш і больш выкідаць з сваіх твораў гэтыя формы.

Прафесар Бузук у гэтым сваім артыкуле навучае нас не клапаціцца пра культуру мовы, бо мы ў мове «саматужнікі» і «невукі». Не перашкаджаць, значыцца, займацца сабе патроху культураю мовы прафесару Бузуку, так як ён не перашкаджае інжынеру будаваць масты або доктару лячыць хворых. Вядома, што доктара не можна вучыць, як лячыць хворага. Але калі ў хворага баляць зубы, а доктар пачне лячыць гэтую хваробіну рыцынаю, дык тады і не доктар можа сказаць: выпі, лепш, шаноўны, гэтую рыцыну сам. Мы, пісьменнікі, заўсёды маем гэтакую ліхую натуру, што мова для нас — матэрыял для нашых твораў. І калі прафесар Бузук на 113 балоне, у 17 радку зверху ў тым жа самым артыкуле гаворыць: «...як бы не *бароліся* супраць іх украінскія некаторыя пурысты»... дык мы, «саматужнікі», усё ж маем права сказаць прафесару Бузуку, хоць ён і не «саматужнік», *боруцца*, прафесар Бузук, каровы на выгане, а пурысты з няўгоднымі ім плынямі *змагаюцца.* А што да навуковасці, дык хіба ж можна вызнаваць за навуковасць такі метад прафесара Бузука: дзеяслоўныя прыметнікі павінны ўкараніцца ў беларускую мову, таму што ва ўкраінскай мове іх ужываюць украінскія пісьменнікі? Няўжо гэта навуковы довад, што ў беларускай мове трэба рабіць тое самае? А я вось са сваёй мовы выкараняю гэтакія формы і магу без іх выказаць беларускаю моваю, што хачу.

Адна справа заганяць сваю думку ў глыб вякоў, у гісторыю моваў, ведаць, адкуль і як мова ўтварылася, і другая справа сённяшняя — культура мовы і жаргон, які шкодзіць гэтай культуры і пра змаганне з якім прафесар Бузук не напісаў, аднак, ні слова.

За крытыку трэба дзякаваць кожнаму, калі толькі гэтая крытыка імкнецца дапамагчы справе. Але калі гэтая крытыка ёсць своеасаблівае «мастацтва дзеля мастацтва», дык за яе дзякаваць няма чаго. Я ведаю аднаго чалавека, якога ўсе маюць за вучонага мовазнаўцу і які, перакладаючы нейкую кнігу, медычны выраз, што па-расійску будзе «в области пупка» пераклаў «у краіне пупка». І колькі б дыпломаў аб сваёй вучонасці гэтакі чалавек ні паказаў, усё ж ад яго трэба ратаваць моўную культуру.

Вось што добра сказаў прафесар Бузук, гэта тое, што пытанні культуры мовы «не так лёгка вырашаюцца, як

гэта здаецца на першы погляд». Зусім слушна. Асабліва калі замест працы над культураю мовы высмейваць тых людзей, якія змагаюцца за гэтую культуру. Калі пакепліваць з імкненняў узняць культуру мовы.

Выходзіць так: справа гэтая цяжкая, яе не лёгка рабіць, дык, значыцца, і думаць пра яе няма чаго. Няхай сабе яна павольненька, як хоча, робіцца, а калі і не робіцца, дык такое бяды. Апраўданне ёсць — «нялёгкая справа». Вось дык уцеха!

Тым, што гэта адразу не зробіш, не трэба апраўдваць тае бяздзейнасці, што яшчэ тут пануе.

РЭАЛЬНАЯ ШМАТГРАННАСЦЬ І ФІЛАСОФСКАЕ АДЗІНСТВА[1]

...Уявім сабе кнігу мастацкае літаратуры на тэму аб пабудове электрастанцыі на тарфяным балоце. Як быццам мы маем справу з вытворчым жанрам. І гэта сапраўды так. Будзем існі ў гэтым плане. Магутнасць гэтай электрастанцыі прадбачыць вялікую лішніцу электраэнергіі ў тым выпадку, калі прадпрыемствы — спажыўцы энергіі — не пабольшацца паводле велічыні самое электрастанцыі. А калі пачаць з росту фабрыкі, дык гэты рост можа быць толькі тады, калі адначасна будзе рыхтавацца крыніца электраэнергіі. Так што адна тэма цягне за сабою другую. Тут жа вырастае і трэцяя тэма — сырэц. Уявім, што фабрыка тэкстыльная, і пашырэнне фабрыкі патрабуе павелічэння колькасці льну. Значыцца, вырасла трэцяя тэма — пра зямлю. Сам гэты план прадбачыць гэтае ўзаемадзеянне тэм, іх адзінства і раўнацэннасць — індустрыяльны гігант, гарадская прамысловасць, зямля (вёска, калектывізацыя). Мы знаходзімся ў сферы аднаго плана: перад намі адзнакі вытворчага жанра.

Паказаць толькі голае, і само па сабе, будаўніцтва індустрыяльнага гіганта — гэта значыцца яшчэ нічога не паказаць. Бо і электрастанцыя, і фабрыка, і ўсялякая машына не ёсць нейкая самамэта, рэч высокай тэхнічнай выдатнасці, што створана на тое, каб вечна захапляцца ёю і каб яна ўзвышалася над людзьмі, што яе стварылі. Машына цікавая толькі як сродак. Такім парадкам пераходзім у сферы іншых планаў таго ж самага творчага замыслу. Перад намі людзі.

Будаўніцтва электрастанцыі, або выкананне промфінплана на фабрыцы, або ўмацаванне калгаса, мы не можам паказаць без ударнікаў. А героі пяцігодкі, гэтыя энтузіясты сацыялістычнага будаўніцтва, не ёсць нейкія адмысловыя людзі, што ўзяліся немаведама адкуль. *Гэтыя людзі ёсць спадчыннікі*, якія крытычна засвойваюць вялікае напластаванне вякоў, яны не з неба зваліліся. Хто, напры-

[1] Свае «пісьменніцкія нататкі» пішу адначасна з новымі творамі і на іх матэрыяле. К. Ч.

клад, прыходзіць на пустое і дзікае балота будаваць электрастанцыю? Сярод усёй масы рабочых мы тут знойдзем таксама масу тых жа самых нядаўніх сялян. Можа, былых местачковых рамеснікаў. Калектывізуючы сваю зямлю, сяляне спрэс і да самага карэння зменьваюць самы твар зямлі і ўсё жыццё на ёй. Яны прыходзяць на будаўніцтва, развітаўшыся назаўсёды з сваёю гэтакаю зямлёю, якую яны аралі спрадвеку і якая спрадвеку ляжала страшным цяжарам на іхніх плячах.

Што пакінулі ўсе гэтыя людзі, прыйшоўшы на будаўніцтва, за сваімі плячыма? Яны прыйшлі разбураць старое і будаваць новае. А што гэта такое гэтае старое? У такой меры, як мы гаворым, што мала паказаць толькі адно голае будаўніцтва, у такой меры мы не можам мець дачынення і да старога, паказваючы яго, як якую-небудзь толькі вузкую палоску поля, пакорпанага дрэнным плугам, гнілую хату або цвілое сутарэнне рабочага. Трэба не забываць, што ўсе гэтыя бядоты, усялякая эксплуатацыя чалавека чалавекам заўсёды вельмі ўдала ўгрунтоўваліся філасофіяй эпохі, усяею ідэёваю накіраванасцю каштоўнасцей культуры, створанай нявольніцкімі вякамі культуры, калі ўзяць яе ў цэлым, без асобных яе кампанентаў, паганай. Але, можа, гэта не так? Можа, тыя «вечныя» ідэі, якія пралетарыят разбурае, ёсць чыннікі і сэнс чалавечага шчасця? Можа, напрыклад, высокія цемрашалы — кіраўнікі якіх бы там ні было рэлігійных плыней, пачынаючы ад каталіцызма і канчаючы будызмам, шчыра клапоцяцца пра шчасце людзей, прапаведваючы вечную праўдзівасць ідэі бога? Мы маем прыклады, калі царква ў некаторых праслойках нават рабочага класа — за межамі нават яшчэ і цяпер — трымае свой уплыў. Дык вось, паказваючы новых людзей, будаўнікоў новага жыцця, новай культуры, трэба паказаць і тыя працэсы, што адбываюцца ў іх і навокал іх, калі яны адпіхаюцца ад старых ідэй, ад старога свету і дзейна руйнуюць тое, што ў папярэднія вякі было як «вечнасць», вечнасць нявольніцкая і паганая. Маючы на ўвазе тут разбурэнне рэлігіі, мы такім парадкам уводзім твор у новы план: у план раскрыцця існасці рэлігіі. Твор перарастае свае вытворчыя рамкі і ўваходзіць у сферу філасофіі. Энтузіяст сацыялістычнага будаўніцтва не толькі будаўнік сацыялізма, гэтай новай культуры, якая самым фактам свайго росту знішчае старую культуру, убіраючы ў сябе ўсё, што ў ёй ёсць

каштоўнага, ён і знішчальнік усіх павеваў нявольніцкае гісторыі. Прычым ён усё гэта знішчае і ў самім сабе. Ён здымае замкі з «вечнасці». І гэтыя замкі з «вечнасці» павінна здымаць і літаратура.

Разам з тым, як змяньваецца ўсё, нават сама мясцовасць, змяньваюцца дачыненні паміж асобнымі людзьмі, змяньваюцца ў чалавеку густы і запатрабаванні. Адбываюцца змены ў побыце, перафармаванні ў сям'і. Такім парадкам твор уваходзіць у яшчэ адзін план: план сямейнабытавы.

У нас вельмі часта і паказ герояў сацыялістычнага будаўніцтва і паказ будаўніцтва і росту гігантаў сацыялістычнае прамысловасці робіцца ў мастацкіх творах ізалявана ад усіх гістарычных працэсаў, як штосьці гэтакае, што нейк раптоўна ўзнікла, без гістарычнае падрыхтаванасці. А гэта зніжае каштоўнасць твора. Калісьці і ў нас, у БССР, пачалі былі гаварыць пра гісторыю заводаў і пра гісторыю грамадзянскай вайны. Гэтую гісторыю, як і наогул гісторыю, мы павінны ведаць і заўсёды быць у яе сферы, калі пішам свае творы. Гэтага патрабуе хоць бы сабе момант выкрыцця існасці феадальнай і буржуазнай культуры, якую мы разбураем, будуючы культуру новую. Гісторыя заводаў, гэта ёсць гісторыя пралетарыята. А мы толькі тады здолеем напісаць паўнацэнныя творы, калі будзем ведаць гісторыю пралетарыята. (Таксама і гісторыю буржуазіі.) Нашы творы, значыцца, уваходзяць яшчэ ў адзін план: план гістарычны. Павевы гісторыі павінны быць у літаратуры.

Класавы вораг. Як ён змагаецца за свае ідэалы, як трымаецца за права на эксплуатацыю і як у новыя формы пераходзіць класавае змаганне. Класавае змаганне, нянавісць да класавага ворага і змаганне з ім павінна прасякнуць увесь твор пісьменніка.

Можа, вельмі ўмоўна я называю тут шматпланавасцю гэтакую распрацоўку матэрыялу, што калі, напрыклад, твор напісаны на тэму аб пабудове электрастанцыі і гэтая пабудова паказана, як героіка будаўнікоў, дык з гэтым цесна пераплецена ў творы і ёсць яго неадменны кампанент і змена мясцовасці тут, і змена псіхікі і жыцця тутэйшых людзей і таксама саміх будаўнікоў, і адміранне рэлігіі, станаўленне новай маралі, нараджэнне новых крыніц, з якіх вырастаюць новыя масы будаўнікоў-энтузіястаў. Паказ усялякіх катэгорый і разуменняў. Паказ зме-

пы самога жыцця замест ізаляванага паказу будаўніцтва. Аднак тэма аб пабудове электрастанцыі ставіць і распрацоўвае шмат праблем: дружба і варожасць, замілаванне і нянавісць...

Разам з тым, як пралетарыят чуе за сваімі плячыма змрок мінулых вякоў, ён рыхтуе ясноты вякоў наступных. Гэтай шырокай перспектыўнасці мы павінны дамагацца і ад сваіх твораў.

У святле ўсяго гэтага выразна вырысоўваецца вузкасць такіх твораў, як, напрыклад, мая «Вясна». Адной толькі тэматыкай адставанне літаратуры ад эпохі не знішчаецца. Калектывізацыя не ёсць толькі калектыўная апрацоўка зямлі і збор ураджаю. Калектывізацыя ўмешваецца і ў справы тае «вечнасці», пра якую вышэй гаварылася. Або ўспамінаецца яшчэ апавяданне (не маё) пра калгасніка Трыхона Жаролу. Гэты чалавек з чорнай мінуўшчыны прынёс у калгас з сабою сваё сапраўды хрысціянскае «смирение». Ён абураецца ўчынкам аднаго калгасніка, які сказаў, што ў калгаснай сталоўцы абед дрэнны. Як? У калгаснай сталоўцы можа быць дрэнны абед? Гэта ж «святотатство»! Новы чалавек пачнецца там, дзе скончыцца «смирение» і «славословие».

Адставанне літаратуры ад задач сацыялістычнага будаўніцтва ў тым, што наша рэчаіснасць расправілася з старою «вечнасцю», што яна пазрывала заскарузлыя дзяругі ідэй, народжаных нявольніцкімі вякамі, што яна дала тып ударніка, тып бальшавіка, тып сучаснага новага чалавека. А наша літаратура часта яшчэ ўсё на гэтага новага чалавека нацягвае назад — то дзяругі рамантызма, то мяшчанскага дабрабыту. А то гэтага шырокага і глыбокага сваім вырашэннем вялікіх задач, сваёю дзейнасцю чалавека паказвае як чалавека вельмі вузкага.

Мы павінны дамагацца, каб кожная новая кніга, што выходзіць у свет, ішла ў арсенал бальшавіцкае зброі. Літаратура накіроўвае, паказвае, вучыць. А няма лепшага настаўніка, як сама рэальнасць. І от кожны літаратурны твор павінен быць гэтакім шматгранным, як сама рэальнасць. Сіла літаратуры ў яе вялікай ідэёвасці, у зямной яе рэальнасці, у яе агні і напорнасці.

Агнём і полымем замілавання і нянавісці дыхаюць творы Віктора Гюго, на мяжы з навукай стаіць аналіз у творах Бальзака. Але не таму мы ўспамінаем гэтых класікаў, што нібы цераз іх мы раптам зразумелі патрэбнасць

нашай літаратуры агню («страстности» вобразаў і рэалізму), розуму, навукі. Наша літаратура не будзе на вышыні нашай эпохі, калі не будзе мець у сабе гэтых якасцей. І от, ідучы ад свае эпохі, ад свае літаратуры, ад сваіх задач, мы заўважаем на фоне старое культуры лепшых яе прадстаўнікоў, ні на хвіліну не забываючы таго (канкрэтна ў гэтым выпадку), што Віктор Гюго не разумеў сіл ходу гісторыі, што Бальзак ніяк не выйшаў з рамак свайго (буржуазнага) класа, які ён так высмейваў і крытыкаваў.

Шматграннасць літаратуры прадбачыць многасць спецыфічных прыёмаў, кірункаў, якія развіваюцца ў межах адзінага творчага метаду марксізма-ленінізма. І калі мы будзем спрыяць размежаванню літаратуры на гэтыя кірункі, дык мы гэтым самым будзем спрыяць росквіту нашай літаратуры...

ПРА СВАЮ П'ЕСУ

«Бацькаўшчына» належыць да цыкла задуманых мною твораў, якія, разам узятыя, павінны даць карціну развіцця чалавечага грамадства за час ад паншчыны да бяскласавага грамадства (нараджэнне і рост капіталізму, а значыцца, і нараджэнне і рост пралетарыята і яго рэвалюцыі). Чалавечыя вобразы, праз якія аўтар развівае паказ гэтых працэсаў, належаць да тых класаў, якія дзейнічалі і дзейнічаюць за гэты час на Беларусі: рэшткі феадалаў, капіталісты, пралетарыят, сяляне і гарадская дробная буржуазія.

Галоўны ідэёвы стрыжань агульнага замыслу гэтых усіх твораў вось які: з самага пачатку чалавечае гісторыі і за ўвесь яе доўгі час устанавілася абсалютная праўда гэтае гісторыі: «чалавек чалавеку воўк». Гэта ёсць існасць філасофіі ўсіх класаў, якія калі-небудзь існавалі да пралетарыята.

Пралетарыят жа, як клас, не толькі прыйшоў на змену папярэдняму класу, а, прыйшоўшы на гістарычную дзейнасць, ён кладзе канец крываваму падзелу чалавецтва на класы, а значыцца, і назаўсёды знішчае старую, як свет, мудрасць: «чалавек чалавеку воўк». Да гэтага пралетарыят ідзе праз сваю рэвалюцыю. Цыкл гэтых твораў будзе ісці не толькі па лініі храналогіі, а адначасна і па лініі ідэёвых катэгорый (носьбітамі і творцамі якіх ёсць чалавечыя вобразы): *бацькаўшчына, уласнасць, закон, сваяцтва і г. д.*

Матэрыял на гэтыя творы ёсць матэрыял той, які не толькі аўтар можа лепш ведаць, а і адчуваць у вобразах: матэрыял беларускі. Такім парадкам найлепш будзе здзейснена паўнакроўнасць твора: *інтэрнацыянальны змест,* пададзены праз нацыянальную форму. Напрыклад, Сурвіла ў «Бацькаўшчыне» ёсць увасабленне ідэі кулацтва, агульнае ўсім нацыям. Разам жа з тым гэта вобраз беларускага кулака.

Чаму аўтар імкнуўся даць у «Бацькаўшчыне» цэлы комплекс вобразаў і з'яў, тлумачачы ідэю бацькаўшчыны? Чаму тут узята рэлігія (у тых формах, у якіх развівалася

хрысціянства на Беларусі: праваслаўе і каталіцызм), рост кулацтва, абядненне асноўнай масы сялянства, рэвалюцыйнае падполле, вайна і г. д.? Толькі гэтакі комплекс гістарычных з'яў мог стварыць супярэчнасці ў Леапольда Гушкі, сабраўшыся ў ім, як у фокусе, і павесці яго далей да бальшавізма.

Аўтар лічыць за правільны метад даваць вытокі творчаму вобразу з гістарычнай рэальнасці і толькі на гэтай рэальнасці развіваць рэальную філасофію. Тады і сацыялістычныя ідэі будуць па-мастацку рэалізавацца ў нацыянальных формах натуральна, а не штучна. Гэта ёсць адзнака сацыялістычнага рэалізму.

П'еса «Бацькаўшчына», як драматургічнае цэлае, яшчэ *не ёсць зусім закончаны твор.* Перад аўтарам яшчэ вялікая работа ў кірунку сшрубоўвання інтрыгі так, каб з твора нельга было ні выкінуць самае найменшае сітуацыі, фразы і слова, ні каб нельга было нічога гэтага дадаць. Яшчэ засталася работа над узмацненнем вобраза Марылькі, Адася Гушкі, над тым, каб у сэнсе інтрыгі давесці да канца вобраз Эдварда Лявэра і Данілы Раўтовіча.

Той акт, які цяпер ідзе на сцэне, як трэці акт, павінен быць паданы так, як першыя два акты: каб падзеі ў ім прайшлі праз індывідуальнае праламленне галоўных персанажаў твора, без адрыву ад іх, у маналітнасці з імі. Аўтар хоча давесці свой твор да ўзорнай закончанасці, да найбольшай злітнасці формы з ідэяй.

ПРАМОВА НА ПЕРШЫМ ПАШЫРАНЫМ ПЛЕНУМЕ АРГАНІЗАЦЫЙНАГА КАМІТЭТА ССПБ

Таварышы, справа ідзе аб перабудове вялікай культуры. Гэта культура сацыялістычная. Вялікая яна таму, што яна не толькі прыйшла на змену культуры старой, так як скажам буржуазная культура змяніла культуру феадальную, аставіўшы ў сабе існасць сваёй папярэдніцы. Сацыялістычная культура будуецца абсалютна на процілеглых прынцыпах, чым тая культура, якую яна змяняе. Старая культура мела за свой прынцып, на якім яна трымалася, які яна абараняла,— прынцып і існасць,— адну сваю праўду — гэта эксплуатацыя чалавека чалавекам.

Новую культуру мы будуем у класавым змаганні. Ігнаруючы класавае змаганне, мы новую культуру не пабудуем. Значыцца, у такім важным моманце, у такім моманце, які прасякае ўсю нашу працу, павінна быць наша найвялікшая адказнасць. Хіба мы гэту адказнасць заўсёды адчуваем на сабе, калі мы доўгі час не рэагуем на выступленні класавага ворага на нашым фронце, не рэагуем да таго часу, пакуль нам на яго не пакажуць. Гэта гаворыць аб нашай безадказнасці. Мы дрэнна працуем на сваім фронце.

Мы, калектыўная сіла работнікаў культуры, у прыватнасці работнікаў культуры літаратурнай, толькі тады створым паўнакроўныя каштоўнасці, калі мы будзем бачыць сваім творчым зрокам усе падзеі нашай рэвалюцыі, і нават усе падзеі, якія яе падрыхтавалі, калі мы сваім зрокам будзем ісці ў самыя далёкія гісторыі.

Гэта неабходна для таго, каб тое самае тыповае, аб чым мы гаворым, даць з вялікім размахам, каб яно было сапраўды тыповым і каб яно было атулена філасофіяй.

За гэтыя гады мы надзвычайна многа зрабілі. Савецкая літаратура мае такі росквіт, што на сёння мы можам гаварыць аб тым, што нашы творы будуць жыць не адзін дзень, што нашы творы ўваходзяць у гісторыю савецкай літаратуры. Тым больш, мы стаім перад такімі перспектывамі ў сваёй блізкай будучыні.

Мы павінны мысліць у сваёй рабоце ў вялікіх маштабах, мы не павінны корпацца ў малепькім, нецікавым. Мы павінны рабіць вялікія абагульненні, і мы аб гэтым добра ведаем.

Але мы не заўсёды змагаемся за тое, каб усе гэтыя абагульненні ў літаратуры мелі свае спецыфічныя формы. Мы, напрыклад, бярэм голую формулу, скажам — «Эксплуатацыя чалавека чалавекам». У літаратуры мы павінны гэта перавесці на мову вобраза. Ужо вельмі даўно было сказана гэта вобразна: «чалавек чалавеку — воўк». Вось у такой спецыфіцы мы павінны падаваць ідэі, а не ў голым выглядзе.

Мы часта гаворым, што літаратура павінна адлюстроўваць нейкі працэс. Мне здаецца, што самы гэты тэрмін — «адлюстраваць» з'яўляецца няправільным. Гэта адразу параджае думку аб нейкім пасіўным адлюстраванні. Мы гаворым аб ідэйным творы. Што паказвае нам практыка? Часта, напрыклад, мы маем творы, дзе няма вялікае ідэі. Вось, напрыклад, на заводзе ліквідацыя прарыву. Завод ліквідуе прарыў, каб рушыць наперад гісторыю, а ў нас гэты прарыў часта паказваецца толькі для таго, каб паказаць, што ліквідуецца прарыў. Але ніякай філасофскай думкі тут няма.

Так напісана мая аповесць «Вясна». Там проста ствараецца калгас.

Яны жнуць многа жыта,— і гэта ўсё. Вось такая фактаграфія, такая адсутнасць ідэі маецца і ў нашых творах, мне хочацца гэтым упракнуць і такія творы, як «Мядзведзічы», як «Спалох на загонах», як «Напор». Мне здаецца, што бяда ў тым, што мы глядзелі на маленькія кавалкі жыцця, фактычна на эпізоды.

Ідэйнасць твора павінна ісці ад тых рэальных працэсаў, якія ёсць у жыцці.

Калі я пісаў «Бацькаўшчыну», мяне менш за ўсё цікавіла сама ідэя «Бацькаўшчыны». Я бачыў перад сабою жыццё людзей, да чаго яны ідуць і да чаго яны прыйшлі. Леапольд Гушка прыйшоў да таго, што ён сутыкнуўся з ідэяй уласнасці, ідэяй бацькаўшчыны і вось тады пачаў ад уласнасці і буржуазнае бацькаўшчыны бараніцца.

Неканкрэтнасцю грашаць часта і нашы тэарэтычныя выказванні. Мы гаворым пра рэалізм, пра рамантызм. Гаворым так, як быццам гэта дзве зусім розныя плыні, зусім супрацьлеглыя. Дрэннае ў гэтым тое, што, як мне здаецца,

пра рэалізм і пра рамантызм мы гаворым, выходзячы толькі з практыкі класічнай літаратуры, а не з практыкі нашай канкрэтнай работы.

Наша творчасць выходзіць з нашага разумення светабудовы. Вядома, мы не можам не скарыстоўваць спадчыны. Без гэтага мы не можам, нават, калі б і хацелі, пабудаваць свае культуры. Але наша тэорыя выходзіць з нашай практыкі, а не з тых узораў, якія мы маем перад сабой, з культуры класічнай.

...Мы механічна карыстаемся старой тэрміналогіяй, каб назваць новае, тое, што ідзе ад савецкай рэчаіснасці. Рамкі старой тэрміналогіі вузкія і справа не ў тым, ці гэта рамантызм, ці рэалізм, справа ў тым, які гэта рэалізм і які рамантызм.

Мы ведаем рэальны закон светабудовы, мы прымаем рэчаіснасць як факт, але наша дачыненне да рэчаіснасці такое, каб гэту рэчаіснасць перарабіць. Наш погляд на свет зусім рэальны. Мы рэалісты. А наш рамантык, хіба ён іначай адчувае свет? Гавораць пра рамантычны ўздым, а я думаю, што калі твор вельмі ўдалы, хоць бы мы яго назвалі рэалістычны, ён безумоўна павінен мець і гэтую вялікую ўзнятасць. Нам патрэбна несупыннае рэальнае вывучэнне рэчаіснасці. Мы павінны быць цвёрдымі практыкамі.

Сам матэрыял падказвае нам жанры. Маючы пэўны матэрыял, мы заўсёды будзем яго рэалізаваць у такіх формах, у якіх мы найлепш здолеем яго рэалізаваць. Адзін пісьменнік казаў: вось я прыдумаў найцікавейшую форму для апавядання, але толькі не ведаю пра што пісаць. Ён ужо на працягу двух год гэта кажа. Гэта Калюга. Гэта крызіс светапогляду.

Мы вельмі мала думаем пра асобныя дробныя кампаненты літаратуры, трэба ведаць, што мы працаўнікі літаратуры і нас аглядае ўся краіна; і адказнасць мы асабліва павінны адчуваць.

Хвалёная неканкрэтнасць крытыкі якраз у тым, што яна вельмі часта, да апошняга часу, і амаль што заўсёды, не адчувала гэтай спецыфікі літаратурнага твора.

Гавораць пра літаратурны твор, што ў ім выказваецца пэўная ідэя, а як выказваецца? Можа тая форма, праз якую ідэя рэалізуецца, апаганьвае самую ідэю? Можа гэты твор проста не мастацкі? Такой неканкрэтнасцю грашыць хоць бы даклад тав. Бэндэ пра Коласа, дзе ён кажа, што

Якуб Колас у такім-то годзе то-то выказаў. А праз якую сістэму вобразаў выказваў?

(Тав. Бэндэ: Гэты ж артыкул не надрукаваны).

Ты ж выступаў з прамовай, людзі чулі. Гэтак можна сказаць і пра любы публіцыстычны артыкул, а не мастацкі твор.

Наша крытыка часам не заўважае мовы твора, сістэмы вобразаў, стылістыкі, фразеалогіі, усе гэтыя кампаненты вельмі часта, амаль заўсёды праходзяць па-за ўвагай нашай крытыкі. Канкрэтна гаварыць пра мастацкі твор можна тады, калі разабраць усе кампаненты твора. Гэтым пытаннем трэба заняцца. Гэта павядзе да ўздыму літаратуры і крытыкі.

ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ТЭМА

Разварот творчага замыслу

Увечары вярнуліся з работы і сабраліся ўсе ў свайго брыгадзіра Косціка Раўтовіча, каб падзяліць мануфактуру. Мануфактуру гэтую кааперацыя адпусціла на ўсю брыгаду. Яе было гэтулькі, што ўсім прыйшлося па кавалку, і яшчэ асталася адна хустка, добрая, вялікая, з жаўтаватага паркалю і ў кветкі.

Неяк гэтак выйшла, што не прыйшлося нічога з гэтай мануфактуры адной толькі жанчыне, Марылі. Праўда, яна апошнія дзён шэсць не хадзіла разам з усімі жаць жыта, але не таму, што не хацела, а таму, што ёй даручылі варыць есці дзецям у яслях. Можна сказаць, не то што даручылі, а проста-такі ўпрасілі, бо яна доўга не хацела станавіцца на гэтую работу. Гэта трэба заўважыць, бо пра гэта цяпер увечары ў Косцікавым двары такая пачалася гарачая гаворка, што кончылася яна слязьмі і спрэчкай.

Сам розум дыктаваў даць гэтую паркалёвую хустку Марылі: ёй не прыйшлося мануфактуры, а хустка гэтая асталася. І кожны гэтак думаў, не дурныя ж людзі былі ў брыгадзе. Усё так ішлося, што адразу гэтак і зрабіць трэба было, аднак жа адразу гэтага не зрабілі.

Мануфактуру дзялілі паміж сабой, вядома, тыя, што працавалі ў брыгадзе. Праца была цяпер цяжкая. Жанкі жалі сярпамі жыта, а мужчыны дакошвалі куп'істую сенажаць. Сярпамі жалі жыта не таму, што ў калгасе не было жняяркі. Дзве жняяркі, простая і снопавязалка, жалі ў іншым палетку. А сярпамі жалі там, дзе быў засаджаны сад. Маладыя яблынькі адно самымі вяршкамі выглядалі паверх жыта. Пусціць туды жняярку значыцца зглуміць сад і жняярку сапсаваць: шчэпы былі паабгароджваны калкамі. Работа жанкам на жніве была цяжкая. Дык з-за гэтага і пайшоў гармідар.

— Што будзем рабіць з хусткаю? — падаў голас брыгадзір Косцік Раўтовіч, калі падзялілі мануфактуру.

Бачачы, што ўсе маўчаць, ён падказаў сваёй брыгадзе, куды павярнуць гэтую хустку.

— Што будзем рабіць з Марыляю? — сказаў ён. Тады

абазвалася з свайго месца маленькая жанчына Волечка, густавалосая, бялявая:

— Даць Марылі гэтую хустку.

— Даць, даць! — пачулася некалькі галасоў.

Косцік ужо ўзяў хустку з табурэта, што стаяў пасярод двара і на якім мералі мануфактуру, і хацеў ужо даць яе Марылі. Але Марылі ён перад сабой не бачыў.

— Марыля,— сказаў ён,— бяры хустку.

Марыля не падышла і не ўзяла хусткі.

— Марылі няма,— сказаў хтосьці.

— А дзе ж яна?

— Яна з самага пачатку, як толькі пачалі дзяліць, пайшла дадому — там яна адно дзіця пакінула. Яна мне сказала, каб я ўзяла яе частку і занесла ёй. Давайце сюды хустку.

Гэта сказала Волечка, і ўсе глянулі на яе.

— А-а, якраз і няма яе,— сказаў Косцік, рушыўшы да Волечкі, каб перадаць ёй хустку.

— Узяла б дзіця на рукі і прыйшла б сама,— пачуўся раптам бурклівы голас.

Гэта сказаў стары Уладзя Гельскі. Ён заўсёды пра ўсё гаварыў гэткім тонам, ці рад чым, ці не рад, тон яго заўсёды аднолькавы, бурклівы. Раз, напрыклад, ён убачыў, як араты спыніў коней і адвярнуўся ад ветру прыкурыць папяросу. Левы конь за гэтую паўхвіліну паспеў ублытацца ў пастронкі. «Каб на табе, хлопча, шэрсць курэла з тваім куравам разам,— сказаў Уладзя Гельскі.— Бачыш, конь ублытаўся... Кураць, смокчуць без канца і без меры. У цябе ўжо, мусіць, у вантробах, як у коміне, усё пракурана». І, сказаўшы гэта, Уладзя Гельскі здарава пыхнуў махорачным дымам з вішнёвага папяросніка. Другі раз было гэтак: хтосьці прынёс на сенажаць біклагу вельмі добрага хлебнага квасу. Дык і Уладзя Гельскі такі ніштавата пацягнуў з біклагі разам з усімі. І ўжо як падменчваў касу, прабурчэў сабе пад нос: «От, каб квасу, канешне! А вады з-пад гнілое крыніцы не хочаш?!»

Дык і цяпер гэтаксама прабурчэў ён пра Марылю, што яна, не дачакаўшыся канца дзяльбы, пайшла дадому.

— Я ж кажу, што я ёй занясу хустку,— яшчэ раз сказала Волечка.

— Занясі, занясі,— бацькаўскім тонам сказаў Уладзя Гельскі.

Дык тут... і пачалася гаворка. Перш за ўсё падаўся

крыху наперад Ёсіф Катлубайскі. Ён падаўся наперад гэтулькі, каб яго добра заўважыў сам брыгадзір Косцік Раўтовіч. Але і не на гэтулькі ён вылез наперад, каб вельмі аддзяліцца ад натоўпу. Усё было зроблена неўзаметку і ў меру.

— Даць гэтую хустку Косцікавай Галене.

Гэта значыцца, Косцікавай жонцы. А гэта Косцікава Галена на работу чамусьці не хадзіла. Сама яна стаяла цяпер тут жа.

Волечка ад гэтых слоў уся ўстрапянулася, але ў справу спачатку не ўмяшалася, не думаючы, каб справа сапраўды павярнула ў гэткі бок. І без яе тут абыдзецца, а сказаць што-небудзь супраць Галены таксама не добра, бо заўсёды яны жылі, як блізкія таварышкі. Бачачы ж, што ўсе на момант прыціхлі, яна сказала гэтак, каб не пакрыўдзіць Галену:

— Чаму гэта не даваць хустку Марылі?

Ёсіф Катлубайскі ўставіў вочы сабе ў боты і ўпарта буркнуў:

— Каб ёй патрэбна была гэтая хустка, яна б была тут.

— У яе дзіця малое.

— Магла б узяць дзіця на рукі і прынесці сюды.

— Як жа гэта будзе, усім што-небудзь прыйшлося, а Марылі нічога?

— Эт, усе на полі робяць да сёмага поту, а ёй там дзецям есці наварыць — невялікая работа. Яшчэ і сваіх дзяцей там лепш прыкорміць.

Тут і пачалася спрэчка. З аднаго боку, дзе задавала тон Волечка, крычалі:

— Яна не хацела ісці ў яслі! Яна лепш бы, ахватней была разам з усімі на полі.

— А есці варыць, дык гэта не работа? Яна раней за цябе ўстае зранку, пакуль збярэ, з чаго варыць!

— Тут не ідзе гаворка пра гэтае варыва, а пра Марылю. А яна нават лепш за ўсіх рабіла. Яна як рабіла на полі, дык больш за ўсіх жала.

На гэта не было чаго сказаць, дык з таго боку, дзе задаваў тон Ёсіф Катлубайскі, адно чуваць было раз-поразу:

— Ай, цацка вялікая — паркалёвая хустка! Гэтулькі крыку з-за няма нічога. Шкада, каб хустку ўзяла Галена! От бо народ! Бяры, бяры, бяры, Галена, хустку.

Нарэшце ўжо справа павярнулася гэтак, што выйшла

было не тое, што Марылі не прыйдзецца хустка, а тое — як гэта Галена возьме хустку, калі яна на поле не ходзіць рабіць, тады, калі ўсе, што дзялілі мануфактуру, робяць дзень пры дні на полі.

— Вазьму хустку,— апраўдвалася Галена,— а пасля ўсе гаварыць будуць, што калі жонка брыгадзіра, дык і хустку ўзяла.

— А брыгадзіравай жонцы хусткі не трэба, ці што? — рубам паставіў справу Ёсіф Катлубайскі. І косці ў ягоных сківіцах заварушыліся.— Бяры, бяры, Галена, хустку.

Галеніны вочы проста-такі гарэлі, як кідала яна позіркі на хустку: ёй вельмі хацелася гэтую хустку ўзяць.

— Ліха ведае, што рабіць? — гаварыў адно раз-пораз збянтэжаны Косцік.— Не хачу я гэтае хусткі. Пасля адно крыўды не абярэшся.

І ён паклаў хустку на табурэт.

— Бяры, бяры, Галена, бяры! — крычаў усё Ёсіф Катлубайскі.

Але Галена чакала, каб ёй хто даў гэтую хустку ў рукі.

— А як жа Марыля будзе? — крычала Волечка.

Хустка ўсё ляжала на табурэце. Ніхто яе не чапаў. Усе пакрысе адступаліся ад табурэта. Нарэшце па адным пачалі разыходзіцца, бо было позна, даўно змеркла, і толькі захад яшчэ ўсё ружавеў. Так усе і разышліся. Волечка ішла дадому, крычучы сваім:

— Катлубайскі думае, што калі Косцік брыгадзір, дык ужо і начальнік? Мы ж яго самі выбралі за брыгадзіра. Гэта ж гэтак падлізвацца к Косціку! От чалавек! Падлізваецца! Падхлебнік нейкі, а не чалавек!

Усе ведалі, што гэта і сапраўды так. Таксама ведалі, што няма ніякае патрэбы Ёсіфу Катлубайскаму падлізвацца да Косціка Раўтовіча.

Але ўжо раз хустка асталася на дварэ, а кожны сваё атрымаў, а тым часам позна было, а заўтра, ледзь дзень нахопіцца, уставаць трэба будзе, дык усе разыходзіліся, пачынаючы ўжо гаварыць пра сваю кожнадзённую работу. Адна толькі Волечка ўсё гаварыла пра «падхлебніка Ёсіфа Катлубайскага», а як адышлася далей, дык загаварыла і пра Галену:

— Сквапная якая! Няма, каб сказала, што не трэба мне, значыцца, гэтае хусткі, дык не — каб самой глынуць.

Неўзабаве ўсе разышліся, толькі некалькі мужчын і хлопцаў спыніліся на вуліцы закурыць на адыходак. І от

Кузьма Чорны. 1941.

Малюнак Кузьмы Чорнага. Лістапад 1941 г.

яны ўбачылі, як Косцік з вельмі гаспадарлівым заклапочаным выглядам прайшоў паўз іх да калгаснага двара з метроўкаю (меркай) на плячы. Гэтаю метроўкаю ён цэлы той дзень мераў палеткі: разбіваў аратым дзялянкі і правяраў скошаныя сенажаці.

Так гэта было ці не так, але некаторым здалося, што Косцік гэта сумысля і без патрэбы пайшоў гэтакі заклапочаны на калгасны двор, каб паказаць, што ён вельмі многа стараецца, многа мае клопату. А значыцца, няма вялікае ў тым бяды, калі жонка яго ўзяла хустку. Так падумалі людзі.

— Узяла Галена хустку ці не? — сказаў паціху хтосьці.

Усе адступілі пад Косцікаву хату. У хаце гарэла газовачка. Яна ледзьве асвятляла гэтую старую, трухлявую, чорную, як склеп, хацінку. Малюсенькае люстэрачка вісела ў ёй на сцяне, і Галена стаяла перад ім у той самай хустцы на галаве, углядаючыся, ці да твару ёй гэтая хустка.

Убачыўшы гэта, усе і разышліся. І пра ўсё гэта назаўтра забыліся.

Не забылася толькі адна Волечка. Ёй не давала спакою «гэтая няпраўда». І назаўтра з самага рання, калі яшчэ не выганялі на поле жывёлу, яна пабегла да Марылі. Тая збіралася ісці ў абору па малако ў яслі. Яна стаяла перад люстэркам і ўглядалася ў яго, ці да твару ёй новая паркалёвая хустка. Волечка хацела расказаць Марылі пра ўчарашнія справы з хусткаю і не толькі расказаць, а заявіць, што яна гэтае справы так не пакіне. Але яна як бы пачала пазнаваць хустку, што была на галаве ў Марылі.

— Якая гэта хустка? — запытала Волечка.

— А гэта мне толькі што Косцік прынёс.

— Што ж ён гаварыў? — не сцярпела Волечка.

— А ён гаварыў, што ўсе паднімалі гаворку ўчора, каб гэтую хустку даваць не мне, а ягонай Галене. Але раз Галена на работу цяпер не ходзіць, а я раблю, дык ён гэтую хустку прынёс мне. Не хачу, кажа, каб пасля звягалі, што раз брыгадзір, дык сабе толькі найбольш глядзіць.

— Я адразу казала. Я яшчэ ўчора казала, што так трэба зрабіць. Дык мяне ўчора не слухалі. А цяпер — дык самі... Каб я ўчора не пакрычала, дык так і асталося б,— весела гаварыла Волечка.

* * *

Гэта апавяданне. Яно напісана гэтак: аўтар бачыў усё так, як тут пададзена, і гэта запісаў, зрабіўшы толькі пэўны падбор фактаў. Некаторыя толькі другарадныя факты тут прыдуманы. Напрыклад, не ўпісана сюды ўсё, што не належыць да справы з гэтаю паркалёваю хусткай, доўгія гутаркі пра надвор'е, пра смольнае бярвенне на Косцікавым двары, пра калгаснага барана, на якім дзеці спанатравалі ездзіць конна. Не запісана таксама пра нейкі «панскі спірытус». Уладзя Гельскі расказваў. Ён яшчэ быў малады, даўно гэта было. У нейкім панскім двары яго пачаставалі адной чаркай гэтага спірытусу: «І я ад аднае гэтае чаркі звіўся адразу к чортавай матары. От мацунак, каб яго агні высмалілі». Гэтак расказваў Уладзя Гельскі з самага пачатку справы з паркалёвай хусткай.

І шмат іншых было гутарак у той вечар на Косцікавым двары. Але аўтар пісаў апавяданне наконт справы з паркалёвай хусткаю, дык ён узяў толькі тое, што круцілася навакол гэтае справы. Ён выбраў патрэбныя яму факты і запісаў іх.

Але гэта не значыць, што гэта адзіны, ці прынамсі самы важны спосаб пісаць апавяданні. Абсалютна ніякага спосабу нельга кананізаваць. Усялякая кананізацыя толькі звязвала б індывідуальную волю кожнага аўтара, яго творчую арыгінальнасць. Можна, напрыклад, не выбіраць факты з аднаго часу і месца, як у гэтым апавяданні. Можна выбіраць факты, што былі не ў адзін вечар, а ў год — у два... І не ў адным месцы, а ў шмат якіх месцах. Можна іх бачыць самому, а можна чуць або чытаць пра іх. І пасля складаць іх, падабраўшы іх і выбраўшы іх паводле творчага замыслу.

Можна і «выдумляць» факты. Напрыклад, у гэтым апавяданні, каб даць характарыстыку Уладзю Гельскаму, прыдумана справа з квасам на сенажаці. Але аўтар не так проста выдумаў гэта, а ў залежнасці ад усяго складу Уладзі Гельскага як характару. Аўтар ужо ведаў ягоную справу з аратым (калі араты курыў, а коні заблыталіся ў пастронках), аўтар ведаў і больш штрыхоў, уласцівых гэтаму чалавеку. І аўтар прыдумаў у залежнасці ад гэтага «факт рэальны», прачытаўшы пра які, ніхто не сказаў бы: «Гэтага Уладзя Гельскі зрабіць (або сказаць) не можа». Гэта выдумка з квасам патрэбна была аўтару на тое,

каб паказаць, чаму Уладзя Гельскі пачаў раптам бурчэць, як дазнаўся, што калгасніцы Марылі няма на Косцікавым двары. Вось якога гатунку гэта выдумка.

Адным словам, аўтар запісаў факты гэтакія і гэтулькі, каб выйшла апавяданне, дадаўшы сюды некаторую частку выдумкі (толькі ў дэталях для службовае ролі).

Апавяданне напісана, малая тэма пра дзяльбу мануфактуры скончана таксама, як скончылася справа з тою паркалёваю хусткаю.

* * *

Але не скончылася справа з чалавечымі вобразамі, з тымі *вялікімі прычынамі*, якія вымушалі людзей рабіць *малыя справы*, калі ў брыгадзіравым двары спрачаліся за паркалёвую хустку. Падумаем пра некаторыя моманты.

1. Ёсіф Катлубайскі, калі пачаў угаварваць Косціка, каб ягоная жонка ўзяла хустку, «падаўся наперад гэтулькі, каб яго добра заўважыў сам брыгадзір Косцік Раўтовіч. Але і не на гэтулькі ён вылез наперад, каб вельмі аддзяліцца ад натоўпу. Усё было зроблена неўзаметку і ў меру».

2. «Так гэта было ці не так, але некаторым здалося, што Косцік гэта сумысля і без патрэбы пайшоў гэтакі заклапочаны на калгасны двор, каб паказаць, што ён вельмі многа стараецца, многа мае клопату. А значыцца, няма вялікае ў тым бяды, калі жонка яго ўзяла хустку».

3. «Газоўка ледзьве асвятляла гэтую старую, трухлявую, чорную, як склеп, хацінку» (Косцікаву).

4. Волечка ўсё гаварыла пра «падхлебніка» Ёсіфа Катлубайскага».

Хоць бы гэтыя моманты.

Волечка сапраўды мела рацыю, калі абзывала Ёсіфа Катлубайскага падлізнікам, ці як яна казала — падхлебнікам. Гэты чалавек выразна падлізваўся да брыгадзіра. Брыгадзір, значыцца, быў яму гэткая асоба, гэткі начальнік, якому трэба падлізвацца. (Бо Ёсіф Катлубайскі не такі ўжо і дурань: добра ж ён ведае, што нязручна было Галене браць тую хустку). Але Ёсіф Катлубайскі стараўся і не вылазіць лішне наперад, каб гэта ўсё не лішне кідалася ў вочы людзям. Можна здагадвацца, што гэты чалавек хацеў бы, каб было гэтак: каб сам брыга-

дзір ведаў, што ён яму спрыяе, а каб больш ніхто пра гэта не ведаў. Бо часам, калі людзі не здаволены сваім брыгадзірам, Ёсіфу Катлубайскаму добра б тады зусім шчыра аблаяць брыгадзіра (за вочы, вядома). Але яму могуць сказаць: «Што ж ты яго лаеш цяпер, а раней дык ты падлізваўся да яго».

Вось які выявіўся чалавек Ёсіф Катлубайскі. Чалавек няшчыры, падлізнік. Чалавек дваісты. Стараецца думаць і рабіць гэтак, як дзьме вецер. Гэта, можна сказаць, хітры чалавек.

Але якая гэта хітрасць?

Кожная чалавечая якасць пазнаецца з яго дзейнасці. Як жа жыў і жыве Ёсіф Катлубайскі? І нашто яму канечне падлізвацца да брыгадзіра?

Вывучаючы гэтага чалавека, як прататыпа да стварэння чалавечага вобраза ў літаратуры (калі карыстацца гэтым спосабам), аўтар даведаўся, што гэты чалавек ёсць тып гаротніка. Кажуць, што ягоны бацька быў «заядлы чалавек»: разбіў калісьці вялікім каменем галаву суседу за тое, што суседскі певень выграб яму ў гародзе каліў тры тытунёвай расады. Гэта было яшчэ за старым часам. Колькі магла каштаваць тая расада? Некалькі капеек. Значыцца, на суседа ў яго была капеечная крыўда. А за гэтую капеечную крыўду магла прапасці суседская галава. Жыццё нават у гэтых людзей мералася капеечнаю крыўдаю. Так сказаць, жыццё мела капеечны бюджэт. Натуральна гэтакім бюджэтам прывык мераць жыццё і сын, Ёсіф Катлубайскі: гадаваўся ж ён пры бацьку. Можна смела гаварыць, што і падлізванне яго да брыгадзіра ёсць яго капеечная «хітрасць». І хіба мы можам сказаць, беручы пад увагу гэту яго несімпатычную рысу, што гэта не калгаснік, што гэта чалавек не савецкі? Вось якое пытанне ўзнікае. Тое ж самае і наконт брыгадзіра Касціка Раўтовіча. Скажам, ён сапраўды гэта ў той вечар сумысля і без патрэбы праходзіў перад людзьмі на калгасны двор з метроўкаю, каб паказаць сваю стараннасць. Гэта рыса, вядома, несімпатычная, але — «газоўка ледзьве асвятляла гэтую старую, трухлявую, чорную, як склеп, хацінку».

Што, чалавечае жыццё магло быць калі-небудзь у гэтай хацінцы? Асуджаныя на век вечны людзі жыць гэтак — хіба яны маглі быць гарманічныя, ясныя? А Касцікавы ж бацькі, дзяды жылі гэтак, неслі на сабе праз

усё жыццё сваё гэтую асуджанасць. Цяперашні брыгадзір радзіўся на свет у гэтай самай чорнай нары.

Назаўтра Косцік панёс хустку з хаты. Ён не вытрымаў «злачынства». Дзень пры дні ён заўсёды вельмі старанна вёў сваю брыгадзірскую работу, таксама, як і Ёсіф Катлубайскі, ёсць адзін з добрых калгаснікаў. І разам з тым выступаюць і несімпатычныя рысы.

Такім парадкам, мы кінулі позірк на людзей у часе: мы зірнулі ў глыб гэтага часу і там, ва ўчарашнім дні, стараліся знайсці крыніцы сённяшніх чалавечых учынкаў. І цяпер нам сталі ясныя некаторыя моманты ўсяе гэтае справы — людзі носяць у сабе спадчыну і ад яе не могуць вызваліцца ў адзін дзень. І чым больш яны ўрастаюць у сваю новую справу (калгас), чым больш яны гэтую справу адводзяць ад спраў учарашняга свайго спосабу жыцця, чым больш яны гэтую сваю новую справу вылушчваюць з спраў учарашніх, тым больш і самі вылушчваюцца з гэтых учарашніх спраў. Прыклад таму Волечка. Яна свой калгас выпакутавала, можна сказаць; яна ў калгасе больш за ўсіх тых, што былі ў той вечар на дварэ, яна належыць да ліку арганізатараў калгаса. Гэта пасля аўтар высветліў, калі вывучаў гэты характар.

Дык вось: у ход пайшлі сённяшнія ўчынкі людзей, псіхалагічная спадчына, прычыны, што нарадзілі тое, што засталося ў спадчыну (пражытыя ўжо часы гэтымі людзьмі). І ўсё гэта ўзнікла з патрэбы даць тлумачэнне людскім учынкам, паказаць гэтых людзей у ходзе іхняга развіцця. Мы бачым, што ўжо да гэтага моманту тэма пачынае разрастацца. Мы прымушаны гаварыць пра маленства і юнацтва гэтых людзей, а значыцца, пра тыя падзеі, што адбываліся тады (у сувязі з гэтымі падзеямі фармаваліся людзі). Мы, значыцца, прымушаны загаварыць пра тое, як гэтыя людзі жылі, раслі, фармаваліся, зменьваліся, у які бок ішлі па сваіх дарогах.

А тым часам у гэты самы час, калі гэтакія эвалюцыі перажывалі гэтыя людзі, былі якраз войны, рэвалюцыі, перадваенныя і перадрэвалюцыйныя гады. А пасля — некалькі этапаў нашае рэвалюцыі да сённяшняга дня. Гэтыя людзі так ці інакш праходзілі войны, так ці інакш праходзілі рэвалюцыі, ці, прынамсі, мелі дачыненне і да вайны і да рэвалюцыі. А якое дачыненне? І як?

Косцік Раўтовіч, напрыклад, быў мабілізаваны ў канцы імперыялістычнай вайны, удзельнічаў пасля ў вайне

грамадзянскай як чырвонаармеец і вярнуўся пасля дадому, пасля гэтае вайны.

Мы бачым, як шырока разгарнулі тэму, мы дайшлі ўжо да зусім новага творчага замыслу. Перад намі паўстаюць ужо людзі ў малюнках вайны і рэвалюцыі. Перад намі ўжо малюнкі нават, як ішла рэвалюцыя, якая была вайна, якое месца ў гэтых працэсах займала старая Касцікава чорная, як склеп, хаціна... Больш таго, хаціне гэтай, напэўна, ужо год пад семдзесят. (Рэчы пераживаюць людзей.) Як выглядаў свет тады, калі будавалася гэта хата? Якія людзі будавалі яе? Нас пачынае цікавіць жыццёвы працэс у гэтай хаце ці каля яе, з моманту пабудовы яе і да нашага часу, калі мы напярэдадні бяскласавага грамадства.

Маштаб нашага замыслу шырыцца. Усе героі малога апавядання просяцца ў большыя творчыя замыслы, у шырэйшыя планы. Яны хочуць паказаць сябе: і Ёсіф Катлубайскі вымагае шырокага псіхалагічнага развароту, і Косцік Раўтовіч, і Волечка. І нават бацькі гэтых людзей. Вырасла вялікая тэма. Яна перарасла межы апавядання. Перад намі працэс жыцця, наш замысел накіроўвае нашу ўвагу на гістарычную абумоўленасць жыццёвых падзей, чалавечых учынкаў, чалавечых вобразаў.

У гэтакім стане быў разварот вялікае тэмы ў аўтара праз малы час пасля таго, як малая тэма рэалізавалася ў апавяданне. Але неўзабаве аўтар знайшоў яшчэ такое «дапаўненне» да сваіх замыслаў, якое пачало прэтэндаваць на заняцце галоўнае, цэнтральнае лініі ва ўсёй тэме.

* * *

Папоўдні было на вуліцы пуста. Спёка стаяла ў паветры. Сонныя вароны відны былі на жэрдзяных загарадзях ля паплавоў.

Была прытульная мясціна на прызбе ля самае старое хаты: хата стаяла крыху ў глыб двара, і перад ёю раслі клёны і каштаны. Там, на прызбе, і сядзеў цяпер Уладзя Гельскі. Шырока і цвёрда паставіўшы ногі на зямлю, ён, здавалася, урос у гэтую прызбу. Саломінаю ён калупаў зубы.

Неўзабаве выйшаў да яго гаспадар той хаты, ля якое ён сядзеў, высокі чалавек.

— Хутка трэба ісці,— сказаў высокі.

— Пойдзем зараз,— адказаў Уладзя Гельскі.
— Сёння бадай-што мы гэтае сена і высушым.
— Можа быць.
— У мяне зуб у граблях зламаўся. Дык ты пасядзі тут, а я пайду гэты зуб устаўлю, і тады пойдзем.
— Ідзі ўстаў, і тады пойдзем.
— Я марудзіць не буду. Я от зараз. Яшчэ не позна, яшчэ ніхто нават і снапы вязаць не ішоў пасля абеду.
Уладзя Гельскі астаўся адзін.
Неўзабаве падышла да яго калгасніца Рыва.
— Ішлі ўжо жанкі снапы вязаць? — запытала яна.
— Уга,— заспяваў Уладзя Гельскі,— даўно пайшлі.
— Не можа быць! — перапалохалася жанчына.
— От табе і не можа! — холадна прабубніў Уладзя Гельскі.
— У каторы ж яны палетак пайшлі? — аж калацілася жанчына.
Уладзя Гельскі спачатку яшчэ памучыў: ён спакойна калупнуў зубы, пачухаў за каўняром і дастаў тытунь з кішэні. Пасля ўжо даў адказ:
— Не ведаю, галубка, у які палетак пайшлі.— І твар яго быў спакойны і халодны, нічога на гэтым твары ў гэты момант не адлюстравалася.
— У які ж мне палетак бегчы?
— А што я ведаю?
Жанчына пабегла.
Ужо ўвечары стала ведама, што яна дала ў той дзень ходу, шукаючы вязальнікаў: яна абегла два палеткі і нідзе нікога не найшла. Яна ўбачыла, што з яе накпілі, што яшчэ вязальнікі не прыйшлі пасля абеду на работу.
Яна адна пачала вязаць снапы. Нейкі час яна вязала і, бачачы, што ніхто не прыходзіць, кінулася ў другі палетак, там ужо ішла работа.
— Позна прыходзіш! — накінуліся на яе.
— Я раней за ўсіх прыйшла. Я ў тым палетку вязала! — пачала апраўдвацца яна.
— Чаму ж ты разам з усімі не ходзіш? Трэба раней гэты палетак скончыць.
Яна пачала расказваць, як з яе накпіў Уладзя Гельскі. Яна заплакала.
Увечары Волечка, бялявая маладая жанчына, крычала на ўсю вуліцу перад натоўпам:
— Папытайцеся вы, нашто Гельскі гэтакія кпіны

строіў! За гэтакі здзек не трэба даравань. Дзядзька Пракоп,— зірнула Волечка ў вочы высокаму чалавеку, ля хаты якога накпіў Уладзя Гельскі з жанчыны,— ты разам з Гельскім сена гроб, можа, ён табе гаварыў што-небудзь пра гэта? Нашто ён кпіны гэтакія строіць?

Пракопа ўсе ведаюць як чалавека, які не любіць гвалту, гармідару. Але ён не вытрымаў доўгага Волечкавага позірку:

— Ён мне нічога не казаў пра гэта,— ціха выгаварыў ён,— але раней ён гаварыў, што паналазілі жыды на зямлю, што калгасы — гэта паншчына...

Усё было скончана. Паміж Пракопам і Уладзем Гельскім стварылася прорва. Гэта адразу ўбачыў і сам Пракоп.

— А чаго ж ён у калгасе, калі калгас паншчына? — крыкнула Волечка.

— Як на мой розум,— сказаў павольна слова за словам Пракоп,— дык каб ён быў індывідуал, то яму, значыцца, не выгадна быць за індывідуала.

Прорва яшчэ павялічылася. Яна ўжо ўсталявалася на цэлы век. І Пракоп сekануў далей:

— Ты, Волечка, пытаеш. А ты ж сама ведаеш, ён увесь час супраць калгаса. Ён з самае вясны стараўся пасварыць калгаснікаў аднаго з адным.

І тады пачалося. Пачалі ўспамінаць усё пра Уладзю Гельскага. І тое, што ён перад вайною быў сальнік, і што ён у вайну скупліваў свіней і прадаваў вайсковым часцям, і што ў яго цяпер заўсёды можна паўлітра гарэлкі дастаць (больш як паўлітра зараз не дае — баіцца). Так і пачалі крычаць. Крычаў хтосьці і пра тое, што Уладзя Гельскі, напэўна, мае яшчэ і золата, закапанае дзе-небудзь у гаршку.

— Чаму ж дагэтуль мы ўсе маўчалі! — грозна спытала Волечка.

У калгасе не на жарты пачалася справа з Гельскім.

* * *

Такім парадкам у новым святле паўстала постаць Уладзі Гельскага. Калі ў справе з паркалёваю хусткаю ён тлумачыўся як бурклівы смяхун і ўрэшце ўсяго ён нейкі дабрадушны чалавек з смешнаю фантазіяй, дык цяпер паўстае ён як хітры і дваісты тып. Хіба можа не быць думкі, што ён не так сабе хацеў, каб Марыля не

атрымала хустку? Тут быў пэўны замысел: было б нездавальненне, спрэчкі, неспакой. А з дробнага вырастае вялікае. А шмат дробных фактаў, злучаных разам, могуць скончыцца не жартам.

Мы бачым класавага ворага. Ён дзейнічае гэтак тонка, што можа ўяўляцца як добры жартаўнік. Гэтакі ён уцёрся ў першае апавяданне «Паркалёвая хустка». І нават прымусіў аўтара выдумаць яму дзеля ягонае характарыстыкі справу з квасам на сенажаці. Уладзя Гельскі, гэты хітры тып, даў аўтару здаравенную пстрычку ў нос. Аўтар сам прызнаецца ў гэтым. З Уладзі Гельскага нельга зняць і яго жартаўлівасці і, дзе трэба, трапнасці ягонага слова. Гэта так. Але за гэтым усім хаваецца сапраўдны твар гэтага чалавека. Чалавек выявіўся ў дзейнасці. Уладзя Гельскі паказаў аўтару на памылкі яго першага апавядання.

Уладзя Гельскі разгарнуў нашу тэму.

Перад намі — сялянства. Яно папаўняе сабою розныя катэгорыі. Каб паспрыялі ўмовы, Уладзя Гельскі мог бы вырасці ў больш мацнейшага гандляра, а там, можа, дарос бы і да немалога купца, у прадпрыемцу. Таксама гэта накіроўвае наш позірк туды, дзе сяляне, трапляючы на фабрыкі і заводы, папаўнялі сабою пралетарыят. Вобразы пралетарыяту вырысоўваюцца перад намі.

Войны, рэвалюцыі, фармаванне класаў, увесь працэс гісторыі — вось да якіх гіганцкіх карцін вырасла наша тэма. У цэлы комплекс тэм перарасла яна.

ЗАЎВАГІ ПРА ДРАМАТУРГІЮ

Кажуць часта так: тэма аб грамадзянскай вайне яшчэ не ўстарэла. Або так: грамадзянская вайна яшчэ доўга будзе тэмай для літаратуры (ці драматургіі). Я думаю, што, гаворачы так, няправільна ставяць пытанне тэмы. У гэтым выпадку тэму ставяць ізалявана ад усяго працэсу жыцця, як быццам бы тыя працэсы, што вычэрпваюцца ў тэме, не маюць сувязі з мінуўшчынай і не ёсць тая неабходнасць, праз якую трэба прайсці, якую трэба зрабіць, каб тварыць наступнае. Грамадзянская вайна, гэты як быццам бы ўжо здабытак гісторыі, ёсць этап нашай рэвалюцыі. І гэты этап жывымі і вострымі сувязямі звязаны з нашым сённяшнім днём. І калі гавараць, што грамадзянская вайна яшчэ доўга будзе ўдзячнай тэмай, дык, значыцца, прыйдзе гэткі час, калі грамадзянская вайна не будзе тэмай, іначай кажучы, яна пакіне цікавіць, яна страціць як бы тое значэнне, якое яна мае для нашай рэвалюцыі, а значыцца, і для ўсяго далейшага развіцця чалавечага грамадства. Сапраўды ж не толькі грамадзянская вайна ніколі не страціць у нас вялікае цікавасці да сябе, а нават (можа, каму гэта будзе здавацца смешным) іспанская інквізіцыя, скажам, з глыбіні сярэдніх вякоў уздымаецца перад намі як выключная цікавасць. Чаму? Таму, што нас цікавяць усе вострыя выяўленні грамадскіх працэсаў як этапы, як напластаванні, як згусткі класавых канфліктаў у чалавечай гісторыі. Чалавецтва прайшло вялікі шлях, і гэты шлях нас вучыць. Калі прызнаць устарэласць тых працэсаў, якія паступова хаваюцца за даўнасцю гадоў, мы можам сказаць, што і Парыжская Камуна, і першыя з'езды нашай партыі, і першыя класавыя канфлікты, што характарызавалі першыя выхады на арэну гісторыі пралетарыята як класа, і працэсы нараджэння пралетарыята як класа,— што ўсё гэта, зацягнуўшыся засціламі часу, зробіцца нецікавым. Аднак у сапраўднасці гэтага ніколі не будзе.

Часта не так ставіцца пытанне пра тэматыку, як яго трэба ставіць. Ставіцца і рэалізуецца гэта пытанне тэмы гэтак: адбывалася пэўная з'ява, ну, скажам, у часы гра-

мадзянскай вайны, вялікі бой з белапалякамі. І вось гэты эпізод у творы паказваецца менавіта як эпізод. У паказе ёсць і героі-чырвонаармейцы, і камандзіры, у паказе ёсць абрысы або і вобразы людзей з варожага лагера. Паказ, скажам, праз мастацкія вобразы зроблены не кепска, добра. Але калі гэта ўсё будзе паказана менавіта як эпізод, без сувязі з мінулым і наступным, дык гэта надзвычайна зніжае ідэёвую каштоўнасць твора, звужае яго значэнне. Справа ў тым, што бой гэты быў нездарма. Ён ёсць складаная частка цэлай сістэмы, а значыцца, ён мае пэўны ўплыў і на ўсю сістэму. Змаганне за ўзмацненне якога-небудзь паасобнага калгаса ёсць змаганне за ўсю калгасную сістэму. Значыцца, у кожнай тэме мы павінны выводзіць у святло тыя лініі, якія ідуць як тыповыя лініі ўсёй сістэмы. Гэтае шырокай перспектыўнасці мы і павінны дамагацца ў сваіх творах. Ад вырашэння справы грамадзянскай вайны залежала далейшае сацыялістычнае будаўніцтва, ад вырашэння справы сацыялістычнага будаўніцтва залежыць і будучыня ўсяго чалавецтва.

Канкрэтыка ў мастацкіх вобразах. Ад таго, што на грамадзянскай вайне босы і галодны чырвонаармеец, якога мы ўзялі за героя свайго твора, палажыў галаву, аддана ідучы ў бой за пралетарскую рэвалюцыю, ад гэтага залежыць лёс, скажам, яго дачкі, якая, каб тая рэвалюцыя, за якую развітаўся з жыццём бацька, спазнілася, ну — на адно пакаленне, была б нявольніцаю, парабчанкаю або забітаю без пары, старою ад жыцця, рабочаю жанчынаю ці беднаю сялянкаю. А так — яна праз сваю ж працу ў сацыялістычным будаўніцтве дажыве да той яснай пары, за якую бацька ішоў у бой на грамадзянскай вайне. Чырвонаармеец уміраў на вайне, ведаючы, за што ён умірае. Уміраў, свядома ідучы на смерць, ненавідзячы ворага, стараючыся знішчыць яго і сам хочучы жыць, не хочучы ўміраць. Але ў гэтай трагедыі ёсць аптымізм, бо мы бачым далейшую справу гэтага «эпізоду» — рух цэлага класа, рух рэвалюцыі праз тых, блізкіх таму чырвонаармейцу людзей, што далей павялі яго справу, а значыцца, сваё асабістае жыццё. Перад намі выразныя людзі і іх выразная сувязь з падзеямі, гэтая сувязь мае вялікую перспектыўнасць.

У нашай драматургічнай практыцы шмат ёсць такіх з'яў: ідзе на сцэне п'еса і лічыцца яна за самую актуальную сваёю тэмаю, сваімі ідэямі. Але вось праходзіць самы

малы час, і гэтая п'еса робіцца неактуальнай, проста-такі часта не цікавай. Хоць бы некаторыя п'есы пра калектывізацыю або пра змаганне за промфінплан на заводзе (так званыя «вытворчыя» тэмы). Справа, бачыце, такая, што «гэтыя п'есы ўстарэлі», што «прайшоў ужо той этап, які яны тэматычна тлумачылі». Этап прайшоў, гэта праўда, п'есы ўстарэлі, гэта таксама праўда. Але хіба той этап згінуў без следу? Хіба ён не вырашыў вялікіх пытанняў, ад якіх залежаць наступныя этапы? Хіба ён не астаўся, як гістарычная з'ява? Ён-то астаўся, але творы, якія нібыта ўвасаблялі яго ў сваіх мастацкіх вобразах, не асталіся. Чаму? Таму, што ў іх якраз не было філасофіі таго ж «этапу», таму, што пытанні, пастаўленыя ў гэтых творах, не ішлі па тых вялікіх «сістэмных» лініях, што ідуць углыб і ўгару руху грамадства, у маналітнасці з гэтымі лініямі, бо яны ж самі і ёсць гэтая ж лінія. А пытанні гэтыя пастаўлены, як эпізадычныя, а праз іх і сама справа фактычна зводзіцца да, як каштоўнага толькі на тым этапе, эпізоду.

Успомнім «Жакерыю» Праспера Мерыме. Свой гэты твор ён напісаў у 1828 годзе — больш як сто год таму назад. За тэму гэтага твора ён узяў паўстанне французскіх сялян у XIV стагоддзі. Аднак гэты твор і да сённяшняга дня не «ўстарэў». Наадварот, ён мае і для нас сваю пэўную «актуальнасць». Бо гэты твор мае дачыненне да тых ліній, па якіх і цяпер ідзе наша ўвага: сялянскае паўстанне ў XIV стагоддзі не скончылася перамогаю, так як яно не можа скончыцца перамогаю і цяпер, калі сялянства само па сабе, без пралетарскага кіраўніцтва, ізалявана ад яго, будзе ісці на змаганне хоць бы з буйнымі землеўласнікамі. Бо само сялянства, у сярэдзіне самога сябе, раз'ядаецца супярэчнасцямі, і перамога над тым, супроць каго было паўстанне, цягне за сабою новае змаганне, «новае паўстанне» паміж ужо тымі ж паўстанцамі, якія толькі што разам паўставалі. Так гінуць заваёвы паўстання. У капіталістычных краінах мы і цяпер можам гэта бачыць, так як гэта было і ў XIV стагоддзі. Фактычна мы гэта можам заўважыць у выданай «Жакерыі» Праспера Мерыме. На «Жакерыі» мы, драматургі, пры крытычным падыходзе можам навучыцца, хоць гэты твор і буржуазнага пісьменніка.

У нашай драматургіі не хапае часта гістарычнае перспектывы. Метад рэалізму якраз і ёсць такі метад, які

прадбачыць наша рэальнае разуменне рэчаіснасці, а на грунце гэтага разумення (калі мы правільна зразумелі рэчаіснасць) і нашы вобразы будуць гаварыць аб рэальных ідэях, аб рэальных справах чалавечага грамадства.

Мы вельмі мала думаем пра высокія літаратурныя якасці нашай драматургіі. Бадай-што не памылюся, калі скажу, што як бы нават усталяваўся да некаторай ступені клопат толькі пра сцэнічнасць п'есы, пра дынаміку сцэнічнай дзеі. Гэта добра, але гэта аднабока, калі не разумець, што раз са сцэны слова гучыць фальшыва, дык яно зніжае і сцэнічныя якасці. Бо без маналітнасці слова і дзеі не можа быць выдатнага драматургічнага твора. Часта бывае так, што драматургу пакажуць на слова або на фразу і гавораць хоць бы так: тут слова дрэнна гучыць, або: тут сінтаксічна дрэнна сказ пабудаваны. З лёгкім сэрцам, доўга нават не думаючы, аўтар часта пытае: а як тут трэба сказаць? Дарадчык радзіць, і аўтар нават не пытае, ці знаёмы ён з усім папярэднім тэкстам п'есы. Адразу правіць паводле парады. А дарадчык таксама не думае — а можа, тут сумысля ўжыта няправільная пабудова фразы, можа, гэта ёсць прыналежнасць героя? Нашы драматургі не цэняць мовы. Большасць нашай беларускай савецкай драматургіі хварэе на проста-такі зусім слабыя літаратурныя якасці. Мова павінна быць варта дзеі, дзея павінна быць варта мовы. І разам усё павінна быць варта вялікіх ідэй, без якіх наша драматургія не будзе вялікая. А подыхі гэтых ідэй мы павінны бачыць ва ўсёй нашай кожнадзённасці. І самыя малыя справы гэтае кожнадзённасці мы павінны ўзводзіць на вышыню вялікіх ідэй. Вядома, разумеючы пад «малымі» справамі справы тыповыя, якія толькі могуць здавацца малымі, бо мы да іх прывыклі.

СІЛА НАШАЙ КУЛЬТУРЫ — У ІНТЭРНАЦЫЯНАЛІЗМЕ

Мінуў год з часу апублікавання пастановы ЦК ВКП(б) аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый. Гэты год фактамі паказаў, якое вялікае значэнне мае гэтая пастанова для развіцця савецкай мастацкай культуры. Пастанова з'яднала для творчай працы лепшыя савецкія літаратурныя сілы, гэта дало выдатныя вынікі. Пастанова шырока адчыніла дзверы для дзейнасці ў літаратурным руху тым пісьменнікам, якія раней мелі ў сваёй творчасці буйныя памылкі і зрывы, а часам і сістэму непралетарскага мыслення.

Але яны ў выніку руху ўсёй краіны на вялікі сацыялістычны наступ, а значыць, і на канчатковую ліквідацыю эксплуататарскіх класаў, рашуча сталі на шлях перабудовы, раз і назаўсёды вызначылі сваё месца ў гэтым вялікім працэсе. БелАПП недаацаніў гэтай з'явы і пакінуў быў гэтых работнікаў як бы па-за літаратурным рухам.

БелАПП змагаўся за генеральную лінію партыі ў літаратуры, але не ўбачыў перабудовы лепшых пісьменнікаў, што знаходзіліся па-за БелАППам, не ўбачыў таго, што значная частка гэтых пісьменнікаў пачала перарастаць у дзейных змагароў за лінію партыі, і трымаў перад імі зачыненыя дзверы для выхаду на гэтую дзейнасць. Гэтыя дзверы адчыніла пастанова ЦК ВКП(б) ад 23 красавіка 1932 г. Савецкія пісьменнікі за гэты год прарабілі вялікую працу ў сэнсе творчасці і ў сэнсе працы над тэорыяй марксізма-ленінізма. Цесна з'яднаўшыся ў працы з пралетарскім пісьменніцкім крылом былога БелАППа, яны разам усе стаяць на шляхах да стварэння вялікіх каштоўнасцей бальшавіцкае літаратуры.

За гэты год савецкі літаратурны рух БССР даў выдатныя факты савецкай літаратуры. Але не толькі з'яўленнем гэтых новых твораў мы павінны мерыць рост нашай літаратуры. Пленум Аргкамітэта ССПБ паказаў, што наш літаратурны рух узняўся на вышэйшую ступень. Павевы вялікай культуры відны ў нашым літаратурным руху.

Беларуская сацыялістычная культура расце як культура вялікая: яна найбагацейшыя свае элементы, у выглядзе створаных вялікіх каштоўнасцей, нясе ў сацыялізм, у вялікую інтэрнацыянальную культуру. Уся вялікасць беларускай савецкай культуры ў тым, што яна ўжо даўно «заваявала» ўвесь свет, бо ў ёй ставяцца і вырашаюцца праблемы, цікавыя і патрэбныя ўсяму чалавецтву. Гэта не тая «заваёва», пра якую марылі нацдэмы, гэта не тая «культура», якая ў канечным сваім развіцці павінна душыць культуры іншых народаў, гэта не тая беларуская культура, што тоіць у сабе зерне беларускага вялікадзяржаўніцтва.

Наша беларуская культура — не культура ўціску і эксплуатацыі. Наша савецкая беларуская культура — культура вялікага і адзінага прагрэсу. Наша беларуская культура працiўная культуры нацдэмаўскай Беларусі, той Беларусі, шлях якой быў бы адзін: стаць у шэрагі міжнародных жандараў. Наша савецкая беларуская культура — гэта тая культура, якая расце толькі ў бязлітасным змаганні з другою беларускаю культураю — «культураю» нацдэмаўскаю, «культураю» беларускіх эксплуататарскіх класаў. Наша культура развіваецца раўналежна з развіццём брацкіх культур працоўных іншых народаў.

Перад намі, савецкімі пісьменнікамі, стаяць найвялікшыя і найадказнейшыя задачы. Маса каласальных пытанняў, вялікіх праблем стаіць перад нашай літаратурай. Яны выцякаюць з таго працэсу, які адбываецца па ўсім свеце: яны выцякаюць з працэсу сацыялістычнага будаўніцтва.

Мы павінны распрацаваць у літаратурнай спецыфіцы ўсё багацце вобразаў нашай сучаснасці, а таксама і часта нечапаныя яшчэ літаратурай напластаванні гісторыі. *Стварэнне найвялікшых сваёю сілаю вобразаў бальшавіцкай літаратуры — вось тая мэта, дзеля якое мы ёсць удзельнікі савецкага літаратурнага руху.* А дзеля гэтага нам патрэбна шмат літаратараў. Таму наша кожнадзённая творчая праца павінна ісці ў маналітнасці з выхаваннем маладых пісьменнікаў, з выхаваннем ударнікаў, закліканых у літаратуру. Гэтую працу мы павінны так праводзіць, каб у нашай літаратуры заўсёды адчуваўся прыток новых моцных пісьменніцкіх індывідуальнасцей.

Ва ўсёй гэтай працы мы павінны трымаць на ўвазе той момант, што літаратура, так сказаць, «справа тонкая»,

таму тут да тонкасці павінна даходзіць і наша класавая пільнасць. Нам трэба навучыцца больш тонка разбірацца ў ідэёвасці літаратурных твораў, бо бывае, што пад маскай савецкай літаратуры крыецца ідэя супроцьсавецкая. Будзе смешная наіўнасць, калі каму пачне здавацца, што ўжо адышлі ў нябыт мары пра тую беларускую «культуру», аб якой я вышэй успамінаў.

Таксама не скончылася нянавісць да беларускай савецкай культуры і з боку тых, хто жадаў бы бачыць усюды «единорусскую» культуру, гэта значыць, вярнуць нацыянальнае і сацыяльнае падняволенне ўсіх народаў СССР.

Хочацца ўспомніць, якое ўражанне на некаторых людзей была зрабіла пастанова ЦК аб перабудове літаратурных арганізацый. Былі такія людзі з літаратурнага асяроддзя, якія хацелі бачыць у гэтай пастанове спыненне класавага змагання ў літаратуры. Ім было не лёгка бачыць, што гэтая пастанова адзначала, фактычна, узмацненне фронту сацыялістычнага наступу на класавых ворагаў у літаратуры. Фронт савецкай літаратуры пашырыўся. І калі гэта для іх стала ясна, яны на свае нацдэмаўскія ідэалы нацягнулі «савецкую» маску.

На пленуме Аргкамітэта ССПБ мне даводзілася ўспамінаць пра аднаго літаратара, які пакутаваў ад наяўнасці «цікавае формы і адсутнасці тэмы». «Я прыдумаў,— казаў ён часта,— вельмі цікавую форму для твора, але толькі не ведаю, пра што пісаць». Я не веру, што гэтаму чалавеку няма пра што пісаць. Прычына тут у тым, што чалавек стаіць на пазіцыях тае беларускае культуры, якая праціўна беларускай культуры *савецкай*. Справа толькі ў гэтым, бо які-небудзь твор, накшталт «Цеснаватай куртачкі» выкрывае самога яе аўтара: яму якраз ёсць пра што пісаць.

Наша літаратурная крытыка, узмацняючы класавую пільнасць, авалодваючы марксісцка-ленінскай метадалогіяй, павінна асвоіць як мага глыбей літаратурную спецыфіку. Бо інакш яна будзе бяссільным змагаром з ворагам. Пустым словам нічога не зробіш. (Ды і не толькі таму. Калі наша літаратура дарасла да высокае свае ідэёва-мастацкае культуры, дык і крытыка не павінна ад яе адставаць.)

Не прыходзіцца верыць у тое, што быў бы росквіт хоць які-небудзь у таго пісьменніка, які «пакутуе ад бястэм'я», калі б ён апынуўся, скажам, дзе-небудзь хоць

бы ў Заходняй Беларусі. Там, праўда, дазволена з поўнаю воляй падтрымліваць фашызм і змагацца супроць рэвалюцыі. Там, праўда, дадзена поўная свабода прапаведваць і падтрымліваць рэакцыю і рэгрэс. Гэта ўсё праўда. Нягледзячы ж, аднак, на такую свабоду, гэтая літаратура там стаіць у такім заняпадзе, у такой убогасці, што часта наогул яе цяжка аднесці да катэгорыі мастацкай літаратуры. І гэта ясна чаму. Ад буржуазнай культуры адыходзяць усе лепшыя сілы і становяцца ў шэрагі рэвалюцыі, каб змагацца з капіталістычным светам. Бо там сапраўды ўжо няма пра што пісаць, хіба толькі аб смерці, аб сконе. Бо ўся сістэма капіталістычнага свету ідзе да свае пагібелі.

І перад гэтаю пагібеллю капіталізм яшчэ стараецца выратавацца, душачы ўсялякія выступленні рэвалюцыі. І вось беларуская контррэвалюцыйная нацдэмаўшчына ўсімі сіламі хоча ператварыць Беларусь у вернага жандара міжнароднага капіталізму. Іхняя Беларусь, іхняя беларуская культура вельмі моцна пахне чарнасотніцтвам, яўрэйскімі пагромамі, парабкоўскім бяспраўем. Гэтая нацдэмаўская паршывая навалач варта вялікадзяржаўніцкіх гадаў, якім таксама не да густу беларуская савецкая культура.

Сіла беларускай савецкай культуры ў яе інтэрнацыяналізме. Факты нашай культуры ёсць здабыткі культуры агульнапралетарскай, агульначалавечай.

Мы, савецкія літаратары, ідзём шляхам вялікіх тэм, вялікіх праблем, вялікіх пытанняў, вялікіх магчымасцей і перспектыў. Ніколі літаратары не мелі такіх перспектыў у сваёй працы. Нашы кнігі, нашы тэатральныя паказы ўжо ёсць вялікі здабытак культуры. І сваю работу мы павінны паглыбіць, каб бесперапынна тварыць усё новыя каштоўнасці бальшавіцкай інтэрнацыянальнай культуры.

ПІСЬМЕННІКІ АДКАЗВАЮЦЬ КАМСАМОЛЬЦАМ-«КАМУНАРАЎЦАМ»

У «Літаратуры і мастацтве» быў надрукаваны ліст камсамольцаў завода «Камунар» да савецкіх пісьменнікаў. У гэтым лісце камсамольцы заклікаюць пісьменнікаў напісаць творы аб камсамоле, аб нашай моладзі. Сярод прозвішчаў вышэйназваных пісьменнікаў стаіць у лісце і маё імя. З гэтае прычыны я хачу сказаць некалькі слоў аб сваёй новай працы, аб рамане «Трыццаць год» (назва ўмоўная), які я здам у друк у гэтым годзе.

Для таго каб паўней даць у літаратуры вобраз нашай моладзі, трэба даць поўную карціну жыцця, увесь яго працэс, у якім расце і фармуецца наша моладзь. Мой новы раман — гэта раман аб моладзі; аб той моладзі, якая ў імперыялістычную вайну была ў гадах падросткаў, рэвалюцыю спаткала першым юнацтвам і ў наш час стаіць у шэрагах партыі. Такі Валодзя Кастрыцкі, адзін з галоўных персанажаў рамана. Такая Наталя Паўлоўская, работніца з завода. Такі Коля Высоцкі, хоць гэты прайшоў цяжкі шлях дробнабуржуазных хістанняў.

Ёсць у рамане тыпы і іншай моладзі. Гэта Клава Снацкая. Яна вырасла ў сям'і чалавека, які ўсё жыццё сваё выбіваўся ў капіталісты (Сёмка Фартушнік), калі яго туды не пускала большая птушка — Хурс, купец і прадпрыемец. І ён, нарэшце, стаў ручным Хурсавым сабакам, які шмат шкоды прынёс рэвалюцыі і які, пад старасць, у нашы ўжо дні, перавыхаваўся ў працкалоніі ДПУ. Клава Снацкая, будучы дачкою жонкі гэтага тыпа, ужо з самага маленства ўзненавідзела яго і ўсё тое жыццё, якое акружвала. Абставіны вялі яе да гэтага. Яна бачыла, як гэтае жыццёператварыла яе маці ў прадажную рэч. Але яна да самых, можна сказаць, нашых дзён не разумела Валодзі Кастрыцкага, Наталі Паўлоўскай, якія сваёю рэвалюцыйнаю дзейнасцю якраз знішчалі той жах, які засцілаў увесь жыццёвы далягляд Клавы Снацкай. Ясныя далягляды ў жыцці яна знайшла ў нашы часы ў сацыялістычнай працы.

Ёсць яшчэ персанаж — Міхал Піліпоўскі. Гэта той тып, якога ў часе партыйнай чысткі выкідаюць з партыі.

Гэта коратка аб найбольш цэнтральных і важных персанажах.

Я стаўлю сабе мэту паказаць праз гэты раман, як расла і фармавалася ў дзейных будаўнікоў сацыялізма наша моладзь; як, вырастаючы, яна ўдзельнічала ў рэвалюцыі і сама рабіла яе, змагалася за яе, якія мела дачыненні з варожаю рэвалюцыі буржуазнаю моладдзю; як лепшыя прадстаўнікі дробнабуржуазнай моладзі прыходзяць да рэвалюцыі — да ідэй сацыялізма.

Пачынаючы пісаць раман, я паставіў перад сабою задачу: каб ад усяе кнігі ішлі павевы бальшавіцкае праўды, якая, перабудоўваючы свет на сацыялістычны лад, знішчае назаўсёды той жах чалавечага жыцця, які панаваў на працягу ўсёй папярэдняй чалавечай гісторыі.

Наколькі ўсе гэтыя задачы мною вырашаны, можна будзе гаварыць пасля таго, калі кніга пройдзе суд грамадства.

ПРА ПЛАНАВАСЦЬ ПРАЦЫ

Што такое планавасць у рабоце Аргкамітэта? Мы памылімся, калі будзем гэту планавасць уяўляць толькі як патрэбу вызначыць на пэўны час наперад пэўныя мерапрыемствы. Напрыклад, вызначыць і правесці пэўны лік творчых вечароў, пэўны лік пісьменніцкіх выездаў і г. д. Трэба, каб і гэтыя вечары і гэтыя выезды былі вынікам нейкай канкрэтнай патрэбы.

А гэтыя канкрэтныя патрэбы нашага літаратурнага руху мы будзем ведаць толькі тады, калі дасканала вывучым увесь наш літаратурны рух. Тут патрэбна крытычнае асмысленне ўсяе нашае літаратурна-мастацкае прадукцыі. І калі наш творчы штаб — аргкамітэт,— будзе дасканала ведаць творчы твар кожнага пісьменніка, ён здолее дапамагчы пісьменніку ў яго творчых патрэбах.

Якія ж гэтыя творчыя патрэбы? А гэта ўсё тое, без чаго пісьменнік не можа працаваць над сваімі творамі. Пісьменніку патрэбен матэрыял, каб напісаць кнігу. І патрэбна марксісцкая вучоба, каб умець арганізаваць гэты матэрыял. Трэба, значыцца, быць пісьменніку ў самай гушчы нашага жыцця, удзельнічаць у сацыялістычным будаўніцтве. Адсюль вынікае патрэба творчых камандзіровак пісьменніка. Але трэба планаваць гэтыя выезды так, як гэта дасць найбольш непасрэднай карысці таму, хто едзе ў гэтую камандзіроўку. Самае месца для паездкі павінна быць выбрана такое, якое дасць пісьменніку якраз той матэрыял, які патрэбен для яго вытворчых планаў. У аснову гэтага планавання трэба класці індывідуальны падыход да кожнага пісьменніка, маючы на ўвазе, што ўсе не могуць працаваць над адной тэмай, што ўсе неаднолькава ўладаюць адным і тым жа матэрыялам, што кожнаму патрэбен не адзін і той жа матэрыял. Адзін, напрыклад, добра ведае калгас, а не ведае завода, і наадварот. Адзін адчувае і ведае вобразы калгаснікаў, а не адчувае і не ведае вобразаў індустрыяльнага пралетарыята, і наадварот. І от, ведаючы найбольш слабое месца ў творчасці пэўнага работніка літаратуры, трэба памагаць яму ліквідаваць гэтыя слабыя месцы.

Бывае, што сам пісьменнік не заўсёды разбіраецца ў слабых і дадатных момантах свае працы. І калі пакідаць такога пісьменніка на самога сябе, дык гэта значыць не дбаць пра рост нашае літаратуры.

А ў нашай практыцы ёсць такія факты, што за ўвесь час літаратурнай работы некаторых пісьменнікаў не было сталага разгляду яго творчасці. Часам такі пісьменнік, здольны і працаздольны, блытаецца паміж рознымі стылямі, знаходзіцца ў палоне ўплываў буржуазных пісьменнікаў, сам не можа разабрацца ва ўсім гэтым, не маючы перад сабой крытычнага разгляду сваіх кніг.

Такіх з'яў не будзе ў нашай практыцы, калі мы перабудуем працу свайго творчага штаба — Аргкамітэта, так, каб гэтая праца стаяла на прынцыпе: *канкрэтна ведаць, што ў нас ёсць і чаго няма,* ведаць усе дэталі літаратурнага руху, асвоіць літаратурную справу. Перад намі тады будзе план, не выдуманы, а рэальны, складзены на аснове таго, што мы маем і што нам патрэбна.

У гэтым сэнсе вялікае значэнне маюць так званыя творчыя нарады. У нас адбыліся нарады па драматургіі, па дзіцячай літаратуры, па паэзіі. *На чарзе — нарада па прозе.* Нават калі гэтыя нарады і маюць у справе свайго правядзення шмат недахопаў, усё ж яны спрыяюць вывучэнню нашага творчага фронту. Толькі дрэнна будзе, калі яны астануцца толькі як пэўныя кампаніі і не пакладуць пачатак бесперапыннаму, сістэмнаму вывучэнню нашага росту, які ўсё шырыцца і мацнее з кожным днём. Гэты рост мы мелі б яшчэ большы, каб мелі план у сваёй рабоце — а значыцца, каб дасканала ведалі, што ў нас ёсць і што патрэбна. Мы гэта ведаем найбольш абстрактна, не вывучаючы часта «дробязей». А гэтыя «дробязі» часта многа значаць.

Мы цяпер перад з'ездам савецкіх пісьменнікаў. Тая актывізацыя ў рабоце, якая пачынае заўважацца, не павінна быць толькі перадз'ездаўскай кампаніяй. З'езд таксама не кампанія. Ён выцякае з сістэмы. Ён этап у лініі нашага творчага росту, у справе яшчэ большай актывізацыі савецкіх і пралетарскіх сіл літаратуры navакол задач, пастаўленых Камуністычнай партыяй.

Планавасць у рабоце Аргкамітэта мы наладзім толькі тады, калі ў самую працу навакол Аргкамітэта будзе ўцягнены ўвесь пісьменніцкі актыў. Але як? Толькі ў раз-

рэзе творчай работы. Я хачу растлумачыць гэта прыкладам.

За апошні час мне давялося прачытаць шмат твораў маладых аўтараў, якія толькі што пачынаюць пісаць. Большасць аўтараў яшчэ не маюць літаратурнае культуры, літаратурная вучоба яшчэ перад імі наперадзе. Шмат іхніх твораў ёсць толькі спробы літаратурнае творчасці; у іх, вядома, амаль што ўсе фармальныя прыёмы голыя, не закрытыя тым, што ўжо *ёсць літаратурная культура.* Таму тут усё з першага ж разу кідаецца ў вочы. Тут з першага ж слова відаць, дзе сапраўды аўтарава філасофскае дачыненне да рэчаіснасці, дзе яно ідзе ў разрэз з яго сапраўдным адчуваннем свету, а ёсць вынік яго начытанасці, кніжнасці, наследаванне тым пісьменнікам, якіх ён прачытаў, прасцей кажучы — літаратуршчына. І от такім парадкам, устанаўляючы сувязь паміж шмат якімі творамі маладых аўтараў і тымі творамі нашае літаратуры, залежнасць ад якіх у маладых аўтараў вельмі яскравая, мне сталі вельмі ясныя некаторыя моманты з нашае літаратурнае культуры. Я вельмі выразна адчуў у нашай савецкай беларускай літаратуры і павевы натуралізму, і сентыменталізму, і часам спробы растлумачыць праявы сентыменталізму як рамантызм і г. д.

Адзін аўтар хоча даць вобраз маладога рабочага, які цэлы дзень працаваў ля машыны на заводзе. Аўтар дае гэтага рабочага як прадстаўніка індустрыяльнага пралетарыята. І гэтага ж самага рабочага аўтар абкружае такімі вобразамі: «дрэва, як сваха, якая прыбралася на вяселле». Паколькі ўсё гэта не схавана за ўмелы збор слоў, фраз, папярэдніх вобразаў, дык адразу шмат што растлумачыла. У мяне адразу сфармулявалася тое, што дагэтуль я толькі адчуваў у практыцы нашага літаратурнага фронту. Я мог канкрэтна, на прыкладах нашае літаратуры, а не ў агульнай тэорыі, вывесці залежнасць фармальных прыёмаў і вобразаў ад светапогляду. Я зноў успомніў, што ў маёй рэальнай творчасці, якая ішла ад ідэалістычнага светапогляду, хаты не проста стаялі, а думалі.

Такім парадкам чытанне твораў маладых аўтараў уключылася ў працэс мае літаратурнай работы, і праца з гэтым маладым аўтарам становіцца маналітнаю часткай мае ўсяе працы.

Усялякую пісьменніцкую працу наш штаб творчасці — Аргкамітэт,— павінен планаваць як адзіны творчы

працэс. І паездкі, і работа з кадрамі, і ўсялякія кампаніі павінны быць гэтак спланаваны, каб былі часткаю творчага працэсу пісьменніка.

Умела і вельмі канкрэтна мы павінны расставіць навакол Аргкамітэта сілы ўсяго пісьменніцкага актыву, бесперапынна павялічваючы гэты актыў. Кожнаму трэба даць канкрэтную работу, каб ён за яе адказваў. Але трэба, каб гэтая работа стала часткаю яго творчай работы, каб яна толькі ўзбагачала працэс яго творчасці, пашырыла размах яе.

У літаратурны рух мы павінны ўнесці планавасць і назаўсёды расквітацца з абязлічкай.

ПРАЦУ З КАДРАМІ — У ТВОРЧЫ ПЛАН

Наш літаратурны фронт павінен бесперапынна папаўняцца новымі сіламі. Працэс падрыхтоўкі кадраў павінен бесперапынна адбывацца ў нашым літаратурным руху. Нам патрэбна многа новых маладых, здаровых літаратараў. Літаратараў-бальшавікоў. Перад нашай літаратурай вялікія задачы і не меншыя магчымасці і перспектывы. І чым вышэй мы ўзнімаемся, чым больш з кожным днём расцём, тым шырэй вырысоўваюцца перад намі нашы перспектывы і магчымасці, тым больш цвярдзей паўстаюць перад намі нашы задачы і тым больш мы адчуваем патрэбу моцнага прытоку новых літаратурных сіл. Стварэнне ў літаратуры жывых вобразаў бальшавіцкай эпохі — гэта справа такая ж вялікая, як і неабходная, і гэтая справа вымагае бесперапыннай кожнадзённай працы вялікага ліку людзей. Пра ўзмацненне новымі сіламі гэтага працаздольнага актыву і павінен заўсёды дбаць наш Аргкамітэт, а разам з тым і кожны пралетарскі, савецкі пісьменнік.

Выхаваўчая работа з заклікаными ў літаратуру ўдарнікамі, маладымі аўтарамі — гэта ёсць адна з самых галоўных галін працы Аргкамітэта, і ў гэтай рабоце не могуць не ўдзельнічаць усе савецкія пісьменнікі.

Маладыя аўтары ідуць у нашу літаратуру найбольш з заводаў і калгасаў. Гэта асноўнае і пераважнае ядро ў прыліве маладых сіл на літаратурны фронт. Гэтыя людзі самі ўдзельнікі сацыялістычнага будаўніцтва, ім даскапала знаёмы працэс сацыялістычнай вытворчасці, яны маюць багаты вопыт у гэтай вытворчасці. Яны глыбока ведаюць канкрэтных людзей — работнікаў заводаў і калгасаў. Многія з іх удзельнікі партыйнай і савецкай кіраўнічай работы. Ім самім у сваёй кожнадзённай рабоце шмат даводзілася і даводзіцца мець практычнага дачынення да ўсялякіх людзей і спраў. Іначай кажучы, яны маюць вялікі матэрыял для свае літаратурнае работы, здабыты імі сваёю ўласнаю практыкаю. А гэта самае важнае ў работніка літаратуры.

Уладаючы багатым матэрыялам, маладыя аўтары не маюць яшчэ ўмельства літаратурнае арганізацыі гэтага матэрыялу. І перад Аргкамітэтам задача — зрабіць з мала-

дых аўтараў майстроў літаратуры. Бо натуралістычная падача матэрыялу, хоць сабе і пісьменная, яшчэ не ёсць літаратурная творчасць. Маладым аўтарам трэба вучыцца з сырога матэрыялу рабіць літаратурныя творы. Гэта аснова, гэта ясна і, можа, пра гэта не трэба было б успамінаць, каб не той факт, што некаторая частка маладых аўтараў мае імкненне падаваць самы матэрыял без усялякага творчага вымыслу, без творчае фантазіі. І вельмі часта гэтая падача матэрыялу ішла ў друк пад назваю «нарыс», а калі гэта мела большыя памеры, аўтар называў гэта «аповесць». Бывалі такія выпадкі, што гэта прымалася як дадатны факт, а значыцца, выхаваўчае работы з аўтарам не вялося. Аналагічныя з'явы здараліся і ў паэзіі.

Па-мойму, работу з маладым аўтарам трэба пачынаць з таго, што ўжо з самага пачатку ставіць перад ім праблемы творчага вымыслу, творчае фантазіі.

Што гэта значыць?

Гэта значыць, перш за ўсё, што трэба вучыць маладога аўтара абагульняць факты і рабіць з іх пэўныя філасофскія вывады. Аўтар, напрыклад, ведае добра матэрыял, з якога можна зрабіць літаратурны твор. Матэрыял гэты аўтар прынёс з завода, з калгаса. Разам з тым, трэба ставіць перад аўтарам задачу бачыць падзеі за заводам, за калгасам. І чым шырэйшы будзе той круг, на якім заўважаюцца аўтарам гэтыя падзеі, тым большы будзе рост аўтара. І трэба вучыцца аўтару канцэнтраваць падзеі з шырокага круга ў адзін пункт, які і ёсць літаратурны твор.

Без філасофскага асмыслення падзей будзе толькі механічнае злучэнне фактаў. І мы павінны нашу работу з маладымі аўтарамі праводзіць «у філасофскім плане» — гэта значыць у плане станаўлення марксісцкага светапогляду маладога пісьменніка. Без гэтага наш аўтар не навучыцца майстэрству.

У гэтай кожнадзённай вучэбнай рабоце павінна канцэнтравацца практыка ўсяго актыву савецкіх пісьменнікаў. Гэта павінна быць адна лінія работы на адным вялікім фронце, на якім расстаўлены і «старыя», і «маладыя» пісьменнікі, і пісьменнікі з творчай практыкай, і пісьменнікі пачынаючыя. Урэшце гэта можа быць агульная вучоба.

Уласна кажучы, я выразна не бачу той мяжы, па адзін бок якое стала б праца з маладым аўтарам, а па другі — творчая работа самога пісьменніка. Нам трэба знайсці такія формы работы, якія б выхаванне кадраў зрабілі б не-

адлучнаю часткаю творчага працэсу ўсяго пісьменніцкага калектыву. Хіба наш пісьменнік аддзяляе сваю ўласную вучобу ад свае кожнадзённае працы над напісаннем твораў? Не, гэтага падзелу нельга зрабіць. Так жа сама мы павінны паставіць працу і з кадрамі, не ўзвальваючы гэту вялікую справу толькі на пэўную частку аргкамітэтаўскага апарата.

У нас ёсць кабінет ударніка, які як належыць яшчэ не працаваў. Чым павінен быць гэты кабінет? Ён павінен быць такою лабараторыяй, дзе б маладыя аўтары вучыліся пісаць літаратурныя творы. У гэтай лабараторыі павінна быць сканцэнтравана праца з маладымі аўтарамі ўсіх савецкіх пісьменнікаў. Але для гэтага трэба вялікая ўвага да гэтае лабараторыі з боку самога Аргкамітэта.

І ўрэшце — пра нашу пісьменніцкую абломаўшчыну ў справе працы з маладымі аўтарамі. Яна ёсць, гэтая абломаўшчына, што тут таіцца. Яе трэба вырваць з усімі яе карэннямі. Але як? Перш за ўсё яе трэба знішчыць на ўсім літаратурным фронце, а яна часамі ўсюды трапляецца. А па-другое, калі гаварыць пра актывізацыю пісьменнікаў у працы з кадрамі, дык тут трэба гэту пісьменніцкую актывізацыю паставіць у літаратурна-творчы план, а не ў план арганізацыі літгурткоў. Найбольш гэта справа прафсаюзных арганізацый. А пісьменнікаў трэба выкарыстаць па спецыяльнасці. Толькі паставіўшы пісьменніка ў план творчай работы з маладымі аўтарамі, можна як належыць актывізаваць яго ў гэтай справе.

Мінулаю вясною мне даводзілася знаёміцца з працаю літгурткоў у Бабруйску. Працы там ніякае не было, і ні адна арганізацыя пра гэта не думала. Здаецца, тое самае там і цяпер.

Калі можа добра працаваць кабінет ударніка? Тады, калі па-за кабінетам будзе наладжана праца літгурткоў, калі, так сказаць, будзе стварацца аўдыторыя для самога кабінета.

З самага апошняга прыходу ў літаратуру маладых аўтараў можна назваць такія імёны, як Краўчанка, Бірыла, Лагвіновіч, Румянка, Паўлоўскі. Гэтыя празаікі пачалі выяўляцца толькі за гэты год. Але гэтае «выяўленне» адбылося выпадкова, самацёкам. Гэтыя маладыя празаікі пачынаюць друкавацца. Мы маглі б выявіць здольных людзей значна больш, каб працу з імі ўвялі ў сістэму кожнадзённае свае працы. І гэта наша першачарговая задача.

НАША МОВА ДАСЯГНУЛА ВЯЛІКАГА РОСКВІТУ

Пастанова СНК БССР аб рэформе беларускага правапісу ёсць вынік вялікага росту беларускай савецкай культуры. Рэформа беларускага правапісу не магла не адбыцца, бо ў маналітнасці з вялікім ростам усяе краіны, ростам гаспадарчым і культурным, вырасла, развілася, набыла больш высокія і складаныя формы і наша мова. Чым ніжэй культура, тым прымітыўней і мова. У БССР за часы рэвалюцыі, за часы сацыялістычнага будаўніцтва зусім змянілася жыццё, склаліся новыя формы грамадскіх узаемаадносін, і ўсё гэта развіло нашу мову, узбагаціла яе.

Тут справа не толькі ў тым, што ў мове з'явіліся новыя словы з прычыны прыходу ў жыццё новых рэчаў. Тут справа яшчэ і ў новых кірунках фразеалогіі. У нас склалася і развіваецца далей новая мова, адпаведная новаму грамадству. Мова гэта развіваецца шпарка і спрыяць гэтаму развіццю — задача ўсіх культурных работнікаў, асабліва работнікаў слова. Гэтая жывая мова, выходзячы з багатых крыніц нашай савецкай рэчаіснасці, павінна быць з усёй адказнасцю зафіксавана формаю літаратурнае мовы ў нашай савецкай літаратуры.

Гэты працэс далейшага развіцця і ўдасканалення ў новым кірунку нашай літаратурнай мовы — працэс натуральны, неабходны і здаровы. Пастанова ўрада аб рэформе правапісу грунтуецца якраз на прынцыпах гэтага працэсу культурнага развіцця мовы. Пастанова ўрада вызначыла асноўныя кірункі, па якіх павінна ісці далейшая праца над мовай. Фармаванне літаратурнай мовы павінна ісці з крыніц жывой, сапраўды народнай мовы, мовы нашай савецкай рэчаіснасці — мовы мільёнаў пралетарыяту і калгаснікаў. І калі мы параўнаем нашу літаратурную мову з гэтай сапраўды народнай моваю, мы ўбачым, як наша сучасная літаратурная мова засмечана элементамі старой аджытай мовы — элементамі мовы феадальнай, мовы сярэдневяковых замкаў, мовы эксплуататарскіх класаў. У гэтым кірунку шмат папрацавалі ў свой час нацдэмы, хоць іхняе «мовазнаўства» і не мела нічога агульнага з сапраўднай навукай, аднак яны з няўхільнай паслядоўнас-

цю праводзілі лінію на спыненне развіцця мовы ў савецкім кірунку і на застыгласць мовы ў штучна створаных формах, крыніцы якіх яны знаходзілі ў мове феадалізма. Гэта ўсё зусім свядома накіроўвалася нацдэмамі на барацьбу з Савецкай уладай у мэтах інтэрвенцыі, у мэтах адрыву Савецкай Беларусі ад Савецкага Саюза.

Савецкую рэформу беларускага правапісу заходне-беларускія фашысты спаткалі выццём і гвалтам, што і зусім нармальна. Было б ненармальна, каб яны хвалілі пастановы Савецкага ўрада. Мільённыя працоўныя масы ў Савецкай Беларусі ідуць да вялікай культуры. Мы маем вялікі росквіт гаспадаркі. Беларускія гарады, да рэвалюцыі больш падобныя на глухія мястэчкі, ператварыліся цяпер у буйныя індустрыяльныя цэнтры. Мы маем вялікі росквіт літаратуры, тэатральнага мастацтва. І чым больш развіваецца наша культура, тым больш самы ўжо гэты факт набліжае гібель фашысцкай нацдэмаўскай беларускай «культуры», той «культуры», якая сапраўды і не культура, і не навука, а лакейства перад усімі чорнымі сіламі капіталістычнай Еўропы.

Недабітая нацдэмаўшчына ў нас таксама злосна шэпчацца наконт рэформы правапісу. Тут таксама справа ясная. Калісьці была на Палессі прыказка, якую нацдэмаўскія пісьменнікі любілі часта карыстаць у сваіх творах:

— Ты што за чалавек?

— Я не чалавек, а пінчук.

Да такой самавольнае страты сваёй чалавечай годнасці мог дайсці чалавек толькі пад страшнай эксплуатацыяй, пад уціскам, ва ўмовах голаду і холаду, ва ўмовах жабрацтва. Ды ўрэшце і пан і чыноўнік бедняка-селяніна і батрака за чалавека ніколі не лічылі.

Які кантраст з савецкай рэчаіснасцю. У нас пачынаецца пара бяскласавага грамадства. У гэтым грамадстве на пытанне — хто ты? — кожны кажа толькі адно — чалавек.

Вось да якога росквіту чалавечай асобы мы ідзём. І от як змяняецца мова і які новы сэнс яна набывае, гэта мова новага сацыялістычнага чалавецтва, дзе няма ні «палешукоў-пінчукоў», ні іхняга голаду і бяспраўя, ні паноў, ні падпанкаў, а ёсць толькі чалавек, вольны ад усялякага прыгнечання, а значыцца — тут зліццё ўсіх народаў. Гэты інтэрнацыяналізм і непакоіць нацдэмаў, бо ён нямыслім ва ўмовах буржуазнага грамадства. Нацдэмы плачуць аб той «самабытнасці» беларуса, калі ён быў «не чалавек» і яго

можна было эксплуатаваць беларусу з хутара або з маёнтка. Адміранне «самабытнага» «я не чалавек, я — пінчук» — азначыла гібель эксплуатацыі, надыход тае пары, калі і пан Луцкевіч, і пан Астроўскі страцілі свае маёнткі, фальваркі і ўсю сваю панскую годнасць. Лепш жа беларускаму пану і яго падпанку разам з хутаранцам і гарадскім купцам, і купчыкам панаваць над бедняком, які нават «не чалавек».

Былы «не чалавек» цяпер у БССР робіць агульначалавечую бальшавіцкую справу. Беларускія тэатры грымяць на ўвесь Савецкі Саюз. Беларуская савецкая літаратура даўно пакінула за сабой рамкі этнаграфізма, яна ставіць і распрацоўвае ўсясветныя праблемы.

Савецкая Беларусь стала перадавой калгасна-індустрыяльнай рэспублікай. А на Пінскім Палессі «не чалавек, а пінчук» ірвецца з няволі і глядзіць на Савецкі Саюз.

Наша мова дасягнула вялікага росквіту. Ёй было цесна ў рамках старога правапісу. Мы маем новы правапіс, які ставіць перад намі задачы далейшай працы над новай беларускай мовай, над ачышчэннем літаратурнай мовы ад архаізмаў, над развіццём мовы ў кірунку інтэрнацыяналізма.

Сучасная руская мова ў дачыненні да рускай мовы часоў Пятра Вялікага або Карамзіна — што гэта, прагрэс ці рэгрэс?

Рашуча змагаючыся і з нацдэмамі, і з вялікадзяржаўнікамі, з вульгарызатарамі,— мы паскорым прагрэс сваёй мовы.

ПАВЫСІЦЬ ЛІТАРАТУРНУЮ ТЭХНІКУ

Самае важнае для работніка літаратуры і драматургіі, гэта аўладанне тэхнікай свае справы. Бо задача нашае літаратуры і тэатра ёсць: праводзіць у жыццё вялікія ідэі сацыялізма, будаваць сацыялізм. Гэтую вялікую задачу літаратура выканае толькі тады, калі яна будзе стаяць на вялікай ідэйнай вышыні і мець не меншую дасканаласць фармальную.

Я буду шчаслівы, калі ў маіх новых работах ёсць адзнакі працы ў гэтым кірунку. Закончыў я раман «Трыццаць год» і п'есу «Наталя Паўлоўская» (назва п'есы ўмоўная). Працую над п'есай «Замілаванне і нянавісць».

МАЛАДЫЯ ПРАЗАІКІ

У гэтым альманаху надрукаваны творы маладых празаікаў. Некаторыя з гэтых імён (А. Туманскі, С. Шаўцоў) ужо вядомы ў друку, некаторыя (Т. Бірыла, С. Паўлоўскі і інш.) друкуюцца першы раз. З жанравага боку — мы тут спатыкаем апавяданне, нарыс, аповесць (урыўкі з аповесці С. Шаўцова).

Тут надрукаваны чатыры закончаных апавяданні. У рэдакцыйных матэрыялах, адкуль рэдакцыя выбірала творы для гэтага альманаха, найбольш ёсць апавяданні. Гэта трэба расцэньваць як дадатную з'яву, па-першае, таму, што апавяданне і навела самі па сабе надзвычайна цікавы жанр і вельмі патрэбны ў савецкай літаратуры; па-другое,— гэты жанр вымагае бадай больш, як так званае «вялікае палатно», самае карпатлівае работы над найдрабнейшымі дэталямі ўсіх кампанентаў твора, а гэта ўжо само па сабе ёсць добрая школа для аўтара; па-трэцяе, самы факт таго, што маладыя аўтары бяруцца за складаны літаратурны жанр, ужо сведчыць аб росце маладога аўтара.

Гэтым апошнім я хачу сказаць от што. Быў час, што найбольш маладых аўтараў пачыналі сваю літаратурную працу з нарыса. Часамі гэта нават рэкамендавалася. Гэта, перш за ўсё, зніжала самы нарыс як жанр, зводзіла яго на нейкую ніжэйшую ступень, праз якую трэба пераступіць, ідучы ў старэйшую літаратурную групу. Пасля — гэта адразу ўжо ўводзіла аўтара ў план найменшага развіцця творчае фантазіі. Чаму? Хіба нарыс не ёсць такі жанр, дзе патрэбна творчая фантазія? Хіба нарыс сапраўды-такі ніжэйшы жанр, які не стаіць на лініі творчасці? Не. Успомнім нарысы Глеба Успенскага, М. Горкага, іх нарысы — гэта класічныя літаратурныя творы. Але справа ў тым, што ў нас часта разумелі нарыс, як толькі натуралістычную падачу фактаў, якія аўтар наглядае. Хоць гэтая падача фактаў ішла па лініі пэўнай ідэі, аднак жа яна не спрыяла развіццю творчае фантазіі аўтара. А работу з маладым аўтарам, па-мойму, трэба пачынаць з таго, што адразу ўжо будзіць у ім творчую фантазію, накіроўваць яго на творчы вымысел. А для гэтага і нарыс трэба паста-

віць у шэраг усіх іншых жанраў, які мае сваю спецыфіку, таксама як і раман ці навела вымагае вялікіх ідэйных абагуленняў.

Свае творы нашы маладыя аўтары пішуць на сучасным матэрыяле. Гэты матэрыял яны добра ведаюць. І літаратурная вучоба маладых аўтараў павінна ісці па лініі набыцця ўмельства літаратурна аформіць гэты матэрыял, зрабіць з яго літаратурны твор. А для гэтага аўтар павінен развіваць у сабе творчую фантазію, ісці на мастацкі вымысел. Гэты вымысел — рэальны вымысел. І сутнасць яго ў тым, што аўтар падае факты, з'явы, вобразы, характэрныя і тыповыя, але сабраныя не з аднаго толькі завода ці калгаса, а сканцэнтраваныя ў творы з самага шырокага круга. Пры гэтым факты самыя цікавыя і характэрныя. Аўтар выходзіць за межы свайго толькі завода ці калгаса. Ён у сваім мысленні стварае падзеі, канцэнтруе іх у вузел. Гэтыя падзеі маюць сваіх прататыпаў у жыцці або, калі не маюць дакладнага свайго прататыпа, ці калі аўтар не бачыў яго, дык усё ж гэтыя падзеі ёсць рэальныя. Гэта значыць, што на аснове законаў гісторыі, законаў свету яны могуць быць.

Сваім героям — тым людзям, якія дзейнічаюць у творы, аўтар павінен стварыць такія сітуацыі, дзе б героі маглі сябе найбольш выявіць, самі паказаць сябе, без аўтарскіх тлумачэнняў.

Фантазія аўтара будзе ствараць цікавыя і філасофскі правільныя вымыслы толькі тады, калі аўтар будзе ведаць, як і што павінен рабіць у дадзеным выпадку яго герой. Для гэтага трэба «набываць практыку» — глыбока вывучаць жыццё і ўмець з паасобных з'яў жыцця рабіць правільныя вывады. А без марксісцкага разумення свету пісьменнік не можа даць правільнага тлумачэння ўчынкам людзей, з'явам і падзеям. Адгэтуль вывад адзін: творчая вучоба маладога (гэтак як і кожнага) пісьменніка, авалоданне тэхнікай літаратурнае работы павінна ісці пад знакамі марксісцкага мыслення, пад знакам вывучэння марксізма-ленінізма.

У гэтым сэнсе і мысліцца намі літаратурнае майстэрства: умець, на аснове рэальных фактаў і правільнага іх разумення, «выдумаць» і звязаць у адзін вузел такія падзеі, якія б адабразілі ў сабе тыя з'явы ў жыцці, з якіх яны «спісаны-выдуманы». Але гэта павінна быць зроблена для таго і так, каб той, хто чытае кнігу, так сказаць, пера-

Старонка з аўтографа артыкула
«Беларускія літаратары ў дні Айчыннай вайны».

Янка Купала і Кузьма Чорны сярод удзельнікаў радыёмітынгу прадстаўнікоў беларускага народа. 1942.

жывае гэтыя з'явы нанава, зрабіў дакладныя з іх вывады. Тады, калі ў жыцці не кожны мог бы з гэтых самых з'яў зрабіць вывады такія, якія ўжо зрабіў аўтар і зрабіў з такой пераканальнай праўдзівасцю і з такім агнём, які б абуджаў бы ў чытача імкненне да дзейнасці ў кірунку той ідэі, якая пакладзена ў аснову твора.

Для гэтага мабілізуюцца ўсе мастацкія сродкі аўтара. Для гэтага павінна ісці ўпартая праца над усімі кампанентамі твора.

У гэтым альманаху надрукован нарыс У. Козляка «Вынаходцы». У гэтым нарысе расказваецца пра тое, як малады рабочы ў мэтах рацыяналізацыі вытворчасці ўдасканаліў машыну. У часе працы на заводзе ён вывучаў машыну, рабіў чарцяжы ў сваім блакноце, захапляўся гэтаю справаю так, што нават забываў пайсці на канцэрт у клуб. Нарэшце ўначы, дома, пры дапамозе свайго таварыша, вынаходства было зроблена. Тут рэальныя факты, пададзеныя праўдзіва. Але яны творчай фантазіяй аўтара не ўзведзены на ступень такога літаратурнага твора, дзе б той самы малады рабочы паказаў сябе, як жывога, каб перад намі быў паўнакроўны вобраз рабочага-рацыяналізатара.

Калі аўтар не мог знайсці на сваім заводзе прататыпаў для адпаведных сітуацый, у якія варта было б паставіць героя, трэба іх «выдумаць» на аснове рэальнага вывучэння жыцця і працы рабочага калектыву. Герой мог бы спаткацца, скажам, з перашкодамі, або, наадварот,— з такою дапамогаю, якая б абудзіла ў ім думкі пра новыя дэталі ў вынаходніцтве. У гэтую справу мог быць умешаны другі чалавек, які, скажам, нядаўна паявіўся ка заводзе. Паміж гэтым чалавекам і рабочым-вынаходцам маглі, скажам, раней быць нейкія дачыненні, якія цяпер аднавіліся, і гэта ўсё так ці інакш уплывае на працу героя ў справе вынаходства. Гэта гаворыцца для прыкладу таго, што пісьменніку няйначай трэба развіваць у сабе творчую фантазію.

У гэтым сэнсе цікавае апавяданне «Старая дошка». Тая рэдакцыйная праўка, якая тут ёсць, ішла па той лініі, якую вызначыў аўтар. Гэта лінія — псіхалагічнай эвалюцыі старога калгасніка, які, працуючы ў калгасе, зменьвае свае погляды, настроі, зжывае з сябе, так сказаць, псіхалагічную спадчыннасць старога жыцця. Тут аўтар якраз пайшоў па лініі творчай фантазіі.

Значную працу правяла рэдакцыя альманаха з аўтарам апавядання «Знаёмы чалавек». Рэдакцыя дамагалася ад аўтара сюжэтнай сцісласці і закончанасці. Аўтар працаваў над гэтым апавяданнем пад наглядам рэдакцыі.

Апавяданне «Памылка» сведчыць аб умельстве аўтара (С. Пінчука) працаваць ужо зусім самастойна. Гэты аўтар у шэрагу маладых пісьменнікаў стаіць ужо досыць высока.

Гэтае ж самае трэба сказаць пра аўтара аповесці «Дзеці вуліцы» С. Шаўцова, урыўкі з якое тут надрукаваны, і пра А. Туманскага — аўтара апавядання «Макар-абібок».

С. Шаўцоў даўно ўжо вядомы ў друку як аўтар нарысаў і апавяданняў. Аповесць «Дзеці вуліцы» (яшчэ зусім не скончаная) цікава, па-першае, сваёю тэматыкаю. Яна напісана на тэму: як беспрытульныя дзеці становяцца на шлях выхавання і ўключэння ў шэрагі будаўніцтва сацыялізма. У першых раздзелах аповесці аўтар паказвае карэнні беспрытульнасці: вайна, акупацыя, народныя бядоты, голад, беднасць, смерць бацькоў ад усіх гэтых прычын. Пасля — самое беспрытульніцтва. І от тут, у гэтых наступных раздзелах, аўтару трэба працягнуць лініі сувязі жыцця беспрытульнікаў з тымі працэсамі жыцця краіны, якія ўрэшце прыводзяць да знішчэння ўсялякай беспрытульнасці. Адсутнасць гэтага — адзін з галоўных недахопаў нават і гэтых раздзелаў, што надрукаваны ў гэтым альманаху. С. Шаўцоў здольны аўтар. Ён уладае для свае творчасці цікавым і канкрэтным матэрыялам. У яго ёсць здольнасці двума-трыма штрыхамі даць вобраз, нарысаваць лінію характару. У яго ёсць фантазія, ён смела ідзе на мастацкі вымысел. Дапрацоўваючы гэтую аповесць, яму трэба будзе працаваць над адборам толькі тыповых дэталей, над сюжэтнай стройнасцю і заканамернасцю, чаго яшчэ бракуе аповесці.

Апавяданне А. Туманскага «Макар-абібок» напісана ў сатырычным плане — у плане высмейвання гультайства і абломаўшчыны. Ужо самая стылістыка апавядання накіроўвае чытача ў план кпін з Макара-абібока. Гэты прыём паказвае, што аўтар ужо свядома стараецца паставіць на службу ідэі кампаненты твора. Што гэта не выпадкова, а зусім свядома ў аўтара, гаворыць той факт, што ранейшае яго апавяданне «Няскончаная аповесць», якое было надрукавана ў № 3 часопіса «Заклік», не ідучы ў пла-

не сатыры, напісана зусім іншымі стылістычнымі прыёмамі.

«Ветрык, мякка-ваўняны, чуць-чуць калыхаў паветру сыраватую». «Іскрынкамі-лункамі пабліскваe электрычная лямпачка». «Шыр паднябесная раскінулася неабмерна-шырокая; поле, ой, поле — дываном белым заслана».

Гэта ўзоры стылістыкі ў адным апавяданні. Гэтыя «ветрыкі мякка-ваўняныя», гэтыя «іскрынкі-лункі», гэтае — не проста поле, а «поле, ой, поле» — усё гэта акружвае Макара-гультая, абібока, прагульшчыка. Яго цягне спаць пад хвойкаю. Яго цягне не да працы, не да дзейнасці, а да санлівага наглядання гэтых «хвоек, хвоечак, сонейка, поля, ой, поля». Гэтая саладкавасць, сентыментальнасць гучыць, як іронія.

Фразы ў аўтара маюць кірунак да старадаўняга сялянскага сказа. Напрыклад, «вісела кайстра чорная», «памацае макраватаю лапаю за сцены сухія» (замест «чорная кайстра», «за сухія сцены». «Вецер, мякка-ваўняны, чуць-чуць калыхаў паветру сыраватую». «Шкадавала сына свайго шалаўлівага, распуснага».

Успомнім старую народную легенду: «Братец Иванушка и сестрица Аленушка». Там гаворыцца: «Точат мечи булатные» (Іванушку рэзаць). І гэтакая стылістыка адпавядае зместу, адпавядае светапогляду таго асяроддзя і таго часу, у якім была створана гэтая казка. Гэта ўзор злітнасці формы са зместам.

Але што было б, каб мы механічна запазычылі гэтую форму і перанеслі яе на змест нашае савецкае пралетарскае літаратуры? Напрыклад, так форму фразы — «Точат мечи булатные» — перанеслі ў фразу з іншым зместам: «ужываюць угнаенні суперфасфатныя» або — «камбайны звышмагутныя — ой, наша база індустрыяльная!»

Мы бачым, як некрытычнае засвойванне, механістычнае перанясенне формы ў чужы ёй змест гучыць больш чым смешна. І гэта павінны ведаць маладыя аўтары і засвойваць спадчыну крытычна. (Гэта таксама трэба памятаць і некаторым нашым немаладым пісьменнікам, у якіх маладыя аўтары вучацца).

Прыйшлося спыніцца на гэтым таму, што апавяданне А. Туманскага ў значнай ступені ўдала выкарыстоўвае старую форму. Гэта літаратурны прыём, і тым больш гэта каштоўна, што гэта зрабіў малады аўтар, неспрактыкаваны яшчэ ў складанасці літаратурных прыёмаў.

Падбіраючы для гэтага альманаха мастацкую прозу, рэдакцыя мела на ўвазе падабраць гэтакія творы, якія б давалі ўзоры розных літаратурных прыёмаў, якімі так ці інакш вызначылі, ці спрабуюць вызначыць сябе маладыя аўтары. Пры рэдагаванні твораў рэдакцыя старалася захаваць і развіць лінію індывідуальнай асаблівасці кожнага аўтара. Чым яскравей будуць вызначацца гэтыя індывідуальныя асаблівасці пісьменніка, тым цікавей будзе яго творчасць.

ПИСАТЕЛЬ ПИСАТЕЛЮ — БРАТ

Я задумал цикл романов, причем возможно, что, по мере работы, некоторые романы будут превращены в пьесы. Цикл этот должен охватить период времени с момента выхода пролетариата как класса из подполья на арену истории до момента построения в нашей стране бесклассового общества. Все романы вместе составят как бы последовательный исторический цикл произведений.

Роман, над которым я начал уже работать — «Зребное полотно»,— охватывает эпоху конца империалистической войны, начало революции и гражданской войны. В книге будет показана судьба трех братьев, пути которых расходятся в силу разности их мировоззрений: в ходе исторических событий они примыкают к различным классам.

Разработан уже и план романа «Люция Невада», который будет состоять из трех частей.

Фабула первой части романа построена на столкновении обострившихся капиталистических собственнических инстинктов, приведшим к гибели крестьянскую семью. Во второй части будет дано психологическое раскрытие образов двух мальчиков-сирот, оставшихся после развала одной крестьянской семьи и с детства попавших в разные условия жизни, под влиянием которых складывалась различная, чуждая одна другой психология каждого мальчика. Третья часть романа посвящена проблеме наследственности.

Уже написан роман «Тридцать лет». События, описанные в романе, происходят в наши дни, но первая часть романа является как бы вводом к этим событиям; в ней дан период от довоенного времени до конца гражданской войны.

Вот над чем я теперь работаю. Раньше иногда возникала мысль, что мои работы не получат достаточного резонанса, что дальше пределов Белоруссии они не пойдут. Во время работы не было ощущения, что пишешь в Минске, а прочтут везде, не было того ощущения, которое счастливо сопутствует работе русских писателей. Оторванность, изолированность от русских, украинских, армянских чита-

телей, территориальная замкнутость — вот что мешает. Ведь когда пишешь какую-либо вещь, то в основу ее кладешь не тот или иной образ, не то или иное событие, а определенную проблему, которая в рамках национальной формы должна перерастать в социалистическое содержание. Типы, носящие белорусские имена, взятые из белорусской жизни, должны стать обобщенными образами, понятными всем национальностям. «Поднятая целина», написанная о Кубани, рассказывающая о событиях и людях местного колхоза, с одинаковой силой звучит и на Урале, и на Северном Кавказе, и в центре Союза, и в Белоруссии, и в УССР — всюду и везде, где актуальна проблема коллективизации и классовой борьбы в деревне. В этом смысле я и упомянул о резонансе своих вещей.

В большинстве случаев все мы владеем русским языком, а кто, кроме белорусов, знает наш язык? Возникает, таким образом, проблема перевода наших произведений. Нужно, чтобы за перевод взялся писатель, близкий к творческому методу переводимого автора. Но как такой писатель (желательный переводчик) может заинтересоваться вещью, если он, допустим, совершенно не знает белорусского языка? Получается замкнутый круг.

Как же найти из него выход? Нужно создать действенную творческую взаимосвязь писателей разных республик. Не официальную, декларативную связь, выражающуюся во взаимных признаниях на пленумах и съездах. Мыслится мне подлинный, теплый интерес писателей к писателям братских республик. Проблема перевода будет стоять до тех пор, пока у писателей и критиков не появится настоящего интереса к тому, что делают их товарищи по перу из нацреспублик.

Всесоюзный съезд писателей должен внести перемену в эти наши отношения.

Недавно у нас была бригада московских писателей. Этот приезд московских товарищей сделал большое дело. Завязались личные знакомства, связи. Рассеиваются ощущения замкнутости, национальной ограниченности. Наша задача — до конца искоренить эту национальную ограниченность, следы которой еще часто ощущаются в нашем литературном движении. Задача русских товарищей — помочь нам в этом.

НЕКАЛЬКІ ЗАЎВАГ ДА ВУЧОБЫ ПАЧЫНАЮЧЫХ ПІСЬМЕННІКАЎ

У літаратурных работах нашых маладых аўтараў, не толькі тых, якія за апошні час ужо ўвайшлі ў літаратуру, а і тых, што толькі пачынаюць уваходзіць у літаратуру,— ужо можна вельмі выразна заўважыць так ці інакш выражаныя фармальныя кірункі або адзнакі пэўных фармальных кірункаў. Я тут разумею наяўнасць у кожнага аўтара пэўных прыёмаў распрацоўкі аднае і тае ж тэмы ў кірунку да рэалізацыі аднае і тае ж ідэі. Пра больш маладых аўтараў, зусім пачынаючых, можна сказаць, што ў іх льга заўважыць адзнакі тых будучых фармальных кірункаў, да якіх яны могуць быць бліжэй. Вядома, тут гаворыцца пра такіх пачынаючых аўтараў, першыя работы якіх сведчаць пра тое, што пры належнай працы з імі яны ўвойдуць у нашу савецкую літаратуру як добрыя літаратары.

Выхаваўчую працу з імі трэба праводзіць так, каб захаваць і развіць іх аўтарскія індывідуальнасці, выхаваць з іх моцныя і яркія пісьменніцкія індывідуальнасці.

З маладых празаікаў, якія ўжо выявіліся і выяўляюцца, можна назваць т.т. Краўчанку, Лагвіновіча, Манцэвіча, Марчанку, Пінчука, Ермаловіча, Шырокага, Бірылу, Левановіча, Туманскага, Пашуту, Шаўцова, Козляк і інш.

Можна сказаць, што, як правіла, нашы маладыя аўтары пішуць свае творы на сучасным матэрыяле. Літаратурная кваліфікацыя, умельства літаратурна аформіць матэрыял у маладых аўтараў неаднолькавае. Можна назваць т.т. Краўчанку, Ермаловіча, Пінчука, Туманскага, Шаўцова як такіх маладых пісьменнікаў, якія ў шэрагу пачынаючых стаяць ужо даволі высока.

Палітычнае выхаванне маладых пісьменнікаў — вывучэнне марксізма-ленінізма — павінна быць той асновай, на якой грунтуецца ўся літаратурная кваліфікацыя. Можна прасачыць на фактах работы з маладымі аўтарамі, што няведанне, як філасофскі, ідэалагічна растлумачыць тую ці іншую з'яву ў жыцці, робіць уплыў і на форму твора.

У маладых аўтараў гэта асабліва можна заўважыць на праявах сентыментальнае саладкавасці ў стылі. Гэтая форма часта выцякае з таго, што аўтар сам не ведае таго, што ён хоча сказаць сваім творам, і тады, у імя простае літаратуршчыны, ён пачынае соладка апісваць пейзажы — «бярозкі зялёна-кудравыя» або голас жанчыны «пяшчотна-ласкавы». Бывае часам наадварот: механістычнае перанясенне ў савецкую літаратуру гэтае формы, некрытычна запазычанае ад якога-небудзь мёртвага аўтара, скажае самую ідэю. У рабоце з маладымі аўтарамі мне прыходзіцца стыкацца з такімі з'явамі і пасля заўважаць, як па меры развіцця і росту аўтара выпрацоўваецца ў яго выразнасць думкі ў творы, выражанай праз зусім рэалістычныя прыёмы.

Я хачу прывесці адну цікавую з'яву ў справе творчасці маладых пісьменнікаў. У альманаху «Ударнік» № 3 друкуецца апавяданне маладога пісьменніка А. Туманскага «Макар-абібок». А. Туманскі ўдала выкарыстаў старую сентыментальшчыну-літаратуршчыну як прыём для таго, каб высмеяць прагульшчыка на заводзе. Механістычна перанёсшы ў савецкую абстаноўку гэты складаны стылёк, мы атрымалі сатыру. Гэта тым больш цікава, што гэта зрабіў малады аўтар, яшчэ мала спрактыкаваны ў літаратурных прыёмах.

Мы бачым, як некрытычнае засваенне, механістычнае пераняcенне формы ў чужы ёй змест гучыць не проста смешна, а шкодна. Гэта павінны ведаць не толькі маладыя аўтары, а і некаторыя аўтары немаладыя, у якіх маладыя вучацца. У нашай савецкай літаратуры мы яшчэ часам можам знайсці рэшткі гэтакага стылю. Гэтае пытанне цесна прымыкае к пытанню аб ачышчэнні нашай мовы ад архаізмаў, ад нацдэмаўскае спадчыны. Змаганне за нашу савецкую стылістыку ў літаратуры найшчыльнейшым парадкам звязана з змаганнем за новыя словы, за новыя кірункі фразеалогіі ў нашай мове.

Прыйшлося спыніцца на апавяданні А. Туманскага таму, што гэты малады пісьменнік удала выкарыстоўвае старую форму ў сэнсе прыёма. У чужым нам змесце гэтая форма станоўчая, у нас яна дасягае адваротнага — гучыць, як іронія.

Заслугоўвае ўвагі такі аўтар, як Краўчанка. У яго выпрацоўваецца свая ўласная манера пісаць. Ён не быў ніколі ў палоне натуралістычных прыёмаў, якія ёсць у шмат

якіх маладых аўтараў. Ён смела ідзе на мастацкі вымысел, на творчую фантазію. Самыя апошнія яго апавяданні пераконваюць у гэтым.

Натуралістычная падача матэрыялу, без тыпізацыі, без адбора не ёсць яшчэ мастацкі твор. Часамі ў нас такую падачу матэрыялу называлі нарысам. Гэта перш за ўсё зніжала сам нарыс як жанр, зводзіла яго на нейкую ніжэйшую ступень, праз якую трэба пераступіць, каб перайсці ў вышэйшую літаратурную групу (некаторыя рэкамендавалі маладому аўтару пачынаць не іначай, як з нарыса). Пасля — гэта адразу ўжо ўводзіла аўтара ў план найлепшага развіцця творчай фантазіі. А хіба ж нарыс і сапраўды такі ўжо ніжэйшы жанр? Не. Успомнім нарысы Глеба Успенскага, Максіма Горкага. Іх нарысы (нрз). Адсюль і некаторыя разумелі нарыс як натуралістычную падачу фактаў, якія аўтар наглядае.

Я думаю, што ў маладога аўтара трэба будзіць і развіваць творчую фантазію, накіроўваць яго на мастацкі вымысел. Гэты вымысел — рэальны вымысел. І сутнасць яго ў тым, што аўтар падае факты, з'явы, стварае вобразы — характэрныя і тыповыя, але сабраныя не з аднаго толькі завода ці калгаса, а сканцэнтраваныя ў творы з самага шырокага круга. Пры гэтым — факты самыя цікавыя і характэрныя. Аўтар выходзіць за межы свайго толькі завода і калгаса. Ён у сваім мысленні стварае падзеі, канцэнтруе іх у вузел. Гэтыя падзеі маюць сваіх прататыпаў у жыцці, або калі не маюць дакладнага свайго прататыпа ці калі аўтар бачыў яго, дык усё ж гэтыя падзеі ёсць рэальныя. Гэта значыць, што на аснове законаў жыцця, руху, развіцця грамадства, на аснове законаў свету — яны могуць быць.

І тут нельга абысціся без філасофскага развіцця пісьменніка, без вывучэння філасофіі Маркса-Леніна, якая дае адзіны правільны ключ да правільнага разумення свету.

Выходзячы з практыкі работы маладых аўтараў, можна вызначыць некаторыя моманты першапачатковай работы з імі.

Развіваць творчую фантазію, смела ісці да яе, ісці па лініі рэалістычнага вымыслу, разумець сентыментальны стыль як чужы нам, перамагаць натуралізм. Гэта важныя моманты.

Праца над мовай! Без гэтага нямысліма ніякая літаратурная вучоба. Выразнасць, точнасць, мяккасць слова і фразы — от над чым трэба заўсёды працаваць літаратару.

Трэба слухаць і заўважаць, як гавораць людзі, працуючыя на сацыялістычным заводзе і на сацыялістычнай зямлі. Не так як трэба сказанае слова, можа перакруціць у другі бок увесь сэнс. Гэта выразна даводзяць рэшткі хоць бы сабе таго сентыментальнага стылю, пра які гаварылася вышэй.

ПРАЦАВАЦЬ НАД ДРАМАТУРГІЧНЫМ СЛОВАМ

Творы вялікіх драматургаў заўсёды былі бліскучым укладам у скарбніцу не толькі культуры тэатральнай, але і культуры літаратурнай. Гэтыя творы сапраўды былі вышэйшым відам літаратуры. Адсюль вынікае вельмі просты і не менш важны вывад: у вялікіх драматургічных творах на вышыні ўсе іх кампаненты — і тыя, што належаць да спецыфікі тэатра, і тыя, што зазвычай называюцца літаратурнымі якасцямі драматургіі. Гэтую простую мысль мы не заўсёды маем на ўвазе. Наша драматургія часта хварэе аднабаковасцю: у пагоні за так званымі сцэнічнымі эфектамі часта мы забываем, што якая б высокая сцэнічнасць пэўнай п'есы ні была, яна сапраўды і не сцэнічнасць, калі ў п'есе няма ўнутранай, мастацкай праўды, калі гэтая «сцэнічнасць» зроблена як самамэта і ігнаруе іншыя бакі драматургічнага твора.

Што трэба разумець пад так званымі літаратурнымі якасцямі драматургіі? Трэба разумець не толькі слова, а маналітнасць слова з тыповасцю вобразаў. Гэта тыповасць — канкрэтная, вельмі выразная прыналежнасць выведзеных у п'есе людзей да пэўнай сацыяльнай катэгорыі. Значыцца, мы маем справу з сацыяльнай тыповасцю самога слова, прычым, мова тыпізуецца яшчэ і ўнутры вышэйпамянутай катэгорыі, яна індывідуалізуецца па тыпах, па вобразах. Кожнае слова павінна быць на месцы і выражаць пэўны канкрэтны змест, мець вялікую насычанасць. Такое слова ў напісаным творы не так ужо лёгка замяніць словам другім. Гэтая замена слова ёсць ужо таксама працэс творчасці, працэс упартай работы, а не механічная замена крыху блізкім словам. Да такой вялікай дакладнасці мы павінны імкнуцца ў сваіх драматургічных работах.

Мы прывыклі гаварыць, што драматургія павінна быць у саюзе з літаратурай. Гэта правільная мысль няправільна фармулюецца. На аснове адзінага творчага метаду і літаратура, і драматургія маюць у сваім развіцці, у сваёй культуры зусім агульныя моманты, і блізасць гэта ёсць справа натуральная, а не штучная, не падагнаная пасля перыяду

некаторай «няблізасці», некаторага адрыву. Калі мы кажам, што пэўная п'еса на вельмі нізкім літаратурным узроўні, дык гэтая п'еса, значыцца, і на вельмі нізкім узроўні драматургічным. Кожны драматург павінен быць літаратарам. Гэта не значыць, што ён павінен, нараўне з драматургіяй, займацца і іншымі, чыста літаратурнымі жанрамі. Гэта значыць, што ён павінен ведаць цану слова ў такой меры, у якой павінен ведаць цану рэальнага становішча свайго героя, як ён павінен ведаць цану драматургічнай сітуацыі, збегу падзей і з'яў, якія ёсць у творы ў выніку творчай фантазіі, творчага вымыслу аўтара.

Здаецца, гэта вельмі простыя ісціны і не трэба пра іх так шмат гаварыць. Аднак жа гаварыць прыходзіцца, бо бывае, што цікавы спектакль псуе... слова. Бывае, што слова ў п'есе не варта самой п'есы. І пакуль герой маўчыць, пакуль ён дзейнічае без слоў, пакуль ён толькі з'яўляецца на сцэну, або калі яго чакаеш на сцэну, у выніку ранейшай падрыхтоўкі на сцэне да яго прыходу, ён, гэты герой, ёсць сіла. А калі ён загаворыць, якасць яго сілы, якасць падачы яго як вобраза, як тыпа, зніжаецца. Слова, якое яму ўклаў у вусны аўтар, не варта яго самога.

Работа над словам ёсць задача для драматурга вялікай важнасці. У гэтай справе мы маем такі вялікі аўтарытэт як Максім Горкі. У драматургіі Максіма Горкага дакладнасць, выразнасць і насычанасць слова такая вялікая, што гэта слова, здаецца, вельмі цяжка замяніць іншым. Мастак слова знайшоў такую мову, якая якраз тут павінна быць на гэтым месцы.

Гэта пытанне ёсць адно з важных пытанняў справы авалодання тэхнікай драматургіі і літаратуры. Гэтая справа не толькі належыць да спраў драматурга, не ў меншай меры яна належыць і да спраў акцёра. Бывае, што добрае слова ў п'есе са сцэны гучыць нядобра. Гэта належыць да авалодання сваёй тэхнікай акцёрам.

Наша эпоха дала новых вялікіх людзей. Калі мы хочам паказаць у сваіх драматургічных творах вобразы бальшавікоў, то мы павінны ведаць, што гэтыя вобразы, гэта новая парода новага чалавецтва не можа быць падана ў неўласцівай ёй спецыфіцы, бо такая падача была б, у лепшым выпадку, самай сапраўднай халтурай.

Сацыялістычнае чалавецтва мае і сваю сацыялістычную мову. Бальшавік мае сваю бальшавіцкую мову.

Адна з самых найважнейшых задач нашай драматургіі і тэатра — стварэнне вобразаў бальшавікоў. Працуючы над гэтым вобразам, трэба працаваць і над мовай, прыналежнай гэтаму вобразу.

Спецыфіка мовы, спецыфіка стылістыкі — вялікая справа. Трэба шукаць дакладнага слова для яснай і дакладнай фармуліроўкі.

Пакапаўшыся ў нацдэмаўскім моўным арсенале, мы вельмі лёгка заўважым не толькі спецыфічна нацдэмаўскія словы, а нават і спецыфіку пабудовы фраз, адпаведную стылістыку. Ачышчэнне савецкай беларускай мовы ад гэтай нацдэмаўскай спецыфікі можна з поспехам зрабіць толькі праз канкрэтныя моўныя доследы, праз практычную работу работнікаў мастацкага слова над мовай мастацкіх твораў.

У тэатры мы не толькі глядзім, мы і слухаем. У тэатры мы чуем слова, сіла якога да найвялікшых размераў узмацняецца дзеяй. От чаму мова нашай драматургіі павінна быць пад асаблівай вялікай нашай увагай.

Мы павінны вывучаць спецыфіку вобразаў і тыпаў, якіх выводзім у сваіх творах, і ні ў якім разе мы не можам механічна надаваць сваім тыпам неўласцівыя ім рысы.

Тэатр — адзін з найбольш даходчывых да мас відаў мастацтва. Гэта адзін з найбольш масавых відаў мастацтва. Таму і адказнасць работнікаў тэатра і драматургіі большая, чым якіх бы то ні было іншых работнікаў мастацтва. Гэта мы не павінны забываць. Мы адказваем за кожнае слова, за кожную рысу ў сваёй рабоце.

Я думаю, што наша тэатральная крытыка вельмі мала ўвагі надае такому пытанню, як пытанне слова, пытанне мовы ў тэатры, у драматургіі. Разгляд мовы нашай драматургіі — гэта бліжэйшая справа нашай крытыкі.

Наш тэатр павінен даць вялікія вобразы людзей нашай бальшавіцкай эпохі. А для гэтага і драматургі, і работнікі тэатра павінны беспярэпынна, рэальнымі спосабамі вывучаць наша рэальнае шматграннае і багатае жыццё.

ВУЧОБА І ТВОРЧАСЦЬ ПАЧЫНАЮЧЫХ ЛІТАРАТАРАЎ

Наша літаратура мае найвялікшыя магчымасці і перспектывы. Не меншыя стаяць перад ёю і задачы. Гэтыя задачы могуць быць вырашаны з поспехам толькі тады, калі над іх вырашэннем будзе працаваць чым найбольш кваліфікаваных літаратараў.

Пытанне аб літаратурных кадрах у нас надзвычайна вострае. Вучобу маладых пісьменнікаў трэба разгортваць як мага шырэй, пытанне гэтай вучобы павінна ставіцца так, каб маладыя пісьменнікі як мага хутчэй маглі авалодаць літаратурнай тэхнікай.

Тэхніка літаратурнай работы павінна ўдасканальвацца ўвесь час, літаратурная вучоба фактычна ў пісьменніка ніколі не спыняецца. Самыя найвыдатнейшыя класікі да апошняга дня сваёй літаратурнай работы заўсёды былі ў працэсе сваёй вучобы.

Кожны з маладых аўтараў павінен разумець, што літаратурная работа — гэта цяжкая работа.

Мы гаворым пра літаратурную тэхніку. Гэтае пытанне мы падзяляем на паасобныя моманты. Мы гаворым пра паасобныя кампаненты твора. Мы гаворым пра сюжэт, мы гаворым пра вобраз і публіцыстыку. Мы гаворым пра мову.

Над нашымі маладымі аўтарамі (і не толькі над маладымі) навісае, часта шкодны, уплыў старых стыляў. Натуралізм і сентыменталізм асабліва многа ўплываюць на аўтараў. Але калі мы возьмем асноўную масу нашых літгурткоўцаў, то гэтыя ўплывы ёсць сапраўды толькі ўплывы і ідуць яны не ад іхняга светапогляду, а ад прачытанае імі літаратуры.

У большасці выпадкаў гэта літаратуршчына, штучная кніжнасць. Гэта ідзе яшчэ і ад таго, што сам аўтар яшчэ не можа праз адпаведныя літаратурныя формы рэалізаваць замысел свайго твора, а бярэ ўжо гатовыя формы.

Тое самае можна сказаць і пра голы псіхалагізм, які заўважаецца ў некаторых маладых аўтараў.

У нашу літаратуру, вядома, могуць пранікаць людзі і не з нашым светапоглядам, пра іх гутарка асобная. Але тут я гавару пра нашу літаратурную моладзь. Няўмельства

будаваць свой твор часта прыводзіць да таго, што ў творы ідэалізуецца той персанаж, якога сам аўтар хацеў скампраметаваць.

Мы гаворым, што сюжэт — гэта вельмі важны момант у літаратурным творы. Сюжэт заўсёды звязан са зместам. Калі аўтару ёсць што сказаць, калі ў яго ясна прадумана дзеянне яго герояў, калі ён добра ведае матэрыял свайго твора,— аўтару лягчэй тады цікава разгарнуць сюжэт. Можна, напрыклад, бачыць на рабоце аднаго пачынаючага аўтара, як цікавы змест твора дае магчымасць цікава разгарнуць сюжэт.

Я гавару пра маладога аўтара Бірылу, пра яго апавяданне «Старая дошка» (надрукавана ў альманаху «Ударнік» № 3).

Я не гавару, што аўтар тут цалкам справіўся з тымі магчымасцямі, якія ў яго былі ў часе працы над тэмай гэтага апавядання, але я хачу сказаць, што цікавы змест дае вялікія магчымасці для пісьменніцкай работы.

Сутнасць апавядання ў тым, што цяперашні калгаснік зжывае сваю ранейшую рэлігійнасць. Падзеі разгортваюцца так: калі ў калгасе малацілі, гэты калгаснік убачыў дошку, падкладзеную пад станок малатарні. Гэта была тая ікона, якую некалькі год таму назад ён вынес з хаты. І от тут перад гэтым калгаснікам, у яго думках, праходзяць цэлыя карціны яго жыцця, пачынаючы з самых малых год. Гэтыя карціны — і вясёлыя, і сумныя, і трагічныя. Але ён у гэты момант ужо канчаткова вызваляецца ад усялякіх рэлігійных уплываў, разам з вызваленнем ад перажыткаў ранейшага пакутнага жыцця.

На гэтым матэрыяле можна разгарнуць найвялікшае літаратурнае палотнішча. Тут можна даць вялікія карціны жыцця цэлае грамады. Але для гэтага патрэбна, апроч фактычнага матэрыялу, яшчэ фантазія аўтара. Патрэбен мастацкі вымысел. Вымысел гэты зусім рэальны.

Працуючы з маладымі аўтарамі, трэба ставіць перад імі пытанне фантазіі, мастацкага вымыслу.

Фантазія аўтара заўсёды дапаможа з'яднаць у адно стройнае цэлае матэрыял з розных пунктаў чалавечае дзейнасці.

У тым самым альманаху надрукованы нарыс маладога празаіка Козляка. Тэма — вынаходніцтва на заводзе. Рабочы ўдасканальвае сваю машыну. Ён некалькі вечароў папрацаваў упарта і зрабіў гэтую справу. От і ўсё. Такая

падача матэрыялу аддае натуралізмам. Каб цікавей падаць гэты матэрыял, аўтар мог бы разгарнуць тут якія-небудзь канфлікты паміж паасобнымі людзьмі. Тут, напрыклад, можна было паказаць старое пачуццё зайздрасці да ўдачнай работы гэтага рабочага з боку яго ж таварыша: зайздрасць гэтая ідзе ад дробнабуржуазных перажыткаў. Такім чынам, тэма аб вынаходніцтве паралельна паставіла б і развіла б другую тэму — тэму зжыцця рабочым сваіх дробнабуржуазных перажыткаў.

Вымысел цесным парадкам звязан з пытаннем цікавасці твора. Твор тым каштоўнейшы, чым ён цікавей чытаецца, такім парадкам да чытача лепш дойдзе і сама ідэя твора. У гэтым кірунку вельмі многа мы можам павучыцца ў класікаў літаратуры.

Аўладанне тэхнікай ні ў якім разе не павінна адрывацца ад працы над глыбокім зместам. Часам у маладых аўтараў бывае, што, паводле свайго ўзроўню, яны не дрэнна аўладалі літаратурнай тэхнікай. У аўтара і мова цікавая, часам відаць ужо з самае работы аўтара, што ён разумее і тыя класічныя творы, на якіх ён вучыцца. Але ў самым творы, напісаным аўтарам, змест такі не глыбокі, падзеі такія не цікавыя і не тыповыя, што сам твор не мае ніякае важкасці. Часамі гэта бывае. І от тут узнікае найважнейшая справа: пачынаць працу над творам пасля таго, як прадуман змест, і калі аўтар адчувае, што змест гэты важны і глыбокі.

Той жа самы аўтар тав. Бірыла ў сваім другім апавяданні «Па шляху» якраз не прадумаў да канца зместу, а гэта ў сваю чаргу не дазволіла яму і цікава падаць матэрыял,— там выйшлі толькі паасобныя нецікавыя зарысоўкі.

Пытанне сюжэтнасці, пытанне тыпізацыі герояў, пытанне дыферэнцыяцыі мовы па героях — цесна звязана са зместам пытання фантазіі аўтара — мастацкага вымыслу.

Але, працуючы з маладымі аўтарамі, трэба мець да кожнага з іх індывідуальны падыход. Ужо з самага пачатку відаць, якія лініі для пэўнага аўтара будуць больш характэрныя. Прынамсі гэта можна заўважыць пасля некаторай працы з аўтарамі. І, зыходзячы з гэтага, трэба старацца захаваць гэту індывідуальнасць аўтара, каб пасля ён мог развіваць у сваёй рабоце свае ўласныя прыёмы. Трэба мець на ўвазе індывідуальнасць аўтара. Пад адну мерку ўсіх ставіць нельга.

Малады празаік Краўчанка ўжо з самых сваіх першых літаратурных спробаў паказаў, якія прыёмы, які падыход да распрацоўкі тэмы яму найбольш блізкія. Апроч усяго іншага, у яго заўважаецца тонкі гумар. І таму можа быць, што гэтаму аўтару патрэбна гэтую лінію развіваць далей. Тым больш што гэтая лінія вельмі ўдала вызначаецца ў яго мове.

Мы толькі тады створым выдатны твор, калі ён будзе ісці ад рэальнага разумення свету. Гэта наш адпраўны пункт у справе вызначэння сацыялістычнага рэалізма як стылю.

Тыповасць людзей, тыповасць іх учынкаў, тыповасць тых абставін, у якіх яны дзейнічаюць — гэта асноўнае. Тыповасць павінна быць ва ўсім.

Адзін малады аўтар у сваім апавяданні піша:

«Эх, як добра адчуваецца. Як лёгка ўдыхаць у свае старыя грудзі гэты вясновы прыемны пах. Вясна — гэта другая маладосць, яна ўзнімае вясёлы настрой, адважнасць».

Гэта гаворыць стары калгаснік. Ці тыпова для яго такая фармуліроўка яго настрою? Не, не тыпова. Тут аўтар хоча сказаць, што гэты чалавек перад тым, як выехаць у поле, меў добры настрой, што здаровая раніца, сонца будзілі ў ім нейкі ўздым. І от аўтар фармуліроўку ўсяго гэтага ўкладае ў вусны самім героям. Тады як гэта фармуліроўка не героя, а аўтара.

Такія моманты да пэўнай ступені характэрны для большасці нашых пачынаючых аўтараў, хоць гэта, вядома, не вычэрпвае ўсёй гэтай творчасці. Вельмі часта сваю ўласную філасофію аўтар пераносіць на персанажы свайго твора.

Тыповасць павінна быць ва ўсім. Таксама і ў апісанні таго пейзажу, на фоне якога разгортваецца дзея твора. Пейзаж павінен быць скарыстан для ярчэйшай рэалізацыі ідэі твора.

Адзін аўтар так пачынае сваё апавяданне:

«Каб табе скалынулася ветка ці ў закасаных ветрам дахах саломка — так ціха, і ціхі вечар доліў сівыя дагаркі дня. Белыя пятны калючкамі крышталёў вешаліся або на голыя, драцяныя жмені прысад, на плот, або раўнамерна ўсцілалі зямлю...»

Адным словам, аўтару трэба было сказаць, што было вельмі ціха і не замяталіся ветрам на снезе сляды. Для гэтага падаецца цэлы пейзаж, які толькі адцягвае ўвагу

ад галоўнага. Апроч таго, самае апісанне ў аўтара зроблена не простай звычайнай мовай, а з надуманым злучэннем слоў, часта не жывых. Гэта літаратуршчына.

Наша крытыка вельмі мала дагэтуль зварочвала ўвагі на такую справу, як выкараненне з нашай літаратуры рэштак сентыменталізму. Побач з натуралізмам гэты стыль часам яшчэ трымаецца ў нашай літаратуры і робіць уплыў на маладых аўтараў.

Часам бывае: малады аўтар прыносіць свае першыя літаратурныя спробы. Здаровы малады чалавек цэлы дзень працаваў на заводзе пры машыне, чалавек з нашым здаровым светапоглядам, жыццярадасны. А ў творы яго пейзажы «з баваўнянымі воблачкамі», з «пахучымі ветрыкамі» і г. д. Гэта простае пераймане з літаратуры дрэннага гатунку.

Самая пабудова фраз, самая мова, ідучы ад гэтага стылю, набывае нездаровы характар.

Сентыментальны стыль асабліва быў развіты ў нацдэмаўскай літаратуры. Нацдэмаўскія пісьменнікі шмат пісалі пра інтэлігенцыю, прычым іхнія гэтыя «інтэлігенты» заўсёды былі мяшчане і найбольш мястэчковыя. А гэты мястэчковы мешчанін нёс у літаратуру і свой падсалоджаны, сентыментальны стылёк. (Пасля гэты інтэлігент у сапраўднасці заўсёды аказваўся заядлым контррэвалюцыянерам.)

* * *

Пытанне вучобы нашых маладых аўтараў вельмі цяжка аддзяліць ад вучобы ўсіх нашых пісьменнікаў. Калі правільна паставіць гэтую справу для пісьменнікаў, то яе вельмі цяжка аддзяліць ад самой літаратурнай работы. Работа з маладымі аўтарамі ўжо сама па сабе ўздымае пытанне стылю. Я лічу, што на нашай цяперашняй нарадзе мы павінны завастрыць увагу на тым, каб у рабоце з маладымі аўтарамі былі ўцягнуты ўсе нашы лепшыя пісьменнікі. А гэтага ў нас яшчэ няма.

Мы павінны на нашай нарадзе прад'явіць рахунак нашым пісьменнікам, нашаму выдавецтву, кабінету ўдарніка — рахунак у справе сталай работы, глыбокай вучобы, глыбокай пастаноўкі тых вялікіх пытанняў нашай вучобы, якія стаяць перад намі. Гэтыя пытанні ідуць ад той вялікай філасофіі, таго глыбокага зместу, якімі павінны быць насычаны творы савецкіх пісьменнікаў.

ПРА ВУЧОБУ І ТВОРЧАСЦЬ ПАЧЫНАЮЧЫХ

Маладых аўтараў мы маем не адзін дзесятак. Па іх літаратурным узроўні, па іх рабоце мы іх можам падзяліць: большасць, гэта, так сказаць, самыя пачынаючыя, перад якімі задача — увайсці ў план разумення літаратуры як такое, зразумець, што вылаяць капіталіста, гэта не значыць стварыць літаратурны вобраз ці тып паразіта на целе чалавечага грамадства. Да гэтых аўтараў належаць не толькі тыя, што напісалі першы твор. Тут ёсць і такія, што вельмі туга паддаюцца літаратурнай вучобе. Тут ёсць такія, якія пасля, мусіць, адсеюцца ў працэсе вучобы, як няздольныя да літаратурнай працы; а ёсць і такія, якім, па раду прычын, цяжка адразу знайсці сваю правільную дарогу.

Ясна адно: пры падыходзе да кожнага з гэтых апошніх трэба мець на ўвазе яго індывідуальныя схільнасці і ступень развіцця кожнага, каб не павесці яго па дарозе, на якой ён не можа выявіць сваіх здольнасцей. Нават раіць чытаць выдатныя літаратурныя творы, па-мойму, трэба не ўсім адны і тыя з пачатку вучобы аўтараў.

Вось як можна характарызаваць тыповую суму слабасцей у творах большасці пачынаючых.

Ідэя, якую аўтар хацеў выразіць у творы, відна не з самога твора, а з аўтарскага дачынення да яе. Гэтае дачыненне да ідэі відно з аўтарскіх рэмарак і прыпісак, якія часта мала чаго агульнага маюць з арганізмам самога твора. Выведзеныя аўтарам людзі дзейнічаюць у пэўным кірунку не таму, што гэтая дзейнасць ёсць працэс іх жыцця, а таму, што іх вымушае аўтар да гэтага. У такім выпадку ні аўтару, ні герою твора не верыш. Ты ведаеш, што для жыцця гэта характэрна, але раз гэты матэрыял пападае ў твор, ён скажаецца. Гэты момант надзвычай важны, я лічу, што гэта асноўны момант справы якасці літаратуры, і на ім трэба спыніцца добра, тым больш што ён пранізвае не толькі творчасць саміх пачынаючых, ён праходзіць у значнай ці ў малой меры праз творчасць некаторых і з старэйшага пакалення, і нават не зжыт у той ці іншай меры ў некаторых выяўленых пісьменнікаў, і асаб-

ліва трымае ў палоне некаторых крытыкаў. З гэтым момантам цяжэй за ўсё змагацца, паколькі ён, як слабасць літаратурнай якасці, знаходзіць сабе апраўданне часам у некаторых ускосных поглядах на мастацкую літаратуру, як на палітграмату, не маючую сваіх спецыфічных уласцівасцей. З гэтага моманту вынікае другі — момант публіцыстыкі, які часта падмяняе сабою вобраз.

Тут справа ў жыццёвай практыцы, у рэалістычным разуменні рэальнага жыцця. Сацыялістычныя ідэі не выдуманы беспадстаўнай фантазіяй. Яны рэальныя і ёсць вынік гістарычнага развіцця чалавечага грамадства. І для таго, каб вырашыць іх у мастацкай літаратуры, трэба выказваць іх не праз голую пропаведзь, а каб яны самі з'яўляліся як вынік сістэмы паданых у творы рэальных фактаў. На гэта ёсць простае ўказанне Энгельса: «Тэндэнцыя павінна выцякаць з становішча і дзеі сама па сабе без адмысловых на тое ўказанняў, і пісьменнік не абавязан навязваць чытачу будучае гістарычнае вырашэнне паказваемых ім грамадскіх канфліктаў» (перапіска з М. Каўцкай). Калі гэты момант як мае быць і да канца будзе панаваць у нас, то мы тады скажам, што наш літаратурны рух на вялікай вышыні. Гэта трэба ведаць пра гэты важны момант, па-першае, таму, што з яго заўсёды прыходзіцца пачынаць літаратурнае выхаванне кожнага пачынаючага, а па-другое, таму, што ігнараванне гэтага моманту ў пашане ў некаторых пісьменнікаў і асабліва ў крытыкаў, у якіх моладзь вучыцца. Чым будзе вышэй стаяць наш літаратурны рух наогул, тым большы поспех мы будзем мець у справе выхавання маладых кадраў. Не магу не прывесці прыкладу: аднойчы маладому аўтару тлумачылі некаторыя слабыя моманты ў яго творы. Ён слухаў, слухаў, а пасля разгортвае кніжку і паказвае на твор аднаго вядомага пісьменніка. «Тут жа так, як і ў мяне. А вы кажаце, што гэта дрэнна»,— сказаў ён. І гэта была праўда. Твор, на які ён спасылаўся, быў расхвален нашай крытыкай, як узор дасягненняў нашай літаратуры. Вы сабе можаце ўявіць становішча таго літаратурнага, так сказаць, настаўніка, які паказваў на творчыя слабасці пачынаючаму? Можа, тут можна было б сказаць так: ад якасці ўсяе нашай літаратуры, нашага літаратурнага руху залежыць і якасць справы выхавання літаратурных кадраў.

Сярод тых маладых аўтараў, якія ў пэўнай ступені ўжо выявіліся ці выяўляюцца, мы вельмі выразна можам заў-

важыць неаднолькавасць іх работы ў сэнсе іх індывідуальных асаблівасцей. Я лічу, што гэта з'ява дадатная і вельмі важная. Пакуль што рана гаварыць пра ўжо вызначаныя стылёвыя прыёмы, своеасаблівыя плыні ў іх творчасці.

Я не гавару пра творчасць маладых пісьменнікаў як такіх. Я гавару пра творчасць пачынаючых пісьменнікаў (тэма аб кадрах — змест майго даклада). Але магчымасць развіцця ў пэўным кірунку ўжо можна заўважыць у гэтых аўтараў. Вядома, я бяру на ўвагу самых здольных, найбольш выяўленых, або такіх, якія бясспрэчна зараз цікава выявяцца.

Бадай-што можна назваць тры асноўныя кірункі, да якіх схіляюцца маладыя аўтары. Вось першы.

Імкненне да псіхалагічнага аналізу. Тут найбольш выяўляюцца слабасці маладых аўтараў: часта псіхалагічны аналіз ідзе ў форме разваг і тлумачэнняў, праглынаючы сабою сюжэт, падзеі апавядання ці аповесці. Сюжэтная лінія ў такіх выпадках ледзь трымаецца. Прычым, тут шмат зрываў у сэнсе таго, што малады аўтар не ведае як належыць самое практыкі жыцця ці, прынамсі, не можа даць жыццёвым з'явам ацэнкі і зрабіць з іх вывадаў. Таму часта ў гэтай катэгорыі пачынаючых бываюць у творах неапраўданыя ўчынкі герояў, фальшывы рух іх настрояў і паводзін. Але трэба сказаць, што з ліку гэтай катэгорыі аўтараў пачынаюць цікава выдзяляцца такія, якія перамагаюць гэтыя слабасці. Я назаву трох найбольш яркіх: Шырокаў, Бірыла, Ермаловіч. Гэтая лінія ці плынь літаратурнай работы найбольш цяжкая, і таму тут самы найбольшы адсеў. Гэтыя тры аўтары выдзяляюцца тым, што, маючы нахіл у сваёй рабоце да вышэйадзначанага мною псіхалагічнага аналізу, яны, па меры сваёй вучобы, удасканальваюцца на гэтай лініі творчасці, знаходзячы ўсё больш і больш рэальна верных, мастацка апраўданых момантаў чалавечых паводзін і ўчынкаў.

Прычым, калі раней заўважалася ў іх імкненне аслабляць сюжэт за лік унутранае напружанасці герояў па лініі ці то пасіўных настрояў, ці то бяздзейных разваг, то цяпер гэты момант імі перамагаецца. Вырысоўваецца ўсё больш і больш стройнасць сюжэтнай пабудовы, павялічваюцца знадворныя падзеі, і іх сувязь з псіхалагічным рухам герояў робіцца больш і больш арганічнаю.

Шырокаў цяпер працуе над аповесцю. Тэма аповесці

ў нас не новая: беспрытульнік перавыхоўваецца і робіцца дзейным будаўніком сацыялістычнага грамадства. Гэта тэма, ад якое ідзе аўтар, як ад тэмы, так сказаць, першапачатковай. Аўтар здолеў, наколькі гэта відаць з ужо закончанай першай часткі, даць усе тыя жывыя ніткі, якімі яго герой звязан з абстаноўкай, з грамадою. І тут вырысоўваецца новая якасць творчага замыслу: ва ўвесь рост паўстаюць гістарычныя карэнні біяграфіі выведзенага аўтарам героя. Ярка абрысавана тое асяроддзе, якое нарадзіла героя аповесці. Гэта той пласт сялянства, які папаўняў сабою батрацкія шэрагі ў панскіх маёнтках і кулацкіх хутарах. У гэтым асяроддзі расце дзіця, якому традыцыі бацькоў і дзядоў наканоўваюць батрацкі шлях, голад і гора, але гэты шлях знішчаецца рэвалюцыяй. Рэвалюцыя адчыніла герою дзверы ў новы, шырокі свет, і з прычыны гэтага ён, прадстаўнік таго пласта грамадства, які на сваім гарбу нёс цяжар сацыяльнага прыгнёту, становіцца выдатным чалавекам новай эпохі, знатным чалавекам краіны. Але да гэтага ён праходзіць пакуты і супярэчлівы шлях перамагання таго, што называецца: рэшткі капіталістычнага ладу (батрацтва на кулацкіх хутарах у часы нэпа). Такім парадкам, першапачатковая тэма аб былым беспрытульным перарастае ў новую шырачэзную тэму: змена самога вобліку вышэйназванае сацыяльнае групы. Гэты другі тэматычны план трымаецца на сувязі і ўзаемадачыненні героя з сваёй сям'ёй і паступовым руху самой гэтай сям'і.

Аўтар адчувае тыповае. Вобразы бацькоў героя аповесці выражаны як жывыя, і гэта зроблена літаральна толькі некалькімі штрыхамі. І от гэтую сваю здольнасць аўтару трэба вылучыць з няўмельства карыстацца сваім адчуваннем тыповага: натуралістычнае награмаджэнне сырога матэрыялу трымаецца побач з трапнымі штрыхамі і з густам сканструяванымі малюнкамі. Гэта перашкаджае аўтару стройна развіваць сюжэт і заўсёды трымаць яго на лініі вырашэння ідэі твора.

Вельмі блізка стаіць да Шырокава ў справе выпрацоўкі прыёмаў Бірыла. З яго апавяданняў найбольш вызначаюцца два: «Старая дошка» — апавяданне, надрукаванае ў альманаху «Ударнік» № 3, і апавяданне «Ключы», нядаўна напісанае. Бірыла хістаецца паміж двух фармальных спосабаў: ці трымаць на першым плане ўнутраны рух сваіх герояў, а падзеі, маналітныя з гэтым рухам,

трымаць на другім плане (так напісана «Старая дошка»), ці наадварот: на першым плане прымаць знадворныя падзеі, а душэўны рух герояў павінен адчувацца з падзей і ўчынкаў, з удзелу ў гэтых падзеях, і толькі калі-нікалі аўтар падае сам, парадкам як бы растлумачальным, душэўны стан сваіх герояў. Другі спосаб найбольш цікавы і дзейны, але Бірыла ўладае магчымасцямі, яшчэ, праўда, толькі да некаторай ступені вызначанымі, даваць у першым выпадку цікавую напружанасць развіццю твора. Прыклад — апавяданне «Старая дошка». Калі ў гэтым апавяданні стары чалавек, калгаснік ацэньвае зусім па-новаму тое, што раней было для яго жыццёвай філасофіяй і не магло радавацца яго ацэнцы, калі падкладзеная пад сталом малатарні, як звычайная дошка, старая ікона, якую ён раней шанаваў, не выклікае ўжо ў ім прывычных раней душэўных рухаў, і гэта ўсё паказана аўтарам спосабам атрымання на першым плане, так сказаць, душы героя, то зусім іншы прыём у апавяданні «Ключы». Тут разгортваюцца падзеі, і чалавек (псіхалагічны рух ёсць змест апавядання) спачатку працівіцца падзеям, а пасля, пад іх непасрэдным уплывам, сам пачынае ў іх уключацца. Такім чынам паказана, як перавыхоўваецца чалавек пад уплывам падзей. Псіхалогія чалавека тут чуецца ў кірунку саміх падзей, якія на яе ўплываюць. Пакуль што цяжка сказаць, які кірунак найбольш стане арганічным для аўтара, але можна меркаваць, што прыём апавядання «Ключы», (нрз) і гэта будзе цікавей.

Калі пра Шырокава і Бірылу можна сказаць, што ім здорава перашкаджаюць натуралістычныя моманты, а пра Бірылу гэта трэба сказаць у большай меры, чым пра Шырокава, то ніяк гэтага нельга сказаць пра трэцяга аўтара з гэтай групы — пра Ермаловіча. У Бірылы занадта многа не толькі натуралістычных момантаў, але і зусім непатрэбных дэталей. Што да апавяданняў Ермаловіча, то тут ёсць небяспека іншага парадку, зусім супрацьлеглая. Ермаловіч свядома любіць апавяданне як жанр. Гэта свядомае дачыненне да жанру паказвае на аўтараву літаратурную культурнасць. І от, стараючыся зрабіць апавяданне стройным, сціслым, эканомна сціскаючы матэрыял, аўтар робіць гэта часта адарвана ад справы разгортвання саміх падзей, не ўлічваючы таго, што гэтыя падзеі павінны быць да канца высвенены чытачу. Занадта ўжо шмат чытачу прыходзіцца здагадвацца, занадта шмат цьмяных намё-

каў на нейкія падзеі, якія важны тут, але якія адбываюцца дзесьці за кулісамі. Гэты прыём у прынцыпе надзвычай цікавы, але трэба, каб павевы гэтых падзей былі настолькі выразныя, што выяснялі б іх саміх, так як мы можам заўважыць сілу хвалявання вады ў цэнтры возера па тых хвалях, якія даходзяць да берагоў. У самых першых апавяданнях Ермаловіча імкненне да лаканічнасці пераходзіла патрэбную меру і прыводзіла аўтара да фармалістычнай штучнасці ў шмат якіх кампанентах твора. У апошнім апавяданні вышэйназваныя адмоўнасці ў вельмі значнай ступені зжыты.

Тэматыка гэтых трох аўтараў — калгасная, сялянская. Аповесць Шырокава перарастае гэтыя тэматычныя рамкі. І гэта зусім натуральна, паколькі ў аўтара тут шырокі ахват падзей. Тут і вясковая абстаноўка і гарадская. Тут і вясковыя тыпы і вобразы, і рабочыя. Герой праходзіць праз усю гэтую абстаноўку.

Трэба сказаць, што тэматыка ўсёй гэтай пачынаючай вызначацца плыні, найбольш яркімі прадстаўнікамі якое з'яўляюцца вышэйназваныя тры аўтары, тэматыка найбольш сялянская.

Вызначаецца, і да некаторай ступені ўжо вызначылася, група пачынаючых пісьменнікаў, галоўнаю асаблівасцю якіх можна лічыць імкненне да пэўнай дакладнасці з'яў. Перамаганне статычнага збора матэрыялу — гэта першая задача гэтай групы. Калі ўмоўна дапусціць, што можна гаварыць пра пэўныя ўжо тут кірункі, то гэтая група стаіць блізка да натуралістычных навыкаў работы. Тут справа не толькі ў дэталях, у мове, тут справа ў самім падыходзе да матэрыялу.

Першым з гэтых аўтараў, хто стаў перамагаць гэтыя якасці, быў Шаўцоў. Шаўцоў пачынае пісаць з нарысаў. Ужо тады вызначалася ў яго здольнасць заўважаць такія рысы ў характары, якія важна заўважыць, каб стварыць літаратурны тып. Так былі ў яго ўдалыя зарысоўкі ўдарнікаў на заводзе. Пасля Шаўцоў распрацоўвае іншыя жанры — аповесць, апавяданне. І тут выявілася, як трэба было з самага пачатку літаратурнай вучобы перад маладымі аўтарамі паставіць пытанне, што нарыс не ёсць нейкі ніжэйшы від творчасці, дзе ўзаконена награмаджэнне сырога матэрыялу без усякага адбору. Нарыс лягчэй пісаць, бо ў ім можа не быць напружанае астраты сюжэта, але гэта не значыць, што нарыс ёсць збор сырога матэрыялу.

І от, калі Шаўцоў пачаў перамагаць такога парадку збор матэрыялу, ён пачаў не заўважаць часам, што ў творы важна даць не вынік, а працэс. Так, у аповесці «Дзеці вуліцы», на тэму аб тым, як беспрытульнікі перавыхоўваюцца ў будаўнікоў сацыялізма, ігнаравана шмат момантаў самога гэтага перавыхавання. Некаторыя героі з'яўляюцца ўжо гатовымі, так сказаць, да новае дзейнасці, паказваюцца адразу на новай рабоце пасля беспрытульніцтва. У прынцыпе гэта не ёсць загана, каб адчуваліся ў аповесці канкрэтныя павевы і прычыны гэтага перавыхавання. А то бывае, што самыя думкі кінуць беспрытульніцтва і шукаць работы або вучобы прыходзяць беспрытульнікам самі па сабе. І гэта пасля таго, калі нядаўна яшчэ яны рабілі адваротнае, уцякалі з прытулкаў і школ. Аўтар вельмі добра ведае матэрыял, але задача — навучыцца перамагаць яго. Сюжэт гэтай аповесці разгортваецца даволі цікава, толькі шмат ёсць неапраўданых рэальнасцю штучных спатканняў, абцяжарванне сюжэтнай лініі лішнімі асобамі і з'явамі. Гэты другі момант ёсць яшчэ ранняя прывычка аўтара да нагрaмаджэння сырога матэрыялу.

Бадай-што можна блізка паставіць да Шаўцова Козляка. Вядома, Шаўцоў як аўтар уладае большай ступенню майстэрства. Яго аповесць, нягледзячы на вышэйпаказаныя хібы, ёсць сапраўды аповесць, хоць над ёю аўтару трэба яшчэ шмат працаваць. На Козляка ў большай меры, чым Шаўцова, ціснe матэрыял. І яго трэба перамагаць выпрацоўкай стройнасці сюжэта, а для гэтага набываць навыкі, заўважаць і адбіраць характэрнае і патрэбнае для кожнага твора.

Тэматыка Шаўцова і Козляка — выключна завадская, гарадская. У нашых умовах гэта надзвычай важна. Завадская тэматыка больш блізкая для Шаўцова, і тут у яго большыя магчымасці для працы і вучобы. Там, дзе ён спрабуе свае сілы на тэматыцы вясковай, там адразу відаць, што ён слабей адчувае матэрыял.

Падсобныя першапачатковыя прыёмы былі не зусім яшчэ зжыты Лагвіновічам. Гэты аўтар у большай меры, чым Шаўцоў, гаворачы ўмоўна, натураліст, Лагвіновіч працуе над апавяданнямі. Праца над гэтым жанрам павяла аўтара па лініі хутчэйшага перамагання сырога матэрыялу. Лагвіновіч выпрацаваў у сабе адчуванне сюжэта. Займальнасць у апавяданнях Лагвіновіча на даволі высо-

кім узроўні. Але толькі ў самых апошніх апавяданнях Лагвіновіч пачаў перамагаць такую натуралістычную дакладнасць у характарыстыках і апісаннях, якая вельмі абцяжарвала стройнасць самога сюжэта. Тэматыка Лагвіновіча калгасная. Апошняе апавяданне яго «У Свірні» з усёй яго творчасці самае ярчэйшае. Тут асабліва відно адчуванне сюжэта і даволі ярка абрысаваны тыпы. Залішне дэталей — вось галоўная хіба.

Гэтая група пачынаючых пісьменнікаў мае перад сабою задачу — узвысіць сваю творчасць над паасобнымі праявамі бытавізму. Гэта асабліва трэба ўявіць Лагвіновічу. У Шаўцова тут найменшая небяспека. Ва ўсякім выпадку, Шаўцоў ужо стаіць на даволі высокім узроўні разумення момантаў творчасці, тут відаць яго некаторую практыку.

Шаўцоў і Лагвіновіч, па-мойму, найбольш яркія прадстаўнікі той групы маладых пісьменнікаў, якія пачыналі сваю працу з імкнення да бытавое прозы. Шаўцоў можа выкарыстаць бытавыя моманты для рэалізацыі пэўных ідэй сваіх твораў, у Лагвіновіча быт часта як бы самамэта. Па гэтай лініі рост Шаўцова бясспрэчны. Лагвіновіч у гэтым моманце адстаў ад росту іншых момантаў сваёй творчасці.

Ёсць пачынаючы пісьменнік Краўчанка. Што характэрна для яго творчасці? Не адыходзячы ніяк ад бытавых з'яў, ён карыстае іх не для таго, каб гэты быт апісваць, а для таго, каб вывесці характары, народжаныя гэтым бытам, і на гэтых характарах рэалізаваць пэўныя ідэйныя замыслы. Такія творчыя імкненні закладзены ў яго рабоце. Ёсць адна рыса, якую нельга не адзначыць. Краўчанка пачаў пісаць, не ў прыклад усім пачынаючым іншым, з пэўным густам. Яго такія апавяданні, як «Міціна памылка» і «Тры няўдачы», гавораць, што ў аўтара ўжо ёсць не толькі адчуванне тыповага, а нават ужо ўмельства насычаць мову тонкім гумарам, перадаваць гумар гнуткасцю мовы. (...) У Краўчанкавых апавяданнях стройны сюжэт (калі браць на ўвагу, што Краўчанка пачынаючы пісьменнік), умельства валодаць словам. Толькі трэба зварочваць увагу на паглыбленне ідэйнасці. Гэта значыць, што створаныя аўтарам характары мелі большае значэнне ў жыцці, каб іх літаратурнае выяўленне ішло ў справе большых падзей, каб была большая значымасць і актуальнасць тых вывадаў, якія чытач робіць з кожнага твора.

Я выбраў найбольш яркіх літаратурных тыпаў з пачынаючай моладзі. Яркіх у тым сэнсе, што праз іх можна бачыць асноўныя тэндэнцыі ў творчасці пачынаючых. Можна, да некаторай ступені, заўважаць пачынаючыя вызначацца як бы плыні, якія пасля могуць больш акрэслівацца або зменьвацца.

Вядома, тут можна было б назваць Каплеўскага, Туманскага, Пінчука, Паўлоўскага, Дашкевіча, Калачынскага, Кузьмянкова, Гайшука і шмат іншых. Але справа ў тым, што іх творы можна ахарактарызаваць так, як і творы аўтараў, пра якія вышэй гаварылася.

Справа літаратурнай вучобы маладых аўтараў павінна набыць новую якасць. Яна павінна быць перабудавана не толькі па лініі пісьменніцкай арганізацыі, але і па лініі тае справы, якую я вышэй назваў літаратурным выхаваннем моладзі.

Вучоба пачынаючых вельмі шмат пацярпела ад безадказнасці саміх пісьменнікаў. Яна не ўключана ў наш літаратурны рух. Але таксама мы павінны дамагацца адказнасці і ацаніць пачынаючых. Калі БелАПП праводзіў заклік ударнікаў у літаратуру, ён зрабіў вялікую памылку ў тым, што абвясціў пачынаючага пісаць цэнтральнай фігурай літаратурнага руху. А гэта, фактычна, зняло зусім пытанне вучобы. Трэба сказаць проста: вучоба і развіццё некаторых маладых пісьменнікаў праходзіць вельмі марудна.

ПРА П'ЕСУ «НА ПЛАТФОРМУ» В. СТАШЭЎСКАГА

П'еса Васіля Сташэўскага «На платформу» напісана для вясковага тэатра. З большасці п'ес для самадзейнага тэатра п'еса Сташэўскага выдзяляецца сваёй сталасцю, прыёмамі, якімі яна напісана, сваімі літаратурнымі якасцямі.

Перш за ўсё, п'еса не мае нічога агульнага з тымі плакатнымі агіткамі, апроч якіх наш вясковы тэатр часта нічога не меў. Дзея п'есы разгортваецца, я б сказаў, на псіхалагічнай аснове: на ўзаемаадносінах паміж членамі сям'і. Узят, так сказаць, прыватны выпадак, а да канца п'есы ён набывае шырокі характар.

Тыпы, выведзеныя ў п'есе — ёсць не абязлічаныя людзі, не плакатныя маскі. Яны індывідуалізаваны, яны жывыя. І авантурыст і прыспасабленец Корба, і калгасны брыгадзір Цімошак — яны рэальныя жывыя людзі. У меншай меры, па-мойму, гэта трэба сказаць пра Віцю, асабліва пра Веру. Тут мала індывідуальных рыс, але не гэта самае важнае ў п'есе.

Пераход Уласа з індывідуальнай на калгасную «платформу» адбываецца не ў выніку плакатнай, галаслоўнай агітацыі, а ў выніку самога ходу жыцця: калгас такая справа, якая развязвае чалавеку рукі на жыццё і працу. Чалавек будзе жыць і працаваць смела і радасна таму, што ён член калектыву і над ім не павісае пагроза яго ўласнага няшчасця, да якога нікому няма ніякай справы. Калі нелады ў сям'і і адно аднаму ненавісны, то такую сям'ю трэба раскідаць. Тады аднаўляецца радасць, шчасце. Але паспрабуй гэта зрабіць там, дзе над сям'ёй вісяць інтарэсы цеснай індывідуальнай гаспадаркі. На гэтай аснове ў мільёнах сялянскіх хат была заўсёды калатня і жылося, як у пекле; самая цесната індывідуальнай гаспадаркі спрыяла нянавісці паміж паасобнымі членамі сям'і.

Логіка жыцця прыводзіць Уласа — героя п'есы — «на платформу» — да калектыву.

Нельга не адзначыць у п'есе такога моманту: паказ станоўчай асобы. Ёсць у п'есе калгасны брыгадзір Цімошак. Ён як бы рэзанёр, носьбіт «калгаснай праўды». Та-

кія героі зазвычай слаба ўдаюцца аўтарам, найчасцей яны стаяць на хадулях абстрактнай дабрачыннасці. У дадзенай п'есе гэта асоба жыве. Тут аўтар карыстаўся прыёмамі тонкага гумару, прыёмам надання гэтаму герою не сухога абстрактнага выказвання ісцін, а жывой мовы, канкрэтна звязанай з тым, што адбываецца на сцэне. Прычым сам аўтар заўважае ў гэтым надзвычай сімпатычным чалавеку смешныя рысы, з якіх добра пасмяяцца, і гэты смех яшчэ больш зближае нас з гэтым чалавекам, бо тут таварыскасць, а не кпіны. Напрыклад, Цімошак часта ў сваю мяккую мову ўкліньвае сухое слова «дэталёва». Гэта аўтарскі прыём.

Або калі пасля таго, як Улас да канца намерыўся ісці ў калгас і разышоўся з жонкаю (а да гэтага ён хістаўся, быў нерашучы і мяккі), Цімошак гаворыць яму: «Але круты, васпан, чалавек!» Зусім ён не круты, і гэта Цімошак паджартоўвае з Уласа.

Такі прыём дае жыццё людзям у п'есе. Сташэўскі такімі прыёмамі карыстацца ўмее. Тут на месцы і старое шляхечае слова «васпан». Як — могуць сказаць некаторыя — такое слова ўжывае наш савецкі чалавек і ў дачыненні да чалавека, які ідзе ў калгас? У тым-та і справа, што па ходу сітуацыі і па ходу развіцця характараў гэтае слова тут не так-то лёгка якім-небудзь іншым замяніць.

Я думаю, што Віця не павінен гаварыць так: «Не зробіш своечасова, то і згіне сена», «А няхай яго з яго прыказкамі». Тут першая фраза супярэчыць другой. Слова «своечасова» ў супрацьлегласці з другой фразай, за якой чуецца не камсамолец, а пажылы і нават з налётам пэўнай флегматычнасці чалавек. Ну, напрыклад, сам Улас.

Усё гэта мы павінны заўважаць. Пакуль не будзем мы аддаваць увагі гэтым «дробязям», датуль не дойдзем да дасканалай адшліфаванасці і мастацкай закончанасці нашых твораў. Мы, пісьменнікі, павінны заўважаць адзін у аднаго ўсё добрае і цікавае і ўносіць яго ў справу практыкі нашага літаратурнага руху.

СКАНЦЭНТРАВАЦЬ ЛІТАРАТУРНЫЯ СІЛЫ

Мы, пісьменнікі, павінны блізка стаяць да свае газеты «ЛіМ», бо гэта наш аператыўны орган, праз які мы павінны гаварыць пра патрэбы і стан нашага літаратурнага руху, даваць свае ацэнкі пэўным літаратурным фактам і з'явам.

Поспех работы нашай газеты залежыць у многім ад нас саміх. Мы павінны дамагчыся таго, каб наша газета стала выдатнай трыбунай, кожнае слова з якой было б — глыбокі аўтарытэт.

Рэдкалегія газеты павінна сканцэнтраваць каля газеты літаратурныя сілы, дамагчыся таго, каб газета была ўдарнай.

РЭАЛЬНАСЦЬ, ФАНТАЗІЯ, ВЫМЫСЕЛ

Героі нашых твораў павінны мець сваю біяграфію. Гэта ясна чаму. Біяграфія героя — гэта значыцца рух чалавека, а гэта ўжо само сабою мае на ўвазе рух падзей.

Мы маем два віды біяграфій, тыповых для нашага часу. Гэта, па-першае, пакаленне людзей, якія радзіліся пасля рэвалюцыі. У прынцыпе, біяграфія гэтага чалавека ў сацыялістычным часе. Душа гэтага чалавека не разарвана на часткі гістарычнымі парогамі. Дачыненні паміж падобнымі героямі, або, як гаворыцца, канфлікты, цалкам у часе пабудовы сацыялізма.

Але ні ў якім выпадку мы не павінны ізаляваць гэтую біяграфію маладога чалавека нашага часу ад тых падзей, што папярэднічалі нашым дням і падрыхтоўвалі іх. Наш малады чалавек не павінен у нашых творах быць без нейкай, можа быць нават часам хоць і не непасрэднай, сувязі з тымі вельмі вялікімі падзеямі, што не толькі яшчэ не згладзіліся з нашай памяці, а наогул яшчэ адчуваюцца як нядаўнія і страшна вялікасныя. Праз гэтыя падзеі ішла біяграфія другога тыповага для нашага часу чалавека. Гэта — войны і рэвалюцыі. Гэтыя падзеі яшчэ чакаюць свайго мастацкага літаратурнага нараджэння. Ідучы праз гэтыя падзеі, чалавек набываў новыя якасці, зменьваў сваю натуру. Дробны ўласнік або пачынаў ненавідзець свае ранейшыя ідэалы і ішоў у рэвалюцыю, або, наадварот,— умацоўваў свае ўласніцкія інстынкты. Пралетарый таксама набываў у гэтых падзеях новыя свае чалавечыя якасці.

Хіба гэтыя тыпы не павінны паслужыць аб'ектам з'яўлення выдатных старонак нашай літаратуры?

Мы павінны фантазіраваць. Мы павінны так вывучаць рэчаіснасць, каб на аснове яе законаў наша фантазія магла смела ствараць **рэальна магчымыя падзеі**. Вельмі часта мы праз меру прытрымліваемся простае натуры. Гавораць часам, што пакуль якое-небудзь прадпрыемства толькі будуецца і яшчэ не закончана, на яго матэрыялах амаль што нельга стварыць твора аб яго, напрыклад, пабудове. Гаворачы так, мы не пакідаем месца ма-

стаку, з яго вымысламі, фантазіяй, думкамі. Ці не лепш жа тады зняць усю натуру з пачатку і да канца па кінаплёнку?

Гавораць часамі, што класічныя формы нягодныя для вобразаў нашага часу. А вось бальзакаўскі Ватрэн! Хіба ён, набыўшы своеасаблівыя рысы іншага часу і месца, не трапіў на будаўніцтва Беламорканала і ці не пачалося там яго перараджэнне? І хіба гэта не мае на ўвазе выкарыстанне класічнай формы?

Мы павінны заўсёды займацца збіраннем рыс. Рысы ўдарніка, напрыклад, павінны быць сабраны з усёй краіны; гэтыя рэальныя рысы павінны прайсці праз мастацкі вымысел аўтара. Толькі ў такім выпадку мы дамо месца рабоце мастака.

Мы недастаткова клапоцімся, каб наш твор перамагаў матэрыял. Матэрыял намі ўладае. Творчасць — гэта не ёсць умелая падача гатовага матэрыялу. Творчасць — гэта ператварэнне матэрыялу ў новыя якасці. А калі так, то мы не павінны цягнуцца ў канцы падзей.

Вобраз новага чалавека не можа быць проста спісан з аднаго прататыпа. Сабраныя рысы з многіх прататыпаў мастак павінен яшчэ па-свойму перапрацаваць і злучыць у адно цэлае.

МЫ ВЕДАЕМ, ХТО НАШ ВОРАГ

Рабочыя, сяляне і былыя парабкі выгнаных ад нас у 1920 годзе на Захад паноў *праходзяць свае ўласныя вышэйшыя школы, выдзелілі з свайго асяроддзя шмат выдатных вучоных і літаратараў.* Былы спрадвечны парабак, няшчаснае стварэнне, панскі нявольнік, якому нават не толькі не давалі хлеб пасля катаржнай працы, а нават здзекаваліся за тое, што ён гаворыць па-беларуску (так, як паляк, скажам, гаворыць па-польску, немец — па-нямецку),— гэты чалавек цяпер далучаецца ў нас да вышэйшых дасягненняў усясветнай культуры. Ён ведае, цэніць і любіць Гётэ і Шэкспіра, Л. Талстога і Адама Міцкевіча, Тараса Шаўчэнку, Янку Купалу. *Ён ведае і цэніць выдатных дзеячаў культуры больш, чым тыя, хто яго калісьці эксплуатаваў.* Бо ён узяў у рукі справу пабудовы новай агульначалавечай культуры, і для гэтай справы ён мае ў сваім распараджэнні ўсё, што стварылі калі-небудзь лепшыя прадстаўнікі чалавецтва.

Знаходзяцца часам «апекуны» гэтага чалавека (напэўна, з тых, што з 1920 года страцілі свой зямны рай на тэрыторыі Савецкай Беларусі). Яны «апекуны» і беларускага народа, і беларускай літаратуры, і беларускай інтэлігенцыі, і ўсяго, што толькі беларускае. Небарак гэты, значыцца, беларускі народ. Масква яго душыць за горла, дыхнуць яму не дае гэтая Масква. Што гэта за Масква — проста страшэнная моц! — ныюць гэтыя «апекуны». І сапраўды, ёсць, скажам, сталіца Савецкай Беларусі — Мінск, былы губернскі горад у нябожчыцы Рускай імперыі. У Мінску Беларуская Акадэмія навук, у Мінску Беларускі дзяржаўны універсітэт, у Мінску Беларускі дзяржаўны драматычны тэатр, у Мінску Беларускі дзяржаўны оперны тэатр, Беларуская дзяржаўная бібліятэка (роўная бібліятэкам некаторых іншых сталіц, якія не з'яўляюцца так, як Мінск, братамі ці сёстрамі Масквы). У Мінску нядаўна пабудаваны Дом Беларускага Савецкага ўрада (дом, якім могуць паганарыцца і такія гарады, як тая ж Масква або Ленінград). Мінск стаў буйным цэнтрам навуковай думкі: у Мінску бярэ свой пачатак і распрацоў-

ваецца «праблема вялікага Дняпра» — справа нечуванага значэння для гаспадаркі Беларусі. Куды «апекунам» за ўсім гэтым угнацца!

Мы не будзем гаварыць ні пра новае грамадства, новае, шчаслівае пакаленне, якое не ведае ніякага — ні сацыяльнага, ні нацыянальнага — уціску. Ні пра школы не будзем гаварыць, ні пра знойдзеную і здабытую чалавечую годнасць мільёнаў працоўных, ні пра шпаркі рух мільёнаў да заможнага калгаснага жыцця, ні пра тое, што беларуская, скажам, літаратура ў той самай страшэннай Маскве па праву лічыцца як адна з самых перадавых літаратур Савецкага Саюза. Пра гэта гаварыць не будзем, каб не ўгнявіць «апекуноў». Яны могуць угневацца, папершае, таму, што гэта высокая і ўсё больш і больш растучая культура ёсць культура бальшавіцкая, па-другое, яна беларуская. Гэтыя два словы і палохаюць «апекуноў». Што іх палохае бальшавіцкая культура, то гэта ясна, чаму: самі яны не бальшавікі. Наадварот, з бальшавіцкай ласкі яны страцілі зямны рай на тэрыторыі Савецкай Беларусі. А наконт таго, ці беларусы яны, ці не, то гэта не так важна — ні нам, ні ім. Іхняя ласка і пацеха наконт беларускага народа (гаварылі б ужо нечага проста, па-свойму — мужыкі, хлопы) ёсць проста злосць на тое, што ў Савецкай краіне беларускі народ стаў раўнапраўным з усімі народамі СССР і беларуская мова стала мовай дзяржаўнай.

У нас такі вялікі ўздым беларускай савецкай культуры, якога не дасягалі ніколі, на працягу гістарычнай практыкі, ніякія народы. І гэта таму, што наша справа — справа вялікай пралетарскай рэвалюцыі. Нашым ворагам з'яўляецца кожны, хто імкнецца нам перашкодзіць.

Беларуская савецкая інтэлігенцыя стаіць пад сцягам Камуністычнай партыі.

НА НОВЫЕ ВЫСОТЫ

Наше литературное движение имеет тот главный недостаток, что часть наших литераторов не сознает себя литературными производственниками, они мало занимаются литературной спецификой.

Особенно грешит этим наша критика. За словом «отобразить» она не видит того, как же отобразить, и это слово превращается для нее в голую абстракцию. Для многих наших критиков художественные средства литературного произведения — это дело второстепенное, а иногда прямо-таки незначительное.

Все это происходит вследствие низкого литературного и культурного уровня подобных литераторов.

Такие явления ни в коем случае не характеризуют всего нашего литературного движения. Белорусская литература за время революции выросла в большую литературу. Это тем более требует от нас борьбы с остатками всего того, что так или иначе задерживает развитие советской литературы.

Взгляд на художественную литературу как на механическую иллюстрацию к политграмоте, без внимания к художественным средствам литературы, без внимания к ее художественной значимости, ни в коем случае не благоприятствует литературному воспитанию масс. У нашей молодежи не вырабатываются литературные вкусы. В наших школах художественная литература как таковая не всегда изучается. Я позволю себе привести конкретный пример. На экзамене в семилетке спрашивают ученика:

— Что вы можете сказать про повесть Якуба Коласа «На прасторах жыцця»?

Ученик отвечает:

— Повесть Якуба Коласа «На прасторах жыцця» характерна тем, что автор тут недооценил роль пролетариата в деле перестройки деревни.

— Хорошо, теперь скажите, что такое советский писатель?

— Советский писатель — это такой писатель, кото-

рый в прошлом имел политические ошибки, а теперь приближается к генеральной линии.

Экзамен по литературе считается сданным. Что такой ученик после окончания школы будет знать о художественной литературе? Абсолютно ничего. Виноваты и учителя, и наши школьные учебники по литературе. Они часто составлены таким образом. И это имеет непосредственное отношение к остаткам неизжитых слабостей всего нашего литературного движения.

Практика работы с начинающими авторами показала, что каждого талантливого автора нужно выводить из сферы привитых ему очень узких, а иногда и косных взглядов на литературу, приходится развивать в нем возможность к выработке литературного вкуса (а это должна была сделать школа), приходится доказывать молодому автору, убеждать его в том, что ругать капиталиста — это еще не значит создать образ или тип паразита на теле человеческого общества.

Позорные остатки упрощенчества — вот враг литературной культуры. Остатки примитивного мышления должны быть вытравлены из среды литераторов. Некоторые из литераторов любят направо и налево бросать фразу о том, что наша эпоха — великая. Но они не задумываются над тем, что величие нашей эпохи видно из самой эпохи, и литераторам надо работать так, чтобы величие нашей эпохи было видно и из художественных произведений. Художественная литература разрешает политические задачи своими собственными художественными средствами.

Писатели Советской Белоруссии разрабатывают нетронутые еще, можно сказать, залежи интереснейшего материала.

Величайшие исторические события происходили в Белоруссии. На этой территории кончалась империалистическая война.

Здесь происходила и другая война — война с белополяками. За время пятилетки здесь на месте довоенных полуфеодальных панских имений возникли гиганты социалистической промышленности. Самое изучение этих материалов дает мысли широкий размах. На этом уровне мы и должны держать наше литературное движение. Ориентировать его мы должны на большую литературу, а для этого мы должны перевоспитать каждого из нашей среды,

кто не видит великих дел и явлений из-за явлений мелких, не характерных и не важных для развития литературной культуры. Эти «мелкие дела» возникают или из групповщины или от некультурности, чаще всего — от привычки к узким масштабам мысли. С высот, уже завоеванных нашей литературой, наш съезд должен указать нам подъем на новые высоты.

<ДУМКІ АБ З’ЕЗДЗЕ>

Для літаратур капіталістычных краін вельмі характэрна з’явішча ўвядання талентаў. Мастак супакойваецца на дасягнутым, ён адрываецца ад жыцця, і фарбы на яго палітры хутка засыхаюць у стаячай атмасферы кабінета, нават у тым выпадку, калі пісьменнік ужо даўно пакінуў традыцыйную мансарду і выбраўся ■ багемавай дрыгвы.

У нас гэтага не можа быць. Той, хто ўзяў пяро з цвёрдым рашэннем аддаць усе свае здольнасці служэнню справы пралетарскага мастацтва, таго не можа сустрэць творчая дэпрэсія, бо пісьменнік прымае ўдзел у сацыялістычным будаўніцтве, бо яго абавязвае шукаць, працаваць, расці мудрая воля партыі. Энергетычнай базай для яго з’яўляюцца невычарпальныя крыніцы энтузіязму мільённых мас будаўнікоў сацыялізма. Савецкаму пісьменніку даны фарбы дзіўнай харошасці, цудоўнай жыццёвай цеплыні. І мы гэта павінны выкарыстаць для стварэння высокамастацкіх палотнаў.

ТЭАТР З БУДУЧЫНЯЙ

Пра наш «Тэатр рабочай моладзі» (ТРАМ) цяпер ужо трэба гаварыць няйначай, як пра сталы, сапраўдны тэатр, які з поспехам прайшоў час свайго вучнёўства і ўваходзіць у сям'ю нашых асноўных тэатраў.

Спектакль «Працяг будзе» паклаў канец вучнёўскаму перыяду тэатра. Тэатр пачаў быць самастойнай адзінкай. У гэтым выдатная роля М. А. Зорава, мастацкага кіраўніка тэатра, аднаго з нашых лепшых акцёраў. Яго роля ў справе росту ТРАМа вельмі вялікая.

М. А. Зораў развіваўся і ішоў да свайго акцёрскага майстэрства ў калектыве Першага Дзяржаўнага тэатра (БДТ-1). На шляху свайго росту тэатр гэты перамог шмат цяжкасцей. Тэатр перамагаў нацдэмаўскія ўплывы, а маналітна з гэтым і правінцыяльныя метады фармальнага парадку (натуралізм, бытавізм). І от у гэтым змаганні за ідэалагічную чыстату і вышыню мастацкіх форм у калектыве БДТ-1 вырасла і сфармавалася шмат акцёраў-майстроў, кожны з сваімі яскрава выяўленымі індывідуальнымі творчымі рысамі. І гэта найважнейшая справа, гэта перадумовы для развіцця шматграннасці ў тэатральным мастацтве.

Мне ўспамінаюцца некаторыя персанажы з спектакляў БДТ-1, напрыклад, у «Бацькаўшчыне» Леапольд Гушка (Ул. Уладамірскі) і Евель Цывін (М. Зораў). І адна, і другая, гэтыя ролі выконваліся па-майстэрску, выкананне было на вышыні. І разам з тым, кожная з гэтых ролей выконвалася ў іншакшым плане. Фармальны кірунак быў не адзін і той жа. Тое самае, па-мойму, можна сказаць і пра ігру Ул. Уладамірскага і У. Крыловіча ў «Жакерыі». У спектаклі гэта, вядома, парушае цэласць стыля, але ў самым гэтым факце, як такім, ёсць дадатнасць, бо гэта паказвае, што нашы тэатральныя сілы выраслі і можна ўжо гаварыць пра беларускі савецкі тэатр, як пра тэатр пэўнага свайго кірунку. І мы гэта бачым на прыкладзе БДТ-1.

Сацыялістычны рэалізм якраз і прадбачыць багацце розных кірункаў.

М. А. Зораў — майстар акцёрскай ігры, з яскрава выяўленай сваёй творчай індывідуальнасцю. І ўласцівы яму кірунак ён развівае як і рэжысёр. Стыль сцэнічнага вобраза Евеля Цывіна і стыль сцэнічнага вобраза прафесара ў спектаклі «Працяг будзе» — у выкананні М. А. Зорава — гэта адзіны стыль.

Трэба сказаць, што тэкставы матэрыял у «Евелі Цывіне», дадзены аўтарам, не багаты. Роля «прафесара» мае больш матэрыялу, але таксама няшмат. Але М. А. Зораў знаходзіць для свае ігры моманты ў глыбіні самога вобліка персанажа, там, дзе часта рух адбываецца ўнутры чалавека і вонкава можа выяўляцца мала. І гэта з выдатным майстэрствам выконваецца Зоравым там, дзе гэта трэба. Пачуццё меры і такту — гэта адна з уласцівых аднаму Зораву рыс.

Чаму ж так даводзіцца гаварыць пра М. А. Зорава, калі справа ідзе пра спектакль ТРАМа? Таму што тут відзён уплыў Зорава як рэжысёра.

Вядома, ніякім парадкам нельга гаварыць пра спектакль «Працяг будзе» як пра дасканала вытрыманы спектакль. Па-першае, як было сказана, тэатр толькі што пачаў існаваць як такі, дагэтуль ён праходзіў першае сваё вучнёуства. Цяпер тэатр увайшоў у паласу далейшае свае вучобы, вучобы ўжо вышэйшай. Цяпер справа ідзе аб набыцці майстэрства ў самых падрабнейшых дэталях. А гэта доўгая, няспынная і цяжкая работа. Але ўжо і цяпер льга заўважыць, што маладыя акцёры, нядаўнія яшчэ вучні, ужо маюць адчуванне пэўнага аднаго плана; відно, што ў іх ужо закладзены тэндэнцыі да далейшага развіцця якраз у адным кірунку. Гэта аснова. І таму, мне здаецца, тэатр пры далейшым добрым мастацкім кіраўніцтве здолее развіцца як тэатр свайго пэўнага кірунку, і ў гэтым заслуга М. А. Зорава.

У гэтым маладым тэатры ёсць здаровае таленавітае ядро маладых акцёраў, і гэта будзе жывым цэнтрам росту тэатра. Багацце жанраў, фармальных кірункаў на аснове сацыялістычнага рэалізму, прывядзе да ўзнікнення і развіцця новых прыёмаў акцёрскай ігры; якраз і трэба ўжыць усе захады, каб малады тэатр набываў свой творчы твар.

І гэта ўжо відно з работы ТРАМа.

Невыпадкова, што тэатр выбраў для пастаноўкі п'есу такую, дзе менш за ўсё можна, кажучы хадзячай фразай,

«узяць публіку» якім-небудзь знадворным эфектам. Тэатр перанёс цэнтр увагі на чалавечыя персанажы.

Такі кірунак кладзе ў аснову не тэатральны тэкст, як такі, ён не падкрэслівае сцэнічнай умоўнасці, а стушоўвае яе. І гэта глыбей дзейнічае на гледача. Там жа, дзе ўмоўнасць падкрэсліваецца, там увага гледача раздвойваецца: сваё ўспрыняцце спектакля глядач дзеліць папалам з бесперапынным адчуваннем, што ён у тэатры, а ў тэатры, значыцца, чаго не бывае!

Ёсць у спектаклі «Працяг будзе» адзін цікавы, з боку мастацкага выканання, персанаж (адзін з іншых цікавых), гэта хлопчык, самы малады з удзельнікаў «клуба беспартыйных».

Ён астаецца ў памяці не таму, што ў п'есе ён мае якое-небудзь важнае значэнне. Гэты персанаж эпізадычны. Але ён астаецца ў памяці з прычыны таго, што здольны малады выканаўца ўведзен у цікавы і адпаведны яго нахілам план ігры. Гэта я ўспамінаю для ілюстрацыі таго, як рэжысёр адчувае індывідуальныя нахілы выканаўцаў ролей, ставіць іх у магчымасць іх індывідуальнага развіцця і ўсё гэта трымае ў плане свайго замыслу, свайго кірунку.

Нельга не адзначыць выканання ролі Густа (акцёр С. Клікман), Трэйнчке (Драздоў) і Фрыдль (Яноўская) — усе яны, пры сваіх індывідуальных асаблівасцях, ідуць у адным плане.

На такі шлях пастаўлены ўсе асноўныя сілы маладога тэатра.

Нельга не адзначыць Е. Д. Міронавай. І не толькі з прычыны яе таленавітай ігры ў спектаклі «Працяг будзе» (яе майстэрства мы ведаем з яе працы ў БДТ-1), а і з прычыны таго, што яна сваім удзелам у маладым тэатры памагае маладым акцёрам расці і развівацца. У гэтым заслуга Е. Д. Міронавай.

Я не ставіў сабе задачу ў гэтых кароткіх заўвагах даваць які-небудзь падрабязны аналіз спектакля «Працяг будзе». Я хачу толькі выказаць свае ўражанні і перакананні ў справе ўзнікнення ў нас новага тэатра.

Тэатр ужо мае свайго гледача. Яго спектаклі праходзяць пры перапоўненай публікай глядзельнай зале. Глядач да канца спектакля не зніжае свае ўвагі.

Малады і цікавы тэатр павінен быць абкружан самай чулай увагай, яму павінны быць створаны самыя лепшыя

ўмовы — для таго, каб яго далейшы рост і фармаванне ішлі з поспехам і скора.

Думаю, што асабліва цяпер важнае значэнне для маладога тэатра мае выбар адпаведнага рэпертуару, такога, які спрыяў бы росту акцёраў. П'еса аб нашай рэчаіснасці, з вострымі канфліктамі і яркімі персанажамі — гэта быў бы ўдзячны матэрыял.

СТВАРЭННЕ ТЫПАЎ І ВОБРАЗАЎ ЖЫЦЦЯ

Дзіўна ўспомніць той час, калі да пастановы ЦК ВКП(б) аб перабудове мастацкіх арганізацый бытавала самая заядлая групаўшчына, гэты сапраўдны біч усялякай творчасці. Групаўшчыну мы цяпер зжылі і зжываем самыя апошнія яе рэшткі. Наша літаратура развіваецца вельмі шпарка і з вялікім уздымам. Беларуская савецкая літаратура за гэтыя тры гады стала на высокі пункт уладання самымі высокімі мастацкімі формамі рамана, драмы, навелы, апавядання, паэмы. Да вялікіх вышынь дайшла наша савецкая лірыка. Наша проза і драма стварылі выдатныя ўзоры тыпаў і вобразаў.

У чым галоўная перамога нашай літаратуры? У разгроме класавага ворага. Хіба гэта не перамога, што наша лірыка адзываецца поўным сугучным водгукам у савецкім грамадстве, што наша проза і драма далі чалавечыя тыпы і вобразы, мастацкая яркасць якіх сапраўды манументальная! Абсалютна нельга параўноўваць, нават і для кантрасту, гэтых напластаванняў нашага літаратурнага мастацтва з убогасцю сентыментальнага стылька нацдэмаўскай прозы і жабрачага лірніцкага скрыпу нацдэмаўскай паэзіі.

Перад намі, савецкімі літаратарамі, высіцца скала, якую мы павінны распрацаваць — выплавіць з яе руды дарагі метал. Тыпы і вобразы сучаснасці і мінуўшчыны, ва ўсіх сваіх жыццёвых выяўленнях, просяцца ў нашы творы, і мы не былі б савецкімі пісьменнікамі, мы не выканалі б свайго абавязку, калі ў самы бліжэйшы час з нашых твораў не выйдзе ў жыццё новая галерэя вялікіх тыпаў нашых дзён. Такіх літаратурных тыпаў, якія былі б сваёй мастацкай сілай варты жыццёвых сваіх прататыпаў — правадыроў партыі, наркомаў, калгаснікаў, ударнікаў, рабочых, чэкістаў, камандармаў, камандзіраў арміі, вучоных — тыпаў з нашага жыцця, літаратурны вобраз якіх быў бы своеасаблівай літаратурнай скульптурай.

Падзеі і сітуацыі! Маляўнічая відовішчнасць! — узнікненне новых сацыялістычных гарадоў, фармаванне і рост сталіц, фармаванне новых душ, фармаванне чалаве-

чай годнасці, прыход к сапраўднаму жыццю ранейшых нявольнікаў жыцця!

Класавы вораг! Ён яшчэ не дабіт. Стварэнне літаратурных тыпаў хоць бы такой разнавіднасці ворага як нацдэмаў — хіба гэта не павінна быць зроблена ў мэтах удару па гэтаму ж ворагу.

Мінуўшчына! Вобразы яе мы павінны даць у літаратуры, паказаць яе твар, даць тыпы і вобразы нашых папярэднікаў і папярэднікаў нашых ворагаў. З нашых твораў і наша пакаленне і будучыя пакаленні павінны пачуць звон разрываемых ланцугоў закаванага ў феадалізм і капіталізм чалавецтва.

Скалу нечапанага матэрыялу мы будзем з большай яшчэ заўзятасцю і ўпартасцю пераплаўляць.

Мы на самым высокім пункце свету. Адсюль мы бачым да шырокіх даляглядаў наперад і да самага змроку жыцця першабытнага чалавецтва — назад. Наш светапогляд бязмежны, усечалавечы. З бальшавіцкіх вышынь мы бачым навылёт і душу чорнай фашысцкай рэакцыі і супрацьлеглую ёй душу вялікага прагрэсу.

Тых магчымасцей і перспектыў, якія нам дадзены, мы не можам не апраўдаць.

За кожнадзённую, бесперапынную ўпартую працу! Мы не можам не быць працаўнікамі.

На вялікія вышыні нас паставіла бальшавіцкая партыя.

ЗАЎВАГІ ДА СТЫЛЁВЫХ ТЭНДЭНЦЫЙ У ТВОРЧАСЦІ СЯРГЕЯ ЗНАЁМАГА

•

Першыя кніжкі Сяргея Знаёмага выйшлі ў 1930 годзе. Там ёсць нарыс «Дом № 31». У нарысе гэтым расказваецца, як у рабочым пасёлку не ў ладах жылі, сварыліся жанчыны. Аднойчы «чорны, худы, брудны, з вачыма, зацёкшымі гноем, прыплёўся аднекуль сабака на двор дома № 31. Сваім галодным енкам і брэхам ён пабудзіў сварлівую Матруну. Яна дала сабаку кавалак хлеба». Назаўтра таксама накарміла сабаку. А суседка, убачыўшы гэта, кінула сабаку кавалак кілбасы. Суседкі, не сварачыся, пагаварылі адна з адной і пачалі разам карміць сабаку. Да іх далучылася яшчэ некалькі жанчын. Сабака вартаваў пасёлак і належаў усяму калектыву. Гэтая малая справа як быццам унесла змену ў дачыненні жанчын паміж сабою. У іх знайшлася нейкая агульная, хоць можа і нязначная справа, яна належала ўсім ім і з-за яе не было прычыны сварыцца. Гэта навяло аднаго рабочага на думку завесці на пасёлку калектыўнага кабана. Тут пайшла ўжо большая калектыўная справа, якая дэкляроўвала выразную карысць. Справа яшчэ больш памірыла сварлівых жанчын.

Гэта аснова нарыса. Як бачым, развіццё падзей тут паслядоўнае, лагічнае. Але да гэтай «асновы» ў нарысе дадаюцца яшчэ іншыя моманты (напрыклад, вучоба рабочых). Калі мы гэтыя «дадатковыя» моманты выведзем з нарыса, нарыс не толькі нічога не страціць у сваёй закончанасці, а яшчэ набудзе больш кампазіцыйнай стройнасці. Калі ж мы адкінутыя «дадатковыя» малюнкі будзем разглядаць як самастойны нарыс, то таксама яны ў сваёй цэласці нічога не страцяць.

Тое самае мы можам сказаць і пра нарыс «Каця Астаповіч» і пра шмат іншых тагачасных нарысаў Сяргея Знаёмага. У тыя першыя гады сваёй літаратурнай работы аўтар рабіў толькі зарысоўкі (і чарнавыя) сырога матэрыялу і як бы не стараўся ператвараць яго ў якасці літаратурнага твора. Там зарысоўваліся факты, натура, і калі самае развіццё падзей, зарысаваных аўтарам, у натуры нагадвала як бы нейкую лінію даволі стройнага

сюжэта, такую якасць набываў і сам нарыс, што мы бачым у нарысе «Дом № 31». Аўтарам валодаў матэрыял, аўтар не перамагаў яго, не вылушчваў з гэтай сыравіны толькі тое, што патрэбна і важна для твора. Тут мы бачым збор пад адным загалоўкам многіх фактаў, многіх дэталей, выпадковых адзін каля аднаго, супярэчлівых адзін аднаму. Факты гэтыя не прыведзены ў сістэму, а таму іх, непадобраных і неадабраных, цяжка накіраваць на ўдалае вырашэнне пэўнай ідэі, якая лажылася ў аснову твора паводле замыслу аўтара. Чытачу даводзілася перамагаць аўтара, самому пра шмат што здагадвацца, самому рабіць вывады, шукаць іх недзе па-за творам. Такім парадкам часта зніжалася, а часамі сыходзіла на нішто, мастацкая якасць некаторых першых нарысаў.

Падзеі, факты браліся часам тады аўтарам не ў развіцці, не ў руху, а ў застыласці аднаго моманту. Браўся момант, а не злучэнне момантаў, якія адзін з аднаго выходзяць, адзін з аднаго паслядоўна развіваюцца.

У Каці Астаповіч ёсць блізкі хлопец Віктар Корзун. Паміж імі блізкія, радасныя, маладыя дачыненні. Але Кацю пасылаюць на работу ў іншы горад. Там яна забываецца на Віктара, уцягваецца ў нядобрыя бытавыя з'явы, якія там ёсць сярод пэўнай часткі рабочай моладзі і нават у асяродзішчы камсамольцаў, даходзіць да мяжы з распустай. Цяжарная, думае аб самагубстве, пасля канчаюцца гэтыя цяжкія моманты, і яна зноў становіцца на добрую дарогу актыўнай работніцы і камсамолкі.

У гэтым нарысе найбольш можна ўбачыць адмоўнасці і дадатнасці тагачаснага Сяргея Знаёмага як пісьменніка. Тут сабрана найбольш канкрэтнага матэрыялу, самага непасрэднага і жывога. І простая, калі льга так сказаць, бясхітрасная падача яго не абцяжарана якімі-небудзь аўтарскімі высновамі або імкненнем да філасофскіх абагульненняў.

Няважна, колькі тут аўтарскай фантазіі ці зусім тут яе няма, а проста запісаны здарэнні і факты. Для разумення тагачаснага стану творчасці Сяргея Знаёмага тут важна бачыць, што тут не асмысляюцца праявы быту, а даюцца ў сваёй момантнай застыласці. Часамі гэтыя факты могуць глыбока хваляваць, але гэта ад іх саміх, ад таго, што яны ад самага жыцця. Што ж да аўтара, то часам яго тут трэба перамагаць. Замест таго каб кампазіцыйнай камбінацыяй гэтых самых фактаў, адпаведнай абрысоў-

кай людзей, узмацненнем і аслабленнем (дзе як трэба) пэўных рыс і дэталей весці чытача праз твор да пэўнай ідэі, узяць яго ў палон вобразаў і такім парадкам дзейнічаць на яго, аўтар пакідае чытача перад тварам голых, адарваных ад працэсу свайго развіцця і ператварэння, застылых у пэўным моманце фактаў, страшна супярэчлівых, супрацьлеглых, без яснага апраўданага канца і пачатку. Аўтар пакідае чытача перад тварам фактаў, не прыведзеных у сістэму, характэрную кожнаму мастацкаму твору. Аўтар абмяжоўваецца толькі фатаграфічнай падачай матэрыялу, падачай застылага і нерухомага моманту.

Каця Астаповіч [redacted] камсамольскай вышыні спусцілася ў мяшчанскае балота, пасля зноў узышла на ранейшую дарогу. Гэта толькі азначэнне факта, без якога б там ні было абагульнення, тыпізацыі, доказу, без сістэмы, якая выходзіць з пэўнай ідэйнай устаноўкі. Часта факт не выцякае з факта. Наадварот, супярэчыць яму.

У чым фатаграфічнасць моманту, іх застыласць саміх у сабе, без сувязі з папярэднім і наступным? У адным месцы нарыса малады рабочы так гаворыць яўрэйскай дзяўчыне, работніцы: «Нашы-та бацькі, дарагая Тырца, Смольны бралі, а вашы-та на рынку з людзей скуру дралі!» Пасля ўжо чытач пачынае з нарыса бачыць апраўданне гэтай фразы: бацькі гэтай дзяўчыны былі гандляры. Але пакуль да гэтага, то ў пэўнай часткі чытачоў (выхоўванню і перавыхоўванню якіх спрыяе літаратура) могуць вынікнуць нечаканыя і непажаданыя для аўтара асацыяцыі. Гэта да таго, што дзея застыла сама ў сабе, без сувязі з думкамі таго, хто яе сказаў.

«Тырца нацэлілася на эканомпрацаўніка Сцёпку Васюковіча. Прыгожы хлопец. З залатымі зубамі, заўсёды чысценькі». Зафіксаваны адзін момант. Калі на адну секунду зірнуць на чалавека і пасля адвесці ад яго вочы, то сапраўды можа быць так: прыгожы. Што можа мільгануць у гэтую хвіліну для вока? Скажам, колер валасоў, рост, стройнасць, колер і характар адзежы і бляск залатых зубоў, калі ён, скажам, усміхнуўся. Прыгожасць яго можна заўважыць. Таксама можна заўважыць і тое, што ў яго залатыя зубы. Але для Тырцы, якая даўно яго ведае,— ці ўваходзяць залатыя зубы ў арсенал тых уласцівасцей, якімі ён ёй падабаецца? Напэўна не, гэта хутчэй дэфект.

«А ён, прытуліўшыся да грудзей, слухае, як б'ецца яе сэрца. Яго рука непрыкметна спаўзала на Кацяна спягно... Ён мацней пачаў прыціскаць да сябе Кацю, тужачыся паваліць яе на траву».

У гэтыя часы сваёй літаратурнай работы Сяргей Знаёмы мог часамі распісваць падобныя моманты без усякай патрэбы, не думаючы, якую функцыю нясе ў творы падача такога моманту. Момант проста зафіксоўваўся. Таму ў гэтых нарысах мы маглі спаткаць моманты, якія не заўсёды адпавядалі нормам эстэтыкі. І такая вульгарызацыя ў паасобных мясцінах уносіла блытаніну ў чытацкае адчуванне асоб і падзей у нарысе, зневажала, так сказаць, тых людзей, душу якіх аўтар стараўся паказаць перад чытачом. Тут чытач павінен быў перамагаць аўтара. Ён павінен быў, чытаючы твор, не ўсё браць пад увагу, а карыстацца творам для таго, каб думаць, што сапраўды ў жыцці ёсць такія факты, і рабіць з іх свае высновы, незалежныя ўжо ад самога твора. Матэрыял куды мацнейшы за самы твор.

У гэтых першых сваіх нарысах аўтар яшчэ рыхтуецца да літаратурнай работы, будучы абкружан фактамі жыцця. Ён яшчэ не можа адрозніць характэрнага ад нехарактэрнага, патрэбнага ад непатрэбнага. Лішнія эпітэты, няўдалыя на пэўным месцы словы, лішнія малюнкі і эпізоды, як нейкая прыкрасць, праходзяць праз шмат якія нарысы.

У нарысе «Выпадак на хутары» (выданне 1932 г.) трэба даць карціну тых вялікіх чалавечых пакут, з нетраў якіх выйшла дзіця — дзяўчынка, далейшая гераіня нарыса. От як творыцца гэтая карціна: «Амаль увесь эшалон галадаючых з Паволжа выкаціў тыфус. Вознікі вазамі тарабанілі мерцвякоў на могілкі». Два вельмі ўдалыя на пэўным месцы словы (выкаціў, тарабанілі), узятыя непасрэдна з народнай мовы, у няўдалым іх ужытку, надаюць фразе адваротны сэнс. Фраза аддае здзекам з тых людзей, лёс якіх павінен служыць матэрыялам для стварэння аўтарам абстаноўкі, з якой выйшла дзіця.

Усё гэта мы маем справу з няўмельствам аўтара карыстацца матэрыялам. У ранейшых прыкладах быў матэрыял у форме жыццёвых падзей і здарэнняў, тут — у форме мовы. Але калі ў першых выпадках мы вельмі часта бачылі адсутнасць арганізацыі матэрыялу, даволі часта не бачылі пераплаўкі яго ў новую якасць (якасць літара-

турнага твора, замест сырой падачы матэрыялу), то ў другім выпадку аўтар мацнейшы. У справе ведання народнай мовы (слоўнік, фразеалогія) аўтар даволі моцны. І гэта вельмі часта аздараўляе агульны каларыт усяго нарыса. Часта ўдалая фраза адыгрывае ролю дэталі і характарызуе тып. Напрыклад, такі дыялог:

— Усім цэхам трэба абвясціць сябе ўдарнымі.

— Ну, дык абвяшчай, хто табе не дае!

Апошняя фраза нагэтулькі жывая, сакавітая і характэрная, што за ёю, як жывы, чуецца тып. Такую з'яву мы даволі часта сустракаем у творчасці Знаёмага. Гэтая дадатнасць шмат што выратоўвае ў першых яго нарысах.

Але аўтар і тут не да канца паслядоўны. Мы ўжо бачылі, як «вознікі вазамі тарабанілі мерцвякоў на могілкі». Апроч гэтага нельга не заўважыць яшчэ аднаго моманту. Ведаючы даволі добра народную мову і, што вельмі важна, любячы, адчуваючы яе, аўтар аднак часта вытрымлівае свае творы, ці, прынамсі, шмат іх тэксту, у духу пэўных стылізацый пад народную мову. Па лініі гэтых стылізацый ідуць часта і аўтарскія рэмаркі. Калі слова, фраза насычана бытам, сам кірунак мовы рэалістычны, здаровы, дзе мова іскрыцца ўсімі сваімі шматлікімі гранямі, калі ў адной фразе гучыць народны гумар, у другой — непаразуменне, у трэцяй — сарказм і змрочны здзек, у чацвёртай — весялосць,— такія фразы і словы ствараюць здаровы і цікавы элемент у рабоце аўтара. Але аўтар часта без разбору карыстаецца гэтымі якасцямі мовы, часта перамешвае іх з якасцямі іншымі. Аўтар карыстаецца стылёвымі якасцямі фальклору. З фальклору ён уносіць элементы ў свой стыль. А тут трэба быць вельмі асцярожнымі, выпрацоўваць у сабе пачуццё меры і густу. Выпрацоўваць у сабе мастацкі густ — гэта трэба і пісьменніку, і чытачу.

У фальклоры ёсць усялякія элементы. Там ёсць і сентыментальнасць, і суровасць. Побач з дамавітай гаспадыняй і, разам з тым, разгульнай бабай Лявоніхай, там ёсць і сумная сірата — дзяўчына, якая сыпле слёзы ў крыніцу. Побач з «Чарнаморцам», які не толькі прынёс з вайны ў цэласці сваю галаву, а яшчэ і сямёра коней прывёў, выступае самотная і слязлівая постаць божай маці, якая сумна глядзіць на «небаракаў-сіротак». Тут і сасонка якая вырасла, на сваё няшчасце, пры вялікай дарозе і на карэннях і пад голлем якой падарожныя купцы, везучы та-

вары, агонь клалі, і таму сасонка «не зелена, бо яе карэнне гарэла, бо яе голлейка смылела», тут і ваяка Янка, які едзе «ваяваці» і якому ў гэты момант дзяўчына толькі замінае. Усё гэта фальклор. Ён не аднолькавы ў самой прыродзе сваёй. У ім аддадзена багатая даніна месцу, часу, абставінам. Тут відзён характар народнай творчасці, супраць каго і за каго яна, чыя яна і адкуль. Супраць якога класа яна і за які клас. Песня пра Лявоніху — гэта адно, пра сірату — гэта другое. У народнай творчасці можам вельмі выразна заўважыць зусім супрацьлеглыя адзін аднаму стылі.

І от, у першыя часы сваёй літаратурнай работы Сяргей Знаёмы трымае каларыт сваіх фраз вельмі часта ў плане як бы фальклорных форм, але выключна такіх, дзе «сцежачкі і крынічанькі, сонейка і матачка». Не пра гэта піша Сяргей Знаёмы. Ён піша пра заводы і камсамольскую моладзь, пра фабрычныя карпусы і сацыялістычнае будаўніцтва. Але стыль свой ён мае нахіл зводзіць да вышэйназванага плана. Ён піша:

«Плакала Каця, калі давялося разлучыцца з фабрыкай, з горадам, са знаёмымі. Плакала ад таго, што давозілася пакідаць Віктара».

Або: «Тадора з сынам у горад пераехала. Тадора ваду насіла. Янка пямёлы з мётламі вязаў. Спрабаваў Янка ў школу хадзіць. Дзве зімы правучыўся, а на трэцюю маці і кажа:

— Навука не для цябе, Яначка. Лепш бы табе на завод.

Ціхі быў Янка, па бацьку ўдаўся».

Параўнаем з такім тэкстам:

«Хадзіў Хрыстос з Пятром па зямлі ды вучыў людзей, як жыць на свеце... Было ў іх трохі хлеба. Не вытрымаў Пятро, ушчыкнуў крыху хлеба ды і есць. Пазнаў Хрыстос, што робіць Пятро, дый пытае ў яго: што зрабіць людзям на патрэбу?» (Народная казка «Адкуль пайшлі грыбы»).

У пададзеных урыўках мы бачым блізасць стылёвай дынамікі.

«И жить, говорит божий человек, больше неохота. Только б помереть...

Безнадежный я теперь остался человек.

И сказал ему старичок:

— Нехорошо ты говоришь... нам нельзя божьи дела судить». (Л. Талстой «Где любовь, там и бог»).

Талстоўскі геній глыбока адчуваў, што свае пропаведзі «непротивления злу» ён найбольш блізка давядзе да «кроткой» душы, так сказаць, масавага свайго Платона Каратаева тады, калі зробіць іх у стылі якраз такога стылёвага кірунку народнай творчасці.

Усе вышэй пададзеныя тэкставыя вытрымкі маюць аднолькавы свой унутраны рытм.

Цяпер возьмем такую вытрымку:

« — Прыйшлі яны раненька і паглядаюць сюды-туды. Вёска як вёска. Шырокая вуліца, паабапал хаты, а на канцы вялізная хата з крыжам на даху». І далей: «Пачалі людзі разыходзіцца з царквы, от наш чалавек і пытае тамашняга старога: што гэта ў вас за свята і што гэта вы рабілі ў царкве? А той і кажа: сёння святога Дрыгуна, от мы і рабілі святое падрыгванне».

Нельга гаварыць, што гэтая вытрымка не мае нічога агульнага ў сваім стылі з вытрымкай пра Хрыста і Пятра. Справа ў тым, што гэтая казка «Святое падрыгванне» запісана адначасна з казкаю «Адкуль пайшлі грыбы», і запісаны яны ў адной мясцовасці з расказаў жывых людзей. Гэтыя старыя казкі запісаны ўжо ў эпоху капіталізацыі вёскі, былі ўжо тады павевы вайны і рэвалюцыі. К таму ж абедзве гэтыя казкі, як і наогул казкі палешукоў, вельмі мала маюць хрысціянскага духу. Але ўсё ж у стылі гэтых дзвюх казак можна вельмі лёгка заўважыць неаднолькавыя, нават супрацьлеглыя, моманты. Там фраза ўкладваецца ў Хрыстовы вусны, тут чалавек высмейвае праваслаўнае богаслужэнне. І гэты змест кладзе свой след на ўвесь стыль казкі.

Возьмем такі тэкставы ўрывак з Сяргея Знаёмага:

« — У Янкі Шарко бацька быў леснікам. Каб сказаць чалавек дрэнны, дык не. Ат, так сабе. З сялянамі не сварыўся і перад панам Рыгаровічам не выслужваўся. Жыў, як шмат хто з сялян. Ціхі быў чалавек. Жыў ціха і памёр ціха».

А от з народнай казкі «Дзеўкі і чорт». «Ён рана заўдавеў і астаўся толькі з маленькаю дачкою. Прыгожая ды здатная на ўсялякую работу была сіротка, але, вядома, дзіця — не можа ўправіцца і ў дамоўцы, не то каб яшчэ даглядзець гаспадарку».

От дзе цікавы стыль: рэалістычны, з густым водарам быту. Такі ж каларыт мае і прыведзеная вытрымка з Сяргея Знаёмага.

Вядома, той будзе самы сапраўдны вульгарызатар, хто стане гаварыць, што Сяргей Знаёмы кладзе перад сабою якія-небудзь зборнікі народнай творчасці і кіруецца імі ў час сваёй работы. Усё гэта ў аўтара ідзе ад таго, што ён ведае народную мову і любіць яе, і яна робіць свой уплыў на ўвесь стыль яго твораў. Але паколькі народная мова не маналітная, не аднолькавая для розных пластоў насельніцтва, паколькі яна развіваецца, зменьваецца ў залежнасці ад часу, то трэба глядзець, каторы стыль народнай мовы можа быць на месцы тут, а не там, і наадварот. Інача́й кажучы, трэба ведаць, як карыстацца мовай.

Таксама трэба ведаць, як карыстацца і фальклорам. Тут справа яшчэ вастрэй стаіць. У Сяргея Знаёмага, у першых яго нарысах і аповесцях мы не заўсёды бачым асцярожнасць і ўмельства ў справе карыстання фальклорнымі стылямі. (Няважна, што адзнакі фальклору прыходзяць тут у стыль аўтара мусіць толькі праз народную мову, а не непасрэдна з фальклору.) Няўмелае карыстанне фальклорнымі стылямі прыводзіць часта аўтара да самага поўнага сентыменталізму і да разрыву зместу з формай. Гэтая супярэчлівасць даволі выразна праходзіць праз стыль усіх першых нарысаў С. Знаёмага і праз часткі тэксту аповесці «Ганчары». І гэта ідзе побач з здароваю і цікаваю, рэалістычнай плыннею ў яго стылі.

«Зялёна-жоўты мох упрыгожваў улонні бору. Дзенідзе валялася сухое лісце. Рознае птаства знаходзіла тут сабе сельбішча. Бесперапынна звінела жаўна... А на тоўстай даўжэзнай сасне адпачываў каршун пасля начной стомы. Азіраючыся навокал, сарока цікавалася сесці ў сваё гняздо».

Стройныя суровыя фразы, быццам разьба па сталі. Здаровы стыль з нахілам у здаровую рэалістычную рамантыку. Гэта вытрымка з нарыса «За дамбаю». А от пачатак аповесці «Ганчары»:

«Каля лесу віецца-сцелецца сцяжынка. Ой бяжыцьбяжыць, непратаптаная каля пушчы, верасы абапал нахіліліся, тонкае голейка сухое навалілася. Трашчыць голейка сухое пад нагамі, колюць гліцы-чамярыцы ногі босыя. Ідуць хлопцы моўчкі. Ідуць, пазіраюць... паперадзе ідзе меншы... за ім другі з плячыма шырокімі і грудзьмі пакатымі. Ступае ён цвёрда, крокі робіць шырокія. Дзе ступіць, дык і прыцісне долу верас. Далёка адыдзецца, але верас ляжыць, не ўстае...» (От вытрымка з старасвецкага

народнага рэлігійнага верша: «Гарацць агні неўгасімыя, кіпіць смала незгараемая»).

Сапраўды, паміж перадапошняй і апошняй вытрымкай з Сяргея Знаёмага няма нічога агульнага. Сваімі стылёвымі накіраванасцямі яны супрацьлеглы адна адной, як агонь і вада. Возьмем вытрымку з «Ганчароў». Можа быць, гэта аўтарскі прыём? Можа быць, гэта сумысля ствараецца атмасфера нейкага казачнага лесу, нейкай легендарнай сцяжынкі, нейкай містычнай хады двух хлапчукоў, пасля якіх верасок ляжыць і не ўстае? Можа гэтыя хлапчукі ідуць ад суеты чалавечай, цераз лясы, у які-небудзь манастыр стаць схімнікамі? Не, гэта ідуць нашы сучаснікі, ранейшыя парабчукі, а пасля рабочыя савецкага завода.

У чым жа справа? Чаму Сяргей Знаёмы, аўтар такіх цікавых стылёвых узораў, пра якія я ўспамінаў, калі падаваў нядаўна вытрымку з нарыса «За дамбаю», збіваецца на такія «ой сцяжынкі»? Мне здаецца, што тут зноў жа простае няўмельства ператварыць стыль народных гутарак і стылі фальклорныя ў сваю пісьменніцкую зброю.

У той жа аповесці «Ганчары» ёсць такое месца. Уміраe змучаная адвечным жыццёвым горам маці і гаворыць свайму сыну-хлапчуку: «Сынок мой Максімка, Юрачка яшчэ маленькі, яшчэ дурненькі. Ты ж большанькі, глядзі за ім. Ды помні, што бацька твой, маці твая век свой пражылі ў чужой хатачцы і на той свет пайшлі на чужой лавачцы. Нічога не мелі і вам не пакідаюць. Дык самі майце розум. Падрасцеце — руплівіся, дбайце, каб хоць пад старасць мець свой куток, свой прытулачак».

Тут такая стылізацыя на месцы. Такі маналог гармануе з вобразам гэтай жанчыны. Як уяўляе свет гэтая жанчына? Законы развіцця чалавечага грамадства недасяжны яе разуменню. Яна не разумее тых сацыяльных прычын, з-за якіх яна не жыла на свеце, а пакутавала. І яна думае, што «і калі брат брату не паможа, то і ніхто не паможа». Гэтая цёмная жанчына-пакутніца прасіла шчасця ў бога. Ёй былі вядомы і стыль сірочых песень і жабрачых стогнаў. Прычым, яна перажывала ў момант смерці нечалавечыя пакуты душы, пакідаючы ў «такім жорсткім свеце» сваіх небаракаў-дзяцей сіратамі. І гэты надрыў, гэтае вялікае замілаванне ў яе гучэла праз словы «Максімка, Юрачка, хатачка, лавачка, прытулачак». Замілаванне ў час пакуты стварылі інтымнасць, але свое-

асаблівую, уласцівую толькі гэтаму моманту і гэтай абстаноўцы. Калі ж стыль гэтай жанчыны перанесці на ўсю аповесць, або, прынамсі, на шмат якія яе мясціны, то самы змест яе пойдзе пад уплыў гэтага стылю, што мы і бачым у пачатку, калі адпаведная стылізацыя пейзажу ператварае двух вясковых парабчукоў у нейкіх таемных лясных вандроўнікаў, надае ім траха не містычны каларыт. Значыцца, першае з'яўленне перад чытачом двух братоў зроблена няўдала. Атмасфера інтымнасці ў абрысоўцы гэтых сірот-хлапчукоў павінна была ісці ў іншым кірунку, каб іх вобразы перад намі паўставалі з нашага пункта погляду, а не з пункта погляду іх маці, да якое наша замілаванне і пашана павінны мець таксама наш стыль. З пункта погляду нашага стылю мы глядзім і на яе стыль. Наш светапогляд узвышаеца над яе светапоглядам. Аўтар павінен узвышацца над тым стылем, які ёсць прадукт, так сказаць, хоць дарослых, але дзяцей.

Трэба сказаць проста: наццэмаўская літаратура кананізавала гэты сентыментальны стылёк. Наша ж літаратура нічога агульнага не можа мець з ім, ён скажае самы змест нашай літаратуры.

Сам жыццёвы матэрыял скіроўвае аўтара на здаровы стыль, узоры якога я падаваў вышэй. Нездаровыя ж плыні ў яго стылі ідуць на разрыў са зместам.

Імкненне стварыць каларыт інтымнасці ідзе ў аўтара вельмі аднабока. Яно ідзе па лініі ўжывання памяншальнай формы слоў, эпітэтаў. Напрыклад, «заработак невялічкі», «у руках з кіёчкам», «цэглы-красуні», «запрасіў хуценька», «ветрык». Наданне паняццям і рэчам эпітэтаў з неадпаведнай ім катэгорыі: «мароз-абібока», «вые вецер-злодзей». (Вядома, тут усё ў пераносным сэнсе, але гэта не абы-дзе і як трэба ўжываць, а толькі ў адпаведных стылізацыях.)

Памяншальнасць пранізвае наскрозь яго нарысы і аповесць «Ганчары». У гэтых рэчах гэта стала неадменнай адзнакай стылю. І замест інтымнасці, блізасці да герояў налажыла на творы каларыт нейкай шэрасці, аднастайнасці, дробнасці. Як бы загароджваючы ўзлёты ў шырокія маштабы. «Рашылі назваць сабаку так: Жук, бо ўвесь чорны, поўстачка маленькая, адкорміцца і будзе як жучок». Такія словы, як «невялічкі», «звычайны такі», «просценькі» — гэта нязменныя характарыстыкі амаль

што ўсіх людзей, з'яў і рэчаў у нарысах Сяргея Знаёмага, уключаючы сюды і аповесць «Ганчары».

«Велізарныя карпусы Гомсельмашу. Увойдзе чалавек і нязначным робіцца. Невялічкім... У зборачным цэху закурваць пачнуць, слоўцам перакінуцца, глядзіш — і гадзіна на вецер. У ліцейнай на дзяўчат хлопцы заглядзяцца, шпільку адколюць па іх адрасу, у выніку гадзінка ў расход».

«Ён нагінаўся над верстаком, і хутка з яго рук выскокваў невялічкі гарнушачак». Як быццам бы незнарок пісьменнік падводзіць чытача да свайго героя якраз тады, калі ён робіць не які-небудзь гаршчочак, а якраз маленькі гарнушачак.

Пра Сяргея Знаёмага можна сказаць, беручы на ўвагу яго тэматыку, што гэта пісьменнік рабочы, але не якіх-небудзь буйных індустрыяльных цэнтраў, а рабочых ускраін, рабочых пасёлкаў, рабочых з ранейшых павятовых гарадоў. Блізасць к сялянству — гэтая пячаць даволі выразна пакладзена на творчасці Сяргея Знаёмага. Глыбокае веданне быту, жыцця, працы вышэй успамянутага рабочага асяроддзя — гэта рысы Сяргея Знаёмага як пісьменніка. Веданне гэтае вельмі канкрэтнае, вельмі выразнае і арганічнае. З гэтым матэрыялам Сяргей Знаёмы адчувае сябе як гаспадар. У падачы гэтага матэрыялу ён канкрэтны. Тут няма аніякае лакіроўкі, аніякае надуманасці. Гэты момант вельмі важны для пісьменніка. Але сюды ўкліньваецца наносная стылізацыя — шэранькі каларыт дробнасці, сентыментальшчына.

«Невялічкі горад», «шэранькія людзі». У гэтым горадзе і ў гэтых людзей трэба шукаць вялікіх спраў, заўважаць іх, і на гэтым самым матэрыяле надаваць творчасці вялікі размах. Трэба біцца ў большыя творчыя маштабы. Трэба вучыцца ў класікаў.

Першыя старонкі «Ганчароў», вытрымку з якіх я падаваў, ёсць літаратуршчына, уплыў ці наплыў, але гэта наносная непатрэбшчына. Яна абсалютна не вынікае ні з аўтарскага светапогляду, ні з яго творчых установак. Яна ёсць чужародная з'ява ў дачыненні да таго здаровага і цікавага матэрыялу, з якога зроблена аповесць. І мы бачым, што далей, на працягу ўсёй аповесці, гэты стылёк мала дзе з'яўляецца. Рэалістычнасць — галоўная, стрыжнёвая плынь гэтай аповесці. Тут ужо відны адзнакі аўтарскага творчага твора.

Гісторыя двух братоў — гэта тэма «Ганчароў». Аўтар вельмі добра ведае матэрыял, гэта відаць адразу. І гэта паспрыяла таму, што асобы двух братоў някепска вырысоўваюцца перад намі як вобразы. Дыялагі тут цікавыя, а не стылізаваныя з дрэнным густам.

Стылізацыя аўтарскіх рэмарак пад мову герояў ужываецца толькі ў спецыфічных выпадках. У «Ганчарах» такая з'ява ёсць, і, мне здаецца, гэта зроблена часта някепска. Гэтым прыёмам аўтар часта дасягае таго, што ствараецца інтымная абстаноўка, каларыт інтымнасці навокал хоць бы сабе Юркі, аднаго з персанажаў аповесці. Мне здаецца, што ў далейшым, калі аўтар пачне ўжо дыферэнцыраваць мову па персанажах, калі ў аўтара персанажы загавораць кожны сваёй мовай, аўтару трэба будзе старацца захаваць гэтую інтымнасць і не страціць яе ў дачыненні да персанажаў нам блізкіх. Аўтар тады павінен будзе расчляніць народную мову на элементы сарказму і ласкі, смеху і змрочнасці, суму і весялосці. Трэба знайсці ў мове і ласкавае слова, і гром, і замілаванне, і нянавісць. Можа быць, у гэтай «інтымнасці» і хаваецца тое зерне, якое павінна выявіць арыгінальнасць Сяргея Знаёмага, патрэбную кожнаму пісьменніку.

Аўтар дасягнуў інтымнасці ў шмат якіх мясцінах сваё аповесці. Але мову ён узяў узроўня, так сказаць, такога, дзе няма вялікіх хваляванняў, агністых людскіх навальніц. Ён узяў мяккі гумар, часамі лірычны, але на ўзроўні сярэдняга абыходку, быту людзей глухога горада, дробных майстэрань, арцеляў. Усё гэта добра. І сама дзея аповесці разгортваецца ў такім гарадку, і людзі сваю шэрасць скідаюць нялёгка. Але ж мы помнім, як умірала маці двух братоў. Мы помнім, на якой мяжы свайго душэўнага ўздыму яна была ў той момант. Мы там па-за радкамі адчуваем у гэтай істоце больш можа, чым сказаў сам аўтар. І от паўстае пытанне: чаму б да ўзроўню больших чалавечых хваляванняў, да большай дзейнасці, да больших і гарачэйшых сутычак не давесці герояў? Калі фактычны матэрыял, вывучаны аўтарам, не такі, то трэба выклікаць да жыцця фантазію. Без творчага вымыслу няма вялікага мастацкага твора, без фантазіі няма творчасці. Я не гавару, што ў аўтара «Ганчароў» няма фантазіі, але яе трэба ўзнімаць да большага ўзроўню, трэба натхняцца ўсім важным і глыбокім. Сяргею Знаёмаму, які так шмат пісаў і піша дакументальных нарысаў, трэба

ў такіх жанрах, як аповесць і апавяданне, не захапляцца вельмі фактычнай дакументальнасцю, а ў сваёй фантазіі выклікаць да жыцця тыя сітуацыі, якіх хоць і няма ў пэўных дакументах і з'явах, з якімі аўтар меў справу, але якія могуць быць (дзе-небудзь, скажам, у іншым месцы, а можа нават і ў часе) на аснове рэальных законаў жыцця чалавечага грамадства. Часта і сам матэрыял можа схіляць аўтара да большай глыбіні («Каця Астаповіч»), але аўтар як бы не мае смеласці пераступіць парогі простага быту і перайсці ў сферу большых праблем. Раней шы малавядомы шэры чалавек у нашай савецкай краіне скідае сваю шэрасць і робіцца выдатным чалавекам. Мы ведаем, што героі Савецкага Саюза — і чалюскінцы, і лётчыкі, што іх ратавалі, і ўсе нашы выдатныя людзі — людзі гіганцкіх узлётаў думкі, людзі сусветных бальшавіцкіх спраў — выйшлі з нашых звычайных гарадоў і вёсак.

Трэба выбрацца ў шырокія размахі і вывесці туды сваіх герояў, праблема «малога, нязначнага, нясмелага, шэрага» чалавека таксама можа быць тэмай. Але ж гэты чалавек зменьваецца, асімілюецца. Ды ўрэшце, не павінен ён накладаць свае пячаці на ўвесь стыль. Стыль гераічных размахаў нашай эпохі гэта не «невялічкасць». Гэты эпітэт можа быць ужыты толькі да паасобнага героя, але не класці свайго адлюстравання на ўвесь стыль. Тыя смеласць, размах, якія, напрыклад, закладзены ў матэрыяле нарыса «Каця Астаповіч», зніжаюцца такім стылем, а часта зводзяцца на нішто.

У 1934 годзе надрукавана аповесць Сяргея Знаёмага «Біяграфія майго героя». Гэтая аповесць для Сяргея Знаёмага ёсць немалы крок наперад. Тут ён развітваецца з сентыментальным стылем. Тут герой не прыціскае ўжо нагамі нейкі легендарны верас, тут ужо няма і знарочыстае стылізацыі пад «гліцы-чамярыцы». Праўда, тут матэрыял крыху іншы. Тут вялікі горад. Але на самым пачатку літаратурнай работы аўтар мог бы і сюды ўнесці сентыментальны стыль.

Назва гэтай аповесці характэрная. Гэта сапраўды біяграфія. У гэтым сэнсе яна мае падабенства да «Ганчароў». «Ганчары» таксама ёсць біяграфія двух братоў. «Біяграфія майго героя» пабудавана так, што дзея разгортваецца, кажучы ўмоўна, унутры героя. Я разумею тут тое, што ўсе падзеі, якія адбываюцца навокал героя, займаюць толькі

тое месца, дзе з'яўляецца ў пэўны момант герой. Тут няма такіх падзей, якія б незалежна ад таго, ці трапіўся б тут герой, ці не, усё адно зрабілі б уплыў на яго лёс, накіравалі б яго на пэўную далейшую дарогу. Тут ёсць толькі тыя падзеі, што адбываюцца на месцы дзеяння героя. Герой ёсць той стрыжань, на які нанізваюцца справы, рэчы і падзеі — усё, што трапляецца на яго дарозе. Калі герой адыходзіць у іншы пункт, тое, што яго на ранейшым месцы абкружала ці мела да яго дачыненне, тут жа канчаецца і больш у аповесці не з'яўляецца. Шмат што з гэтых момантаў пакідае свой след на далейшым руху героя. Аўтар ходзіць поплеч з героем, і яны абодва бачаць адны і тыя ж рэчы.

У аповесці ёсць такі момант. Герой, будучы беспрытульнікам, выпадкова спаткаў жанчыну (тады работніца бальшавіцкага падполля). А пасля ўжо, у нашы дні, гэтая жанчына, ужо выдатная работніца сацыялістычнага будаўніцтва, бярэ таго ранейшага беспрытульніка пад сваю апеку, і ён становіцца працаўніком на фабрыцы і ўдарнікам. Гэты момант у аповесці зроблен так, што ўсё як бы зрабілася выпадкова. Па-мойму, гэты момант трэба аднесці да слабых момантаў аповесці. Замест такой выпадковасці трэба, каб была логіка грамадскага развіцця. А дынаміка развіцця героя, аснаваная не на выпадку, выцякае з самога стылю аповесці. Толькі часам аўтар паддаўся лягчэйшай лініі.

Вышэйназваная структура аповесці выходзіць з самой прыроды літаратурнай работы Сяргея Знаёмага. Я вышэй гаварыў пра элементы інтымнасці ў стылі яго твораў. Імкненне трымацца непасрэдна свайго героя, ісці толькі яго следам, не ствараючы ў часе і прасторы пэўных сітуацый, незалежных ад героя — гэта ёсць даволі выразная асаблівасць Сяргея Знаёмага. Тут ужо ў яго пэўныя навыкі, і сваю гэтую аўтарскую рысу пісьменнік павінен развіваць і ўдасканальваць. У вялікай літаратуры мы маем прыклад такіх прыёмаў. Такія прыёмы мы спаткаем, напрыклад, у аповесці «В людях» Максіма Горкага. Гэта я гавару для ілюстрацыі таго, што прыёмы гэтыя ўваходзяць у арсенал вялікай літаратуры. Наогул жа няма таго закону, які ўзаконьваў бы пэўныя прыёмы, як абсалютна верныя, і адкідаў бы другія, як нягодныя. Справа ў тым, з якой сілай, як ужываюцца і выконваюцца пэўныя прыёмы.

Ужо ўспаміналася, што «Біяграфія майго героя» ёсць для аўтара дасягненне. Перш за ўсё ён тут развітаўся з сентыменталізмам. Тут аўтар развівае далей тыя здаровыя тэндэнцыі, якія вызначаліся ў той ці іншай меры ў яго ранейшых творах. Удасканальваючы яшчэ далей гэтыя тэндэнцыі, узнімаючы іх да далейшых дасягненняў свайго майстэрства, аўтар павінен разам з тым імкнуцца да большай стройнасці свайго твора, большай гарманічнасці ў змене эпізодаў, сітуацый, большай прычыннай сувязі, большай ступені іх узаемадзеяння, іх узаемнага ўплыву. Каб твор быў адзінай мелодыяй, да канца цэлай, а не паасобнымі акордамі, хоць паміж сабою блізкімі.

У дачыненні да «Біяграфіі майго героя» трэба зрабіць яшчэ наступную заўвагу. Тут даецца абстаноўка, тут вырысоўваюцца персанажы, але тут ёсць яшчэ рэшткі той схематычнасці, якую мы наглядалі ў ранейшых творах і асабліва ў нарысе «Каця Астаповіч». У «Ганчарах» такой схематычнасці мала. Можа быць, у «Біяграфіі майго героя» аўтар слаба, не да канца ведае матэрыял? Гэтую думку можна дапусціць. Сцэна, напрыклад, у падпольнай кватэры, схематычная, не напоўнена жывымі рысамі і дэталямі жыцця і быту, якія вызначаюцца ў «Ганчарах» і пад якімі ажываюць героі, чуюцца, як жывыя, з жывым сваім воблікам. Такой неканкрэтнасцю грашыць не адно гэтае месца ў аповесці. Больш ажываюць, адчуваюцца выразна, як жывыя, людзі ў другой палове аповесці, дзе дзея адбываецца на заводзе. Заводскі матэрыял аўтар ведае і адчувае добра.

Мне думаецца, што асаблівасць прыёмаў і навыкаў Сяргея Знаёмага ідзе на ўнутранае развіццё інтрыгі, а не знадворнае (якое можа даходзіць да эфекта ў развіцці сюжэта). Тут інтрыга ўнутраная, без якіх бы там ні было знадворных вострых сітуацый.

У свой час Сяргей Знаёмы напісаў шэраг кароткіх нарысаў, сабраных галоўным чынам у кніжцы «Дом № 31». Гэта аперацыйныя публіцыстычныя нарысы, злабадзённыя. У нашым перыядычным друку яны заўсёды адыгрываюць вялікую ролю. Гэта першыя нарысы Сяргея Знаёмага. Элемент газетнай публіцыстыкі там больш, чым элемент вобразнасці. Тут аўтар сам робіць перад чытачом вывады сваімі словамі, растлумачвае чытачу факты, не разгортваючы перад ім сістэмы вобразаў, не ствараючы

карцін, з якіх бы чытач сам сабою бачыў тое, што хацеў сказаць і паказаць аўтар.

Напрыклад: «Мы ўпэўнены, што рабочыя завода «Камунар» прыкладуць усю моц і энергію, каб імя іхняга завода не сцерлі з чырвонай дошкі».

Гэтыя нарысы ў свой час друкаваліся ў нашай перыядычнай прэсе. Яны адлюстравалі змаганне за прамфінплан на заводзе, моманты ўсялякіх кампаній, яны адзначаюць добрае і выкрываюць адмоўнае ў жыцці і працы нашых заводаў. Ясна, што тут не ішла справа аб шырокіх абагульненнях сістэмай вобразаў, аб стварэнні чалавечых вобразаў і тыпаў. Тут падаваўся фактычны матэрыял публіцыстычнымі прыёмамі. Тут не ішла справа аб сюжэтным развіцці твора, аб аўтарскай творчай фантазіі. Тут ішла справа аб тым, каб дасканала вывучыць і падаць матэрыял, каб да канца ведаць справу і людскія ўчынкі.

Гэта адыграла добрую ролю ў справе фармавання літаратурных навыкаў Сяргея Знаёмага. Знаёмячыся з усім ім напісаным, мы заўважаем адну цікавую рысу, якая праходзіць праз усе яго творы. Гэта тое, што аўтар ідзе ад самога жыцця, а не ад абстрактнай ідэі. Сваю ідэю ён стараецца давесці ўсім комплексам самага супярэчлівага матэрыялу. Ужо само гэта вымагае складанасці творчай работы. І мы бачым, што ў такіх рэчах, як «Каця Астаповіч», узяты самы найцяжэйшы і найсупярэчлівейшы матэрыял. І калі рэч аўтару не ўдалася, то гэта з прычыны яшчэ малой спрактыкаванасці аўтара.

Тое ж самае і з такім нарысам, як «Выпадак на хутары». Аўтар не пабаяўся вельмі цяжкой тэмы, але яе не перамог, яе матэрыялу. Таму выйшла толькі зарысоўка. Такія зарысоўкі, як «Выпадак на хутары», ёсць як бы толькі збор фактаў у пісьменніцкім блакноце для яго далейшай работы. Сапраўды, «Выпадак на хутары» ёсць найцікавейшы матэрыял для рамана ці драмы. Гэта да жаху цікавая тэма. Тут захаваны такія найвялікшыя магчымасці для пісьменніка, якія заўсёды пісьменнікі-прафесіяналы шукаюць. З гэтага матэрыялу, з тых намёкаў, якія там ёсць, льга стварыць найскладанейшы раман або драму. Тут можна даць душу эпохі.

Мне думаецца, што далейшая ступень, на якую павінен узысці аўтар у справе свайго росту, гэта заўважаць тое вялікае, што ёсць у жыцці, і адпаведна гэтаму ўсклад-

няць сваю творчасць. Маштаб і глыбіня павінны быць большыя. З улюбёнага аўтаравага «невялічкага, такога звычайнага, просценькага» чалавека трэба стварыць героя, убачыць у гэтым чалавеку справы і рэчы глыбейшыя, мерaць яго інакшай мастацкай меркай. Больш даць яму агністасці і гэтую агністасць перанесці ў стыль.

Дыферэнцыраваць мову па героях, больш акрэсліць моўныя стылі для ўласных аўтарскіх рэмарак, для маналогаў усяго аўтарскага расказу і паказу, для ўсёй апавядальнасці.

Удасканальваць свой мастацкі густ, развіваць у сабе творчую фантазію, пачуццё меры і такту.

Сентыментальны стыль ужо не пагражае аўтару. У апошнім яго нарысе ўжо няма і адзнак гэтага стылька. Падам вытрымку з апошняй рэчы.

«Ён зноў зірнуў на рэчку. Цяпер чалавек аберуч пхаў пад ваду тоўстае бервяно. Адагнаўшы далёка, ён прымайстраваўся на бервяне і павольна паплыў, разлёгшыся плашмя. І добра відаць было, як павольна пакачваецца яго шырокае і моцнае цела, адліваючы добрым загарам пад пякучым сонцам. Даплыўшы да таго месца, дзе ляжала вопратка, ён моцна пхнуў бервяно ў тоўсты торац і сам пайшоў апранацца. І ўжо надзеўшы трусы, доўга глядзеў, як калыхалася і плыло пасярод плёсы бервяно».

Або вось з нарыса «На шляхах шчасця».

«За дамавінай ішла ўся слабада. Разгневаны і нездаволены такой раптоўнай смерцю, ішоў збоку слабадскі доктар Антон Сцяпанавіч. Ён важна перастаўляў ногі і часта праціраў акуляры. Над зямлёй церушылася імгла, і на пакудлачаных валасах сялянскіх галоў віселі невялікія кроплі вады».

Калі мы выкінем ужыты ў дачыненні да кропель эпітэт «невялікія» як неўласцівую ў гэтым месцы і непатрэбную, а таму і не мастацкую дэталізацыю, то нішто не будзе парушаць строгай гарманічнасці гэтага тэкставога ўрыўка.

Што тут ёсць ад ранейшай сентыменталыпчыны? Нічога.

Трэба да канца выгнаць публіцыстычнасць адтуль, дзе развіваецца сістэма вобразаў. Карыстацца публіцыстыкай як прыёмам, а не як самамэтай.

Строга прытрымлівацца моўных норм. І яшчэ важней: упартая праца над мастацкай дэталлю, развіваць у гэтым

кірунку свой мастацкі густ. У гэтым момапце часта яшчэ вызначаюцца слабасці Сяргея Знаёмага.

Важны момант — гэта да канца перамагчы «невялічкага, звычайнага, такога просценькага» чалавека ў тым сэнсе, каб уплыў яго не адчуваўся на ўсім стылі. Захаваць тую інтымнасць, якая ёсць у «стылёвай душы» твораў аўтара. Трэба біцца ў большыя размахі свайго творчага палёту, у большыя ўзлёты тых інтарэсаў, якімі жывуць персанажы творчасці. Бесперапынна займацца справамі тэхналогіі мастацкай літаратуры.

ТЕНИ МРАЧНОГО ПРОШЛОГО

С детства живет в моей памяти эта картина.

Пан Эдвард Войнилович приехал в свое имение Винцентово. В деревне — ни живой души. Батраки работали в поле. Пан зашел в первую хату. Никого. Пан толкнул стеком оконную ра́му. Окно раскрылось.

По улице шел пастух Степан Бирук.

Пан крикнул:

— Иди сюда.

Степан Бирук был боязлив. И он испугался: беда, пан прогонит его, придется идти нищенствовать по нищим дорогам.

Услышав голос пана, пастух остолбенел. У него подкашивались ноги, глаза заслезились. На бегу сорвал он с головы шапку и, чтобы убедить весь мир в своей приниженной покорности, бросил шапку тут же на землю и вполз в хату.

Пан Войнилович не ударил «хлопа». Но от этого было еще страшней за человека; раб был так принижен, что пана перекорежило, когда до его колена дотронулись трясущиеся мужичьи губы.

Обычно все целовали шляхетское колено. Руки целовать допускалась только высшая панская челядь. Батрак должен был нагибаться до земли, целовать колено. И было это не при крепостном праве. Это было накануне империалистической войны. В глухих углах Белоруссии, в панских гнездах до самой революции сохранились обычаи времен крепостничества.

У пана Войниловича много имений: Борки, Винцентово, Матынево, но жил он в своей главной резиденции — в Савичах. А вокруг холодали-голодали люди в домотканых суровых рубахах и рваных онучах. «Лавочные штаны» одевались два раза в жизни — на свадьбу и в гроб.

Пан Эдвард считался «общественным деятелем». Заседал в Государственной думе. Родовитый был пан. В минском музее есть медная доска — родословное дерево Войниловичей. Оно уходит своими корнями в глубь столетий, вгрызается в белорусскую землю.

Ох, как вгрызается. Был на свете человек без земли, без семьи, без родных. Фамилия его Адамчук. Вырос человек и стал думать, как дальше жить, ни земли, ни хлеба. А человек крепкий, жить хочет. За что взяться? И Адамчук придумал. У пана Войниловича были запущенные пустоши. Спокон веков зарастала здесь земля кустарником. Адамчук заарендовал у пана кусочек этой земли. Деньги заплатил большие и три года до первого сева заливал своей кровью клочок заветной землицы, корчевал, руками вырывал корни, взрыхлял целину.

Адамчук женился. Вместе с женой надрывались на своей земле. Можно наконец сеять. Три года ждал Адамчук этого дня. Но вот накануне первого сева прискакал верхом эконом и заявил Адамчуку:

— Пану невыгодно, чтобы вы тут сеяли. Пан сказал, что сами эту землю будем сеять.

— Так пусть бы пан сделал одолжение и сам ее раскорчевал. Я вот этими руками корчевал ее,— не выдержал Адамчук.

— Видно, не догадался пан спросить у тебя, как ему лучше делать,— ухмыльнулся панский холуй.

Адамчук подал в суд. Нужно ли говорить, чем этот суд закончился? Пошел после суда Адамчук со своей молодой женой по свету собирать милостыню.

У пана были огромные суммы в банке. Как это золото собиралось, мы видели из истории Адамчука. Окрестные крестьяне говорили: «Зачем ему столько богатства, в могилу возьмет?» Эдвард Войнилович был одинок. Дочь и сын умерли приблизительно в 1905 году. Дочь была уже невестой. В савичский дворец съезжались родовитые кавалеры.

Приезжал сюда сам князь Радзивилл. Это мрачное имя известно каждому крестьянину Белоруссии. Нельзя было выйти ни на одну дорогу, чтобы не наткнуться на владения Радзивилла. Главная княжеская резиденция — всего в 20 километрах от Савичей — город Несвиж. Радзивилловский замок, эту средневековую крепость, можно и теперь видеть по ту сторону границы. Башни замка видны с советской территории, если стать на холмик у деревни Якубовичи...

Банкеты в Савичах тянулись по нескольку дней, в липовом парке гремела музыка, когда ограбленный Адамчук уходил с торбой за плечами по полевой дороге.

Но неожиданно сын и дочь Войниловича умерли. Прекратились банкеты, в панских покоях навис траур, и Войнилович поставил два костела. Один в имении Борки, другой — в Минске. Минский «красный костел» в 1932 году превращен был в здание польского государственного театра. В «красном костеле» по заказу пана перед главным алтарем нарисовали картину: божья мать, а возле нее два ангела — дочь и сын. Религиозные люди молились перед этой иконой, не зная, каким «ангелам» они поклоняются...

Стар стал пан Эдвард, но всеми силами цеплялся за земное, за именья. После войны с поляками, когда устанавливалась государственная граница, вышло так, что Савичи оказались как раз на самой линии границы. Именье могло отойти по ту или другую сторону. Пан Войнилович унизился до того, что сам явился уговорить савичан, пусть требуют у смешанной комиссии: Савичи дайте Польше. За это Войнилович обещал отдать «хлопам» сенокосные луга. Но савичане ответили так:

— Спасибо ясновельможному пану, но теперь и без твоей ласки луга эти наши.

Савичи остались на советской территории.

Пятнадцать лет назад «ясновельможный» кровопийца навсегда ушел вместе с оккупантами с нашей земли. Одна западнобелорусская ксендзовская газета так писала про него лет 8 назад:

«Далеко от родных имений, в изгнании, в тоске и одиночестве отдал богу душу патриот края Эдвард Войнилович».

Вот и хорошо. Зато миллионы людей имеют счастье жить в Советской Белоруссии. И если в день всенародного торжества наша память выносит из мглы черных дней минувшие дела и навеки проклятые образы проклятого прошлого, то пусть не посетует на нас молодежь. Пусть она знает, от какого мрака избавили ее отцы.

8 Зак. 2390

ОТ АВТОРА

«Батьковщина» (первая часть трилогии) принадлежит к циклу задуманных мною произведений, которые, взятые вместе, должны дать в художественных образах картину развития человеческого общества от крепостничества до бесклассового общества. Весь цикл этих произведений по моему замыслу должен быть как бы одним большим произведением, частью которого является трилогия и отдельные произведения. С формальной стороны замысел этот начал реализовываться мною в романах и пьесах.

«Батьковщина» как драматургическое произведение не является простой инсценировкой одноименного романа. Из романа взяты основные человеческие образы, идейное их движение и только часть ситуаций. Появились также и новые персонажи, как, например, Евель Цывин.

«Батьковщина» — первая часть драматической трилогии, другая ее часть — «Павел Немира» — должна дать процесс прихода Павла Немиры к революции. Там уже действие будет происходить в Западной Белоруссии. И третья часть — «Леопольд Гушка» — первый период социализма.

АБУДЖАЦЬ ЛЕПШЫЯ ДУМКІ І ПАЧУЦЦІ ЧЫТАЧА

Вялікім класічным творам заўсёды папярэднічала вялікая гісторыя існавання і развіцця мастацкай літаратуры. Нам жа, беларускім пісьменнікам, нават цяпер даводзіцца прарабляць вялікую чарнавую работу. Гэта дае сабе адчуваць перш за ўсё ў рабоце над мовай.

Пра беларускіх пісьменнікаў нельга сказаць, што яны пішуць на гатовай літаратурнай мове. Працэс развіцця беларускае літаратурнае мовы ідзе да таго шпарка, што мы, удзельнічаючы ў гэтым працэсе, часам самі гэтага не заўважаем. Калі, напрыклад, даводзіцца пераглядаць для перавыдання старыя творы, напісаныя гадоў пяць таму назад, дык мы знаходзім у іх багата архаізмаў.

Апрача таго, у беларускай літаратуры існавала як бы некалькі падмоў. Кожны пісьменнік прыносіў у літаратуру словы той мясцовасці, адкуль ён прыйшоў. Беларуская літаратурная мова фармуецца на аснове народнае мовы. У сувязі з гэтым нельга не ўспомніць пра Інстытут мовы Беларускай Акадэміі навук. Магчыма, я памыляюся, але мне здаецца, што ніякай работы Інстытут не вядзе.

Можна багата гаварыць пра вялікія і бяспрэчныя дасягненні нашай літаратуры, пра тое, што яна ў некалькі год стала вялікай літаратурай Савецкага Саюза. Але на гэтым дзелавым пленуме мне хочацца сказаць некалькі слоў і пра недахопы і, галоўнае, пра адзін вялікі недахоп беларускай літаратуры.

У шмат якіх выпадках мы паказваем жыццё больш бледным, чым мы яго бачым. Без фантазіі, без творчага вымыслу не можа быць створана ніякага вялікага мастацкага твора.

Сіла нашай літаратуры не ў тым, што яна прыгожа можа расказаць, як пабудован камбінат, а ў тым, каб яна хвалявала чытачоў, абуджала лепшыя іх думкі і пачуцці, гартавала іх. Гэта — простае прызначэнне мастацтва.

Давайце думаць пра літаратуру як пра мастацтва.

ШМАТ У НАС АБЛОМАЎШЧЫНЫ, БЕЗАДКАЗНАСЦІ

Артыкулы «Праўды» вучаць нас глядзець на літаратуру як на мастацтва. Мы часта забываемся на тое, што літаратура ёсць мастацтва, і прывычка да гэтага ў нас укаранілася бадай з тых часоў, калі мы вучыліся пісаць.

Справа ідзе не пра адзін толькі натуралізм ці фармалізм, а наогул пра павышэнне якасці нашай літаратуры: і пра звычайную граматнасць, і пра літаратурную граматнасць — усё гэта рэчы аднаго парадку.

Фармалізму, як ярка выражанай школы, я ў беларускай савецкай літаратуры не заўважаю. Фармалізм у нашай літаратуры ідзе не ад таго, што пісьменнік лічыць гэта сваёй школай, а, мусіць, ідзе ад нейкай другой прычыны.

Я гавару пра літаратуру беларускую савецкую і не маю на ўвазе наогул беларускай літаратуры. Мы ведаем, што такія паэмы Дубоўкі, як «Кругі», «Ветразі», гавораць аб тым, што аўтар свядома ставіць там свае задачы. Я гавару не пра гэту літаратуру, а пра літаратуру сучасную савецкую.

Возьмем паасобныя моманты ў нашай літаратуры, якія можна назваць фармалістычнымі. Можна прыгадаць паэму Мікуліча «Наша сонца» і «Аманал» Куляшова. Я думаю, што тут справа прасцей чым мы думаем. Тады гэтыя аўтары былі літаратурная моладзь, тады Мікуліч быў амаль падлеткам, жыцця не ведаў, і ўплыў фармалістычнага стылю на яго мог быць моцны.

І цяпер мы бачым, што новая аповесць Мікуліча «Дружба» адыходзіць ад гэтага стылю. Гэта аповесць гаворыць, што Мікуліч стаў на другі шлях, і тут ён сапраўды выявіць свой талент. Тое самае можна сказаць і пра Куляшова. Яго паэма «Гарбун» не падобна на паэму «Аманал».

Фармалістычныя моманты часта бываюць ад таго, што чалавеку няма чаго сказаць. Калісьці я напісаў аповесць «Вясна», на тэму аб калектывізацыі. Тады яшчэ самі калгасы толькі пачыналі сваё існаванне, а я хацеў даць малюнак жыцця ў калгасах. І ясна — у мяне не было аб чым канкрэтна пісаць, я не меў матэрыялаў, і таму, без мае доб-

рае волі, аповесць напісана так, што ў ёй ніякай літаратурнай формы няма. Ёсць устаўныя навелы, разважанні пра грамадзянскую вайну, пра дзяцей. І чытаць гэтую аповесць і цяжка, і нецікава.

У нашай рабоце ёсць яркія прыклады таго, што калі аўтару няма чаго сказаць, то ён робіць прыпіскі і дапіскі непатрэбныя, іх можна назваць калі не фармалістычнымі, то ва ўсякім выпадку пустымі. Другая частка рамана «Трэцяе пакаленне» канчаецца тым, што Несцяровіч выходзіць слухаць шум ветру. Ніхто з другіх герояў — ні Зося, ні кравец — гэтага не робяць, ім я здолеў даць іншую, важнейшую работу. А Несцяровіч не быў мне да канца ясны, тут я не меў матэрыялу, і я прымушан быў рабіць непатрэбнае апісанне прыроды, якое, калі і выкінуць, не зменіць нічога ў рамане.

Я лічу, што публіцыстычнасць — адна з вялікіх слабасцей нашай літаратуры. Калі прасачыць усю нашу прозу, то ў кожным творы элементы публіцыстыкі вельмі моцныя. Яе многа і ў маім рамане «Трэцяе пакаленне». Там прамова на судзе Назарэўскага наскрозь публіцыстычная з'ява, бо яна не мае там, калі можна так сказаць, вобразнай функцыі. Гэта не значыць, што ў раман наогул не можа быць уведзена падобная прамова, але яна павінна была б у гэтым выпадку хоць бы дапоўніць вобраз самога Назарэўскага. Выйшла ж так, што Назарэўскі пасля прамовы зусім знік з рамана, а сама прамова сваім публіцыстычным спосабам растлумачвае тое, што павінна быць вядома без усялякай публіцыстыкі і толькі з сістэмы вобразаў.

Слабасці нашага літаратурнага руху не толькі ў асяроддзі нашай пісьменніцкай работы. Слабасць нашага літаратурнага руху яшчэ знаходзіцца, па-мойму, па-за нашай работай. Яна ў справе выкладання літаратуры, у справе мастацкага выхавання мас, у справе прывіцця нашай моладзі літаратурных густаў і г. д. Як выхоўваюцца мастацкія густы нашай моладзі? Што прывіваецца ёй у справе літаратуры? Ёсць хрэстаматыя Васілёнка для 9—10 класаў. На гэтым падручніку вучыцца наша моладзь, якая канчае сярэднюю асвету. У гэтай хрэстаматыі выказваюцца такія думкі: «Ідэйнае афармленне аповесці вельмі добрае, але мастацкае афармленне слабейшае». Гэта не даслоўная цытата, гэта змест яе. Што гэта дае нашай моладзі? Гэта абсалютна скажае само паняцце мастацкай літаратуры, гэ-

та шкодная думка. Гэта значыць, што ў мастацкім творы ідэя можа існаваць паасобна ад формы, форма можа існаваць асобна ад зместу.

У гэтым падручніку вы не сустрэнеце нідзе думкі якога-небудзь выдатнага літаратуразнаўцы, выдатнага, прагрэсіўнага, рэвалюцыйнага, у якога можна павучыцца. Але там ёсць цытаты з Сідарэнкі, і нават там гаворыцца, што ў Сідарэнкі яшчэ было ахвосце. Значыць, Сідарэнка — гэта была такая велічыня, такі тэарэтык, які меў яшчэ ахвосце.

Так што ў нас не толькі ў літаратурным руху ёсць недахопы, а ёсць страшэнныя балячкі ў справе выкладання, папулярызацыі літаратуры ў масах, і асабліва ў справе прывіцця літаратурных густаў нашай моладзі.

Я лічу, што літаратурны рух павінен некаторым чынам уключаць у сябе і гэтую справу, і можа тут праўленне нашага саюза павінна ўзяць на сябе ініцыятыву, каб палепшыць гэтую справу. Справа не толькі ў стварэнні літаратуры, а і ў выкладанні, папулярызацыі яе.

Я думаю, што слабасць нашага літаратурнага руху была б можа не такой вялікай, калі б у нас стварыўся тып сапраўднага пісьменніка-прафесіянала. Як быццам у нас такія пісьменнікі і ёсць, але фактычна яны не сапраўдныя пісьменнікі-прафесіяналы.

Як я сабе ўяўляю такога пісьменніка-прафесіянала? Гэта чалавек, які заўсёды ў сферы мастацкай творчасці, які заўсёды вучыцца быць майстрам літаратуры. Думаю, што ў нас няма амаль такіх пісьменнікаў. Шмат абломаўшчыны ў нашым літаратурным руху, у нас саміх, шмат безадказнасці. Як быццам мы не з'яўляемся адказнымі за сваю творчасць.

Няма ў нас і крытыка-прафесіянала. Я даўно сумую па такім крытыку, які быў бы вялікім эрудытам і любіў бы і адчуваў літаратуру.

Нашы пісьменнікі не вывучаюць натуры так, як яе вывучаюць мастакі.

Я проста не бачу ў нас такіх пісьменнікаў, якія б да глыбіні ўсяе свае істоты жылі літаратурай як сваёй справай.

Надыходзіць 20-годдзе Кастрычніцкай рэвалюцыі. Я не магу сказаць, каб мы пра гэта глыбока думалі, каб мы трывожыліся, што можам не спаткаць гэтай даты глыбокімі творамі. На гэты час я вынес бы з Дома пісьменніка

більярд, бо ён, па-мойму, стаў не адпачынкам ад работы, але якраз літаратура стала адпачынкам ад яго.

Мы павінны больш думаць пра літаратуру, мы павінны мець больш рыс пісьменніка-прафесіянала. Пісьменнік павінен з пункта гледжання свае прафесіі, свайго рамяства вывучаць само жыццё для таго, каб у творы даць вобразы яго.

Мы павінны глядзець на слабасці нашага літаратурнага руху з пункта гледжання змагання не толькі з фармалізмам і натуралізмам, але з пункта гледжання павышэння пісьменнасці, культурнасці.

ЗБІРАЦЬ І ВЫКАРЫСТОЎВАЦЬ ВОПЫТ ТВОРЧАЙ РАБОТЫ

Трымаць сваю творчасць у плане і на ўзроўні вялікіх ідэй і праблем нашага часу і зрабіць іх у мастацкім выяўленні лёгка даступнымі чытачу кнігі ці гледачу тэатральнага спектакля — гэта ёсць майстэрства.

Мастацкая літаратура толькі тады будзе дзейснай і сапраўднай зброяй у руках партыі, калі яна будзе сапраўды мастацкай, а не сурагатам мастацтва. І драматургія, і мастацкая проза будзе вялікім мастацтвам толькі тады, калі яна будзе ствараць чалавечыя тыпы і вобразы вялікай мастацкай сілы.

Сіла класічнай літаратуры ў тым, што, гаворачы аб часе, у які яна стварылася, мы называем класічнымі літаратурных персанажаў, праз якіх мы часта і маем уяўленне аб шмат якіх грахах і рысах тагачаснага жыцця. Слабасць нашай творчасці ў тым, што, гаворачы аб нашым часе, мы яшчэ мала можам назваць літаратурных персанажаў, праз якія можна было б бачыць многа жывых рысаў нашай вялікай сучаснасці. Праўда, наша сучаснасць ёсць нікалі небывалая раней у чалавечым жыцці з'ява, але гэта якраз і вымагае ад нас імкнення да вялікага майстэрства.

На вялікі жаль, гэтыя, так сказаць, тэхнічныя пытанні літаратурнай творчасці не знаходзілі сабе месца ў рабоце Праўлення Саюза савецкіх пісьменнікаў. Можна сказаць з упэўненасцю, што немалыя дасягненні нашай літаратуры, якія ў нас сапраўды ёсць, найбольш ствараліся без удзелу Праўлення. Трэба збіраць і выкарыстоўваць вопыты і практыку лепшых нашых работнікаў літаратуры, памятаючы, што вялікія справы робяцца калектыўнай сілай. Яднаць і накіроўваць на вялікую творчасць гэтыя сілы — гэта значыць кіраваць літаратурным рухам і гэта значыць на справе выконваць гістарычную пастанову ЦК ВКП(б) аб перабудове літаратурных арганізацый.

ЯСНЫ ДЗЕНЬ КРАІНЫ

Мары народа здзейснены

То гнучыся да зямлі, то грозна ўзнімаючы галаву і выпростваючы плечы, ад пакалення ў пакаленне, з стагоддзя ў стагоддзе чалавек нёс мару аб шчасці і радасці. Чуючы сабе назву то «быдла», то «мужык», называючы сам сябе «простым чалавекам» і маючы сапраўднае сваё слаўнае імя — беларускі народ,— ён данёс сваю мару да яснага дня.

У роднай зямлі тлеюць косці продкаў, жыццё якіх ішло і канчалася ў пакутах. Вялікае наша замілаванне да іх будзе жыць вечна, таксама як і нянавісць да іх прыгнятальнікаў. Зямля прыняла вядомых і невядомых герояў, якія не гнулі ад пакоры плеч і загінулі за вызваленне народа і ажыццяўленне яго спрадвечнай мары. Ясная памяць аб іх будзе навекі!

Па нашай зямлі бесперапынна разыходзіўся гул і грукат ад хады войск. Аброслыя ядлоўцам шведскія курганы навек задзірванелі, таксама як і замчышчы старадаўніх мясцовых магнатаў, польскі дух якіх, як чума, уядаўся ў косці працоўнага чалавека. Верныя спадчыннікі іх, выгнаныя рэвалюцыяй польскія паны, знайшлі сабе прыемную радзіму ў Польшчы і дагэтуль не кідаюць думкі зноў цягнуць жылы з вольнага беларускага народа. Але не тая пара цяпер!

Сто дваццаць пяць год таму назад на берагах беларускай ракі Бярэзіны, пры вёсцы Студзянцы, Напалеонназаўсёды злез з белага каня і перасеў у сані. З гэтага моманту ён пакінуў быць імператарам Францыі і ўладаром паўсвета. Але нават і навала напалеонаўскіх войск, якая праз Беларусь ішла на Маскву і якую пасля рускі народ гнаў назад, была толькі цяжкім момантам у жыцці народа, у параўнанні з гаспадараннем тых, ад якіх тхне польскім духам.

Раптоўная смерць лягчэй за павольную. Але яшчэ большы жах у той павольнай смерці, у часе якой ірвуць душу і цягнуць жылы. Калі на беларускай зямлі адбывалася і канчалася імперыялістычная вайна, то народ даў свету новы від пакутніка — бежанца, выгнанца. На скры-

жаваннях беларускіх дарог вы і цяпер убачыце магілы з крыжамі і без крыжоў. Гэта выгнаны ў беспрасветнасць народ уміраў у чыстым полі ў 1915 годзе. Але і гэтая чорная пара не пакінула так многа помнікаў народнага гора ў выглядзе песень і апавяданняў, як пара панавання польскага панства. Паганы дух яго назаўсёды выдзьмуў адсюль вецер рэвалюцыі, таксама як і нямецкіх рагатых свіней. 11 ліпеня 1920 года назаўсёды скончыліся пакуты беларускага народа. Рускі пралетарыят вёў за сабой іншыя народы ў вялікім змаганні, і на дапамогу Чырвонай Арміі выйшаў беларус-партызан. Ужо гэты чалавек, несучы ў сабе нянавісць да панства, ваяцкую адвагу і замілаванне да свайго народа, быў пачаткам таго тыпу новага чалавека, воблік якога сфармаваўся да сённяшніх дзён. Гэта інтэрнацыянальны сваёй душой і сэрцам чалавек, багаты ўсёй глыбінёй сваіх нацыянальных рыс.

Пачнем з таго, хто найбольш нёс і вынес на сабе пакут жыцця. Беларуская жанчына! Чыё гэта галашэнне чулася з стагоддзя ў стагоддзе над хворымі і памерлымі дзецьмі? Чые гэта дзеці паміралі з голаду і холаду? З каго гэта здзекаваўся вяльможны прахвост, патрапаны рэвалюцыяй паТомак якога знайшоў сабе радзіму ў Варшаве? Ці не дзеля яе ён узаконіў права першай ночы і ці не яе грудзьмі карміў сваіх шчанят? Хто гэта бедаваў і гараваў, калі раджалася дзіцё — лішні рот у галоднае жыццё? І хто — яшчэ зусім нядаўна — ламаў у роспачы рукі, чуючы енкі сваіх дзяцей, укінеых польскімі акупантамі ў агонь падпаленай імі ж хаты?

Усё вынесла яна! І мудрая задуменнасць легла на яе дарагі сэрцу твар. Як мы растлумачым нашаму маладому пакаленню колішні смутак нашай жанчыны, калі ў яе раджалася дзіця? Як мы раскажам равеснікам Кастрычніка, што такое тое ганебнае праклянцце, што, як вядомы біблейскі першародны грэх, спатыкала чалавека ўжо з першай хвіліны яго нараджэння на свет? Невядома было, як будзе гадавацца гэтае дзіця і што будзе яно рабіць і з чаго жыць, калі вырасце. Урачыстасць нараджэння чалавека ператваралася ў бяду і гора.

Але мы сёння чуем у беларускім народзе такую песню:

Жадаем яшчэ вам
Прыбытку у хаце,
Ні мала, ні многа —
Штогод па дзіцяці.

Не будзе вам крыўды
Яшчэ і за тое,
Калі пашанцуе
На год і па двое.

Дзе, калі гучалі ў песнях беларускага народа такія словы? Нараджэнне дзіцяці стала радаснай з'явай, і тое пакаленне, якое радзілася ў гэты шчаслівы час, носіць у сабе пэўныя рысы той чалавечай натуры, вытокі і ўласцівасці якой ёсць аптымізм. Чалавек радзіўся, і перад ім адкрыты ўсе дарогі. Думка аб заўтрашнім дні не мучыць яго бацькоў і не кладзе змрочнасці на яго маленства і юнацтва. Ён не толькі не ведае, што такое голад і холад, яго спатыкае школа і універсітэт і ўсе здабыткі чалавечай культуры. Шчасце дзяцей! Ці не аб гэтым марыла спрадвеку жанчына-маці? Мінулыя пакуты і цяперашняе шчасце! Хіба не гэта кіруе сумленнем беларускай жанчыны, калі яна памагае пагранічніку ахоўваць граніцу? І хіба не самыя лепшыя і высокія пачуцці да свае савецкай радзімы кіравалі саракагодняй Марыяй Людвігаўнай Янкоўскай, калі яна сем разоў затрымлівала, у часе свае звычайнай працы, парушальнікаў граніцы. За ўдзел у ахове дзяржаўных граніц яна ўзнагароджана ордэнам.

Усенародная адданасць да савецкай радзімы зрабіла Савецкую Беларусь магутным фарпостам Савецкага Саюза.

Бальшавіцкая Беларусь, наша слаўная рэспубліка!

З мясцовасці ў мясцовасць бягуць дарогі, як сама вечнасць, імкнуцца рэчкі, неабсяжнасць даляглядаў узнімае празрыстасць сініх засцілаў. Бяроза і Дзвіна, Дняпро, Сож і Прыпяць высока ў берагах трымаюць імклівую ваду. Берагі іх гучаць параходнымі гудкамі і песнямі плытагонаў. На ўзгорках купчасцяцца лясы, балоты аддаюць чалавеку торф — чорнае золата. Абноўленая зямля дае незлічоныя багацці.

Па выслаўленых на ўвесь Савецкі Саюз, зробленых у гэтыя гады беларускіх шасейных дарогах — каменных і асфальтаваных — імчацца аўтамашыны. Па палявых дарогах, замест даўнейшага замучанага працай каня, які, таксама як і яго гаспадар, хістаўся ў бакі ад слабасці, коцяцца калгасныя грузавікі. Замест сагнутых жаночых спін над спелым жытам ідзе жняярка, а на змену ёй прыходзіць камбайн і пры ім — гордасць і слава краіны — мала-

ды чалавек, найбольш аднагодак рэвалюцыі, выхаваны сталінскім часам — стаханавец, дзяўчына ці хлопец.

Стук саматужнага цэпа стаў небывалай з'явай. Прайдзіце ад Слуцка да Оршы,— дзе вы яго цяпер пачуеце? Гэты гук дыхае ўжо такой старадаўняй дзікасцю, як і папоўская пропаведзь. Нават параконны плуг, колішні прыгажун маёнткавай і хутаранскай зямлі, набывае ўжо ў нас характар саматужнай прылады. Трактар заўладаў полем! Тып панскага прыганятага адышоў у нябыт і жыве толькі ва ўспамінах. Вусаты шляхціц не кідае пагардлівага позірку на свайго парабка. Вяльможны хам не называе нашага чалавека быдлам. Самыя словы — парабак, батрак, бядняк, галота, галетнік — выйшлі з быту. Жыццё стала перад чалавекам ва ўсёй панаднасці, хараστве і радасці. Сусед суседа не есць за кавалак гнілой вяроўкі. Жыццё ў калгасе зрабіла яго інтарэсы больш шырокімі, яго асабістыя інтарэсы патрэбны ўсёй грамадзе. У яго душы адмерла дробязнасць, і ён стаў дзеячам.

Заможнасць

Машына імчыцца асфальтавым шасэ. Мясцовасці бягуць насустрач і змяняюць адна адну. Імчацца масівы ялін і сосен, дуба і граба. Кіламетр за кіламетрам. Палявая даль змяншае свой рух на даляглядах. Мігацяць перад вачыма калгас за калгасам, дзе скрозь новыя пабудовы: школы і клубы, амбулаторыі і чытальні. І новыя хаты — ужо не з саламянымі стрэхамі і без паўаршынных дзірак замест акон. Новыя хаты — гэта ўжо не хаты ў тым сэнсе, па якому гэтая назва чалавечага жылля была знаёма нам раней. Калгаснік, які будуецца цяпер, мала каторы ставіць хату менш як на тры, а то і на чатыры чыстых пакоі. З'явілася патрэба ў вялікіх вокнах і ў чыстай падлозе. На месцы голых выганаў засаджваюцца паркі. На тарфяным апале, на штучных рэчных вадаспадах і на нафтавых рухавіках пускаюцца электрастанцыі.

Перад намі прамільгнулі і аборы з сытымі каровамі, і стайні з коньмі. Пастух пры калгаснай чарадзе махнуў нам рукой, стоячы пад прыдарожным дрэвам, правёўшы нас позіркам, ён зноў паглыбіўся ў чытанне газеты. І зноў бяжыць насустрач лес ці тарфяны масіў з горамі нарэзанага торфу, ці хрыбет маляўнічых узгоркаў, якія хвалююцца густым калоссем і з-за якіх зноў відны вершаліны

дрэў... Здаецца, набягае сперадy прыемная навісь зялёнага голля, дзе ў ціхай лагодзе так уціхамірваецца душа і адпачывае галава. Глыбей і глыбей! Машына зварочвае ўбок, ідзе ледзьве выраўненымі прагалінамі, палянамі і нават сцежкамі. Глуш! Мацней пахне палявы чабор і гусцей купчасціцца верас. «Тут далёка да людзей і, можа быць, блізка да мядзведзяў»,— з'яўляецца думка. Тут хадзіў паляшук, дзеручы лыка і крадучы ў панскім лесе дрэва на санныя вязы. Ужо трэба варочацца назад, але робіш, пехатой ужо, некалькі яшчэ крокаў: апошні раз перад паваротам назад зірнуць у дзікую гушчырню і яшчэ пацягнуць яе паветра. Але нечаканы пробліск паміж стволля! Яшчэ крок наперад і... замест вымеркаванай уяўленнем балотнай хмызнячыны — сінее высокае неба над прасторнай лагчынай, асака і лаза адступілі ў бакі ад раптоўна замільгацелай перад вачыма новай дарогі, і проста перад вачыма дымяць угару каміны гіганцкага завода. На сонцы блішчаць шкляныя скляпенні, гудуць ваганеткі паветранай электрычнай дарогі, і густы доўгі гудок сотнямі водгукаў праходзіць па прасторах. Нязвыклае вока спачатку разглядае асфальтавы тратуар паўз шматпавярховую вышыню сцяны. На асфальт згінаецца асака і збоку суседзіцца чамярыца — гэтыя нядаўнія тут паўнапраўныя тубыльцы.

Індустрыя. Гарады

Праз паўгода ці праз год асака адступае яшчэ далей, збягае ў канавы вада. Замест асакі, яшчэ праз нейкі час, цвіце канюшына, навокал завода з'яўляецца малады парк, мураваныя дамы ўзнімаюцца навокал, кожны дзень на бліжэйшай чыгуначнай станцыі стаіць новы эшалон з прадукцыяй завода, гатовы ў дарогу. Каля завода спяваюць дзеці, вечарамі пад дрэвамі глядзяць на зоры закаханыя пары. Слуцкая гутарка змешваецца з магілёўскай, украінец расказвае пра свае стэпы, і рускі пачынае ўстаўляць у сваю мову беларускія словы. У глушы і дзічы радзіўся завод, выславіў мясцовасць і ўстанавіў сяброўства паміж людзей.

Шклозавод каля Гомеля — гэта гігант, які мае ўсесаюзнае значэнне. Мы не зусім пра яго думалі, калі гаварылі вышэй аб узнікненні завода, але мелі на ўвазе і яго. Усе яны, разам узятыя, зрабілі нашу рэспубліку індустрыяльнай. Гэта ўжо не краіна лапцей, чаўноў-душагубак і

скрыпучых аднаколпых вазоў. Гэта краіна індустрыі, буйнай сельскай гаспадаркі, яе прамысловасці і гарадоў.

Агульны ўздым і рост характарызуецца і ростам гарадоў. І гарады нашы ўжо маюць характар буйных прамысловых цэнтраў. І Магілёў стаў славен заводамі і фабрыкамі. Яго фабрыка штучнага шоўку адна з большых і лепшых ва ўсім Саюзе Савецкіх рэспублік. І Гомель. Асабліва Гомель! Нават Бабруйск! Слова «нават» трэба апраўдаць і растлумачыць. Бабруйск — былы павятовы горад, нават у літаратуры выслаўляўся як увасабленне глухога застою. А цяпер, нядаўна, у Бабруйску адбываўся Усесаюзны з'езд работнікаў дрэваапрацоўчай прамысловасці. Сюды з'язджаліся лепшыя людзі гэтай справы з Ленінграда і Архангельска, Украіны і Урала. І Бабруйскі лесакамбінат — цэлая сістэма заводаў — славіцца на ўвесь Саюз як адзін з двух-трох лепшых гігантаў. Што ўжо гаварыць пра такі горад, як Віцебск, калі дробныя павятовыя гарадкі павыраслі ў індустрыяльныя цэнтры!

Мінск! Тут гутарка асобная. Мінск сталіца нашай рэспублікі. З кожным годам ён выростае ў вялікі горад сталічнага размаху.

У савецкім разуменні сталіца, гэта не ёсць які-небудзь адміністрацыйны цэнтр, і толькі. Савецкая сталіца — гэта цэнтр развіцця ўсіх сіл народа, усёй яго культуры. Прыклад таму Масква, якая яднае росквіт усіх шматлікіх народаў Савецкага Саюза, і прыклад таму кожная сталіца кожнай савецкай рэспублікі, якая ёсць цэнтр культуры свайго народа.

Культура

Пакуль не прыйшоў да ўлады рабочы клас, кіруемы Леніным і Сталіным, беларускі народ не быў гаспадаром у сваёй краіне. Польскія, а пасля і рускія імперскія каланізатары душылі ўсякае выяўленне нацыянальнага развіцця, мову яго абвясцілі хамскай. Але і пад такім вялікім прыгнётам ён фармаваўся як народ, стварыў багатую сваю творчасць, сфармаваў свой нацыянальны воблік. І, як толькі адбылася Кастрычніцкая рэвалюцыя, былі змецены з савецкай зямлі польскія акупанты і разгромлена беларуская контррэвалюцыя, у сталіцы Савецкай Беларусі — Мін-

ску — пачалі адкрывацца ўстановы, якія сведчаць аб тым, што ў Савецкім Саюзе беларускі народ стаў поўным гаспадаром у сваім доме.

Беларуская Акадэмія навук!

Беларускі дзяржаўны універсітэт!

Мінск стаў цэнтрам беларускай навукі, беларускай літаратуры, беларускага мастацтва. Ператварэнне горада стала грандыёзным ператварэннем.

Беларуская народная песня ўвасабляецца ў опернай форме. Тая песня, якую каланізатары называлі хамскай і якую аднак жа кралі сабе, стала агульнавядомай, як сама прыгажосць і народнае багацце.

Беларуская вышэйшая музычная школа — кансерваторыя!

Тэатр драмы і тэатр оперы і балета, які стане адным з новых цэнтраў сталіцы!

Беларуская савецкая літаратура! Яна выйшла на шырокі шлях вялікага літаратурнага мастацтва і разам з літаратурамі ўсіх братніх народаў ёсць з'ява ўсясветнага значэння.

Беларуская дзяржаўная бібліятэка і каштоўнасцю і колькасцю сваіх кніг лічыцца трэцяй у СССР.

Быў да рэвалюцыі беларускі народ бяспраўны. Нацыянальную гордасць яго таптaлі боты царскага дзяржыморды. У колах імперскай «інтэлігенцыі» слова, сказанае беларускай мовай, падымалася на смех. І от, гэты народ мае сваю рэспубліку. Тысячы стаханаўцаў гарадоў і поля змагаюцца за вышыню прамысловасці і гаспадаркі, дзесяткі тысяч народнай моладзі з'язджаюцца ў сваю сталіцу і дзесяткі тысяч у іншыя гарады, каб атрымаць на роднай мове вышэйшую асвету ў дзесятках вышэйшых навучальных устаноў.

Былая яўрэйская рыса аселасці стала месцам росту сіл і яўрэйскага народа. На зямлі і на заводах — пануе роўнасць, брацтва і сяброўства нацый. Мы бачым яўрэйскі аддзел Акадэміі навук, яўрэйскія аддзелы ў вышэйшых навуковых установах, яўрэйскія школы, яўрэйскі драматычны тэатр. Там, дзе да рэвалюцыі гаравала яўрэйская бедната і дрыжала ад пагромаў, там мы бачым росквіт і паўнакроўнае жыццё.

Савецкая індустрыялізацыя, ператварыўшая гарады, ператварыла гарадскога чалавека і нарадзіла новы воблік яго. Гарады сталі рабочымі цэнтрамі. Рабочы клас Белару-

сі ёсць галоўная сіла ў беларускім грамадстве. Рабочы клас вырас і, змяньваючыся сам, змяньваў краіну і ўсё яе грамадства.

«Прыемна і радасна ведаць, што кроў, багата пралітая нашымі людзьмі, не прайшла дарма»,— сказаў вялікі правадыр.

Не прапала дарма! Партыя давяла да шчасця краіну. Думка аб заўтрашнім дні і аб лёсе сваіх дзяцей не мучыць ні інтэлігента, ні... паводле старога стылю, рука імкнецца напісаць — «просталюдзіна». Гэтае супрацьстаўленне — інтэлігент і просталюдзін — у Беларусі, як у нацыі прыгнечанай, калісьці было вельмі вострым. Чалавек, які з народа выбіваўся хоць у якую інтэлігенцыю, павінен быў забываць нават сваю родную мову, бо на гэтай мове не было навукі, літаратура ледзьве зараджалася, не было беларускай дзяржаўнасці. А што такое цяперашні беларускі «просталюдзін»? Гэта бацька сына-інжынера або дачкі-доктара. Маладзейшыя дзеці яго — камбайнеры і лётчыкі, сам ён не пасіўны бядак, якому важна, каб абы-як пражыць на свеце, а ён дзеяч свайго горада ці калгаса.

Вы спаткаеце гэтага «просталюдзіна» як члена ўрада свае рэспублікі і на з'ездзе Саветаў, і на з'ездзе партыі — там ён гаворыць, як весці далей наперад усю краіну. Стаўшы інтэлігентамі, дзеці яго бачаць, што яны расцэньваюцца на вагу золата. Не ў прыклад якой-небудзь Польшчы, дзе настаўнік і інжынер не могуць знайсці сабе працу, у нас такія людзі працуюць аднachасна ў некалькіх месцах: іх у нас не хапае, хоць кожны год іх і выпускаюць нашы вышэйшыя навучальныя ўстановы.

Беларускі народ гэтулькі ў мінулым перажыў гора, што нават у часе сваіх пайрадаснейшых урачыстасцей цяпер нашы людзі аддаюцца ўспамінам аб сваім ранейшым жыцці. І гэта вядома чаму: ёсць з чым параўнаць сваё мінулае. І ў сваіх прамовах на з'ездах, і на святочных заводскіх балах, і на калгасных банкетах,— усюды вы пачуеце ноткі ўспаміну. Даўжэзныя сталы гнуцца ад гор смажаніны, пара ўзнімаецца ад засмажанай птушкі, вясёлая гамана, музыка і песні зліваюцца ў гул народнага піру — жывая натура для мастака фламандскай школы,— і от падымаецца паджылы чалавек з чаркай у руках. З твару яго яшчэ не сышла заўзятая весялосць ад няскончанай гутаркі з суседам, але вачмі пачынае апаноўваць задуменнасць. І тут чуецца яго голас.

— Мы дажылі да шчасця і таму ўспомнім, як мы жылі раней!..

Шмат каго вучаць гэтыя ўспаміны, і ў першую чаргу тых, хто не пакідае думкі зноў пачаць цягнуць жылы з народа.

Усё дасягнута ў змаганні і працы. Нялёгка здабыт шчаслівы лад. Партыя вытрымлівала і вытрымлівае змаганне з шматлікімі ворагамі народа. І беларускія фашысты, называючыся нацдэмамі, рабілі ўсё, што толькі маглі, каб скіраваць краіну так, як хоча вяльможнае польскае панства і нямецкі майстар жалезнага здзеку над чалавекам. І самі гэтыя замежныя крывавыя майстры слалі і шлюць сюды сваіх шпіёнаў і дыверсантаў.

Трэба было і з імі змагацца, і пачынаць аднаўляць усё жыццё спачатку, бо і палякі і немцы пакінулі тут руіны. Увесь народ ішоў і ідзе за партыяй. Мы думаем аб лепшых прадстаўніках гэтага руху, які выяўляўся ў форме ўдарніцтва і выяўляецца ў форме стаханаўства. І заўсёды ў форме палітычнай пільнасці.

Шмат беларускіх людзей узнагароджаны ордэнамі за тое, што памагаюць пагранічнікам ахоўваць граніцу. Мы можам успомніць шмат іх імён. Многа нашых людзей узнагароджана ордэнамі за тое, што самаадданa ўзнімалі прамысловасць і сельскую гаспадарку. У нас сфармаваліся і спрактыкаваліся выдатныя дзеячы земляробства, жывёлаводства, машынабудаўніцтва і транспарту, навукі і літаратуры.

І Юхневіч Мацвей Сцяпанавіч раскажа вам, як у сваім калгасе (у Рычаўскім сельсавеце, Тураўскага раёна) ён павышаў ураджайнасць зямлі, і даярка саўгаса Рачкавічы (Чырвонаслабодскага раёна) Зося Грыгаровіч раскажа аб сваёй працы, за якую яна таксама ўзнагароджана ордэнам Леніна. І Батоўкін Мікіта Ермалаевіч успомніць сваё колішняе жыццё і цяперашнюю высокую ўзнагароду, і Ліза Белая — брыгадзір жывёлагадоўлі ўсміхнецца весела і радасна сваёй маладой усмешкай, расказваючы, як за сваю стаханаўскую працу яна носіць на грудзях ордэн Працоўнага Чырвонага Сцяга. Ліза не можа ўспомніць старога жыцця. Спаткала яна рэвалюцыю чатырохгадовай дзяўчынкай. Жыццё яе не праходзіла, як жыццё старэйшага пакалення, яна не памятае панскай эксплуатацыі, яна належыць да шчаслівейшага пакалення.

Барушкоў Грыгор Мінавіч пражыў 68 год. І толькі

ў наш час знайшоў плённы ўжытак свайму ўмельству ладзіць гаспадарку. Высокая яго ўзнагарода — гонар чалавека-працавіка.

Мы ўспамінаем ордэнаносцаў і Коўдзерку Марыю, і Бляхераву Раісу, і Няшчыліну Анну, і Ганусу Юстына, і Кірмашук Антаніну, і таварыша Скабло, і таварыша Прахарэнку, і шмат, шмат іншых. Мы думаем аб цэлай кагорце слаўных людзей, чыё сумленне давала прыклад усім і чыё ўмельства і майстэрства рабілі цуды. Праца іх узышла на вышэйшую ступень. Вытокі яе — у сувязях са сваім народам, а значыць,— і адданасць Камуністычнай партыі. Кожны дзень выяўляюцца новыя героі гаспадаркі і абароны ў горадзе і ў калгасе.

Колькі было страчана марных надзей і бясплодных дум у чалавека, калі ён яшчэ не быў гаспадаром у сваёй краіне! Вечная сялянская мара аб зямлі, вечная мара рабочага аб працы і хлебе! У беларускай літаратуры сярод іншых яе вобразаў узвышаецца трагічная постаць Міхала з «Новай зямлі» Якуба Коласа. Гэты чалавек сваю мару аб зямлі панёс у магілу. Колькі разоў яму здавалася, што ён бачыць перад сабой панадныя шчаслівыя берагі, да якіх ён плыў праз усё сваё жыццё. Прывід зямлі, то ў няясных, то ў выразных абрысах, стаяў перад ім. Скромнасцю і зборлівасцю, сумленнасцю і працаю ён сабраў за жыццё грошай, каб купіць кавалак зямлі і скінуць з сябе сабачую годнасць служыць пану. Нарэшце — зямля! Але ў гэты самы момант душа яго ўбачыла змрок магілы. Не мог працоўны чалавек прыдбаць сабе зямлі сумленнай працай. Уласную зямлю мог набыць толькі эксплуататар і махляр. Рэшта народа сядзела на сваіх мізэрных надзелах або зусім не мела зямлі. Працавіты чалавек мог толькі страціць сілы і згубіць здароўе. Так стала і з Міхалам. Страціўшы сілы, ён сканаў.

Высока трымаем сцяг працы і абароны

Наша рэчаіснасць назаўсёды адкінула марную трату сіл жывога чалавека. Вечнае ўладанне зямлёй замацована за тымі, хто на ёй працуе паводле дзяржаўных актаў. Зямля навечна народу! І цяпер, у дні перад святам дваццацігоддзя Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі, калі ўвесь савецкі народ усіх рэспублік рыхтуецца да выбараў у вышэйшы свой дзяржаўны орган, калі ва ўсім народзе гучаць непарушныя

словы Канстытуцыі СССР, у гэтыя дні думка надоўга спыняецца на самых вострых момантах чалавечай гісторыі.

Мы чуем гром мінулых войнаў, бачым скрываўленую і здратаваную салдацкімі ботамі зямлю і саміх салдат, з праколанымі грудзьмі і жахлівымі ад пакут тварамі. Гістарычныя гады з веку ў век урываліся на беларускую зямлю, рабілі з народа пакутніка і салдата, гонячы на вайну і прымушаючы ваяваць за тое, што было глыбока варожа самому народу. Вялікая сям'я савецкіх народаў уступіла ў новую паласу чалавечай гісторыі.

Народ высока трымае савецкі сцяг працы і абароны. Слаўная і магутная Чырвоная Армія атулена вялікім народным замілаваннем. Наша рэспубліка варта высокай годнасці фарпоста Савецкага Саюза! Граніца на замку! Савецкая Беларусь — неаддымная частка ўсяго Савецкага Саюза — кіпіць энергіяй і радасцю.

І хочацца сказаць беларускаму народу па той бок граніцы:

Прывітанне вам, браты, ад нашых радасных сэрцаў. Няхай гарыць у вашай душы агонь вялікіх імкненняў і надзей.

Пройдуць гады, і яшчэ больш будзе яснот і кіпучай радасці.

ПАЛКАВОДЗЕЦ САЦЫЯЛІСТЫЧНАЙ АРМІІ

У дні вялікіх урачыстасцей народаў Савецкага Саюза, калі мільёны сэрцаў зліваюцца ў кіпучы парыў прывітання і ўдзячнасці свайму правадыру за здабытую радасць жыцця і калі сотні тысяч дэманстрантаў ужо гатовы прайсці паўз Маўзалей найвялікшага генія і там мець шчасце ўбачыць на трыбуне таго вялікага і роднага, што ў дзень вялікай жалобы даў клятву непахісна весці народы да далейшага шчасця і гэтую клятву здзейсніў,— у той самы момант з гістарычнай крамлёўскай брамы на баявым кані выязджае палкаводзец. У яго светлы твар і ясныя вочы, і нават у час задумы пячаць жыццярадаснай усмешкі прабіваецца з-пад такіх знаёмых і родных мільёнам людзей рыс яго твару.

Клім Яфрэмавіч Варашылаў, адзін з сузор'я вялікіх імён, найвялікшы ваеначальнік у гісторыі ваеннага руху народаў, першы Маршал Савецкага Саюза.

Часці Чырвонай Арміі стаяць у суровым маўчанні перад сваім палкаводцам, які ў гэты час праязджае перад іх фронтам. І от маршал вітае байцоў. Нястрымнае «ўра» агалашае пляц, дзяржаўная гісторыя якога падыходзіць пад тысячагоддзе і якому нарэшце суджана было стаць месцам, на якое накіраваны вочы ўсяго чалавецтва. Танкі і гарматы стаяць у суровым маўчанні. Жалезныя рады пяхоты застылі ў чаканні, кавалерыя падрыхтавана да нястрымнай сваёй імклівасці. Усё зліваецца ў адну магутную скалу. І да волі аднаго маху рукі слаўнага маршала, каб гэтая жалезная лавіна рушыла наперад і да канца пачала крышыць усё, што ёй варожае.

Гэтая сіла наймагутнейшай у свеце арміі мае сваю багатую і складаную гісторыю, і гісторыя гэта цесна звязана з імем Кліма Яфрэмавіча Варашылава. Спачатку, пасля рэвалюцыі, Чырвоная Армія ўзнікала з слаба ўзброеных пасобных часцей і атрадаў, а жалезны маршал яе — чалавек, абкружаны такім народным замілаваннем, такой папулярнасцю і армейскай адданасцю — пачынаў свой ваеначальніцкі шлях з камандзіра арганізаванага ім партызанскага атрада.

Гэта было адразу пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, але датуль Клім Яфрэмавіч прайшоў ужо вялікую школу рэвалюцыйнага змагання. У маленстве дзевяцігадовы пастушок у панскім маёнтку, пасля падростак-рабочы на шахтах з дзесяцікапеечным заработкам у дзень, ён з малых дзён зазнаў гора. І яго асабістае гора было неаддзяліма ад гора народнага. Верны сын народа, ён пайшоў у змаганне за народ.

У 1899 годзе Клім Яфрэмавіч, васемнаццацігадовы юнак, арганізуе забастоўку кранаўшчыкоў на металургічным заводзе пры станцыі Алчэўскай, дзе ён сам працаваў рабочым. Клім Яфрэмавіч быў арыштаваны. Пасля вызвалення з-пад арышту пачаліся вандраванні маладога рэвалюцыянера ў пошуках работы, і гэтыя пошукі былі своеасаблівай формай рэвалюцыйнай працы. У 1905 годзе Клім Яфрэмавіч арганізуе стачкі і кіруе дзейнасцю баявых атрадаў. У Луганску ён арганізуе забастоўку, якая скончылася рабочай перамогай. Неўзабаве была арганізавана і другая забастоўка, пасля чаго Клім Яфрэмавіч быў арыштаваны. Праз некаторы час тысячны натоўп рабочых падышоў да турмы, дзе паліцыя трымала Кліма Яфрэмавіча, і запатрабаваў яго вызвалення. Спалоханая паліцыя выпусціла маладога рэвалюцыянера, і ён зноў пачаў рэвалюцыйную працу сярод рабочых.

На Стакгольмскім з'ездзе партыі Клім Яфрэмавіч упершыню спаткаўся з Леніным. Пасля з'езда ён прымае ўдзел у справе ўзбраення рабочых. У 1907 годзе прымае ўдзел на Лонданскім з'ездзе партыі. У тым жа годзе яго арыштоўваюць і высылаюць на тры гады. З высылкі ён уцякае ў Баку і там працуе ў падпольнай бальшавіцкай арганізацыі разам з Сталіным. Пасля пераязджае ў Пецярбург, дзе зноў арыштоўваецца і высылаецца ў Архангельскую губерню. Рэвалюцыйнай працы ён не спыняе і ў ссылцы. У Архангельску ён сядзіць у турме, там жа яму павялічваюць тэрмін высылкі. У 1912 годзе, адбыўшы высылку, ён варочаецца ў Данбас, адкуль яго зноў высылаюць у Чардынскі край.

У часе імперыялістычнай вайны Клім Яфрэмавіч працуе ў Царыцыне рабочым на гарматным заводзе. У 1915 годзе, хаваючыся ад паліцыі, пераязджае ў Петраград, дзе працуе разам з петраградскімі бальшавікамі.

Клім Яфрэмавіч — арганізатар Савецкай улады з першых дзён рэвалюцыі.

У 1917 годзе, у момант захопу бальшавікамі ўлады, Клім Яфрэмавіч вядзе бязлітасную барацьбу з меншавікамі ў Луганску. У тым жа годзе назначаецца камісарам Петраграда і разам з Феліксам Дзяржынскім арганізуе ВЧК. З 1918 года пачынаецца ваенная праца Кліма Яфрэмавіча.

Так вобраз Кліма Яфрэмавіча вырысоўваецца перад намі як вобраз аднаго з вялікіх стваральнікаў савецкай дзяржавы.

На працягу ўсяго часу сваёй слаўнай дзейнасці Клім Яфрэмавіч збіраў масы навокал партыі, выкрываў эсэраўска-меншавіцкіх ворагаў партыі, бязлітасна змагаўся са здраднікамі радзімы. Разам з таварышам Сталіным ён да канца і паслядоўна вёў барацьбу з ворагамі народа. Так устае перад намі вобраз найвыдатнейшага бальшавіка, які ўдзельнічаў у стварэнні партыі, заўсёды змагаўся за ленінскае адзінства яе, разам з Сталіным заўсёды высока трымаў і трымае сцяг барацьбы з ворагамі народа, з ворагамі партыі, высока трымае сцяг маналітнасці і чыстаты партыйных радоў.

Арганізацыя рэвалюцыйных гурткоў і праца ў іх, арышты і ссылка, уцёкі, зноў арышт і ссылка, зноў уцёкі і рэвалюцыйная праца, удзел у з'ездах партыі, якія арганізоўваў Ленін у эміграцыі, блізкае знаёмства з Леніным — усё гэта фармавала будучага кіраўніка сіл абароны сацыялістычнай краіны.

Усясветная гісторыя пакінула ў чалавечай памяці шмат вобразаў палкаводцаў і военачальнікаў. Сярод іх былі дэспаты, былі вузкія ваенныя спецыялісты, былі сапраўдныя ваенныя геніі, былі народныя душыцелі, былі і такія, армія пад камандай якіх выражала народны парыў змагання за сваю нацыянальную незалежнасць. Але ніколі яшчэ ў чалавечай гісторыі не было такога палкаводца, армія якога б, не будучы прыведзена ў ваеннае дзеянне, будучы ў стане міру, а не вайны, стрымлівала б самым фактам свайго грознага існавання захопніцкія апетыты шмат якіх агрэсараў. Армія, якою камандуе Клім Варашылаў, ёсць армія абароны, а не захопу, хоць гэта самая магутная ў свеце армія самай магутнай краіны. І гэта таму, што наша Чырвоная Армія ў поўным сэнсе слова армія народа.

Рабоча-сялянская Чырвоная Армія, як і ўвесь Савецкі Саюз, гатова заўсёды жыць у міры з усім светам. Але Чырвоная Армія таксама гатова кожны міг у парашок сцерці ворага, які адважыцца напасці на краіну працоўных.

«Наша Армія існуе не для нападу, але толькі да нападу ворага на нашу радзіму. Яна будзе самай нападаючай з усіх калі-небудзь нападаўшых армій, калі вораг яе прымусіць да гэтага» (Варашылаў).

Гістарычныя прыклады паказваюць, што масам працоўнага народа не ўласцівы агрэсарскі дух, народныя войны — гэта або войны супраць сваіх нацыянальных эксплуататараў або супраць чужаземных захопнікаў і за сваё нацыянальнае вызваленне. Руская армія, якая выгнала напалеонаўскае войска з Расіі, была моцная агульнанародным парывам нянавісці да агрэсара.

Воблік Кліма Варашылава як ваеначальніка найлепш адлюстроўваецца ў духоўна маналітным адзінстве яго асобы з усёй армейскай масай байцоў і камандзіраў. Вялікі стратэг і чалавек вялікай душы, ваенны талент-самародак — вось якасці Кліма Яфрэмавіча.

Гуманізм і пачуццё абавязку перад народам рабілі Кліма Яфрэмавіча палкаводцам незвычайным. Ужо з самага пачатку вайны ён робіцца такім камандзірам, які вядзе за сабой не толькі ўзброеныя сілы, але і масы няўзброенага народа, бежанцаў. Ён выратоўвае з пагібелі ад раз'юшаных белагвардзейскіх банд масу народа.

Дзесяткі тысяч дэмаралізаваных, змучаных, абарваных людзей і тысячы вагонаў з маёмасцю рабочых і іх сем'ямі трэба было правесці праз поўны белагвардзейшчыны Дон. І Клім Яфрэмавіч зрабіў гэта будучы сапраўдным народным правадыром.

Калі пад напорам добра ўзброеных нямецкіх войск атрады Чырвонай Арміі вымушаны былі спачатку адступіць, Клім Варашылаў не дапусціў дэмаралізацыі, арганізаваў парадак, абпадзеіў і падбадзёрыў байцоў як бацька і друг. Ён правёў атрады да Царыцына, на Волгу, і там з іх была сфармавана 10-я армія. Ён ажыццяўляў стратэгічны план таварыша Сталіна — план паходу праз Данбас.

Клім Яфрэмавіч кіраваў абаронай Царыцына. Гэта была адна з эпапей змагання з узброенымі да зубоў ворагамі народа.

Клім Яфрэмавіч, камандуючы ўкраінскім фронтам, кіраваў абаронай Кіева.

У адзін з рашучых момантаў грамадзянскай вайны таварыш Сталін пасылае Кліма Яфрэмавіча ў Першую конную армію ўзмацняць яе і весці да перамог разам з таварышам Будзённым. Вось як успамінае гэты час таварыш

Будзённы: «Са з'яўленнем у радах Коннай Арміі тав. Варашылава, які ўзначаліў ваенна-палітычнае кіраўніцтва гэтай аграмаднай масай, пачаўся шпаркі рост партыйных арганізацый, у палках узмацніўся колькасна і якасна палітычны і асабліва камісарскі склад. Моцная партыйная арганізацыя, загартаванае ядро старых байцоў і камандзіраў, у кароткія тэрміны ператварылі новы чалавечы матэрыял, ператвараючы яго ў адзіную адточаную баявую зброю. Гэта забяспечыла Коннай Арміі велізарную прабіўную сілу і жалезную ўстойлівасць у моманты самых цяжкіх баявых іспытанняў».

У чэрвені 1920 года Конармія атрымала задачу разграміць і знішчыць Кіеўскую групу польскага войска. Гэтая справа была зроблена бліскуча. Ёсць на Украіне сяло Валадарка, дзе ў дзень той слаўнай аперацыі былі Варашылаў і Будзённы. Клім Яфрэмавіч з тав. Будзённым зранку ўзыходзілі на званіцу, каб разглядзець мясцовасць, але густы туман засцілаў усё навокал, і толькі гарматныя ўзрывы разрэзвалі яго. Тав. Варашылаў накіраваўся да артылерыі і ўзяў яе пад сваё камандаванне, тав. Будзённы камандаваў кавалерыйскімі часцямі. Агульным моцным ударам польскі фронт быў разарваны, і армія рынулася ў тыл палякам. Палякі ачысцілі Кіеў і пачалі адступаць.

Кіраўнік абароны Царыцына, камандарм 14-й арміі, арганізатар прарыву польскага фронту, адзін з арганізатараў разгрому Дзенікіна і Урангеля, палітычны і аператыўны кіраўнік Коннай Арміі — вось справы вялікага палкаводца. Калі белапалякі пачалі адступаць, Клім Варашылаў, камандуючы 4 і 14 кавалерыйскімі дывізіямі, дэзарганізаваў і знішчаў польскія часці. Будучы заўсёды на самых перадавых пастах, слаўны Клім Яфрэмавіч не раз быў пад пагрозай смерці. У 1921 годзе Клім Варашылаў ачысціў Паўночны Каўказ ад белагвардзейскіх банд.

Шматлікія франты грамадзянскай вайны бачылі Кліма Варашылава сваім непераможным камандзірам.

Адзін з арганізатараў дзвюх пяцігодак, Клім Яфрэмавіч належыць да таго слаўнага штаба, які кіраваў справай ператварэння нашай краіны ў магутную, багатую, індустрыяльную дзяржаву з наймагутнейшай у свеце арміяй.

Мільённая маса байцоў і камандзіраў накіроўвае позірк на любімага і адважнага свайго палкаводца. У той момант, калі Клім Яфрэмавіч праязджае па Чырвоным плацы перад баявым парадам Чырвонай Арміі, з-пад чырвонаармей-

скіх шлемаў з замілаваннем і з гатоўнасцю ісці за ім глядзяць на яго прадстаўнікі шматлікіх нацыянальнасцей вялікай нашай Радзімы. І калі Клім Яфрэмавіч скажа першае слова чырвонаармейскай прысягі, шматлікія сэрцы людзей, адзетых у форму абаронцаў сацыялістычнай бацькаўшчыны, пачынаюць біцца мацней, і вочы загараюцца энтузіязмам, крыніцы якога — у шчырай душы кожнага з гэтых сыноў слаўнай радзімы.

«Я сын працоўнага народа!..»

У гэты ўрачысты момант спакойна і ўпэўнена цвіце і ўзнімае свае сілы Украіна, дзе ў гады народных пакут і народнага энтузіязма так шмат паклаў свае энергіі Клім Яфрэмавіч, узначальваючы змаганне з белагвардзейцамі і чужаземнымі захопнікамі.

У гэты момант моцна стаіць на варце дзяржаўнай граніцы Беларусь, якая часта бачыць у сябе дарагога Кліма Варашылава, арганізатара і натхніцеля баявой вучобы і падрыхтоўкі войск Беларускай ваеннай акругі. Беларускі народ ведае, што палякі пачалі ачышчаць яго зямлю ад свайго паганага панскага духу тады, калі Варашылаў праравіў польскі фронт на Украіне.

У гэты момант слухае чырвонаармейскую прысягу Волга,ператвораная на шчаслівы сацыялістычны лад, дзе так слаўна бараніў Царыцын Клім Яфрэмавіч.

У гэты час квітнеюць і радуюцца поўнач і поўдзень, усход і захад, усе краіны вялікага Савецкага Саюза, усе яго рэспублікі. Сыны ўсіх шматлікіх савецкіх народаў радасна і шчыра прыносяць сваю прысягу служыць працоўнаму народу. І гэтую прысягу прымае самы верны сын народа, шчыра і да канца яму адданы — жалезны маршал, вялікі палкаводзец і ваенны стратэг, чалавек простай душы і вялікага сэрца і розуму — Клім Варашылаў.

Клім Яфрэмавіч прыняў прысягу чырвонаармейцаў і становіцца на трыбуне. І тады пачынаецца ўрачысты рух Чырвонай Арміі, дэманстрацыя непераможнай яе сілы. А пасля паўз трыбуны праходзіць народ — дэманстрацыя адданасці правадыру і сваёй радзіме.

Народ спакойны за сваю краіну, бо ён сам, увесь,— абаронная яе сіла. Чырвоная Армія — лепшая, узброеная частка савецкага народа, кіруе ёю выпрабаваны ў баях саратнік Сталіна, адважны і слаўны Клім Варашылаў.

МІНСК

Сёмага лістапада 1937 года ў сталіцу Савецкай Беларусі з'ехаліся лепшыя людзі рэспублікі і пад сцягам дваццацігоддзя Вялікай сацыялістычнай рэвалюцыі сталі шчыльнай сцяной вакол бронзавага манумента генію ўсіх народаў і часоў. Гордыя за сваю краіну, яны бачылі, як перад імі разгортвалася грандыёзная карціна народнай урачыстасці.

Жалезны рух пяхоты, імклівасць кавалерыі, грукат шпарка ідучых гармат і танкаў — змяніўся бясконцым патокам дэманстрацыі. Магутнасць і гонар, слава і радасць, мудрасць і весялосць — былі матывамі гэтай карціны. І от, з самых нетраў людскога мора выплыла калона дзяцей і падросткаў. Пад урачысты гром музыкі дзеці, ідучы, танцавалі. Форма іх квяцістага адзення мела за свой пачатак народныя ўборы, суладдзе колераў было такое гарманічнае, што на ім адпачывала вока, а зіхаценне гэтай квяцістасці клала бляск на запоўнены народам пляц перад урадавым палацам, па якім плыла стодваццацітысячная дэманстрацыя. Танец усёй калоны быў фонам для сінявокай «прымабалерыны», якой не было яшчэ і дзесяці год. Агульны танец залежаў ад пластычнага руху гэтай дзяўчынкі, і яна была самым ідэальным увасабленнем дасканаласці, дасціпнасці і грацыі. Ад кожнага руху густыя фалды яе адзення ўзніміліся і ападалі. На яе плячах ляжала злучэнне колераў арнаментальнай вышыўкі, і таму блузка яе так нагадвала вышытую кашулю беларускай сялянкі, што гэты праабраз паўставаў як жывы. Тут быў прынцып народнага мастацтва, узведзены на вышыню дзяржаўнага размаху.

Дзіця беларускага народа ў дзень дваццацігоддзя вялікай рэвалюцыі выступіла як сімвал прыгажосці абноўленага жыцця. І, можа, гэтае дзіця было найлепшым увасабленнем народнага імкнення да хараства, з якога партыя Леніна зняла ярмо лапцей і ануч, андаракаў і сярмяг.

Мы заўважаем жаночы твар, на якім ляжыць пячаць таго, чым поўніцца ў гэтыя хвіліны душа. Вочы жанчыны не сыходзяць з дзяўчынкі. Яна цешыцца з дачкі сваёй ці ўнучкі? І адданае народу сэрца адчувае, што значыць заду-

меннасць гэтай жанчыны. Гэтая ціхая радасць. Тут глыбокае разуменне таго, што значыць для народа партыя і Сталін, і адсюль пачынаецца мудрая сталасць. Маленства гэтай жанчыны праходзіла, можа, якраз на гэтым самым месцы, дзе цяпер выступае дзіця народа як само чалавечае хараство. Тут узнімаецца ўрадавы палац, які мог бы заняць паважнае месца ў любым горадзе сусветнага размаху. Тут, можа, больш як дзе ў беларускай сталіцы, сабраліся адзнакі вялікага савецкага горада. А на гэтым самым месцы, яшчэ за нашу памяць, стаялі спарахнелыя чалавечыя прытулкі, сярод якіх таксама хадзіла па зямлі дзіця народа, але хараство яго было задушана: наша памяць бачыць перад сабой вобраз дзіцяці, плечы якога ціснула сярмяга, а ногі раз'ядалі гнілыя анучы.

Дваццаць год таму назад! Пяцьдзесят! Сто! Пяцьсот! Тысяча!

З імглы вякоў уяўленне выклікае вобразы жыцця народа, гісторыя якога заходзіць у тысячагоднія глыбіні.

У самую сівую старадаўшчыну гэта быў драўляны горад. Кожныя год дзесяць-пятнаццаць яго разбуралі міжусобныя войны і палілі пажары. Бярвенчатыя пабудовы то гусціліся на нямігскіх берагах, то выстройваліся доўгім радам па Свіслачы. Цішыня навакольных хваёвых і яловых лясоў парушалася паляўнічым крыкам узброенага лукам славяніна. Тут жа, на месцы зліцця дзвюх рэк, барадаты земляроб абменьваў самаробны зрэбны андарак на вычасаную з разгацістага дрэва саху. Пастукваў на таку цэп, у ганчарнях абпальваліся гаршкі і міскі, звінеў молат на кавадле — майстры выкоўвалі вілы, нарогі, мячы і аправу для шчытоў. З двароў чуліся галасы кароў, авечак і коз. Шыракаплечы лясны бортнік таргаваўся з майстрам на дробныя хатнія рэчы, якія ён выменьваў на мёд.

Гусцей узнікаюць паселішчы вакол Мінска. На месцы зліцця дзвюх рэк купляюць, прадаюць і мяняюць кожны свае вырабы. Тут больш паяўляецца майстроў і пачынаюцца першыя адзнакі рамесніцтва. Мінск робіцца мацнейшым і сталейшым аселішчам гарадскіх людзей.

З самых найдаўнейшых часоў у Мінску скрыжоўваліся гандлёвыя шляхі з усходу на захад і з захаду на ўсход. Дзве вялікія дарогі ішлі праз Мінск. Паўночная — праз старадаўні Лагожск (цяпер мястэчка Лагойск), Барысаў, Оршу, Смаленск — у Маскву; паўднёва-заходняя — праз Слуцак на Валынь і далей да Царграда, а на захад — праз

Брэст. Гандлёвыя дарогі спрыялі таму, што горад стаў моцны і багаты. Яшчэ ў трынаццатым стагоддзі пачынае вызначацца гэты бок жыцця горада. У чатырнаццатым стагоддзі гэта нават вызначае твар Мінска. Тут прывозяцца з далёкіх месц дарагія тавары і завязваюцца гандлёвыя сувязі. На мінскім скрыжаванні вялікіх шляхоў адбываюцца дзелавыя спатканні. З гарачых гутарак, поўных гандлёвых спраў, сачылася палітыка тагачасных дзяржаў, інтарэсы якіх сутыкаліся ў канфліктах.

У першай палове чатырнаццатага стагоддзя Мінск робіцца горадам Літоўскай феадальнай дзяржавы. У канцы таго ж стагоддзя Мінску дадзена Магдэбургскае права.

Купцы і гандлёвыя абознікі спыняюцца ў карчмах. Людская гамана не змаўкала. Масквіч распытваў валынца, што там у іх чуваць. Валынец адказваў, што «зноў, мусіць, з ляхам узагрудкі схватка будзе». За тым жа доўгім карчомным сталом і сам той варшаўскі шляхціц натапырваў ганарыстае вуха, шукаючы патрэбных яму палітычных павеваў.

Саладоўні і мядоўні, тут жа, за два крокі ад карчмы, выраблялі дабрэнны напітак, які не мог тут доўга трымацца ў запасе. На Свіслачы грукацела не менш чатырох вадзяных млыноў. Рамеснікі сядзелі ў сваіх крамках. Тут кожны выробляў рэчы паводле свайго рамяства. Бляхары і шапачнікі, шаўцы і злотнікі прадавалі тут жа, на месцы, тое, што выходзіла з-пад іх рук. Кірмашны гандаль ішоў уздоўж па Нямізе. На мастах цераз рэкі стаялі мытныя скарбнікі і бралі кірмашную плату з кожнага воза, які ўязджаў у рынавую зону з якім-небудзь таварам. На гэты ж кірмаш з ваколічных сялянскіх паселішчаў прыходзіў палюдзець на грамадзе земляроб — у лыку, анучах і зрэб'і. Ён не вельмі смела расхаджваў па Мінску: тут часта відны былі княжыя службоўцы, дзяржаўцы, феадальныя магнаты і іхнія панкі і падпанкі. Просты чалавек мог кожнага з іх зняважыць нават сваім позіркам, які мог здацца высокаму пану ці высакаватаму падпанку непачцівым. А за зняву такой асобы дзяржаўны закон мог прысудзіць простага чалавека не толькі да розаг, а і да адсячэння рукі («Літоўская метрыка»).

На Замкавай гары стаяў замак — на правым беразе Свіслачы. На земляным вале вострымі зубамі ўгору ўзвышаўся тын з дубовых плашак. Некалькі мураваных вежаў узнімалася над тынам. Драўляныя і мураваныя пабудовы

былі ў сярэдзіне. Там жа стаяла і царква — адна з першых мінскіх цэркваў.

Ад гэтага замкавага месца, уздоўж па Нямізе, пачала выбудоўвацца ўжо мураваная вуліца. Узнікалі вуліцы з крамамі і яткамі, выбудоўваліся гандлёвыя рады. Вуліцы выцягваюцца спачатку на поўдзень, пасля на поўнач і забіраюць у гарадскую рысу дробную рачулку Пярэспу, ад якой да нашых часоў не засталося і следу.

З некаторага часу, каля мясцовых феадалаў і грашовых магнатаў, таксама як і каля чужаземных купцоў, якія тут спыняліся, пачаў круціцца хітры варшаўскі тып. Можна сказаць, што якасцямі сваіх метадаў, паводзін і натуры гэта быў прататып пазнейшага езуіта і яшчэ пазнейшага шпіёна, якога адна суседняя дзяржава ўзяла моду засылаць да нас. Гэты тып адзяваўся найчасцей у адзенне духоўнай асобы. Спачатку ён шукаў ахвотнікаў да авантур, пасля вынюхваў, дзе якому ўплывоваму легкадумцу можна паабяцаць залатыя горы, якіх Варшава не мела. Ён шукаў прыхільнікаў да Варшавы, завязваў сувязі з чужаземцамі.

У 1569 годзе адбылася Люблінская унія, і Мінск уваходзіць у склад Польска-Літоўскай дзяржавы. З гэтага часу горад пачынае напаўняцца місіянерамі-папістамі.

Беларускі народ, звязаны з народам рускім блізасцю мовы, бытавым укладам, звычаямі і, нарэшце, адзінствам веравызнання, увесь час не паддаваўся польскаму ўплыву, які палякі стараліся ажыццяўляць тут яшчэ і да Люблінскай уніі. Унію яны рыхтавалі задоўга да гэтага.

Блізасць беларускага народа з рускім мела пачаткі яшчэ ў сівой старадаўшчыне («Полацкая Русь», «Кіеўская Русь»). З часоў уніі пачынаецца самая жудасная паласа ў гісторыі беларускага народа — час панавання над ім польскага панства. Польскія магнаты, паны і падпанкі наязджаюць сюды і садзяцца на беларускіх землях. І ў гэты ж час Польская дзяржава выдае акты, якімі запрыгоньвае сялян. У Маскоўскай Русі паншчыны, як такой, яшчэ тады не было. Паншчына там устанавілася пазней. Беларускае сялянства рэзка павярнула свае вочы на Маскву, і самаўладная расправа польскіх паноў з беларускім сялянствам набыла ўжо выразны характар польскай дзяржаўнай палітыкі. Варшава навадняла Беларусь каталіцкім духавенствам. Апалячванне народа ішло праз форму абярнення яго ў каталіцызм. Такім чынам, змаганне за права-

слаўную царкву стала формай змагання народа з прыгняральнікамі.

Час панавання ў Беларусі польскага панства быў часам паглыблення элементаў трагізму і суму ў слоўнапесеннай народнай творчасці. Засталіся і дайшлі да нас цыклы народных песень таго часу, слоўны матэрыял якіх і мелодыка прымушаюць страсянуцца кожнага ад глыбіні трагізму.

У гэтыя часы ў Мінску пачаў асталёўвацца каталіцызм. Папісты засноўвалі каталіцкія манастыры (кляштары). Пачынаючы з канца XVI стагоддзя і да 70-х гадоў XVII стагоддзя ў Мінску было пабудавана 11 манастыроў з школамі і езуіцкімі калегіямі. Твар горада набывае адмысловы выгляд.

У XVI стагоддзі ў Мінску пасяліліся татары. Гэта былі палонныя, якія трапілі ў палон у бітве пад Клецкам. Пасяліўшыся ў Мінску, палонныя татары заснавалі з цягам часу цяперашняе татарскае прадмесце Людамант.

У самым пачатку XVII стагоддзя ў Мінску быў страшэнны голад. Старыя дакументы паказваюць, што на вуліцах валяліся трупы памерлых з голаду людзей. У палавіне XVII стагоддзя на Міншчыне была доўгая сялянская вайна супроць паноў. У навакольных лясах хаваліся сяляне і не прапускалі па дарогах ні аднаго пана, ні яго службоўца. Дакументы гавораць, што сяляне ў Мінскім павеце «паноў разаралі» і «шляхту мучылі». Пасля задушэння паўстання ў Мінску быў суд над злоўленымі сялянамі. За мінскім астрогам, у самым горадзе, іх, згодна судовай пастановы, закапалі жывымі ў зямлю.

У часе войнаў рускага цара Аляксея Міхайлавіча з Польшчай за Украіну Мінск быў узят рускім войскам пад камандай князя Хварасціна і не малы час быў у складзе Маскоўскага царства.

XVI, XVII і XVIII стагоддзі — час развіцця ў Мінску рамесніцкіх цэхаў і бесперапыннага ўмацавання і росту гандлёвай буржуазіі. Узнікаюць цэхі злотнікаў, бляхароў, краўцоў, шаўцоў, кавалёў, шапачнікаў, катляроў, гадзіншчыкаў, мечнікаў, нажоўнікаў...

Пры Екацерыне II Мінск, як і ўся Беларусь, быў далучаны да Расіі. Мінск стаў губеранскім горадам у складзе Расійскай імперыі. У 1812 годзе Мінск быў заняты французскім войскам. За часы напалеонаўскага паходу ў Расію ў Мінску было забіта і загінула без вестак каля 35 000 чалавек.

Усталёўвалася ў Беларусі эпоха рускага самадзяржаўя. Праваслаўная царква стала сімвалам казённага прыгнечання і казарменнага рэжыму. Губернатар і архірэй, паліцыя і кансісторыя пачалі вызначаць вонкавы выгляд горада.

У XIX стагоддзі каля Мінска ўзнікаюць суконныя фабрыкі Скірмунта і Слатвінскага і Лагойская баваўняна-ткацкая фабрыка графа Тышкевіча. У Мінску ўзнікаюць чыгуналіцейныя, абутковыя і гарбарныя заводы. Пачынае вырастаць пралетарыят. У другой палове дзевятнаццатага стагоддзя праз Мінск прайшлі і ў ім перакрыжаваліся Маскоўска-Брэсцкая і Лібава-Роменская чыгункі. Яны як быццам бы замянілі сабой старадаўнія мінскія гандлёвыя шляхі. Мінск стаў буйной станцыяй на дарогах паміж усходам, захадам і поўднем.

У кіпучую таўкатню і гармідар гарадскіх кварталаў у святочныя і кірмашныя дні ўрываліся гукі старэчага хору пад акампанемент лір. Грымела па горадзе губернатарская карэта: «ангел Минской церкви» архірэй праязджаў на сваім чацверыку. Гулі гудкі мінскіх заводаў, праходзілі з працы і на працу рабочыя. Правінцыяльная вандроўная трупа давала ўвечары спектакль, выходзілі газеты губеранскага маштабу. Рог Саборнага пляца і Губернатарскай вуліцы сапраўды ўпрыгожваў стыльны і цікавы пяціпавярховы будынак гасцініцы «Еўропа» — гасцініцы, якая, трэба сказаць, апраўдвала сваю назву і тады, і цяпер.

Быў жа і просталюдзін, чалавек бедны і працавіты, які ў лыку, зрэб'і і шарачку прыходзіў у Мінск з вёсак. На мінскім рынку ён прадаваў свой няшчасны бядняцкі набытак. Тут жа ён шукаў абы-якой работы. Такі ж самы чалавек раніцой спяшаўся на завод ці фабрыку. Ён марыў аб заработку і аб зямлі, ён ненавідзеў губернатарскую карэту і панскі фаэтон. З самых старадаўніх часоў — і з эпохі панавання над ім польскага панства, і з эпохі ўціску яго Расійскай імперыяй — ён ствараў сваю творчасць: у песнях і казках ён выяўляў філасофскую глыбіню сваёй трагічнай і, разам з тым, аптымістычнай душы. У афіцыйны свет ён не мог глядзець як чалавек: яго беларускую мову той, хто меў над ім неабмежаваную ўладу, называў мужычай.

У такім жа бяспраўі жыў тут і другі народ. Так жыў другі просталюдзін — яўрэй.

Душа народа поўнілася воляй да вызвалення. У народзе спрадвеку жыла нянавісць да прыгнятальнікаў і нястрымнае імкненне да змагання з імі. Народ ніколі не быў маў-

клівым нявольнікам, і мы можам з гонарам за сваю беларускую сталіцу сказаць, што Мінск мае багатую мінуўшчыну ў справе агульнанароднага змагання з прыгнётам. Гэтае змаганне ідзе праз паўстанні супроць феадальных замкаў у часы Літоўскага княжаства, праз сялянскія войны супроць польскіх паноў, праз паўстанцаў, якія жывымі закапаны за мінскім астрогам, праз бунты і дэманстрацыі мінскіх цэхаў, праз нянавісць да біскупаў, ксяндзоў і архірэяў. Паяўленне гарбарань і металаапрацоўчых і іншых арцелей, а пасля фабрык і заводаў, узнікненне і пашырэнне ў канцы XIX і пачатку XX стагоддзяў даволі буйных паводле таго часу і маштабаў горада майстэрань спрыяла фармаванню і росту пралетарыяту. Асаблівую рэвалюцыйную актыўнасць мелі чыгуначныя майстэрні ў 1905 годзе. Адгэтуль пачаліся тады агульнагарадскія рабочыя забастоўкі. Студзень, люты, сакавік, красавік і май таго года былі месяцамі мінскіх забастовак.

З таго часу дагэтуль не згладзіўся ў памяці мінчан курлоўскі расстрэл народнай дэманстрацыі. Вестка аб царскім маніфесце была атрымана 28 кастрычніка. Народ сабраўся каля Віленскага вакзала. Пачаўся рэвалюцыйны мітынг. Губернатар Курлоў, напалоханы рэвалюцыяй, даў загад разагнаць мітынг стрэламі ў натоўп. Салдаты пачалі страляць з розных бакоў і стралялі хвілін дзесяць. Увесь час чулася афіцэрская каманда. Забітых было 60 чалавек і параненых — больш сотні.

На Савецкай вуліцы ў Мінску ёсць драўляны дом, пераробраны цяпер у музей, дзе ў 1898 годзе адбываўся першы з'езд РСДРП.

У часе імперыялістычнай вайны Мінск быў прыфрантавым горадам. Пад канец вайны тут стаялі кіраўнічыя ўстановы Заходняга фронту. Скапленне салдацкіх мас, бежанскія абозы, абозы вайсковыя, артылерыя, земскія саюзы — зрабілі горад цесным. Ён разбураўся і стаў запушчаным. На вуліцах і пляцах натоўпы бежанцаў і салдатаў раскладвалі вогнішчы, пры агні на саломе і пяску ляжалі хворыя дзеці, на вуліцах ляжалі хворыя і паміралі. Тагачасны Мінск быў горадам, у якім да жудасці згусціўся накіп народнага гора. Дзесяткі тысяч людзей, выгнаных вайной у беспрытульнасць, збіраліся тут. На рагу Кіраўскай і Валадарскай вуліц ёсць вялікі трохпавярховы дом, які доўгі час пасля вайны меў неафіцыйную назву дома смерці. Там адзін час быў цэнтральны бежанскі камітэт. Там жа мелі

свой часовы прыпынак бежанцы, найбольш няшчасныя і хворыя. У калідорах, пакоях і залах гэтага дома, у кутках, на падлозе тыфозныя людзі паміралі дзесяткамі і сотнямі ў дзень.

Народ, ідучы за сваёй вялікай ленінскай партыяй, устанавіў на сваёй савецкай зямлі спакойную радасць працы і творчасці. І, памятаючы свае пакуты ад навязанай яму вайны, народ цалкам паўстане супроць усялякай спробы таптаць яго зямлю ботамі чужаземнага салдата.

У моры народнага няшчасця не патухала і разгаралася іскра рэвалюцыі. Рэвалюцыйныя камітэты і арганізацыі салдатаў Заходняга фронту спрыялі таму, што Мінск стаў у рад самых рэвалюцыйных гарадоў эпохі вайны і рэвалюцыі. Сярод салдат Заходняга фронту вёў рэвалюцыйную работу Міхаіл Васільевіч Фрунзе. Першым старшынёй Савета сялянскіх дэпутатаў Мінскай і Віленскай губерній быў Міхаіл Васільевіч. Ён жа быў членам Мінскага гарадскога савета і членам франтавога камітэта армій Заходняга фронту. У часе карнілаўшчыны Міхаіл Васільевіч быў начальнік штаба рэвалюцыйных войск Мінскага раёна. І, нарэшце, наш гонар за сталіцу нашай рэспублікі ўзнімаецца яшчэ больш, калі мы ўспамінаем, што на пасяджэннях Цэнтральнага Камітэта нашай партыі напярэдадні 1917 года Мінск спамінаецца як актыўны рэвалюцыйны горад, які патрабуе паўстання. Вось словы Леніна: «Абласны з'езд і прапанову з Мінска трэба скарыстаць для пачатку рашучых дзеянняў».

У 1918 годзе Мінск перажыў нямецкую акупацыю, а ў 1919 годзе — акупацыю польскую. На руінах пакутнай мінуўшчыны беларускага народа панская Польшча старалася ўваскрасіць былое сваё над ім панаванне. Можа, змрочныя стагоддзі з глыбіні гісторыі беларускага народа і не паўставалі б у такіх жывых вобразах перад нашымі вачыма, калі б не польская акупацыя. Але сярэдневяковая змрочнасць шматлікіх момантаў з нашай гісторыі ўстае перад намі як жывая, калі мы думаем аб 1919 годзе. Польскага пана нічому не навучыла нацыянальная гісторыя Польшчы. Яго не навучыла нічому і Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расіі. Ён, як і яго сярэдневяковы продак, быў і ёсць у вачах нашага народа вобразам бессаромнага злодзея, жудаснага ката і крывавага забойцы. У часе акупацыі ў Мінск прыязджаў пан Пілсудскі. Гэтым актам Польшча хацела быццам маральна ўзаконіць сваё імкненне

ажыццявіць падуладнасць Беларусі Пальшчызне. Беларуская контррэвалюцыя ў асобе Беларускай цэнтральнай рады ўрачыста вітала Пілсудскага ў Мінскім тэатры і называла яго сваім бацькам. Беларускі народ адказаў на гэта партызанскім паўстаннем супроць палякаў. Якраз у той самы час ствараліся атрады і мінскіх партызанаў.

11 ліпеня 1920 года Чырвоная Армія з боем увайшла ў Мінск. Масквічы і разанцы, паволжцы і падняпроўцы — чырвонаармейцы, салдаты Вялікай рэвалюцыі, адваявалі Мінск і, разам з атрадамі беларускіх партызанаў, пагналі ворага далей. Разбураны і спалены палякамі, у многіх сваіх мясцінах больш падобны да руін, чым да жывога горада, Мінск пачаў новую эпоху ў сваёй шматвяковай гісторыі. Беларускі народ увайшоў у вялікую братнюю сям'ю савецкіх народаў, і Мінск стаў яго сталіцай.

Улетку 1936 года былі ўзарваны і звезены два няўклюдныя помнікі эпохі царызма: праваслаўны сабор на Пляцы Волі, царква каля Заходняга чыгуначнага моста, на тым месцы цэнтральнай магістралі Мінска, адкуль пачынаецца Савецкая вуліца. Стылёвыя асаблівасці гэтых будынкаў рэзалі вока нават тады, калі Мінск не меў яшчэ такіх, як цяпер, сталічных рыс. Ад знішчэння гэтых дзвюх былых цвярдынь імперскага праваслаўя пачалося ажыццяўленне вялікага плана перабудовы горада.

Дзевяціпавярховы ўрадавы палац, пабудаваны яшчэ год чатыры таму назад, стаў цэнтральным месцам сталіцы. Тут сканцэнтраваны вышэйшыя рэспубліканскія ўстановы. Пачынаючы з дзевяці гадзін раніцы і да чатырох дня ў гэтым квартале Савецкай вуліцы не спыняецца кіпучы рух. Бесперапынна пад'язджаюць і ад'язджаюць легкавыя машыны, паток дзелавых людзей плыве да пад'езда палаца. Бронзавы манумент Леніна ўзнімаецца перад палацам на вышыню трох паверхаў.

У гэтым месцы пачынае вызначаць будучыя свае абрысы Ленінскі пляц. Дом урада займае амаль што квартал. Ленінскі пляц будзе яго абкружваць. Пляц пачынаецца ад Заходняга моста і даходзіць да Універсітэцкага гарадка, пабудаванага раней за Дом урада. Ад гэтага месца і да тэатральнага сквера — пяць кварталаў Савецкай вуліцы з цямна да цямна запоўнены патокам людзей. Натоўпы ўліваюцца ў вызваленую ад транспартнага руху Ленінскую вуліцу і займаюць усю яе шырыню. Тут сканцэнтраваны буйны магазінны гандаль.

Пляц Волі стаў ціхім месцам магазінаў і ўстаноў. Неўзабаве тут пачне будавацца Дом прафсаюзаў. Пляц гэты будзе злучацца новымі вуліцамі з пляцам Тэатра оперы і балета, які пабудаваны ўжо на былым пляцы Траецкага рынку і цяпер абсталёўваецца. Кошт будаўніцтва тэатра — 13 мільёнаў рублёў. Памерамі будынка і сваім унутраным сцэнічным абсталяваннем тэатр належыць да лепшых узораў сусветных тэатральных будынкаў.

У нас увайшло ў прывычку гаварыць «дом» там, дзе трэба сказаць «палац». Дом Чырвонай Арміі, пабудаваны на Чырвонаармейскай вуліцы, паблізу Драматычнага тэатра і побач з домам ЦК КП(б)Б, ёсць узор прыгажосці і дасканаласці. Гэта цудоўны палац. Побач дома ЦК КП(б)Б пабудавана Дзяржаўная беларуская бібліятэка. Колькасцю кніг, іх каштоўнасцю і падборам бібліятэка займае трэцяе месца сярод бібліятэк Савецкага Саюза.

Беларускія цэнтральныя газеты, Акадэмія навук, кансерваторыя, даследчыя і навуковыя інстытуты, два драматычныя тэатры, Тэатр юнага гледача і Тэатр оперы і балета — усё гэта створана ў наш час.

Восем трамвайных маршрутаў звязваюць гарадскія раёны. Варштаты і абсталяванне для заводаў, мэблю і абутак, адзежу і найлепшыя гатункі абутковага тавару выпрацоўваюць заводы і фабрыкі беларускай сталіцы. Заводскія варштаты, зробленыя ў Мінску, экспартуюцца за граніцу.

Вялікія і стыльныя пабудовы ўзнікаюць на месцы старых. Ад новапабудаванага дома альбо палаца ўся вуліца адразу зменьвае свой выгляд. Перад тварам новага мацней выступаюць яе старыя рысы, адразу відно, якая ўжо яна цесная паводле размаху гарадскога жыцця. Праходзіць год-два, і ад яе ранейшага выгляду не застаецца і следу. Яна ўся забудоўваецца нанава, новыя пабудовы адступаюць углыбіню, вуліца робіцца шырокай і прыгожай. Так стварылася, на месцы былой Падгорнай вуліцы, вуліца Карла Маркса, адна з бліскучых магістралей Мінска.

У «Старым горадзе», на месцы знесеных старых дамоў,— засаджваюцца скверы. Прыгарадныя лясы ўваходзяць у гарадскую рысу як паркі і месцы адпачынку. Былы Камароўскі лес ужо «стаў горадам», і адсюль пачынаецца Пушкінскі праспект — новая вуліца, на якой выраслі будынкі Політэхнічнага інстытута, універсітэцкіх клінік, Дома друку, Акадэміі навук, школ і кватэрных дамоў. Тут знішчаны прынцып старога разумення гарадской ускраіны.

Праз некалькі год гэта будзе бліскучы квартал сталічнага горада, які сваімі манументальнымі будынкамі будзе пачынацца адразу з палеткаў пшаніцы.

Сотні стаханаўцаў беларускай сталіцы высока трымаюць яе прамысловасць. Дзесяткі тысяч шчаслівай моладзі з'язджаецца сюды атрымаць вышэйшую асвету на сваёй роднай мове ў дзесятках вышэйшых навучальных устаноў. Мінск — цэнтр беларускай літаратуры, музыкі і ўсіх відаў мастацтва.

Мінск — першы савецкі горад па дарозе з Заходняй Еўропы ў Савецкі Саюз. Экспрэс «Столбцы — Маньчжурия» спыняецца на пероне Мінскага вакзала, і цікаўныя замежнікі прыпадаюць тварамі да вагонных вокнаў, старзючыся разгледзець першы на іх дарозе савецкі горад.

Да граніцы ад Мінска недалёка. Па той бок граніцы беларускі народ не мае сваёй сталіцы. Як і раней, яго мову называюць там хамскай. Але і на нашым карку калісьці сядзелі польскія паны, а цяпер на нашай зямлі стаіць наша нацыянальная сталіца — вялікі савецкі горад — з цэнтрамі культуры вялікага народа.

Мы патрыёты сваёй краіны. Савецкія народы вялікай сваёй гісторыяй, гераічным змаганнем з прыгнятальнікамі і эксплуататарамі заваявалі паўнакроўнае жыццё сваіх рэспублік. І наш народ, разам з усімі савецкімі народамі, высока трымае свой гераізм і славу.

Мы патрыёты сваёй сталіцы. Шматвяковы горад мы пераўтвараем у бліскучае ўвасабленне сваёй гордасці.

ВАСІЛЬ СЫМОНАВІЧ КЕДРЫК

Кіламетраў за шэсць ад Чырвонай Слабады, на Случчыне, сярод бязмежных калгасных палеткаў стаіць вялікая вёска Бучаціна — цяперашні калгас імя Войкава. Жыты навакол яе аж сінеюць —такія яны ўдалыя. На захад ад Бучаціна сінеюць лясы. Гэта блізкі лясны далягляд ужо на той бок граніцы — там Польшча.

З года ў год калгас цярпеў вялікія няшчасці. Свінні на ферме былі заражаны чумой. Коні хварэлі на анемію. І спатрэбілася доўгае і вялікае напружанне, каб ратаваць жывёлу ад пагібелі.

Вораг арудаваў умела і спрытна. Раённы ветэрынар Андруковіч някепска выконваў заданні сваіх гаспадароў з-за блізкай граніцы. Аднойчы адтуль явіліся ў Бучаціна двое людзей. Яны перайшлі граніцу там, дзе добра ведалі мясцовасць. Гэта былі бучацінскія кулакі, якія ў часы калектывізацыі пайшлі ў Польшчу. Яны мелі заданне ад тых жа самых гаспадароў, якія кіравалі і Андруковічам. Заданне гэта было яснае: спаліць Бучаціна. Каб заблытаць сляды, яны надумаліся грабці жар чужымі рукамі: яны злавілі дванаццацігадовую дзяўчынку і — то грозьбаю, то абяцанкамі на падарункі — угаварылі яе зрабіць падпал. У Бучаціне згарэла 43 сялібы. Гэта было ўлетку 1933 года. Праз месяц бучацінцы напоўнілі свае гумны ўраджаем. І вось зноў пачаўся пажар. Гэты раз згарэла каля пяцідзесяці поўных гумён.

У такой абстаноўцы трэба было ставіць на ногі калгасную гаспадарку, а для таго, каб мець тут поспех, трэба было знайсці ворагаў і вывесці калгас з жудаснага стану. І вось старшынёй калгаса стаў Васіль Сымонавіч Кедрык, тутэйшы калгаснік.

Васіль Кедрык нарадзіўся ў 1901 годзе ў сям'і бедняка, які на сваім дробным кавалачку поля рабіў прыхваткамі, а найбольш ліў пот на зямлі пана Ліпніцкага. З дзесяці год Васіль Кедрык пачаў пасвіць жывёлу на хутары Вайцахоўка, у кулака Кныша. За лета Кныш плаціў Васілю 9 рублёў.

Зімой, спрацаванае за лета, напалоханае горам, няшчаснае дзіця рвалася да навукі. У парваным халаціку Васіль

хадзіў у трохкласнае вучылішча. І калі ён пасля гэтага вучылішча захацеў вучыцца далей, бацька паглядзеў сыну ў вочы і з сумам сказаў, што ніякай рады на гэта няма, бо і так ледзьве можна пражыць на свеце. Васіль пайшоў у вёску Садавічы вучыцца на шаўца.

Калі адбылася Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя, Васілю было 16 год. З таго часу і да 1929 года Васіль Кедрык працаваў на зямлі, выключаючы час, калі ён быў у Чырвонай Арміі.

У 1929 годзе ў Бучаціне арганізаваўся калгас, і адным з першых яго заснавальнікаў быў Васіль Сымонавіч. Ён працаваў на полі шчыра і аддана, і вось калгаснікі робяць яго брыгадзірам. Яго брыгада стала перадавой і ўзорнай.

Аднойчы, калі няпрошаныя госці з таго боку граніцы спалілі вёску Бучаціна, некаторыя хісткія і слабавольныя людзі з калгаса, напалоханыя і даведзеныя няшчасцем да адчаю, не хацелі выходзіць на працу, махнуўшы рукою нават на тое, што на полі асыпаецца пераспелае жыта. У гэты цяжкі момант брыгадзір Васіль Кедрык здолеў арганізаваць сваю брыгаду на ўборку хлеба з поля. Ураджай выратавалі.

Калгаснікі выбралі Васіля Кедрыка намеснікам свайго старшыні, а пасля і старшынёй праўлення калгаса. Так у працы і змаганні вырастае чалавек, якога грамада любіць і якому давярае.

Калгас з поспехам выйшаў з шматлікіх няшчасцяў, якія прынеслі яму дыверсанты. Летась ужо калгаснікі атрымалі на працадзень збожжа каля двух кіло.

У гэтым годзе чакаецца вялікі ўраджай і яшчэ больш важкі працадзень.

Так выйшла вёска Бучаціна на добрую дарогу. Так яна ідзе далей па гэтай шчаслівай дарозе.

Блізасць граніцы накладае адмысловую пячаць на яго працу як старшыні калгаса. Памятаючы сваё пакутнае маленства, успамінаючы беднасць і гора, у якіх гадаваліся і раслі яго таварышы, у якіх жылі бацькі і дзяды, бачачы, што з-за блізкага лесу можа ў кожны момант з'явіцца агідны госць з атрутай для жывёлы і з куляй для чалавека, Васіль Сымонавіч не шкадуе сваёй энергіі на тое, каб якое-небудзь новае чорнае здарэнне не парушыла спакойнага жыцця радзімы.

Змяркаецца. Лес на даляглядзе зацягваецца сіняй смугою. Калгаснікі пасля працы збіраюцца на кароткі момант

на двор праўлення калгаса. Сярод іх і Васіль Сымонавіч Кедрык. Ён паведамляе аб тым, што атрымана новая падзяка ад начальніка пагранатрада за добрую дапамогу пагранічнікам у змаганні з дыверсантамі.

Вялікая адказнасць ляжыць на старшыні калгаса. Ён гэта адчувае. Ён не спіць часам начамі. Ён больш за ўсіх адказвае ў сваім калгасе за спакой, за ўраджай, за тое давер'е, якім яго абкружылі аднавяскоўцы.

Васіль Кедрык ад узбуджанасці не можа заснуць. Ён выходзіць на двор. Пачынаецца світанне. Прасторы поўняцца пахам жыта, якое сцяною стаіць навакол хат, усё ў красе. Добра кусціцца ярына. «Будзе ўраджай,— думае Васіль Кедрык.— І калі будзе наша пільнасць, то будзе шчасце і спакой».

— Старшыня нас не падвядзе. Ён дапаможа нам ісці па правільнай дарозе,— сказаў стары калгаснік тав. Гарбуз на тым сходзе, дзе Васіля Сымонавіча вылучалі кандыдатам у дэпутаты Вярхоўнага Савета БССР.

І гэта сапраўды так. Чалавек, які ўсёй сваёй істотай звязан з народам, заўсёды будзе верным яго сынам.

Н. В. ГОГОЛЬ

К 130-летию со дня рождения

Среди великих русских писателей прошлого, воспитанных неумирающим гением народа, Николаю Васильевичу Гоголю принадлежит одно из славных и почетных мест. Наряду с выдающимися своими современниками А. С. Пушкиным и М. Ю. Лермонтовым он вырос на народной почве, вдохновился жизнью и борьбой народа, в нем нашел смысл и своей личной жизни и деятельности.

Николай Васильевич Гоголь родился 31 марта 1809 года в селе Сорочинцы, Полтавской губернии. Нудное домашнее воспитание под руководством невежественного семинариста восполнялось живыми и яркими впечатлениями жизни народа, его труда, быта, легенд и песен. В 1828 году Н. В. Гоголь окончил гимназию в Нежине и направился в Петербург. Холодно и неприветливо встретил Петербург молодого Гоголя. Более года не мог найти он работы. Наконец, он устроился в качестве канцеляриста в одном из петербургских департаментов. Служба произвела на Гоголя самое удручающее впечатление. С горечью жалуется он в письме своей матери на то, что вынужден «переписывать старые бредни и глупости господ столоначальников».

Вступление Н. В. Гоголя в жизнь совпало с периодом жестокой эксплуатации народов царской России.

Трагические образы казненных Николаем I декабристов еще волновали сердца передовых русских людей. Стараниями Николая I Россия превращалась в огромную казарму, в которой, под непрекращающийся треск барабанов, секли солдат, насмерть забивали крестьян, изнемогающих под ярмом крепостнического гнета. По стране рыскали жандармы Николая I в поисках «бунтовщиков». Уделом передовых людей русского народа становилась тюрьма, каторга, виселица.

Дикость, застой, казнокрадство, невежество и ограбление масс утверждались как незыблемые основы государственности, помещиком, всей чиновной бюрократией, выпирающим на передний план купцом-приобретателем. Это была, по выражению самого Гоголя, «презренная жизнь, жизнь, исполненная пустоты и праздности».

В такой атмосфере начиналась литературная деятельность Н. В. Гоголя. После неудачной поэмы «Ганс Кюхель-

гартен» Н. В. Гоголь упорно и настойчиво продолжает работу над целым рядом произведений, из которых составились затем «Вечера на хуторе близ Диканьки».

«Вечера на хуторе близ Диканьки» прочно утвердили место Н. В. Гоголя в литературе. После выхода «Вечеров» А. С. Пушкин писал в одном из своих писем: «Сейчас прочел «Вечера близ Диканьки». Они изумили меня. Вот настоящая веселость, искренняя, непринужденная, без жеманства, без чопорности. А местами какая поэзия, какая чувствительность! Все это так необыкновенно в нашей литературе, что я доселе не образумился».

Жизнь, быт и нравы украинского народа дали писателю неисчерпаемый запас образов, они дали ему тот выразительный яркий язык, который определил успех книги. Именно в народе нашел он простых и самоотверженных людей, с искренними и сильными чувствами, людей, свободных от алчности и эгоизма эксплуататоров. Это настоящие мужественные люди, люди-герои. Их первое и наиболее благородное качество — тесная связь с народом. Борьба за родину, за счастье и процветание народа — вот чем живут эти люди. В «Страшной мести» есть чрезвычайно показательное в этом смысле место. Пан Данило бросил в тюрьму отца своей жены Катерины, предателя и изменника родины. Катерина, тронутая лицемерным раскаянием отца, выпустила его на свободу. Какой бурей гнева был охвачен Данило, узнав о бегстве изменника. «Он убежал, проклятый антихрист. Ты слышала, Катерина, он убежал,— сказал пан Данило, приступая к жене своей. Очи метали огонь; сабля, звеня, тряслась при боку его». Одна мысль о том, что кто-нибудь из казаков мог только подумать об освобождении изменника, заставляет его тут же заявить: «...Я бы и казни ему не нашел!»

А когда затем Катерина испуганно его спрашивает: «А если бы я?» — он сурово отвечает:

« — Если бы ты вздумала, тогда бы ты не жена мне была. Я бы тебя зашил тогда в мешок и утопил бы на самой середине Днепра!»

Горячая любовь к родине, глубокая ненависть к врагам ее нашли в этих словах Данилы наиболее полное выражение.

«Вечера на хуторе близ Диканьки» — это, по выражению Белинского, «порождение легкой, светлой, юношеской фантазии, веселые песни на пиру еще неизвестной

жизни». Действительно, молодой Гоголь еще мало был знаком со всеми мерзостями николаевского режима. Правда, сквозь непринужденную веселость «Вечеров» уже прорывались очень грустные нотки раздумий над пустотой окружающей жизни. И чем дальше, тем все более писатель начинает смотреть «на жизнь взором глубоким, пронзительным и грустно-важным...» (Белинский), тем взором, который сделал из Гоголя блестящего сатирика крепостнической и варварской России помещиков, купцов и бюрократов и утвердил за Гоголем славу писателя, прочно закрепившего критическое направление в русской литературе.

Вершиной сатирического творчества Гоголя явилась гениальнейшая комедия «Ревизор» — классический образец этого жанра. К концу 1835 года комедия была готова. Долго, тщательно и упорно работал Гоголь над «Ревизором». Произведение получилось не только «смешнее черта», как писал о ней сам автор Пушкину, но оно стало, во-первых, острой социальной сатирой, беспощадным и суровым обвинительным актом против царской России. Перед зрителем встала ужасающая картина произвола, дикости, казнокрадства, пошлости «пьяной и тягостной администрации» (Герцен). Впечатление, произведенное «Ревизором», было потрясающим. Как гениальный художник он дал настолько яркую, правдивую жизненную картину тогдашней бюрократически крепостнической России, что комедия его стала отрицанием всей социальной системы, утверждавшей бесправие и жестокую эксплуатацию трудящихся масс. Так именно была воспринята комедия передовой революционно-демократической интеллигенцией, поднявшей горькую правду «Ревизора» как знамя в борьбе за народные идеалы.

Огромная ненависть крепостников к «Ревизору» была прекрасным мерилом его социальной и художественной значимости. Нападки реакционной критики принесли немало огорчений писателю. Однако это не сломило волю художника. Сатирическая линия его творческого дарования нашла свое дальнейшее развитие в «Мертвых душах». Много хлопот пришлось положить самому Гоголю и его друзьям на то, чтобы добиться разрешения на печатание произведения. И это было неудивительно. На огромном полотне «Мертвых душ» был нарисован омерзительный облик крепостнической России. Человеческое скудоумие, духовная нищета и вырождение предстали перед читателем в омер-

зительных типах «хозяев» страны. В лице паразитически-бездеятельного Манилова, ничтожного и вздорного Ноздрева, утратившего человеческий облик скряги Плюшкина, обжоры, клеветника и «кулака» Собакевича, сладкоречивого афериста и жулика Чичикова Гоголь показал самые разнообразные экземпляры хищников-крепостников «рабов власти без достоинства и тиранов без сострадания своих крепостных, высасывающих жизнь и кровь народа с той же естественностью и наивностью, с какой питается ребенок грудью своей матери» (Герцен).

Подобно образам «Ревизора» образы «Мертвых душ» стали нарицательным обобщением ограниченности, человеческого вырождения — черт, типичных для эксплуататорского общества. Вот почему эти гоголевские образы так широко вошли в жизненный оборот. Ленин в борьбе с либеральствующими представителями буржуазии часто использовал гоголевские образы. Товарищ Сталин в своем докладе на VIII Чрезвычайном съезде Советов «О проекте Конституции Союза ССР» дал блестящую характеристику клеветнической зарубежной печати, которая склонна была расценивать проект Конституции, как «сдвиг вправо». «А знают ли вообще эти господа,— говорил товарищ Сталин,— чем отличается левое от правого?» И далее товарищ Сталин приводит пример из «Мертвых душ». «Если вспомните, кучер Селифан счел нужным отчитать Пелагею за смешение правого с левым, сказал ей: «Эх ты, черноногая... не знаешь, где право, где лево». Мне кажется, что следовало бы так же отчитать наших незадачливых критиков, сказав им: «Эх, вы, горе-критики... не знаете, где право, где лево». И совсем еще свежи в памяти слова тов. Жданова на XVIII съезде партии. Характеризуя тип клеветника, пролезшего в партию, он обратился к образу Собакевича из «Мертвых душ» Гоголя. «Очевидно,— говорил тов. Жданов,— праправнуки Собакевича дожили и до наших времен, кое-где даже пробрались в партию. Надо взять метлу покрепче и вымести из нашего партийного дома подобный мусор».

«Мертвые души» Гоголя — блестящая сатира на феодально-крепостнический мир и одновременно выражение огромной любви писателя к своей родине. В многочисленных лирических отступлениях раскрывается глубокая привязанность писателя к своему народу. Каким неподдельным, поистине патетическим чувством любви к родине и

народу проникнуты слова Гоголя, обращенные к России: «Русь, Русь, вижу тебя из моего чудного прекрасного далека, тебя вижу: бедно, разбросанно и неприютно в тебе... Но какая же непостижимая тайная сила влечет к тебе... Русь! Чего же ты хочешь от меня. Какая непостижимая связь таится между нами? Что глядишь ты так и зачем все, что ни есть в тебе, обратило на меня полные ожидания очи? И еще, полный недоумения, неподвижно стою я, а уже главу осенило грозное облако, тяжелое грядущими дождями, и онемела мысль пред твоим пространством. Что пророчит сей необъятный простор? Здесь ли, в тебе ли не родиться беспредельной мысли, когда ты сама без конца. Здесь ли не быть богатырю, когда есть место, где развернуться и пройтись ему? И грозно объемлет меня могучее пространство, страшною силой отразясь во глубине моей, неестественной властью осветились очи мои: У! Какая сверкающая, чудная незнакомая земле даль! Русь!»

Сколько неисчерпаемой и гордой веры и силы народа-богатыря в этих словах писателя, какая пламенная надежда на величественное будущее своей родины! Гоголь был великим патриотом своей родины. Только при этом условии он мог создать произведение «чисто русское, национальное, выхваченное из тайника народной жизни, столько же истинное, сколько патриотическое, беспощадно одергивающее покровы с действительности и дышащее страстною, нервистою, кровною любовью к плодовитому зерну русской жизни» (Белинский). Любовь к родине и народу — вот то основное, что вносит в творчество Гоголя истинное величие и благородство.

Начиная «Вечерами» и кончая «Мертвыми душами», Гоголь остается верным своему великому патриотическому чувству. А какая величественная эпопея народной борьбы показана Гоголем в исторической повести «Тарас Бульба». «Тарас Бульба» — это поистине пламенная песнь любви к родине и ненависти к захватчикам. Это восторженный, идущий из самых глубин души и сердца писателя гимн народной доблести, гимн защитника родины.

Эта священная идея любви к родине делает Гоголя нашим великим современником. Он живет в многомиллионном нашем советском народе, который пламенную мечту писателя о счастье человечества сделал живой, чудесной былью, создав под водительством партии Ленина цветущую страну социализма.

ДУМКІ ПРА ПАЎЛЮКА ТРУСА

Дзесяць год таму назад, на дваццаць пятым годзе жыцця, памёр выдатны беларускі паэт Паўлюк Трус. Гэта была вялікая страта для беларускай літаратуры, якая адчуваецца і сёння. Паўлюк Трус быў выдатным талентам, ён рос бурна і моцна, ён ужо дайшоў да сваёй спеласці, ужо быў на грані свайго вялікага росквіту, ён ужо раскрываўся ва ўсёй сваёй шырыні. Перад гэтым талентам і ў ім былі вялікія магчымасці.

Паўлюк Трус прыйшоў у літаратуру ў 1924 годзе. Гэты талент быў тады яшчэ стыхіяй, ён, як крыніца, бурна выходзіў з нетраў народнага жыцця і плыў кіпучым струменем. І вельмі скора ён пачаў уваходзіць у роўную шырыню берагоў паэтычнай дзейнасці.

Самай важнай і цікавай рысай паэзіі Паўлюка Труса была яе народнасць. Ён быў увесь у сучаснасці. Рэвалюцыя, родная прырода, народны быт — вось тыя моманты, якія поўным голасам гучаць у яго паэзіі. Тонкая лірыка і эпічнасць з глыбокімі адценнямі народнага гумару — здабыткі яго паэтычнага слова.

Момант з'яўлення ў беларускай паэзіі Паўлюка Труса быў часам, калі ў нашай краіне толькі што скончылася грамадзянская вайна, калі вызвалены і шчаслівы народ, пасля вялікіх сваіх ваенных перамог, браўся за мірную працу па пераўтварэнню сваёй радзімы. Гэту радасць перамогі востра адчувала душа паэта.

Гасне цемры панаванне,
Шчасцем поўніцца душа,—

гучыць музыка Трусавай паэзіі (верш «Асенняя праца»).

Якія элементы ўваходзяць у паняцце «народнасці» паэзіі і наогул літаратуры? Трэба памятаць, што народ не ёсць штосьці абстрактнае. Рэвалюцыя — гэта ёсць канкрэтная дзейнасць народа. Народ жыве ў пэўных прыродных умовах. Народ мае свой быт. Народ мае сваю мову. Творчасць Паўлюка Труса мела гэтыя моманты за свае вытокі. Яго творчасць грунтавалася на матывах рэвалюцыі. Гэта былі вершы і паэмы, у якіх рэвалюцыйныя матывы не гучалі аб-

страктна. Гэта была сама канкрэтнасць, выражаная мастацкім словам. Народ робіць рэвалюцыю ў пэўных умовах і ў пэўным часе. І калі паэт піша аб «краіне бяссмертнага Леніна» («Сёмая гадавіна»), калі ён піша:

...Гэта звоніць кужэльная вёска,
Да Кастрычніка туліцца ўся...—

то гэта ідзе ад самой прыроды Трусавай паэзіі, якая заўсёды была звязана з канкрэтным бытам народа. У тыя часы вёска была яшчэ кужэльная, яна толькі што яшчэ скінула з сябе панскае панаванне і:

На ўлонні тых жывых, чырвоных гоняў,
Дзе ўчора бура нам спраўляла баль,—
Жыццё хвалюецца і пеніцца сягоння,
З грудзей зямлі змывае смутак-жаль...

«Золак вясны»

Чытаючы вершы Паўлюка Труса аб рэвалюцыі, мы адчуваем, што гэта адбываецца дзесьці тут, блізка, каля нас, што тут дзейнічаюць людзі, нам добра вядомыя, мы адчуваем усёй душой, што гэта ідзе да новага шчаслівага жыцця родны нам чалавек-просталюдзін, аптымізмам і радасцю якога поўніцца ўсё навакольнае. Мы адчуваем, што ў гэтым працэсе быццам бы (і сапраўды!) удзельнічаюць і палі, і лясы, і азёры, і рэчкі, і ветры, і шырокія разлогі. Больш таго, мы адчуваем нават каларыт пары года і пах быту. Мы бачым палявыя дарогі і ўзлескі, чуем гоман лясоў і гукі машын, мы чуем мову, поўную высокай лірычнай узнятасці і тонкага бытавога гумару. Паўлюк Трус, гэты тонкі лірык, быў у той жа час і самым сапраўдным эпікам, і вельмі часта ў адным і тым жа творы гэтыя дзве плыні зліваліся ў адно музычнае гучанне.

Вобразы Паўлюка Труса заўсёды канкрэтныя. Вобраз правадыра ў яго паэтычным мысленні асацыіруецца з жыццём і бытам народа. Ён мысліць правадыра ў народзе:

Песню «Ленін» красулі-дзяўчаткі
Прапяюць у жніво пад капною,—
Прапяе і пастух каля статку
Пад зялёнакудравай вярбою...

«На смерць Леніна»

Дзіўная рэч, але наша крытыка чамусьці заўважала толькі адзін бок паэзіі Паўлюка Труса, яе лірычнасць, тады калі нельга поўнасцю ацаніць яе, ігнарыруючы яе эпічнасць. Тым больш гэта дзіўна, што гэтыя дзве плыні ў творчасці Труса нельга аддзяліць адну ад другой.

Многія вершы Паўлюка Труса ёсць апавяданні аб пэўных здарэннях і падзеях, многія яго вершы — гэта жанравыя карціны, карціны быту, карціны працы.

Паўлюк Трус быў такім талентам, які бурна рос і фарміраваўся. Ён убіраў у сябе лепшыя здабыткі літаратуры. Літаратурныя густы Паўлюка Труса лішні раз выяўляюць прыроду яго таленту. У літаратуры яго цікавіла тое, што было сапраўды народным. Вось чаму ён так любіў Тараса Шаўчэнку. Яго вабіла да сябе лірыка-эпіка вялікага ўкраінскага паэта. Паўлюк Трус дэкламіраваў на памяць «Макара Чудру» і «Песню аб Сокале» Максіма Горкага і цэлыя раздзелы з «Новай зямлі» Якуба Коласа. Пушкінскую «Палтаву» ён называў недасягальным шэдэўрам. Някрасаў быў яго любімым паэтам. Сваім вострым паэтычным чуццём ён адчуваў сапраўдную вялікую паэзію. Адным з яго любімых паэтаў быў і Максім Багдановіч.

Бадай самым выдатным творам Паўлюка Труса была паэма «Дзесяты падмурак». У гэтым творы грамадскія матывы гучаць найбольш шырока. Паэма напісана да дзесяцігоддзя Кастрычніцкай рэвалюцыі. Гэта быў час, калі пачыналася вялікае індустрыяльнае будаўніцтва, калі краіна ўжо залячыла раны пасля войнаў, голаду і разрухі.

Дні прайшлі, адшалясцелі зоры
На гарачых крыллях навальніц.
І пульсуе радасць у прасторах,
Залатыя свецяцца агні.

Асоба паэта раствараецца ў жыцці краіны:

І тады я стану пад гарою,
Каб пазбыцца смутку і журбы,
Буду слухаць песні Асінстрою,
Захаплюся музыкай турбін.

У гэтай паэме поўна выяўлена лірычнае «я» паэта, і лірыка паэмы знайшла і знаходзіць водгук у пачуццях масавага чытача, яна раствараецца ў настроях яго. І ў гэтым сіла і важнасць паэмы.

Яго лірыка чаруе чытача. Вы можаце чытаць яго вершы аб прыродзе, дзе, здавалася б на першы погляд, ёсць толькі адно захапленне паэта хараством прыроды, і ў працэсе чытання вы пачынаеце адчуваць гэта як штосьці вельмі важнае і неабходнае. Гэта — захапленне роднай прыродай чалавека, які бачыць, што рэвалюцыя прынесла

шчаслівае жыццё ў родную краіну, дзе чалавек зжыўся з хараством яе прыроды.

Сярод гэтай прыроды співаюць жнеі, выходзяць на працу хлопцы-юнакі, «яна», гэта значыць вясковая жанчына, пачувае сябе гаспадыняй на сваёй савецкай зямлі:

Яе сёння шырокае поле
Грамадзянскаю працаю кліча...

І ўсюды чуецца:

Звон шырокі, сэрцу родны,
Звон глыбокі, малады,—

гэта гукі вольнай, радаснай працы. І ўсё гэта сярод роднай прыроды. Гэта нацыянальны момант у творчасці Паўлюка Труса.

Шмат месца ў творчасці паэта займала змаганне са спадчынай старога свету — былой вясковай цемрай, са старым бытам. Паўлюк Трус працаваў у штодзённай прэсе, актыўна жыў «злобай дня».

Творчасць і грамадская праца характарызуюць паэта. У вершы «Пасля буры» чытаем:

Сціхлі грымоты сярдзітыя,
Сэрца не страшыць іх водгулле,
Дожджыкам буйным абмыты, я
Смела вяслую ў прыволле.

У гэтым вершы, мажа, паўней як дзе раскрываецца асоба самога паэта. Адгрымелі громы рэвалюцыі — і гэта была ачышчальная сіла. Свет стаў чыстым. Абмыты гэтым буйным дажджом, паэт-юнак плыве ў шчаслівае прыволле радаснага жыцця.

У паэме «Дзесяты падмурак» паэт гаварыў:

...О, край, калі ж ты станеш
Краем фабрык дымных і машын?

Заўчасная смерць не дазволіла паэту дажыць да нашых дзён, калі БССР стала краем фабрык дымных і машын, калі краіна стала індустрыяльнай і магутнай, калі гераіня адной з паэм паэта, сірата Алеся, стала знатным, шчаслівым чалавекам, калі жыццё стала цудоўным і поўным, калі здзейсніліся лепшыя мары паэта — тое, што ён бачыў і адчуваў у зародках і што вітаў усёй душой.

Мы любім Паўлюка Труса як выдатнага, таленавітага паэта і чыстага душой чалавека, як чалавека і паэта нашай савецкай радзімы. Мы шануем яго слаўную памяць.

ГІСТАРЫЧНАЯ СПРАВЯДЛІВАСЦЬ

Шчаслівы, радасны момант!

Адбылася вялікая гістарычная справядлівасць.

Адбылася вялікая справа вызвалення народаў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны.

Два дзесяцігоддзі панская Польшча трымала ў жудасных пакутах беларускі і ўкраінскі народы, якія апынуліся пад уладай польскай дзяржавы. Гэта дзяржава бязлітасна і неміласэрна душыла народы. Раз'юшанае польскае панства адабрала ў народа ўсё: і зямлю, палітую яго потам і крывёю, і чалавечую долю. Топчучы паганымі нагамі свяшчэнную зямлю беларускага і ўкраінскага народаў, польскае панства імкнулася адабраць ад народа і яго чалавечую годнасць, называючы яго «быдлам».

Слаўная наша Чырвоная Армія пайшла на вызваленне нашых братоў — беларусаў і ўкраінцаў. Жудасны цяжар прыгнечання спадае з плеч чалавека. Наш родны, любы брат, аб якім так балела заўсёды сэрца, робіцца шчаслівым і радасным. Народ варочаецца да жыцця.

Ад усёй душы, ад самых лепшых пачуццяў, просіцца слова:

Падзяка і слава вялікай Камуністычнай партыі, якая няспынна дбае аб шчасці народаў! Няхай жыве наша слаўная Чырвоная Армія!

Жыві ў шчасці, красуй у радасці, вызвалены, вольны народ!

НА ТРЫБУНЕ «ПРОСТЫ ЧАЛАВЕК»

«Просты чалавек». Колькі ў гэтым слове вялікага сэнсу! Быў жа час, што ўвесь беларускі народ зваўся «простым народам», ці яшчэ інакш, «тутэйшым народам». З стагоддзя ў стагоддзе «простым чалавекам» на беларускай зямлі зваўся той, хто мазалём і крывёю здабываў хлеб панству і чыноўніцтву, а сам быў галодны і раздзеты. Польскае панства не задаволілася нявінным тэрмінам «просты чалавек», яно назвала гэтага чалавека «быдлам». Сталін казаў: «Народ — бяссмертны». Беларускі народ за стагоддзі нацыянальнага і сацыяльнага прыгнечання не толькі не страціў сваёй нацыянальнай годнасці і свайго нацыянальнага твару, а яшчэ мацней вызначыў яго. Народ Савецкай Беларусі прынёс у сацыялізм сваё вялікае нацыянальнае багацце — сваю мову, сваё мастацтва, свае вялікія сілы, свой вялікі аптымізм, сваю працавітасць і здольнасць. Гэтыя народныя якасці яшчэ больш расцвілі і ўдасканаліліся ў эпоху, якая з'яўляецца эпохай вялікай волі чалавека. «Просты чалавек» стаў вялікім чалавекам у вялікай дзяржаве. Слава былых каранаваных заканадаўцаў меркне перад славай «простага чалавека», які ў нас з дзяржаўнай трыбуны выражае волю народа. Былыя каранаваныя заканадаўцы будавалі свае дзяржаўныя акты на народных касцях. Наша савецкая дзяржава мае за сваю аснову чалавечае шчасце.

12 лістапада 1939 года на Унечарговай Трэцяй Сесіі Вярхоўнага Савета Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі адзін момант быў асабліва велічным, поўным асабліва вялікага сэнсу. Гэты момант астанецца назаўсёды ў памяці. На дзяржаўную трыбуну ў вялікай зале Дома ўрада БССР узышоў «просты чалавек». Гэта — выбраннік народа Заходняй Беларусі і галоўны дакладчык на Сесіі — селянін вёскі Гулі, Слабадской воласці, Вілейскай вобласці — Малевіч. Менш як два месяцы таму назад гэты чалавек быў бяспраўны і няшчасны — ён быў падданы спрадвеку ненавіснай нашаму народу польскай панскай дзяржавы. Цяпер ён прыехаў перадаць Сесіі просьбу ўсяго народа Заходняй Беларусі прыняць Заходнюю Бела-

русь у састаў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі.

Як слаўна і горда гучала з яго вуснаў беларуская мова, і асабліва ў гэтым месцы і ў гэты вялікі гістарычны момант, на вялікім сходзе Беларускага парламента, на сходзе дзеячаў Беларускай Сацыялістычнай Дзяржавы! Мы стараліся ўгледзецца ў рысы твару гэтага чалавека, якому народ даверыў вялікую сваю справу. Якая веліч у гэтым слаўным твары!

Бурная авацыя ўсёй залы рванулася насустрач яго словам. Выдатныя людзі рэспублікі, яе дзяржаўныя дзеячы — члены Вярхоўнага Савета Беларусі — уся зала ўстала з сваіх месц. Бурная авацыя, крыкі «ўра», радаснае захапленне ніяк не маглі заціхнуць. Стаялі каля сваіх месц военачальнікі Чырвонай Арміі, якая нядаўна вызваліла Заходнюю Беларусь, стаялі лепшыя работнікі сацыялістычных палёў, сацыялістычных фабрык і заводаў, стаялі дзеячы савецкай навукі і мастацтва — члены савецкага парламента. Крыкі «ўра», нястрымны гром апладысментаў! І перад усімі на трыбуне — гэты, дарэчы, яшчэ «просты чалавек», які ў момант вырастае ў вялікую фігуру ў дзяржаве.

— Ад імені народа Заходняй Беларусі я прашу прыняць Заходнюю Беларусь у састаў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі,— гаворыць ён.

Авацыя ўсёй залыператвараецца ў нястрымную стыхію.

Стыхія бушуе з новай сілай. Чалавек на трыбуне горда ўзнімае галаву. Бляск яго вачэй робіцца магутным. Дзесьці на векі вечныя ў небыцці Рыдз-Сміглы і Масціцкія, якія не давалі гэтаму чалавеку чалавекам звацца. Чалавек назваўся чалавекам! Просты чалавек стаў дзяржаўным дзеячам! Народ лікуе! Шчасце і радасць! Вялікі момант! Так, сам народ вырашае свой лёс!

МАЕ ТВОРЧЫЯ ПЛАНЫ НА 1940 ГОД

У 1939 годзе адбылася ў жыцці беларускага народа вялікая падзея, якая мае непасрэднае дачыненне да нашай літаратуры. Гэта — з'яднанне ўсяго беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы. Мы ўсе марылі аб той часіне, калі на заходняй беларускай тэрыторыі згіне навекі панаванне польскага панства. Але са смуткам думалася: гэта будзе праз доўгі час, можа пройдзе многа дзесяткаў год, пакуль гэта здзейсніцца.

У мінулым 1939 годзе я працаваў над раманам аб жыцці дзвюх родных сясцёр. Адна жыла ў Савецкай Беларусі, а другая ў Заходняй Беларусі. Паводле майго замыслу, кніга павінна была закончыцца тым, што старэйшая сястра з Заходняй Беларусі, пасля гібелі яе сям'і (да гібелі лагічна і заканамерна давёў сям'ю лад польскай панскай дзяржавы), ідзе ў бальшавіцкае падполле, дзе ёй, як я думаў, прыйдзецца доўгія гады змагацца за вызваленне свайго народа. Гістарычныя падзеі адбыліся хутчэй чым думалася. І гэта дало новы змест маёй кнізе. Гераіня рамана, заходнебеларуская сястра, становіцца членам Народнага Сабрання, якое ўстанавіла ў Заходняй Беларусі Савецкую ўладу.

Над заканчэннем гэтага рамана я буду працаваць у пачатку новага, 1940 года. Пасля гэтага буду працаваць над раманам «Вялікае выгнанне» — аб імперыялістычнай вайне і падрыхтоўцы Кастрычніцкай рэвалюцыі. Над раманам гэтым я ўжо працаваў ў мінулыя гады. Апроч таго, у планах маёй працы на 1940 год ёсць п'еса на тэму аб вызваленні Заходняй Беларусі з-пад польскага прыгнёту.

Таксама мяркую скончыць у гэтым годзе пачатую яшчэ ў 1938 годзе крытычную працу аб «Новай зямлі» Якуба Коласа — аб гэтым найвыдатнейшым творы нашай літаратуры, які, на маю думку, яшчэ не быў правільна ацэнен.

АБ ЭДУАРДУ САМУЙЛЁНКУ

Прайшоў год з дня смерці Эдуарда Самуйлёнка, і да жудасці цяжка аб гэтым думаць. Час — найлепшы доктар, але год — занадта малы час, каб залячыць смутак аб дарагім і выдатным чалавеку. І яшчэ быццам чакаеш, што прыйдзе ён і, са звыклай сваёй ноткай жарту, скажа:

— Здароў, стары, ну, што парабляеш? А ведаеш, каб яны гарэлі, з маёй галавы не вылазяць мае землякі. Нават аднаго я сніў.

Яго «землякі» — гэта тыпы, якія ён калі-небудзь бачыў у жыцці, якія пэўнымі сваімі рысамі назаўсёды засталіся ў яго памяці. Тут былі і сапраўдныя землякі, сяляне з Полаччыны, але многа было і людзей з іншых мясцовасцей, дзе прыходзілася іх бачыць. Многа было ленінградцаў (у гэтым горадзе Эдуард Самуйлёнак жыў некалькі год у часы свайго маленства). Ён падоўгу, бывала, расказваў аб гэтых сваіх «земляках», і з выразу яго твару, і з тону слоў можна было бачыць, што да рэальных рысаў жывога чалавека, якога ён ведае, усё больш і больш дадаецца фантазіі расказчыка і... тут пачынаецца ўжо творчасць. Смешная рыса вырастае ў непамерны камізм, звычайная непрыемнасць ператвараецца ў вялікае гора. Так умеў ён рысаваць карціны людскіх спраў.

Аднойчы ён сказаў:

— Адна толькі вёска, дзе я нарадзіўся і вырас, можа даць тыпаў на паўсотню раманаў. Ты не палохайся, што гэта з адной вёскі і раманы могуць выйсці аднародныя сваім матэрыялам. Перш за ўсё, гэта чалавечыя тыпы, якія можна ставіць у розныя ўмовы і сітуацыі.

Ён насіў у сабе вялікія магчымасці, гэта быў сапраўдны талент. Гэта быў інжынер, які глядзіць на кавалак металу і думае аб тых магчымасцях, якія затоены ў гэтым кавалку. У фантазіі інжынера ўстаюць машыны і прылады, што будуць зроблены з металу. Малады пісьменнік думаў аб тых карцінах жыцця, якія ён нарысуе ў сваіх раманах.

Творчыя планы Эдуарда Самуйлёнка былі вельмі шырокія, і ў гэтых планах ён перш за ўсё быў рэалістам. Яго, напрыклад, цікавіў тып селяніна, які некалькі год упарта

не хацеў ісці ў калгас, але жыў побач з калгасам, у роднай яму вёсцы, і з дня ў дзень наглядаў усё, што рабілася ў калгасе. Ён сам таго не заўважаў, што душой сваёй даўно ўжо стаў калгаснікам. Яму вельмі добра былі відны тыя непаладкі, што былі ў калгасе. Іх ён заўважаў, можа, лепш, як хто іншы. І, нарэшце, ён не вытрымаў. Сумленне сказала яму, што ён павінен ісці ў калгас, каб навесці там сапраўдныя парадкі. Эдуард Самуйлёнак расказваў пра гэтага чалавека, які сапраўды вельмі многа карысці прынёс калгасу. Ён гаварыў, што гэты тып, ці, як ён казаў, «гэты мой зямляк», цікавіў яго як тып «звычайнага чалавека».

— Вось тып, на аснове якога я ствару вобраз савецкага патрыёта. Часамі чалавек быццам бы чым-небудзь і незадаволен, нешта бурчыць сабе пад нос, а калі прыйдзецца да справы,— ён выявіцца як сапраўдны патрыёт радзімы. І за яе аддасць жыццё.

У Эдуарда Самуйлёнка гэта былі самыя першапачатковыя абрысы аднаго з тых твораў, якія ён меркаваў напісаць. Тут яшчэ не было канкрэтных раманных сітуацый, быў толькі пачатак ідэйнага замыслу, які ўзнік тады, калі пісьменнік пазнаёміўся дзесьці на Полаччыне з успамянутым вышэй калгаснікам.

Аб сваіх творчых планах на самы бліжэйшы час Эдуард Самуйлёнак, незадоўга да сваёй смерці, так пісаў: «Гэты год — найбольш прадукцыйны ў маёй творчасці. У сакавіку я скончыў работу над першай кнігай рамана «Будучыня». Зараз заканчваю п'есу «Пагібель воўка», прызначаную для Дзяржаўнага драматычнага тэатра. Яшчэ ў гэтым годзе мяркую распачаць работу над сцэнарыем для кінастудыі «Савецкая Беларусь».

Але мы ўсе добра ведалі, што Эдуард меркаваў неўзабаве брацца за другую кнігу рамана «Будучыня», а пасля гэтага,— часта казаў ён,— будуць раманы, дзе будуць дзейнічаць «мае землякі». Заўчасная смерць не дала здзейсніцца гэтым планам. Раман «Будучыня» ён пісаў ужо хворым. Ён жыў тады ў Пухавічах, ён прыехаў сюды, каб, як сам казаў, «застацца аднаму са сваім раманам». Ужо тады ён вельмі хутка стамляўся і не мог падоўгу сядзець за працай. А п'есу «Пагібель воўка» ён пісаў ужо вельмі і вельмі хворым. Ён спяшаўся чым найхутчэй давесці да канца працу над п'есай, быццам бы адчуваючы блізкую смерць. Аднак ён бадзёрыўся да самага канца. Звыклы яму гумар не пакідаў яго.

У яго былі планы і яшчэ на адну п'есу. Апошнімі гадамі ён усё больш і больш уваходзіў у сферу сваіх літаратурных замыслаў,— так прыйшла яго творчая спеласць і сталасць. Гэта быў талент, які многа зрабіў бы для нашай літаратуры.

Ужо зусім хворы, ён не пакідаў працы бадай да самай смерці. І «Будучыню» і «Пагібель воўка» ён напісаў, перамагаючы хваробу. Гэта быў высокі гераізм, варты таго, каб яму наследаваць.

У жыцці ён цікавіўся ўсім. Запас ведаў у яго быў вялікі. Як сапраўдны знаўца рэчаў, ён мог гаварыць і аб раслінах, і аб звярах, і аб гатунках глебы, і аб мінулых гістарычных падзеях, і аб якасцях тканін. Прыроду ён любіў вельмі моцна. Перад акном яго кватэры расло некалькі маладых садовых дрэў. Яго заўсёды радаваў гэты кавалачак прыроды ў горадзе. Ён любіў расказваць аб прыродзе Палаччыны — мясцовасці, дзе ён нарадзіўся і вырас. Адчуванне хараства прыроды клала свой след і на яго творчасць. Цудоўнае яго апавяданне «Паляўнічае шчасце» напісана з такім адчуваннем прыроды, што ўсё яно гучыць, як музыка зімы ў полі і ў лесе. Успомнім ноч, снег і лес, калі герой апавядання начуе ў лесе, каб злавіць звера.

Вялікае замілаванне да «простых савецкіх людзей» гучыць ва ўсёй яго творчасці. З якой шчырасцю ён выпісваў вобразы калгаснікаў у сваіх апавяданнях і ў п'есе «Пагібель воўка». Чалавек чыстага сумлення і высокай прынцыповасці — вось якім рысуецца мне вобраз Эдуарда Самуйлёнка — савецкага грамадзяніна, пісьменніка.

Светлая памяць аб табе, дарагі і любы Эдуард, ніколі не згасне ў сэрцы!

ТВОРЧАЯ ЎДАЧА ТЭАТРА

Зусім натуральна, што нашы драматургі, працуючы над стварэннем у драматургіі вобраза Леніна, пачыналі працу як бы нясмела, першыя іх крокі ў гэтым кірунку мелі характар спробы, хоць часта і даволі ўдалай. І гэта не дзіва. Стварыць у літаратуры вобраз Леніна, чалавека, у якім умяшчаецца ўсё чалавецтва,— гэта задача, вартая такога гіганта літаратуры, як Леў Талстой.

Першай удалаю спробаю стварыць у драматургіі вобраз Леніна была п'еса М. Пагодзіна «Чалавек з ружжом». Там толькі эпізадычна з'яўляўся Ленін. «Крамлёўскія куранты» — гэта ўжо вельмі значны крок наперад у справе стварэння вобраза Леніна. Тут дадзен не статычны момант. Тут мы пачынаем адчуваць жывыя рысы душы непараўнанага ні з кім чалавека.

Паводле прызнання самога драматурга М. Пагодзіна «Крамлёўскія куранты» — гэта п'еса, дзе аўтар імкнуўся даць толькі адзін момант з жыцця Леніна. Гэта праўда, але гэты «момант» ужо выводзіць нас за межы ранейшай статычнасці.

Мы бачым Леніна ўначы ў садзе пры Крамлёўскай сцяне. Зорная ноч. З пасяджэння, якое вельмі позна зацягнулася, Ленін выйшаў сюды. Ён ходзіць паўз сцяну і марыць. У яго марах і думках — і зорная ноч, і змучаная войнамі і разрухай Расія, і многамільённы народ, і электрыфікацыя краіны. Тут жа ён гаворыць з трамвайнымі рамонтнымі рабочымі; тут жа ён гаворыць і з жабрачкай, пасля гаворкі з якой так сказаў:

— Гэта ж жах! Нават жабракі жывуць горш, чым да вайны. Па вёсках людзі жывуць пры лучыне... І далей: «Я даўно размышляю аб электрыфікацыі Расіі...» А перад гэтым Ленін гаварыў з персанажам п'есы Рыбаковым аб каханні:

— А добра кахаць? Пачуццё цудоўнае!

Вось таму «Крамлёўскія куранты» і здаюцца мне новай драматургічнай з'явай у справе стварэння вобраза Леніна, што тут драматург працуе ў плане раскрыцця мнагаграннасці асобы Леніна.

Наша драматургія створыць вобраз Леніна з такой сілай, што перад намі зазззяе асоба неўміручага генія ўсімі гранямі сваёй усеабдымнай душы. І гэта справа можа нават недалёкай будучыні. «Крамлёўскія куранты» ёсць цікавы вопыт у распрацоўцы «вялікай ленінскай тэмы» ў драматургіі.

П'еса М. Пагодзіна цікавая для тэатра тым, што тут ёсць многа жывых рысаў. Ужо і роля Леніна тут для акцёра, як «жывая роля», з усімі адзнакамі жывога характару, не гаворачы ўжо аб такіх ролях, як, скажам, Забелін, Рыбакоў...

«Крамлёўскія куранты» ў Віцебскім драматычным тэатры вельмі цікавы спектакль. Гэта адзін з тых яркіх спектакляў, дзе раскрываюцца вялікія творчыя магчымасці тэатра. Народны артыст БССР Малчанаў іграе ролю Леніна на ўсю сілу свайго таленту. Бачачы і слухаючы Леніна ў выкананні Малчанава, мы верым у тое, што сапраўды была такая зорная ноч, калі Ленін выйшаў з Крамля ў сад са сваім цяжкім раздум'ем аб тым, у якую беднасць увяла Расію вайна, якія пакуты перажыў народ. Мы верым, што ў гэту ноч Ленін пад яснымі зорамі позняй ночы марыў аб вялікай будучыні краіны і народа. Мы верым, што ў адну з такіх мінут ленінская мара аб электрыфікацыі набывала рэальныя рысы канкрэтнай справы, гатовай ужо да свайго выразнага ажыццяўлення.

Бачачы ў першай дзеі Малчанава ў ролі Леніна ў той момант, калі ён жартуе з сялянскімі дзецьмі, мы верым у гэту рысу ленінскага характару. І з кожнай мінутай у нас усё больш вырастае веданне таго, колькі аптымізму было ў ленінскай душы. Гэтаму аптымізму не было граніц. І разам з тым мы думаем — як многа слаўнага гумару меў Ленін у быту, ва ўзаемаадносінах з навакольнымі людзьмі. А пасля, у сцэне з англійскім пісьменнікам, мы думаем аб тым, як гэта бытавы гумар вырастаў у гумар і сарказм філасофскі. І так, праз гэту адну рысу мы выразна пачынаем уяўляць сабе, як слаўны, добры чалавек, які як магнітам цягне да сябе ўсё лепшае і яснае, што ёсць у людзях, раптам паказваецца перад намі новай гранню сваёй натуры: мы бачым вялікага дзяржаўнага дзеяча з ясным розумам, вялікай упэўненасцю і непахіснай воляй. І ўсе гэтыя рысы, пачынаючы з мяккага бытавога гумару перад дзецьмі і канчаючы суровым сарказмам перад самаўпэўненым англічанінам, які з'явіўся на прыём к Леніну як ненавіс-

нік ленінскай справы,— усе гэтыя рысы зліваюцца ў адно гарманічнае цэлае вялікай натуры.

Гледзячы «Крамлёўскія куранты», мы ва ўсё гэта верым, а значыць, акцёр Малчанаў у гэтай ролі яшчэ раз паказаў свой выдатны талент і сваю акцёрскую культуру. Так, Малчанаў выдатны артыст.

Другой яркай роляй, бліскуча праведзенай акцёрам, ёсць роля інжынера Забеліна. Заслужаны артыст рэспублікі Сяргейчык выконвае яе таксама з вялікім майстэрствам. Гэта роля збітага з тропу інтэлігента, які варожа спаткаў рэвалюцыю, як відаць, таму, што нічога ў ёй не зразумеў. Гэты буйны спецыяліст электрыфікацыі займаецца тым, што прадае запалкі на вуліцы. Ён бачыць разруху, ён бачыць, што замоўклі крамлёўскія куранты, і яму ўяўляецца, што прыйшоў канец усёй культуры. Гэта не мысліцель, які розумам дойдзе да разумення сэнсу рэчаў, гэта, тым больш, не той чырвонаармеец, які паблізу яго на вуліцы купляе ў гандляркі ляльку, каб хоць што-небудзь прывезці «з вайны» сваёй малой дачушцы і які гаворыць Забеліну проста і адкрыта, што яго за контррэвалюцыйныя словы трэба «да сценкі прысланіць». Забелін толькі вузкі спецыяліст, вучоны майстар электрычнасці.

У спектаклі, на вачах у публікі, адбываецца перватварэнне гэтага чалавека, калі сам Ленін даручае яму пачынаць у самых канкрэтных формах справу электрыфікацыі. Гэта правобраз той тэхнічнай інтэлігенцыі, якую поспехі рэвалюцыі і сацыялізма перацягнулі на свой бок і якая пасля перапоўнілася энтузіязмам вялікага будаўніцтва.

Гэта вельмі цяжкая роля. Яна ўся ў супярэчнасцях. Ёсць мясціны ў ёй, дзе глядач павінен больш адчуваць, чым бачыць і чуць. Чалавек, які толькі займаўся тым, што выказваў сваё нездаволенне рэвалюцыяй, спачатку ашаламіўся, а пасля бярэцца за справу, але не ведае, з чаго пачынаць, бо ўсё трэба рабіць на пустым месцы. І вось тады да яго прыходзіць на дапамогу камуніст-матрос Рыбакоў.

Вобраз Забеліна, можа, не такі яркі ў тэксце п'есы, у выкананні яго Сяргейчыкам на сцэне вырастае ў адзін з самых важных персанажаў спектакля. Талент Сяргейчыка выступае тут з вялікай сілай.

Інжынер Забелін выклікаецца ў Крэмль як спецыяліст па электрычнасці. У кабінеце Леніна з ім гавораць Ленін, Сталін і Дзяржынскі. Ідзе гаворка аб тым, дзе

можна будаваць у Расіі вялікія электрастанцыі. Вобраз Сталіна не выпісан у п'есе ў такім плане, як вобраз Леніна. Дадзен толькі адзін статычны момант. Гэта акалічнасць — скупы тэкст ролі — ставіла перад акцёрам многа цяжкасцей, калі не гаварыць ужо аб тым, якая вялікая адказнасць ускладаецца на акцёра, якому выпала працаваць над вобразам Сталіна. Народны артыст БССР Ільінскі цікава правёў гэту ролю, ён вельмі добра справіўся з пастаўленай перад ім задачай. Ігра Ільінскага поўна шчырасці.

Спектакль «Крамлёўскія куранты» ёсць творчы поспех, творчая ўдача Віцебскага драматычнага тэатра. Пры жаданні, можа, тут і можна знайсці якія-небудзь паасобныя дробныя недахопы, але ўсё пакрываецца агульным тонам спектакля, усім яго гучаннем. Яшчэ раз трэба сказаць — Віцебскі драматычны тэатр мае ў сабе вялікія творчыя магчымасці.

ДУМКІ І ІМКНЕННІ НАРОДА

У творчасці Янкі Купалы сышліся і знайшлі сваё выражэнне надзеі, імкненні і парывы беларускага народа. Усё тое, што мы называем цудоўным жыццём народа, раскрываецца ў паэзіі вялікага паэта, паэта народнага ў самым поўным і непасрэдным сэнсе гэтага слова.

Да рэвалюцыі, калі беларускі народ быў у цяжкай сацыяльнай і нацыянальнай няволі, паэт убіраў у сябе імкненні і парывы душы народа і ператвараў іх у высокую якасць сваёй паэзіі. Яе ён аддаваў народу, клічучы яго да змагання за чалавечыя правы — «людзьмі звацца» і ісці «да сонца і да зор». Бунтарства супроць прыгнятальнікаў было тады магутным матывам паэзіі Янкі Купалы. І ў гэтым было адлюстраванне душы народа, які ніколі не мірыўся з няволяй.

Беларускі народ стварыў сабе шчаслівае жыццё ў магутнай сям'і шматлікіх савецкіх народаў. І Янка Купала, заўсёды будучы з народам, выражае душу народа сваёй новай паэзіяй.

Беларускі народ разам з усімі іншымі народамі Савецкага Саюза творыць свае нацыянальныя багацці для агульначалавечай культуры. І нацыянальная глыбіня паэзіі Янкі Купалы ёсць той элемент, праз які яна робіцца здабыткам не толькі беларускага народа. Нацыянальная форма паэзіі Янкі Купалы надае ёй сілу для выражэння думак беларускага народа, а гэтыя думкі ёсць разам з тым і думкі ўсіх савецкіх народаў. Мы ведаем вершы Янкі Купалы, што ў перакладзе на рускую мову друкаваліся ў «Правде». Яны хутка сталі любімымі-песнямі ўкраінскага народа, які пераклаў іх на сваю родную мову. Змест гэтай паэзіі глыбока інтэрнацыянальны.

Асабліва вялікая заслуга Янкі Купалы ў справе фармавання беларускай літаратурнай мовы.

Янка Купала і Якуб Колас сталі пачынальнікамі беларускай літаратурнай мовы, той мовы, якая ляжыць у аснове сучаснай беларускай літаратуры. Ужо з самых першых вершаў мова паэзіі Купалы загучала як мова вялікага народа, які мае сваё законнае нацыянальнае жыц-

цё; з самага пачатку мова вершаў Купалы загучала ўсёй сілай сваёй народнасці. Хіба словы першага купалаўскага верша «... Бо я мужык, дурны мужык...» не гучаць суровай магутнай ірoніяй чалавека, які поўны аптымізму і ведае: «я буду жыць, бо я мужык!». У тым і асаблівасць вялікага паэта, што ён заўсёды тонка адчувае душу народа і выдатна перадае яе ў сваёй паэзіі. Самую тонкую лірыку, самыя найтанчэйшыя адценні перажыванняў чалавечай душы, таксама як і выражэнні самага бурнага праяўлення народнага гневу або радасці, выразіў Янка Купала мовай таго ж самага «простага народа», аб якім і ад імені якога гаварыў. Багацце нацыянальнай формы і поўная яе злітнасць са зместам, які выводзіць літаратуру за вузка нацыянальныя межы,— гэта характэрна і для Янкі Купалы, і для Якуба Коласа.

Паклаўшы ў аснову сваёй творчасці ўсё тое, што мы разумеем пад словам «народнасць», Янка Купала стаў вялікім паэтам. Творачы сваё паэтычнае слова з мовы народнай, паэт узводзіў родную мову ў новую якасць, у якасць мовы літаратурнай. Збіраючы моўны скарб, паэт нават самыя «этнаграфічныя» і «мясцовыя» элементы яго ператвараў у новае гучанне.

Шчаслівы паэт, які, прайшоўшы такі вялікі і складаны шлях, бачыць такія багатыя вынікі сваёй дзейнасці. Шчаслівы паэт, які разам са сваім народам прыйшоў да «сонца і да зор», які бачыць радасць свайго народа і сваім паэтычным словам гаворыць аб гэтай радасці.

АЎТАБІЯГРАФІЯ

Я радзіўся ў 1900 годзе ў маёнтку Боркі, на Случчыне (цяпер Чырвонаслабодскага раёна), дзе мой бацька служыў парабкам у пана Вайніловіча. Ён пайшоў у парабкі таму, што меў усяго адну дзесяціну зямлі, ды і тая была падзелена напалам з яго бацькам, маім дзедам. Жыць з сям'ёй на паўдзесяціне зямлі не было як. Калі мне споўнілася восем год, бацькі мае пачалі думаць пра тое, што добра было б, каб я навучаўся як-небудзь грамаце. Каля маёнтка Борак школ блізкіх не было, і з гэтай прычыны бацька кінуў службу і пераехаў на сваю радзіму ў мястэчка Цімкавічы, Капыльскага раёна. Але як пражыць на паўдзесяціне зямлі? Ні каня, ні каровы ў нас не было — не было за што купіць і на чым трымаць. Бацька ведаў плотніцкае рамясло і пачаў хадзіць на падзённую працу з сякераю. Гэтым ён займаўся да 1920 г., калі пасля адыходу палякаў і прыходу Чырвонай Арміі нам далі зямлю паводле ліку душ у сям'і. З 1930 г., з моманту масавай калектывізацыі, бацька мой стаў калгаснікам. Ён памёр зімой 1938 г. на 73-ім годзе жыцця.

Маці памерла ў 1921 г. ад сухотаў, на 45-ым годзе жыцця. Нас было пяцёра чалавек дзяцей. Адзін брат мой настаўнік, другі — тэхнік-меліяратар, адна сястра фельчарыца, другая — калгасніца. Я скончыў Цімкаўскае народнае вучылішча, пасля чаго рыхтаваўся да паступлення ў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, у якую паступіў у 1916 г., калі мне было 16 год. У настаўніцкую семінарыю я пайшоў таму, што гэта была найбольш зручная школа для тых, хто не меў за што вучыцца: там не бралі платы за навуку, а лепшым вучням, якія добра вучыліся, давалі стыпендыю. Закончыць асвету ў настаўніцкай семінарыі мне не ўдалося з той прычыны, што зімой 1919 г. палякі закрылі семінарыю, а пасля адыходу палякаў Нясвіж застаўся на польскай тэрыторыі.

З лета 1920 г. (з прыходам Чырвонай Арміі) я працаваў у Цімкавіцкім валасным рэўкоме, у ваенным аддзеле, а пасля быў пераведзен на працу ў Слуцкі павятовы ваенны камісарыят на канцылярскую работу.

Звольніўся з працы ў ваенкамаце я ўлетку 1922 г. Увосень 1923 г. я паступіў у Мінскі універсітэт на літаратурнае аддзяленне педагагічнага факультэта. У гэты ж час я друкаваў свае творы ў мінскіх газетах. Першым, а значыцца, і самым важным маім літаратурным настаўнікам быў Змітрок Бядуля. Ён многа зрабіў для мяне сваімі парадамі і памог мне, тады маладому і пачынаючаму пісьменніку, стаць на творчую дарогу.

У гэты ж час я пачаў працаваць літаратурным работнікам у газеце «Беларуская вёска», і тады ж у мяне з'явіліся першыя адзнакі туберкулёза. Я быў пасланы ў Крым на лячэнне. Мне ўдалося вылечыцца.

Прайшоў я два курсы універсітэта. Пакінуў працаваць у рэдакцыі ў 1928 г. З таго часу займаюся толькі літаратурнай працай. За гады маёй літаратурнай працы мною напісана звыш 15 кніг — сюды ўваходзяць раманы, аповесці і многа апавяданняў. Апрача таго, мною напісана не мала артыкулаў на літаратурныя тэмы. Найбольш спелымі з маіх твораў я лічу п'есу «Бацькаўшчына», раманы «Трэцяе пакаленне», «Люба Лук'янская», «Трыццаць год» і апавяданні апошніх год. Цяпер я заканчваю раман «Судны дзень» і адначасова працую над п'есай на тэму аб вызваленні з-пад панска-польскага панавання народаў Заходняй Беларусі — на тэму аб вялікіх гістарычных падзеях восені 1939 г. Пасля сканчэння гэтых твораў буду працаваць над сканчэннем рамана «Вялікае выгнанне», які ў большай частцы ўжо напісан.

Раманы «Трэцяе пакаленне», «Люба Лук'янская», «Судны дзень», «Вялікае выгнанне» ўваходзяць у задуманы мною цыкл раманаў, у якіх я імкнуўся ў меру маіх сіл і здольнасцей нарысаваць у мастацкіх вобразах гісторыю беларускага народа за часы ад знішчэння паншчыны і да нашых дзён — эпоха сацыялізма і рух народаў да камунізма. Самымі важнымі, можна сказаць, цэнтральнымі, момантамі ва ўсім гэтым цыкле раманаў будуць: першая імперыялістычная вайна, падрыхтоўка рэвалюцыі, Кастрычніцкая сацыялістычная рэвалюцыя і грамадзянская вайна да моманту яе заканчэння (трылогія «Вялікае выгнанне»); стварэнне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі і ператварэнне жыцця ў ёй на сацыялістычны лад, выкарчоўванне рэштак капіталізму з свядомасці чалавека, панаванне над Заходняй Беларуссю панскай Польшчы, вызваленне Заходняй Беларусі і з'яд-

нанне навекі беларускага народа ў адзінай Савецкай Беларускай рэспубліцы (раманы «Судны дзень», «Трэцяе пакаленне», «Люба Лук'янская» і яшчэ два задуманыя мною раманы).

Гэта частка майго замыслу, на выкананне якога спатрэбіцца многа год пільнай і ўпартай працы. Я цвёрда спадзяюся, што мне ўдасца выканаць гэту сваю працу. Я ўспамінаю жыццё сваіх бацькоў і сваё маленства. Гэта быў жудасны час, калі кавалак хлеба і палатняная рубашка — адна на год, здаваліся шчасцем. Так жылі ўсе тыя людзі, сярод якіх я вырас і выгадаваўся. Так жыў народ. Бацькі мае цьмяна марылі аб нейкай невядомай ім лепшай долі для сваіх дзяцей. Я стаў пісьменнікам. Больш таго, я пішу на мове тых простых людзей, сярод якіх і вырас. Гэтыя людзі сталі шчаслівымі на зямлі, іх мова стала дзяржаўнай мовай. Я пішу аб гэтых людзях у сваіх кнігах.

Вялікае шчасце для пісьменніка пісаць аб народзе і яго шчасці і самому быць шчаслівым разам з народам. За гэта няспынна гарыць у душы шчырая і сардэчная ўдзячнасць партыі вялікага Леніна.

«СЕНТЫМЕНТАЛЬНЫ ВАЛЬС»

П'еса О. Літоўскага «Сентыментальны вальс» ёсць своеасаблівае лірычнае апавяданне ў драматычнай форме аб лёсе адной сям'і.

У першыя годы рэвалюцыі ў акупіраваным белагвардзейцамі прыморскім невялікім горадзе вядзе падпольную бальшавіцкую работу наборшчык Віктар Лапін. У яго ёсць жонка Наташа і друг Мікалай Мельгуноў. Усе яны маладыя людзі. Абстаноўка для падпольнай работы была вельмі небяспечная і трывожная, і аднойчы Віктар Лапін сказаў свайму другу Мікалаю Мельгунову, што ён даручае сваю цяжарную Наташу яму, калі адбудзецца штонебудзь страшнае. І гэтае «страшнае» неўзабаве здарылася. Віктара арыштавалі белыя і, як пасля гаварылі, расстралялі. Мікалай Мельгуноў стаў клапаціцца аб Наташы і, калі ў яе нарадзіўся сын, ён яго ўсынавіў. Хлопчыка назвалі Віктарам, у памяць аб яго загінуўшым бацьку. Такім чынам, склалася новая сям'я — Мікалай, Наташа і Віктар.

Прайшло 19 год. Віктар вырас і стаў музыкантам. Ён лічыць сваім бацькам Мікалая Мельгунова, а аб Віктару Лапіне ведае з расказаў як аб колішнім другу сваіх бацькоў.

А тым часам Віктар Лапін жыве. Ён не памёр ад раны ў часе расстрэлу, а выратаваўся і не можа знайсці сваёй сям'і, галоўным чынам таму, што пасля ўсяго перажытага некаторыя моманты яго жыцця сцьмелі ў яго памяці, нават зніклі з яе. Ён не можа іх успомніць; замест іх у памяці — пустата. Ён жыве адзін, стаў выдатным хімікам (а хіміяй ён займаўся яшчэ ў падполлі) і працуе на авіязаводзе. Мікалай жа Мельгуноў стаў лётчыкам.

Ад работніцы авіязавода Сцяпанавай адзінокі Віктар Лапін пачуў знаёмую мелодыю: яна напявала «Сентыментальны вальс» Чайкоўскага. І ён пачаў успамінаць былое. Гэты вальс калісьці грала яму яго Наташа, гэтая музыка была ў іх нечым накшталт «сямейнай мелодыі». Ён успомніў Наташу. Акалічнасці справы сышліся так, што ён знайшоў сваю сям'ю. Але ён убачыў, што яго сын,

якога ён ніколі не ведаў, малады шчаслівы юнак, лічыць сваім бацькам Мельгунова і што ў гэтай сям'і пануе поўнае шчасце. І вось ён, Наташа і Мікалай у час сустрэчы вырашаюць — нічога не гаварыць сыну Віктару, каб не трывожыць яго шчаслівага юнацтва. Віктар Лапін бярэ сабе толькі на памяць партрэт свайго сына.

Вось беглы пералік галоўных пунктаў усяго расказа. Як бачым, перад гледачом праходзіць многа год жыцця герояў п'есы, а само сабою ясна, што паказаць у спектаклі хоць бы вузлавыя моманты гэтага жыцця ў іх развіцці нялёгка, калі не сказаць больш — немагчыма. Таму аўтар п'есы і выбраў форму апавядання. Перад кожным актам выступае перад публікай акцёр з словам «ад аўтара» і тлумачыць, што гэта за людзі на сцэне, колькі часу прайшло з моманту першага паяўлення іх перад гледачом. І вядома — у самым развіцці ўсёй дзеі, у жыцці герояў ёсць вялікія прабелы, мы можам толькі паверыць на слова, што ў той час адбывалася. Адсюль і палажэнне герояў перад намі — не ў іх беспераыпынным руху, а ў асобных, я сказаў бы, застылых момантах. Так, у другім акце, адразу пасля падняцця заслоны мы бачым Мікалая ўжо ў форме лётчыка і намнога пастарэлага, тады як у першым акце мы бачылі яго юнаком. Персанажы п'есы не маюць уздзеяння на падзеі, а толькі сцвярджаюць тое, што ёсць, як пэўны факт.

Адсюль паўстаюць цяжкасці для рэжысёра і акцёра. Паколькі героі толькі сцвярджаюць свае палажэнні, і прытым у атмасферы лірычнай прыўзнятасці, была вялікая небяспека ўпасці ў фальшывы тон, у тон не «сентыментальнага вальса», а прыкрай сентыментальнасці. І трэба было мець вялікае пачуццё меры і добры густ, каб вывесці акцёраў з гэтага плана. Гэта ўдалося ў асноўным рэжысёру Н. Б. Лойтару.

Заслужаны артыст рэспублікі Звездачотаў з вялікім тактам вядзе ролю Лапіна. Заўсёды ён стрыманы і скупы на слова і на жэст — нічога лішняга, нічога прыкрага. Ён зразумеў і замысел п'есы, і тэкст яе. Лірыку гэтай п'есы можна было б параўнаць з ціхім хваляваннем вады ля берага возера пасля таго, як на сярэдзіне возера вада ўзнялася бурнай кіпучай сцяной ад разрыву якога-небудзь гарматнага снарада. Адбыліся бурныя падзеі рэвалюцыі, і як водгук іх — усё тое, аб чым расказваецца ў п'есе.

З вялікім густам і з верным пачуццём выконвае ролю Наташы заслужаная артыстка рэспублікі М. Бялінская. У паасобных мясцінах ігра яе даходзіць да высокага драматычнага лірызму.

Асобна трэба адзначыць артыстку Радзялоўскую ў ролі Сцяпанавай. З эпізадычнай і тэкстуальна небагатай ролі Радзялоўская стварыла яркі вобраз.

У ролі рабочага авіязавода Каршунова выступае заслужаны артыст рэспублікі Іваноў. Роля і ігра яго пастаўлены ў плане лёгкага, жартаўлівага гумару.

Артыстка Мазалеўская вядзе сваю ролю ў бытавым плане, хоць, па-свойму, яна, можа быць, і права. Гэта роля пажылой, а ў астатніх дзеях зусім старой жанчыны Васілісы, друга сям'і. Роля бедная тэкстам і асабліва сцэнічнымі палажэннямі. У гэтай ролі, да некаторай ступені, ёсць элементы і рэзанёрства.

Нягледзячы, аднак, на лірызм, які сапраўды з'яўляецца асаблівасцю гэтага спектакля, ёсць у ім нейкі момант, нейкая незаўважная грань, дзе раптам пачынае гучаць нешта адваротнае лірыцы. Гэта асабліва выступае ў ролі Віктара-сына. Да некаторай ступені гэта гучыць і ў ролі Мікалая (апроч першай дзеі). Калі ў першай дзеі заслужанаму артысту рэспублікі Шэлегу трэба сапраўды іграць ролю, несці пэўныя і цікавыя ў сцэнічным сэнсе функцыі, то ва ўсіх астатніх дзеях яму трэба толькі быць у лётчыцкай форме і гаварыць час ад часу пэўныя рэплікі аб самалёце, аб музыцы. Калі Віця грае і пытае ў яго, ці добра, яму трэба сказаць, што добра, толькі праявіць пры гэтым больш жвавасці. Усё гэта ў атмасферы сямейнага шчасця, якое паказваецца гледачу бадай-што толькі праз падобныя рэплікі. Адсюль і салодкі выраз на твары, і пачынаецца штосьці, накшталт пастаралі. І артыст Шэлег робіцца не падобным да самога сябе ў першым акце, дзе ён сапраўды жыве на сцэне.

Віцю — 19 год. Ён вучыцца ў кансерваторыі, у ім выявіўся талент музыканта. Мы яго бачым толькі ў атмасферы музыкі і ў яго фразах: «Эй, як хораша жыць... якая ты сёння прыгожая, мама». К таму ж яшчэ яго выглажаны выгляд, усе фалдачкі яго гарнітура адпрасаваны акуратна, і заўсёды салодкая ўсмешка, якая, мусіць, павінна быць адзнакай таго, як яму хораша жыць. Ён «прабывае» ў атмасферы салодкіх гукаў, салодкіх фраз, і калі ён спіць у памежным пакоі, Мікалай гаворыць

Наташы: «Заграй... Толькі зусім ціха — Віця спіць». Пачынае здавацца, што гэты Віця жыве ў нейкай цяплічнай, ліманаднай атмасферы, што гэта фальшывы вобраз, што яму добра жывецца таму толькі, што яго кормяць нейкай салодкай кашай, што гэта выпешчаны мамін сынок, які зусім не ведае жыцця — сапраўднага, прыгожага сваім праўдзівым хараством. У гэты момант хочацца, каб на сцэну ўвайшла Васіліса, так, як яе грае Мазалеўская, і сваім суровым тонам, які выбіваецца з «плана спектакля», унесла нейкую новую ноту ў падобную сцэну. Гэта раптоўная і рэзкая рэакцыя на тыя моманты ў спектаклі, якія збіваюцца з узроўню сапраўднай лірычнасці. У такой атмасферы прыкрай саладкаватасцю гучаць словы Наташы да Мікалая: «Глядзіш на цябе і на Віцюшу — гэта такое шчасце — вас і вадой не разальеш».

Віктар-сын — гэта не роля артыста Фадзеева, які бывае моцны ў ролях іншага плана. Апрача таго, роля Віктара — гэта роля статычная, без развіцця і дынамікі, без супярэчнасцей, і іграць яе — нялёгкая задача.

Фальшывым, у дрэнным сэнсе слова, сентыментальным момантам у спектаклі кладзе канец Звездачотаў, паяўляючыся на сцэне. Ён узводзіць спектакль зноў на яго сапраўдны ўзровень.

У спектаклях, падобных гэтаму, трэба мець вялікае пачуццё меры і вялікае адчуванне тону ігры.

МАЯ «ІРЫНКА»

Вызваленне народа Заходняй Беларусі з-пад прыгнёту польскага панства было вялікай гістарычнай справядлівасцю і неабходнасцю. Пераход Чырвонай Арміяй былой граніцы, якая рэзала жывое цела народа напалам, быў актам вялікай і глыбокай савецкай гуманнасці: вызвален народ з бяспраўя і гора, вызвалена сама чалавечая годнасць — чалавек стаў звацца чалавекам. Вось гэтыя думкі я і паклаў у аснову замыслу драмы «Ірынка».

Ірынка — беднае, няшчаснае дзіця. Ёй дзесяць год. Яна і яе сям'я дайшлі да такой мяжы ў сваім жыцці, за якой пачынаецца ўжо гібель. Бяздомная і бяспраўная, Ірынка можа, хіба, толькі бадзяцца па дарогах роднай зямлі, на якой пануюць акупанты: на якой яна вымушана адчуваць сябе, як сярод варожага і чужога ёй свету. Чырвоная Армія аддае ёй яе радзіму, дом, сям'ю, будучыню і чалавечае права на ўсё жыццё. Ірынка не толькі персанаж драмы, яна яшчэ як бы сімвал усяго лепшага, добрага і слаўнага, што жыве ў народзе, за што трэба змагацца, што трэба абараняць ад ворагаў народа, дзеля чаго Чырвоная Армія прынесла ў Заходнюю Беларусь ясныя прасторы жыцця на векі вечныя.

Другі персанаж драмы, другі вобраз, лёс якога развіваецца раўналежна з вобразам Ірынкі, гэта Юзя Тамашэўская, служанка асадніка Лямэнта. Гэта моцная натура. Яна імкнецца да шчасця, шукае і стараецца стварыць сабе радасць жыцця. Яна верыць, што існуе і жыве на свеце вялікая любоў, благародства чалавечых учынкаў, яна адчувае, што чалавек — стварэнне яснае, светлае, а не змрочнае і злое. Яна адчувае, што ў чалавека трэба верыць і чалавека трэба любіць. Але ў панскай Польшчы ўсе яе найлепшыя пачуцці і імкненні, яе пошукі шчасця тапталіся бруднымі нагамі тых, хто спрадвеку пісаў на сваім сцягу, што чалавек чалавеку воўк. Чырвоная Армія вызваляе і гэты вобраз для поўнай волі благародных імкненняў і радасці.

Ірынка і Юзя — канкрэтныя персанажы самога акта вызвалення, яны носьбіты замыслу драмы. Гэтыя два

вобразы ў апошніх сцэнах зліваюцца як бы ў адно цэлае.

Праца з Віцебскім беларускім драматычным тэатрам дала мне многа творчай радасці. І асабліва мне хочацца гэта сказаць аб маёй працы разам з пастаноўшчыкам «Ірынкі» заслужаным артыстам БССР Цімафеем Мікалаевічам Сяргейчыкам.

Ц. М. Сяргейчык — рэжысёр, які ў сваёй творчай працы мысліць нацыянальнымі вобразамі, які разумее і адчувае народнасць мастацтва, глыбока ведае быт і мову народа. Усё гэта дало яму магчымасць надаць спектаклю сапраўды нацыянальную форму.

Я высока цаню мастака Б. Малкіна, які аформіў спектакль з тонкім густам, у сапраўдных нацыянальных тонах, без якога б там ні было прыкрага бытавізму і этнаграфізму.

ПРАЎДА АБ ЧАЛАВЕКУ

У спектаклі «На дне» пануе над усім адна вялікая рыса, якая падначальвае сабе ўсё, гэта — праўда, вялікая праўда жыцця, праўда чалавека, праўда аб чалавеку. Адсюль і самая глыбокая народнасць гэтага спектакля. І няма ніводнага моманту ў спектаклі, у які глядач не верыў бы. Ні на секунду не можа з'явіцца думка, што ты ў тэатры.

І калі пасля пачынаеш думаць аб спектаклі, перад табой паўстаюць паасобныя моманты творчасці гэтага найвыдатнейшага ў свеце тэатра. Іх адчуваеш, і ўзнікае пачуццё радасці ад таго, што ў нашай краіне існуе такое вялікае мастацтва.

Лука, Сацін, Барон, Насця, Бубноў, Кастылёў і ўсе іншыя — толькі такія яны былі ў жыцці. І гэтая праўда ёсць аснова вялікага тэатральнага мастацтва.

Толькі так мог гаварыць Лука — тып з простага рускага народа, толькі так ступаць нагамі, толькі такую мець хітрасць, толькі так цешыць сваёй «праўдай» ці «няпраўдай» другіх.

Думаецца і яшчэ аб адным: гледзячы спектакль «На дне», бачыш, як тэатр і мова народа ёсць адзін непадзельны маналіт. Магутная руская мова гучыць са сцэны Вялікага тэатра як найглыбейшае хараство. І яшчэ больш узнікае імкненняў працаваць у гэтым кірунку і ў нашым беларускім тэатры.

ВЯЛІКАЯ ШКОЛА ДЛЯ ЎСІХ ТЭАТРАЎ

Спектакль МХАТа «На дне» пастаўлен многа год назад, і лік яго паказаў ужо ідзе на другую тысячу. Аб гэтым вялікім тэатральным тварэнні напісаны тамы доследаў — і ў нас, і за граніцай. Але такая ўжо асаблівасць усяго геніяльнага, што тэму яго вычарпаць нельга. Колькі б ні глядзеў гэты спектакль, ён абуджае ўсё новыя думкі, прымушае дзейнічаць і розум, і сэрца. Думаецца аб многім. Разам з усім іншым, разам з думкамі аб чалавеку, аб яго мінулай прыніжанасці і аб яго жывым і гордым жыцці, аб яго праўдзе і аб складаных працэсах жыцця, абуджаюцца думкі і аб самім тэатральным мастацтве.

Думаецца пра тое, што не перавышанае нікім мастацтва гэтага тэатра дасягаецца тым, што вялікія заснавальнікі яго і далейшыя ахавальнікі іх традыцый паклалі ў аснову свайго мастацтва праўду. Ні адзін жэст, ні адно слова, ні адна самая найдрабнейшая і найтанчэйшая інтанацыя слова не гучаць тут няпраўдзіва. Наадварот, чым танчэйшая дэталь,— такая тонкая, што яе адразу можна не заўважыць,— тым яна гучыць тут выразней за ўсё, так, каб яна дайшла да людзей і каб яе заўважылі. Лука гаворыць толькі так, як гаварылі яго жывыя прататыпы ў старым рускім жыцці.

Гэта не ёсць абстрактнае і прыблізнае падабенства. Гэта ёсць сама праўда, і яна ідзе ад праўды ўнутранай, той праўды, што з'яўляецца асабістай прыналежнасцю душы гэтага чалавека, нічым неўласцівым яму ён не можа раскрыць сваёй душы. Адгэтуль і пачынаецца неабходнасць зусім закончанага, а значыцца, і высокага майстэрства. І Сацін, і Насця, і Кастылёў, і Квашня, і Барон, і Актор, і Татарын, і ўсе, і ўсе іншыя — кожны з іх паказвае праўду сваёй душы толькі сам сабою, гэта значыцца толькі так, як гэта ён можа сам, індывідуальна паказаць самога сябе. Адсюль і няўхільная неабходнасць самай дакладнай дасканаласці слова з усімі інтанацыямі, самымі найтанчэйшымі, і з усімі ўласцівымі гэтаму слову ў гэты момант жэстамі, рухамі, выразамі твару і вачэй. А адсюль і магутная музыка рускай мовы са сцэны гэтага найвялікшага ў свеце тэатра.

Мова і тэатр! Нідзе так поўна, як са сцэны МХАТа, не гучыць тая ісціна, што тэатр і мова народа ёсць адзін непадзельны маналіт. Таксама, як і класічная літаратура, тэатр збірае, абагульняе і ўзводзіць у новую, вышэйшую якасць «простую мову народа» — і так ствараецца магутная скала культуры народа. І гэтая моўная культура гучыць са сцэны тэатра ўсёй сваёй магутнай прыгажосцю і сілай. Такім парадкам, МХАТ ёсць самая высокая школа тэатральнай культуры для ўсіх тэатраў нашай краіны і, асобна трэба сказаць, для ўсіх тэатраў нацыянальных рэспублік. У сувязі з гэтым узнікаюць думкі і аб нашым беларускім тэатры. Чым больш нашы тэатры будуць вывучаць свой народ і чым глыбей ведаць яго, тым вышэй яны будуць узнімаць сваё мастацтва. Чым глыбей яны будуць пазнаваць глыбіні жыцця народа, чым больш будуць злівацца з народам, тым больш праўды будзе ў іх мастацтве — вялікай народнай праўды, а значыцца, і праўды ўсёй вялікай Савецкай радзімы і Савецкай дзяржавы, якія і ёсць выяўленне народнай праўды. Абыякавасць да слова — гібель для тэатральнага мастацтва.

На спектаклях МХАТа мы не адчуваем, што мы ў тэатры. Мы зліваемся з жывым жыццём сцэны, мы п'ём вялікую асалоду зліцця з гэтым жыццём так, як стомлены чалавек агортваецца радасцю адпачынку, альбо як бадзёры чалавек — радасцю дзейнасці і працы. І нічога няпраўдзівага не рэжа нашага вуха і не коле нашага вока. І адчуваеш, як жыве тут талент у поўным зліцці з упартай працай.

Гэта вялікі прыклад і вялікая школа для ўсіх вялікіх і малых нашых талентаў.

НАРОДНАЯ НЯНАВІСЦЬ

Яны ішлі ляснымі сцежкамі і глухімі закуткамі. Ішлі з дзецьмі. Меншых неслі на руках. Яны былі маўклівыя. У гэтай маўклівасці іх было адно-адзінае для ўсіх іх пачуццё — вялікае і наймацнейшае ад усяго, што было цяпер у іх жыцці. Гэта была нянавісць, агністая і непераможная нянавісць да подлага забойцы і бессаромнага злодзея, нянавісць, якой няма канца і межаў і якая не можа скончыцца раней таго, пакуль хоць адна пара акаваных жалезам капытоў каго-небудзь з гітлераўскай банды будзе таптацца на роднай зямлі.

Найбольш гэта былі жанчыны. Былі маладыя, былі і сярэдніх год, і пажылыя. Але ішла сярод іх адна «жанчына» з «сваімі дзецьмі», у якой адной з'ядналася бадай-што ўсё, што было напісана на многіх тварах, што жыло ў многіх душах. Гэтай «жанчыне» было год трынаццаць. Вяла яна з сабой двое дзяцей. Большаму хлопчыку было год сем, меншай дзяўчынцы — год пяць. Гэтую дзяўчынку яна нават разы са два спрабавала падносіць на руках. Я гэта сам усё бачыў. Было гэта поблізу і раўналежна Н-скай шасэйнай дарогі. Бадай-што кожны з гэтых людзей перажываў сваю «асабістую» крывавую драму. Адзін не ведаў, дзе ў страшную мінуту дзеліся бацькі, другі не ведаў, дзе дзеліся дзеці. Дзеці, якія ішлі адны, не ведалі, дзе дзелася маці. Але ўсе ішлі, не жадаючы астацца ў ворага. Усё асабістае ў кожнага злілося ў адно агульнае і злівалася з пачуццямі і імкненнямі ўсяго народа.

Трынаццацігадовая «жанчына», якая вяла «сваіх дзяцей», не ведала, што гэта за дзеці. Яна іх спаткала на дарозе адных і ўзяла іх пад сваю апеку. Калі выйшлі на паралявую дарогу і калі з'явіўся над галовамі нямецкі драпежнік, яна цвёрдым голасам загадала «сваім дзецям» упасці на зямлю ў жыта і ўпала сама. Увесь натоўп жанчын і дзяцей ляжаў на зямлі, пакуль пералятаў далей крывавы ненаеднік. Здавалася, што ён ужо мінуў гэтае месца. Але раптам выпусціў на дарогу град куль з кулямёта. Бессаромны забойца не мог вытрымаць, каб не пасеяць смерць сярод жанчын і дзяцей.

Што ж у гэтую мінуту рабіла трынаццацігадовая жанчына? Упаўшы грудзьмі і тварам на зямлю, каб перачакаць бяду, яна на гэты момант заснула самым сапраўдным сном. Трэція суткі яна не спала і ўсё ішла.

Насустрач нямецкаму драпежніку ўзвіўся наш знішчальнік. Немец павярнуў назад і неўзабаве знік. Можна было ісці далей. З нейкага інстынкту трынаццацігадовая жанчына адразу прачнулася, паднялася на ногі, падняла «сваіх» дзяцей і стала ў ланцуг усяго натоўпу. І неўзабаве яна ўжо ішла далей — прысутуленая, маўклівая, з завостраным носам, у стракатай хустачцы на мілай дзіцячай галоўцы. Твар яе сабраўся ў адну рысу — непарушная ўпартасць паклала на яго сваю пячатку. Вочы накіраваны былі ў адзін-адзіны пункт — глядзелі туды, што ўжо было знойдзена і вядома.

Усё было вядома і ўсё ішло з душы! Вядома стала, што прыйшла пара вялікага выпрабавання, смутку, упартасці, непахіснасці і непакорнасці. У душы воля да жыцця і радасці, а над душой — крывавы забойца! І свавольная жыццярадаснасць трынаццацігадовай дзяўчынкі ператварылася ў сталасць спрактыкаванага чалавека, які многа ведае і да многага імкнецца. І мілы, пакутлівы твар яе, з тым, што на ім напісана,— гэта твар усіх гэтых людзей, з якімі яна ідзе. І тое, што яна падабрала па дарозе невядомых ёй дзяцей і апякуецца над імі,— гэта выяўленне адной вялікай агульнай свядомасці.

З гэтым адзіным — у душы і ў сэрцы — людзі гоняць жывёлу далей, каб не патрапіла яна ворагу, ідуць у народнае апалчэнне, нясуць варту на дарогах і ў вёсках, правяраюць кожнага невядомага чалавека, вылоўліваюць дыверсантаў і шпіёнаў і збіраюцца ў партызанскія атрады ў тыле ворага.

Адно вялікае імкненне і воля з'яднала ўсіх, увесь наш народ. Разгневаная душа народа ў пакутах гартуе вялікія сілы, якім няма і не будзе межаў і перашкод. Хітрасць і каварнасць ворага натыкаецца ўсюды на народную азлобленасць, на народны розум і кемлівасць. І гора будзе ворагу ад народнай нянавісці!

У вёсцы Н. з выглядам пераможцаў і гаспадароў немцы пайшлі па хатах і загадалі людзям ставіць на стол усё самае лепшае з яды. Вядома, хто мог іх не паслухаць? Але ў адной хаце, дзе два немцы жэрлі смятану з тварагом, двое пажылых мужчын падабралі зручны момант

і з аднаго ўдару кіямі палажылі няпрошаных гасцей на месцы.

У мястэчку Ц., пасля заняцця яго немцамі, бадай-што ўсё насельніцтва некалькі дзён хавалася ў лясах. Але, нарэшце, адзін за адным пачалі варочацца дадому. У хатах усё ўжо было разграблена і перавернута драпежнікамі. Аднак штодзень з'яўляліся няпрошаныя госці і вымагалі яды —самай адборнай. Калгаснік Х. паставіў на стол усё, што меў. Але немец, які арудаваў за сталом, быў вельмі нездаволен. Тады Х. выйшаў у сенцы і кашлянуў. З гары паказаўся твар мала вядомага яму чалавека, які за дзень да гэтага папрасіўся, каб яго схавалі ад немцаў. Цяпер Х. выразна паказаў чалавеку вачыма на немца. Чалавек цішком злез з гары і з-за сенечных дзвярэй забіў з вінтоўкі немца.

Усё новыя і новыя прыходзяць весткі з тылу ворага аб тым, што расце і шырыцца партызанскі рух народа. Атрады не даюць спакою ворагу. Народ адгукнуўся на заклік правадыра, слова якога злілося з душой і імкненнем народа. Подлыя забойцы, крывавыя фашысцкія зладзеі знойдуць сабе магілу на нашай зямлі, поўнай народнага гневу.

ЖЫЛА І ЖЫЦЬ БУДЗЕ БЕЛАРУСКАЯ ЗЯМЛЯ!

Заўсёды жыла і жыць будзе Беларуская зямля!

Заўсёды жыў і жыць будзе Вялікі Беларускі народ! Жыў і жыць будзе на сваёй зямлі як гаспадар!

Не званым, не прошаным чужынцам ніколі ён не адчыняў дзверы свайго дома, а заўсёды спатыкаў іх вялікай сваёй нянавісцю і такой жа вялікай сваёй сілай. Няма і не будзе меры гэтай нянавісці і сіле цяпер!

Ніводзін немец не астанецца на нашай зямлі! Як паганая сука, будзе ён лізаць свае раны — і здохне пад няўмольным позіркам нашага чалавека. Косці яго сатлеюць пад нашымі вятрамі, чорная кроў яго ўгноіць наша поле; галавы свае не паспее ён вынесці з нашага дома. Калі хто з іх, ненавідных чужынцаў, выць будзе аб літасці — не адгукнецца яму чалавечае сэрца! Перад ім будзе камень, вечна цвёрды і вечна няўмольны! Подлым фашысцкім прахвостам нічога не будзе дарована! Адна слязіна беларускай жанчыны аб сваіх замучаных дзецях перацягне на вазе справядлівасці ўсю гітлераўскую Германію — гэтую дзяржаву двуногай жывёлы і звяр'я. Голас кожнага асірацелага беларускага дзіцяці гучыць вялікім заклікам да няўмольнай помсты. Яго будуць чуць і дрыжаць перад ім нават бацькі і мацяркі тых, хто прыйшоў таптаць нашу зямлю і раніць яе.

Помсце за родную зямлю не будзе канца! За раны нашай радзімы расплацяцца гітлераўскія прыспешнікі і сляпыя выканаўцы яго волі. Расплацяцца тыя, што паслухмяна ішлі на нас. Хто прынёс Беларускай зямлі гора — адчуе ў сто раз большае гора!

У дзень вялікай расплаты народная ярасць напоўніць жахам кожную фашысцкую істоту. Народная ярасць, народная помста ўжо выходзіць з сваіх берагоў. Беларускі народ падняўся на поўнае знішчэнне агіднага чужынца.

Час расплаты блізка!

Загартуем нашы сілы і нашу волю! Усе, як адзін, будзем цвёрдымі і нязломнымі! Ні адзін нямецкі салдат не павінен выйсці жывым з нашых рук! Смерць кожнаму фашысту на нашай зямлі! Ачысцім ад ворага Беларускую зямлю, залечым яе раны, і зноў будзе радасць і шчасце!

БЛІЗАК ЧАС РАСПЛАТЫ

На Беларусі ад Брэста і да Оршы, і ўздоўж усяго гіганцкага фронту ад Ленінграда і да Адэсы, па ўсіх раёнах, часова захопленых акупантамі,— усюды-ўсюды тырчаць перад вокам магілы і насыпы над масавымі магільнікамі нямецкіх салдат. Ужо звыш двух мільёнаў гітлераўцаў гніюць у нашай зямлі.

У гэтыя дні найвялікшых баёў, на полі вайны, і на поўначы і на поўдні, ляжаць непахаванымі дзесяткі тысяч немцаў. Побач з гнілымі разбухлымі трупамі, над якімі кружыцца груганнё, ляжаць тысячы раненых і хворых, вывезці якіх нямецкае камандаванне не можа з прычыны недахопу транспарту і лячыць якіх не можа з-за недахопу медыцынскага персаналу. Магільныя чэрві ядуць тут і мёртвых і жывых, і смурод ідзе ад гэтых чыстакроўных арыйцаў і вісіць над полем.

Арыйскі шал сядзіць у галаве нямецкага ваякі толькі тады, калі ён грабіць мірныя вёскі, замучвае насмерць нашых жанчын, страляе нашых дзяцей і адсылае к сабе ў Германію нарабленыя туфлі і шаўковыя плацці. Упаўшы на лініі фронту, з дзесяткамі тысяч яму падобных, ад нашага агню, гэтая недабітая гадзіна ператварылася ў кучу гною, напоўненую адным толькі жывёльным страхам. Гэта не чалавек памірае за вялікую сваю ідэю! Уся душа гэтай навалачы вычарпалася ў тым, што ён паслаў дадому некалькі пасылак награбленага дабра.

Яго бялявая немачка, атрымаўшы пасылкі, не можа прыняць да сэрца тое, што гэтыя рэчы здзёрты з акрываўленага цела замучанага чалавека. Яна шчаслівая. А як жа! Яна ж належыць да «вышэйшай» расы. Яна нават пісала на фронт свайму Фрыцу, каб ён там пабольш набраў для яе. Такіх пісем многа бывае ў кішэнях палонных гітлераўцаў. Што там цырымоніцца! Там жа «ніжэйшая раса»! Горыч душы толькі тады яе апануе, калі прыйдзе паведамленне аб смерці яе Фрыца. І вось яна надзене сарванае Фрыцам з акрываўленай беларускай дзяўчыны плацце, а на рукаў таго ж плацця начэпіць жалобную па-

вязку па Фрыцу. Атручаная гітлерызмам і закаранелая ў ім, яна з гэтага абсягу не выйдзе.

Яна яшчэ не ведае, што чалавечая справядлівасць, выліўшыся ў форму бязлітаснай помсты, неўзабаве засцігне яе ў самой Германіі.

У Германіі не ведаюць, што сапраўды робіцца на палях вайны. Толькі найбольш ясныя галовы здагадваюцца аб праўдзе па тым, што ўсё больш і больш «фрыцы» пакідаюць слаць «пасылкі» і пісьмы, і без канца ідуць эшалоны з раненымі. Усё іншае затуманьвае гебельсаўская прапаганда.

Цяпер адбываюцца гіганцкія сражэнні, якім не было роўных у гісторыі. Перад тварам зімы і цяжкі вайны фашысцкія орды ідуць на апошнія патугі, каб як найхутчэй дабіцца чаго-небудзь рашучага. Гітлер бесперапынна кідае ў пекла смерці свае дывізіі. Няма таго дня, каб нямецкія салдаты не лажыліся дзесяткамі тысяч. Іншага выхаду нямецкаму камандаванню няма. Пасля таго як лягло звыш двух мільёнаў гітлераўцаў і скрозь у тылах узнялася супроць іх народная нянавісць і паўстанні — пасля ўсяго гэтага нічога не астаецца, як лезці на ражон. І так дзень за днём кладуцца нямецкія дывізіі.

Час вядзе Гітлера да пагібелі. Ён захапіў некаторую частку нашай тэрыторыі, а перамогі няма. Наадварот, з кожным днём ён слабее, яго полчышчы сцякаюць крывёю, а Чырвоная Армія мацнее.

Гэтымі днямі Чырвоная Армія заняла горад Ельню, дзе немцы стварылі ўмацаваны плацдарм для руху на Маскву. Там Гітлер палажыў 8 сваіх дывізій, мізэрныя астачы якіх, кінуўшы ўсю зброю, беглі далёка ў тыл без агляцкі, чуючы за сабой магутны рух чырвонаармейскіх часцей.

Блізіцца час, калі Чырвоная Армія ачысціць ад нямецкай погані нашу зямлю. І, страціўшы арыйскую прывычку грабіць і забіваць жанчын і дзяцей, двуногая нямецкая жывёла папрэ назад, другі раз угнойваючы нашу зямлю сваімі трупамі. Таксама як і «фрыц» цяпер пад Адэсай, якога зажыва ядуць чэрві і дзяўбуць груганы, бялявая яго немачка страціць тады сваё «арыйства» і, апанованая жывёльным страхам, сарве з сябе плацце беларускай дзяўчыны. Але будзе позна. Расплата не міне і яе.

Расплата будзе не толькі ад аплёваных цяпер Гітлерам народаў. І сам просты нямецкі народ, калі толькі ён

зразумее, якая вялікая адказнасць ляжыць на ім за тое, што на яго зямлі выраслі зграі двуногіх звяроў, якія так многа зрабілі пакут і няшчасця многім народам свету,— і сам нямецкі народ расправіцца з усімі гітлераўскімі пазадкамі.

Чырвоная Армія рыхтуе прыход дня вялікай расплаты.

В РАЗВЕДКЕ

Пришли мы с Пантелеем в разведку в свою деревню. Притаились в огороде, видим — стоит во дворе ихний часовой, а другой прохвост настраивает на крылечке радио. Тут радио как гаркнет. Слышу — по-белорусски нас старается околпачивать. Но как-то не то выходит.

Был у нас когда-то пан Смердяцкий. Ненавидел он наш язык и точно так же изображал наш разговор, когда хотел высмеять нас.

— Не пан ли это Смердяцкий,— подумал я,— зарабатывает у Гитлера хлеб?

Прислушиваюсь — ох как гладко брешет! Была у меня когда-то бесхвостая сука, могла она обрехать за ночь двадцать деревень, слава о ней шла от Турова до Пинска. Но так нежно и умилительно, как этот ее племянник, и она никогда не брехала.

А он все расхваливает своего фюрера: Гитлер, говорит, первый из первых.

— Когда бежит стадо ослов,— соглашаюсь я с ним,— то один из них обязательно бывает первым.

Вдруг вижу: выходит из хаты какое-то длинное рыло в блестящих сапогах со скрипом. Торчит рыло из-под седого уса и на ходу сухую корку гложет.

— Эге-ге,— подумал я,— да у тебя, видно, на ноге сапог скрипит, а в горшке беда кипит. Видно, тебе боком вылазит то, что наши люди, когда уходили в лес, сожгли хлеб дотла.

Толкаю Пантелея, а он все и сам понимает. Обошел он заднюю стену сарая и через изгородь как прыгнет на часового. А я на радиста в тот же момент, тоже с клинком. И выстрела не слышно, и оба лежат мертвые. А из соседних дворов слышно, как гергечут немцы, не знают, что у них под боком произошло.

Стоит перед нами одинокое длинное рыло, а мы его уже в огород приглашаем. Мычит, а не идет. Тут я как махну ему в ухо! Мычит, но пошел. В огороде приказали мы ему ползти — не хочет. Тут Пантелей сжал кулаки и вежливо попросил. Перестал мычать и пополз. За огородами пустили мы его вперед и так пришли в наш партизанский отряд. Первым делом ощупали мы его офицерские знаки и стали допрашивать.

СПОР ОБ АРИЙСКОЙ КРОВИ

ЧЕРВЯК: Вот уже два месяца, как я питаюсь только арийцами. Смотри, как я разжирел. Я переродился. Я сам стал чистокровным арийцем.

ВОРОН: Эх ты, гитлеровский выскочка. Я живу уже свыше 300 лет и еще в 1613 г. едал мясо немецких баронов на этой самой земле. А если бы ты знал, сколько арийского мяса здесь было в 1918 году! А знаешь ли ты, что мой отец и мать лакомились самим королем Фридрихом? А знаешь ли ты, что мой дед объедался немецкими рыцарями на Чудском озере? А ты — тоже ариец! Много вас таких развелось!

КАК НЕМЕЦ НА СВИНЬЕ В ВЕЧНЫЙ ПОКОЙ ВЪЕХАЛ

Пришли мы с Пантелеем разузнать, много ли в деревне немцев; спрятались в сарай и смотрим. Видим — бродит по улице свинья и выходит из хаты долговязый немец — обтрепанный, общипанный, на лице — злость и живот к спине присох. Плохо немецкой морде в пустой деревне! Люди ушли в лес, некого грабить. И детей увели с собой,— некого стрелять для забавы.

Увидел немец-волк свинью и весь просиял. Как бросился к ней — обхватил руками, прижался мордой к свиному заду. А свинья бежит и тянет за собой немца. А немец кричит, лопочет. Выбежал ему на помощь еще один и побежал за свиньей.

Сожрут, сволочи, свинью,— подумали мы.

Тут перепуганная свинья с визгом как махнет к нам в сарай, а немец с нее свалился прямо Пантелею к ногам. Пантелей махнул колом — и немецкая морда расплылась в навозе. Тут и второй немец вскочил в сарай и следом за первым — в вечный покой попал.

ДУША В ШТАНАХ

После того, как мы с Пантелеем отправили на вечный покой двух немцев, которые ловили свинью и забежали в сарай, мы увидели, что к сараю подбегают три немецких типа. Офицеры — честь честью. Один толстый и среднего роста, другой — тонкий и высокий, третий — толстый и низкий. Выглаженные и блестящие. Правда, животы у всех подтянуты ремнями: жрать хотят. Забыли они свою арийскую гордость и бегут в сарай смотреть, удалось ли ихним холуям поймать свинью.

Все трое вбежали в сарай, что-то гергечут и вдруг видят, что два их холуя лежат прямо немецкими мордами в навозной луже. На секунду стали, как окаменелые, а я как гаркну:— Руки вверх, сыны немецкой суки!

Не дав им опомниться, оглушили мы двух прикладами по шее, а третий присел с поднятыми руками и гергечет без конца. Пантелей наставил перед ним штык, а я одним махом выхватил нож и к ним. Тот, который сидел, подняв руки, видит, что дела плохи, и бросил мне под ноги все свое оружие. Те два то же самое сделали.

Но я, несмотря на это, подхожу к ним с ножом и вырезаю у них все пуговицы из штанов и командую им:

— Вперед! Марш!

Они держат руками штаны и выходят из сарая, а я обращаюсь к Пантелею:

— Тяни их перед собой огородом, вишняком, кустарником в лес. А сам я скоро буду.

Идут «благородные» арийцы, и руки у них заняты поддерживанием штанов. Пантелей не дает им опомниться и прикладом подгоняет по очереди каждого. Вдруг у низкого, толстого выскальзывают из рук штаны и падают.

— Разрешите поднять штаны.

— Поднимай, дохлый прохвост,— командует ему Пантелей.

Тут я и подумал себе:

— Ваша немецкая мамаша — это самая паршивая сука, коли она родила вас. Когда перед вами идет ваша под-

лая солдатская орава, тогда вы храбрые. Тогда вы не боитесь детишек резать и женщин стрелять. А когда вы увидите перед собой человека с винтовкой — тогда ваша душонка в штаны уходит! Хорошо, сейчас в лесу мы с вами поговорим.

КРУЖЕВНОЕ ПРИКРЫТИЕ

Три захваченных нами офицера, у которых мы вырезали пуговицы, чтобы занять их руки, дошли до леса, держа штаны в руках. Их препровождал Пантелей. В лесу они рассказали, что дорогой должна пройти автоколонна.

Мы залегли у дороги в мелком кустарнике. Часа через два загудело на дороге. Впереди двигались два танка и следом десять грузовиков.

В то время, когда мы забрасывали танки бутылками, Пантелей прошелся пулеметом по грузовикам. Задние грузовики пытались повернуть обратно, но там уже были наши хлопцы и работали гранатами. Никто из немцев живьем не ушел.

Наступила тишина. Вдруг в одном из грузовиков отчаянно закричал петух. А в ответ ему как закудахчут куры, как закричат гуси! Запищали поросята, захрюкали свиньи. Будто передвижная ферма застряла в дороге.

Подошли ближе к уцелевшим машинам, видим, наполнены они хозяйской живностью. И все это пищит, кричит, кудахчет. Но отчаянней всего кричит петух. Заглянул я в кузов, вижу — эге-ге, да здесь чудеса происходят. Полно в кузове награбленных платьев, кожухов, женского кружевного белья. А в кружевах запутался ногой петух, не может оторваться, рвется, лопочет крыльями и кричит. А из-под кружев торчит нога в сапоге.

Потянули мы за ноги и вытянули из-под кружевного укрепленного прикрытия арийского молодца в офицерском чине. Смотрит исподлобья, трясется.

— Ты, значит, и есть чистокровный ариец? — спрашиваю. Молчит.

— В лесу будешь говорить! — обнадежил я его.

Мы взорвали всё, а на уцелевшие машины сели наши хлопцы — и в лес.

БЕЛАРУСКІ НАРОД ЗМАГАЕЦЦА З АКУПАНТАМІ

Грабежніцтвы

У Любаньскім і Старобінскім раёнах, як і ва ўсіх іншых акупіраваных месцах, немцы па-зверску гаспадараць і чыняць здзекі з насельніцтва.

Сваіх прадуктаў у акупантаў няма. Яны стараюцца жыць за кошт нашага сялянства, забіраюць у яго апошняе.

Быў такі выпадак. Жанчына толькі што пасадзіла ў печ хлеб. У хату ўвайшлі немцы і дасталі з печы сыры хлеб.

Там, дзе немцы пастаялі дзён 10, там яны паспявалі аграбіць усё, аставалася толькі тое, што людзям удавалася схаваць. Навакол сябе немцы ўсё глумяць і разбураюць.

Здзекі і забойствы

Невыкананне самага нязначнага загаду немцы караюць расстрэлам. За тое, напрыклад, што гаспадыня не дасць фунта масла (калі ў яе нават масла няма), яе расстрэльваюць.

Старшыні калгаса «Ударнік» немцы загадалі прывезці ім сена. Сена прывезлі, але з невялікім спазненнем. За гэта нямецкія звяры да смерці збілі старшыню.

Грамадзянка з Любані Гідрыновіч не захацела ўпакаваць тыя прадукты, якія забралі ў яе немцы. За гэта яе так білі, што яна ледзь асталася жывая.

Расстрэлы

Многа людзей замучылі, забілі і расстралялі немцы ў Любаньскім і Старобінскім раёнах.

Загадчыцу калгаснай фермы Каратчэню Ганну немцы застрэлілі за тое, што яна накарміла падарожных людзей.

Немцы расстралялі старшыню Асавецкага сельсавета Клімовіча, дырэктара МТС Бондарава, кладаўшчыка калгаса «Чырвонае Палессе» Вішнеўскага.

Старшыню Туроксвага сельсавета Прушака немцы прымусілі капаць самому сабе яму і над ямай расстралялі яго.

Народ ненавідзіць акупантаў.

Аднойчы дарогай ішоў партызан, а насустрач яму стары селянін. Паабапал дарогі паспяваў багаты ўраджай. Гэта ўсё было на асушаных балотах Любаньшчыны. Партызан запытаў у старога:

— Тут, здаецца, раней былі балоты?

— Вялікія балоты былі,— адказаў чалавек,— я сам бывала выносіў з іх панскае сена. А вось прыязджала да нас нядаўна нейкая нямецкая сволач і брахала, што нас нібыта Савецкая ўлада ашукала. А хто нам гэтыя балоты асушыў, як не Савецкая ўлада? Мы сталі багатымі людзьмі. І ўсё таму, што ў нас была Савецкая ўлада. Яна ў нас і далей будзе.

Гэты селянін выказаў тое, што жыве ў душах людзей. Людзі ненавідзяць немцаў і працівяцца ім. Найбольш актыўная частка насельніцтва змагаецца з акупантамі.

Народную нянавісць да сябе немцы бачаць у кожным чалавечым позірку, а яшчэ больш у дзейнасці партызан.

Народная помста

Як толькі пачынае змяркацца, немцы спыняюць усякі рух на дарогах. Яны баяцца ночы. Уначы іх хутчэй насцігае народная помста.

Немцы баяцца лясоў і кустоў. Кожны прыдарожны лес, кусты немцы заўсёды абстраляюць, перад тым як прайсці каля іх.

У калгасе імя БВА партызанскі атрад быў акружаны немцамі. Быў бой. Партызаны забілі 12 немцаў, ранілі каля 25, забілі афіцэра.

За Любанню партызаны закідалі гранатамі групу матацыклістаў. Партызаны жорстка расправляюцца з нямецкімі стаўленнікамі, якія назначаюцца з былых кулакоў або з угалоўнікаў.

Усе чакаюць моманту, калі паганыя гітлераўскія гады пачнуць уцякаць з нашай зямлі. Настрой сялянства такі, што ніводнаму немцу не ўдасца выратаваць сваю галаву.

ЧИСТОКРОВНАЯ ВОШЬ

Офицеры они были, как им и полагается: и погоны, и шнурки какие-то, и крестики... И даже пытались они храбриться передо мной. Сначала отмалчивались. Что ни спрошу — молчат.

— Выходит, что вы перестали понимать по-русски,— сказал я.— Но ведь мои хлопцы слышали, как вы по-русски разговаривали в деревне, когда требовали кур и одеял?

Молчат.

— Значит, вы и есть чистокровные арийцы? — спрашиваю.— Правда ли, что чистокровным арийцам не может считаться тот, кто не умеет убивать, грабить, резать и жить на чужой шее? Молчите? Молчание — знак согласия. Значит, вошь тоже чистокровная арийка, она ведь иначе и не живет, как на чужой шее.

Тут они переглянулись между собой.

— Ага, поняли? Так отвечайте: где стоит ваш штаб?

Тут Пантелей схватил их за ворот, потряс и опять поставил передо мной. И они не только рассказали, где их штаб, а еще указали, где стоит обоз с награбленным у крестьян добром.

И выходит, что эта чистокровная вошь силится обосноваться на нашей шее. А известно, что делают со всякой вошью.

ПЕРАМОГА БУДЗЕ ЗА НАМІ!

Наш родны беларускі народ!

24 гады прайшло з дня Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі, якая дала беларускаму народу свабоду, нацыянальную дзяржаўнасць, шчаслівае жыццё. Беларускі народ усе гэтыя 24 гады быў поўным гаспадаром сваёй роднай зямлі. Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка ў брацкай сям'і народаў Савецкага Саюза за прайшоўшыя гады дабілася гістарычных поспехаў у гаспадарчым і культурным будаўніцтве.

За гады свайго існавання БССР стала перадавой індустрыяльна-калгаснай рэспублікай. Наша поле было багата ўраджаямі, нашы заводы і фабрыкі выраблялі многа тавараў і прадуктаў. Пры Савецкай уладзе беларускі народ выпраміў плечы, вырас, пачаў жыць заможна і культурна і з кожным годам ішоў к усё большаму росквіту.

У 1941 годзе, як і ва ўсе папярэднія годы, у нашай рэспубліцы будаваліся дзесяткі новых заводаў і фабрык, на калгасных палях спеў багаты ўраджай, вялікі народ наш вёў сваю напружаную творчую працу ў імя росквіту сваёй дарагой Радзімы. Згодна пастановы Савета Народных Камісараў СССР і Цэнтральнага Камітэта Усесаюзнай Камуністычнай партыі (бальшавікоў) у Беларусі намячалася грандыёзная праграма асушкі беларускіх балот і асваення асушаных зямель на карысць народна-гаспадарчага будаўніцтва. З якой радасцю і энтузіязмам узяўся наш народ за ажыццяўленне гэтай грандыёзнай праграмы! Народ ведаў, што ажыццяўленне гэтай праграмы прынесла б яму новыя незлічоныя багацці.

Шчасліва, заможна жыў беларускі народ!

Але подлы вораг не даў нам мірна жыць, працаваць, весяліцца і радавацца. Крывавы Гітлер вераломна напаў на нашу Радзіму.

Вось ужо больш чатырох месяцаў азвярэлыя нямецкія зграі топчуць нашу родную зямлю. Па ўсёй Беларусі чуюцца стогны замучаных людзей, чуюцца енкі асірацелых дзяцей. Над беларускімі лясамі, палямі і азёрамі, над спаленымі вёскамі і зруйнаванымі гарадамі, уздоўж белару-

скіх рэк вісіць няшчасце і гора. Там, дзе стаялі паселішчы, дзе цвілі сады, дзе радаваўся жыццю чалавек — вецер узнімае хмары халоднага попелу. Па адзічалых дарогах бадзяюцца сіраты — ад бацькоў адабраў жыццё няпрошаны, ненавісны фашысцкі бандыт.

Але не забывайце, браты і сёстры, усе ведайце, што слаўная гераічная Чырвоная Армія вядзе ўпартае змаганне з ворагам, ведайце, што змаганне гэтае з кожным днём набліжае нас да канчатковай перамогі над нямецкімі захватчыкамі.

Фашысцкія бандыты, каб запалохаць нас, каб пасеяць сярод нас паніку і безнадзейнасць, распаўсюджваюць ілжывыя чуткі, што нямецкія войскі забралі Маскву, Ленінград, што Чырвоная Армія нібыта разбіта, што нібыта знішчана савецкая авіяцыя.

Гэта няпраўда, гэта пустыя выдумкі ворага, які адчувае, што пад яго нагамі няма моцнай глебы, які адчувае сваю пагібель.

За прайшоўшыя месяцы вайны германская армія страціла больш чатырох з палавінай мільёнаў сваіх салдат. Яе двухмесячныя спробы ўзяць Ленінград скончыліся тым, што немцы страцілі там некалькі сот тысяч салдат, а цяпер Чырвоная Армія пачынае адціскаць іх ад Ленінграда.

Увесь кастрычнік месяц вораг стараўся прабіцца к Маскве. Ішлі самыя крывавыя за ўсю вайну баі за подступы к Маскве. Чырвоная Армія затрымала ворага. Нямецкае наступленне на Маскву спынена. Як вораг ні рвецца к Маскве, усе яго атакі адбіваюцца, і ён ужо не ідзе наперад ні на крок. На подступах да сталіцы ляжаць ужо сотні тысяч забітых немцаў.

Горы нямецкіх трупаў ляжаць на ўсіх іншых франтах. Нягледзячы, аднак, на такое пагібельнае знішчэнне нямецкага войска, Гітлер гоніць у бой усё новыя часці. Ён не шкадуе сваіх салдат, ды і іншага спосабу ў яго ўжо няма, бо пайсці назад — гэта значыць загубіць сваю ўладу.

Набліжаецца жорсткая руская зіма, якое так баяцца немцы. Вораг завяз на нашай тэрыторыі, і тут скора начнецца яго пагібель.

Наш народ ваюе з нямецкімі фашыстамі не адзін. У Савецкага Саюза ёсць такія магутныя і вялікія саюзнікі, як Англія і Амерыка. Гэтыя дзве магутныя дзяржавы шлюць нам танкі і самалёты, узбраенне і ваенныя матэры-

ялы. Англійская авіяцыя бамбіць нямецкія гарады, прамысловыя цэнтры ў Германіі, ваенныя заводы і фабрыкі. Пачаўшы ваенную авантуру супраць усяго свету, Гітлер апынуўся на краю бяздоння. Яго ненавідзіць увесь свет.

Партызанская вайна супраць немцаў разгараецца ва Францыі, у Бельгіі, Нарвегіі, Чэхіі, Польшчы, Грэцыі.

Браты і сёстры! Беларускія партызаны ўжо зрабілі вялікія справы. Лепшыя сыны беларускага народа са зброяй у руках паўсталі на змаганне з лютымі фашысцкімі бандытамі.

Па ўсёй нашай краіне прагучэла слава пра мужных беларускіх партызан, іх храбрасць і адвагу, пра іх бязлітасную барацьбу з нямецкімі фашыстамі. Савецкі ўрад высока ацаніў заслугі выдатных беларускіх партызан. Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР прысвоіў званне Героя Савецкага Саюза партызанам т.т. Бумажкову і Паўлоўскаму, узнагародзіў многіх партызан ордэнамі і медалямі Саюза ССР.

Будзем жа мацней дапамагаць слаўнай Чырвонай Арміі хутчэй расправіцца з ворагам. Усе пойдзем у партызаны! Усе, як адзін, будзем памагаць партызанам!

Савецкая Беларусь жыла і будзе жыць! Ідзе той час, калі недабітыя рэшткі нямецкай навалачы без агляд кі папруць назад з нашай зямлі. Але мала катораму з іх удасца дабегчы да сваёй Германіі, узненавіджанай цяпер усім светам. Нашы разбураныя гарады, нашы спаленыя паселішчы, усё, што немцы ў нас зруйнавалі і стапталі — усё яны адновяць і адбудуюць самі, усё яны нанава зробяць сваімі рукамі.

Браты і сёстры! Перад намі ясная будучыня! Ідзе час нашага вызвалення! Наблізім жа гэты час нашым дзейным змаганнем з ненавіснымі чужынцамі-немцамі! Узнімайце барацьбу супраць ворага! Бязлітасна знішчайце яго жывую сілу, танкі і аўтамашыны, пускайце пад адкос варожыя паязды, узрывайце масты і дарогі, псуйце тэлефонную і тэлеграфную сувязь, падпальвайце склады і абозы нямецкіх захватчыкаў!

Гарачае прывітанне слаўным беларускім партызанам!

Няхай жыве вялікі беларускі народ!

Няхай жыве свабодная, шчаслівая Савецкая Беларусь!

Няхай жыве слаўная наша Радзіма — Савецкі Саюз!

У ІМЯ БУДУЧЫНІ

Шчаслівы час маленства! Залатыя гады! У гэты час жыцця і ўражанні глыбейшыя, і ўспрыяцці жыццёвых з'яў непасрэдныя! І пачуццё Радзімы пачынаецца ў гэтыя годы. Дзе прайшло маленства, там пачынаецца Радзіма. Блізасць і замілаванне да роднай прыроды, да роднай зямлі, да самага важнага — да свайго народа — пачынаецца з малых і маладых год.

Дзяцей нашага народа, беларускіх дзяцей, у лепшыя годы іх яснага маленства спасцігла вялікае няшчасце ўбачыць сваю Радзіму пад жудаснай акупацыяй. Дзіцячая душа на ўсё жыццё захавае ў сабе малюнак залітай крывёй травы, попел пад ветрам на месцы роднай хаты і трупы замучаных. А часта — гэта труп бацькі ці маці.

Дваццаць чатыры гады таму назад адбылася Вялікая наша Кастрычніцкая рэвалюцыя, якая шырока адчыніла перад нашымі дзецьмі дзверы ў жыццё, у будучыню. Чалавек вырастаў як чалавек, як вольны гаспадар таго, што яму роднае, што з самых малых год на векі вечныя стала жыць у душы як радасць і шчасце. Родная зямля! Радзіма! Ад аднаго гэтага слова пачынае мацней біцца сэрца! І адразу раптоўна паўстала над нявінным дзіцём змрочная постаць азвярэлага чужынца.

Тое, што не пад сілу было б пераўжыць самаму моцнаму духам і целам мужчыну, на тое асуджае нашых дзяцей подлы нямецкі прышэлец. Што адчувала няшчаснае дзіця настаўніцы Кустановіч, з Петрыкава, калі нямецкі афіцэр укінуў яго ў агонь?

Нашы дзеці бачылі, як тлела ў агні хараство роднай зямлі. Нашых дзяцей расстрэльваў немец з самалётаў, калі яны з маткамі ішлі дарогамі, шукаючы ратунку ад нямецкай навалы. Нашы старэйшыя дзеці неслі на руках меншых, калі падала ад нямецкай кулі маці.

Сутнасць нямецкай акупацыі відна на муках, на енках кінутага ў агонь дзіцяці і на парыве жывой маці, якая ў гэты момант стаіць над агнём і душа якое папялее на векі вечныя.

І тады беларускае дзіця старэйшага пакалення становіцца героем. Няма нічога страшнейшага, калі на дзіцячым ілбе мы бачым маршчыну старасці. Але няма нічога больш вялікаснага за тое, калі дзіця, на хвалях пакут і змагання сваіх бацькоў, свайго народа, узнімаецца да сапраўднага гераізму. Мы ведаем хлопчыка Сашу са Жлобіна, які адпомсціў немцам за смерць сваіх бацькоў тым, што ўзарваў гранатай нямецкую штабную машыну з афіцэрамі і пры гэтым загінуў сам.

Нямецкі фашызм пагражае нашым дзецям не толькі знішчэннем. Нямецкая гадзіна яшчэ мае намеры залезці ў душы нашых дзяцей. Выцягнуць душу, спустошыць яе, пасеяць у ёй атруту абыякавасці да роднай зямлі. Гітлераўская навалач будзе спрабаваць анямечыць нашых дзяцей і пустошыць, і аддаваць на згубу і забыццё роднае, беларускае.

Будзем усімі сіламі берагчы нашых дзяцей! Нашы дзеці — гэта дзеці вялікага гераічнага народа. Гэта дзеці бацькоў і ўнукі дзядоў, якія заўсёды змагаліся за сваю чалавечую годнасць. Савецкая Беларусь будзе жыць! Нямецкія арміі будуць знішчаны да апошняга салдата. Заваёвы Кастрычніка жылі і жыць будуць на Беларусі! І аб гэтым мы скажам сваім дзецям.

Скажам ім аб нашым вялікім замілаванні да роднай краіны, да памяці бацькоў і дзядоў нашых. Скажам нашым дзецям аб нашай любві да родных дарог, да жоўтых асенніх лясоў, да азёр і рэк нашых. Спынім іх увагу на яснотах сонечных праменняў, калі яны кладуцца ціхім хараством на траву і верасы, на бярозы і хвоі. Давядзём і пакажам нашым дзецям справамі нашымі, як мы любім іх. Няхай справы нашы пакажуць, што наша адданасць Радзіме зліваецца з нашым замілаваннем да нашых дзяцей. Паможам нашай Чырвонай Арміі вынішчыць усіх нямецкіх акупантаў у імя нашай будучыні. Час вызвалення блізак. Будзем яшчэ больш любіць, берагчы і ратаваць нашых дзяцей; адпомсцім нямецкім гадам за скалечанае маленства!

СЛАДЕНЬКОГО ЗАХОТЕЛИ...

Взяли мои хлопцы улей с пчелами и поставили на лужайке, а сами спрятались: кто в канаве, кто под сосновым выворотом. Ждут. А кругом еще осенние цветочки доцветают, и еще солнышко пригревает, и еще последняя пчела с цветком до следующей весны прощается.

Наконец дождались: едут дорогой немцы. Видят улей. Переглянулись, забормотали, оживились. Передняя подвода остановилась, а за ней и остальные. А всех подвод шесть штук, и на каждой немец. Вот и идут немцы к улью. Подходит первый, потом второй.

И вот полез немец лапой в улей медку достать. Известное дело, сладкого захотелось прохвосту. Проломил он дырку в стенке, всадил в улей лапу, а пчелы вдруг ринулись и ну жалить. Идет пчела густо, а немец кричит и давай отмахиваться. Тут все остальные к нему бросаются — то ли на выручку, то ли свою долю меду не упустить.

И тут я кричу: хлопцы, бей!

Гранаты полетели, и хлопцы выбежали из засады. Стал мед для немцев хуже горькой редьки. И не понять было — куда немецкая голова покатилась, куда нога отлетела. Ни одной немецкой морды целой не осталось.

Так им и надо.

БУДЗЕМ АДЗІНАДУШНЫМІ І НЕПАХІСНЫМІ

Браты беларусы!

Па нашай зямлі ходзіць няшчасце і гора. Па нашай роднай зямлі топчацца двуногая нямецкая жывёла, тупая і азвярэлая. Нашы беларускія гарады ляжаць у руінах. Вецер узнімае хмары халоднага попелу там, дзе жыў чалавек у шчасці і радасці.

Наша поле было багата ўраджаем. Нашу краіну ўзбагачалі нашы заводы і фабрыкі. Пры Савецкай уладзе беларускі народ моцна стаў на ногі.

Але гітлераўская навалач не дала нам жыць. Банда прахвостаў і жулікаў хоча падняволіць сабе вялікі беларускі народ, народ мужнага Каліноўскага, народ шматлікіх змагароў за нацыянальную самастойнасць свае Радзімы — Андрэя Блажко, дукорскіх партызан, слуцкіх партызан, усіх іншых вядомых і невядомых герояў; народ, які ў самыя цяжкія часы сваёй гісторыі заўсёды быў самім сабою.

Гітлераўская Германія вымуштравала зграі тупых салдафонаў, якім убіта ў галаву, што яны маюць права жыць на шыі ўсіх народаў. І вось зграі гэтых атупелых людаедаў рынуліся на нашу зямлю. Яны скалечылі маленства нашых дзяцей. Яны спапялілі душы нашых сёстраў, жонак і матак, якія бачылі смерць сваіх дзяцей у агні і громе. Я быў разам з народам, бачыў яго пакуты, яго кроў, яго пакутнікаў. Па дарогах ад Мінска і да Смаленска я бачыў чатырохгадовых і васьмігадовых дзяцей, якія паднімалі ўгару замест рук акрываўленыя косці і крычалі: «мама». Мы ўсе бачылі няшчасную маці, вялікую беларускую жанчыну, якая ў гэты самы момант канала на дарозе пад кулямі арыйскага прахвоста, напоўненага прагнасцю на нашых касцях здабыць сабе ў Беларусі маёнтак. Я бачыў дзесяцігадовых і дванаццацігадовых дзяцей, якія неслі на руках меншых, не могучы адарваць вачэй ад дарагога твару забітай маці.

Я бачыў, як трашчалі ў агні беларускія кнігасховішчы, як гінула гордасць нашай рэспублікі і гордасць Савецкага Саюза — Ленінская бібліятэка ў Мінску. Я бачыў, як гарэла і гінула ў агні беларуская кніга, як падала ў руіны

сталіца нашай рэспублікі — Мінск, як гінуў Гомель і Віцебск і іншыя нашы гарады.

Але разам з тым, перад усім светам, збіраўся на вялікае змаганне наш народ, вечна непакорны перад ворагам.

Браты беларусы! Кожны, хто любіць сваю беларускую зямлю, хто сын свайго народа, ведай, што вялікая няслава і ганьба таму, хто не выйдзе на расправу з ворагамі і на помсту.

Час расплаты пачаўся!

Наша слаўная Чырвоная Армія ўжо гоніць немцаў з савецкай зямлі. Нямецкія зграі ўжо коцяцца назад. Яны хацелі ўзяць Маскву, а замест гэтага знайшлі сваю пагібель.

Будзем адзінадушныя і непахісныя ў змаганні і помсце ворагу. Ніводзін немец не павінен астацца на нашай зямлі. Як паганая сука будзе кожны з іх лізаць свае раны і здохне пад няўмольным позіркам нашага чалавека. Косці яго сатлеюць пад вятрамі. Чорная кроў яго ўгноіць наша поле. Не павінен ён вынесці галавы з нашага дома! Як толькі можам, будзем рабіць смерць кожнаму з іх. Калі хто з іх выць будзе аб літасці, не павінна адгукнуцца яму чалавечае сэрца!

Ніводнаму немцу нічога не павінна быць даравана! Адна слязіна беларускай жанчыны аб замучаных дзецях перацягне на вазе справядлівасці ўсю гітлераўскую Германію, гэтую дзяржаву двуногай жывёлы.

Вечна жыў і вечна жыць будзе вялікі беларускі народ на сваёй, вызваленай ад нямецкай гадзіны, беларускай зямлі!

Браты беларусы! Усе, дзе б хто з нас ні быў — і хто на роднай зямлі перажыве яе пакуты, і хто выйшаў ад нямецкай навалачы! Ведайце, усе ведайце: скора мы зноў збяромся дома, на радзіме, на сваёй зямлі ў шчасці і радасці. Гэты час падыходзіць.

Смерць кожнаму немцу на нашай зямлі!

Няхай жыве наша родная зямля, наша Радзіма — Беларусь, наш вялікі беларускі народ!

Няхай жывуць вялікія магутныя савецкія народы, якія куюць нашу перамогу!

Няхай жывуць вялікія і магутныя — рускі і ўкраінскі народы, якія з намі плячо ў плячо робяць нашу перамогу!

Няхай жыве наша слаўная, грозная ворагу Чырвоная Армія!

11 Зак. 2390

НЕМЦЫ ЎСТАНАЎЛЯЮЦЬ ПАНШЧЫНУ

Дагэтуль нямецкі зброд, які навалокся на нашу зямлю, як ліхая плойма, займаўся тым, што забіваў і грабіў нашых людзей. Увесь час немцы выцягвалі жылы з нашага народа і абабралі яго да ніткі. Больш ужо няма чаго і грабіць, усё зжэрлі паршывыя ненаеднікі. І вось цяпер хітрая нямецкая шэльма спрабуе ўскласці на нашу шыю новае ярмо — сваю, як яны кажуць, зямельную рэформу. Жэрці ім трэба, браць больш няма адкуль, дык яны ўгаварваюць нас, каб мы сваю ўласную зямлю засеялі для іх, а яны спадзяюцца пасля ўвесь ураджай забраць к сабе ў Германію і там будуць жэрці і карміць сваё вашывае войска, якое тут сядзіць на нашай шыі.

Падышла вясна. Блізка пара араць і сеяць, дык вось яны і заварушыліся каля нашай зямлі, як чэрві.

Наўрад ці знойдзецца такі дурань на свеце, які б на сваёй уласнай зямлі ахвотна рабіў, каб якая-небудзь прыблудная гадзіна забрала сабе ўраджай і зжэрла яго, нават дзякуй не сказаўшы.

Немец гаворыць, што будзе надзяляць нас нашай зямлёй! Вось дзядзька знайшоўся! Але паглядзім, што гэта за надзел такі.

Нямецкія газеты і нямецкае радыё тлумачаць пра гэта так, што пакуль ідзе вайна, зямля павінна апрацоўвацца «абшчынай», гуртам, талакой. І трэба, каб усё было засеяна, бо трэба карміць нямецкую армію. А кіраваць гэтай «абшчынай» прыедзе з Германіі немец-інструктар. Гэта значыцца — з'явіцца з Германіі пан, ды яшчэ і чужаземны. За працу ж у гэтай «абшчыне» людзі не атрымаюць хлеба і якіх бы там ні было прадуктаў, а грошы. А гэтыя грошы значаць — акупацыйныя маркі, за якія нічога нідзе не купіш. У той жа час беларускіх хлопцаў і дзяўчат будуць гнаць у Германію, на катаржныя палявыя работы, гэта значыцца, з іх зробяць прыгонных мужыкоў нямецкіх паноў. Нямецкая газета так проста і піша: «Беларутэнія (так яны называюць Беларусь) ужо цяпер можа паслаць у Германію тысячы сваіх маладых людзей і дзяўчат ва ўзросце ад 18 да 25 год, як сельскагаспадарчых рабочых».

Германіі цікава мець звыклага да цяжкай працы рабочага.

Немцы тлумачаць яшчэ і на далейшае. Надзяленне сялян зямлёй,— крычаць яны,— будзе пасля вайны, і гэта будзе спадчынная арэнда. Гэта значыць, што беларус будзе арандаваць у немцаў сваю ўласную зямлю.

А далей тлумачыцца, што не ўсе будуць мець права арандаваць зямлю. На гэта будзе мець права толькі той, хто прыдбае к таму часу жывёлу, сельскагаспадарчыя прылады і машыны.

Гладка скроена! Каму ж гэта будзе пад сілу купіць жывёлу і машыны, седзячы галодным і абрабленым? Значыцца, ніхто гэтай арэнды і ў вочы не ўбачыць. Ды да гэтага ўсё так і падведзена, каб не даць нам нашай зямлі і панюхаць, а каб на яе пасадзіць нямецкага пана, а нас зрабіць яго прыгоннымі парабкамі.

Вось і ўся нямецкая «зямельная рэформа». Яна ёсць самая страшная і лютая паншчына, якое не ведалі нават нашы дзяды і прадзеды.

Нямецкая шэльма прывыкла дзейнічаць ашуканствам і гвалтам. Нямецкае гадаўё не лічыць нас за людзей. Мы для іх толькі рабочая жывёла. Яны думаюць, што тут як з тым канём, з якім цацкаюцца, пакуль увядуць яго ў аглоблі. Але наадварот — мы людзі і мы не паддаліся двуногаму нямецкаму звяр'ю.

Не верце вы ні ў якую гітлераўскую зямельную рэформу, не слухайце абармотаў, якія селі на вашу шыю. Ведайце, што Чырвоная Армія ўжо блізка і нядоўга немцу асталося таптацца па нашай зямлі. Не дажджэ ён забраць наш ураджай! Не слухайце яго, тое, што пасееце — тое пажнеце самі. Не слухайце немцаў і не верце ім, а ўсе ўзнімайцеся на іх. Нямецкія гады вельмі добра гінуць і ад кулямётаў, і ад віл, калі іх усадзіць у нямецкае чэрава. Чырвоная Армія з кожным днём усё больш ціснe немцаў на Захад. Блізак час вызвалення Беларусі. Ведайце гэта і памятайце, што тры аршыны магільнай зямлі для немца — самая найлепшая зямельная рэформа.

СУПРАЦЬ ЗВЕРА

На перасыльным пункце палонныя немцы некалькі дзён чакалі адпраўкі ў глыбокі тыл. З палоннымі гаварылі людзі, якія сабраліся паглядзець на іх. Прыйшлі сюды і чырвонаармейцы, сярод якіх былі і рускія, і беларусы, і ўкраінцы, і казахі. Мясцовы настаўнік сказаў да палонных такія словы:

— Мы хочам, каб народы ўсяго свету жылі ў дружбе. Каб чалавек чалавеку быў брат.

Пачуўшы гэта, чырвонаармейцы з яснымі тварамі пераглянуліся. У вачах іх свяцілася гордасць за гэтыя словы, сказаныя савецкім чалавекам. З насцярожанасцю яны павярнулі твары да немцаў — што яны на гэта скажуць, ці хочуць яны, каб чалавек быў чалавеку братам?

Немцаў было каля трыццаці, і толькі два з іх (адзін аўстрыец) праясніліся тварамі і пачалі ківаць галовамі, як толькі перакладчык растлумачыў ім сказаныя словы. Усе ж астатнія са змрочнай злосцю апусцілі вочы ў падлогу і так і застылі ў гэтай звярынай паставе. Тое, што яны пачулі, было чужое ім і непатрэбнае.

І вось чырвонаармейскія твары пачалі хмурнець. З вачэй спала надзея на тое, што ў нямецкага салдата асталіся нейкія рэшткі чалавечнасці. Не. Усё чалавечае яму чужое. Гэта толькі звер з воўчымі зубамі і свінячай натурай.

Губы ў чырвонаармейцаў сціснуліся. Вочы сталі суровымі. І суровасць ператварылася ў непрымірымую нянавісць.

Гэтую карціну я наглядаў у другім месяцы пасля пачатку вайны. З таго часу прайшло ўсяго паўгода, але з нямецкім салдатам адбылася вялікая змена. Цяперашні палонны немец не падобен на таго, які быў у пачатку вайны.

Цяперашняму палоннаму немцу можна гаварыць, што хочаш, нават тое, што яго маці ёсць пярвейшая сука. І немец ужо не будзе з пагардай і самаўпэўненасцю глядзець у падлогу, як калісьці. Цяпер ён, як збіты сабака, будзе лісліва зазіраць табе ў вочы і, цярэбячыся за каўнярам ад вошай, будзе згаджацца з усім.

Аднак жа ніякіх чалавечых рыс у ім не з'явілася. Ён астаўся той жа двуногай жывёлінай, толькі бітай, абскубленай і апаршыўленай. Яго самаўпэўненасць выбіла з яго наша артылерыя, наша авіяцыя, наш штык. К таму ж яго яшчэ падмарозілі нашы марозы. Цяпер яму не да таго, каб думаць, што ён быццам бы лепшы за ўсіх на свеце. Цяпер ён выскаляецца ўсёй мордай і робіць выгляд, што быццам бы нічога і не здарылася: што ён не грабіў і не забіваў, не гвалціў і не кідаў у агонь нявінных дзяцей. Наша наступленне і нашы пабеды здорава прыпяклі яму.

На яго наступае і яго б'е вялікая сіла. Няма чаго і казаць, што Чырвоная Армія моцная сваёй зброяй. Наша авіяцыя ўжо даўно давяла сваімі баявымі справамі, што яна пануе над ворагамі па ўсім фронце і ў нямецкіх тылах. Наша артылерыя наводзіць жах на гітлераўскія дывізіі. І нашы танкі, і нашы штыкі ёсць грозная для ворага зброя. Чырвоная Армія бязлітасна знішчае нямецкія полчышчы і гоніць іх з савецкай зямлі. На Заходнім фронце ад немцаў ужо цалкам ачышчаны Маскоўская, Тульская вобласці. Чырвоная Армія падышла ўжо да самай Беларусі, і хутка пачнецца ачышчэнне ад немцаў нашай роднай Беларускай зямлі. На Паўднёвым і на Паўднёва-Заходнім франтах наша армія б'е і гоніць ворага. Ачышчаецца ад немцаў Украіна. Вораг убачыў, што нас ён не пераможа, і ў дзікай злосці, перад сваёй пагібеллю, яшчэ заядлей чыніць свае зверствы, на сваёй галаве адчуваючы сілу нашай зброі.

Але ў нас ёсць і яшчэ адна сіла, недаступная немцам. Гэта — чалавечнасць і патрыятызм. Наша Чырвоная Армія носіць у душы імкненне да брацтва ўсіх народаў, а на вялікія подзвігі і гераізм яе натхняе найвялікшае замілаванне да сваёй радзімы і да свайго народа. З нашага сэрца гэтага не вырвеш, і гэтым тлумачыцца тое, чаму Чырвоная Армія — гэта армія герояў, здольных перамагчы ўсякія выпрабаванні і давесці вайну да поўнага знішчэння ворагаў, усіх да аднаго.

Гэтай сілы няма ў немцаў. Там толькі кругавая парука забойцаў і шэльмаў. Які там к чорту патрыятызм, калі кожнаму нямецкаму ваяку ўбіта ў галаву, што ён пасля вайны будзе мець маёнтак на заваяванай зямлі. Заўважым: натхняючы сваіх салдат на вайну, бандыт Гітлер не шукаў у немцаў пачуцця радзімы, а пачуцця грабежніцтва і нажывы на чужым. Так крывавы забойца Гітлер вы-

хаваў сваю салдатню, дык інакш і быць не магло, бо ён сам ёсць прайдзісвет і злая шэльма.

І ў гэтым пагібель яго і яго войска. Вашывы і паршывы палонны немец не мае ў сваёй душы якога б там ні было апірышча для свайго спакою. Гэта злодзей, якога злавілі, збілі і якому няма чым апраўдацца.

Так ідзе іх пагібель. Так у імя брацтва народаў, у імя шчасця свайго народа, любві да роднай зямлі, у імя высокага, благароднага патрыятызма кожны чырвонаармеец — герой.

Так набліжаецца наша перамога і гібель гітлераўскай Германіі.

Будзем ведаць усе гэта. І дзеля нашай чалавечнасці будзем знішчаць і душыць кожнага немца, аж пакуль на нашай зямлі сляды яго не расплывуцца пад дажджамі і вятрамі.

ЛЕЎ ДАВАТАР

Натура вялікага чалавека не вычэрпваецца якой-небудзь адной рысай. Яна шматгранная. І асабліва гэта выяўляецца ў тых выдатных асоб, якія ў сваёй дзейнасці абапіраюцца на масы жывых канкрэтных людзей, якія кіруюць калектывам, калектыўнымі арганізмамі чалавечага грамадства. У іх галаве і сэрцы знаходзяць поўнае адлюстраванне індывідуальныя помыслы і асаблівасці ўсіх членаў калектыву. Да такіх людзей належыць Герой Савецкага Саюза генерал-маёр Леў Міхайлавіч Даватар, за баявыя заслугі ўзнагароджаны ўрадам СССР ордэнам Леніна і медалём «Залатая Звязда».

З самага пачатку Айчыннай вайны Л. М. Даватар камандаваў вялікімі вайсковымі злучэннямі. Пад яго камандай біліся з ворагам тысячы байцоў і камандзіраў, тысячы людзей жылі баявым жыццём, перажывалі свае радасці і смуткі разам са сваім камандзірам — генералам. Генерал ведаў душу сваіх людзей, іх патрэбы і асаблівасці. Баец быў для яго чалавекам-воінам. Генерал быў бацькам сваіх байцоў. Кажучы простай мовай, гэта заўсёды быў добры чалавек.

Тут пачыналася і другая грань яго душы. Гэта быў суровы генерал, у войску якога жыла самая цвёрдая дысцыпліна, часці якога пад яго камандай крышылі ворага і наводзілі жах на яго.

У паходах, пераходах, у паўзах паміж сражэннямі і паміж вырашэннем стратэгічных планаў, хітрых ваенных ходаў, суровы і разумны генерал знаходзіў хвіліну, каб пацешыць вока лясным краявідам і каб падняць галаву і з прыемнасцю прыслухацца да порсткага шчэбету дробных птушак. А праз дзесяць хвілін генерал вёў свае вайсковыя злучэнні ў самае небяспечнае месца на патрэбную баявую аперацыю.

Суровы, добры, жартаўлівы, задуменны — вось некаторыя рысы яго натуры.

Гадамі — гэта «малады» генерал. Сваімі ведамі і справамі — гэта спрактыкаваны генерал.

Вышэйшым камандаваннем генерал Даватар быў прысланы камандавацъ вялікім кавалерыйскім злучэннем і

выканаць баявое заданне — прабіцца ў тыл ворага і дэзарганізаваць яго па вялікім участку фронту. Пачалася аперацыя. Некалькі дзён вялі разведку. А потым пайшлі ў атаку і прарвалі нямецкі фронт па ўчастку ад У. да П. Масы кавалерыі спешыліся, вялі бой.

Варожыя часці былі разбіты і рассеяны. Часці Даватара рушылі ў тыл. Прайшлі балота, замасцілі дрыгвяную грэблю на балотным пераходзе. Конны рэйд у тыл ворага закончыўся бліскуча.

На ўсіх навакольных дарогах, на ўсёй разлегласці ўстанавілі засады. Пачалася ліквідацыя асобных нямецкіх груп, знішчаліся цэлыя часці, разбураліся варожыя камунікацыі, знішчаліся эшалоны, сеялася паніка ў асяроддзі ворага.

Па нямецкіх часцях пайшла чутка, што ў тыле ў іх дзейнічае стотысячная савецкая конная армія. Даватар загадаў падтрымліваць гэтыя чуткі сярод немцаў. Немцы ўпадалі ў паніку. Многія часці рассейваліся і адступалі, не ўступаючы ў бой. У раёне Р. зняўся з свайго месца і ўцёк у паніцы штаб 6-й нямецкай арміі.

Генерал Даватар сам знайшоў сабе праваднікá па ўсіх навакольных месцах. Гэта быў калгаснік-канюх Б. Ён быў і разведчыкам, і вызнавальнікам дарог. Хадзіў ён заўсёды з аброццю цераз плячо і гаварыў, што шукае сваіх коней. Так не раз ён выратоўваўся ад немцаў. Гэты просты чалавек многа памог генералу Даватару ў справе арыенціроўкі на мясцовасці і ў справах разведкі. Калі пасля заканчэння аперацыі Даватар выводзіў сваю групу з нямецкага тылу, яго праваднік тав. Б. астаўся там у родных мясцінах. За свае дзеянні ён узнагароджан ордэнам Чырвонай Звязды. Даведаецца ён пра гэта скора, калі Чырвоная Армія ачысціць ад немцаў яго мясцовасць.

Дзейнічаць у тыле было нялёгка. Часта не было чаго есці. Жывіліся ягадамі і грыбамі. Генерал Даватар падсмейваўся: жартоўваў:

— Папасецеся на ягадах. Ягада такая рэч, што з яе нават найлепшы спірт гоняць.

Першага верасня, пасля заканчэння аперацыі, з вялікімі баямі выходзілі з нямецкага тылу. Немцы замініравалі дарогі, парабілі завалы і пасткі. Даватар сам займаўся справамі разведкі, сам бываў на ўсіх участках баёў — гэты рухавы чалавек малога росту, добры бацька і друг для байцоў і суровы, хітры, разумны і здагадлівы іхні генерал.

Выдатны камандзір бліскуча правёў вялікую аперацыю ў тыле ворага і вывеў адтуль сваіх байцоў.

Увосень 1941 года і зімой 1942 года генерал Даватар узначальваў ужо новыя баявыя аперацыі на іншых участках фронту ў вялікіх баях за Радзіму.

Ва Указе Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР сказана: «За ўзорнае выкананне баявых заданняў камандавання на фронце барацьбы з нямецкімі захопнікамі і праяўленыя пры гэтым адвагу і геройства прысвоіць званне Героя Савецкага Саюза з уручэннем ордэна Леніна і медаля «Залатая Звязда» генерал-маёру Даватару Льву Міхайлавічу.

Вялікая Айчынная вайна нараджае герояў — людзей мужных, адважных, разумных, аддавых народу. Народ любіць іх і шануе. Іх імёны астануцца ў гісторыі змагання народа за сваю Радзіму, за яе славу. Імя Льва Міхайлавіча Даватара залатымі літарамі ўпісана ў гісторыю Вялікай Айчыннай вайны.

ЖЭНЯ ПАЛТАЎСКАЯ

Яна яшчэ толькі ўвайшла ў сваё юнацтва, у самую лепшую пару чалавечага жыцця. Вырасла яна ў савецкія часы. Эксплуатацыі чалавека чалавекам, прыніжэння чалавечай асобы яна не бачыла і не ведала. Як патрэба вады ў гарачую смагу, як спелы колас у канцы лета — так шчасце жыць у сваёй Радзіме было натурай для Жэні Палтаўскай, народнай гераіні, ясны вобраз якой зліваецца з вобразам усяго народа, з душой народа. Маладое жыццё яе загубілі гітлераўскія вылюдкі, жыццё яснае і радаснае, якое дала ёй Савецкая краіна. У пару самых лепшых маладых імкненняў і надзей перад Жэняй Палтаўскай паўстала суровая неабходнасць аддаць жыццё за родную Савецкую краіну. Толькі так магла стаяць справа: у душы пакалення гэтай маладой савецкай дзяўчыны жыве праўда таго, што чалавечае жыццё мысліцца толькі як жыццё ў такой краіне, якую чалавек пазнаў з маленства пасля Кастрычніка 1917 года.

Камсамолка Жэня Палтаўская была студэнткай мастацкага вучылішча. Пачалася вайна. Вораг ірваўся на Усход. Пад Смаленскам тысячы савецкіх людзей узводзілі ўмацаванні. Жэня добраахвотна пайшла на гэтую неабходную радзіме справу. Дзень пры дні яна працавала з рыдлёўкай на земляных работах. З ранку да вечара бачылі яе сярод занятых цяжкай работай людзей. Сваёй рыдлёўкай яна то пад спёкай, то пад дажджамі выкідала наверх грунт.

Надышла восень. Вораг люта рваўся да Масквы. Жэня была цяпер у Маскве. Савецкія патрыёты бралі зброю і ішлі на дапамогу Чырвонай Арміі. Яшчэ не сышлі мазалі з Жэніных рук пасля земляных работ. У іншы б час спрацаваныя рукі і плечы прасілі б адпачынку, але цяпер маці-радзіма клікала сваіх дзяцей на вайну супроць крывавага чужынца. Жэня Палтаўская ўзяла ў рукі вінтоўку і разам з групай моладзі пайшла да лініі фронту. Гэта было 4-га лістапада 1941 года.

Восем маладых герояў, сярод якіх была і Жэня, мелі на ўвазе перайсці лінію фронту і зайсці ворагу ў тыл.

Фронт перайшлі. Пайшлі далей, браліся да штаба нямецкага войска. Непадалёку ад Валакаламска, на могільніку, наткнуліся на нямецкую засаду. Немцаў было ў дзесяткі разоў больш, аднак жа маладыя героі не здаліся ворагу. Пачалася перастрэлка. Біліся, пакуль былі патроны. Немцы выклікалі падмацаванне, акружылі і забралі ўсіх, калі ў іх не было ўжо чым страляць і некаторыя былі ранены. Палонных павялі ў Валакаламск. Паставілі ўсіх на двары, далёка адзін ад другога. На допыт уводзілі ў дом па адным. Дапытваў нямецкі генерал. Жэня не ведала, як і аб чым дапытвалі тых, каго ўводзілі раней за яе. Яна не ведала, і што адказвалі таварышы на допыце. Яна нічога аб гэтым не ведала. Яна маўкліва чакала свае чаргі. Нарэшце ўвялі ў дом і яе.

Генерал сказаў ёй:

— У вас, мусіць, ёсць маці.

Гітлераўскі гад, пачынаючы допыт, думаў разварушыць душу маладой дзяўчыны, якая вялікай практыкай апошніх месяцаў пазнала жыццё ва ўсіх гранях яго суровай праўды, але на твары і ў вачах якой так многа было яшчэ дзіцячай наіўнасці. Чыноўны нямецкі кат думаў давесці да смутку аб жыцці і да болю маладую душу, каб тады залезці ў яе сваімі гадаўскімі капытамі.

— Так, у мяне ёсць маці,— ціха адказала Жэня.

— Вам шкода сваёй маці? — спытаў гітлераўскі генерал.

— Вы лепш сябе пашкадуйце,— адказала Жэня.

— Хіба вы не баіцеся смерці? — спытаў немец.

— Хочацца жыць,— адказала Жэня,— але калі трэба памерці за Радзіму — памру.

Усе помыслы гітлераўскага прахвоста разбіліся аб мужную душу савецкай дзяўчыны, як аб цвёрдую скалу. Нічога ён не дазнаўся. Нічога яму ніхто не сказаў, нічога ён не выпытаў. У страшнай ярасці ён загадаў пакараць усіх восем чалавек смерцю.

Усіх паставілі ў шарэнгу. За іх плячыма сталі нямецкія салдаты. Стрэлілі. Сем чалавек упалі. Восьмы павярнуўся тварам да людзей, якіх немцы сагналі глядзець на гэты крывавы малюнак.

— Дарагія, не пакутуйце за нас, знішчайце фашыстаў праклятых! Не бойцеся. Чырвоная Армія прыйдзе! — крыкнуў ён людзям.

Некалькі раненых падпялося і з імі Жэня.

— Няхай жыве наша Радзіма!

— Смерць нямецкім катам!

Такі быў перадсмяротны кліч герояў. Зноў залп з аўтаматаў. Немцы пачалі расстрэльваць камсамольцаў, а пасля пацягнулі іх да шыбеніцы. З шыбеніцы іх знялі чырвонаармейцы, калі выгналі з Валакаламска нямецкую навалач. Чырвонаармейцы іх і пахавалі. Восем герояў пасмертна ўзнагароджаны ўсе ордэнамі Леніна.

Жэня Палтаўская!

Слаўная дачка савецкага народа!

Хіба, можа, словы народнай пахавальнай песні, створаныя вякамі ў нетрах народа, могуць вычарпаць глыбіню болю нашай душы, глыбіню замілавання і пашаны да твае светлай памяці:

«Ніц падаю лістам у лесе» — перад памяццю аб табе, перад тваім імем!

Ты — гордасць народа! Ты — слава яго — і цяпер, у вялікім змаганні, і ў блізкай будучыні нашай, калі разбітае Чырвонай Арміяй нямецкае звяр'ё сваімі касцямі ляжа пад нашы ногі.

ВЕРНАЯ ДАЧКА БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Яна была заўсёды жыццярадасная і энергічная. Яна любіла быць на людзях, быць у атмасферы вясёласці. Вырасла яна ўжо ў савецкія годы, і маладосць яе не бачыла змрочных часоў старога свету, калі чалавек прыходзіў у жыццё з страшнымі думкамі: дзе знайсці месца ў жыцці і як пражыць на свеце. Свае жыццёвай долі Шура Луковіна-Грыбкова не шукала. Ясная доля была знойдзена і дадзена рэвалюцыяй. Шурына маладосць была светлай маладосцю, нішто не абмяжоўвала яе шчырых і ўзвышаных парываў.

Шура вучылася ў мастацкім вучылішчы, яна была камсамолкай, яна любіла працу. Усё, за што яна бралася, даводзілася да канца старанна і дасціпна.

Добра было жыць і працаваць у мілай вольнай радзіме.

Калі пачалася вайна, Шура пайшла працаваць на фабрыку. Трэба было замяніць людзей, якія пайшлі на фронт. Пайшоў на фронт і Шурын брат. Шура пісала пісьмы брату, і самой ёй здавалася, што яна, камсамолка, студэнтка, працуючы на фабрыцы, усё ж занадта мала робіць для радзімы ў часы цяжкай і вялікай Айчыннай вайны. Такая гэта была натура — благароднай, скромнай савецкай дзяўчыны. Яна была патрабавальная да сябе — гэтая чыстая душа. І вось яна піша заяву:

«...Прашу паслаць мяне ў Дзеючую Армію».

Так склаўся невялікі атрад з 8 чалавек моладзі, які перайшоў лінію фронту і накіраваўся на баявую работу ў варожы тыл. У гэтым атрадзе была і Шура і яе падруга-студэнтка таго ж мастацкага вучылішча Жэня Палтаўская.

Каля горада Валакаламска атрад наткнуўся на нямецкую засаду. Немцаў было ў многа разоў больш, але 8 смельчакоў пачалі бой. Біліся да апошняга патрона. Двое былі ранены.

Пачыналася раніца. За асеннімі туманамі адчувалася сонца. Нямецкія аўтаматчыкі выклікалі падмацаванне і акружылі 8 герояў. Павялі ў Валакаламск.

Іх дапытваў генерал. Усякімі спосабамі ён стараўся вы-

пытаць у Шуры, хто яны, усе 8 чалавек. Спосабамі хітрага шэльмы і бессардэчнага ката ён стараўся выпытаць пра чырвонаармейскія часці, пра ўзбраенне. Страшны допыт цягнуўся доўга, і Шура вытрымала. Яна не сказала ні слова. Разам з усімі яе павялі страляць.

Сваю апошнюю дарогу да страшнага месца пакутнай смерці ад рук гітлераўскіх забойцаў Шура прайшла, абняўшыся з сваёй падругай Жэняй Палтаўскай. Думаючы аб жыцці і Радзіме, маладыя героі цвёрда прыйшлі на месца і ў апошнюю сваю хвіліну, прабітыя ўжо кулямі катаў, знайшлі ў сабе сілы крыкнуць:

— Няхай жыве наша Радзіма!

— Смерць нямецкім катам!

І памерлі пад кулямі. Іхнія трупы немцы павесілі. Чырвонаармейцы, заняўшы горад Валакаламск, знялі іх з шыбеніцы і пахавалі маладых герояў з воінскімі почасцямі.

Так загінулі ад рук подлых нямецкіх акупантаў 8 герояў. Так аддала сваё маладое жыццё за Радзіму слаўная дачка беларускага народа, яго гордасць і слава, Аляксандра Луковіна-Грыбкова.

НАША АРМІЯ І НАРОД — АДЗІНЫ

У часе Вялікай Айчыннай вайны з вялікай сілай і ясней, як калі, выявіліся самыя глыбінныя тайнікі душы народа. Тое, чым заўсёды жыў народ і праз што выяўляліся твар і душа яго, тое — у вялікія, цяжкія і гераічныя часы вайны вылілася ў непераможнае імкненне адстаяць сваю Радзіму і назаўсёды знішчыць ворага. Гэтае магутнае імкненне злітых у адно цэлае народных сіл ёсць вынік вялікай любві кожнага нашага чалавека да роднай зямлі. А ў цэлым — гэта неадрыўнасць народа ад яго тэрыторыі, на якой, ад самага пачатку фармавання народа і праз вякі, праходзіла гістарычная яго дзейнасць.

Усёй душой і сэрцам мы любім сваю зямлю за тое, што тут мы нарадзіліся, што тут упершыню пазналі шчасце жыць, што тут адкрываюцца вялікія магчымасці для дзейнасці чалавека. Мы ганарымся прыродным харaством роднай зямлі і яе непаўторнымі асаблівасцямі. Паводле сваіх патрэб і жаданняў мы пераўтваралі сваю зямлю, удасканальвалі яе прыроду, клапаціліся аб дрэвах і рэках, аб полі і раслінах, аб гарадах і сёлах. Жоўтая восень цешыць наша вока, смольны пах хвойнага лесу робіць прыемнымі нашы дні. У нас было многа хлеба з нашага поля і многа тавараў з нашых заводаў. І тут злівалася ў адно цэлае — і карысць з працы на патрэбу жыцця, і радаснае адчуванне роднага нам навакольнага харaства.

Мы не сухія практыкі, якія могуць толькі выцягваць матэрыяльную карысць з зямлі. Калі б гэта было так — наша жыццё было б сытым існаваннем, а не шчасцем жыць на роднай зямлі багата і па-чалавечы. Замілаванне да Радзімы — вялікая сіла, і яна ўсёй сваёй магутнасцю спрыяла таму, што тры родныя браты — рускі, беларускі і ўкраінскі народы з стагоддзя ў стагоддзе ніколі не скараліся перад чужынцамі-захопнікамі, а заўсёды крышылі іх і гналі вон, а самі раслі, мацнелі і ўзвышаліся на агульначалавечых дасягненнях свае нацыянальнай культуры.

Кастрычніцкая рэвалюцыя вызваліла на вялікую дзейнасць сілы народа, якія скоўваліся царызмам. І для абароны волі народа на вольнай роднай зямлі 24 гады таму

назад з народных жа нетраў нарадзілася Чырвоная Армія — носьбіт народных ідэалаў і абаронца іх. У першыя свае гады Чырвоная Армія разграміла шматлікіх чужаземных інтэрвентаў і акупантаў, якія стараліся задушыць маладую савецкую рэспубліку, хоць Чырвоная Армія была тады горш узброена за сваіх ворагаў і дрэнна адзета — у часе разрухі і матэрыяльнага абяднення ўсёй краіны. Але Чырвоная Армія была моцная духам і любоўю да абноўленай рэвалюцыяй роднай краіны.

Цяпер Чырвоная Армія ўзброена лепшай у свеце ваеннай тэхнікай — сваім узбраеннем гэта адна з самых магутных у свеце першакласных армій. Але Чырвоная Армія перавышае любую ў свеце армію сілай свайго поўнага зліцця з народам, адзінствам з ім у сваіх імкненнях, мэтах і любві да Радзімы. Чырвонаармейцы ідуць у бой са смуткам у душы за кожны метр занятай ворагам савецкай зямлі і з поўнай рашучасцю — знішчыць і скрышыць да канца ворага. Пакуль не будзе адпомшчана народная крыўда і кроў, датуль чырвоны баец не пакладзе зброі — так мысліць кожны чырвонаармеец.

Маладзейшае пакаленне беларусаў ваюе з ворагам у радах Чырвонай Арміі, а ў той жа самы час бацькі іх ваююць з ворагам у тыле, на роднай Беларускай зямлі, з самага пачатку вайны пайшоўшы ў партызаны. І гэта ёсць поўнае адзінства нашай Чырвонай Арміі з сваім народам, і гэтага адзінства не вытрымае вораг.

Чырвоная Армія і народ — адно цэлае і непадзельнае. Такога адзінства яшчэ не ведае гісторыя, і ў гэтым наша перамога.

ДЗЕНЬ ДОБРЫ, БЕЛАРУСКАЯ ЗЯМЛЯ!

За лета і восень нямецкая навалач прайшла з агнём і жалезам Беларускую зямлю, і па ёй скрозь крывавіліся свежыя раны. Ад Брэста і да Оршы па іх тапталася нямецкая двуногая жывёла, і смутак і жальба мацярок і бацькоў аб пакутах замучаных дзяцей ператварыліся ў нянавісць. У познюю восень часамі высвечвала сонца, і абмытая дажджамі трава пры дарогах была зусім зялёная і чыстая. Жоўты лісток прыносіўся ветрам з-пад лесу і прыліпаў да земляной глыбы над выбітай нямецкай бомбай ямай. На чорных краях гэтага землянога калецтва бялелася парванае карэнне палявых раслін, і, хоць была восень, вызначаліся ўжо на ім пачаткі новых парасткаў. Жывое жыццё не спынялася ні на момант і рыхтавалася вясной зелянець і цвісці. Глыбы ўзарванай зямлі раўнаваліся і аплывалі, дажджы змылі з іх кроў дзяцей і жанчын, асіроцелыя дзеці пахавалі трупы бацькоў. Усё цягнулася да свае ранейшай абыкласці. Зямля імкнулася хутчэй зняць з сябе калецтва.

Месяц за месяцам і год за годам — і ўдзірванеюць абочыны дарог, і каля іх — на полі і ўзлессях і на рэках, і на вуліцах вёсак і гарадоў — усюды, дзе разыгралася і прайшла крывавая драма беларускай зямлі, будуць панаваць і шырокія летнія дні і праплываць будзе грукат колаў і мелодыя песень, пахнуць будзе маладым жытам у палявым коласе, і дымам прытульнага чалавечага жылля, і дымам з фабрычнага коміна. Будзе жыць каханне і праца, і нараджэнне пакаленняў, і ўдасканаленне чалавечага быту. І вершаліны бяроз і хвояў будуць асвятляцца ціхім асеннім і быстрым летнім сонцам, і выростаць будуць выведзеныя чалавекам новыя расліны. Усхвалёванае вайной людское мора ўвальецца ў свае берагі, але беларуская зямля не астанецца такой, якой была. На яе мілым, родным, дарагім твары прыбавіцца новая пячаць і астанецца навекі.

Астанецца навекі новы гістарычны вопыт нашага народа, і астануцца сведкі сённяшняй крывавай драмы, так як яны асталіся ад самых пачаткаў і праз вякі нашай

гісторыі. Ёсць на беларускім полі, скрозь ад Брэста цераз Мінск і за Оршу, і ад Пінска цераз Слуцак і за Гомель, нечапаныя плугам насыпы. Месцам іх так многа, што яны могуць быць элементам беларускага пейзажу. На гэтай адвечнай удзірванеласці калышацца пад ветрам жоўтая піжма і цвіце чабор, а пад сподам, у зямлі, акамянелі косці і старадаўніх, і пазнейшых імкліўцаў заўладаць беларускай зямлёй. У наш час адтуль выкопваліся з'едзеныя ржой сякеры і дзіды. Храбрых ахвотнікаў да чужой зямлі патачылі чэрві, і шкілеты іх ляжаць у шлемах і латах, а над імі ідуць вякі, і народ беларускай зямлі астаецца самім сабою. Усё, што імкнулася сюды з крывавымі мэтамі, гінула ад сілы гаспадара гэтай зямлі, вялікага народа. Час за часам і новыя «заваёўнікі» кляліся тут парыць зямлю сваімі касцьмі, а народ тварыў сваю гісторыю і развіваўся ў сваіх непаўторных нацыянальных асаблівасцях.

Тут быў стык захаду і ўсходу. На гэтых землях і паблізу іх тры вялікія родныя браты — рускі, беларускі і ўкраінскі народы, змагаліся з чужаземцамі за сваю нацыянальную свабоду і гордасць. У крывавых схватках тут часта вырашаўся лёс многіх народаў Еўропы. Тут непадалёку ад Барысава Напалеон злез з свайго імператарскага каня і перасеў у сані, загадаўшы хутчэй імчаць яго на захад, і назаўсёды пакінуўшы ў руках Кутузава сваю славу, і везучы з сабой сваю гібель. Няпрошаныя чужаземцы заўсёды пачыналі тут адчуваць, што не туды яны зайшлі. Яшчэ і цяпер на вялікім Слуцкім гасцінцы, за трынаццаць вёрст ад горада Нясвіжа стаіць Кукавіцкая карчма, якая бачыла ў сабе смутак і радасць салдат многіх нацыянальнасцей і краін. Сцены гэтай карчмы пасля вайны 1914—1918 гадоў і грамадзянскай вайны былі ўкрыты салдацкімі надпісамі на розных мовах. Выразаныя нажом надпісы асталіся і да нашых дзён. Сярод рускіх, украінскіх, беларускіх, польскіх, татарскіх, аўстрыйскіх, нямецкіх прозвішч і надпісаў, вышэй, злева ад чатырохверш'я з Тараса Шаўчэнкі, уззываў к богу нямецкі надпіс: «Божа, вярні мяне жывога ў Аўстрыю». Тады гэта пісаў палонны нямецкі салдат, які маршыраваў у рускі тыл і начаваў у карчме. Цяпер аб тым жа ныюць на нашай зямлі сённяшнія нямецкія заваёўнікі. Каб як жывым вярнуцца ў Германію — вось чаго прагнуць яны.

Імперыялістычная вайна скончылася на беларускай зямлі. Яшчэ не згладзіліся з яе твару і доўга яшчэ будуць

існаваць сведкі змрочнага лёсу ўсё тых жа спрадвечных імкліўцаў да «ўсходніх земляў». Праз беларускую тэрыторыю асталіся нечапанымі тагачасныя нямецкія акопы і залітыя цэментам бліндажы, якія сыходзяцца ў свой цэнтр каля горада Баранавіч. Яшчэ да канца не сатлелі тут бацькі цяперашніх вашывых заваёўнікаў нашай зямлі. З размытых дажджамі акопных краёў і з прысыпанага аб'ехаўшай глінай іх дна тырчаць паточаныя трупнымі чарвямі і высахлыя ногі і рукі фрыцаў і гансаў, з пачарнелымі ад часу і земляной вільгаці пярсцёнкамі на пальцах. На пярсцёнках выбіты ініцыялы іх каханых бертаў і мартаў, з якімі яны мяняліся пярсцёнкамі ў момант развітання перад заваёўным паходам. Аўдавелыя берты і марты сталі спарахнелымі старымі бабамі, і нічому іх не навучыў лёс іх няўдалых мужоў. Нешта занадта ахвотна іх сыны і зялёнаротыя ўнукі ўверылі ў Гітлера, а яны самі благаславілі іх на новы заваёўны паход. Нешта занадта ахвотна новае пакаленне мартаў і бертаў франціла лета і восень 1941 і зіму 1942 гадоў у плаццях, садраных ім маладымі фрыцамі з плеч замучаных беларускіх дзяўчат і жанчын. І нешта занадта доўга ўсе яны там аставаліся глухімі, каб пачуць енкі і стогны яснавокіх беларускіх дзяцей, якіх нямецкае афіцар'ё і салдатня кідалі жывымі ў агонь.

Што было — тое было, і ў часе яно займае вечнае месца. Можна глядзець на стагодні курган і думаць пра тое, што пад ім ляжаць косці няўдалага заваёўніка, але жывое жыццё падказвае нам, што гэты заваёўнік каштаваў нашым продкам крыві і пакут.

Пакуты і гора ходзяць цяпер па беларускай зямлі, і ў часы вялікіх выпрабаванняў нават само маленства страціла свой адвечны сэнс. Нашы дзеці пакінулі быць дзецьмі. Яны да дна выпілі чашу страшнай горычы ў самыя шчаслівыя свае годы. Калі няпрошаны нямецкі чужынец клаў у руіны беларускія гарады, на дарогах мы бачылі дванаццацігадовых дзяўчынак, якія неслі на руках гадовых і двухгадовых сірат, маткі якіх тут жа на дарозе асталіся навылёт прабітыя нямецкімі кулямі. Дванаццацігадовая дзяўчынка раптам адчула сябе грамадзянкай і ўзяла абавязак ратаваць асірацелае дзіця незнаёмай жанчыны.

Як народны герой, астанецца навекі ў памяці Саша Тышкевіч з-пад Жлобіна, якому ледзьве было 14 год. Увайшоўшы ў сваю хату, ён убачыў трупы ўсёй сваёй

сям'і: іх замучылі немцы. Тады Саша ўзяў гранату і пайшоў за пяць кіламетраў у горад Жлобін і доўга там стаяў на вуліцы і чакаў. Ішла штабная нямецкая машына з афіцэрамі. Саша для вернасці падбег бліжэй і кінуў гранату пад машыну. Выбух узрыву, і куча афіцэрскіх касцей. Загінуў і сам Саша, але ён адпомсціў. Гэта рысы гераізму нашага народа. У няволі наш народ ніколі не будзе!

Прайшлі лета, восень і зіма вайны, і за гэты час на беларускай зямлі з'явіліся сотні тысяч новых земляных насыпаў. Калі-небудзь нашы патомкі будуць выкопваць з іх ужо не старажытныя мячы і сякеры, а жалезныя крыжы гітлераўскіх ваяк. Гледзячы на гэтыя знакі ўзнагароджання катам і забойцам, нашы патомкі будуць думаць пра тое, як у 1941—1942 гадах пакуты нашага народа ўзнялі яго на новую гістарычную ступень змагання і геройства дзеля волі беларускай зямлі. У вяках будзе стаяць вобраз чатырохгадовага беларускага хлопчыка, таго самага, у якога на Лагойскай дарозе пад Мінскам — відаць дзеля забаўкі, бо іншай мэты тут не магло быць — страляў з самалёта гітлеравец. Хлопчык убачыў, што яго маці раптам упала ў прыдарожную канаву, і штосьці раней нязнанае адчуў у сваіх руках.

— Мама! — закрычаў ён і ўскінуў рукі ўгару.

Але скрываўленая маці была ўжо нежывая, а ў яго не рукі былі ўскінуты ўгару, а патрушчаныя косці, без пальцаў і локцяў. З болю і жаху ён прабег некалькі крокаў і ўпаў на гарачую зямлю ўміраць. Гэты вобраз запішацца ў беларускую гісторыю побач з народнай нянавісцю навекі да немца-гітлераўца.

Будзе ўзнімацца ў вяках вобраз грознага помстніка за раны роднай зямлі — беларускага партызана.

Будзе стаяць у гісторыі народа мужны вобраз воіна Чырвонай Арміі, які ўвайшоў у беларускую зямлю, несучы ёй вызваленне.

Ідзе вясна. І адбываецца вялікі бой за Беларусь. За Савецкую Беларусь! Неўзабаве будзе расці трава на месцы, дзе ўлетку і ўвосень зямля разварочвалася нямецкімі бомбамі. Растане снег, і з'явяцца перад вокам трупы гансаў і фрыцаў. Груганнё будзе выдзёўбваць ім вочы. Назаўсёды ачышчаючы ад сябе беларускую зямлю, няўдалыя заваёўнікі будуць ныць душой аб нямецкай зямлі і аб жыцці. Чалавечы смутак мацеры, сястры і жонкі з вялікай сілай страсяне душу берты і марты. Пачаўся ўжо

гэты смутак! Яго абудзіла да жыцця наша артылерыя, наша авіяцыя. Наша зброя, наша доблесная Чырвоная Армія. З жахам і сорамам нямецкая жанчына скіне з сябе здзёртае ў Беларусі з жаночых плеч яе мужам ці братам плацце, і, можа быць, з'явіцца ў яе чалавечая патрэба працягнуць у наш бок руку і сказаць:

— Даруй, беларуская жанчына! Даруй мне, што мой Ганс — гітлеравец!

Пакуль Ганс — гітлеравец і пакуль ён на нашай зямлі, мы яму не даруем. Яго ў нас чакаюць магільныя чэрві і гістарычная ганьба за тое, што ён не быў чалавекам, а ўвераваў у прахвоста Гітлера. Хіба мы калі-небудзь квапілі на чужую зямлю? Хіба мы ішлі на іх зямлю? Гэта яны на нашу навалакліся і прынеслі ёй няшчасце і гора. І мы ім не даруем. Мы больш, чым яны самі, ведаем мяжу паміж нямецкім народам і Гітлерам. Народу, калі ён адумаецца, мы можам працягнуць руку, а гітлераўцы будуць братацца з магільнымі чарвямі. Змрочны лёс чакае таго, хто не адступіцца ад Гітлера і не адмовіцца ад думкі таптаць нашу зямлю. Не з нашага жадання чорны вобраз нямецкага фашыста лёг пад ногі нашай гісторыі, гісторыі нашай зямлі, якая стаіць на парозе свайго вызвалення, свае новай славы і новай радасці.

НА НАШАЙ ЗЯМЛІ ХОЧА ГАСПАДАРЫЦЬ НЯМЕЦКІ ПАН

Немцы выцягваюць з нашага народа жылы. Яны абабралі яго да ніткі. Больш ужо няма чаго і грабіць. Усё зжэрлі фашысцкія ненаеднікі. І вось цяпер хітрая нямецкая шэльма ўскладае на нашу шыю новае ярмо. Яны збіраюцца праводзіць на Беларусі «зямельную рэформу». Усё гэта зводзіцца да таго, каб як мага больш выцягнуць з нашай зямлі хлеба, жэрці самім і карміць сваю вашывую армію, якая сядзіць на нашай шыі.

Наўрад ці знойдзецца хто-небудзь такі, хто б на сваёй уласнай зямлі ахвотна араў і сеяў на тое, каб якая-небудзь прыблудная гадзіна забрала сабе і зжэрла ўраджай. А вось немец хоча падахвоціць нас на гэта. Ён выдумаў «зямельную рэформу». Што ж гэта за «рэформа» такая?

Нямецкая газета і нямецкае радыё тлумачыць гэта так, што, пакуль ідзе вайна, зямля будзе апрацоўвацца «абшчынай», талакой. Кіраваць гэтай «абшчыннай» гаспадаркай прыедзе з Германіі нямецкі інструктар. Гэта значыць з'явіцца з Германіі на нашу шыю пан. За работу сяляне не атрымаюць хлеба і прадуктаў, а ім заплацяць грашыма. А гэта значыць — акупацыйнымі маркамі, за якія нідзе нічога не купіш.

Пасля ж будзе нейкае «надзяленне зямлёй», якое нібыта адбудзецца пасля вайны. Гэта будзе «спадчынная арэнда». Надзел, які каму прыйдзецца, селянін будзе арандаваць у немцаў. Але не ўсе будуць мець права арандаваць у немцаў сваю ўласную зямлю. На гэтую арэнду будзе мець права толькі той, хто набудзе жывёлу, сельскагаспадарчыя прылады і машыны.

А каму гэта будзе пад сілу купіць жывёлу і машыны, седзячы галодным і аграбленым? Значыцца, ніхто гэтай арэнды і ў вочы не ўбачыць. Да гэтага ўсё і вядзецца, каб не даць нам нашай зямлі, а каб па яе пасадзіць нямецкага пана і нас зрабіць яго прыгоннымі парабкамі. Гэта будзе самая страшная і лютая паншчына, якой не ведалі нашы дзяды і прадзеды.

Нямецкая шэльма прывыкла дзейнічаць ашуканствам і гвалтам. Не слухайце абяцанак нямецкіх абармотаў, не

верце іхняй брахні, а ўзнімайцеся на змаганне з імі. Нямецкае гадаўё гіне і ад кулямётаў, і ад віл, калі іх усадзіць у нямецкае чэрава. Чырвоная Армія ўсё далей цісне немцаў на захад і неўзабаве ачысціць ад фашысцкай брыды Беларусь. Ведайце гэта, і ўсе ідзіце ў партызанскія атрады.

Тры аршыны магільнай зямлі для немца — гэта самая найлепшая зямельная рэформа.

ДА БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Да цябе, вялікі наш, слаўны, геаічны беларускі народ, мы звярачаемся са словам адданасці і любві, з захапленнем ад шчырай душы перад тваёй сілай і тваёй славай.

У гэты час вялікіх тваіх пакут і вялікага ўздыму твае геаічнасці, у час нашага глыбокага гора і такой жа глыбокай волі да змагання і канчатковай перамогі над подлым ворагам, мы азіраемся на ўвесь шлях тваё гісторыі і там, ад тысячагодняй даўнасці і да нашых дзён, з гордасцю за продкаў нашых, за нашых прадзедаў, дзядоў і бацькоў, бачым тваю сілу, тваю славу і тваю вялікасць. Нашы сэрцы б'юцца яшчэ мацней і нашы душы гарацъ яшчэ большай нянавісцю да крывавага чужынца, які ўварваўся на нашу мілую, дарагую нам, як родная маці, беларускую зямлю — і топчацца па ёй сваімі бруднымі капытамі, і залівае яе тваёй крывёй, родны наш народзе.

У далячыні стагоддзяў мы бачым і нашу слаўную Полацкую Русь і ўсю нашу зямлю, на якой выростаў і фармаваўся наш народ, ва ўсіх сваіх непаўторных нацыянальных асаблівасцях, дзе ад мужнай народнай рукі з стагоддзя ў стагоддзе гінулі чужаземныя захопнікі. З часоў сівой мінуўшчыны даходзіць да нас блізкі нам шум вялікіх бітваў нашых продкаў за сваю свабоду і незалежнасць. Нашы вушы чуюць, як у бітве на Нямізе доблесныя воіны роднага народа ў чужаземных захопнікаў «веялі душу ад цела», як пра гэта сказана ў песні аб паходзе Ігаравым.

Ні ў часы панства, ні ў часы царызма не пакараўся ты, родны беларускі народ, сквапным прыгнятальнікам, не цярпеў няволі і скідаў яе з сябе сваёй сілай і сваім ясным розумам.

За шматвяковую гісторыю тваю мы бачым тваіх герояў, якія ставяць перад намі прыклад мужнасці і адданасці Радзіме. У вяках нашай нацыянальнай славы ўзвышаецца Кастусь Каліноўскі. Жыве памяць аб Вашчыле з Крычава, які падняў і павёў супраць панства простых працавітых людзей. Як святыня, шануецца памяць Андрэя Блажко з

Міншчыны. Брацкая магіла слуцкіх партызан будзіць у нашых сэрцах лепшыя пачуцці аб гераізме нашага народа і аб яго дзейным імкненні жыць толькі вольным і свабодным.

Мы бачым рух славянства і рух чалавецтва ў няспынным прагрэсе, бачым напластаванне праз вякі чалавечай культуры. І перад намі ў стагоддзях узнімаецца магутная постаць нашага Францыска Скарыны з Полацка, першага друкара на землях стыку еўрапейскага захаду і ўсходу. Перад намі стаяць тураўскія творцы стараславянскай літаратуры.

Мы бачым дарагога нам Францыска Багушэвіча, які ў сваіх кнігах выразіў тваё гістарычнае права быць роўным з роўнымі ў сям'і народаў Еўропы.

Свабодалюбівы наш народ разам з сваімі роднымі братамі Рускім і Украінскім народамі прайшоў са славай вялікі шлях свае тысячагодняй гісторыі. Упрыгожваючы родную зямлю вынікамі працы сваіх дбалых рук, ён прыносіў у вялікую скарбніцу славянства багатыя свае нацыянальныя здабыткі.

І заўсёды, родны наш народзе, ты быў нацыянальна цвёрды і верны кроўнай роднасці сваёй з рускім і ўкраінскім сваімі братамі. Гэта брацкае адзінства давала табе сілы быць заўсёды самім сабою. І такім ты быў нават у самыя цяжкія часы свае гісторыі і заўсёды выходзіў на ясны свой шлях загартаваным пераможцам. На арэне свае гісторыі ты фармаваў свае нацыянальныя рысы і дзейнічаў як народ шчыры, дбалы, працавіты, імклівы да прагрэсу свае культуры, справядлівы, добры, чулы душой, цвёрды і непахісны перад ворагам, поўны нязломнай волі да змагання за сваё права і незалежнасць. Народ-герой, з ясным розумам, вялікім сэрцам і з самым глыбокім замілаваннем да радзімы, да роднай зямлі.

Родная зямля! Перад нашымі вачыма жыве неўміручае хараство і багацце яе прыроды — ад Гродна і да Магілёва, ад Брэста і Пінска і да Гомеля. Па Нёману і Сожу, па Дняпры і Прыпяці, па Дзвіне і Бярозе. Веснавым шумам поўняцца нашы лясы, ажываюць пад веснавым сонцам нашы прасторы, б'е ў берагі звонкая хваля нашых азёр! Тут спелі на ўрадлівым полі нашы багатыя ўраджаі. Заводамі і фабрыкамі багацела наша зямля. Новы светлы дом станавіўся на месца старой хаты. У радасці і шчасці ішло вольнае жыццё нашага народа.

Сваю славу і сваю гордасць ты, родны народзе, напісаў на сцягу свае вялікай Камуністычнай партыі, і, як вынік усяго папярэдняга твайго гістарычнага шляху, чвэрць стагоддзя жыла і красавала ў сіле і славе Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка.

І вось цяпер наша нацыянальная сталіца, тысячагодні наш Мінск ляжыць у руінах. У руінах ляжаць усе нашы гарады. На месцы новага дома нашага ўзнімаецца пад ветрам попел. Цудоўныя нашы дарогі сталі сцежкамі смутку і слёз для няшчасных сірат нашых, якія ў адзіноце і бяздом'і бадзяюцца па іх у пошуках прытулку і хлеба. Над тваёй душой, вялікі народзе, стаіць крывавы кат і забойца, чалавекападобны звер, прыгнаны для пакуты нашай пачварным вылюдкам Гітлерам.

Тупая і азвярэлая нямецкая салдатня топчацца па нашых палетках. Тое, што мы сеялі і жалі для сябе, тое зжэрла гэтая паганая саранча і вымагае ад нас больш — жэрці і каменем сядзець на нашай шыі. Яны загарадзілі нам усе дарогі, яны маюць нас не за людзей, а за рабочую жывёлу для іх. Яны хочуць панаваць над намі і на векі вечныя пакінуць нас у нямецкай няволі. Нашу моладзь яны вывозяць у сваю Германію на катаржную паднявольную працу, гвалцяць нашых жанчын, сірацяць нашых дзяцей. На руінах нашых гарадоў і сёл стаяць шыбеніцы з павешанымі на іх нашымі людзьмі. І пад скрып вяровак на вісельных жэрдках нямецкае гадаўё жарэ наш хлеб і гоніць на сваю сабачую пацеху ў публічныя дамы нашых яснавокіх дзяўчат і жанчын — нашых сёстраў, дачок і матак нашых дзяцей.

Яны прыйшлі на мілую нашу зямлю як тупая і азвярэлая раз'юшаная сіла і сталі перад табою, родны народзе, як самая закончаная супрацьлегласць табе. Ты заўсёды марыў аб вялікім брацтве народаў і волі для кожнага чалавека. Яны ненавідзяць брацтва і баяцца яго і на сваіх паганых сцягах напісалі формулу падняволення і зніштэння чалавека.

Толькі ў першыя дні нападу на Савецкі Саюз, калі яны клалі ў руіны сваімі бомбамі наш Мінск, і за першыя часы гаспадарання ў ім яны ўмярцвілі ў ім звыш як пяцьдзесят тысяч чалавек. У наступныя ж месяцы гэтая лічба павялічылася ўдвойчы.

Свой наступ на Брэст гітлераўскія банды пачалі з таго, што артылерыйскім агнём зруйнавалі мірныя кварталы

горада і вуліцы ўкрылі тысячамі трупаў нашых людзей. У Гомелі нямецкае звяр'ё расстраляла звыш дзесяці тысяч чалавек. У Магілёве немцы расстралялі 24 тысячы чалавек, у Пінску 10 тысяч, у Шклове 8 тысяч, у Крупках 1080 чалавек. У Мінску і Гомелі некалькі дзён чуліся енкі і стогны здушаных руінамі людзей, якія ўміралі пакутнай павольнай смерцю. Многія тысячы нявінных ахвяр замучаны немцамі па нашых мястэчках і сёлах. У зруйнаваным напалову Віцебску перад домам гістарычнага музея стаяць віселыні, і на іх ужо доўгі час вісяць трупы замучаных дзяўчат.

Звярынай жорсткасці гітлераўскіх прахвостаў няма межаў. Усё больш і больш практыкуюць яны новыя спосабы мучыць нашых людзей. Цяпер ужо вісельную вяроўку яны замяняюць жалезным крукам, на які ўзнізваюць чалавека пад плячо або пад скіўіцу, каб чалавек некалькі дзён паміраў у нечалавечых пакутах. Яны паставілі сабе задачай фізічна знішчыць лепшую частку нашага народа, а рэшту застрашыць і паставіць сабе ў няволю. Яны хочуць уладаць нашай зямлёй і ўстанавіць для нашага сялянства прыгоннае права, вярнуць былую паншчыну, але ў многа разоў цяжэйшую. На нашу зямлю яны прывозяць з Германіі нямецкіх паноў і ствараюць ім маёнткі, а нашых сялян стараюцца зрабіць іх бяспраўнымі парабкамі. Гэтых паноў яны называюць «інструктарамі», а ўсю гэтую жудасную справу «зямельнай рэформай».

Яны зруйнавалі нашу нацыянальную культуру. Знішчылі нашы школы і бібліятэкі, знішчылі нашы беларускія кнігі, пакінулі нашых дзяцей на цёмнае невуцтва, на беспрасветнае існаванне, замест былога шчасця жыць вольна і радасна, калі перад нашай моладдзю былі адчынены шырокія дзверы ў навуку, у шырокі выбар прафесій, у вышэйшую асвету, у вольную працу паводле сваіх густаў і жаданняў. Яны зруйнавалі нашу гордасць — беларускія тэатры. Дзяды і прадзеды нашы, продкі нашы да дзесятага пакалення могуць садрыгнуцца ў магілах ад крывавага жаху, які перажывае беларуская зямля.

Але мы не леглі пад гітлераўскія капыты! Прыблудныя гітлераўскія гады не заваявалі нас і нашай зямлі. Наадварот! Як толькі яны перайшлі нашу граніцу — за імі ўжо стаў цень іхняй гібелі. Бо яны пасягнулі на зямлю і свабоду, на радзіму бяссмертнага народа, народа савецкага, розум і сіла якога вядзе яго толькі да перамогі. Лепш

смерць, чым жыццё ў няволі — так заўсёды гаварылі нашы героі, і гэта заўсёды прыводзіла іх да поўнай перамогі і да знішчэння ўсякай няволі. І вось Вялікая Айчынная вайна з нямецкім фашызмам узняла наш народ на новую ступень геройства. Нашы лясы сабралі ў сабе лепшых сыноў Беларускай зямлі — партызан. За кожную кроплю народнай крыві — мора паганай нямецкай крыві — вось які лозунг нашага змагання! За кожную сірочую слязу нашага дзіцяці — сотні тупых нямецкіх галоў! За боль душы нашай жанчыны аб замучаных дзецях — няхай крывяцца ў дзікіх грымасах страшнай смерці паганыя морды гітлераўскіх прахвостаў.

Па ўсім свеце ідзе слава аб беларускіх партызанах, нараўне з славай Чырвонай Арміі, якая крок за крокам вызваляе ад ворага савецкую зямлю — горад за горадам, сяло за сялом. Чырвоная Армія падышла ўжо да Беларусі і ўжо ўвайшла ў Беларускую зямлю, несучы ёй вызваленне. У радах слаўнай Чырвонай Арміі б'юцца з ворагам сыны беларускага народа. Лепшыя гітлераўскія арміі ўжо знішчаны. Мільёны немцаў параць сабачымі сваімі касцьмі савецкую зямлю. Яны не падпімуцца з магіл і не прынясуць Гітлеру перамогі. Цяпер Гітлер гоніць на фронт зялёнаротых недаросткаў і пажылых немцаў. І яго дывізіі, пабітыя і растрапаныя, кідаючы кожны дзень тысячы трупаў і сваю тэхніку, пад ударамі Чырвонай Арміі паўзуць назад, на захад. І гітлераўскія салдаты ныюць толькі аб адным — каб як выбрацца з вайны і дапаўзці да Германіі. У самой Германіі ўзнімаецца нездаваленне і ныццё. Блізіцца гібель Гітлера. Па ўсёй Еўропе, па ўсіх акупіраваных ім краінах з кожным днём усё шырэй і магутней кіпіць народнае змаганне супраць крывавага акупанта. Блізіцца разгром гітлераўскай Германіі.

Праз нашу беларускую зямлю нямецкае гадаўё рушыла на Савецкі Саюз, на нашай зямлі яны і зложаць да рэшты свае галовы. Наша зямля бачыла многа чаго! На нашай зямлі, пад Барысавам, і Напалеон пакінуў быць палкаводцам і перасеў з імператарскага каня ў сані, каб толькі вынесці сваю галаву. На нашай зямлі да рэшты сыдзе крывёй і нямецкая гадзіна.

Ніхто нас не адолее! Мы моцныя сваёй сілай у змаганні!

Шырэй жа змаганне з ворагам! Усе, як адзін, у партызанскія атрады!

Родная, любая беларуская моладзь! Ты надзея і будучыня народа, і на табе ляжыць вялікі абавязак быць у першых радах вялікага змагання з ненавісным чужынцам! Гэта перад табой ён, няпрошаны гад, зачыніў дзверы ў жыццё, гэта цябе ён вывозіць у сваю Германію на паднявольную працу дзеля тупога, сытага існавання нямецкага панства — і ад усяго свайго чыстага сумлення і абавязку перад народам — будзь бязлітаснай і цвёрдай перад ворагам.

Вялікая беларуская жанчына, сястра і маці! Ці не твае гэта папярэдніцы, у часы прыгоннай працы, спявалі калісьці на панскім полі сумныя песні над сваімі дзецьмі? Ці не ты гэта ў цяжкія годы над сваім дзіцем стварыла беларускую песню-калыханку, падобную сумнай вялікасцю свае музыкі на жалобны гімн? І ці не ты гэта яшчэ нядаўна радавалася шчасцю сваіх дзяцей? Твая глыбокая душа і вялікае сэрца заўсёды сагравалі вялікай ласкай усё наша жыццё. Благаславі сваіх дзяцей, выгадаваных табой у шчаслівыя часы, на геройства і подзвігі за шчасце радзімы, і сама высока ўзнімай чырвоны сцяг змагання з крывавымі гадамі!

Беларускія сяляне! Беларускія рабочыя!

Не выпускайце жывымі акупантаў з свае зямлі! Магутнымі партызанскімі ўдарамі памагайце Чырвонай Арміі хутчэй вызваліць Беларусь! Марыце голадам нямецкіх ненаеднікаў, адбірайце ў іх хлеб, не давайце ім грабіць, здзекавацца, гаспадарыць у нас! Біце іх і знішчайце! Псуйце шляхі іх адступлення, пускайце пад адкос іх паязды. знішчайце іх абозы, узрывайце іх склады!

Бязлітасна знішчайце паганых вылюдкаў, здраднікаў народу, якія пайшлі служыць фашыстам, якія сталі паліцэйскімі, старастамі, якія прадаюць народ!

У імя светлай блізкай будучыні — вышэй наш гонар, вышэй нашу славу, магутней нашу сілу! Да зброі ўсе, як адзін!

Смерць подлым акупантам! Сабачая ганебная смерць! Гітлераўскае гадаўё няхай гіне ад вашых вінтовак, ад вашых кулямётаў, аўтаматаў! Паганая чужацкая навалач вельмі добра гіне і ад віл, калі іх усадзіць у нямецкае чэрава!

Смерць нямецкім акупантам!

Слава партызанам!

Слава вялікаму Беларускаму народу!

Слава роднай Беларускай зямлі!

Слава доблеснай, непераможнай Чырвонай Арміі, якая спяшае на вызваленне Беларусі!

Чырвоная Армія ідзе! Чырвоная Армія блізка! Чырвоная Армія хутка будзе на Беларусі!

БЕЛАРУСКІЯ ЛІТАРАТАРЫ Ў ДНІ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

Беларуская літаратура нарадзілася ў змаганні гераічнага беларускага народа за сваю сацыяльную і нацыянальную свабоду і незалежнасць. Яна ўзнялася да сваіх вялікіх вышынь у шчаслівыя часы савецкага жыцця. Вялікасць беларускай савецкай літаратуры ў тым, што яе ідэі — гэта жыццё народа, шчасце яго і роднай беларускай зямлі, яго вялікае і пачэснае месца сярод брацкіх народаў Вялікага Савецкага Саюза, яго месца і значэнне ў чалавецтве. Беларускую літаратуру тварылі таленты, якія выйшлі з народа. Мэта ўсяго іх жыцця — гэта служэнне свайму народу.

Гэтай сваёй вялікай мэце яны асталіся вернымі назаўсёды. Яны былі з народам у яго шчаслівыя часы, яны з народам і ў сённяшні пакутны і гераічны час змагання з подлымі нямецкімі чужынцамі, якія, як чорная хмара, навалакліся на нашу зямлю, каб ускласці на наш народ страшнае ярмо няволі і здзеку.

Беларускія пісьменнікі разам з родным народам змагаюцца супраць ворага. Іх беларускае мужнае слова гучыць у народзе, як кліч змагання, гучыць на фронце, дзе доблесная Чырвоная Армія вядзе няспыннае наступленне і з вялікай сілай гоніць ворага з роднай зямлі.

У нашы дні народнага гераізму, у дні вялікіх подзвігаў народных герояў, у дні змагання з гітлераўскай навалай, беларуская літаратура жыве і гучыць сваім магутным словам.

(НЕ ВЕРЦЕ НІВОДНАМУ НЯМЕЦКАМУ СЛОВУ!..)

Не верце ніводнаму нямецкаму слову!

Не выконвайце ніводнага нямецкага загада!

Нямецкія фашысты гавораць, што яны хочуць устанавіць у нас свой «новы парадак». Які гэта «парадак», відно з таго, як яны страляюць і вешаюць нашых людзей, сірацяць няшчасных дзяцей, адбіраюць апошні хлеб, здзіраюць з плеч апошнюю вопратку і лічаць нас не народам, а быдлам. Яны папалілі і паўзрывалі нашы гарады. Яны прынеслі нам гора і кроў, і няўжо мы будзем верыць ім і слухаць іх?

Праўды мы ад іх ніколі не пачуем. Яны даўно ўжо крычалі і хваліліся, што ўзялі Маскву. А тым часам Маскву яны не толькі не ўзялі, а якраз пад Масквой наша Чырвоная Армія зрабіла ім такі ўдар, што яны пачалі бегчы назад без аглядкі і адступаюць і цяпер. Яны кідаюць сваё ўзбраенне, пакідаюць мільёны трупаў сваіх салдат і адступаюць, а Чырвоная Армія гоніць іх з савецкай зямлі. Баі ідуць ужо на нашай беларускай зямлі. Ідуць баі за Беларусь. У блізкім часе наша родная зямля будзе ачышчана ад немцаў назаўсёды.

Пабітая і абяскроўленая пад ударамі Чырвонай Арміі, нямецкая армія вымагае вялікіх папаўненняў людзьмі і тэхнікай. Вайна выцягвае з Германіі сілы. Германія пасылае ўжо ў сваю армію зялёную моладзь і старыкоў. А ў самой Германіі не хапае людзей для работы на фабрыках, на заводах. І вось з многіх мясцін Беларусі немцы забіраюць нашых людзей і гоняць іх у свой тыл на катаржную працу на фабрыках і заводах.

Немцы забіраюць нашых людзей і гоняць іх у свае ваенныя абозы.

Немцы гоняць нашых людзей на земляныя работы будаваць свае ўмацаванні для таго, каб затрымліваць наступленне нашай Чырвонай Арміі.

Немцы выдаюць аб усім гэтым загады, таксама як загадваюць нам даваць ім хлеб, мяса, малако, шэрсць, лён і ўсё іншае.

Не верце ніводнаму іх слову! Не слухайце нямецкіх за-

гадаў і не выконвайце іх! Супраціўляйцеся нямецкім загадам!

Не давайце немцам прадуктаў! Хавайце ад немцаў усё!

Не ідзіце на іх работы, не паддавайцеся ім, каб яны гналі вас на гібель недзе ў свае тылы! Не ідзіце ў іх абозы, не памагайце ім, сваім заклятым ворагам! Не памагайце немцам устанавіць над вамі сваю волю, запрагчы вас у ярмо, рабіць з вас быдла!

Зрывайце ўсе нямецкія мерапрыемствы! Перашкаджайце ім ва ўсім! І гэтым вы паможаце Чырвонай Арміі хутчэй выгнаць немцаў з беларускай зямлі, хутчэй вызваліць вас з-пад нямецкага панавання.

Ганіце вон кожнага немца!

Скора прыйдзе Чырвоная Армія!

У Беларусі немцы не будуць!

Усе, як адзін, паднімайцеся на праклятых фашысцкіх акупантаў!

12 Зак. 2390

ФАШЫСТ КУРЦ РАВЕ ЖАЛАСНА

Нейкі гітлераўскі Курц у гітлераўскай газетцы «Дэйчэ цэйтунг ін Остланд» вельмі ж расплакаўся аб лёсе беларускай сталіцы Мінску. Цераз усю курцаву морду ідзе сляза, і з душы яго верне жаль. Ён, небарак, бядуе, што «незадоўга да ўваходу германскіх часцей у Мінск, калоны НКВД падпалілі ўнутраную частку горада», якая была амаль поўнасцю знішчана.

Курц не быў бы гітлераўцам, каб прызнаўся ў чыстай праўдзе, як яно сапраўды было. Было так, што 24, 25 і 26 чэрвеня 1941 г. нямецкая авіяцыя рабіла на Мінск налёты і бесперапынна бамбіла горад. Гітлераўскія банды з паветра падпалілі горад з розных канцоў і забілі некалькі дзесяткаў тысяч мірных людзей. Некалькі дзён з-пад мінскіх руін чуліся енкі і стогны здушаных людзей, якія ўміралі там. А зверху немцы яшчэ сыпалі бомбы.

Курцава сляза — гэта сляза спрактыкаванага бандыта, які ўмее і за горла душыць і ў той жа час спяваць песеньку. Як кажуць,— ён, калі захоча, дык і раве жаласна.

А далей Курц цешыцца, што ў Мінску паміж нямецкімі ваеннымі ўладамі і «мясцовым самакіраўніцтвам» ужо знойдзен кантакт для супрацоўніцтва. Тут Курц напэўна пад супрацоўніцтвам разумее тое, што знайшлося двое прахвостаў, каб языком глянцаваць нямецкія боты. Бо не можа быць, каб Курц хваліўся тым супрацоўніцтвам беларускага народа з немцамі, ад якога нямецкае гадаўё кладзе свае галовы.

Дзеля ўцехі Курца можна сказаць, што скора гэтаму разжалабленаму малайцу не ў галаве будзе плакаць над чужым яму Мінскам, бо трэба будзе плакаць над сваім фюрэрам і над сабою.

КАТ У БЕЛАЙ МАНІШЦЫ

Дурны суддзя, пра якога расказваецца ў беларускіх народных апавяданнях, ніяк не мог выясніць, хто большы злодзей — ці той, што краў, ці той, што прымаў крадзенае, ці той, што камандаваў і тым і другім і жыў з іх зладзейскай работы. Дурны суддзя паглядзеў на твар і рукі кожнага і сказаў таму, што краў:

— У цябе ж не твар, а такое зладзейскае рыла, якога свет не бачыў! Ад зладзейскай работы ў цябе на пальцах нават і не мазалі, а гузы! Вось табе 25 бізуноў!

А ў таго, што прымаў крадзенае, суддзя ўбачыў твар крыху далікатнейшы і мазалі меншыя. Ён даў яму 15 бізуноў. Калі ж да суддзі падышоў той, што жыў з крадзенага і натхняў зладзеяў, суддзя збянтэжыўся: перад ім быў далікатны твар і замест мазалёў на белых пальцах пярсцёнкі. Суддзя скланіўся і прагаварыў:

— Няхай ваша ласка зробіць ласку выбачыць мне, што я гэтым дурням мала даў. Даю ім яшчэ па 10 бізуноў на-кідкі!

Яго ласка горда кіўнула галавой і па-панску выйшла з суда, ганарыста паглядаючы на ўвесь свет.

Вы ведаеце, што такое Розенберг, нямецкі барон і гітлераўскі падручны? Гітлер паставіў яго начальнікам над усімі акупіраванымі ім савецкімі землямі. У гэтага Розенберга на белых пальцах пярсцёнкі. Свайго далікатнага пальца ён не запэцкае аб вісельную вяроўку. Ён толькі памахвае стэкам або варухне губамі — і нашым людзям накладаюць пятлю на шыю нямецкія стварэнні са зладзейскімі рыламі, якіх не бачыў свет. А Розенберг, вярнуўшыся ў маёнткі, якімі да рэвалюцыі ўладаў у Прыбалтыцы яго бацька, фатаграфіруецца са сціснутымі губамі, што павінна вызначаць яго ганарыстую цвёрдую волю. Што і казаць! Пастаўце вы яго разам з Гітлерам, а з другога боку з тым дурным папіхачом, які ад шчырай працы каля вісельні панаціраў сабе вяроўкай мазалі на пальцах. Паміж гэтых двух лычоў Розенберг будзе выглядаць, як далікатная паненка, да якое ён не падобен хіба толькі тым, што кожны дзень дае распараджэнні, колькі да заходу сонца падняць вяроўкай людзей на вісельню.

Адным словам, у яго ёсць усё тое, з-за чаго той дурны суддзя не пазнаў пад далікатным абліччам бандыцкага рыла.

Беларусы пад залатымі розенбергаўскімі пярсцёнкамі бачаць крывавыя пальцы бандыта і ката, які ўзначальвае над народам крывавую гітлераўскую ўладу. Дачыненне беларускага народа да гэтай улады такое, што Розенберг павінен быў напісаць у сваім загадзе, што ўстаноўленая ім у Прыбалтыцы сістэма ўпраўлення «не будзе распаўсюджвацца на Беларусь, бо, у выніку 23-гадняга прабывання бальшавікоў ва ўладзе, у Беларусі няма яшчэ ўмоў для арганізацыі гэтага ўпраўлення. Калі будуць знішчаны ўсе сляды бальшавізма, то Беларусь будзе рэканструіравана...»

Выходзіць, што вяльможнаму кату Розенбергу так і не дачакацца той пары, калі яму можна будзе, як ён сам захоча, устанавіць на Беларусі сваё ўпраўленне. Па-першае, таму, што беларускі народ ніколі не пакіне быць самім сабою, а гэта значыць,— ніколі не будуць «знішчаны сляды бальшавізма». А па-другое, таму, што яму самому нядоўга суджана з пагардай да народа сціскаць свае губы. З Чырвонай Арміяй і з народным гневам не жартуюць. І замест розенбергаўскіх губ будуць тырчаць толькі вышчараныя сківіцы бандыцкага чэрапа.

НАША ВЯСНА

Быў такі фрыц, які ўсю зіму вельмі чакаў вясны. Расказваюць, хто яго бачыў, што на ім за зіму распладзілася вошай, як на валачашчым сабаку. Ён так і пражыў зіму, як той сабака,— залазіў начаваць, дзе цяплей і цішэй, еў, што траплялася вырваць у чалавека з рук. На яго шыі нарасла шышкамі кароста. Ён чухаўся, дзёрся, ляскаў зубамі ад холаду і злосці, грэў у прасмердлых анучах звіслае абмарожанае вуха, брахаў на дзяцей і жанчын і дрыжаў перад грозным гаспадаром той зямлі, на якую прывалокся — перад партызанам.

Ён вельмі спадзяваўся на вясну. Вясной ён думаў скінуць з сябе свой сабачы выгляд. Выгадаваўшыся на гітлераўскім сабачніку, ён прывык мець сабачую душу, а зверху меў падабенства да чалавека, і нават гладкага і франтаватага.

Была ў яго недзе там, у Германіі і сука, таксама франтаватая. Фрыц замучыў многа беларускіх дзяўчат і жанчын, паздзіраў з іх шоўкавыя і шарсцяныя плацці і паслаў іх туды, к сабе. Выфранціўшыся ў прысланае плацце, фрыцава сяброўка ганарыста лічыла, што фрыц выконвае высокую нямецкую місію, на якую паслаў яго фюрэр,— заваяваць для Германіі ўвесь свет і з усіх жанчын свету паздзіраць для яе адзежу.

І вось нарэшце прыйшла чаканая фрыцам вясна. Сышоў з зямлі снег, пад цёплым дажджом і ясным сонцам зазелянела першая трава, і на ёй, чыстай і маладой, як пачварнае непатрэбства і паскудная знявага вясне, вылез з-пад снегу спруцянелы фрыц. Прабіты чырвонаармейскай куляй, яго сабачы чэрап ужо вышчарыў смяртэльныя сківіцы, і груган ужо вырваў яго сквапныя вочы. Яго франтаватая хаўрусніца ходзіць у жалобе і раптам убачыла, што калі нагу душыць цесны чаравік, то ад шырыні акупіраванага мёртвым фрыцам свету ні карысці, ні ўцехі няма. Яна заныла, заскуголіла і раптам падумала пра тое, што, круцячы, свет пройдзеш, але назад не вернешся. І ў ёй ажыў чалавек, вытраўлены раней Гітлерам.

Не вернецца фрыц, і не паўстануць з магіл гітлераўскія дывізіі, і не прынясуць фюрэру перамогі! Ганс, які разам з фрыцам чакаў вясны і быў пры яго смерці, з сумам глядзіць на чужую яму беларускую вясновую траву, з жахам слухае гром савецкай артылерыі, дрыжыць перад тварам Чырвонай Арміі і думае пра тое, якая страшная для яго рэч — вясна на савецкай зямлі! Фюрэр гаворыць пра наступленне, а перад яго вачыма выскаляецца смертны фрыцаў чэрап.

Вясна! Май!

Чырвоная Армія ідзе на Беларусь! І хутка вясна беларускай прыроды ператворыцца ў вясну беларускага народа — у час поўнага вызвалення яго ад гітлераўскай погані, якая чакала вясны не дзеля чалавечай радасці, а дзеля сваіх сабачых выгад.

Наша вясна — пагібель подлым прышэльцам!

Наша вясна — нам радасць перамог над імі!

АБАРОНЦЫ НЯМЕЦКАЙ ТЫФОЗНАЙ ВОШЫ

Немцыператварылі Віцебск у чорныя руіны. Няшчасныя жанчыны яшчэ і цяпер адкопваюць з-пад руін трупы сваіх дзяцей. У разбураным нямецкім гадаўём Віцебску пануе сыпны тыф. Вашывая нямецкая салдатня навалакла сюды тыфозных вошай. Кожны дзень уміраюць людзі многімі дзесяткамі. Смерць, трупы, калецтва — гэта кожнадзённая з'ява ў абгнюшаным немцамі Віцебску. Ад голаду, ад пошасцей, ад катаванняў, ад зверстваў людзей косіць смерць.

І ў той жа час нямецкія шэльмы і іхнія падбрэхачы, мусіць, дзеля большага яшчэ здзеку з віцебскага насельніцтва, у сваёй газетцы пішуць, што вельмі ж ужо добрая ў іх ахова здароўя ў горадзе. Яны пішуць, што ў горадзе нават ёсць больніца, дзве аптэкі, што ў больніцы ёсць нават венерычнае аддзяленне. А як жа! Фрыцы валакуць з сабой не толькі сваю тыфозную вош. Без публічнага дома немец непаўнацэнны фрыц. Дзе ж яму лячыцца ад арыйскай венеры, каб дзеля яго не адкрылі венерычнага аддзялення?

Далей брудны фашысцкі лісток, у якім наперабой брэша паўдзесятак галаварэзаў і вісельнікаў, выхваляецца, што на санітарнай станцыі захавалася ад грабяжоў абсталяванне. Сапраўды, трэба дзівіцца, як фрыцы не расцяглі яго.

Санітарныя атрады,— захлёбваецца газетка,— у любы час выязджаюць на ліквідацыю ачагоў эпідэмічных захворванняў.

Быў слаўны, прыгожы, багаты, шчаслівы горад Віцебск. Быў ён без эпідэмічных захворванняў, без грабяжоў, без тыфу, без немцаў, без вошай, без публічных дамоў. Былі ў гэтым горадзе цудоўныя клінікі, амбулаторыі, больніцы, медінстытут. Прыпаўзло нямецкае звяр'ё, і ў горадзе з'явілася смерць, тая самая, што нарысавана на рукавах эсэсаўцаў. Хто яе прынёс — з тым яна і пойдзе і таму астанецца навек.

«ВЫХВАЛЯЎСЯ, ВЫХВАЛЯЎСЯ ДЫ І ЗДОХ»

Кажуць, што раз воўк бляваў лыкам. Не таму, што гэта яму вельмі падабалася, а таму, што ў яго не было чым іншым апаражніцца. Цягаўся ён па шырокім свеце і ўсюды рваў зубамі, дзе што трапіцца. Адусюль яго гналі, усюды ненавідзелі, і ён завалокся ў такую пустэчу, дзе не было ніякай спажывы. З вялікага голаду гэтая схуднелая падла нажэрлася лыка так, што аж назад вярнуць пачало. Пасля гэтага воўк узяў ды і здох.

Якраз тое самае здарылася з нямецкім фюрэрам. Гэты прахвост абышоў палавіну Еўропы, усюды рваў дзе што мог, усюды ліў чалавечую кроў, мінулай зімой атрымаў на савецкім фронце па сваіх вышчараных зубах і 26 красавіка выступіў у рэйхстагу з прамовай. Дзе дзелася яго ранейшая ганарыстая заўзятасць, калі ён, бывала, у кожнай прамове выхваляўся, што заваюе для немцаў увесь свет? Цяпер ён не выхваляўся, а ныў і скуголіў, быццам не гаварыў, а, як той воўк, раскідаў лыка.

Зімой нямецкія дывізіі навекі клаліся ў нашы снягі. Тады Гітлер цешыў немцаў блізкай вясной. Прыйшла вясна, і цяпер ён баіцца і ўспомніць пра яе. Ён сказаў: «Пакуты, якія мы перанеслі зімой, сталі для нас урокам. Намі ўжываюцца захады, каб танкі, бронемашыны і матарызаваны транспарт мог бы працаваць у зімовых умовах».

Вясна не прынесла немцам уцехі, і фюрэр пацяшае іх новай зімой. Нямецкія салдаты крычаць, што яны па горла наеліся вайны, а фюрэр абнадзеіў іх, што збіраецца ваяваць яшчэ і зімой.

Чырвоная Армія выбіла з немцаў дурное шаленства, і многія з іх раптам убачылі, што іхні фюрэр ніякі не асілак, а проста жулік і абармот. Свету ён не толькі не заваяваў, а крывавай дарогай давёў сваё абдуранае двуногае быдла да грані пагібелі. Быдла не хоча гінуць і з грымасай глянула на фюрэра. Фюрэр спалохаўся гэтай грымасы. Ён пачуў і злое маўчанне нямецкага народа. І ён, тонам злоўленага злодзея і з авечым выглядам, спрабуе ў сваёй прамове апраўдвацца. Няўдачы сваіх армій ён

узвальвае на зіму. І раптам пачынае пагражаць. Каму? Таму, хто не здаволен, хто маўчыць, хто непаслухмяны!

Адным словам, змучаны вайной нямецкі народ падпаў пад новую няміласць свайго фюрэра. «Зімой я дзейнічаў рашуча»,— крычыць фюрэр. Гэта ён гаворыць пра тое, як расправуляўся з нездаволенымі ім генераламі. Так будзе і з кожным! — чуецца ў яго прамове. Ён запатрабаваў ад свайго рэйхстага неабмежаваных паўнамоцтваў рабіць, як яму ўздумаецца, над кожным расправу. Ён будзе ўмешвацца ва ўсё сам,— гаворыць ён. З усіх сіл ён стараецца адцягнуць страшны дзень развалу і гібелі свайго фашысцкага парадку. І няма чым яму апраўдвацца за зло і страты, якія набліжаюць катастрофу, дык ён спасылаецца і на зіму, і на нездаволеных ім, і на іншыя цяжкасці. Перапалоханыя няўдачамі на фронце, яго падручныя ў рэйхстагу «ўзаконілі» яго паўнамоцтвы на нямецкі народ. Голад і пакуты вайны, новыя горы нямецкіх трупаў на фронце! І хто будзе ў Германіі нездаволен гэтым, фюрэр з тым расправіцца па-свойму.

Апраўдваючыся і каб паказаць сябе разумным дзяржаўным дзеячам, ён, нарэшце, сказаў: «Лёс народаў і дзяржаў не можна давяраць вар'ятам». Святая праўда! Нямецкія акупанты на сваёй уласнай скуры ўжо адчуваюць гэта. Іх шалёны фюрэр у часы свайго назаўсёды сапсаванага настрою, сам таго не думаючы, даў сам сабе найвышэйшую ацэнку перад сваім канцом.

У прамове яго гучаў унылы тон асуджанага забойцы і імкненне хапацца за якую-небудзь надзею.

Ёсць прыказка: «Выхваляўся, выхваляўся ды і здох».

Да гэтага ідзе.

ДАЛІКАЦТВА КАЛЯ ВІСЕЛЬНІ

Ай, не дурыце галавы,
Сапраўды драма ёсць такая,
Калі ураднік станавы
Лірычным вершам прамаўляе.

Максім Багдановіч

Вары Няфёдавай было ўсяго дзевятнаццаць год, яе сястра Ольга была за яе старэйшая на два гады. Увечары да іх у дом увайшлі чатыры п'яныя нямецкія афіцэры.

Яны далікатна прывіталіся і загадалі дзяўчатам ісці за імі. Праз два дні дзяўчат прывезлі ў грузавіку назад. Пальцы на руках і нагах сёстраў былі вывернуты, на спінах была зроблена татуіроўка гарачым жалезам. Перад вокнамі дома паставілі шыбеніцу і павесілі на ёй знявечаных сёстраў. Узяўшы далікатна пад казырок, немец сказаў да старой маці няшчасных дзяўчат:

— Жыві, матка, у гэтым доме і глядзі праз акно на сваіх дачок. Яны маладыя, і за імі трэба наглядаць.

Маці ў той жа дзень звар'яцела.

Стаіць гэтая віселыня з трупамі маладых сёстраў на вуліцы ў Віцебску і цешыць вока Брандта, рэдактара бруднай фашысцкай газеткі, якая там выходзіць. Захлёбваючыся ад захаплення, ён піша: «Кожны салдат германскай арміі лічыць сваім абавязкам, увайшоўшы ў дом, прывітацца... Будзем жа браць з іх прыклад».

Гэты прапаведнік далікацтва так дбае аб культурнасці, што не можа стрымаць свайго рухавага пяра.

Ён піша аб «савецкім стылі абыходжання з людзьмі», пры якім быццам бы «зусім натуральна адштурхнуць жанчыну, а самому прайсці ўперад».

Бачыце, які джэнтльменісты кавалер гэты Брандт! І мае даволі-такі не кепскае вока, бо адразу, шэльма, убачыў, як немец далікатна прапускае жанчыну наперад, калі падводзіць яе да віселыні!

Дбаючы аб культурнасці віцеблян, блізкія і родныя якіх вісяць на шыбеніцах, пастаўленых далікатнымі фрыцамі на віцебскіх вуліцах, фашысцкі пісака даводзіць да ведама, што «пара прывучаць сябе, не будзем гаварыць да заходняга стылю, да гэтага нам яшчэ далёка, але хаця б проста да элементарных правіл абыходжання».

Калісьці царскія афіцэры стараліся вымуштраваць салдата так, каб ён на слова «дурак» адказваў «так точна». А Брандт пайшоў яшчэ далей. Каб дагадзіць свайму нямецкаму гаспадару, ён сам сябе называе дурнем і паскудствам, якому далёка яшчэ да таго стылю, аб якім ён марыць. Расказваюць, што быў такі падлізнік, які так шчыра вылізваў панскі зад, што аж самому пану надакучыла.

— Даволі! — крычыць пан.

— Паночку, дазвольце яшчэ раз лізнуць у вашу ласку,— папрасіў той.

А гэты Брандт умільна шэпча:

— Далёка мне да панскага стылю, мне хоць бы штонебудзь пераняць ад вашай ласкі. А за гэтыя аб'едкі я вас, паночку, падхвалю ў сваёй газетцы. Гордасці ў мяне няма, паверце, паночку. Я перад вамі не чалавек, вы нават можаце ўзліць мне на галаву цэбар памыяў, а я скажу, што гэта дождж ідзе. Вы толькі пабольш вешайце гэтых віцеблян, якія не маюць аніякага далікацтва.

Далікацтва рэч умоўная. Мы дакладна ведаем, што віцебляне, таксама як і ўсе іншыя беларусы, і сапраўды не вельмі далікатныя. Яны вельмі недалікатна б'юць па мордзе нямецкаму гадаўю. «Далікатнаму» пісаку вельмі страшна такое недалікацтва, бо ён бачыць, што скора скончыцца яго бандыцкі хлеб, які ён зарабляе, расхвальваючы нямецкую вісельную вяроўку.

ШАРЛАТАНСКІ ЗБРОД НА СЛУЖБЕ Ў НЯМЕЦКІХ АКУПАНТАЎ

Вераломства, ашуканства і авантура — не толькі форма, але і змест нямецкай, з дазволу сказаць, палітыкі. Подкупы, шпіёнства, зладзейства, жорсткасць, бессардэчнасць, здзек — усё гэта жывая натура гэтай палітыкі. Скарыстаць дзеля сваіх мэт усякіх прайдзісветаў, абармотаў і жулікаў — гэта нязменны спосаб дзеяння нямецкіх захопнікаў. Вось чаму каля нямецкіх акупацыйных улад заўсёды знаходзілі і знаходзяць сабе месца цёмныя асобы, у якіх за душой няма нічога святога.

У часы акупацыі Беларусі ў 1918 годзе немцы стараліся жульніцкім спосабам стварыць як-небудзь дакумент, якім яны маглі б пахваліцца, што быццам бы на Беларусі іх вельмі любяць. З гэтай справай яны вельмі спяшаліся, бо ўсюды па Беларусі ўзнімаліся супраць іх народныя паўстанні.

Акупанты знайшлі ў Мінску трох ці чатырох шарлатанаў, якія далі ў Берлін кайзеру Вільгельму тэлеграму, у якой дзякавалі яго за тое, што немцы акупіравалі Беларусь. Гэтых асоб ніхто не ведаў і нічога пра іх ніколі не чуў. Яны падпісалі тэлеграму пад тытулам «беларускія міністры».

Сярод гэтай жульніцкай кампаніі «прэм'ер-міністрам» назваўся канавал Іван Серада, які займаўся сваім рамяством у ваколіцах Мінска і аціраўся па панскіх кухнях. Натурай сваёй гэта быў тыповы лакей. Да «міністэрскага партфеля» неіснуючага міністэрства ён дайшоў праз рэкамендацыю старой мінскай княгіні Радзівіл, у якой ён некалькі год быў чымсьці накшталт дамашняга доктара яе ўлюбёных сабачак. Самадурка княгіня мела сувязі з акупацыйным начальствам і, дазнаўшыся, што немцам спатрэбілася авантура з тэлеграмай Вільгельму, захацела пацешыцца і парагатаць з таго, як яе прыдворны сабачы лекар назавецца «беларускім прэм'ер-міністрам». Яна яго і парэкамендавала на гэты «высокі пост».

Прыкрыўшыся тэлеграмай Вільгельму так званых «беларускіх міністраў», немцы «ўзаконілі» крывавыя расправы з беларускім народам. Чым скончылася гэтая авантура-

ра,— мы ведаем. Народны рух супраць акупантаў увесь час шырыўся. А неўзабаве немцы ўжо выносілі з Беларусі ногі.

Тыя ж самыя жульніцкія спосабы «ўзаконення» свае крывавай улады над беларускім народам нямецкія акупанты практыкуюць і сёння.

Праводзячы сваю так званую зямельную рэформу, гэта значыцца, адабраўшы ад беларусаў зямлю і зрабіўшы сялян прыгоннымі бяспраўнымі парабкамі, нямецкія акупанты прыдумалі авантуру, вельмі падобную на тую тэлеграму Вільгельму. Яны знайшлі некалькі жулікаў, якія назваліся прадстаўнікамі беларускага сялянства і ездзілі ў Берлін дзякаваць Гітлера за зямельную рэформу. Сярод гэтых «сялян» такія «земляробы», як ксёндз Гадлеўскі і сын царскага чыноўніка Антон Адамовіч, бацька якога, служачы цару верай і праўдай, скалаціў сабе хабарніцтвам і іншымі падобнымі спосабамі круглы капіталец і набыў у Мінску ўласны дом. Радзіўшыся і вырасшы ў гэтым доме ў Мінску, яго недапечаны сынок з белымі ручкамі, здаўна ўжо нямецкі шпік, знайшоў сабе лёгкі хлеб. Ён ніколі не жыў у вёсцы, ніколі не бачыў, як аруць і сеюць, убачыўшы авёс, кажа, што гэта жыта, думае, што булкі, якія ён жарэ на нямецкай кухні, зайшоўшы туды з чорнага хода,— гатовымі растуць на полі. Але яму акупацыйнае начальства сказала назвацца селянінам і падзякаваць ад «імя беларускіх сялян» Гітлеру. Ён гэта зрабіў з такой жа шчырасцю, з якой бы поўз ракам цераз увесь Мінск, каб яму гэта загадалі немцы.

Не памогуць немцам ніякія авантуры! Ніколі яны ім не памагалі. Наконт падобных спраў наш народ склаў прымаўку: «Круцячы, свет пройдзеш, але назад не вернешся». Не будзе дарогі назад ні акупантам, ні ўсякім шарлатанам, якія каля іх аціраюцца! Здружыўшыся, яны астануцца ў цеснай блізасці навекі, пад трыма аршынамі магільнай зямлі.

«КОСЬ, КОСЬ, ПАКУЛЬ У АГЛОБЛІ»

Нямецкае акупацыйнае начальства абвясціла па Віцебску і ў яго ваколіцах, што кожны тыдзень з Віцебска праз Полацк ідуць у Германію два адмысловых паязды з тымі, хто добраахвотна захацеў паехаць туды.

«Ці не хочаце і Вы паехаць?» — пытае нямецкі абармот у гэтых аб'явах. І так далікатна ён пытае, што нават зварот «Вы» піша з вялікай літары.

На шыбеніцах вісяць трупы павешаных, і тут жа побач такая ліслівая ўсмешачка і такая лагоднасць! Пазнаём хітрую нямецкую шэльму!

У Германіі вельмі мала рабочых рук. Нямецкія салдаты кожны дзень многімі тысячамі кладуцца на фронце. На фронт Гітлер наслаў ужо бадай-што ўсіх мужчын, пачынаючы ад самага зялёнаротага фрыца і да таго паважанага нямецкага «таты», з якога ўжо ззаду парахня сыплецца. У сельскай гаспадарцы і на фабрыках няма каму рабіць. Жаночых рук таксама не хапае. А ад гэтага вельмі цяжка прыходзіцца і нямецкаму фронту і нямецкаму тылу. І немцы вязуць у Германію на работу людзей з акупіраваных абласцей. Гэтыя людзі там працуюць суткамі, сядзяць на галодным пайку. Немцы стараюцца выціснуць з такога чалавека ўсё, што можна, а тады ён можа сабе ўміраць.

Так яно і ёсць. Прывезеныя ў Германію рабочыя ўміраюць сотнямі ў дзень — ад голаду, ад непасільнай працы, ад нямецкіх прыганятых, якія стаяць над імі з бізунамі.

Рабочых трэба многа, і немцы робяць усё новыя наборы. Часам яны проста загадваюць збірацца і гоняць сілай. Часам звярынае нямецкае рыла расцягваецца ў ліслівую ўсмешку, і спрактыкаваны нямецкі прахвост зварачаецца на «Вы» з вялікай літары да будучых кандыдатаў на смерць на катаржнай працы ў Германіі. Адным словам — як з тым канём: кось, кось, пакуль у аглоблі.

Ён абяцае проста-такі рай зямны. Ён пацяшае таго, хто яго паслухае, што там яму будзе і кватэра добрая, і есці ён будзе смачна, і нават нямецкай мове ён навучыцца! — ад гэтага, гаворыцца ў аб'явах, «будуць лепшыя магчымасці наперадзе».

«Вы многаму там навучыцеся»,— абвяшчае гітлераўскі абармот.

Перш за ўсё, той, хто паслухае і паедзе ў Германію, навучыцца горкай практыкай бачыць, што калі яго немцы клічуць на пагібель, а гавораць, што ён трапіць на банкет, то ён сам павінен разабрацца, каму і чаму верыць.

Цераз кожныя пяць радкоў у гэтай аб'яве бесперастанку гаворыцца аб тым, што ўсе, хто паедзе ў Германію, вернуцца назад. Каб гэта было так, то нашто было б у гэтым так надакучліва ўпэўніваць людзей? А ўся справа ў тым, што ў Германіі ўсе, хто паехаў туды, мруць як мухі, і гэта немцы стараюцца скрыць ад нашых людзей.

Нарэшце, немец запрашае браць з сабой у Германію балалайкі і гітары, «каб мець магчымасць граць там».

А як жа! Вязі сваю галаву, вязі і балалайку. Для немца ўсё роўна — што галава нашага чалавека, што трохрублёвая балалайка. Ён сам пасля будзе смяяцца з таго, хто паслухаў яго і паехаў туды, куды ён яго кліча.

«Няхай гэты дурань цешыцца з свае балалайкі»,— так думае нямецкая шэльма. Самому яму лепш відно, які лёс чакае таго, хто паслухае яго і паедзе ў Германію. Таму ён, запрашаючы ехаць туды, і робіцца такім лагодным, што хоць ты яго да раны прыкладай.

«Хутчэй спяшайцеся, бо толькі нямногія могуць паехаць»,— лямантуе нямецкі махляр у сваіх аб'явах.

Яму самому трэба спяшацца скора выносіць ногі з Беларусі, а людзей яму трэба чым найбольш вывезці ў Германію. Вось і ўвесь сэнс яго абяцанак і яго запрашэнняў.

ПАЭТ НАРОДА

Дваццаць пяць год таму назад, 15 мая 1917 года, памёр найвыдатнейшы беларускі паэт Максім Багдановіч. Вялікі грамадзянін і патрыёт радзімы, ён усё сваё кароткае жыццё аддаў служэнню свайму народу. Памёр ён у самым росквіце свайго глыбокага таленту і ў вельмі маладыя гады, калі толькі праходзіла яго юнацтва. Аднак жа ён пакінуў глыбокі след у развіцці беларускай літаратуры. На новыя ступені развіцця ён узняў беларускую паэзію, давёў яе да фармальных дасканаласцей. Чалавек шырокай адукацыі, энцыклапедыст у самым поўным сэнсе гэтага слова, Максім Багдановіч ад самых пачаткаў свае творчасці быў у абсягу перадавых агульначалавечых ідэй, у якіх ён знаходзіў месца беларускай нацыянальнай думцы. Адсюль ідзе вялікая прагрэсіўнасць яго творчасці і яе абсалютная супрацьлегласць рэакцыйнай нацыяналістычнай абмежаванасці.

Ён любіў свой народ і сваю родную зямлю. Шчасце свайго народа ён бачыў у выхадзе яго на шырокую арэну агульначалавечай гісторыі. Як роўны з роўнымі, беларускі народ мысліўся ім сярод усіх іншых народаў, і ў гэтым галоўныя матывы яго творчасці. Адсюль ідзе і яго замілаванне да чалавека, як да асобы, перад якой павінны быць адкрыты ўсе дары жыцця, шчаслівага і радаснага. У гэтым глыбока нацыянальнае значэнне паэзіі Максіма Багдановіча, у якой матывы асобы беларускага чалавека гучаць, як гімн яго імкнення ў прагрэс усяго чалавецтва. Адсюль і матывы нянавісці да ўсялякіх ворагаў народа і да ўсяго рэакцыйнага і цёмнага. І, нарэшце, адсюль ідуць матывы веры ў перамогу народа над усімі цёмнымі сіламі.

Максім Багдановіч жыў і тварыў напярэдадні рэвалюцыі.

Беларусь, твой народ дачакаецца
Залацістага яснага дня.
Паглядзі, як усход разгараецца,
Сколькі ў хмарах залётных агня.

Гэтыя словы яго паэзіі гучаць, як адчуванне блізкага выхаду роднага народа на прасторы вольнага жыцця.

«Не хіліцца з бяды, не пужацца агня...» — характэрнае слова паэзіі Максіма Багдановіча, паэта-змагара, грамадзяніна і патрыёта. І так жа характэрна для яго паэзіі:

«Устань, свабодны шлях сабе шукай!»

І такім парадкам паэзія Максіма Багдановіча з новай сілай загучала ў нашы дні...

Успомнім шэдэўр Багдановічавай паэзіі «Слуцкія ткачыхі»:

Ад родных ніў, ад роднай хаты
У панскі двор дзеля красы
Яны, бяздольныя, узяты
Ткаць залатыя паясы.

Нямецкія акупанты абвясцілі ўсё чалавецтва чымсьці ніжэйшым за нямецкага салдафона, які ад свае тупагаловасці надумаўся запанаваць над усім светам. У сваёй звярынай нянавісці да ўсяго светлага, чалавечага, гітлераўцы імкнуцца ўвергнуць народы ў няволю, дастаць з чалавека яго душу, спустошыць яе, анямечыць усё, што толькі існуе і жыве. Яны знішчаюць народы і стараюцца зрабіць чалавека паслухмянай прыладай дзеля сваіх жывёльных патрэб. Так яны абышліся і з нашым народам. Яны вывозяць нашу моладзь у сваю Германію на паднявольную працу. Але:

Тчэ, забыўшыся, рука
Замест персідскага узора
Цвяток радзімы васілька.

Беларускі народ, так як і ўсе народы, на зямлю якіх уварваліся нямецкія акупанты, не даў і не дасць сваю душу і сваё шчасце на здзек гітлераўскім цемрашалам. Народ — бяссмертны, а ворагі яго згінуць ад яго ж сілы. Усе помыслы нашага вялікага народа накіраваны на бязлітаснае змаганне з ворагам. Воляй да перамогі народам кіруе яго замілаванне да радзімы, яго святое пачуццё нянавісці да подлага чужынца, які задаўся дзікай мэтай вырваць з чалавека яго «я». І грозна, як ніколі раней, гучаць гнеўныя словы вялікага беларускага паэта:

Біце ў сэрцы іх, біце мячамі!

Вось чаму ў нашы дні гераічнага змагання з чорнай сілай, змагання за лёс народаў, за шчасце чалавека, магутная постаць слаўнага беларускага паэта Максіма Багдановіча яшчэ і яшчэ паўстае перад намі. І дарагое нам яго імя жыве ў народзе. І яго светлая асоба ўзвышаецца ў нашай гісторыі, у няспынным руху нашага народа да прагрэсу, да людскога брацтва, да перамог над усімі праціўнымі народу чорнымі сіламі.

НЯМЕЦКІ ПАСЛУГАЧ ВЫЎ, ЯК СУКА

Вось і вясна прыйшла. І цёпла стала. І зазелянела ўсё. І рэчка пры лесе ачысцілася ад лёду. І ўсё навокал падчысцілася, падхарашылася, паспрытнела, палягчэла, павесялела. І фрыц, худы і доўгі, як жэрдка, надумаўся пазграбнець на вясну. Што ж,— падумаў ён сабе,— пакуль прыйдзецца ў веснавым наступленні, пра якое кажа фюрэр, лыткі стуліць навек, дык хоць тыдняў са два пабыць чалавекам. А вядома, што такое па-нямецку быць чалавекам! Вось ён і пачаў рабіцца нямецкім «чалавекам».

А трэба вам сказаць, што ён за зіму вельмі стаў падобен на валачашчага сабаку. На яго галаве распладзілася вошай гэтулькі, колькі за дзень злятае брахні з языка ў Гебельса. З яго шыі кароста звісала шышкамі. Ён чухаўся, дзёрся і грэў у прасмердлых анучах абмарожанае вуха. А цяпер прыгрэўся на сонцы, выпарыў з галавы вошы, чысцей прыадзеўся і атрымаў нейкі чын пры камендацце ў нашым мястэчку, бо ранейшых чыноў мы такі ніводнага жывога за зіму не пакінулі.

І вось у новым чыне ён, з веснавой прычыны, прыгледзеўся да дачкі мястэчковага старасты Сымона Пшыкупа. А гэтая Пшыкупоўна ходзіць, як загладуха, пакручваецца перад кавалерам і спадзяецца, што той возьме яе за жонку.

І Пшыкуп стаў дагаджаць фрыцу. Адкарміў яго, адпаіў і зяцем сваім зрабіў. Дык гэты зяцёк тыдняў два нешта, як у мяду, плаваў у Пшыкуповай лагодзе, а пасля павёз маладую жонку ў Германію. Ехала кампанія. Напіліся і нажэрліся, чаго Пшыкуп даў на дарогу, а пасля загаўкалі сваю песню і сапхнулі Пшыкупоўну з поезда пад мост.

Неўзабаве водпуск яго скончыўся, і ён вярнуўся і сказаў, што маладая жонка ўжо ў Германіі. Пшыкуп рад, а фрыц таксама рад, што стаў «чалавекам» — пасыцеў на Пшыкуповым хлебе, аж блішчаць стаў.

Тут мы ў адну ціхую ночку наскочылі атрадам, і камендант толькі ойкнуў, і канцы. Паліцэйскія таксама. А фрыца і старасту Пшыкупа жывымі ўзялі. У нас у атрадзе мы яму сказалі, што ведаем, як яго дачка жыве ў Германіі. У адзін момант ён узненавідзеў фрыца і выў, як сука. Як сука, ён і здох разам са сваім фрыцам ад нашай кулі.

ПОДЗВІГ ЦІХАГА ЧАЛАВЕКА

Усё тут было роднае і з маленства знаёмае. Цешылі вока хвойныя лясы на ўзгорках, у лагчынах паміж лясоў цяклі рэчкі і ўліваліся ў Днепр. На ўрадлівым полі густа стаялі сёлы. У гэтай прыгожай мясцовасці, на беларускай Магілёўшчыне, гэты чалавек радзіўся і вырас. Прозвішча яго было Манетаў. Ён быў калгаснік. Гэта быў просты беларускі чалавек, які любіў з маленства сваю родную зямлю і сваю радзіму. Шчырая душа, чалавечае глыбокае сумленне, спакойная працавітасць — былі яго натурай. Здавалася заўсёды, што ён вельмі ціхі.

Сонечнымі раніцамі знаёмыя лясы асвятляліся сонцам, палявыя прасторы ляжалі ў золаце. Сонца ўсходзіла і заходзіла, усё было быццам бы як і заўсёды раней, але чалавек жыў, як у магіле. На мастах цераз рэкі стаялі нямецкія часавыя, у мястэчках на шыбеніцах віселі трупы замучаных людзей, у сёлах панавала цішыня, людзі баяліся паказвацца на шырокім свеце. Жыццё стала прыдушаным, абязвечаным. Па ўсёй мясцовасці распраўляўся з людзьмі нямецкі карны атрад. І ў той жа час, то ў адным кутку, то ў другім, то на дарогах, то ў мястэчках і сёлах з'яўляўся грозны для немцаў і няўлоўны партызанскі атрад. Ляцелі пад адкос нямецкія паязды, узрываліся на дарогах грузавыя машыны. Кожны дзень на месцы руху нямецкіх часцей аставаліся новыя трупы акупантаў. За нядоўгі час былоналічана на дарогах 233 нямецкія трупы.

І вось з'явіўся новы карны атрад. Яму было даручана напасці на след партызанскага атрада і разграміць яго. К партызанам пацягнуліся жанчыны і падросткі: гэта насельніцтва папярэджвала атрад аб небяспецы. І атрад падрыхтаваўся спаткацца з ворагам.

Спатканне гэтае адбылося праз некалькі дзён пасля з'яўлення карнага атрада. Звыш сарака мёртвых немцаў асталося ляжаць на месцы бою. Карны атрад ледзьве паспеў уцячы ад тых, каго хацеў знішчыць.

У партызанскім атрадзе асталося некалькі чалавек раненых. Іх трэба было лячыць, іх трэба было пакласці ў цяпле і спакоі. І вось камандзір атрада выбраў дзеля

гэтага хату заўсёды ціхага і мала каму дзе знаёмага калгасніка Манетава.

— Ты сам ведаеш, што трэба,— сказаў Манетаву камандзір.— Людзей трэба вылечыць. Ім трэба спакой. А ты такі чалавек, што на цябе мала хто падумае.

— Ведаю,— ціха кіўнуў галавой Манетаў.

У той жа дзень, як сцямнела на ноч, раненых даставілі да Манетава ў хату.

Усё было ціха, як і заўсёды цяпер у сяле. Ніхто не запальваў агню, людзі спалі трывожна і чула. Ноч прайшла без кепскіх прыгод. Пачаўся дзень. І дзень пачаў праходзіць быццам бы ціха. Раптам у сяло прыехалі немцы. Нейкім парадкам яны пранюхалі, што недзе тут ляжаць раненыя партызаны. Як толькі нямецкія грузавікі чутны сталі на сяле, Манетаў перавёў раненых у свіран, цёмны і стары, а сам, ціхі і як заўсёды незаўважны, астаўся ў хаце чакаць. Яго мучыў смутак ад таго, што так цяжка прыйшлося жыць, што ён не гаспадар у сваёй хаце, што па яго душу могуць з'явіцца каты.

І яны прыйшлі. Увайшоўшы ў хату, нямецкі афіцэр адразу стараўся ўзяць Манетава словам:

— Ты скажы, дзе партызаны. І будзеш тады спакойна жыць.

Спакойна жыць? Які ж можа быць спакой чалавеку, калі на яго роднай зямлі, над яго душой будзе вісець крукам чужынец, самазваны гаспадар?

— Я не ведаю, дзе партызаны,— ціха адказаў Манетаў.

— Дык ты зараз будзеш ведаць! — крыкнуў афіцэр і даў Манетаву кулаком у твар.

— Адкуль жа я магу ведаць,— страсянуўся Манетаў,— калі мне ніхто не сказаў.

— Табе зараз будзе смерць!

— Дык хіба смерць можа што-небудзь зрабіць, калі я не ведаю?!

— Табе жыць асталася адна хвіліна!

— Няхай сабе хоць і паўхвіліны, адкуль жа я магу ведаць, дзе партызаны?

Афіцэр закалаціўся, запырскаў слінаю і прыпёр рулю рэвальвера да грудзей Манетава.

— Прыйшла твая смерць! Але калі скажаш, дзе партызаны, будзеш жыць.

Манетаў хацеў адшатнуцца ўбок ад рэвальвера.

— Стой! — закрычаў афіцэр.

Манетаў уздыхнуў і сказаў:

— Сволач ты нямецкая, няўжо ты думаеш, што ўсіх нас перастраляеш? Скора цябе самога будуць тачыць чэрві.

Немец стрэліў, і Манетаў упаў мёртвы, гэты ціхі, спакойны чалавек. Ён стаў народным героем таксама ціха і незаўважна. З такіх людзей складаецца гераічны беларускі народ. Сваім подзвігам Манетаў выратаваў раненых партызан, і яго вялікае імя навекі асталося жыць у народзе.

Пасля вайны і нашай перамогі мы назавем і тых партызан, і тое сяло ў Магілёўскай вобласці, дзе ўсё гэта нядаўна адбылося.

БЕЛАРУСКАЕ МАСТАЦТВА Ў ЧАСЕ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

Яшчэ ў даўнія часы было сказана: мастацтва — душа народа. Беларускае народнае мастацтва заўсёды здзіўляе яго знаўцаў — вялікай сваёй глыбінёй і шчырасцю. Беларуская народная песня, якая праз стагоддзі нараджалася, бытавала і развівалася ў самых глыбокіх народных нетрах, і ў народным быту была часта як першапачатковы прымітыў, мела ў сабе такія найвялікшыя магчымасці і патэнцыі, на аснове якіх з вялікай сілай і за вельмі кароткі час <нрз> вышэйшыя формы беларускай музыкі.

Пачатак гэтай пары належыць да першых год рэвалюцыі. За годы Савецкай улады ў Беларусі стварылася і атрымала высокае прызнанне шырока за межамі рэспублікі беларуская опера, беларуская філармонія. Была створана і выхоўвала дзеячаў беларускай музыкі Беларуская кансерваторыя. Музычны геній беларускага народа атрымаў <закр.>, выйшаў на прасторы вялікіх сваіх магчымасцей і выявіўся з новай сілай.

Усе галіны беларускага мастацтва дайшлі да высокіх ступеней свайго развіцця. Беларускі жывапіс і беларуская скульптура займалі пачэсныя месцы на мастацкіх выстаўках і ў мастацкіх музеях Савецкага Саюза і заўсёды мелі высокую ацэнку. Беларускія драматычныя тэатры стаялі ў першым радзе тэатраў драмы Савецкага Саюза. Беларуская драматургія вызначалася сваімі сапраўды народнымі чалавечымі характарамі і атрымала поўнае прызнанне і высокія ацэнкі на ўсесаюзных конкурсах і ў самых лепшых тэатрах Савецкага Саюза.

І вось цяпер беларускія тэатры ляжаць у руінах. Майстэрні беларускіх скульптараў і жывапісцаў разбураны, і мастацкія працы, якія былі ў іх, апаскуджаны або раскрадзены гітлераўскімі вандаламі. Беларуская песня змоўкла. Па беларускай зямлі ходзяць нямецкія дзікуны.

Беларускі народ падняўся на сваё вялікае змаганне за сваё жыццё, за сваю радасць, за свой лёс. І тыя людзі, якія больш, як хто, бачылі і чулі глыбокую душу свайго роднага беларускага народа — работнікі беларускага мастацтва, не маглі не астацца вернымі свайму народу ў часіну яго

горкага выпрабавання. Работнікі беларускага мастацтва асталіся з народам і разам з ім, як гарачыя патрыёты радзімы і змагары за яе, пайшлі супраць ненавіснага ворага.

У беларускім мастацтве за час вайны з новай сілай загучэлі матывы бязмежнага замілавання да радзімы і страшнай сваёй сілай нянавісці да яе прыгнятальнікаў — нямецкіх акупантаў. Работнікі беларускага мастацтва з першых жа дзён вайны дзейна ўключыліся ў змаганне за шчасце радзімы. Частка з іх знаходзіцца непасрэдна ў Чырвонай Арміі, на фронце, частка ў тыле працуе над новымі творамі і над далейшым развіццём беларускага мастацтва.

На фронце, сярод байцоў і камандзіраў, працуе ўвесь час мастацкая брыгада — франтавы ансамбль беларускай песні і пляскі пад кіраўніцтвам т. Прагіна. Артысты жывуць баявым франтавым жыццём. У перапынках паміж баямі і на блізкіх адлегласцях ад фронту ансамбль выступае перад байцамі. Выконваюцца беларускія народныя песні і новыя баявыя песні, створаныя ў ваенны час беларускімі кампазітарамі і паэтамі.

Беларускія кампазітары нястомна працуюць над новымі творамі. Кампазітар Я. Цікоцкі напісаў многа песень, сваім зместам прысвечаных геройству Чырвонай Арміі і народа ў змаганні з ворагам. Напісаны песні на словы беларускіх паэтаў — П. Броўкі, А. Астрэйкі, М. Машары, Я. Коласа. Цяпер Я. Цікоцкі разам з паэтам П. Броўкам працуюць над операй. Кампазітар пачаў пісаць ужо музыку першага акта. Змест оперы — гераізм народа ў Вялікай Айчыннай вайне.

Кампазітар Багатыроў напісаў шмат патрыятычных песень і рыхтуецца да працы над операй.

Ужо ў поўным складзе сабраўся ў г. Горкім Беларускі ордэна Леніна дзяржаўны тэатр оперы і балета і пачаў сваю працу. Тэатр рыхтуе новыя пастаноўкі і аднаўляе свае ранейшыя лепшыя спектаклі.

Народная артыстка БССР Л. Александроўская ўвесь час выступае на канцэртах і радыёканцэртах з выкананнем беларускіх песень і сольных нумароў з беларускіх опер. У другой палове красавіка месяца адбыўся ў Маскве вялікі радыёканцэрт беларускай песні і музыкі. Горда і магутна гучэла ў выкананні народных і заслужаных артыстаў БССР музычнае мастацтва беларускага народа — народа непакорнага і непакоранага ворагам, народа-героя,

песня і музыка якога зараз прагучыць гімнам канчатковай перамогі і вызвалення.

Кампазітар І. Любан, будучы многа месяцаў на самых перадавых лініях фронту як камандзір, у самай баявой абстаноўцы напісаў новыя баявыя песні, якія сталі дастаяннем байцоў-франтавікоў. Гэта характэрна для нашага мастацтва, якое заўсёды было сапраўды народным у самым лепшым сэнсе гэтага слова. Народная артыстка БССР Млодэк і заслужаны артыст БССР Мурамцаў удзельнічаюць у радыёканцэртах як выдатныя беларускія салісты.

18-га мая адбудзецца ў Маскве вялікі канцэрт беларускай песні і музыкі. Яшчэ і яшчэ загучыць беларускае музычнае мастацтва, як паказнік таго, што створаныя народам яго нацыянальныя духоўныя багацці не могуць ніколі загінуць, якія б выпрабаванні ні выпадалі на долю народа. Бо народ жыве вечна, таксама як асуджан на пагібель кожны, хто пасягае калі-небудзь на жыццё і шчасце свабодалюбівых народаў.

У поўным сваім складзе эвакуіраваны ў глыб краіны і вядуць сваю творчую працу беларускія драматычныя тэатры. Першы Беларускі ордэна Працоўнага Сцягу дзяржаўны драматычны тэатр працуе ў г. Томску. Тэатр стварыў некалькі новых спектакляў, працуе над новымі пастаноўкамі. Другі Беларускі дзяржаўны драматычны тэатр працуе ў г. Уральску. Тэатр аднавіў некаторыя свае ранейшыя пастаноўкі і стварыў новыя спектаклі. Абодва гэтыя тэатры карыстаюцца вялікім поспехам у гледача.

Для драматычных тэатраў пішуць новыя п'есы на тэмы аб Вялікай Айчыннай вайне беларускія драматургі К. Крапіва і К. Чорны.

Усе беларускія тэатры дзейна рыхтуюцца да моманту свайго звароту ў вызваленую ад нямецкіх акупантаў Беларусь. Тэатры прыедуць з новымі спектаклямі.

Асобна трэба сказаць аб творчай рабоце беларускіх скульптараў. Скульптары З. Азгур і Грубэ працуюць над серыяй партрэтаў герояў Айчыннай вайны.

Як жыве і змагаецца вялікі і гераічны беларускі народ, так жыве і яго мастацтва. Работнікі беларускага мастацтва асталіся вернымі народу і ўсе сілы і таленты свае аддаюць радзіме. І разам з народам яны неўзабаве будуць мець ясную радасць перамогі і вызвалення.

Няхай жа хутчэй загучыць на роднай Беларускай зямлі ўрачысты гімн народнай радасці, свабоды і шчасця.

БЕРЛІНСКІ АНУЧНІК

Мінулым летам і ўвосень ваяўнічыя фрыцы здзіралі з плеч беларускіх дзяўчат плацці і «арганізоўвалі» пасылкі сваім мартам. Шчаслівыя марты змылі з «заваёваных» плаццяў кроў замучаных беларускіх дзяўчат і выфранціліся ў здабыткі гітлераўскай «місіі на ўсходзе». Зімою сумныя марты начапілі чорныя павязкі на рукавы «трафейных» плаццяў і аддаліся жалобе па сваіх фрыцах, якія з вялікім поспехам заваявалі сабе кожны па тры аршыны беларускай зямлі. Яшчэ не паспелі чэрві патачыць іх у магілах, як міністр гаспадаркі Германіі Функ нядаўна апублікаваў адозву наконт збору старой адзежы сярод германскага насельніцтва.

«Усё больш працоўных,— гаворыць ён у адозве,— зменьваюць молат на вінтоўку і плуг на зброю. Іх рабочае месца занялі мужчыны і жанчыны, і яны маюць патрэбу ў адзежы... Здавайце адзежу, якую яшчэ можна насіць».

Коратка і ясна. На савецкім фронце фрыцы ляглі касцьмі. На іх месца фюрэр паслаў новых на трохаршынныя зямельныя заваёвы, зняўшы іх з фабрык. На месца хлгэтых на работу пастаўлены новыя, без адзежы і без хлеба, але затое з багатымі надзеямі пайсці скора на новую замену на фронце. А тых, што заменяць гэтых на фабрыках, у якія анучы адзене іх спрактыкаваны Функ?

Па ўсёй Германіі цяпер ідзе збор старызны, каб прыадзець даведзеных Гітлерам да жабрацтва нямецкіх рабочых людзей. Затое Гітлер прысвоіў сабе раскошныя палацы і маёнткі, а Герынг нажыў на вайне мільёны і ванну ў сваіх палацах вылажыў залатымі пліткамі. І колькі б Функ ні збіраў ануч, ён імі не заткне дзірак у струхлелых сценах гітлераўскай Германіі, якія трашчаць і расшатваюцца з кожным днём усё больш і больш ад таго, што Чырвоная Армія ўсё больш і больш кладзе на фронце фрыцаў.

ЦУДОЎНАЯ ПЕДАГОГІКА

Жонкі і маці гітлераўскіх фрыцаў вельмі ахвотна блаславілі сваіх мужоў і сыноў на ваяўнічы паход супраць народаў. Гэтыя «жаночыя душы» нават і не спрабавалі задумацца над тым, што ёсць на свеце французская, чэшская, беларуская і ўкраінская жанчына — сястра свайго брата, маці сваіх дзяцей. Для гітлераўскай немкі гэта былі і не жанчыны, і не дзеці, а нейкая туманная для яе разуменняў «ніжэйшая раса». На рабскай працы невядомай ёй беларускай ці чэшскай жанчыны гэтая немка думала гадаваць сваіх дзяцей, любіць, як умее, свайго фрыца і піць асалоду германскай сытасці.

Яна аставалася глухой да стогнаў і енкаў нашых дзяцей, якіх яе фрыц кідаў жывымі ў агонь. Яна не хацела бачыць ні з чым непараўнанага гора беларускай і ўкраінскай жанчыны, калі яна, праколаная фрыцавымі штыхамі, умірала над трупамі сваіх дзяцей. Немка франціла ў плаццях, садраных фрыцамі з плеч замучаных нашых жанчын.

Што такое вайна — яна не ведала. Вайна адбывалася на чужой для яе зямлі, дзе чужыя ёй «ніжэйшыя» людзі.

На другім месяцы вайны з СССР яна пісала свайму фрыцу на фронт: «Падумаць толькі, што робіць нямецкая зброя! Слава і гонар!»

Мы памятаем той месяц на беларускай зямлі. Яшчэ дыміліся ў агні руіны разбамбёнага і спаленага фрыцамі Мінска. Яшчэ палаў агнём Гомель. Яшчэ на беларускіх дарогах ляжалі непахаванымі натоўпы бежанцаў, перастраляных з самалётаў фрыцамі дзеля вясёлай забавы.

Зімой, калі фрыц пакінуў слаць пасылкі з «трафейнымі» туфлямі і калі Германія да адказу напхалася бязногімі і бязрукімі «заваёўнікамі СССР», у немкі прачнулася трывога. Яна напісала фрыцу: «Калі ж ты, нарэшце, вернешся дадому?»

Але фрыц не вярнуўся. На яго месца паслалі другога. Лёг і гэты. Гітлер пачаў выскрабаць старых і малых. Трывога ў немкі павялічылася, але розум і пачуццё асталіся тыя самыя.

Цяпер ад англійскіх бамбардыровак Кёльн і Эсэн ляжацца ў руіны і гараць агнём. Вайна прыйшла ў самую Германію ўпершыню за гэты час. Сваімі вачыма гітлераўская немка ўбачыла, што значаць бомбы над яе горадам. Як сука, падтуліўшы хвост, яна пабегла з сваімі дзецьмі. Яна пазнае, што такое бежанства, што такое бяздомнасць.

Гітлераўскі кат Гейдрых ляжыць прутам ад кулі чэшскага патрыёта. Польскі народ, пра якога гітлераўская газета пісала, што «ён не мае права мець жыццёвы ўзровень, роўны палавіне нямецкага», зброяй паказвае немцам сваё сапраўднае права. Англічане штодзень крышаць нямецкія прамысловыя гарады авіябомбамі. Чырвоная Армія гатова да апошняга ўдару нямецкаму гадаўю. Амерыка гатова для яшчэ большых удараў, якія нядаўна зрабіла Англія.

Калі вызваленыя народы ў скорым часе вынесуць справядлівы і бязлітасны прысуд Гітлеру і яго бандзе, немка да таго моманту яшчэ больш што пазнае і яшчэ большае адчуе. Мазгі яе тады стануць на месца. У яе з'явіцца і сапраўднае чалавечае пачуццё. Яна будзе рваць на сабе валасы і праклінаць сваю ранейшую бесчалавечнасць.

Ёсць усякія спосабы выхавання. Ёсць слова. Але ёсць авіябомба і гармата. Для сапсаваных Гітлерам немцаў — гэта найцудоўнейшая педагогіка.

ДУБОВАЯ ГАЛАВА І САБАЧАЯ НАТУРА

Збіраючы нямецкую моладзь у банды для нападу на нашу радзіму, Гітлер сказаў:

— Наша моладзь павінна быць гнуткай не розумам, а целам.

Калі, такім парадкам, у нямецкай моладзі Гітлер адбіў розум, Гімлер сказаў:

— Прадстаўнік германскай моладзі павінен быць адданы фюрэру, як сабака.

Калі, такім парадкам, маладыя немцы сталі сабакамі, Гебельс сказаў:

— Нямецкі хлопец павінен быць стройны, як дуб. Ён не павінен думаць. Ваяўнічы дух павінен ап'яняць яго мазгі, як маладое віно.

Пасля гэтага нямецкі дуб, без розуму і п'яны ад ваяўнічага духу, рушыў у паход. Але тут дуб спаткаўся з людзьмі, якія і думаюць, і ведаюць, што такое чалавек і што такое сабака. І раптам нямецкі дуб працверазіўся. З таго часу яго мазгі пачалі падпойваць ужо не маладым віном ваяўнічага духу, а старым саракаградусным шнапсам. І дубы пачалі хадзіць у атаку п'яныя ўдрызг.

Аднак жа камандзір СС брыгады Фегелен, напалоханы тым, што палавіна яго дубовых салдат адубела ў Пінскіх балотах пад кулямі беларускіх партызан, напісаў слязлівае данясенне свайму начальніку:

«Захоп і знішчэнне гэтых найдрабнейшых партызанскіх груп з'яўляецца немагчымым».

А генерал Роквес паслаў шырэйшае данясенне вышэйшаму камандаванню, у якім ныў, што:

«У асобе партызан мы сустрэлі вельмі дзейнага, рухавага і рашучага праціўніка, які выдатна ўмее карыстацца мясцовасцю і, дзейнічаючы ў сваёй уласнай краіне, падтрымліваецца насельніцтвам. Мы павінны навучыцца такой жа спрытнасці і рухавасці, якімі ўладаюць партызаны...»

Прыемна чытаць гэтае данясенне нямецкага генерала Роквеса аб тым, што беларускія партызаны не даюць яму

спакою і што ён марыць хоць каб як-небудзь падвучыцца ў партызан ваяваць. У такой жа меры прыемна бачыць, што нашы балоты ўсцілаюцца нямецкім дуб'ём.

Пакуль гэтыя данясенні дайшлі да вышэйшага нямецкага камандавання, яны апынуліся ў руках партызан, разам з нямецкім штабам. У гэтай сваёй новай аперацыі партызаны, як людзі гнуткія і розумам і сілай, добрасумленна пацвердзілі данясенне генерала Роквеса, што яны не даюць немцам спакою. Што праўда, тое праўда. Супраць фактаў не пойдзеш. Нямецкага ап'янення ваяўнічым духам занадта мала перад цвярозым ваяўнічым духам савецкіх людзей, якія любяць сваю Радзіму, як людзі, тады калі нямецкія зграі навучаны быць адданымі Гітлеру, як сабакі.

Нездарма Гімлер з скуры вылазіў, каб укласці ў нямецкага салдата сабачую натуру. Сабачае сумленне памагае нямецкаму салдату грабіць і забіваць жанчын і дзяцей. Сабачая рухавасць языка памагае Гебельсу весці сваю прапаганду. Нямецкія загады і паведамленні можна ўпусціць у адно вуха і тут жа выпусціць праз другое, і ад гэтага яшчэ большая карысць будзе.

У Сіроцінскім раёне на Віцебшчыне немцы навывешвалі многа загадаў і паведамленняў. У адной такой паперцы напісана, што савецкія войскі ўсе як ёсць знішчаны і партызаны ўсе пераловулены. А ў другой паперцы, тут жа побач з гэтай, загад аб тым, каб усе, хто толькі там жыве, памагалі немцам лавіць і знішчаць партызан.

Як усяму свету вядома, сабака брэша не думаючы. Нямецкаму салдату загадана быць верным фюрэру, як сабака, і, барані божа, каб не думаць. Гебельс брэша не думаючы. Не думаючы, нямецкія каменданты пішуць і вывешваюць свае загады. Бо каб сіроцінскі камендант думаў, ён ведаў бы, што няма ніякай патрэбы лавіць партызан, калі яны даўно, як ён кажа, пераловулены. Але дзе ўжо яму думаць, калі ён дрыжыць ад страху.

Затое нашы людзі думаюць. Яны ведаюць цану і нямецкаму загаду, і яго аўтару. Цана яму грош, таксама як і яго загаду, як яго дубовай галаве, як яго сабачай натуры. Яго галава пачынае думаць толькі тады, калі ён здыхае ад партызанскай кулі нашага чалавека. Такім парадкам да кожнага немца ў нашай зямлі рана ці позна з'яўляецца патрэба падумаць, але думаць тады яму ўжо занадта позна. Таксама як позна нямецкаму генералу Роквесу

прыйшла ў галаву думка навучыцца ваяваць у нашых партызан.

У чалавека можа вучыцца толькі чалавек. Дубіна ж з сабачай натурай праходзіць навуку ў Гітлера, Гімлера і Гебельса.

ШТО ПАСЕЕШ — ТОЕ І ПАЖНЕШ

Абармот і злодзей стараецца жаць там, дзе ён не сеяў. А фрыц — дык той яшчэ танчэй удасканаліў гэтыя абармоцкія замашкі: ён хоча жаць там, дзе ён усё спаліў.

У Віцебску немцы прапануюць аграбленаму насельніцтву арандаваць у іх пад гароды віцебскія пажарышчы. Аб гэтым даводзіць да ведама віцеблян фашысцкі «сельскагаспадарчы лісток».

«Гарадская ўправа прапануе ў арэнду пад гароды ўчасткі на пажарышчах. Гэта вельмі добрая справа».

Дзіва што добрая! Прыцягнууўся, спаліў табе хату і бярэ за горла: арандуй у мяне месца, дзе стаяла твая хата.

А далей тлумачыць, чаму трэба віцеблянам арандаваць пад гароды свае пажарышчы:

«Вельмі востра стаіць пытанне, як жа забяспечыць сябе хоць бы самымі неабходнымі прадуктамі, каб захаваць жыццё... Спадзявацца, што германскае камандаванне забяспечыць насельніцтва прадуктамі, трэба менш за ўсё».

Можна сабе ўявіць, да чаго давялі фашысты віцеблян, калі нават самі яны вымушаны пісаць, што трэба думаць, як бы захаваць ад голаду жыццё.

Вядома, не аб «захаванні жыцця» тут ідзе гаворка. Немец «ахоўвае» жыццё віцеблян на шыбеніцах. Там гэтае жыццё задушана вяроўкай. Ён хоча пажаць на пажарышчах і зжэрці. Бо той жа лісток тут жа, побач друкуе такі зварот:

«Давядзіце здачай як магчыма большай колькасці малака, што вы добра ўяўляеце сабе свае задачы і заслугоўваеце назвы свабодных людзей».

Дзіва што ўявіць сабе свае задачы такі «свабодны чалавек». Ён сабе іх і ўявіў. Свабодны ад дома, ад хлеба, ад свабоды чалавек вырашэннем сваіх задач і займаецца. І ад гэтага фрыцаўская морда дрыжыць і азіраецца, каб не спаткацца з партызанам.

Цяжка прахвосту жаць там, дзе ён паліў. І яшчэ цяжэй яму будзе дацягнуць ногі туды, адкуль ён прыцягнууўся.

Кузьма Чорны (першы рад, другі справа) з групай пісьменнікаў.
Масква, 1942 г.

Малюнак Кузьмы Чорнага ваеннага часу.

ЗЯМЕЛЬНЫ НАДЗЕЛ ДУРНОГА БАДЗІЛЮКА

Быў у нас такі Раман Бадзілюк, няхай яму зямля будзе... як бы вам сказаць... не то што пухам, а... а як ён сам таго заслужыў. Адным словам, гэты Бадзілюк пайшоў немцу служыць за паліцэйскага. І верна служыў, як сабака, ліха яму.

Ну добра. Стаю я раз на дарозе, аж бачу — Бадзілюк конна едзе з воласці, ды яшчэ і падпіўшы ў добрую меру. Папстрыквае сабе вусам, патрэсае лыткамі і сам сабе ўсміхаецца. Што за чорт, думаю, чаго гэты дурань такі вясёлы?

— Пане Бадзілюк! — крычу яму насустрач, а сам у кішэні наган мацаю.

— Што ж гэта ты мяне панам завеш,— вышчарыў зубы Бадзілюк.— Я ж з тваім сынам бадай-што аднагодак.

— Мала што,— адказваю я.— Але мой сын просты чалавек, а вы, пане Бадзілюк, сталі нямецкім паліцэйскім.

Бачу — дурному Бадзілюку спадабалася. Засмяяўся. Рад.

— Гэта я хачу запытацца ў вашай Бадзілюковай ласкі, што з зямлёю. Чыя яна — наша ці нямецкая?

Вядома, Бадзілюк! Нават і не бачыць, што я насміхаюся з яго. Падправіў вус і пачаў тлумачыць:

— Вы ўсе дурні. Зямлі вы не ўбачыце, як свайго вуха. Не ідзяце служыць. А пра цябе нават чуткі пайшлі, што ты больш недзе ходзіш, як дома сядзіш. Якая ж табе зямля можа быць?

— А вы, пане Бадзілюк, служыце, а зямлі таксама вам не надзялілі,— падштурхнуў я яго на пахвальбу.

— Як не! Пяць гектараў мне далі. Я папрасіў, каб яшчэ два накінуў — дык ён мне тры. От я цяпер і еду ад гэтай справы з воласці.

— Бо вы верна служыце. К таму ж немцу не цяжка было зямлю табе даць. Ды што немец. Нават я магу. Унь бачыш лес. Дык я табе яго аддаю. Бяры яго сабе.

— А што ты такі за начальнік, каб лясы раздаваць? Но!

— Тпр-р! Хлопцы — сюды!

Цімох з Паўлюком выскачылі з кустоў. Праз адну хвіліну мы з Паўлюком глядзелі, як Бадзілюк, са страхам азіраючыся на Цімоха, валокся ў падараваны мной яму лес па новую надбаўку зямлі да свайго надзела.

БАНДЫЦКАМУ ФЮРЭРУ, КРЫВАВАМУ ЛЮДАЕДУ, СУСВЕТНАМУ АБАРМОТУ І ПРАХВОСТУ, ДУРНОМУ АДОЛЬФУ ГІТЛЕРУ — ПІШУЦЬ БЕЛАРУСКІЯ ПАРТЫЗАНЫ З АТРАДА БАЦЬКІ МІНАЯ

Слухай! Ты! Які гэта чорт паддаў табе ахвоты шукаць свае згубы на нашай зямлі? Сядзеў бы ты сабе ў сваім берлінскім логавішчы і смуродзіў бы сабе ў сваёй Германіі. Дык не! Павяла цябе твая бандыцкая натура сюды. З свайго фашысцкага свінуха палез ты ў наш зялёны агарод, нават тупога лыча не абскробшы. І ўся твая сабачня перла сюды на злом галавы, як бы яе ззаду пярун гнаў. І ўскочыў ты, сукін сын, у такую калатушу, з якое — здохнеш, а капытоў не выцягнеш.

Берлінская ты свіння, цірольскі шчанюк, смярдзючы разнік, нямецкі асёл, абдрыпаны свінюк, і будзе табе скора каюк. Пляскатая тупіца, трыбухатая падла, пісклявы ты брахун і вялікі ты дурань. Бо каб ты хоць крыху быў разумнейшы, дык ты мог бы падумаць, што не табе зачэпацца з намі. Не такіх у нас бачылі і галаву ім мылілі. А ты думаў, што ў нас не знойдзецца сілы, каб расквасіць тваю тупую віславухую даўбешку? Хіба дрэнна табе пад Масквой нашы растаўклі нюхаўку?

Ці доўга ты яшчэ будзеш ацірацца па нашых вёсках і гарадах? Вядома, няма ўжо табе іншай рады, як перціся на ражон. У цябе ж цяпер то хвост угразне, то нос увязне. Куды ні паткнешся, усюды цябе лупяць, як сукінага сына, а ты ўсё хвалішся, што бярэш верх. Быў у нас такі Савоська-канакрад. Бывала ўкрадзе каня, дык яго зловяць ды як накладуць па карку, дык ён два тыдні чухаецца, а на трэцім пачне выхваляцца, што вельмі ж назад адбіваўся добра. А нарэшце ён украў кабылу, і яму такіх плескачоў далі, што ён неўзабаве і свой канакрадскі дух спусціў. Вось так — выхваляўся, выхваляўся ды і здох.

Зараз так і з табой будзе. Так штурханем цябе з нашай зямлі, што ты сваіх смярдзючых костак не збярэш. Завыеш ты скора, як паганая сука,— і па сваёй змешанай з зямлёй фашысцкай сабачні, і па сваёй дубовай галаве. Скора ўвесь свет пачуе скрып жэрдкі пад тугой вяроўкай,

на якой будзеш вісець ты, гадзіна, крыважэрная морда, бандыцкі зладзюга і мюнхенскі сабакар.

Вось так мы табе сказалі пра самога цябе праўду, а больш не маем часу, бо па дарозе пруцца дзве роты тваёй задрыпанай брыдоты, і мы яе зараз паложым, як мае быць. Скажы Герынгу і Гебельсу, што ім таксама пара падумаць аб сваіх душах на тым свеце. Станьце вы ўсе ўтрох і пацалуйце адзін аднаму, куды трэба, і на гэтым на векі вечныя закончацца ўсе вашы справы. А ты пабольш выхваляйся, дык хутчэй здохнеш.

Пад дыктоўку 127 партызан запісаў

Арцём Чамярыца

СЁМАЯ СКУРА

Раней справы ішлі не так. У беларусаў раней усяго было многа. З самага пачатку рабілася ўсё куды прасцей. Спаткае, напрыклад, хоць бы сабе мінулым летам, фрыц беларускую дзяўчыну ў шоўкавым плацці і ў дарагіх туфлях. І фрыц адразу камандуе:

— Давай сюды плацце! Давай туфлі!

Калі дзяўчына паспрабуе спрачацца, фрыц адразу страляе і здзірае плацце і туфлі з мёртвай дзяўчыны. Вось і гатова пасылка ў Германію.

Цяпер часы прыйшлі горшыя. З дзяўчыны туфель, а з старога чалавека кажуха не здзярэш, бо і кажухі, і туфлі даўно ўжо апынуліся ў Германіі. Ды, сказаць праўду, і здзіраць менш стала з каго. З таго, каго фрыцы застрэлілі або павесілі,— што ты з яго там лішняе здзярэш? А жывыя не вельмі чакаюць, каб фрыц здзіраў з іх вопратку разам з плячыма. Яны самі займаюцца здзіраннем з фрыцаў шапак разам з іх галовамі.

Так што часы прыйшлі горшыя. Здзіраць жывасілам няма чаго і менш стала з каго. А зусім не займацца гэтым зладзейскім рамяством фрыц не можа. Гэта ў яго ў крыві. Гітлеравец такі: пакуль сёмай скуры не здзярэ, то на пятай не спыніцца.

Дык вось нядаўна фрыц звярнуўся праз сваё радыё да насельніцтва акупіраванай ім нашай зямлі з тым, каб людзі мелі добрае сумленне і самі з сябе здзіралі ўжо сваю сёмую скуру і неслі яе яму.

«Мужчыны і жанчыны ўсходніх абласцей! Пераглядзьце свае шафы. Абшукайце ўсе куткі вашых кватэр».

Бач, які спрактыкаваны гэты фрыц! Ведае, ліха яму, дзе можа ляжаць дабро ў чалавека.

«Шэрсць і бавоўняныя або шоўкавыя матэрыі. Старыя покрыўкі, паношаныя польты і іншыя рэчы — павінны быць ахвяраваны для больш важных мэт».

Далікатна камандуе сваю просьбу наконт ахвяравання шэрсці і старога пальто: «павінны быць ахвяраваны». Бо калі не, дык... Яго крыклівая просьба: «пераглядзьце свае шафы» гучыць як: «падлічыце свае галовы!»

«Вас просяць прынесці толькі маленькую ахвяру».

Сапраўды, маленькую! Наўрад ці хто знойдзецца такі, хто б думаў, што старое, разлезлае пальто вельмі ўжо вялікая ахвяра. Другая справа, што новае пальто даўно ўжо здзёрта з чалавечых плеч. Але ж на гэта, умеючы, таксама льга знайсці апраўданне: тое пальто было першая скура, а старое — гэта ўжо сёмая скура. Ды і сама скура, калі яна сёмая,— якая там ужо скура! Гэта ўжо не скура, а адзін толькі дых, ды і той на ладан. Так, мусіць, думаў немец, калі ён праз радыё камандаваў добраахвотна прыносіць яму шэрсць, шоўк і старызну. Змучаны і абдзёрты чалавек, думаў фрыц, можа спалохаецца і панясе.

Фрыц добра ўяўляе сабе, што яго справы дрэнныя. У шафе вісіць старое пальто, а сам чалавек з кулямётам падпільноўвае немцаў. Так што, калі фрыц не нажорся новым шоўкам, то не наліжацца і разлезлай старызнай.

Калі злодзей улез у чужую хату і сядзіць у ёй, то рана ці позна яму будзе, як кажа той фрыц, капут.

НЕ ВЕР ВУШАМ СВАІМ

Ёсць такія простыя людзі, якія думаюць, што калі хто памёр, дык той нежывы, мёртвы; або калі фрыцы каго павесілі, дык той чалавек ужо не жыве на свеце. Прызнацца, я і сам так заўсёды думаў. Думалася, што калі нямецкі афіцэр у горадзе Петрыкаве вырваў у настаўніцы Кустановіч з рук дзіця і кінуў яго жывое ў агонь, дык таго паганага гітлераўца трэба сцерці з твару зямлі. Беларусы ненавідзяць немцаў. Гэтае сваё нефрыцалюбнае пачуццё яны апраўдваюць тым, што немцы палялілі і паўзрывалі беларускія гарады, расстралялі сотні тысяч беларускіх жанчын і дзяцей, скрывавілі беларускай крывёю беларускую зямлю.

Простыя, наіўныя людзі. Так і відаць адразу, што яны прывыклі верыць сваім вачам і вушам. Што бачаць — у тое і вераць. Фрыцы — дык тыя зусім інакш. Берлінская радыёстанцыя зусім не так думае. Гэтымі днямі яна паведамляла, што таўстазады фрыц з вышчаранаю мордаю — гэта вельмі далікатнае і цудоўнае стварэнне, якога трэба любіць самымі ўзвышанымі пачуццямі, бо «немцы прыйшлі ў Беларусь, каб навесці ў ёй парадак».

А што вы думаеце. Хіба гэта быў парадак, калі людзі жылі сабе, як людзі, елі свой хлеб, будавалі сабе новыя дамы, садзілі сады, вучылі сваіх дзяцей у інстытутах і універсітэтах? Які гэта парадак. Вось гэта парадак, калі на месцы дома вецер круціць попел, а маці з дзецьмі валяецца пры дарозе, прабітая нямецкімі кулямі.

«Як самастойная палітычная адзінка Беларусь не існуе. Там прыйшлося ўвесці нямецкае ўпраўленне».

Прыходзіцца паверыць берлінскай радыёстанцыі. Сапраўды, на Беларусі немцы ўвялі сваё нямецкае ўпраўленне, з вісельнямі, з расстрэламі. І сапраўды, хочуць, каб Беларусь, як самастойная палітычная адзінка, не існавала. Яны задушылі Беларускую рэспубліку, але не задушылі і не задушаць беларускі народ, якога яны баяцца.

Берлінская радыёстанцыя гаворыць:

«Важнай праблемай з'яўляецца пытанне аб жывёла-

гадоўлі, бо пагалоўе жывёлы ў Беларусі вельмі зменшылася».

Чыстая праўда. Калі фрыц выведзе з хлява апошнюю карову, то якое ўжо там к чорту ў тым хляве пагалоўе! Праўда, па Беларусі цяпер валочыцца пагалоўе нямецкай двуногай жывёлы, але з яе, як той казаў, ні шэрсці, ні малака. Гэтае пагалоўе само стараецца, дзе толькі можа стрыгчы шэрсць і здзерці сем скур. Дзеля гэтага яно і навалаклося на Беларусь.

Далей берлінская радыёстанцыя гаворыць: «Беларусы не маюць ініцыятывы. Таму немцам прыходзіцца рабіць усё самім».

Сапраўды, якія безыніцыятыўныя беларусы! Не падстаўляюць пад нямецкую вяроўку сваіх галоў. Больш таго, на Беларусі немцы дрыжаць за свае галовы. Так што тут беларуская ініцыятыва ёсць, але яна ідзе не ў той бок, у які хацелі б немцы.

«Немцы вымушаны клапаціцца і аб падняцці культурнага ўзроўню беларусаў».

От жа бог даў клопату гэтым фрыцам. Пранёс Гітлер «культуру» вісельнай вяроўкі па Еўропе. Прынёс і ў Беларусь. А беларусы праціўяцца гэтаму фрыцаўскаму «культурнаму ўзроўню». Не хочуць фрыцаўскай «культуры», і канец. Вядома, як кажа ў сваёй «гутарцы аб Беларусі» тая берлінская радыёстанцыя,— цёмныя беларусы. Прывыклі верыць сваім вачам, калі бачаць немца над сваёй душою. Больш таго, маюць яшчэ прывычку пускаць пад адкос нямецкія паязды. Таму берлінская радыёстанцыя і вылазіць са скуры, каб навучыць беларусаў не верыць сваім вачам. І гэтае нямецкае навучанне ператвараецца фактамі жыцця ў заклік для кожнага беларуса: не вер вушам сваім, калі брэша берлінскае радыё.

ГАЎЛЯЙТАР І ЯГО ПАДЛІЗНІКІ

Якое цудоўнае слова «гаўляйтар»! Для беларускага вуха гэта не слова, а «музыка». Гэтае слова абазначае чыноўны тытул таго самага Вільгельма Кубэ, якога Гітлер назначыў генеральным камісарам Беларусі. Гэты гаўляйтар прыехаў на Беларусь пхаць у сваё шырознае нямецкае горла беларускі хлеб і душыць беларусаў вісельнай вяроўкай. Кажуць, што ў гэтага гаўляйтара, з таго часу, калі ён з'явіўся на Беларусь, здорава патаўсцела морда. Так што таўстаморды Кубэ з гаўляйтарскім чынам на Беларусі — важная персона.

Каля гэтай персоны круціцца кампанія гаўляйтарскіх падлізнікаў. Гэта мясцовая драбяза, якая хоча толькі аднаго: падбіраць абсліненыя гаўляйтарам крошкі, якія падаюць з гаўляйтарскага стала. Гэта ўсялякія казлоўскія, адамовічы, ксяндзы гадлеўскія, станкевічы. Яны слова «гаўляйтар» з вялікай радасцю ўставілі ў тую сваю «беларускую мову», на якой выдаюць у Мінску гаўляйтарскую газетку.

З вялікай ахвотай яны ўставяць у беларускую мову ўсё, што толькі загадае берлінскі гаўляйтар. Нават калі гаўляйтар запатрабуе анямечыць беларусаў, а з беларускай мовай абысціся з такой увагай, з якой фрыцы абыходзяцца каля шыбеніцы з беларускім народам, гаўляйтарскія падлізнікі ахвотна выканаюць гэта.

Кат акупіраваных немцамі савецкіх земляў Розенберг сказаў: «Нямецкае кіраўніцтва хоча дапамагчы беларусам так развіць край, каб з яго стаў моцны і квітучы перадкрай Нямеччыны».

Коратка і ясна. Беларусь не мае права быць самастойнай рэспублікай, а толькі «нямецкім перадкраем». І гаўляйтарскі падлізнік Казлоўскі ў сваёй газетцы трашчыць, парашчыць і з скуры лезе, каб гаўляйтарскія словы расхваліць на ўсе лады.

Гаўляйтар сказаў, што беларусам няма чаго рабіць з рускімі, а ім ёсць што рабіць з немцамі. Дык Казлоўскі там жа піша, што гэта святыя гаўляйтаравы словы. Імкненне немцаў задушыць беларускую культуру ён назы-

вае спыненнем на Беларусі русіфікацыі. Каб памагчы нямецкай навалачы як найспрытней узяць у ланцугі беларускі народ, гаўляйтаравы паслугачы стараюцца «давесці», што беларусы нічога агульнага не маюць з рускімі, бо «рускія — славяне, а беларусы — арыйцы». А вядома — раз арыец,— дык калі не немец, то хоць палавіна немца.

Гэта так стараюцца гаўляйтарскія падбрэхачы. Што ж да самога гаўляйтара, то яму не важна — славянін беларус ці арыец. Яму патрэбен беларус не як чалавек, а як рабочая жывёла для Германіі. І чым больш гэтая «жывёла» будзе далей ад культуры, тым яна будзе больш паслухмяная. А калі так — дык падлізнікі рады старацца.

Высокія з'явы беларускай культуры, якія беларускі народ стварыў за час існавання Беларускай Савецкай рэспублікі, для гаўляйтарскіх паслугачоў не культура. Наогул іх дачыненне да культуры характарызуецца іх лакействам перад гаўляйтарам. Яны паводле жаданняў гаўляйтара стараюцца культуру беларускага народа замяніць стагоддзі таму назад аджытымі прымітыўнымі абрадамі, якія былі адлюстраваннем тагачаснага прымітыўнага чалавечага мыслення.

Так у пачатку ліпеня яны ў Мінскім гарадскім садзе наладзілі святкаванне купалля. Расклалі агні і скакалі навакол іх. Гаўляйтар Кубэ быў тут жа і з высакамернай усмешкай глядзеў на нябачаную ім раней фацэцію, наладжаную для яго ж уцехі. Трэба думаць, што яго асабліва цешылі дробныя выкрунтасы, якія вырабляў ксёндз Гадлеўскі.

Гаўляйтарскія лізуны могуць усё зрабіць. І народ прадаць, і ракам паўзці да гаўляйтара на паклон. І нават калі хто-небудзь гугнявы ў слове «гаўляйтар» не так выгаварыць літару «л», гандляры народным горам прызнаюць пагэта вялікай мілагучнасцю беларускай мовы, якая ім патрэбна ў той меры, у якой за анямечанне яе можна поўзаць каля гаўляйтара.

НЕМЦЫ ЗНІШЧАЮЦЬ БЕЛАРУСКУЮ КУЛЬТУРУ

У нямецкія планы ўваходзіць панасаджваць скрозь на беларускай зямлі нямецкіх памешчыкаў і каб у іх беларусы былі парабкамі — бяспраўнымі і паслухмянымі. А дзеля гэтага немцы і стараюцца зрабіць так, каб беларускі чалавек стаў цёмны, некультурны, непісьменны, запалоханы — тады яго лягчэй будзе трымаць у ланцугах. Так думаюць немцы.

Дзеля гэтых сваіх мэт яны стараюцца знішчыць культуру беларускага народа. Яны папалілі ўжо і пазакрывалі беларускія школы, інстытуты, універсітэт, разграбілі і разбурылі беларускія бібліятэкі, Беларускую Акадэмію навук, беларускія тэатры. Пазнішчылі і забаранілі беларускія кнігі.

Але нямецкія акупанты ведаюць, што ўсім гэтым яны азлобілі супраць сябе беларускі народ, які не хоча скарыцца ненавіснаму немцу, а пачаў з ім бязлітаснае партызанскае змаганне. І немцы зрабілі выгляд, што яны быццам бы даюць волю нам, беларусам, у нашым нацыянальным жыцці. Нямецкія фашысты пачалі выдаваць на беларускай мове газеты, у якіх нават часам сказана, што беларусы павінны любіць свой край. У той жа час яны называюць Беларусь нямецкім «перадкраем». Гэта азначае, што беларусы, нямецкія паднявольныя, бяспраўныя парабкі, павінны любіць сваю няволю ў сваім краі і маўкліва працаваць на немцаў. І замест свае высокай нацыянальнай культуры мець толькі якія-небудзь просценькія нацыянальныя звычаі. Напрыклад, мець права ісці на паклон да нямецкага пана ў сваім нацыянальным убранні і прапяяць хвалу гэтай нямецкай таўстамордай гадзіне словамі якой-небудзь беларускай прыгоннай песні.

Свае подлыя справы немцы стараюцца прыкрыць тым, што быццам бы гэтую «нацыянальную справу» робяць самі «беларусы». Немцы сабралі каля сябе некалькі мясцовых шарлатанаў, такіх, як усялякія адамовічы, гадлеўскія, казлоўскія, станкевічы, і іхнімі рукамі стараюцца бязлітасна заціснуць у ярмо фізічнай і духоўнай няволі беларускі народ.

Але народ бяссмертны. Не задушыць немцам вялікі беларускі народ! Немцы лягуць паганымі косцьмі на свяшчэннай беларускай зямлі. Вечна жыць будзе гераічны беларускі народ.

За нашу нацыянальную гордасць, за нашу волю, за родную беларускую зямлю, за шчасце дзяцей нашых — усе, як адзін, са зброяй на паганых немцаў і на іх паслугачоў!

Забі немца! — такі свяшчэнны наказ маці-радзімы.

ГАЎЛЯЙТАРСКАЯ «АКАДЭМІЯ»

Непадалёку ад Вілейкі, у дробным гарадку Смаргоні, яшчэ задоўга да першай імперыялістычнай вайны, адзін з тамашніх панкоў ушчэнт прасвістаўся ў карты. Яму трэба было нейкім парадкам выцерабіцца з даўгоў. Яго рухавыя мазгі ахапіліся шчаслівай думкай. Ён адчыніў у Смаргоні «акадэмію», у якой налоўленыя ў лясах мядзведзі праходзілі вышэйшы клас танцаў.

У гэтай адзінай на ўвесь свет «акадэміі» была чыгунная падлога, пад якой, у падвале, палілася печ. У «акадэмію» ўганялася чарада мядзведзяў. У той меры, у якой награвалася падлога і прыпякала мядзведжыя лапы, мядзведзі не маглі спакойна стаяць на месцы і скакалі з адной лапы на другую. У той жа час за сцяной білі ў бубен. Нарэшце падлога так награвалася, што мядзведзі рабіліся лёгкія і рухавыя, як матылі, і раўлі на ўсе свае жылы. Так што няшчасныя смаргонцы кожны дзень затыкалі вушы і праклінаці на чым свет стаіць свайго вынаходлівага земляка.

Прайшоўшы курс «акадэмічнай» навукі, касматыя «акадэмікі» прадаваліся за дарагую цану брадзячым балаганшчыкам. Даволі было такому «акадэміку» пачуць грукат бубна, як выпрацаваны рэфлекс прымушаў яго паднімаць лапы і пускацца ў грацыёзны танец. Кажуць, што вынаходлівы смаргонец не толькі выцерабіўся з даўгоў, але нават нажыў круглы капіталік.

Дарэмна некаторыя думаюць, што тое, што калі-небудзь было на свеце, другі раз быць не можа. Няпраўда. Гаўляйтар гер Кубэ нядаўна адчыніў у Мінску «акадэмію», ганаровым прэзідэнтам якой ён і назначыў сам сябе. А неганаровым прэзідэнтам ён зрабіў нейкага доктара Ярмачэнку. Віцэ-прэзідэнтам стаў гестапавец з Берліна. А «акадэмікам» той самы Адамовіч.

Трэба думаць, што ў гаўляйтарскай «акадэміі» абыходзяцца без чыгуннай падлогі, бо гаўляйтарскія «вучоныя» ўжо даўно навучыліся скакаць пад гаўляйтарскі бубен. Ды і чарга іх куды меншая за чараду тых смаргонскіх «акадэмічных студэнтаў». Невядома толькі, які поўны

абхват «навук» будзе ў гэтай «акадэміі», калі гаўляйтар падбярэ поўны штат сваіх «акадэмікаў». Бо пакуль што тут мы бачым толькі чатырох спецыялістаў. Сам Кубэ — спецыяліст вышэйшай гітлераўскай школы, каб душыць беларускі народ. Адамовіч можа з вялікім поспехам узначаліць «кафедру» шпіёнства і прадажніцтва. Доктар Ярмачэнка, які мае ў сваім «навуковым» багажы артыкулец на тэму «Кал хворага чалавека», паводле сваёй спецыяльнасці і гаўляйтарскага загаду, ужо ўзначаліў гэтую «акадэмію». Берлінскі гестапавец напэўна ўзначаліць «кафедру» катаванняў і расстрэлаў.

Астаюцца яшчэ вакантнымі месцы на «кафедрах» такіх, напрыклад, як «кафедра па вывучэнню спосабаў найбольш эфектыўнага аграблення беларускага народа». Або, скажам, «кафедра па дакладнаму ўстанаўленню таго, як лепш вешаць людзей — ці на жалезны крук тварам, ці пятлёй за шыю».

Гаўляйтар нямала можа адчыніць «кафедр» сваёй «акадэміі», абы-толькі яму ўдалося налыгаць чараду адамовічаў.

Хто яго ведае. Падумаўшы — то можа і не памыляюцца тыя, якія думаюць, што былое другі раз не паўторыцца. Сапраўды. Вучоныя смаргонскія мядзведзі прадаваліся брадзячым балаганшчыкам на простую людскую пацеху. Гаўляйтарская ж «акадэмія» сваіх «вучоных» трымае ў сваім уласным крывавым балагане, і не на простую пацеху, а дзеля ланцугоў на беларускі народ.

Ланцугі, ускладзеныя на народ, рэч нетрывалая. Такі будзе і век гаўляйтарскай «акадэміі».

НЯМЕЦКАЯ ЦАЦА ШЫРОКАГА СПАЖЫВАННЯ

Расказваюць пра аднаго злодзея, які залез к чалавеку ў клець і ўзваліў ужо на плечы кубел з салам. І раптам убачыў, што тут жа стаіць гаспадар з папруцінаю ў руках і мерыцца перацягнуць прыемнага госця па спіне. Злодзей ад страху вышчарыў зубы і далікатна сказаў:

— Гэта я прыйшоў нацягнуць на твой стары кубел новыя абручы, пане браце.

За такое панібрацтва гаспадар так сцёбнуў злодзея, што той адразу забыўся, як нацягваюцца абручы на чужыя кублы. Так што на свеце адным бондарам стала менш. Але нічога на свеце ад гэтага не змянілася. Добраму чалавеку ўсё адно прыходзіцца стаяць каля свайго дабра, і ўжо нават не з папруцінай, а з кулямётам. Да нас у Беларусь гэтулькі навалаклося з Германіі ахвотнікаў да нашага сала, што аж дзіва бярэ, як гэта там магло расплаздзіцца гэтулькі зладзеяў.

Яны, як саранча, прайшлі па нашых клецях і свірнах і абчысцілі ўсё. І раптам пачулі над сваёй галавою свіст — не папруціны, а партызанскай кулі. І не адным, а многімі тысячамі нямецкіх зладзеяў стала менш. Дык яны павышчаралі зубы і далікатна гэтымі днямі сказалі праз сваё радыё:

«У Беларусі пачаўся продаж тавараў шырокага спажывання па зніжаных цэнах для рабочых і сялян, якія маюць добрыя вынікі працы».

А вядома, што азначаюць для нас гэтыя нямецкія «вынікі працы». Гэта значыцца, каб мы дазвалялі ім абчышчаць нашы клеці, каб нават самі неслі свой хлеб гэтай нямецкай брыдзе. Каб мы працавалі на іх, сеялі і жалі, а каб яны жэрлі з нашага мазаля. Каб нашы сёстры, жонкі, браты, дочкі паслушна ехалі ў іхнюю паганую Германію і там уміралі на катаржнай працы. Без нашых рук яны абысціся не могуць, бо гаспадарка іхняя за вайну заняпала, а рабочых асталося ў іх мала. Усіх іх Гітлер пагнаў на фронт. К таму ж яны дрыжаць ад страху перад нашымі партызанамі. Расстрэламі і здзекамі яны толькі распальваюць нашу нянавісць.

Дык фрыцаўская морда расплылася ў ліслівую ўсмешачку і абяцае за «добрыя вынікі працы» цацу «шырокага спажывання».

Мы ведаем, што ў немцаў і сапраўды ёсць тавары вельмі шырокага спажывання, якія яны, як з меха, шчодра сыплюць нашым людзям: бізуны, ланцугі і шыбеніцы. Аддамо ж ім назад гэтыя іхнія цацы, і ў сто разоў больш, чым яны нам іх нарыхтавалі. Калі немец стараецца табе ўсміхнуцца,— ведай, што гэта грымаса паганай сволачы. Сашчамі зубы і адкажы на яго ўсмешку так, каб яна навек акамянела на яго паршывай мордзе.

«АКАДЭМІЧНЫ» ФРЫЦ

Каб фрыц кожны дзень мог выцягваць з чужога хлява за хвост парася, яго шчасце было б поўным. Ён выпіваў бы сабе колькі яму трэба шнапсу, нажыраўся б парасяціны, разгадаваў бы тоўсты зад і такую ж морду і пладзіў бы сваіх фрыцанят. На гэтым яго жаданні і канчаюцца. Гэтае парасячае шчасце ў поўнай меры яму абяцаў фюрэр, калі фрыц будзе добра ваяваць і заваюе ўвесь свет.

У Францыі ён абцерабіў усе вінаграднікі, у Нарвегіі пажор усю рыбу, у Беларусі дарваўся да сала. Яму ўсё роўна, на якім канцы свету красці. У гэтым сэнсе чыстакроўны арыец — поўны інтэрнацыяналіст. Яму ўсё роўна — ці румынская ці фінляндская свіння. І гэтую, і тую ён зжарэ з касцьмі і вантробамі. Ён майстар на ўсе рукі: жэрці, і красці, і вешаць, і паліць — усё ён умее. Нездарма некалі казалі, што немец малпу выдумаў.

Калі вы не верыце ў такія універсальныя фрыцаўскія таленты, можаце паглядзець на вельмі паважанага фрыца, таго самага гера Кубэ, які сядзіць у Мінску на пасадзе гаўляйтара над Беларуссю. Таленты ў гэтага таўстамордага малайца не паддаюцца ўліку. Спрытны ядок беларускага хлеба. Найтанчэйшы знаўца вісельнай тэхнікі. Знаўца таго, на якім сметніку знайсці Адамовіча і Гадлеўскага і за якую скулячку ў іх душы тузануць. Майстар дакладнага падліку — колькі ад усходу да захаду сонца павесіць беларусаў.

Як бачым: і хлебазнавец, і тэхнік, і псіхолаг, і матэматык. Дык якое дзіва, што ён выдумаў сабе «акадэмію» ў Мінску, каб быць у ёй ганаровым прэзідэнтам! Маючы гэтулькі «вучоных» спецыяльнасцей, ён з поўным правам можа насіць годнасць «акадэміка».

Дапаў фрыц да шчасця! І морда тоўстая, і чын высокі, і спецыяльнасці аб'яднаны ў «навуковую годнасць», і смажаныя парасяты самі ў разяўленую ляпу бягуць і нават не пішчаць.

Вядома, каб быць ганаровым прэзідэнтам «акадэміі», то трэба, каб былі і «акадэмікі». Дык яны такі ў гера Кубэ і ёсць. Чым кепскі «акадэмік» Адамовіч? Яго шпіёнская

спецыяльнасць даходзіць да акадэмічнага ўзроўню. А Гадлеўскі? А Станкевіч? А Ярмачэнка? Кожны з іх з акадэмічнай спрытнасцю шчыра і аддана працуе на тое, каб на беларускай зямлі сядзелі нямецкія паны і каб нямецкая вісельня працавала на Беларусі з акадэмічным размахам.

Ну, добра, скажаце вы. Дык прычым жа тут Беларусь? З такім жа поспехам нямецкі гер мог бы назвацца «акадэмікам» і ў Турцыі, і ў Швецыі, і ў Бельгіі, і ў Францыі, і ўсюды.

Калі вы так думаеце, то вы такі разгадалі фрыцаву натуру. Яму ўсё роўна, чый жэрці хлеб, абы ён быў чужы. І яму ўсё роўна, на якім канцы свету сабраць каля сябе «акадэмічных» жулікаў, абы яны былі жулікі.

Беларускі народ любіць сваю свабоду. Так што «акадэмічны» фрыц у Мінску, разам з сваімі «акадэмікамі», скора ляснецца касцьмі.

БЕЛАРУСКАЯ ПРОЗА І ДРАМАТУРГІЯ ЧАСУ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

Беларускі народ ідзе цяпер праз новы рубеж свае гісторыі. З таго моманту, які мы сёння перажываем, астанецца навекі новы гістарычны вопыт нашага народа, таксама як астануцца навекі сляды той крывавай драмы, якая разыгралася сёння на беларускай зямлі. Набытыя ў жорсткай практыцы вялікага змагання з нямецкім захопнікам, з ненавісным чужаземным прышэльцам на нашу зямлю, новыя рысы ўдасканаляць наша аблічча, узбагацяць нас новымі якасцямі. Нацыянальныя рысы беларускага народа з новай сілай і новымі сваімі гранямі выступаюць сёння перад усім светам. Вядомая з старадаўніх часоў гераічнасць беларускага народа выяўляецца сёння ў новай сваёй магутнасці. Справядлівасць, чуласць, працавітасць, замілаванне да свае радзімы — гэтыя нацыянальныя рысы беларускага народа выліліся сёння ў цярплівае ўпартае змаганне, у непахіснасць і непакорнасць перад ворагам. Воля народа нагартована да апошняй вастрыні. І калі яшчэ ў мінулую імперыялістычную вайну беларускі чалавек меў часам некаторыя адзнакі пакутнікабежанца, які зносіў сваё нацыянальнае гора, то сёння пакуты нарадзілі бурны пратэст, гнеў і нястрымную волю да крывавай расправы з нямецкай навалаччу, якая навалаклася на святую для ўсіх нас родную беларускую зямлю, каб стаптаць яе, здушыць ланцугамі няволі народ і дамагацца знішчэння яго непаўторных нацыянальных асаблівасцей, дзеля ператварэння народа ў масу парабкоў без твару і імкненняў. Не ўдалося і не ўдасца гэта праклятаму чужынцу. Непакорнасць і змаганне да поўнай перамогі — вось што стала сёння самай яркай нацыянальнай беларускай рысай. Нянавісць да ворага і ўсеабдымная прага пераможна вярнуцца зноў у сям'ю народаў Вялікага Савецкага Саюза — гэта сённяшняя асаблівасць жыцця і дзейнасці беларускага народа. Пражытая апошняя чвэрць стагоддзя ўзняла беларускі народ да вялікай гістарычнай дзейнасці. Існаванне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі ўзвысіла беларускі народ да свае нацыянальнай дзяржаўнасці. Вялікая партыя Леніна вывела народ беларускі на вялікія прасторы нацыянальнай,

гістарычнай дзейнасці. І гэтага ад народа ўжо ніхто не адбярэ. Гэта ніколі не загіне. Яно дало народу новыя сілы і акрэсліла яго мэты для сёпняшняга вялікага змагання з гітлераўскім звяр'ём. Праз сваё змаганне, праз свае перамогі, праз блізкае вызваленне беларускі народ шпаркай і магутнай хадою ідзе да свае новай славы і новай радасці.

Сярод вобразаў беларускай літаратуры, як манумент, узвышаецца трагічны вобраз Міхала з «Новай зямлі» Якуба Коласа. Неўміручая сіла гэтага вобраза, яго манументальнасць у той жыццёвай праўдзе, з якое ён радзіўся пад магутным пяром нашага вялікага пісьменніка. Трагедыя Міхала гэта, можна сказаць, былая нацыянальная трагедыя беларускага чалавека да рэвалюцыі, калі ён на сваёй роднай зямлі не быў гаспадаром яе, а прымушан быў яшчэ шукаць яе. Царскае чыноўніцтва і мясцовае панства ўладалі тым, над чым ён паводле свайго права ад бацькоў і прадзедаў павінен быў бы быць законным гаспадаром. Дамагаючыся і шукаючы ў сваёй роднай краіне сабе месца і прытулку, гэты чалавек надрываў свае сілы і ў той момант, калі ў яго вачах паўставалі цьмяныя абрысы нейкага нязведанага яшчэ берага, да якога ён даплываў у апошніх сваіх намаганнях, перад туманнымі засцілямі гэтага міражу ён уміраў знясілены. З найвялікшай сілай Якуб Колас адлюстраваў той гістарычны перыяд у жыцці беларускага народа. Усё тут сышлося ў трагедыі Міхала. А з гэтай трагедыі, з лёсу гэтага чалавека, нараджалася разнавіднасць і самая багатая разнастайнасць, гаворачы ў пэўным сэнсе, дзеячаў народа — малых і вялікіх, заўважных і незаўважных бунтароў, паўстанцаў, пратэстуючых парабкоў, бедных сялян. Нараджаўся тып у жыцці чалавека, які зганяўся нават з тае малое зямлі, якую ён і меў. Ён ішоў у гарады шукаць спосабу жыць. Гэта быў просты беларускі люд, выяўлены ў мільёнах разнавіднасцей, індывідуальнасцей. З гэтай жывой народнай крыніцы нараджаліся і ствараліся нашымі пісьменнікамі іншыя тыпы і вобразы нашай літаратуры, усё яе вялікае рэалістычнае багацце. Твар нашай літаратуры заўсёды вызначаўся той акалічнасцю, што сапраўдныя яе творцы, самыя лепшыя нашы пісьменнікі прыходзілі да свае дзейнасці з народных мас і праз усё сваё жыццё заўсёды былі з народам, ніколі не былі адшчапенцамі ад народа, і гэта давала ім сілу тварыць, гэта надавала аблічча іх творчасці. Айчынная вайна, якую мы цяпер вядзем з паганым нямецкім

захопнікам, яшчэ раз пацвердзіла гэта. Ніводзін беларускі пісьменнік не астаўся служыць немцам, ніводзін не пайшоў супраць народа.

Беларуская літаратура нарадзілася ў змаганні гераічнага беларускага народа за сваю сацыяльную і нацыянальную незалежнасць і свабоду. Яна ўзнялася да сваіх вышынь у шчаслівыя годы савецкага жыцця. Вялікасць беларускай савецкай літаратуры ў тым, што яе ідэі — гэта жыццё народа, шчасце яго і роднай беларускай зямлі, яго вялікае і пачэснае месца сярод брацкіх народаў Вялікага Савецкага Саюза, яго месца і значэнне ў чалавецтве. Беларускую літаратуру тварылі і твораць таленты, якія выйшлі з народа. Мэта ўсяго іх жыцця — служыць народу. Гэтай сваёй вялікай мэце яны асталіся вернымі назаўсёды. Яны былі з народам у яго шчаслівыя часы, яны з народам і ў сённяшні пакутны і гераічны час змагання з подлымі нямецкімі чужынцамі, якія, як чорная хмара, навалакліся на нашу зямлю, каб ускласці на наш народ страшнае ярмо няволі і здзеку. І гэта традыцыі Якуба Коласа.

Зноў вісне над нашым народам здань трагічнага лёсу, з такой сілай адлюстраванага Якубам Коласам праз вобраз Міхала з «Новай зямлі». Сёння гэты персанаж нашай літаратуры стаў яшчэ больш жывы і рэальны: мільёны беларускіх людзей выганяюцца захопнікамі з родных хат, зямлёй іх хоча ўладаць нямецкая прыблудная навалач. Замест царскага чыноўніка на шыі нашай хоча абгрунтавацца гітлераўскі гаўляйтар. І вось пад пяром беларускіх пісьменнікаў нарадзіліся новыя вобразы, якія выйшлі з тых жа вытокаў, з якіх чэрпалі сваё творчае натхненне Янка Купала і Якуб Колас — з самых глыбінных народных нетраў. Гэтыя вобразы ёсць народныя тыпы, народныя характары. Усе яны ёсць тыя сапраўдныя вобразы, важныя і тыповыя, на якіх развівалася і развіваецца беларуская літаратура. У сваёй лагічнай паслядоўнасці яны развіваюць далей літаратуру, уваходзяць у бесперапынны працэс яе жыцця і развою, яны выяўляюць сабой новыя, ужо ў сённяшнюю эпоху народжаныя і адкрытыя грані жыцця народа. І ў той жа самы час маюць непарыўную сувязь з ранейшымі вобразамі беларускай літаратуры. І тут мы можам з радасцю сцвердзіць: працэс развіцця і росту беларускай літаратуры не спыніўся ў часе вайны. Беларуская літаратура жыве і творыцца, развіваецца далей. Яна ёсць магутная і вострая зброя супраць ворага беларускай зямлі

і беларускага народа. Мужнае слова беларускіх пісьменнікаў гучыць у народзе, як кліч да змагання, гучыць на фронце, дзе доблесная Чырвоная Армія вядзе няспыннае змаганне. У нашы дні народнага гераізму, у дні подзвігаў народных герояў, у дні змагання з чорнай гітлераўскай навалай, беларуская літаратура жыве і гучыць магутным сваім словам. І новыя яе вобразы паўстаюць перад намі ва ўсім багацці сваіх нацыянальных рыс, ва ўсёй сіле свае народнасці, паводле традыцый усяго працэсу развіцця беларускай літаратуры.

Беларуская проза і драматургія за апошні год узбагаціліся новымі творамі, якія ёсць выдатная з'ява як у агульналітаратурным сэнсе, так і ў тым, што яны з вялікай сілай адлюстроўваюць бязмежную гераічнасць беларускага народа ў сённяшнім яго змаганні. Адной з самых яркіх з'яваў нашай літаратуры сёння з'яўляюцца навелы Міхася Лынькова. Міхась Лынькоў напісаў цыкл навел, частка якіх ужо апублікавана. У гэтых навелах Міхась Лынькоў паглыбляе далей свае індывідуальныя творчыя асаблівасці: аналіз чалавечай душы, часам самы незаўважны ў вонкавым сваім выяўленні рух яе. Перад намі ў навелах Міхася Лынькова праходзяць вобразы таго ж, кажучы старым словам, простага народа — тыповыя персанажы і найцікавейшыя літаратурныя вобразы. Старэйшы сваяк іх, Міхал з «Новай зямлі» Якуба Коласа, калісьці раскрыў перад намі сваю тагачасную трагедыю. Гэтыя вобразы раскрываюць перад намі сваю страшную драму, жудасную і крывавую — сённяшнюю драму ўсяго беларускага народа. Перад намі праходзіць тып самаахвярнай вялікай беларускай жанчыны, душа і сэрца якой месціць у сабе гэтулькі справядлівасці, дабраты і ласкі, што яе хапіла б на ўвесь свет. І вось гэтыя вялікія чалавечыя пачуцці раптам нарадзілі сваю супрацьлегласць — ні з чым непараўнаную нянавісць. Нянавісць няўмольная і няспынная, якая не ідзе ні на якія кампрамісы, нарадзілася таму, што з самай сваёй прыроды беларуская жанчына, сястра і маці, адвеку ўстае перад намі, як увасабленне чыстаты, благародства, вялікай душы і вялікага сэрца. Вайна не давяла нашага чалавека да грубасці. Наадварот. Ніколі так, як цяпер, не выяўляецца чулая чалавечнасць душы нашых людзей, мужчын і жанчын, суровых нашых воінаў і іх сёстраў і матак. Чалавек узняўся на знішчэнне звера ў асяроддзі чалавецтва.

У імя жыцця чалавека чалавек павінен зрабіць смерць двуногаму зверу, які прыйшоў на нашу зямлю і сам прынёс нам нашу нянавісць да яго, да немца. І той, хто робіць смерць яму, хто задушыць гада, каб не даць яму задушыць нявіннае дзіця, той выростае перад намі ў постаць благародную і чулую. І калі на гэты подзвіг ідзе жанчына-маці, яна выростае перад намі ў святое-святых нашай зямлі. У беларускай літаратуры гэта вобраз пакутнай і велікадушнай жанчыны, падзвіжніцы і гераіні. Гэты вобраз з вялікай сілай ажыў перад намі ў навеле Міхася Лынькова «Ірына». Гэты вобраз не засланяе сабой іншых вобразаў з новых навел Міхася Лынькова, але ён такі значымы і такі глыбокі, што ўяўляецца нам, як нейкі цэнтральны вобраз, ад якога могуць адыходзіць усе іншыя вобразы навел Лынькова. Гэты вобраз быццам бы пакідае рамкі навелы і вандруе ў часе і прасторы. Нам уяўляецца Ірына ў даўно мінулыя часы, калі яна ў гарачыню на панскім полі закалыхвала сваіх дзяцей, спяшаючыся хутчэй да работы, каб не ўгнявіць панскага прыганятага. Яна тады ўдзельнічала ў сялянскіх паўстаннях. Дзеля шчасця сваіх дзяцей яна, усім сваім добрым вялікім сэрцам, ненавідзела праклятага пана. Яна пасля аплаквала свайго сына, які пакутаваў у царскай турме. Цяпер яна ўбачыла паганага немца, які працягнуў крывавую лапу да яе дзяцей. І яе гнеў стаў святым пачуццём. Яна стала носьбітам помсты і змагання. У хаатычным грукаце ўзарванага ёю нямецкага поезда мы чуем музыку яе роднага голасу. «Нешта хацела сказаць Ірына і не паспела. Усё ўзнялося ў вогненным смерчы, патанула ў грукаце, скрыготах». Так скончылася тое, што пачалося тады, калі Ірына, маці, убачыла, «калі суседкі ўнеслі і моўчкі палажылі на ўслончык пасінеўшы дзіцячы трупік» Ірынінага дзіцяці, забітага немцамі.

«Вочанькі вы мае ласкавыя... Нежывыя вы». Гэта смутак усёй беларускай зямлі, і ён канчаецца бурнымі выбухамі гневу.

Гэта характэрнае апавяданне для ўсяго цыкла апавяданняў, напісаных Міхасём Лыньковым. У гэтых апавяданнях усе чалавечыя персанажы вырысаваны ў моманты найбольшага абвострання іх пачуццяў і думак, тады, калі ад чалавечых помыслаў адыходзіць тое, што ў звычайны час бывае як неабходнасць, а цяпер робіцца нецікавым, няважным, як дробнае непатрэбства. Бо прыйшла

пара самага важнага, сапраўды цяпер адзінага, ад чаго залежыць усё іншае. Гэта — жалезная неабходнасць сцерці з твару зямлі лютага крывавага звера. Адсюль і ўсе персанажы апавяданняў Міхася Лынькова нарысаваны ў моманты найвышэйшага напружання іх душэўных сіл і ва ўсім іхнім благародстве, у імкненнях да самых высокіх мэт чалавека. Пісьменнікам выпісаны вобразы нашых жанчын і дзяцей, і суровых мужчын, у душах якіх гарыць многа ласкі і дабраты, тым больш што ў гэтыя моманты яны аддадзены дзейнай нянавісці да звера. У гэтыя моманты ў гэтых людзей на вялікім уздыме лепшыя іх чалавечыя пачуцці — каханне, смутак аб страчаным, замілаванне да блізкіх людзей і да роднай зямлі... І пад знакам расплаты за гэтае сваё вялікае, чалавечае, яны не шкадуюць нават самога свайго жыцця ў змаганні з ворагам. Асабліва характэрны гэтым навелы «Салют», «Пацалунак», «Ірына», «Васількі». Жывыя вобразы нашага гераічнага народа адчуваем мы, чытаючы гэтыя навелы. Мы бачым самаахвярнасць нават дзяцей. І гэта жывая праўда аб нашым народзе, які ніколі не будзе ў няволі і які скора ўбачыць пад сваімі нагамі свайго ворага.

У гэты ж час з'явілася ў друку апавяданне Якуба Коласа аб беларускім чалавеку, які стаў партызанам. Гэтае апавяданне мае ўсе адзнакі тае эпічнасці, якая так характэрна ўсім творам Якуба Коласа. Сваімі асаблівасцямі апавяданне быццам бы мае свае вытокі дзесьці ў аповесці «Дрыгва» і ў ранейшых літаратурных вобразах Якуба Коласа. Ціхі чалавек жыве сваім працавітым жыццём. Сваёй працай ён аздабляе родную зямлю, удасканальвае жыццё на ёй. Ён носьбіт чыстага сумлення, працавітасці, дабраты і справядлівасці. І раптам звыклы парадак яго жыцця парушае нямецкая навалач — гітлераўскі тып, істота змрочная і абсалютна супрацьлеглая таму чалавеку, жыццё якога ён прыйшоў задушыць, шчасце ў якога адабраць і шчаслівы лёс якога ператварыць у страшную трагедыю. І ціхі чалавек робіцца гнеўным, няўмольным мсціўцам, ярасці якога няма межаў. Воля яго загартоўваецца для адной толькі мэты: сцерці з твару зямлі таго, хто з звярыным сваім абліччам явіўся сюды.

Тэма ўпартасці нашага чалавека, яго волі да змагання, яго цвёрдасці праходзіць праз усе новыя творы белару-

кіх пісьменнікаў. Чалавек не гнецца, чалавек дамагаецца свайго. І ў якія б умовы ён ні трапляў, ён усюды знаходзіць, што яму рабіць дзеля ўсё той жа адзінай цяпер яму справы. Гэтая тэма асабліва характэрна для цыкла апавяданняў, напісаных Алесем Стаховічам. І Васіль з апавядання «Васількова бярэт», і Марыся з аднайменнага апавядання, і Дзёмка (апавяданне «Груша»), і доктар Сымон Ігнатавіч (апавяданне «Неспакойны гарадок») — усе яны носяць у сабе вялікую ўпартасць. Ніхто і ніщто іх не пераканае супроць таго, што яны носяць у сваёй душы. Яны ўпэўнены ў сваёй праўдзе, і іх вера ў сябе і ў свае справы вядзе іх на подзвігі, на геройскія ўчынкі, прымушае іх не думаць пра небяспеку і быць у імя перамогі самаахвярнымі. Васіль знаходзіць у сабе кемлівасць, каб дапасавацца да тых умоў, у якія ён трапіў, і так выратавацца і зрабіць шкоду ворагу. Марыся кідае перад тварам ворага гнеўныя словы, накіраваныя сваім людзям на тое, каб яшчэ больш узняць іхні гнеў:

«Няхай немцы выпрастаюцца на нашай зямлі, пакуль пачуюць хоць адно добрае для іх слова».

Дзёмка — малы падростак, хлопчык, носіць у сваёй душы нянавісць, яна не дае яму спакою, пакуль ён не дае ёй выхаду ў тым, што робіцца змагаром з ворагам. Доктар Сымон Ігнатавіч становіцца бургамістрам дзеля таго, каб выкарыстаць гэты свой стан дзеля партызан, дзеля змагання супраць акупантаў. Гэта ўсё людзі цвёрдай волі і цвёрдых перакананняў, і яны перамагаюць і канчаткова пераможуць. Жыццё належыць ім, яны яго гаспадары і ў змаганні яны возьмуць верх. Са старонак гэтых твораў павявае аптымізмам. Гэта творы, якія сцвярджаюць тую адвечную праўду, што вера ў сваю праўду, яснасць мэты і воля да перамогі прыносяць чалавеку завяршэнне яго мэт і імкненняў. І гэтая плынь характэрна і для ўсіх новых твораў, якія з'явіліся апошнім часам у беларускай прозе.

Трэба адзначыць бурнае развіццё беларускай публіцыстыкі, бліскучую трапнасць яе слова, сапраўднае высокае майстэрства ў гэтым жанры беларускіх пісьменнікаў і публіцыстаў. Беларуская публіцыстыка і з даўніх часоў была высокім узорам гэтага жанру. Але ў часе Вялікай Айчыннай вайны публіцыстыка асабліва стала нашым папулярным жанрам. Гэта бадай-што самы рухавы і аператыўны від моўнай творчасці. Тут непасрэднае слова

гучыць больш востра. Публіцыстыка стала цяпер магутнай зброяй нашага змагання. Успомнім артыкулы і фельетоны Міхася Лынькова і Кандрата Крапівы, артыкулы нашых байцоў і партызанскіх атрадаў, якія пішуць свае звароты і адозвы да насельніцтва. Успомнім, нарэшце, нашы беларускія лістоўкі. І, нарэшце, самай найвялікшай увагі заслугоўвае ваенная публіцыстыка нашых народных паэтаў Якуба Коласа і Янкі Купалы. Нашы народныя паэты за час вайны многа разоў выступалі з сваімі прамовамі, зваротамі да народа і артыкуламі. Яны, нашы народныя трыбуны, агністым сваім словам заклікалі народ загартоўваць сваю волю і сілы да канчатковай перамогі над нямецкімі захопнікамі. Успомнім прамову Янкі Купалы на беларускім мітынгу, прамову Якуба Коласа на Усеславянскім мітынгу. Гэта ўзоры нашага магутнага беларускага слова.

Нядаўна Кандрат Крапіва закончыў драму «Проба агнём». Для гэтай п'есы характэрны глыбокі аналіз чалавечай душы. Я б назваў п'есу псіхалагічнай. Гэта вызначаецца хоць бы сабе тым, што ў ёй як быццам бы і няма многа якіх бы там ні было чыста вонкавых вялікіх падзей, хоць п'еса і напісана на ваенную тэму, на тэму Айчыннай вайны. Толькі ў трэцяй дзеі адбываюцца падзеі, якія так ці інакш набліжаюцца да батальных сцэн, хоць і гэта трэба сказаць умоўна. Усё ж іншае, што мы бачым у п'есе,— гэта чалавечая душа, чалавечыя імкненні ў сваёй суладжанасці і ў сваіх супярэчнасцях. Асноўны канфлікт, вакол яго разгортваецца драматычная сітуацыя, гэта канфлікт псіхалагічны. І тым большая ад гэтага наша цікавасць да гэтага драматургічнага твора. Гэта сведчыць аб высокім узроўні беларускай савецкай драматургіі, аб яе спеласці. Мы чытаем п'есу ад пачатку да канца з напружанай цікавасцю. Мы тут маем справу з людзьмі, якія носяць у сабе пачуццё вялікага абавязку перад Радзімай у сённяшні цяжкі час жорсткіх выпрабаванняў. Гэтаму пачуццю ў іх падначальваецца ўсё. Усе іх помыслы накіраваны на тое, каб кожнадзённымі сваімі справамі служыць радзіме. І ўсё асабістае адступае перад гэтым кудысьці на задні план. Гэта і адзіны і магутны матыў усёй п'есы. І разам з тым, дзеля гэтага матыву, дзеля яго гучання, на сцэне праходзяць перад намі як бы чыста асабістыя справы: каханне. У гэтым якраз і майстэрства драматурга, і праўдзівасць

паводзін яго герояў. Чалавечае жыццё не спыняецца ні на момант. Чалавек заўсёды мае свае інтарэсы, ён імі жыве, яны ёсць яго прыналежнасць, і, дзеля іх завяршэння, дзеля завяршэння сваіх імкненняў, ён робіць вялікую агульную справу, якая, у сваю чаргу, месціць у сабе ўсё індывідуальнае, што ёсць у кожнага. Паняцце радзімы — гэта не паняцце, адцятае ад чалавека. Радзіма — гэта і звыклы з маленства колер неба, і знаёмае дрэва, і вырыс пейзажу, і магілы продкаў, і дзяржаўны лад, і дачыненне да блізкіх і родных людзей, і кожнадзённая патрэба прачынацца раніцой і працаваць, і смак вады ў гарачыню, і каханне да любай жанчыны, і ціхія колеры неба на захадзе сонца. Гэта кожны па-свойму ўспрымае, але з гэтага складаецца ў кожнага жыццё, яго прывязанасці, яго асаблівасці, яго імкненні: гэта жыццё. Гэта радзіма. І калі ўсяму гэтаму пагражае вораг, кожны з свайго індывідуальнага, я б сказаў, месца ідзе на вялікае змаганне, усе з'ядноўваюцца ў адно цэлае. Гэта агульнанародны арганізм — вялікая сіла жывых людзей, адданых адзінай справе. Усе падначальваюць свае душы адной, агульнай для іх справе. Баронячы ад ворага агульную справу, кожны зліваецца з ёю ўсім сваім індывідуальным. Мне здаецца, што ў некаторай ступені так льга ахарактарызаваць галоўныя матывы п'есы «Проба агнём», дзе людзі жывуць сваімі як быццам індывідуальнымі інтарэсамі, а мы бачым перад сабой карціну змагання за радзіму.

На маю думку, адзін з самых яркіх носьбітаў гэтага ў п'есе Кандрата Крапівы ёсць персанаж п'есы Караневіч. Праўда, у п'есе ёсць і не менш важны персанаж лейтэнант Перагуд, які, па сваёй значымасці і па сваіх, калі льга так сказаць, ідэёвых функцыях, можа нават прэтэндаваць на тое, каб лічыцца самай важнай, можа нават цэнтральнай, асобай ва ўсім замысле п'есы. Але мне здаецца, што камандзір палка Караневіч выходзіць у п'есе на першы план таму, што тыя пачуцці, якія так характэрны і Перагуду, у Караневіча не астаюцца бездапаможнымі, на грані чаго часта стаяць пачуцці Перагуда. Караневіч — гэта і пачуццё, і розум. І такім парадкам мы з вялікім хваляваннем чакаем яго на сцэне і прыслухоўваемся да кожнага яго слова. Проста-такі вялікай сілай у гэтым персанажы гучыць тое, што калі ён памірае, ранены, перад намі вырысоўваецца ў яго воб-

разе, у Караневічу, да якога мы прывыклі ўжо,— воб-
раз такога чалавека: як індывід ён страціў ужо ўсё, ён
неўзабаве памрэ. Але не страціў і не можа страціць ён
толькі аднаго: пачуцця радзімы. Усё кожнадзённае, што
ў такую хвіліну стала дробным і не важным, паглынаец-
ца гэтым вялікім. З гэтага выходзячы, нават стушоў-
ваецца і тая, чыста тэатральная сцэна, калі ён благаслаў-
ляе каханне паміж яго жонкай і Перагудам. Можна га-
варыць аб тэатральнай умоўнасці ў гэтым момандзе, але
вобраз Караневіча вырысоўваецца перад намі ў такі воб-
раз, які мае вялікую значымасць у нашай літаратуры.
Гэтым, вядома, не вычэрпваецца поўная ацэнка новай
п'есы Кандрата Крапівы, п'есы цікавай сваім глыбокім
псіхалагічным рысункам і сваёй ідэяй: Радзіма вышэй
усяго, інтарэсы кожнага з нас — гэта інтарэсы патрыё-
таў Радзімы і змагароў за яе.

Віталі Вольскі нядаўна закончыў лібрэта для оперы
«Несцерка». Аўтар напісаў лібрэта паводле сваёй, раней
яшчэ напісанай, камедыі «Несцерка». Аўтар пісаў сваё
лібрэта паводле беларускага фальклору. У цэнтры ўсёй
дзеі — вясёлы і разумны Несцерка, прататып якога мы
знойдзем у шматлікіх беларускіх казках, апавяданнях.
Ён повен аптымізму, з прычыны свайго розуму, свае кем-
лівасці ён заўсёды выходзіць з поспехам з усякіх злых
прыгод. Усімі намі чакаецца вельмі цікавая опера на
аснове гэтага лібрэта.

Беларуская літаратура жыве. Яна — вострая зброя ў
руках беларускага народа ў справе яго змагання з вора-
гамі, з подлымі нямецкімі акупантамі. На аснове сваіх
класічных традыцый яна расце і развіваецца далей, узба-
гачаецца новымі творамі і займае сваё вялікае месца
ў жыцці беларускага народа, у яго вялікім змаганні.

Вялікі беларускі народ жыў і жыць будзе. Ворагі ля-
гуць пад яго ногі. На вызваленай ад паганага немца бе-
ларускай зямлі неўзабаве запануе зноў радасць і шчасце.
Беларускія пісьменнікі прыйдуць да яснага дня вызва-
лення з новымі сваімі творамі. Ім, верным сынам бела-
рускага народа, ужо ёсць што прынесці роднай краіне
к таму светламу блізкаму дню.

Няхай жыве вялікая беларуская літаратура! — гэта
лозунг працы беларускіх пісьменнікаў.

Смерць нямецкім акупантам! — гэта тое пачуццё, якім
яны гараць сёння ў сваёй творчасці.

ГЕРОЙ САВЕЦКАГА САЮЗА ЦІХОН ПІМЕНАВІЧ БУМАЖКОЎ

На беларускім Палессі

На беларускім Палессі цякуць поўныя рэкі і густа стаяць лясы. На ўзлессях, на палянах, на прасторах, дзе лясы адыходзяць да прыгожых палескіх даляглядаў, ідзе поле. Там хвалюецца пад ветрам багатая збажына. З полем мяжуецца балотны абшар. Прастор, зарослы асакой, пераходзіць у куп'істае балота. Ідуць тарфяныя масівы. Раптам узнімаецца сцяна высокай травы. Тут асцярожна трэба ступаць нагой: трава расце на дрыгве, якая гойдаецца пад нагамі, з якое сочыцца вада. Нага правальваецца ў балотную нетру. Паволі цячэ палеская рэчка. Яна абрасла лесам. Лес расце і на дрыгве. У гэтым месцы лес не высокі, густы. Дрэвы зліваюцца з гушчырнёй хмызнячных зараснікаў. Усё зелена. Спеюць ягады, растуць пад дрэвамі грыбы. У вадзе поўна рыбы. Найбагацейшая расліннасць пышна красуе ўсюды. Усё звініць птушынымі галасамі. Палескае неба мае свае адмысловыя найтанчэйшыя адценні. На зямлі багатая разнастайнасць травы, кветак, палескай мятліцы. На балотах, на рэках, у лясах найбагацейшыя віды птушак і дзічыны. Гусі і качкі гнездзяцца над самай вадою. Дзікі япрук рые зямлю ў глухіх закутках. На ўзлессях ходзіць лось. Раптам мясцовасць як бы прыўзнімаецца ўгару. Пачынаецца пясок, на ім без краю хвойны лес. Нізкарослая вярба гусціцца тонкім веццем. Гэтая адмысловая вярба апошнімі гадамі разрасталася тут вельмі шпарка: палескія людзі штучна яе насаджвалі ўсюды на пясках. Яна затрымлівае пяскі на месцы, змацоўвае іх сваімі карэннямі. На пясках з'яўляецца травяная расліннасць, пясок дзірванее.

За апошнія гады багаты палескі край асабліва шпарка ўдасканальваўся савецкім чалавекам. Быў зацверджан урадам СССР пятнаццацігадовы план асушкі палескіх балот. І як толькі пачаліся асушальныя работы, адразу відно стала, што пятнаццацігадовы план будзе выканан за час, на палову карацейшы. Палескія людзі былі вялікімі энтузіястамі ў справе ўпарадкавання сваіх прырод-

ных багаццяў. Велізарныя масівы палескіх балот ператварыліся б за кароткі час у бязмежныя прасторы найурадлівейшага поля. Багацці Палесся павялічыліся б удвойчы. Чалавечы быт, узровень чалавечага жыцця падняўся б вышэй. І гэтыя вялікія работы перарваў напад ворага на нашу краіну.

За гады Савецкай улады многа выдатных людзей з'явілася ў беларускім Палессі. Гэта дзеячы народнай гаспадаркі, дзеячы ператварэння і ўдасканалення краю, дзеячы навукі і культуры. Палессе выявіла ў сабе многа людзей, якія ў гады вайны сталі народнымі героямі ў справе змагання беларускага народа за сваю волю і незалежнасць, за сваю нацыянальную дзяржаўнасць. Палескія людзі заўсёды, як героі, змагаліся з усялякімі акупантамі на беларускай зямлі. Традыцыі гэтага змагання ідуць і з даўніх часоў, і з свежых яшчэ ў нашай памяці гадоў — войнаў 1914—1920 гадоў. І асабліва людзі беларускага Палесся выявілі свой гераічны патрыятызм цяпер, у час Вялікай Айчыннай вайны, калі самы найзлейшы за ўсе вякі, самы крывавы і паганы вораг уварваўся на беларускую зямлю, каб прысвоіць яе сабе, навекі яе заняволіць і ўздзець на наш народ ланцугі рабства. Змаганне з нямецкімі акупантамі стала магутным народным рухам. І адным з яго пачынальнікаў і выдатным кіраўніком ёсць дзеяч беларускага Палесся, цяпер Герой Савецкага Саюза, Ціхон Піменавіч Бумажкоў.

Маленства і юнацтва

Бацькі Ціхона Піменавіча Бумажкова былі бедныя сяляне з вёскі Пудоўля на Магілёўшчыне. У пошуках спосабу жыць гэтая сям'я на некалькі год трапіла на Далёкі Усход, пасля зноў вярнулася ў Беларусь. Бумажковы абсталяваліся жыць у Дрыбінскім раёне, у вёсцы Куляшова, Чарняўскага сельсавета. Пімен Бумажкоў раней займаўся сельскай гаспадаркай, пасля пайшоў працаваць на завод рабочым.

Ціхон Піменавіч радзіўся ў 1910 годзе. Ужо з самых малых сваіх год хлопчык пачаў уваходзіць у працоўнае жыццё сваіх бацькоў і ўсіх навакольных простых, працавітых людзей. Спачатку ён быў пастушком у кулака, пасля, калі падрос, служыў парабкам. Маленства яго праходзіла ў працы і заклапочанасці, і гэта клала сваю

пячаць на фармаванне маладой натуры. Вырастаў юнак сталы, дзелавіты, які ўмеў сярод усялякіх спраў адразу ўбачыць самае важнае і найбольш патрэбнае. Ён мог падначаліць важнай справе парывы нават свайго маленства. І калі справа была даведзена да канца, маладая душа поўнілася радасцю, і парывы маладосці былі тады ясным шчасцем маладому чалавеку. Так вырас чалавек справы і цвёрдага слова. Людзі, што блізка ведаюць Ціхона Піменавіча, сцвярджаюць, што не ведаюць яны аніводнага выпадку, калі б ён не давёў да канца справы, за якую ўзяўся, або каб не стрымаў дадзенага слова.

Юнацтва Ціхона Піменавіча ішло па гэтым жа шляху, вызначанаму ўжо выразна з момантаў першай маладосці. Гэта быў чалавек кожнадзённай працы, якая перарастала ў дзейнасць. Ціхон Піменавіч рабіўся грамадскім і палітычным дзеячам. Гэты кірунак свае дзейнасці ён пачаў з камсамола. Ужо з першых часоў, пасля ўступлення ў камсамол, ён пачаў выяўляць сябе на камсамольскай рабоце. Разам з гэтым ішла яго вучоба. Ён вучыўся заўсёды. Пасля пачатковай школы займаўся самаадукаваннем, а пасля прыехаў вучыцца ў Мінскі хіміка-тэхналагічны тэхнікум, які скончыў у 1933 годзе. Будучы студэнтам тэхнікума, ён быў ужо членам партыі (з 1930 года).

Тэхнікум даў Ціхону Піменавічу спецыяльнасць, якой ён аддаваўся ўсімі сіламі, але ў якой аднак жа не замкнуўся. У кожным разе гэта не была тая натура, якая зрабіла б чалавека вузкім спецыялістам. У 1933 годзе, пасля заканчэння тэхнікума, Ціхон Піменавіч быў назначан на Гомельскі цагельны завод № 6 тэхнічным кіраўніком. У тым жа годзе ён быў прызван у армію і служыў у кавалерыі два гады. Пасля арміі Ціхон Піменавіч назначаецца тэхнічным кіраўніком на вапняны завод № 2 у Клімавічах. Гэта было ў 1935 годзе. Праз малы час ён назначаецца дырэктарам гэтага ж завода. Завод адразу пачаў паляпшаць сваю працу. Вытворчыя планы пачалі перавыконвацца. Праз год Ціхон Піменавіч пераводзіцца ў г. Петрыкаў дырэктарам на вялікі цагельны завод. І там ён працуе да 1938 года.

Ціхон Піменавіч Бумажкоў стаў выдатным гаспадарнікам, вядомым кіраўніком прамысловых прадпрыемстваў. Гэта была праца зранку да вечара. Яна патрабавала ўвагі да сотні вялікіх і дробных спраў. І ўсё ж такі дырэктар завода, чалавек малады, у якім яшчэ не спы-

ніўся своеасаблівы працэс фармавання характару, не стаў замкнутым у сабе спецыялістам, які выконвае сваю справу і толькі гэтым задаволен. Гэты момант не вычэрпваецца тым, што дырэктар завода вывучаў спосабы палепшання свайго завода, імкнуўся змяніць і перабудаваць яго. Ён быў гаспадарнік усяго раёна: ён ведаў мясцовасць, дзе сам працуе, і яго слова было патрэбным тут. Ён быў грамадскім дзеячам, работнікам савецкім і партыйным.

У 1938 годзе Ціхон Піменавіч выбіраецца старшынёй Петрыкаўскага райвыканкома. У тым жа годзе ён выбіраецца дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР.

У жніўні 1939 года Ціхон Піменавіч пераводзіцца ў толькі што створаны Кастрычніцкі раён, на Палессі, сакратаром райкома партыі. На гэтай працы яго застала Вялікая Айчынная вайна.

Першыя тыдні вайны

На Мазырскім Палессі было яшчэ ціха, калі гітлераўскія полчышчы ўжо рваліся на Случчыну, на Бабруйшчыну, на Міншчыну. Стаялі ясныя дні. Даспявала ў полі жыта. Над Мазырскім Палессем з'яўляліся нямецкія самалёты. Людзям было цяжка думаць, што гітлераўскае звяр'ё можа перарваць штодзённую працу: блізкую прыборку багатага ўраджаю. Трывожныя былі дні. З заходняй стараны даходзілі сюды бежанцы, якім пашанцавала выбрацца з агню нямецкіх бамбардзіровак. Праходзілі групамі і па адным параненыя чырвонаармейцы. Яны адыходзілі ў тыл, на ўсход. Ішлі байцы, якія выбраліся з нямецкага акружэння.

Ужо немцы спалілі і разбамбілі Мінск. Ужо дайшлі весткі, што нямецкія танкі рваліся на Бабруйск па старым Маскоўска-Варшаўскім шасэ. Быў час — напярэдадні гістарычнай прамовы вялікага правадыра таварыша Сталіна, які заклікаў савецкія народы стаць грудзьмі на абарону Бацькаўшчыны.

У гэтыя дні ў Кастрычніцкім раёне арганізоўваецца партызанскі атрад. Гэта быў актыў работнікаў раёна. Рыхтавалася ў лесе база, з якой павінен быў дзейнічаць атрад. У лясной гушчырні было схавана многа засоленага мяса і сухароў. Там жа схавалі спірт, палаткі, плашчы, адзежу. Пачалі збіраць зброю. Збіралі бутэлькі на ўсіх складах раёна, налівалі іх бензінам і хавалі ў лясах.

Кузьма Чорны. 1943 г. Мастак Л. Бойка.

Кузьма Чорны сярод беларускіх пісьменнікаў і работнікаў друку.
Масква, 1942 г.

Вораг пачаў насядаць на Палессе. Над тэрыторыяй Кастрычніцкага раёна часцей пачалі з'яўляцца нямецкія самалёты. Яны пачалі ўжо бамбіць масты і пасёлкі. Паміж лясоў прабіраліся да населеных пунктаў шпіёны і дыверсанты. Яны разносілі хлуслівыя чуткі, што Чырвоная Армія знішчана немцамі, і што Масква гарыць ад нямецкіх бомб, і што Савецкі Саюз гіне і праз некалькі тыдняў будзе ўвесь заняты гітлераўскім войскам. Гэта быў час страшны і цяжкі. І асабліва адчуваў гэта той, на чыіх плячах ляжаў клопат аб усім раёне.

Гэта — сакратар раённага камітэта партыі — Ціхон Піменавіч Бумажкоў.

У раёне было ў тыя дні расстраляна некалькі нямецкіх шпіёнаў і дыверсантаў.

Прамова таварыша Сталіна дала пачынальнікам беларускага партызанскага руху ў гэтым раёне ўпэўненасць, што яны на правільнай дарозе і што перад імі — дні вялікага і цяжкага змагання. Справа стала так: або пераможам ворага, або памерці ў змаганні.

І вось пачалі з'яўляцца на тэрыторыі раёна немцы. Фронт быў яшчэ заходней ад тэрыторыі раёна, але пачалі высаджвацца невялікія дэсанты, пачалі прасоўвацца разведчыкі і часам прарывацца танкі. К гэтаму часу ў атрадзе было 80 чалавек. Пачалася першая дзейнасць атрада.

Бумажкоў, галоўны арганізатар атрада, быў і яго камандзірам. Яго цвёрдая воля і здаровая развага адразу выявіліся ў тым, што атрад стаў у першыя ж дні свае дзейнасці на самыя важныя ўчасткі. Туды — дзе было самае важнае ў змаганні з ворагам у тыя дні.

Атрад быў разбіты на групы, якія занялі пераправы на рэках. Тут маглі прабівацца на ўсход нямецкія танкі. Фронт быў яшчэ наперадзе. І з часцямі Чырвонай Арміі на фронце ўжо была ўстаноўлена сувязь. Значная частка партызан разышлася па дарогах дзеля таго, каб у атрадзе было вядома ўсё, што робіцца на тэрыторыі раёна. Гэта была няспынная і сталая разведка.

Для большай аператыўнасці, рухавасці атрада была выдзелена група партызан пад камандай Фёдара Іларыёнавіча Паўлоўскага. Гэтая група выконвала аперацыі і заданні, якія даваў камандзір усяго атрада Бумажкоў.

Апрача Паўлоўскага і Бумажкова, былі памочнікі і дарадцы — Чарэднік Іван Сцяпанавіч, Царанкоў Дзмітры Сцяпанавіч.

Пачаліся баявыя сутычкі з дробнымі групамі немцаў, якія пачалі прасоўвацца на тэрыторыю дзейнасці атрада.

Тэрыторыя Кастрычніцкага раёна, таксама як і мясцовасць у суседніх раёнах, нейкі час аставалася незанятай немцамі яшчэ і тады, калі на флангах нямецкая армія ўжо здолела праравацца далей на ўсход. Тэрыторыя Кастрычніцкага раёна была ўжо бадай-што занята немцамі. Астаўся вузкі выхад у бок мястэчка Азарычы. Бумажкоў займаўся справамі атрада, быў у курсе разведкі, пасылаў разведчыкаў, на матацыкле сам выязджаў у найбольш пагразоныя месцы, дзе асабліва дакладна трэба было арыентавацца ў абстаноўцы. Ён кіраваў баямі атрада з групамі ворага, якія стараліся часта пераходзіць цераз пераправы на рэках. У той жа час Бумажкоў не пакідаў сваіх абавязкаў сакратара раённага камітэта партыі. Вораг быў блізка і нават ужо займаў тэрыторыю. Бумажкоў займаўся арганізацыяй насельніцтва на абарону. Ён быў агітатарам-прапагандыстам. Ён прымаў у атрад новых людзей. Ён не дапусціў якога б там ні было развалу раённых устаноў і арганізацый. Пад яго наглядам працаваў ваенкамат: ішла мабілізацыя ў Чырвоную Армію прызыўных узростаў.

Паўсталі новыя патрэбы. Бумажкоў заняўся арганізацыяй вялікай сталоўкі і шпіталя. Праз некалькі дзён у сталоўку прыязджалі ўжо ваенныя кухні і бралі гатовы абед для параненых байцоў-франтавікоў і для маршавых часцей. Яшчэ праз некалькі дзён пачаў працаваць нова-адкрыты шпіталь. Там лячыліся байцы, якія адставалі ад сваіх часцей і накіроўваліся ў тыл.

Тым часам варожае кола навакол раёна ўжо сцягвалася, звужалася і неўзабаве гатова было замкнуцца. А на захад ад лініі фронту, у тыле ў ворага, разведчыкі атрада Бумажкова пачалі выяўляць чырвонаармейскія часці, якія трапілі ў акружэнне і шукалі дарогі ў незнаёмай мясцовасці, каб выбрацца з варожага тылу. Бумажкоў даў загад асобным групам свайго атрада вывесці з акружэння выяўленыя часці. І ўжо ў самыя апошнія дні перад вялікімі баямі атрада на пераправах група партызан Бумажкова правяла патайнымі дарогамі з нямецкага акружэння полк з усім узбраеннем і вайсковым абсталяваннем.

Бумажкова бачылі ўсюды. На матацыкле ён кожны дзень з'яўляўся на той пункт, дзе былі найбольш важныя справы. Ён сам наглядаў за ўсім, ён сам усё правяраў і

арыентаваўся ў абстаноўцы адразу. І загадваў цвёрда і рашуча. За гэты кароткі час ён у сваім раёне асабліва стаў папулярны. На яго спадзяваліся як на чалавека, які ў рашучы момант дасць верную параду.

І гэта ўжо былі апошнія дні той пары, калі яшчэ ў гэтым палескім кутку было некаторае падабенства цішыні. Гэта быў яшчэ невялікі вецер перад вялікай бурай. Прыйшлі дні вялікіх партызанскіх баёў з грознай сілай ворага. Надышоў час подзвігаў і геройства.

Была сярэдзіна ліпеня месяца.

На рацэ Пцічы

Ужо другі дзень Бумажкоў не пакідаў свайго атрада. У гэтых зарасніках на беразе Пцічы людзі сядзелі прытоеныя. Артылерыйская кананада даходзіла сюды прыглушаным громам. Гарачае лета стаяла над спелай збажынай затоенай трывогай. Цішыня поля і лесу здавалася вялікай перад громам артылерыі і перад узрывам бомб з нямецкіх бамбардзіроўшчыкаў.

У той дзень Бумажкоў некалькі разоў пасылаў разведку, і кожны раз пацвярджалася тое, што нямецкія танкі з'явіліся там, адкуль яны могуць пайсці проста да пераправаў на Пцічы. Але ў першыя дні сярэдзіны ліпеня танкі тут не з'явіліся. Затое вялікая група нямецкіх разведчыкаў падышла да самага берага ракі. І дазорныя атрада Бумажкова іх заўважылі.

У гэтым глухім лясістым месцы, дзе лес часта саступаў месца балоту, трэба было разведваць кожны крок. І вельмі можа быць, што немцы цэлай вялікай групай абмацвалі дарогі для сваіх танкаў. Бумажкоў наглядаў з свайго ўкрыцця, як немцы то па адным, то невялікімі групамі пачалі збірацца да рачнога берага. Атрад яго быў напагатове і пакуль што нічым не выяўляў сябе. Бумажкоў чакаў, пакуль немцы збяруцца разам, каб напасці на іх нечакана. Трэба было прычакаць зручнага моманту.

Партызанскі залп быў для немцаў нечаканым. Але пасля першага збянтэжання яны пачалі ўкрывацца для бою. Ужо ляжала некалькі нямецкіх трупаў. Партызаны расстрэльвалі гітлераўцаў з блізкай адлегласці. Немцы неўзабаве таксама адкрылі стральбу. Але яны стралялі ўсляпую, тады калі партызаны, з сваёе больш выгаднай пазіцыі, бачылі цэль.

Можна сказаць, што гэта была генеральная баявая рэ-

петыцыя атрада Бумажкова. Нямецкая група была разбіта, і рэшткі яе шпарка адышлі. Атрад Бумажкова ўжо займаў з гэтага дня пазіцыю тут, каля дзвюх пераправаў цераз Пціч. З усяго было відно, што неўзабаве прыйдзецца вытрымаць вялікія баі з немцамі.

Бумажкоў паслаў наперад сваіх падрыўнікоў. З прыфрантавой паласы ўжо былі эвакуіраваны ўсе паязныя саставы і ўся чыгуначная маёмасць. Чыгунка хіба толькі магла служыць для нямецкіх браняпоездаў. Падрыўнікі Бумажкова ў некалькіх месцах узарвалі чыгуначнае палатно і масты. Атрад стаяў на пераправах цераз Пціч.

Гэтыя пераправы трэба было ўтрымліваць за сабой што б там ні было. Яны яшчэ спатрэбяцца нашым рэгулярным часцям. І вось адбылося тое, аб чым раней думаў Бумажкоў. На той самай дарозе, па якой раней ішла вялікая група варожай разведкі, з'явілася вялікая калона нямецкіх танкаў. Разведка Бумажкова данесла, што, не даходзячы да ракі, танкі перагрупіроўваюцца. Яны пайшлі дзвюма групамі на дзве пераправы. Яны пачалі перапраўляцца ўжо на гэты бераг, Бумажкоў сваім атрадам загарадзіў ім дарогу. Гэта быў час наогул першай спробы бою чалавека з танкамі. Яшчэ не было практыкі гэтага страшнага паядынка. Яшчэ партызанамі Бумажкова не была на практыцы праверана сіла бутэлькі, налітай гаручым. А пакуль што ў атрадзе гэта была адзіная супрацьтанкавая зброя.

Партызаны першай групы кінуліся насустрач танкам. Другая група вяла бесперапынную стральбу. Тут былі меткія стральцы, якія цэліліся ў нямецкіх танкістаў, што прымушаны былі выбягаць з танкаў. Пад прыкрыццем стралкоў бранябойшчыкі падбягалі і падпаўзалі да нямецкіх машын і закідалі іх бутэлькамі. Яны працавалі ўздоўж гэтых дзвюх танкавых калон. Немцы адказалі страшным агнём, але калоны танкаў спыніліся на месцы: пярэднія танкі ўжо гарэлі, заднія іх аб'ехаць не маглі, бо тут былі толькі дзве вузкія пераправы і яны былі ўжо заткнуты. Бумажкоў ляжаў на мокрай прыбалочанай зямлі і кідаў бутэльку за бутэлькай. Ён адчуваў паабапал сябе сваіх байцоў, яны чулі голас свайго камандзіра ў кароткія моманты, калі перарываўся гром бою. Але такіх момантаў было мала. Усё грымела і аддавалася рэхам у лясах. Нямецкія танкі гарэць. Бумажкоў бачыць, як курчацца фашысты каля гусеніц сваіх жа танкаў, пра-

стрэленыя партызанскімі кулямі. Адзежа на іх гарыць. Яны падаюць адзін за другім. Бумажкоў бачыць, як баец каля яго ўскінуў угару руку і раптам упаў тварам у зямлю. Бумажкоў ускінуў руку на галаву свайго байца. Баец не варушыўся. Ён быў мёртвы. Бумажкоў акідае вачыма грымучую калону нямецкіх танкаў. Ён бачыць: гарыць звыш дзесяці танкаў. Слаўна папрацавалі яго байцы. Раптам ён бачыць: нямецкія танкі, якія яшчэ не гараць, выбіраюцца з калоны, адзін за адным заварочваюцца і на ўвесь свой рух уцякаюць туды, адкуль з'явіліся.

— Загарадзіць ім дарогу! Знішчыць іх усіх! — камандуе Бумажкоў.

Байцы бяруць на прыцэл кожны танк, які робіць разварот паўз дарогу. Вось ужо і на абочыне дарогі гарыць танк, а пасля другі. Байцы кідаюцца да нямецкіх танкістаў, якія хочуць шпаркасцю сваіх ног выратавацца з агню. Вінтовачныя кулі кладуць іх усіх на месцы. Гудзе і трашчыць агонь на нямецкіх машынах. Некалькі нямецкіх танкаў імчыцца назад, уцякаюць. Вось іх ужо не відно. Бой сціх, толькі трашчыць агонь. Байцы становяцца на ўвесь рост, збіраюцца разам. Бумажкоў пайшоў дазнацца аб выніках бою на другой пераправе. Там хацела перайсці раку меншая калона танкаў, але там менш было і байцоў. І там гараць нямецкія танкі.

Вялікі ўздым і радасць. Вялікая перамога над ворагам. Бумажкоў гаворыць сваім байцам:

— Таварышы, сябры! Мы знішчылі семнаццаць нямецкіх танкаў!

У гэтым баі загінула некалькі чалавек партызан. На іх пахаванне сышліся людзі з вёсак. Па ўсім шырокім наваколлі пайшла вестка пра перамогу атрада над вялікай калонай нямецкіх танкаў. У атрад пачало сыходзіцца больш людзей. К гэтаму часу атрад пачаў дзейнічаць ужо ў сістэме часцей Чырвонай Арміі. Праз некалькі дзён пасля таго славутага бою з танкамі атрад прабраўся праз фронт у тыл ворага як дэсант. К атраду была дадзена група чырвонаармейцаў. Атрад сарваў планы немцаў на ўчастку фронту, многа зрабіў ворагу шкоды. З боем атрад выйшаў з тылу.

Калі варочаліся назад, праходзілі праз месца таго выдатнага бою. Як пачварныя страшыдлы, стаялі на беразе Пцічы, на гэтым маляўнічым палескім узлессі, асмаленыя

недагаркі нямецкіх танкаў. Байцы атрада з радасцю і гордасцю глядзелі на іх.

— Чыстая работа,— сказаў адзін партызан, і ўсе глянулі на свайго камандзіра Бумажкова.

Юныя разведчыкі

У гэтыя часы прыйшлі ў атрад два хлапчукі. Жэня і Віця. Гэта былі выхаванцы Пінскага дзіцячага дома. Сіраты. Жэня меў 12 год, Віця — 13 год. Ідучы з Пінска, далей ад фронту, яны затрымаліся тут, пабылі нейкі час і прыйшлі ў атрад Бумажкова. Пачалося з жартаў. Пыталі: а што вы будзеце рабіць у атрадзе? А ці ўмееце вы бульбу скрэбці? А ці ўмееце вераб'ёў лавіць? На такія запытанні хлопцы адказвалі таксама жартамі: мы бульбу скрэбці не вельмі здатныя. Мы толькі ўмеем яе есці. А што да вераб'я, дык мы яго хутчэй зловім, чым ты, дзядзька, варону застрэліш. Адным словам, гэтым хлопцам не было дзе дзецца, яны асталіся пры атрадзе. Бумажкоў нейкі час да іх прыглядаўся, разы са два пагаварыў з імі і аднойчы сказаў:

— Мне трэба, каб вы былі хітрымі хлопцамі.

— Мы хітрыя і ёсць.

— А можаце вы так зрабіць, каб пабыць у немца, а пасля, як бы нічога і не было, вярнуцца сюды і расказаць усё мне?

— Можам.

— А чаму вы думаеце, што можаце?

— А таму, што хоць ужо мы вялікія, але мы яшчэ малыя. Немец не вельмі будзе да нас прыглядацца.

— Ну, дык пойдзеце?

— А куды ісці?

Бумажкоў даў ім месцы, дзе трэба ўсё абгледзець і разведаць. Жэня і Віця выбраліся ў дарогу. Праз нейкі час яны ўвайшлі ў вёску. У руках іх былі пугі і пустыя завязаныя торбачкі. Адразу кідалася ў вочы, што гэта пастушкі. Яны прыгналі з поля кароў і яшчэ не паспелі зайсці ў свае хаты і пакуль што бадзяюцца па вуліцы. У вёсцы было многа немцаў. У вялікім садзе, агарожа навакол якога была ўжо зломана, стаяла 20 нямецкіх бронемашын. Стаяла многа матацыклаў, легкавых і грузавых машын. Пасля стала вядома, што гэта машыны аднаго нямецкага штаба. Жэня і Віця ўвайшлі ў гэты сад і

пачалі прыкідвацца, што ім вельмі цікава паглядзець на машыну зблізку. Падыходзячы да машын, яны паміж сабой пасварыліся за яблык, стараліся вырваць яго адзін у аднаго з рук. Пасля Віця некалькі разоў штурхануў Жэню ў плечы, і той упаў. Усхапіўшыся, ён папусціў агрызкам яблыка ў Віцю. Адным словам, усё гэта было вельмі падобна на сапраўдную сварку паміж пастушкамі. Усё гэта было разыграна натуральна, і немцам не было дзіўна бачыць каля сябе гэтых хлапчукоў. У кожным разе яны не з'явіліся перад вачыма нечакана.

Жэня і Віця пералічылі ўсе да адной бронемашыны, матацыклы, легкавыя і грузавыя аўтамабілі. Яны пацерліся каля немцаў, памацалі колы ў машынах. Да іх падышоў немец, які ўмеў гаварыць па-руску.

— Добрыя машыны? — запытаў ён.

— Добрыя,— адказалі хлапчукі.— У нашых такіх няма.

— А далёка вашы адгэтуль?

— О, далёка. Нашых тут зусім няма. Нідзе не відно чырвонаармейцаў.

— А партызаны?

— Партызан тут ані нідзе не чутно. Іх у нашым раёне зусім няма.

Так, пагаварыўшы з немцамі і абнадзеіўшы іх, што няма ні Чырвонай Арміі, ні партызан, Жэня і Віця пайшлі назад, да Бумажкова. Яны расказалі аб справах свае разведкі. Немцы там адчувалі сябе спакойна. Нічога падазронага не прадчуваючы, яны грэлі ваду і каля сваіх машын у садзе мыліся.

Бумажкоў выслухаў сваіх разведчыкаў. Ён распытаў дакладна, у якім нават месцы саду стаяць машыны, і адразу ж звязаўся па тэлефону з камандзірам бранепоезда, які стаяў у лясным укрыцці. Неўзабаве бранепоезд пайшоў у кірунку на вёску Азімлю. Бумажкоў з групай партызан быў на бранепоездзе. Кіруючыся расказамі Жэні і Віці, ён даў арыенціры для артылерыі.

І вось бранепоезд залпамі сваёй артылерыі адразу накрыў нямецкі штаб разам з бронемашынамі. Гэта было для немцаў вялікай нечаканасцю. Яны не паспелі нават сесці ў машыны. Разгром матарызаванай нямецкай часці быў поўны.

Жэня і Віця пасля гэтага асталіся разведчыкамі на бранепоездзе. Пасля яны былі ўзнагароджаны медалямі «За адвагу».

Змаганне за раённы цэнтр

Немцы ўжо займалі тэрыторыю раёна. Іх калоны былі ўжо за два кіламетры ад цэнтра раёна — пасёлка Кастрычнік. Бумажкоў на матацыкле паехаў у разведку. Яго не было гадзіны дзве. Калі ён вярнуўся назад,— убачыў, што каля раённых устаноў стаяць грузавыя машыны і многа работнікаў раёна ўжо гатовы выязджаць. А з раёна яшчэ трэба было эвакуіраваць многа маёмасці. Бумажкоў забараніў выязджаць. Ён загадаў усім зараз жа брацца за зброю.

Немцы пачалі біць па пасёлку з артылерыі і мінамётаў. На вуліцах ірваліся снарады. Бумажкоў вывеў сваіх людзей да асноўных сіл атрада і павёў атрад шырокім абходам у тыл нямецкай часці, якая была ўжо гатова займаць раённы цэнтр. Месца было лясістае, і гэта выкарыстаў Бумажкоў. Ён падвёў атрад да самага месца, дзе дзейнічала нямецкая часць. Удар з тылу быў да таго нечаканы, што немцы пачалі кідацца і мітусіцца. Байцы Бумажкова дзейнічалі цяпер галоўным чынам гранатамі. Яны збілі немцаў з пазіцыі і прымусілі іх адступіць, пакінуўшы на месцы бою многа забітых і параненых.

У раённым цэнтры стала ціха і спакойна. Цяпер ужо можна было спакойна вывезці ўсё, што трэба было. К таму ж, гэта была вялікая падмога адной нашай вайсковай часці, якая ў гэтых месцах вяла з праціўнікам жорсткія абарончыя баі.

Разгромам нямецкай часці Бумажкоў на тры дні затрымаў немцаў на іх ранейшых пазіцыях. Гэты бой адбыўся 3 жніўня. А немцы занялі раённы цэнтр толькі 7 жніўня перад вечарам. У той жа дзень атрад Бумажкова пакінуў пасёлак Кастрычнік і пайшоў у лясы.

У варожым тыле

Трэба думаць, немцы ведалі, што недзе тут, паблізу, скрываецца грозная для іх сіла — партызанскі атрад. У раённым цэнтры яны бадай-што і не былі: вельмі скора яны выйшлі з пасёлка і абсталявалі свой штаб у вёсцы Ломавічы. У цэнтр раёна толькі наязджалі паасобныя нямецкія групы, каб паграбіць. Гэтыя групы нямецкага гадаўя раз'язджалі і па ўсіх вёсках. Ужо адразу з'явіліся вісельні, ужо ляжалі на вуліцах і дарогах застрэленыя

немцамі жанчыны і дзеці. Мястэчкі і вёскі быццам абязлюдзелі. Чалавек баяўся выйсці на вуліцу. Усё прытаілася, замоўкла. Расказвалі, што па дарозе, непадалёку ад Ломавіч, ішла жанчына з дзіцем на руках. Яна была родам, як пасля выявілася, з Старобінскага раёна, ужо раней занятага немцамі. Яна вырātавалася там ад немцаў з адным меншым дзіцем. А двое большых загінулі ў часе нямецкага грабяжу. Яна тут шукала сабе прытулку, не могучы прабірацца далей на ўсход: яна была хворая. Каля вёскі Ломавіч яе дагнаў нямецкі матацыкліст. Ён ёй скамандаваў бегчы. Яна спачатку не зразумела і стаяла, спалоханая, збянтэжаная. Немец крычаў і дзіка рагатаў. Нарэшце яна зразумела і пабегла, тулячы да сябе сваё дзіця. Немец спачатку гнаўся за ёю на сваім матацыкле, пацяшаючыся, што яна не можа справіцца з машынай. Пасля спыніўся. Жанчына азірнулася. Твар яе поўніўся жахам і смуткам. Немец крыкам зноў пагнаў яе наперад, але сам не паехаў за ёю, а прыцэліўся і стрэліў ёй у спіну. Яна ўпала пасярод дарогі, і дзіця яшчэ доўга плакала, пакуль зайшлося пры нежывой маці. Ломавіцкія людзі бачылі гэта, і праз некалькі дзён па ўсёй навакольнасці ішла пра гэта паміж людзей гаворка. Прайшло ўсяго некалькі дзён пасля таго, калі атрад Бумажкова даваў немцам бой і разграміў нямецкую часць, а ўжо гаварылі, што атрада нідзе не чуваць і што можа здарылася што нядобрае.

У гэтыя самыя дні Бумажкоў быў у горадзе Мазыры, яго выклікаў да сябе абласны камітэт партыі. Праз некалькі дзён ён вярнуўся і знайшоў свой атрад, як і раней заўсёды, у поўнай баявой падрыхтаванасці. Атрад стаяў у лесе, кіламетраў за дзесяць ад пасёлка Кастрычнік. Расказвалі, што ў гэтыя дні Бумажкоў быў яшчэ больш, як калі раней, скупы на словы. Ён сабраў каля сябе сваіх бліжэйшых сяброў і развіў перад імі план новай задуманай ім аперацыі. Таварышы запомнілі яго словы:

— Цяпер пачалася новая пара ў нашым змаганні. Мы ўжо ў варожым тыле. Калі немец будзе адчуваць сябе гаспадаром у нашым родным кутку — грош нам цана.

Быў прыняты план разгрому нямецкага штаба ў Ломавічах.

Да Ломавіч атрад падышоў з двух бакоў. Разведка некалькі разоў паказвала, што там даволі моцная групоўка немцаў. Бумажкоў паставіў задачу аб поўным раз-

громе штаба. І ён надаваў вялікае значэнне раптоўнасці ўдару. Ён дамагаўся таго, каб усё ішло паводле распрацаванага плана. Атрад ужо меў немалую практыку. Ужо людзі ведалі асаблівасці адзін аднаго, ужо звыкліся адзін з адным, і ўжо ўсіх добра ведаў іхні камандзір Ціхон Піменавіч Бумажкоў.

Удар быў нечаканы для немцаў. Толькі праз хвілін дзесяць-пятнаццаць яны маглі ўступіць у бой. Да гэтага часу сярод іх ужо многа ляжала мёртвых. Бой не цягнуўся доўга. Нямецкі штаб быў разгромлен. Мізэрная рэштка нямецкіх салдат разбеглася па лясах. Частка з іх перайшла кудысьці ў іншае месца, дзе іх камандаванне збірала новы свой акупацыйны лагер, а некаторыя з іх бадзяліся па лясах і вылаўліваліся калгаснікамі і партызанамі Бумажкова. Так скончыў сваё існаванне нямецкі акупацыйны штаб на тэрыторыі Кастрычніцкага раёна на беларускім Палессі. У Ломавічах немцы нават больш і не спрабавалі зноў абсталёўвацца. І наогул на тэрыторыі Кастрычніцкага раёна яны баяліся смела разгульваць. Іх часці і групы, як правіла, стараліся абмінаць лясныя дарогі і паселішчы, дзе былі блізка лясы.

Ніводзін немец не астанецца жывым на нашай зямлі

Ужо вялікая слава хадзіла пра атрад Бумажкова. Ужо скрозь, па ўсіх шырокіх мясцовасцях і па ўсёй Беларусі, пайшла вестка, што слаўны мсцівец за крыўды роднага народа — Ціхон Піменавіч Бумажкоў вядомы стаў па ўсім Савецкім Саюзе. Урад Савецкага Саюза прысвоіў адданаму і вернаму сыну беларускага народа званне Героя Савецкага Саюза. Былі ўзнагароджаны лепшыя партызаны. У шчырай свядомасці свайго вялікага абавязку перад роднай краінай, перад родным народам партызаны пакляліся не складаць зброі да таго шчаслівага дня, пакуль ніводнага жывога немца не астанецца на роднай зямлі.

Палескія вёскі і мястэчкі часта бачылі на сваіх вуліцах свайго героя і яго слаўных партызан. Пачалі ляцець пад адкосы нямецкія паязды. Людзі часта сустракалі на дарогах, у лясах і каля сваіх хат разведчыкаў з атрада Бумажкова. У атрадзе ведалі кожны рух немцаў і скоўвалі яго.

Адзін раз, у сонечны ціхі дзень, Бумажкоў прыйшоў з двума партызанамі на галоўную базу свайго атрада. Скупы на словы, ён моўчкі праверыў, што і як у атрадзе, пасля сабраў людзей і сказаў:

— Чатыры гадзіны таму назад зноў паляцеў пад адкос нямецкі поезд. Зараз вернецца рэштка нашых людзей.

На твары яго праступала пячаць і смутку і радасці. На лбе ляжала глыбокая маршчына. Думка, упартая і глыбокая, ніколі не пакідала яго. Пасля ўдачнай справы ўночы было некалькі гадзін адпачынку. Яму трэба было б паспаць. Ён быццам чагосьці чакаў. Ён паволі выйшаў на ўзлесак. Прыгнуўся к зямлі, сарваў нейкую шыракалістую лясную расліну. Расцёр у пальцах ліст. Востра пахла полем, лесам, мокрым рачным берагам. Сонца свяціла і грэла зямлю. Бумажкоў стаяў у задуменні. Два партызаны ўбачылі яго тут. Яны варочаліся з свае аперацыі, на якой былі ўночы. Гэта былі яго ранейшыя работнікі ў раёне, калі яшчэ тут не было немцаў.

— Ну, браткі...— сказаў ім Бумажкоў, і яны спыніліся.

— Ціхон Піменавіч,— сказаў адзін,— як гэта... ты стаў такі сівы.

— Сівы стаў? — перапытаў Бумажкоў.

— Галава твая сівая стала. За такі кароткі час. Нейк адразу.

Бумажкоў правёў рукой па валасах. Партызан дастаў з кішэні круглае кішэннае люстэрка. Бумажкоў убачыў сваю пасівелую галаву і ціха ўсміхнуўся. Позірк яго спыніўся на вачах тых, каму ён быў бацькам і другам, і цвёрдым камандзірам.

— Пойдзем,— сказаў ён.— Дні якія стаяць... Не, яны тут усе лягуць касцьмі. Яшчэ будзе той, хто ўцалее ў Германіі пасля вайны, ірваць на сабе валасы...

Яны ішлі ў глыбіню лесу. Усім ім хацелася заспяваць родную, тутэйшую знаёмую песню.

Праз некалькі гадзін у Бумажкова быў ужо гатоў план новай баявой аперацыі.

БУРГОМІСТР І КУРЫЦА

Раней фрыцы пажэрлі ўсіх курэй, а пасля загадалі, каб гэтыя куры неслі ім яйкі. У створанай немцамі Дамінікоўскай воласці не асталося ніводнай курыцы.

Немцы загадалі:

«Паводле колькасці птушкі ў вашым раёне, вам устаноўлена здаць 65 тысяч 940 яек».

Трэба паспачуваць валасному бургамістру, якому раённае нямецкае ўпраўленне дало гэты загад. Ходзіць гэтая нямецкая затычка ды пачухваецца: хоць садзіся сам у рэшата ды нясі тыя яйкі. Бо па ўсёй воласці, апроч вераб'ёў, няма ўжо ніякай іншай «колькасці птушкі». А якія там к чорту ў вераб'я яйкі! Ён такі самы без'яечны, як і той няшчасны бургамістр. Колькі б ён, гэты бургамістр, ні пяўся і ні стагнаў у саломе, усё ж такі ён бургамістр, а не курыца. Не тое што 65 тысяч 940 штук, а нават пары яек ён не знясе. Так што прыйдзецца яму, небараку, шукаць іншага спосабу здабываць тыя яйкі, каб нямецкай саранчы было чым напхаць вантробу. Пабяжыць гэтае паскудства па хатах з крыкам: давайце яйкі, гэтага патрабуе нямецкая дзяржава!

Яечная кампанія скончыцца так: і фрыцам, і іхняму бургамістру скора не ў галаве будуць яйкі. Яны будуць старацца несці з нашай зямлі свае ногі і не вынесуць.

НЯМЕЦКАЕ ВАРАННЁ НАД СЛУЧЧЫНАЙ

На Случчыну злятаецца нямецкае вараннё. Кіпцюрастае, крыклівае, злоснае, ненаеднае, яно дзяўбе і грабе сабе кожнае зерне з урадлівага поля Случчыны. Садзіцца на галаву жывога чалавека, выпівае зажыва вочы і вырывае душу.

Мардастыя, тупыя, распусныя, бяздушныя, закаранелыя ў грабяжах і разбоях, з'язджаюцца на Случчыну фрыцы «арганізоўваць» тут сабе маёнткі. Яны робяць на Случчыне 60 новых маёнткаў у дадатак да раней створаных 35. У кожным маёнтку садзіцца на шыю народа «зондэрфюрэр» з сваёю паршываю зондэрфюрыхай. Сялянская зямля забіраецца ў гэтыя маёнткі.

Случане павінны цягнуць ярмо нявольніцтва на сваёй уласнай зямлі. Прыгожыя случанкі павінны абмываць і абчэсваць паршывых шчанят, якіх зондэрфюрэры з зондэрфюрыхамі збіраюцца пладзіць на нашай Случчыне.

Ад Семежава і Вызны, ад Капыля і Грозава, ад Слуцка і Урэчча ідзе смутак і гора.

Не для паганай нямецкай сабачні слуцкія бэры, не для гэтай навалачы слуцкія сады, урэцкія дачы, вызнянскія паплавы, семяжоўскія коні, Шастакоўскія і Прускія пушчы, Скіп'ёўскія і Смаленшчынскія лясы, селіцкая збажына, пцічынская і марачанская рыба, страхіньскія балоты, орлікаўскія хвоі, цімкаўскія настольнікі, жавалкаўскія ручнікі, пячэрынская гонта, лешанскія вышыўкі. Не для нямецкай погані тонкае палатно нашых удалых случанак і гучныя слуцкія песні.

Кол у горла кожнаму зондэрфюрэру, а не наша зямля! Ніякага паслухмянства перад немцамі! Ніякай спагады гадзіне! Няхай кожны зондэрфюрэр у зробленым на нашай зямлі маёнтку ўдушыцца ў лапах паганай смерці, з віламі ў чэраве ці з куляй у тупой галаве.

ЗАПЛАЦІМ ПАНУ І ЯГО ПАСЛУГАЧУ

Пайшоў другі год, як у Мінску з'явіўся начальнік нямецкіх бандытаў на Беларусі гер Кубэ. Гадавіну крывавага нямецкага панавання над беларускім народам гэты Кубэ адзначыў, як «гадавіну ўстанаўлення цывільнай нямецкай улады ў Мінску».

Гэты год астаецца ў нашай гісторыі, як самы жудасны час за ўсе доўгія вякі жыцця беларускага народа. На кожным кроку немцы прыніжаюць нацыянальную гордасць беларусаў і фізічна знішчаюць беларускі народ. У адным толькі Мінску расстраляна і павешана звыш 85 тысяч чалавек.

Самую тэрыторыю Беларусі немцы разглядаюць не як тэрыторыю краіны, а як «няяснае геаграфічнае паняцце, з хісткімі межамі». Так сказаў аб Беларусі Кубэ. А аб насельніцтве Мінска ён сказаў, што ў Мінску з 300 тысяч чалавек асталося ўсяго 100 тысяч.

У гадавіну сваёй крывавай улады Кубэ выступіў у друку. Ён назваў сябе «прыхільнікам беларусаў». Гэты няпрошаны прыхільнік прыхіліўся да беларускага народа як соль да раны. Раз-поразу ён напамінае, што «беларусы няздольны кіраваць самі сабой». Вядома, нямецкія банды для таго і навалакліся на Беларусь, каб адабраць у нашага народа ўсе правы, ператварыць беларусаў у рабочае паслухмянае быдла і жыць на нашай шыі.

Каля гера Кубэ круціцца кампанія «тутэйшых» прахвостаў і жулікаў. Кубэ даў ім сякую-такую службу каля сябе, у той меры, у якой іхнімі рукамі яму зручней душыць і зневажаць беларускі народ. Але вышэй іх не пускае.

Ён распарадзіўся свайму падбрэхічу нейкаму Юрду даць ім зразумець іх сапраўднае месца. І ў крывавую гадавіну «цывільнай нямецкай улады ў Мінску» гэты Юрда напісаў у мінскай газеце:

— У Беларусі немцы павінны «моцна трымаць лейцы ў руках». У Беларусі былі такія «скруцігаловы, якія хацелі самі кіраваць», але ім паказалі на іх сапраўднае месца.

Гэтае месца вядома дзе — на шпіёнскім і лакейскім сметніку. Пасля таго, калі гер Кубэ выкарыстае іх да канца і калі яны ўжо стануць яму непатрэбныя, ён выкіне іх на гэты сметнік.

Наш народ ненавідзіць гэтых чорных махляроў у такой меры, у якой ненавідзіць і крывавага гера Кубэ, і ўсю нямецкую банду. Гнеў народа разліваецца бурным акіянам і змяце з твару роднай зямлі нямецкую погань і ўсіх, хто ёй служыць.

І так жа яму хочацца далезці да нашай нафты. І так жа яму хочацца пажэрці ўсё наша масла, глынуць усю нашу пшаніцу, напхаць сваю вантробу нашым дабром. Пнецца з усіх жыл. Лезе, як толькі можа. Аж пара з яго верне. Аж пот з яго гоніць і ўсякае паскудства з яго прэ. Дух каля яго стаіць такі, што дыхнуць цяжка.

Вісіць над яго галавою наша зброя, наша ўпартасць. Адапхнуць ён хоча яе ад сябе. Штурхане крывавай лапай, а тут, з размаху — бац яму ў чэрап! Штурхане зноў, а яму з размаху — трах у спіну, у капыты, у морду! Кроў з яго ручаём свішча, а ён усё стараецца адапхнуць ад сябе наш удар і плішчыцца з усёй натугі.

Пакуль яшчэ паўметра вышэй дапаўзе, дык з яго арыйскі дух выйдзе.

СІМПАТЫЧНАЯ ДУБІНА

Гаўляйтарскія падлізнікі ў сваёй «Беларускай газеце» расхвальваюць беларускі народ, паліцыю і немцаў. Народа яны баяцца, немцам служаць, а на паліцыю спадзяюцца, як на сваю абарону ад народа. Вось як яны віляюць хвастом перад народам: «Характар у беларуса мяккі, дабрадушны, спагадлівы...»

Даўнейшы купец, які пражываў жыццё на гандлярскім ашуканстве і ў распусце, пад старасць будаваў цэрквы і маліўся богу. Так і гэты: як памаўзлівы сабачка, ён нарабіў шкоды і прадчувае кару. Дабрадушны народзе, выпадкам чаго — не карай мяне строга, ты ж спагадлівы!

«Праўда, і сярод беларусаў,— піша далей газетка,— сустракаюцца п'яніцы і грубіяны».

Гэта так. Згодзен. Ёсць і п'яніцы, ёсць і грубіяны. Ёсць нават і бандыты: і Адамовіч ёсць, і Аляхновіч ёсць. Ёсць і спадар Станкевіч. Усякая поскудзь ёсць, нічога не зробіш. Хоць лікам і мала яе, але — мала куча, але смярдзюча.

Газетка піша: «У такой арганізацыі, як паліцыя, адлюстроўваецца характар народа. Трэба, каб у беларускім паліцыянце і адлюстроўваўся характар беларускага народа».

Вось як! А мы ўжо гатовы былі паверыць, што той пісака меў кроплю шчырасці, калі хваліў дабрадушны характар народа. Аж ён не туды гне. Ён хоча, каб беларускі народ прыйшоў у гаўляйтарскую канцылярыю, адбіў крываваму геру паклон і запісаўся ў нямецкую паліцыю. І каб характар беларускага народа адлюстроўваўся праз паліцэйскага дзяржыморду. Вось жа маладзец! І якая тонкасць у разуменні народнай душы!

«Далікатны і тактоўны, чулы, заўсёды гатовы дапамагчы кожнаму — вось маральная сыльвэтка беларускага паліцыянта».

Ах, якая сыльвэтка! Адкапаў, шэльма, і старое шляхечае слоўца. Толькі гаворыць туманна, баіцца дагаварыць да канца. Прыйдзецца сказаць яго словы так, каб быў відзён іх сапраўдны сэнс: — Далікатны і тактоўны перад

немцам, чулы да ўсякага жадання гітлераўскага бандыта і абдзірайлы, гатовы дапамагчы кожнаму немцу, калі ён грабіць або вешае,— вось маральнае аблічча таго, хто, страціўшы чалавечае сумленне і свой нацыянальны гонар, пайшоў у паліцыю служыць крывавым нямецкім акупантам.

Далей газетка, навучаючы гэтага малайца клапаціцца аб сваім выглядзе, піша: «Трэба памятаць і аб сваім вонкавым выглядзе. Праўда, беларусы яшчэ не надта рупяцца аб гэтым. Не толькі сяляне, але вельмі часта сустракаюцца і гарадскія інтэлігенты няголеныя, з нячэсанымі валасамі, дый ува ўсёй іхняй вопратцы відаць нядбайства».

Чыстасардэчнае прызнанне! Абарваныя, нячэсаныя, галодныя ходзяць людзі на Беларусі. Калі на кожным кроку цябе падпільноўвае нямецкая вяроўка і калі цябе душыць гора аб замучаных немцамі дзецях — то тады не да франтаўства. І франціць няма ў чым: немцы абдзерлі кожнага.

«Паліцыянт, заўсёды аголены, валасы нядоўгія, акладна прычэсаныя... Калі злучыць гэты вонкавы выгляд з маральнымі якасцямі, дык выйдзе сапраўды сімпатычная сыльвэтка беларускага паліцыянта, які будзе карыстацца любасцю ўсяго народа».

Можна сабе ўявіць гэтага сімпацягу: дубіна падалася ў нямецкія халуі і заядлыя ворагі свайго народа. Народная любасць да гэтага нямецкага папіхайлы, на пальцах у якога народная кроў, выяўляецца ў тым, што яго ўсюды ненавідзяць, б'юць, як самага апошняга сабаку і гада.

ВЯЛІКІ ПАЭТ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Якуб Колас сваёй творчасцю ахоплівае дзве эпохі жыцця беларускага народа: эпоху змагання народа за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне і светлы шлях народа пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Трагедыя беларускага чалавека, які калісьці на сваёй зямлі прымушан быў шукаць для сябе гэтай зямлі, ператварылася ў вызваленчы рэвалюцыйны рух народа, які закончыўся рэвалюцыяй, і народ выйшаў на шырокія прасторы жыцця. Такі змест літаратурнай творчасці народнага паэта.

Уся творчасць вялікага паэта ёсць найглыбейшае адлюстраванне жыцця беларускага народа за некалькі самых бурных і яркіх дзесяцігоддзяў яго гісторыі. Выйшаўшы з самых глыбінь народа, Якуб Колас стаў песняром народнай душы. Нездарма ён, як паэт і дзеяч, узняўся да сваёй дзейнасці на хвалях рэвалюцыі 1905 года, калі народныя масы падрыхтоўвалі тое, што адбылося ў 1917 годзе,— вялікі Кастрычнік.

Кожны народ нашай радзімы ішоў да Кастрычніцкай рэвалюцыі, да вызвалення ад векавога гнёту і рабства сваёй нацыянальнай дарогай. Творчасць Якуба Коласа ёсць найдасканалае адлюстраванне гэтага.

Вобразы мілыя
роднага краю...

Гэтыя словы Коласавай паэзіі ёсць як бы азначэнне характару ўсіх створаных ім паэтычных вобразаў і шматлікіх чалавечых літаратурных тыпаў.

Сярод вобразаў усёй беларускай літаратуры, як манумент, узвышаецца трагічны вобраз Міхала з паэмы «Новая зямля». Чалавек вялікага сумлення і працавітасці, ён марыць аб зямлі, на якой ён не быў бы парабкам у пана. Доўгія годы ён дамагаецца гэтай новай зямлі і, каб здабыць яе, кладзе сваю працу. Нарэшце ён ужо агораў яе, ён ужо бачыць перад сабой шчаслівыя берагі, да якіх так цяжка і доўга плыў. І гэтае шчасце ў адзін момант стала яму непатрэбным: знясілены жыццём, ён памірае. Можна сказаць, што гэта была нацыянальная беларуская траге-

дыя дарэвалюцыйнага жыцця, калі вялікія абшары нашай зямлі належалі не народу, а панству. Трагедыя Міхала ясна гаварыла, што толькі рэвалюцыйным шляхам чалавек можа здабыць сабе права і магчымасць жыць на роднай зямлі.

Багачы і панства,
нашы дабрадзеі,
Мы на суд вас клічам,
каты вы, зладзеі.

Гэта яшчэ ў самыя першыя часы свае творчасці пісаў Якуб Колас. І гэтыя гнеўныя матывы бурным струменем ішлі праз усю яго творчасць.

Мой родны кут, як ты мне мілы,
Забыць цябе не маю сілы...

Так пачынаецца «Новая зямля». Мы паглыбляемся ў гэты вялікі твор і самі як бы пачынаем жыць мілым жыццём у родным кутку, сярод мілых вобразаў роднага краю. І раптам у гэтым нашым абсягу пачынаецца і да канца паэмы даходзіць да страшнай сілы трагедыя Міхала. Не! Патрэбен ачышчальны агонь рэвалюцыі, каб родныя з'явы не атручваліся сацыяльнай няпраўдай.

Прасторны шлях,
калі ж, калі
Ты закрасуеш на зямлі
І злучыш нашы ўсе дарогі?

Сістэма вобразаў паэмы даводзіць нашу думку да дзвярэй у прасторны шлях, у які павінна ўліцца індывідуальная дарога кожнага чалавека з шматмільённай роднай сям'і. Мара аб рэвалюцыі! Мара аб сацыялізме! Мары аб з'яднанні народаў у агульначалавечую сям'ю! Нацыянальныя вобразы паэзіі Якуба Коласа выходзяць у свет шырокага інтэрнацыяналізма.

Выдатны празаік і драматург, Якуб Колас стварыў цэлыя плеяды чалавечых вобразаў і тыпаў. Кожны з іх ёсць індывідуальнасць з жывога народнага жыцця.

Пасля Кастрычніка асабліва пладатворна ідзе вялікая праца Якуба Коласа. Галоўныя свае аповесці ён напісаў у гэты час. Імя яго ёсць гордасць народа. Як народны трыбун, ён выявіў і выказаў народную радасць яснай пары Беларускай Савецкай рэспублікі. Яго слова стала цяпер магутнай зброяй у справе змагання народа супроць ненавісных нямецкіх чужынцаў.

(БЫЎ ЧАС У ЖЫЦЦІ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА...)

Быў час у жыцці беларускага народа, падобны як бы на досвітак перад новым днём. Ішла рэвалюцыя 1905 года. Бяспраўе народа даходзіла да жахлівай меры. І ў такой жа ступені бурліла ў народзе бунтоўная нездаволенасць. Гэта і быў час маладых год Якуба Коласа. Ясны розумам і чысты душой юнак выйшаў з самых глыбокіх нетраў народа. Усё, што пасля з такой сілай раскрылася перад намі ў створаных паэтам паэтычных і літаратурных вобразах, гэта — карціны жыцця і змагання народа — якраз цяпер, у гэтую пару маладосці, убіралася маладой чулай душой. Перш за ўсё гэта быў просты чалавек, чалавек працы, бяздольнасці, чалавек з сумленнем і справядлівасцю. К таму ж чалавек, якога ў тым укладзе дзяржаўнага жыцця і за чалавека не лічылі, а называлі тутэйшым, мужыком, без нацыянальнага твару. Мова гэтага чалавека, яго звычаі, яго глыбокая душа і чыстае сэрца, яго сум і радасць, яго памяць аб продках і клопат аб дзецях, усё, чым ён жыў і праз што выяўляўся яго твар,— было зняважана, абязвечана і абсмеяна. Працай сваіх рук ён аздабляў родную зямлю, а з хараства роднай зямлі мог толькі як бы здалёк цешыцца. На сваёй зямлі ён шукаў гэтай зямлі, і яна была ад яго далёка.

Стаялі палацы магнатаў; у трухлявых хатах, ці, як у тым кутку Беларусі паны і панскія службоўцы казалі, «афіцынах» цяглі сваё беспрасветнае існаванне парабкі. Вясковыя людзі мадзелі на сваіх драбнюткіх кавалках зямлі. Дзеці гэтых людзей раслі на такую ж беспрасветную бацькаўскую долю. Гэта быў той людскі свет, у якім пачалося свядомае жыццё маладога чалавека, будучага вялікага паэта. Даведзеныя беспрасветнасцю да галечы, людзі зганяліся з зямлі і ішлі ў гарады шукаць іншага спосабу жыць.

Праз гэтую мясцовасць ішлі вялікія дарогі на Вільню і Мінск. Непадалёку ад роднай паэту вёскі Мікалаеўшчыны, у дробным горадзе Нясвіжы жыў у замку, апушчаным вадой, з чыгуннымі пад'ёмнымі мастамі, князь Радзівіл, зямельны магнат, які, здавалася, уладаў паўсветам. З зам-

кавай вежы далёка чутны былі сумныя гукі старых курантаў. У мястэчку Свержані на кірмашы з'язджаліся простыя людзі. Старцы гралі на лірах, рухава ішоў дробны гандаль у местачковых крамах. А да станцыі Гарадзеі ішлі абозы з скупленым у сялян жывым набыткам і гналіся чароды буйнай жывёлы. Усё гэта грузілася ў вагоны і адпраўлялася ў Варшаву, дзе часткаю асядала на мясцовы ўжытак, а часткаю ішло далей на захад, у Германію. Некалькі купцоў і перакупшчыкаў нажывала сотні тысяч рублёў. На дарогах стаялі карчмы, а ў бок ад дарогі —

«могілкі ў полі адны-адзінюткі»,

як пісаў паэт. Тут, у гэтым месцы вечнага сумнага спакою, ляжалі бацькі і дзяды тых, хто рыхтаваўся неўзабаве выйсці на расправу.

Гэты свет абкружаў сваімі праявамі маладога паэта. Карціны жыцця паўставалі перад ім ва ўсіх сваіх узаемных супярэчнасцях.

Стаялі лясы. Цяклі рэкі. Тут Нёман паіў зямлю сваёю вадою. Журботная восень уціхамірвала душу сваёю цішынёй у лясах. Стагоднія дубы, здавалася, вартуюць хараство роднай прыроды. На захад Наваградчына, на ўсход Случчына, на поўдзень Палессе: усё цудоўныя краявіды. Гэта радзіма паэта. Гэта тут яшчэ ў свае маладыя гады падслухаў паэт голас прыроды, і ў яго творчасці яна заняла вялікае месца. Прырода ў Якуба Коласа — гэта тыя абсягі, у якіх жыве і дзейнічае чалавек.

Першыя творы Якуба Коласа і маюць у сабе два тэматычныя моманты: сацыяльнае змаганне і прырода. Глыбакадумная паэзія Якуба Коласа тых часоў — гэта было поўнае адлюстраванне душы таго простага чалавека. Гэта былі і матывы суму, і матывы народнага гумару.

А як песню заспяваюць,
Колькі ў песні той нуды.
Уцякаў бы, бег, здаецца,
Сам не ведаю куды.

Тагачасныя апавяданні Якуба Коласа і многія вершы — гэта тонкае разуменне народнага смеху, калі чалавек і ў горы смяецца, і гэта ёсць той народны аптымізм, які робіць чалавека нязломным.

Вядома, чалавек з такой чулай душой не мог быць толькі пасіўным наглядальнікам народнага гора. Ён з са-

мых маладых сваіх год падаецца ў грамадска-палітычную дзейнасць, ужо і ў часы свайго студэнцтва ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі.

Пасля, будучы маладым настаўнікам, ён робіцца грамадскім і палітычным дзеячам, трапляе пад падазрэнне паліцыі, арыштоўваецца і чатыры гады адбывае зняволенне ў мінскай турме. Выйшаўшы з турмы, без перспектыў на далейшае, малады настаўнік і паэт шукае сабе жыццёвай дарогі: яму забаронена ў пэўных мясцовасцях быць настаўнікам. Але ніхто не мае сілы адабраць ад яго самай вялікай перспектывы: быць заўсёды з сваім народам. І ўсе горасці і радасці народа — гэта радасці і горасці самога паэта. Пачынаецца нястомная літаратурная дзейнасць — гэта была бліскучая форма змагання за шчасце народа.

АБ НАШАЙ ГОРДАСЦІ

Дваццаць пяць год Кастрычніцкай рэвалюцыі!

Гэта той усеабдымны факт, які стаў шчаслівым гістарычным лёсам. Ніякія сілы, самыя злыя і крывавыя, не могуць выкрасліць вялікага факта: Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка!

Немцы разбурылі Беларускую Акадэмію навук, але яны не маюць сілы, каб знішчыць беларускую навуку. Немцы разбурылі Беларускі універсітэт і беларускія школы, але яны ніякімі способамі не могуць знішчыць беларускую асвету. Немцы прыдумалі ў Мінску «Мінскую газету» на беларускай мове, але ніякімі спосабамі яны не знішчаць вялікай беларускай літаратуры. Немцы панаставілі на Беларусі шыбеніц, але нязломны беларускі народ высока падняў галаву, і перад яго ваяўнічасцю дрыжыць нямецкае гадаўё.

Немцы заяўляюць, што «Беларутэнія» — гэта нямецкі «перадкрай», а беларусы, узрываючы нямецкія паязды і косячы нямецкія галовы, горда кажуць: тут Беларусь, мы беларусы і чужацкая навалач ляжа тут касцьмі. Ад такога павароту справы немцы, як выпрабаваныя шарлатаны, пачалі ашуканскую гульню з беларусамі. Але маюць на гэта бязлітасны адказ ад узброенага беларускага народа: воляй Кастрычніка я, магутны народ, жыву на сваёй зямлі, маю свае традыцыі, за чвэрць Кастрычніцкага стагоддзя я ўсвядоміў сваю нацыянальную гордасць, маё імя за гэты час стала вядома ўсяму свету, і ўсё гэта мой нацыянальны здабытак, і паганая немчура нічога са мною, што б яна хацела, не зробіць.

Дробная кучка адшчапенцаў стараецца ўгаварыць беларусаў, што пад нямецкім ботам з пятлёй на шыі вельмі прыемнае нацыянальнае жыццё. «Мінская газета», распісваючы адкрыццё «беларускага народнага дома» ў Навагрудку, піша: «Прыгожая дэкарацыя сцэны, на якой побач з нямецкімі сцягамі горда (!) павявалі нашы бела-чырвона-белыя штандары».

Як стаіць свет, ад самых яго пачаткаў і да нашых дзён, ніякі мудрэц, нават з самай вострай фантазіяй, не мог

уявіць сабе гордасць абдрыпанага вераб'я, які сядзіць побач з драпежным каршуном, у якога кіпці ў крыві. Праўда, паўзучаму чарвяку можа часам і здаецца, што ён ляціць. А ўрэшце, хто разбярэцца ў лакейскай душы? Можа лакей і адчувае якую-небудзь «гордасць», калі вылізвае зад свайму пану?

Ёсць наша гордасць: Чырвоны сцяг Кастрычніка і Дзяржаўны герб Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. З гэтай гордасцю ў сэрцы вялікі беларускі народ кладзе ў магілы нямецкую навалач. Кулямёт і вінтоўка супраць немца — у руках беларускага чалавека — вось вынік нашай нацыянальнай гордасці.

У нас гордасць людзей, якія жывуць з праўдай у сэрцы і сілай у руках. І жыць у няволі мы не будзем! Смерць немцу і воля нам!

ШЧАНЮК З БЕРЛІНСКАЙ САБАКАРНІ

Шчанюк навучаецца ў старой спрактыкаванай сукі. Лёкай пераймае манеры свайго пана. Дурны хамула, які паслужыў у пана за прыганятага над парабкамі, стараецца і да ветру хадзіць так, як ходзіць пан. К таму ж услужлівы папіхайла стараецца хваліць таго, з чыіх рук ён есць хлеб.

Пісака з мінскай «Беларускай газеты» ад імя кучкі «мясцовых» прахвостаў піша: «Нас згуртаваў нямецкі жаўнер... Ён прыйшоў як носьбіт новага светапогляду, што сцэментаваў усю Нямеччыну, даў ёй сілу, якую яна выкарыстоўвае для перабудовы Еўропы».

Вельмі ж падабаецца яму нямецкая «перабудова» Еўропы! Паводле гэтага ўзору ён усімі сіламі стараецца памагаць немцам «перабудаваць» і Беларусь. Гэтая «перабудова» ідзе сапраўды па-нямецку. Стаіць сабе шыбеніца, на ёй вісіць беларус, яго ахоўвае нямецкі жаўнер, той самы «носьбіт новага светапогляду», а збоку гэты малойчык, якога ён «згуртаваў», тутэйшы хамула, што праходзіў навуку ў берлінскай сабакарні. Вельмі ж да смаку яму прыйшоўся «новы нямецкі светапогляд».

— Які цудоўны нямецкі дух,— мармыча ён.— І так гэты дух гладка прыйшоўся да майго носа! З якога б месца вашай нямецкай ласкі гэты дух ні ішоў,— мне ён як пітво ў смагу.

«Цяпер мы павінны кансалідавацца,— піша ён,— але не паводле дэмакратычнага прынцыпу, а на асновах новага, агульнага ўсім беларусам светапогляду. Гэты светапогляд мусіць быць светапоглядам таго тыпу адроджанага нацыяналізму, які ў Нямеччыне выкрышталізаваўся ў нацыянал-сацыялізм, у Італіі ў фашызм і г. д.».

Адным словам, куды тата, туды і я. Каб раптам канакрадства было абвешчана ў Германіі адзіным светапоглядам, гэты малойчык, вокам не міргнуўшы, заявіў бы, што канакрадства — гэта светапогляд беларуса. Ён так думае: я сам перабудаваўся паводле вобраза і падабенства нямецкага. А ўсе беларусы мусяць стаць такімі, як я. Бо калі гэтага не будзе, дык я ж страчу ласку ў немца. Няхай беларус стане, кім захоча немец.

І ён пнецца, каб быць падобным да нямецкага салдафона. Падвучваецца мардабойству, вісельнай справе. Навучыўся брахаць і красці. А звыш гэтага — віляць хвастом, лізаць немцу зад і не спускаць з свайго запаганенага языка слова «Беларусь».

Нямецкая ўлада стаіць перад ім у падбітых жалезам ботах, у галіфэ з награбленага ў Еўропе сукна. Морда яе падобна да млынавага кола. Гэтая асоба смокча тоўстымі губамі цыгару, вырваную з рота неасцярожнага француза. А ён ляпеча:

— Я ёсць вашай нямецкай ласкі собскі спадар. Мне хоць бы крыху быць падобным да вас. Бо сам я не маю свайго нацыянальнага твару, ды ён мне і не патрэбен. Толькі клопату тады не абярэшся. А так лягчэй. Не трэба думаць, а толькі скачы сабе ў той бок, куды лясне ваша ласкавая пуга. К таму ж не трачу надзеі, выпадкам чаго, схавацца ад беларускага народа за вашай пазухай.

Брэша, дрыжыць і скавыча.

КРЫВАВЫ АПЯКУН

Таўстаморды гаўляйтар, які пакуль што яшчэ сядзіць у Мінску, стараецца давесці, што ёсць на свеце нявінны злодзей, ласкавы бандыт, прыемны немец і мілы кат. Ён хоча, каб яму верылі, што ў чорта анёльская душа, што далікацтву трэба вучыцца ў хулігана, розуму ў дурня, а справядлівасці ў грабежніка і што ён сам ёсць даўгажаданы апякун беларусаў.

Спачатку ён думаў, што тут будзе вельмі проста: палавіну гэтага «нязнанага» яму народа ён перавешае і перастраляе, а другую палавіну сагне ў крук і прымусіць хадзіць у нямецкім ярме і з біркаю на грудзях. Аж раптам ён убачыў, што «нязнаны народ» знаць не хоча на сваёй шыі нямецкую навалач. Рыла яго скрывілася ад страху, калі ён пачуў гром узарваных партызанамі паяздоў і ўбачыў раструшчаныя сківіцы свайго фрыца. Такое знаёмства з «нязнаным» народам прымусіла яго завыць воўчую песню на салаўіны лад.

Гэты апякун беларускай мовы выграб з сметніка пару нейкіх «спадароў», якія «собскімі дзівосамі і смяхосамі» ўсхваляюць крывавага фюрэра і яго гаўляйтара і называюць гэты свой паскудны жаргон беларускай літаратурнай мовай. А калі да гэтага дадаць яшчэ тое, што за знойдзеную кнігу беларускага пісьменніка немцы страляюць чалавека, дык карціна «апякунства» будзе поўная.

На адной толькі Случчыне немцы зрабілі каля сотні маёнткаў, і сотня мардастых немцаў прыехала туды, каб панаваць. Так што беларускае поле сапраўды пад нямецкай таўстазадай апекай. А хату — з'еў агонь. Толькі ў Мехаўскім, Віцебскім і Суражскім раёнах за чатыры дні чэрвеня гэтага года немцы спалілі 85 вёсак.

Далей ідзе апякунства над сямейным жыццём. Бацьку на шыбеніцу, маці пад расстрэл, дачку ў няволю ў Германію або ў публічны дом, а малых дзяцей на сірочую бяздомнасць. Так што толькі жыві, чалавеча, сваім сямейным жыццём.

Школа! А школ такі на Беларусі і сапраўды асталося дзесяткі са два. Універсітэт і інстытуты разгромлены, ся-

рэднія школы закрыты або спалены, а ў тых, якія асталіся, стаяць сабе нямецкія коні або загнаным туды сілай дзецям убіваюць у галаву, што ў крывавага Гітлера анёльскі дух.

Далей — культура. Яе такі многа: бізун, ланцугі, розгі, публічныя дамы, якіх на Беларусі не было ўжо чвэрць стагоддзя. Тэатр, асвета, мастацтва... Проста цуд! Асвета без школы! Тэатр — можа хіба гаўляйтар мае на ўвазе публічныя відовішчы, калі фрыцы зганяюць людзей глядзець, як яны спрытна ўвіхаюцца каля шыбеніцы? Тут жа і мастацтва. Хіба знойдзецца на свеце лепшы мастак вісельнай справы, як гітлеравец?

Так што гаўляйтар нездарма гаворыць, што немцы апякуюцца над беларусамі. І чым больш яны будуць апекавацца, тым хутчэй іх спячэ агонь народнай нянавісці.

ТОНКАЯ ДУША ТОЎСТАЙ ГАДЗІНЫ

Ёсць на зямлі заплыўшыя салам паўзучыя гадзіны, якія раз у два месяцы напіхаюць свой жывот жывымі зайцамі ці да іх падобнымі траваяднымі. Праглынутыя гадзінай ахвяры нейкі час яшчэ жывуць у яе жываце, і відно, як варушыцца гадаўскае чэрава: ахвяра яшчэ калоціцца ў апошніх канвульсіях. Але ў гэты час гадзіна ўжо дрэмле ў салодкім спакоі. Яна будзе драмаць два месяцы, пакуль не апарожніцца яе жывот і калі зноў не падаспее яе адзіная жыццёвая дзейнасць — зноў напіхаць яго жывымі істотамі. Гэтым і вычэрпваецца ўвесь сэнс яе існавання.

Каб гэтая гадзіна магла ўсвядоміць самую сябе і ўсё навакольнае, яна б напэўна ўмілілася душой перад зладжанасцю і хараством свету. Яна б ліла слёзы радасці і ўдзячнасці ўсявышнаму за тое, што свет такі прыгожы і прасторны, і многа ў ім усякай жывой жыўнасці, і што цёплы вецер прыемна абвявае яе такое гладкае гадаўскае цела, і што дрэвы цвітуць, і птушкі пяюць, і кветкі пахнуць, і калышуцца залатыя нівы, і праглынуты заяц так прыемна для жывата трапечацца ў ім у апошнія свае мінуты. Гадзіна магла б напісаць на гэтую тэму цэлы трактат, каб толькі бог яе не пакрыўдзіў умельствам да гэтага.

І нічога дзіўнага не было б. Свет вялікі, і многа ў ім усякіх цудаў. І ўсё ў ім бывае. І ўсякія пахі, і краявіды, і трактары, і артыкулы. І нават нядаўна адзін такі артыкул з'явіўся ў нямецкім часопісу «Дас рэйх», і называецца ён «У імя чаго», і пісаў яго сам Гебельс. І так ён уміляўся душой — і аб сонцы, і ветры, і аб спелых нівах, і аб нямецкіх жыватах.

«У гэтым велічэзным змаганні,— піша ён,— мы напоўнены смуткам па шчасцю і дабрабыту».

«Мы хочам цудоўнага жыцця не толькі для нашых сыноў і ўнукаў, але і для нас саміх».

«Мы бачым бязмежныя нівы на ўсходзе... На іх калышацца залатая збажына. Усюды пануе радасць».

Адным словам, як той казаў, «на земле мир, во человецех благоволение», абы-толькі «нівы на ўсходзе» як-не-

будзь падграбці сабе. Гэта нічога, што гэтыя нівы не нямецкія, а беларускія, украінскія, рускія. На тое ёсць гітлераўская практыка: беларусаў і ўкраінцаў перавешаць, перастраляць, павывозіць у Германію на катаржную працу. А на іхніх нівах можна будзе раскашэльвацца.

Таксама і чэхаславацкі, і польскі, і французскі, і ўсе іншыя народы пакласці пад нямецкія ногі, і няхай народы сыдуць крывёй, і няхай іх жыццё стане вечнай крывавай пакутай. Тады будуць для таўстамордай нямецкай гадзіны калыхацца прысвоеныя чужыя нівы і «ўсюды панаваць радасць». І які тады прыгожы будзе божы свет! На чужой крыві будзе добра радзіць збажына, і ёю абжырацца будзе нямецкае горла.

«Мы змагаемся за залатыя нівы на ўсходзе, якія даюць даволі збожжа»,— піша Гебельс.

Трэба думаць, што тоўсты Герынг прачытаў артыкул Гебельса «У імя чаго» (у імя чаго немцы ваююць) і ліў слёзы ўмілення, купаючыся ў сваёй залатой ванне. І напэўна думаў: «Якая тонкая душа ў гэтага Гебельса, як ён тонка адчувае, што і к чаму, як ён дасканала разбіраецца, што няма большай прыемнасці, як сядзець у залатой ванне і ведаць, што чужая кроў пахне маім золатам і сытасцю».

І не толькі Герынг быў так расчулен. Ліў слёзы ўвесь нямецкі народ. І няхай сабе ён плакаў не ад радасці і ўмілення. Але ўсё ж такі плакаў. Кожная сляза мокрая. І кожная цячэ з вока. Нямецкі народ пачынае плакаць ад занадта дарагой цаны, якую ён плаціць за дзікую гітлераўскую спробу прысвоіць за народную кроў усходнія нівы.

«Мы вядзём вайну за вартае чалавека нацыянальнае існаванне»,— уміляецца тонкай душой Гебельс. Мы ведаем гэтае «нацыянальнае існаванне» беларусаў, украінцаў, чэхаў, палякаў, французаў і іншых народаў, на нівы якіх запаўзла тоўстая нямецкая гадзіна.

«Мы вядзём змаганне за жыццё, якім павінны жыць 120 мільёнаў»,— канчае Гебельс.

Невядома, адкуль ён набраў гэтулькі немцаў, якія павінны жыць на касцях іншых народаў. Нямецкі народ будзе жыць не на касцях народаў, а на касцях гітлераўскай банды.

А ўсходнія нівы і сапраўды прыгожыя. І яснае сонца скора над імі засвеціць, і вецер будзе калыхаць па іх ка-

ласы. I свет шырокі і прыгожы. I кветкі цвітуць, і трава зелянее, і гітлераўскі падручны Гейдрых навек апруцянеў ад кулі чэшскага патрыёта, і чэрві точаць мільёны гітлераўскіх салдат на ўсходніх нівах, і наглае нямецкае быдла спрабуе смак англійскіх бомб над Кёльнам і Эсэнам, і Гебельс з Гітлерам скора будуць пагойдвацца на шыбеніцах.

Прыгожы і шырокі свет, і прыгожыя ўсходнія нівы.

(НОВАЯ ПАРА ГІСТАРЫЧНАГА ЖЫЦЦЯ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА)

Новая пара гістарычнага жыцця беларускага народа пачалася з Кастрычніцкай рэвалюцыі. Духоўныя сілы нашага народа і ўсе яго вялікія магчымасці, якія да рэвалюцыі скоўваліся царызмам, выйшлі на прастор узнятай народнай дзейнасці.

Кастрычніцкая рэвалюцыя паставіла беларускага чалавека на такое месца ў жыцці, што ў далейшым, у часы горкіх сваіх выпрабаванняў, ён быў ваяўнічым змагаром за сваё права. Гістарычная дзейнасць беларускага народа ўжо ішла пад сцягам Камуністычнай партыі, а гэта значыць — роўна з дзейнасцю ўсіх іншых савецкіх народаў, і нацыянальнае жыццё беларуса стала фактам усясветнага значэння. Беларускі народ заняў сваё выдатнае месца на гістарычнай арэне народаў усяго свету. У гэтым і ёсць тое важнае для нас, беларусаў, што даў нам Вялікі Кастрычнік. Назаўсёды знікла перад беларускім народам якая б там ні была небяспека быць выціснутым з вялікага гістарычнага жыцця і астацца зноў без гістарычнага прызнання.

Навекі запісан у нашай гісторыі той факт, што калі ў першыя гады пасля рэвалюцыі Беларусь перажыла дзве акупацыі, то гэты час выявіў многа беларускіх герояў у барацьбе за свабоду роднай зямлі. Народ не аставаўся цярплівым чакальнікам вызвалення. Ён сваімі рукамі і зброяй дамагаўся волі. Не дабітыя ў акопах пад Баранавічамі нямецкія прахвосты ўбачылі ў час акупацыі Беларусі, што трэба думаць толькі пра тое, як бы вынесці ногі з гэтай краіны.

Пасля ачышчэння Беларусі ад акупантаў была створана Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка, як завяршэнне гістарычных надзей і імкненняў народа. Працавіты і дбалы беларускі народ атрымаў поўныя магчымасці быць гаспадаром на сваёй зямлі. Прыйшоў час вялікага росквіту ўсіх галін жыцця народа. Высокія якасці беларускага чалавека знайшлі поўны прастор для свайго выяўлення. Пачалі адбудоўвацца беларускія гарады, узнікалі новыя паселішчы. Багатымі ўраджаямі, шматлікасцю новых сельскагаспадарчых культур, разнастайна-

сцю лепшых народ жывёлы пачала вызначацца наша сельская гаспадарка. Ператварыўся твар нашай зямлі. Усюды будаваліся заводы і фабрыкі. Беларусь стала краінай высокаразвітай прамысловасці і сельскай гаспадаркі.

Сталіца Беларускай рэспублікі Мінск стаў вялікім, сапраўды сталічным горадам. На вуліцах нашых гарадоў з'явіліся выдатнай архітэктуры палацы.

Геній народа за якія-небудзь два дзесяткі год ператварыў сваю рэспубліку ў найбагацейшую індустрыяльную краіну.

З'явіўся новы тып беларускага чалавека, чалавека — дзяржаўнага дзеяча, будаўніка сваёй нацыянальнай Беларускай дзяржавы. Вышэйшая асвета стала масавай з'явай беларускага жыцця.

Прычына ўсім гэтым працэсам была тая, што Кастрычнік вывеў нашага чалавека на дарогу і даў яму поўную магчымасць творчасці, вольнай працы і развіцця сваіх здольнасцей і таленту.

Можа нідзе так, як у Беларусі, не выяўляліся з такім рэзкім узняццем жыватворчыя ўплывы Кастрычніцкай рэвалюцыі на жыццё чалавека. Самы працэс Кастрычніка ўжо ўзняў з народных глыбінь тысячы выдатных талентаў усіх галін чалавечай дзейнасці. Адкрыццё інстытутаў і Беларускага універсітэта дало гэтым здольным людзям асвету, і ўжо ў першыя годы існавання Беларускай Савецкай рэспублікі Беларусь мела ўжо вялікія кадры свае інтэлігенцыі.

Да таго ж часу належыць і пачатак новых працэсаў у беларускай літаратуры і мастацтве. Як бы ў адзін момант з'явіліся цэлыя плеяды маладых пісьменнікаў і паэтаў, мастакоў і кампазітараў, і за вельмі малы час беларуская літаратура і мастацтва сталі фактамі міжнароднага значэння.

Тое, што дала беларускаму народу Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя, астанецца ў народзе навек як яго вялікі нацыянальны здабытак. Як вынік Вялікага Кастрычніка жыве ў народзе свядомасць свае сілы і свайго гістарычнага права на выдатнае месца ў чалавецтве. Вось чаму так нязломна беларускі народ змагаецца цяпер за сваю волю з подлымі нямецкімі акупантамі, якія стараюцца зрабіць лёсам народа — няволю. Не выйдзе так. Беларускі народ будзе вольны, і Беларусь будзе савецкай.

НЯМЕЦКІЯ ФАШЫСТЫ ЗНІШЧАЮЦЬ КУЛЬТУРУ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Распрацоўваючы свае людаедскія планы заваёвы еўрапейскіх краін, Гітлер ставіў сабе мэту падначаліць фашысцкай Германіі народы Еўропы, і ў першую чаргу, славянскія народы. Ён задаўся дзікай звярынай думкай зрабіць народы бяспраўнымі нявольнікамі наглых нямецкіх памешчыкаў і баронаў.

Дзеля гэтага Гітлер выхаваў пакаленне жорсткіх бандытаў, якім было ўбіта ў галаву, што яны ёсць вышэйшыя людзі, а кожны, хто не немец, той не мае права жыць як чалавек.

Напаўшы на Савецкі Саюз, гітлераўцы мяшалі з зямлёй нашы гарады і сёлы і знішчалі сотні тысяч нашых мірных людзей. Бесчалавечная крывавая жорсткасць — гэта свядомы гітлераўскі спосаб вайны. Шматлікія дакументы, захопленыя Чырвонай Арміяй у разгромленых ці ўзятых у палон нямецкіх штабах, паказваюць, што вышэйшае нямецкае камандаванне ставіла і ставіць перад сваімі афіцэрамі і салдатамі задачу быць жорсткімі да насельніцтва акупіраваных абласцей.

Гітлераўская банда ведае, і яна гэта ўбачыла на практыцы, што цяжка зрабіць з чалавека акупіраванай зямлі нявольніка. Савецкі чалавек не хоча ісці ў няволю. Ён ідзе на змаганне з ворагам і не пакараецца яму. Бо ў яго душы жыве яго нацыянальная гордасць, свядомасць таго, што ён вольны чалавек, а немец прыйшоў зрабіць яго сваім парабкам, аддаць яго і яго дзяцей у вечную няволю і бяспраўе.

Дзеля гэтага гітлераўцы задаліся мэтай вытравіць з душы народа акупіраваных абласцей яго нацыянальную свядомасць, павагу да самога сябе, знішчыць яго чалавечую годнасць і давесці яго да стану жывёліны. Такі ажывёлены чалавек будзе пакорлівым рабом — з такой думкі выходзіць гітлераўскі план здзеку з нашых людзей. Развіваючы гэтыя паганыя планы, фашысцкія тупыя заправілы не маглі дадумацца толькі да аднаго: да таго, што свабодалюбівы чалавек ніколі не пойдзе ў няволю і ніхто не можа вытравіць з яго душы імкненняў да свабоды і зма-

гання за сваю чалавечую годнасць. Гэтага фашысты не бралі на ўвагу. Яны, як дзікары і звяры, разбураюць усё тое, што створана розумам, працай нашага чалавека.

Уварваўшыся на Беларусь, яны пачалі паліць і знішчаць усе культурныя здабыткі беларускага народа. Яны задаліся мэтай сцерці з твару зямлі нашу культуру, думаючы, што тады наш народ стане цёмным і пакорлівым.

Немцы зруйнавалі ўсе беларускія школы, знішчылі і закрылі беларускія інстытуты, універсітэт, тэатры, бібліятэкі. Спалілі кнігі Янкі Купалы, Якуба Коласа, Змітрака Бядулі, таксама як і кнігі маладзейшага пакалення беларускіх пісьменнікаў. Немцы зруйнавалі ў Мінску Беларускую Акадэмію навук.

Акупанты дамагаюцца таго, каб беларускія дзеці з самых малых сваіх дзён засвойвалі абавязак кланяцца партрэту прайдзісвета і прахвоста, забойцы іхніх бацькоў, крывавага бандыта Гітлера. Немцы імкнуцца пакласці сваю лапу на выхаванне беларускіх дзяцей. Яны стараюцца, каб беларускія дзеці выраслі з пустой душой, з халоднай абыякавасцю да свае радзімы, да роднай зямлі, да роднай мовы, да роднай культуры, да памяці сваіх бацькоў, да свае чалавечай годнасці, да свае нацыянальнай гордасці. Акупанты хочуць такім парадкам ператварыць наш народ у рабочую жывёлу, у сваіх вечных парабкоў, у якіх не будзе ніякага духоўнага жыцця і якія толькі за кавалак хлеба будуць рабіць на нямецкіх паноў.

Вось дзеля чаго немцы так бязлітасна і рашуча знішчаюць культуру нашага народа, таксама як і ўсе іншыя нацыянальныя культуры на тых землях, куды ім удалося ўварвацца.

Беларускі народ, таксама як і ўсе іншыя свабодалюбівыя народы, не стаў і не стане на калені перад акупантамі. Гераічны беларускі народ узняўся на вялікае змаганне з немцамі, якія прынеслі яму гора і няшчасце. З гэтай прычыны немцы пачалі дзейнічаць хітрымі спосабамі, каб ашукаць беларусаў. Немцы, знішчаючы да канца беларускую культуру і баючыся народа, стараюцца стварыць некаторае ўражанне, што быццам бы яны не ўмешваюцца ў нацыянальнае жыццё беларускага народа. Дзеля гэтага яны сабралі каля сябе некалькі прадажных шарлатанаў і адшчапенцаў ад народа і загадалі ім выдаваць на беларускай мове пару дробных і пустых газетак. У гэтых га-

зетках прадажныя пісакі ўгаворваюць горды і геpаічны беларускі народ скарыцца перад нямецкімі акупантамі і быць ціхім у нямецкім ярме. Такім парадкам хітрыя нямецкія шэльмы і родную мову беларускага народа хочуць праз здраднікаў выкарыстаць супраць самога народа.

І тым большая ўзнімаецца народная нянавісць да паганай фашысцкай навалачы. І тым больш бурліць народны гнеў. У скорым часе слаўная Чырвоная Армія выганіць немцаў з Беларусі, і тады пачнецца жорсткая народная расправа з усімі тымі, хто памагаў акупантам вырываць з народа яго душу. Беларускі народ не даруе за свае пакуты і крыўды ні немцам, ні іх паслугачам.

Шырэй жа няхай разліваецца народны гнеў! Слава партызанам!

ЧТО ТАКОЕ ГИТЛЕРОВСКИЙ «СОЦИАЛИЗМ»?

Чтобы легче обманывать народ, Гитлер бесстыдно называет себя «социалистом».

Германией управляет кучка проходимцев с Гитлером во главе. Эти жулики управляют государством так, как это выгодно немецким капиталистам-миллионерам, владельцам крупнейшей германской промышленности и крупнейших имений.

Гитлер и его министры и сами обзавелись собственными фабриками, заводами и имениями, от которых они получают миллионные прибыли.

В то же время немецкий народ, миллионы простых немецких людей служат батраками у немецких помещиков, бесправными рабочими на фабриках капиталистов. В германских городах и селах миллионы безработных немцев влачат жалкое существование, тогда как небольшая кучка владетелей германских богатств и кучка германских правителей утопают в роскоши.

Вот какой гитлеровский «социализм».

Чтобы успокоить недовольных таким «социализмом» немцев, Гитлер убеждает своих «подданных», что немцам нужно завоевать новые земли. На этих землях будут жить немцы, многие из них станут помещиками, и покоренные народы будут у них рабами. Так Гитлер начал свои походы на Европу, так он напал на нашу страну.

Гитлер все время проповедывал, что его цель уничтожить славянские, и особенно советские, народы, а на земле их поселить немцев. Теперь же, боясь грозного народного партизанского движения в занятых им районах, он в своих листовках пишет, что он несет завоеванным народам «освобождение» и «настоящий социализм».

Этот гитлеровский «социализм» в захваченных фашистами районах очень выразительно показал свое лицо. Сотни тысяч расстрелянных и замученных людей, тысячи замученных детей, тысячи и десятки тысяч изнасилованных, обесчещенных и убитых женщин — все это гитлеровский «социализм».

Разграбленные и уничтоженные города и села, земля, превращенная в пустыню, грабежи, насилия, массовые

убийства, неслыханные издевательства над населением — это гитлеровский «социализм».

Беспощадная народная месть подлым немецким захватчикам — вот наш ответ на кровавые преступления перед нашей землей, перед нашим народом обманщика Гитлера.

Самая жестокая расправа с немецкими фашистами — вот наш ответ на наглую гитлеровскую проповедь того мракобесия, которое этот кровавый убийца называет «социализмом».

Будем расправляться с врагом до последнего его издыхания!

Пусть ни один немецкий фашист не уйдет живым из нашей земли!

Истребим их всех до одного!

АБ СВАІМ НОВЫМ РАМАНЕ

Раман пісаўся ў часы вялікіх выпрабаванняў роднай зямлі і вялікага гора і разам з тым вялікага геройства беларускага народа — у часы свяшчэннай Айчыннай вайны. Усё тое вялікае і слаўнае, што ёсць асаблівасць нашага народа, у часы змагання з бесчалавечным ворагам выступіла з глыбокай сілай на паверхню, і перад усім светам яшчэ ясней раскрыліся грані душы нашага народа. Замілаванне да радзімы, працавітасць, ясны розум, вялікае сэрца, пагарда і нянавісць да ўсякага прыгнечання, мара аб вечным брацтве народаў, нязломная воля да свабоды, незалежнасці і перамогі — вось асаблівасці народа, які вядзе нябачанае ў свеце змаганне з цёмнымі сіламі.

Несучы на сваіх плячах вялікі цяжар, з крывавымі ранамі ў сэрцы і душы, у пакутах і смутку, савецкія народы сілай свайго ўдару па ворагу расчышчаюць шлях усяму чалавецтву да шчасця і радасці. Беларускі народ з гонарам стаіць у першых радах гэтага вялікага наступлення на армію вырадкаў і вылюдкаў, якія нарадзіліся ў нетрах фашысцкай Германіі.

Я імкнуўся, каб матывы гэтага гераізму гучэлі ў рамане, я стараўся, каб кожны, хто будзе чытаць маю кнігу, лішні раз падумаў аб беларускім народзе, які працай сваіх залатых рук заўсёды аздабляў зямлю, які сваёй душой здольны расплавіць камень жорсткасці і лячыць чужыя раны і які сам робіцца жорсткім і няўмольным, калі становіцца справа вытрымаць цяжкае змаганне і перамагчы.

У рамане выведзены беларускія людзі. Найбольш яны паказаны ў самыя вострыя моманты свайго жыцця. У рамане выведзены прадстаўнікі гітлераўскай Германіі, жорсткая бесчалавечнасць якіх вядзе іх да гібелі ад яснай і магутнай сілы нашага народа.

НЕМЦЫ ЗНІШЧАЮЦЬ БЕЛАРУСКУЮ КУЛЬТУРУ, ТОПЧУЦЬ АСВЕТУ І НАВУКУ, МАСТАЦТВА І ЛІТАРАТУРУ

Увесь свет даўно і добра ведае ўжо, што фашысты — гэта гуны, самыя пачварныя дзікуны, якіх не ведала самая старажытная, першабытная гісторыя.

Аб гэтых сваіх якасцях фашысты з усёй паўнатой заявілі перш за ўсё ў сябе, у Германіі. Адразу ж пасля прыходу Гітлера і яго зграі да ўлады ў Германіі пачаўся паход зверападобных істот супраць усяго жывога, чалавечага, светлага. Фашысты пачалі крывавыя расправы над усімі тымі, хто не схіліў свае галовы перад рэжымам тэрору, здзекаў і катаванняў. Яны разагналі і знішчылі ўсіх перадавых людзей навукі і мастацтва, апаганілі нацыянальныя святыні і нацыянальных герояў. Па ўсёй Германіі на плошчах гарадоў запалалі кастры, на якіх фашысты спальвалі тварэнні геніяў чалавецтва, лепшых прадстаўнікоў духоўнай культуры свету. І вакол гэтых кастроў, б'ючы ў шаманскія бубны, скакалі двуногія дзікуны, пацяшаючыся страшэнным відовішчам разбурэння і знішчэння чалавечай культуры.

Услед за Германіяй немцы-фашысты ўзяліся за знішчэнне еўрапейскай культуры. Усюды, куды ступала нага фашысцкіх акупантаў, знішчаліся лепшыя прадстаўнікі навукі, літаратуры і мастацтва, аддаваліся агню лепшыя тварэнні нацыянальных культур. Замест усяго гэтага ўстанаўліваўся рэжым духоўнага абнішчэння заняволеных народаў, панаванне дзікуноў, для якіх уся культура вырысоўвалася ў вобразе акрываўленага тапара і віселыні.

Такі ж рэжым прынеслі фашысты і ў Беларусь.

Заявіўшы, што беларусы «не здольны кіраваць сваёй дзяржавай», немцы, як самыя спрактыкаваныя разбойнікі з вялікай дарогі, пазбавілі беларускі народ яго дзяржаўнасці. Услед за ліквідаваннем беларускай дзяржаўнасці немцы ўзяліся за знішчэнне ўсіх духоўных і культурных багаццяў беларускага народа.

У чым выявілася тэатральная палітыка немцаў на Беларусі?

А вось у чым.

Немцы ліквідавалі ўсе тэатры, закрылі іх. Разам з тэатрамі закрылі і кінатэатры і ўсе клубы. У памяшканнях цудоўных тэатраў немцы арганізавалі салдацкія пастоі або дамы распусты. І ўсё ж немцы імкнуцца зрабіць выгляд, што яны цаніцелі мастацтва і прыхільнікі тэатральнай культуры. У Мінску, напрыклад, немцы выпісалі нейкі Ляндсбергскі нямецкі тэатр, мастацкі ўзровень якога не перавышае звычайнага балаганнага зброду... Гэты тэатр, канешне, ставіць п'есы на нямецкай мове. У беларускім тэатры за ўвесь час яшчэ не было пастаўлена ніводнай п'есы па беларускай мове. Цікава, які ж рэпертуар у тэатры, якія ж жыццёвыя ісціны ён сцвярджае і ўслаўляе.

Паказальнай у гэтых адносінах з'яўляецца пастаноўка п'есы «Тоталем». І хто б вы думалі аўтар гэтай п'есы? Не хто іншы, як гер Кубэ — душыцель і вешацель беларускага народа. Сваёй п'есай ён імкнецца апраўдаць тыя страшэнныя зверствы, якія твораць немцы на Беларусі. У ёй да ўзроўню станоўчых герояў узведзены такія нямецкія тыпы, што ад гэтых роляў адмовіліся нават такія «патрабавальныя» артысты, як артысты Ляндсбергскага тэатра, і да пастаноўкі п'есы прыйшлося выклікаць салдат з нямецкай арміі — саміх выканаўцаў страшэнных фашысцкіх планаў, забойцаў і вешальнікаў, марадзёраў і распуснікаў.

У Беларусі не засталося ніводнага кіно. Ёсць, праўда, па аднаму кінатэатру ў такіх гарадах, як Мінск, Віцебск, але ўваход у іх дазволен толькі немцам. Пустуе цудоўнае памяшканне Вялікага ордэна Леніна тэатра оперы і балета БССР. Пустуе, бо тыя выступленні, якія наладжваюцца гітлераўскімі падлізнікамі, толькі абражаюць цудоўнае памяшканне, ганьбуюць святыню опернага і балетнага мастацтва беларускага народа. Але і тое бяздарнае, што паказваюць у оперным тэатры, не да густу нямецкім гаспадарам. Обер-бандыт рэйхс-міністр Розенберг распарадзіўся «ператварыць памяшканне тэатра оперы і балета ў месца мітынгаў і дэманстрацый». Навошта разбойнічай душы немца мастацтва? Ім патрэбны салдафонскія парады, гэта іх мастацтва, і толькі адно яно можа крануць іх паганую скуру-душу.

Немцы нарыхтавалі беларускім дзецям страшэнны лёс невуцтва і дзікунства. Усім памятна, наколькі шырока і ўсебакова была пастаўлена ў Беларусі народная асвета.

Беларускім дзецям былі адкрыты шырокія дарогі да ведаў — яны маглі навучацца ў пачатковых і сярэдніх школах, у тэхнікумах, рабфаках, у інстытутах і універсітэтах. Усё гэта адабралі немцы ў беларускіх дзяцей і юнакоў. Сотні школ фашысты спалілі і зруйнавалі, у астатняй частцы яны пасялілі сваю брудную салдатню. Гэта вымушаны прызнаць сам гер Кубэ, які, як вядома, надзвычай скупы на праўдзівыя прызнанні, і якія час ад часу прарываюцца міма ўсякай яго волі. Так і на гэты раз. У сваёй праславутай гутарцы з прадстаўнікамі фашысцкай прэсы Кубэ заявіў, што «справа з асветай на Беларусі абстаіць надзвычай дрэнна», што «школьныя памяшканні скарыстоўваюцца не па прызначэнню».

Фашысты, аднак, робяць выгляд, што яны прымаюць захады для арганізацыі асветы. Што ж гэта за захады, у чым яны выражаюцца?

Фашысты наладжваюць на Беларусі нямецкія школы. На гэтыя школы немцы ўскладваюць вялікія надзеі, яны хочуць ператварыць іх у асноўныя ачагі анямечання беларускага народа. Але гэтая фашысцкая надзея ганебна правальваецца: дзеці не ідуць у нямецка-фашысцкія школы, бацькі не пускаюць сваіх дзяцей на калецтва, усе чэсныя настаўнікі адмаўляюцца працаваць у нямецкіх школах.

У народзе ўжо ёсць такая пагаворка: «Там, дзе немец ступіў, там трава не расце». Мярцвячая рука фашысцкіх дзікуноў дакранулася і беларускай навукі. Гэтае «дакрананне» пачалося з разграблення багацейшых архіваў Беларускай Акадэміі навук, са знішчэння тых работ, над якімі натхнёна працавалі беларускія вучоныя. Але і на гэты раз фашысты, не здраджваючы сваёй подлай натуры, робяць выгляд, што яны прыхільнікі беларускай навукі. І вось крывавы гер Кубэ арганізоўвае «акадэмію» навук, «акадэмікамі» ў якую прызначае самых спрактыкаваных катаў беларускага народа, подлых здраднікаў і рэнегатаў. Так і атрымалася: не беларуская акадэмія навук, а разбойніцкая акадэмія па далейшаму ўдасканальванню метадаў і прыёмаў заняволення, абрабавання і знішчэння беларускага народа.

Усім беларусам памятны дні нашага красавання і росту беларускага мастацтва, Дэкада беларускага мастацтва ў Маскве. Беларускае мастацтва літаральна было падобна маладому расцвіўшаму дрэву, поўнаму жыццятворных со-

каў, прыгажосці і захаплення, чаго не засталося ў Беларусі зараз...

Тое ж самае і адносна літаратуры. Уся літаратура, калі яе можна так называць і прыхільнікамі якой стараюцца паказаць сябе немцы, прадстаўляецца бруднымі, нікчэмнымі пісаннямі папоўскага стаўленіка Віцьбіча, акадэмічнага стаўленіка Аляхновіча і нейкага наваяўленага «піíта» турэмных засценкаў Тодара Лебяды. Вось яны — фашысцкія літаратары.

Фашысты прымаюць усе меры, каб апагапіць душу беларускага народа, закаваць яго талент, яго цудоўныя здольнасці на ўсё прыгожае, светлае. Але не ўдалося і не ўдасца гітлераўскім душагубам умярцвіць творчую і мастацкую душу беларускага народа, не ўдалося і не ўдасца пагасіць творчае полымя нашых беларускіх людзей.

Беларускае мастацтва жыве і квітнее. Яно дужэе ў смяротнай бойцы з ненавіснымі нямецкімі акупантамі, яно загартоўваецца і набывае сапраўдную сталасць на франтах Айчыннай вайны, яно жыве і квітнее на вольнай савецкай зямлі. Вялікі рускі народ і іншыя народы Савецкага Саюза па-брацку прытулілі майстроў беларускага мастацтва, літаратуры і навукі, далі ім магчымасць творча працаваць на карысць беларускага народа.

...Кожны дзень набліжае час вызвалення Савецкай Беларусі ад нямецкіх акупантаў. Будзе на нашай вуліцы свята. Зноў зажывем мы свабодна, радасна і шчасліва. І зноў пышна зацвіце і закрасуе савецкае беларускае мастацтва, узмужалае, як і ўвесь наш народ, за час Айчыннай вайны.

Дык давайце ж набліжаць гэты радасны дзень бязлітаснай барацьбой супраць нямецкіх акупантаў!

Усе, каму дарагі інтарэсы беларускага мастацтва, хто па-сапраўднаму любіць народ і яго прыгожую душу, хто цэніць талент нашага народа і жадае яму творчага шчасця і росквіту,— няхай кожны паднімаецца на барацьбу, на барацьбу супраць нямецкіх дзікуноў — гэтых лютых ворагаў і знішчальнікаў беларускай культуры.

ПРАКЛЯЦЦЕ КАТУ ГІТЛЕРУ

Калісьці добрыя душы любілі карціну мастака-ідэаліста, які марыў аб спыненні на зямлі крывавых пакут. Ён намаляваў: стаіць дзіцё ў белай кашульцы і да яго з аднаго боку ласкава прытуліўся страшэнны драпежнік-леў, а з другога боку лашчацца воўк з тыграм. Гэта мастак назваў «Карцінай будучыні».

Хто цяпер баіцца льва або ваўка?

Каб той мастак цяпер жыў і каб прайшоў ён па зямлі — для свае карціны ён мог бы ўбачыць штосьці іншае. Ён уздрыгнуў бы і сказаў: дзе ж той благаславенны воўк з тыграм? Усё ж такі ў іхні час жылося спакайней! Мастак хапіўся б за галаву ад таго, што ён убачыў бы ў нашы дні.

Ён убачыў бы мільёны дзіцячых магіл і трупаў і над імі вышчараную ляпу германскага фюрэра Гітлера. Глянуўшы на Гітлера, што б ён мог падумаць пра звера? Якое мілае стварэнне — звер! Калі ён не галодны, ён цябе не зачэпіць.

Марачы аб лепшым часе, які павінен прыйсці пасля сканання Гітлера, мастак ніколі не адважыўся б намаляваць крывавага фюрэра побач дзіцяці, як калісьці ён гэта зрабіў з ваўком і тыграм. На гэта мастак не знойдзецца.

Гітлер са свінячай бесцырымоннасцю пайшоў напралом, на ашуканства, фальсіфікацыю. Ён абыходзіцца фотаапаратам: у сваім маёнтку каля свайго палаца ён здымаецца з дзецьмі. Гэтыя здымкі ён друкуе ў берлінскіх часопісах, якія потым рассылаюцца на фронт нямецкім салдатам і ў акупіраваныя краіны: глядзіце, які добры Гітлер, як ён любіць дзяцей! Але хто гэтаму паверыць? Няма дурняў!

Вось у вёсцы Катлубаеўшчына Любанскага раёна сядзелі на прызбе дзеці і прыдумлялі кару Гітлеру. Дзяўчынка раіла яго проста «застрэліць, як падлу». Другая, большая, раіла ўтапіць. Хлапчук гадоў дзесяці сказаў:

— А па-мойму, дык яго трэба павесіць, а перад гэтым пабіць добра, каб ён ведаў, як лёгка было майму тату, калі яго немцы забівалі.

Нарэшце адзін хлапчук так сказаў:

— Трэба яго вадзіць напаказ па ўсім свеце і каб усюды плявалі на яго.

Адкуль жа ў дзяцей такая нянавісць да таго, каго яны ніколі не бачылі?

У Катлубаеўшчыне немцы расстралялі вельмі многа людзей, і дзеці іх сталі сіратамі. Мільёны замучаных гітлераўцамі дзяцей клічуць да помсты. Мільёны жывых ва ўсім свеце дзяцей з гневам і агідай гавораць пра крывавага ката Гітлера.

Пра ваўка гавораць: каб ён здох. Пра Гітлера кажуць: яго трэба павесіць, утапіць, вадзіць напаказ, каб усе на яго плявалі.

Немцы доўга шукалі на Катлубаеўшчыне таго, хто навучыў гэтаму дзяцей. Яны не здагадаліся зірнуць у бок свайго фюрэра, які асіраціў дзесяткі тысяч дзяцей. Дзеці праклінаюць гэтага ката. Калі ён апруцянее, кожны скажа: калом яму зямля!

ЗАБІЯЦКІ ПЫК

Прызнацца вам, дык я хаваў у сваім хляве ад немцаў калгаснага быка. А жыву я ў лесе. А ў Мінску адзін гаўляйтарскі рэферэнт, нейкі «беларускі» дзеяч Сымон Пхайчык, заныў душой: а ці возьмуць яго немцы з сабою, калі будуць уцякаць з Беларусі. Дык ён пачаў так падлабуньвацца пад гаўляйтара:

— Чаму б вашай гаўляйтарскай ласцы не паехаць на паляванне?

— А партызаны?! — аж затросся гаўляйтар.

— Я вам пакажу такое месца, дзе няма партызан. Вы там убачыце не кранутыя бальшавіцкім уплывам народныя беларускія тыпы.

Вось яны і прыкацілі ў мой бок. Цягаліся цэлы дзень і, апроч схуднелай вароны, нічога не ўпалявалі. Тут раптам яны пачулі, што зароў бык. А вядома, што немец,— які б ён ні быў: ці просты фрыц, ці сам гаўляйтар,— найлепшы паляўнічы ў чужым хляве альбо пры курыным седале.

— Што гэта? — натапырыў вушы гаўляйтар.

— Бык,— адказаў дзеяч.

— Пык! А дзе ён?

Пхайчык з паўдня разнюхваў, пакуль знайшоў у маім хляве на прывязі быка.

І вось з'яўляюцца — наперадзе фрыцы з аўтаматамі, далей гаўляйтар, а морда ў яго — як млынавы камень! От, думаю, раз'еўся, каб цябе чэрві раз'елі! А за гаўляйтарам — Пхайчык. «Прападзе бык»,— падумаў я, а яны проста ў хлеў чэшуць. Адчынілі хлеў і глядзяць на быка.

— Адвязвай быка,— сказаў мне «беларускі» дзеяч пры гаўляйтары Сымон Пхайчык, а сам баязліва схаваўся за бычыны зад.

— Лепш вы станьце перад быком, бо ён мае кепскую натуру: брыкаецца, ліха яму.

Бачу — стаў Пхайчык перад быком, і сам гаўляйтар падышоў бліжэй, каб бачыць лепш.

«Ратуйся, бычок»,— падумаў я і так хапіў ззаду за казытнае месца, што той, не вытрымаўшы козыту, чмых-

нуў і рынуўся з хлява. Ён, напэўна, падумаў, што гэта яго хочуць павесці ў Берлін, каб ён падзякаваў Гітлеру за зямельную рэформу ў Беларусі, і так напёр, што збіў з ног Пхайчыка, а гаўляйтара рагамі падхапіў пад зад, і той імчаўся так ад хлява і аж да варыўні. Там гаўляйтар грымнуўся вобземлю і ледзьве выскрабся пасля. Сымон Пхайчык падпаў ад гэтага пад нямецкую няласку і баіцца паказвацца гаўляйтару на вочы. А гаўляйтар як пачуе, што салдаты забралі дзе-небудзь у вёсцы быка і прывялі на гаўляйтарскі двор, зачыняе на замок дзверы і тлумачыць сваім падначаленым:

— Пык — гэта такая забіяцкая штука, ад якой доўга баляць рэбры.

ЗА БЛІЗКІХ І РОДНЫХ

Быў ён бацька чацвярых дзяцей. Зосьцы пачаўся пятнаццаты год, Лідзе адзінаццаты, а Толік і Стась былі яшчэ зусім малыя. Ён ужо некалькі месяцаў ляжаў хворы на раматус ног. Ён ледзьве мог паварушыцца, і Зоська не адыходзіла ад яго, памагала яму і глядзела яго.

Лета жыло быццам без людзей. Людзі жалі жыта ўкрадкам, сярпамі, каб ніхто не бачыў, бо калі дойдзе да нямецкіх вушэй, тады трэба будзе аддаваць немцам у паўсотню разоў больш, чым ты нажаў. Праўда, немцаў тут блізка не было, але ўстаноўленая імі ўлада пільна сачыла за кожным чалавекам. Зоська заўважала, што занадта нешта ўжо часта адзін з тутэйшых, праз увесь ранейшы час шукальнікаў «лёгкай службы», Фамкоў, дапытваецца ў яе:

— А ці праўда, твой бацька хворы, а можа ён так ляжыць?

Так зразумела Зося фамкоўскія допыты. На гэта бацька сказаў ёй:

— Прыйдзецца, дачушка, дзе-небудзь у лесе ляжаць, бо гэты чорт з'есць мяне. Успомніш, Зоська, маё слова: ён калі не служыць яшчэ ў немцаў, то пойдзе да іх на службу.

Зоська ціхом ад бацькі пачала раіцца з маткаю, што рабіць. Няшчасная жанчына, на галаву якое ўпала няшчасце карміць сям'ю і лячыць мужа ў такі цяжкі час, адразу ж дайшла да думкі, што мужу не трэба ляжаць у сваім доме. Было ясна: Фамкоў да нечага рыхтаваўся.

Усё адбылося, аднак жа, куды хутчэй, чым спадзявалася жанчына са сваёю белагаловай Зоськай.

У познюю раніцу ў хату ўвайшоў Фамкоў і з ім паліцэйскія. Нават і дзень добры не сказаў, а адразу ў бакоўку да хворага:

— Ну, чаго глядзіш так, я стараста! Нямецкая ўлада мяне паставіла на гэта. Прыйдзецца цябе патрывожыць.— Тут ён павярнуўся тварам да паліцаяў: — Гэта ляжыць той самы Іван Іванавіч Пракопенка, пільна абсачыць якога вам загадана. Пачынайце.

Потым ён звярнуўся да Пракопенкі:

— Табе прыйшоў канец. А ці памятаеш ты, як стараўся аб калгасе, і ў сельсавеце, і ў райкоме ты быў сваім чалавекам? Кайся! Прасіся!

Пракопенка маўчаў. Дзеці плакалі.

Ледзьве прычакалі ўсе яны вечара. Як толькі стала цёмна, Зоська пабегла да людзей і выпрасіла на паўгадзіну каня з возам.

У цемені ночы і ў вялікай цішыні маці і Зося паклалі хворага на воз і павезлі ў лес.

Іван Іванавіч ляжаў у лесе пад кустом.

— Накажы нашым людзям, Зоська,— сказаў Пракопенка.— А ты,— ён глянуў на жонку,— ідзі дадому ды прыходзь сюды з малымі.

На захадзе сонца Зоська была ўжо зноў пры бацьку і гаварыла яму:

— Уночы прыйдуць да цябе партызаны.

— Як жа ты знайшла іх?

— А я пайшла пад Доўгі лес і заспявала песню. Нейкі чалавек выйшаў да мяне з лесу, пачаў распытваць мяне. Мы адразу згаварыліся. Але таксама я дазналася, што Фамкоў шукае цябе. Я пры табе пабуду, пакуль маці з малымі прыйдзе. Яна зараз будзе тут. А тады я пайду ў разведку, дзе што робіцца.

Змеркла, і вечар скончыўся, і ноч настала глыбокая, а жанчыны з дзецьмі не было. Зоська пабегла ўстрывожаная і не вярнулася. Ужо зоры пайшлі на раніцу, як пачала ў лесе абзывацца птушка, якая ў гэты час звычайна спіць. Пракопенка здагадаўся і перагукнуўся з птушкаю. Неўзабаве над ім схіліўся чалавек:

— Па цябе едзе фурманка. А тут у вёску немчуры панаехала, як плоймы. Фамкоў водзіць іх і паказвае, дзе ў каго жывёла ці хлеб. Забіраюць усё пад мятлу.

— Нешта з маёю сям'ёй сталася, ніхто не прыходзіць,— сказаў Пракопенка.

Неўзабаве яго павезлі ў другі лес, а партызан пайшоў шукаць яго сям'ю. Гэта быў малады хлопец, Пракопенкаў аднавясковец. Чатыры дні ён не меў спакою, пакуль не ўзбіўся на след. Пракопенкава сям'я ўся была арыштавана немцамі. Фамкоў напісаў данос, што Пракопенка савецкі актывіст.

Праз дзень той жа малады партызан ішоў праз суседні пасёлак. Немцы з гэтых мясцін выехалі далей, забраўшы ўсю жывёлу і хлеб. Пасёлак быў пусты. Нідзе ні ду-

шы. Раптам хлопец убачыў страшны малюнак. Пракопенкава жонка і ўсе яго дзеці ляжалі мёртвымі. Засохлая кроў была на іх тварах і адзежы. Мёртвая маці трымала ў абнімках малога Стася. Толік і Ліда ляжалі цесна адзін пры адным. Асобна ад усіх ляжала Зоська, густавалосая, белатварая. Вецер ускінуў на яе мілы тварык высахлую травіну...

Пачалося ўпартае змаганне з хваробаю. Хутчэй устаць на ногі! Хутчэй адпомсціць! Пракопенка яшчэ звыш двух месяцаў ляжаў у лесе і перамог хваробу.

Увесь верасень месяц ён правёў у пошуках Фамкова. Знайсці гадзіну стала яго мэтай.

І аднойчы партызаны ўбачылі, як Пракопенка вёў злоўленага нягодніка. Фамкоў не хацеў ісці, але яго падганяў задумёны і суровы позірк Пракопенкі.

Усе, хто быў тут, сышліся выказаць свой прысуд паганцу-здрадніку. Фамкоў не глядзеў у твар людзям: ён раптам упаў на калені перад Пракопенкам. Пракопенка сціснуў зубы і адвярнуўся.

Партызанскі суд прыгаварыў Фамкова да смерці.

Праз некалькі дзён разведка высачыла, што па шашы будзе ехаць нямецкі генерал. У забалочанай дарожнай абочыне ляжалі ў засадзе два партызаны. Бадай-што двое сутак яны праляжалі тут. Сонца рушыла ўжо к захаду, як на шашы відны сталі тры нямецкія машыны. Першая прайшла без злой прыгоды паўз засаду: яе прапусцілі, здагадаўшыся, што гэта генеральская ахова. Калі падышла другая машына, з густой і высокай травы мільгануў на момант Пракопенкаў твар і махнулася яго рука. Граната рванулася пад самай машынай. Задняя машына шпарка пайшла назад.

— Самае важнае тут засталося,— сказаў Пракопенка, падыходзячы блізка і гледзячы на кавалкі нямецкага генерала і яго машыны.

Іван Іванавіч Пракопенка помстай душыць свой смутак па сям'і.

Помста чужынцу за блізкіх і родных гоіць раны чалавечай душы.

СМЕРЦЬ ГАЎЛЯЙТАРА Ў МІНСКУ

Нямецкае радыё паведаміла, што ў Мінску партызаны забілі гітлераўскага «генеральнага камісара» Беларусі Вільгельма фон Кубэ.

Даскакаўся-такі гаўляйтар да свайго канца. Гэты тоўсты гер з'явіўся ў Беларусь неўзабаве пасля таго, як нямецкія ваенныя зграі прайшлі праз разбураны імі Мінск і ўжо на ўсход ад яго палілі, расстрэльвалі, грабілі і забівалі. Кубэ прыехаў з Берліна ўстанаўляць на Беларусі «цывільную нямецкую ўладу».

Ён адразу абсталяваўся ў Мінску і пачаў наводзіць «новы парадак». Каб пакора і паслушэнства навакол яго давалі яму ўпэўненасць, што ён на ўсё жыццё знайшоў сабе важнецкі кавалак хлеба, ён упрыгожыў Мінск у трох месцах шыбеніцамі.

На Тэатральным скверы стаялі дзве шыбеніцы, на бульвары пры Заходнім мосце таксама дзве, а за Брэсцкім мостам — адна, але вельмі трывалая: не было такога дня, каб яна не трымала на сабе павешанага чалавека. Але мілыя нямецкаму воку гарадскія пейзажыкі з шыбеніцамі і павешанымі на іх людзьмі пачалі дапаўняцца трупамі нямецкіх салдат.

Мінскія партызаны іх забівалі штоночы. Гер Кубэ задумаўся. Ён пачаў закідваць у народнае мора свае вуды. Вясною 1942 года ён ездзіў у Койданава і выступіў там з прамоваю перад людзьмі, якіх паліцаі сілком пазганялі на плошчу. Там стаялі асірочаныя гітлераўцамі беларускія дзеці. Кубэ закаціў вочы і назваў іх «вясною беларускага краю».

Ён сабраў каля сябе кучку прахвостаў і шарлатанаў і заявіў, што гэта ёсць «Беларуская Акадэмія навук», а ён яе прэзідэнт. Адначасна ён і вешаў людзей і падлізваўся да іх. Ён калаціўся ад страху. Ён называў сябе «прыхільнікам беларускага народа», пісаў артыкульчыкі ў фашысцкую «Беларускую газету», у якой пісаў, што «немцы апякуюцца над беларускай мовай». І нават пускаўся ў лірыку: «Пад нямецкай апекай беларускае жыццё асвеціцца залацістым сонцам». Дзіва што!

Вешаць людзей — гэта аднак жа было для гітлераўскага гера Кубэ толькі дробнай забаўкай. Ён любіў дзейнасць у вялікіх маштабах. Так на Камароўскай ускраіне Мінска пад яго наглядалнем і з яго распараджэння было расстраляна адразу каля сотні тысяч людзей. Іх звалілі ў канаву і засыпалі. Вялікая частка іх была яшчэ жывая. На некалькі кіламетраў зямля гэтай жудаснай, небывалай у свеце магілы варушылася больш як паўсуткі. Нямецкія аўтаматчыкі па загаду Кубэ расстрэльвалі натоўпы асірацелых дзяцей, бацькі якіх былі раней расстраляны. Па загаду Кубэ салдатня ўпрагала беларускіх вучоных у бочкі і вазіла на іх у свае казармы ваду.

Адным словам, берлінскі дзяржыморда пускаўся на ўсе хітрыкі, абы-толькі ўціхамірыць «перадкрай Нямеччыны», як называў ён Беларусь. Уціхамірваў ён Беларусь, уціхамірваў — і шыбеніцамі, і расстрэламі, і артыкульчыкамі, і дзяржымордаўскай «лірыкай», а на Беларусі кіпеў народны гнеў, і партызаны штодзень пускалі з рэек нямецкія паязды і адпраўлялі на той свет усё больш і больш акупантаў.

Па ўсёй Беларусі штодзень каціліся пад адкос нямецкія паязды, на дарогах узрываліся грузавікі з салдатамі, абозы з прадуктамі і танкавыя калоны. У раёне Мінска партызаны разграмілі і адправілі ў магілу нямецкае абласное кіраўніцтва, у Віцебску адправілі на той свет рэдактара фашысцкай газеты Брандта. Дзесяткі тысяч гітлераўскіх бандытаў знайшлі сабе магілу ад караючай рукі народных мсціўцаў.

Вялікі беларускі народ ніколі не цярпеў і цярпець не будзе на сваёй шыі крывавых катаў, няпрошаных апекуноў, усялякую чужаземную навалач, ахвотнікаў на чужы хлеб, якія да таго ж называюць сябе прыхільнікамі народа і прыхіляюцца да народа, як соль да раны.

Партызаны гэтымі днямі адправілі да магільных чарвей гітлераўскага гера фон Кубэ. Народная справа зроблена. Сабаку сабачая смерць. І калом яму зямля.

НАСТАЎ ВЯЛІКІ ДЗЕНЬ

Чырвоная Армія ўзышла на беларускую зямлю. Дарагая і любая Беларусь, бацькаўшчына наша, дачакалася вялікага дня. Канчаецца нямецкае панаванне! Ужо рынулася перапалоханае нямецкае варанне на захад адусюль, дзе яно думала абжывацца і пажывацца на беларускіх землях, дзе яно думала ўладаць маёнткамі, дзе думала пладзіцца і множыцца, і каб беларускі чалавек служыў яму, і каб беларуская прырода рыхтавала дары свае сквапнаму нямецкаму горлу. Пабегла гэтая навалач з Беларусі. Пакацілася пад грознымі ўдарамі Чырвонай Арміі.

Беларускія дарогі бачылі калісьці на сабе дзікі рух на захад растрыбушанай напалеонаўскай зграі. І сам Напалеон каля нашага Барысава ў Студзянцы ўздрыгнуўся і перасеў з імперскага каня ў сані і памчаўся на захад. На нашай зямлі, пад Баранавічамі, ляснула марна заваёўчая прага кайзера Вільгельма.

Гітлераўскае шарлатанства, якое каштавала і нашаму народу і ўсяму свету гэтулькі крыві, у гэтыя дні кладзе на беларускай зямлі сляды сваёй немінучай гібелі. На полі гарачых баёў падаюць і падыхаюць гітлераўскія заваёўнікі. Абапал дарог тлеюць нямецкія косці заваёўнікаў, знішчаных партызанамі — лепшымі сынамі вялікага беларускага народа.

Нямецкі салдат з выпусташанай Гітлерам душою страціў самога сябе.

Бранiраваная нямецкая саранча патаптала нашу мілую, родную зямлю, ліла кроў нашых дзяцей і жанчын, палівала нашы дарогі слёзамі нашых сёстраў, здзірала з плеч чалавека кашулю і грабіла да апошняга наш набытак, а гітлераўская прапаганда крычала наўздагон сваёй салдатні, што гэта адбываецца вялікі акт узняцця Германіі да славы і дзейнасці і што ўсё гэта робіцца дзеля таго, што нямецкі салдат вельмі шчыра любіць сваю айчыну. А гэты ваяка пёр на злом шыі ў глыб нашай радзімы, значачы свой след шыбеніцамі і катаваннямі нявінных людзей. Захалоджаным у нязвыклым яму клімаце голасам ён хрыпеў аб славе фюрэра і дабрабыце Германіі, а сам сабе думаў

у той жа час аб тым, каб як найбольш награбіць панчох, чаравік і кашуль. Гэта нічога, што здзёртая з цела замучанага чалавека рубашка будзе ў крыві. Дома Эльза ці Марта вымые і выпрасуе яе, і ўкрадзеная ва славу фюрэра рубашка будзе добрая як мае быць.

Гэта заваёўнік паклаў у руіны нашы гарады, стаптаў наша поле, пастраляў і павесіў нашых блізкіх і родных. І ўсё пхаў у сваё ненаеднае горла. Ён выславіўся на ўвесь свет як крывавы кат і бессаромны злодзей і зганьбіў на стагоддзі самое імя Германіі і германца. Па-гітлераўску гэта называлася замілаванасцю да Германіі, нямецкім патрыятызмам.

І вось нямецкія мазгі ставяцца на месца. Біты нашай зброяй і адбіты ад сваёй разгромленай часці, нямецкі заваёўнік валочыцца па нашых лясах або ранены ці кантужаны валяецца дзе-небудзь пры дарозе і душой прагне, каб хоць убачыць яшчэ сваю Германію, каб хоць дацягнуцца да яе.

Мы любім сваю родную зямлю чыстай душой і вялікім сэрцам. Не прагнасць на чужое, а творчасць і праца дзеля бацькаўшчыны — гэтым жыве наш чалавек.

Нашай роднай беларускай зямлі давялося перанесці першы ўдар ад нямецкай зграі. Прыйшоў дзень расплаты і вызвалення. Блізка той дзень, калі ўстане з руін і Гомель, і Мінск, Віцебск і Магілёў... Блізка дзень мірнай працы на вольнай беларускай зямлі.

Слава Чырвонай Арміі!

Беларуская жанчына ўжо ўзняла насустрач слаўнаму воіну сваіх дзяцей.

АВТОБИОГРАФИЯ

Я родился в 1900 году, 24 июня в имении Борки Чапличской волости Слуцкого уезда Минской губернии (в настоящее время Краснослободского р-на Минской области, БССР). В имении Борки мой отец служил батраком у помещика Войниловича. Родина моего отца — местечко Тимковичи, на Слутчине, в БССР (Копыльского р-на). Когда мне исполнилось 9 лет, отец переехал в Тимковичи, т. к. хотел определить меня в начальную школу, а школы в имении и поблизости не было. С тех пор отец начал работать по найму плотником. Так наша семья и жила до революции. Земли у нас была только одна десятина. После революции мы получили землю по числу душ семьи, и отец начал заводить хозяйство. В 1931 году отец вступил в Тимковичский, только что организовавшийся, колхоз. Отец умер в 1938 году. Мать умерла в 192 ⟨ 1 ⟩ году. Два мои брата с первого дня войны на фронте. Уже два года я не имею о них никаких вестей. Одна моя сестра — колхозница, а другая — фельдшерица. Что с ними и где они сейчас, когда Белоруссия оккупирована немцами, я не знаю.

Я окончил в 1913 году Тимковичское народное училище (сейчас Копыльского р-на Минской обл.). В 1915 году я поступил в Несвижскую учительскую семинарию (г. Несвиж Барановичской обл.). Окончил учительскую семинарию в 1920 году. (В 1919 году у меня был годовой перерыв в учебе, т. к. семинария была закрыта польскими оккупантами). С 1921 года я начал работать в Тимковичском (Копыльского р-на Минской обл.) волостном ревкоме секретарем. Весной 1921 года я был откомандирован в Слуцкий уездный военкомат, где в мобилизационном отделе работал делопроизводителем до осени 1921 г. С осени 1921 года работал секретарем отдела народного образования при Тимковичском волостном ревкоме. На этой работе был до осени 1922 г. А с осени 1922 г. начал работать учителем в Тимковичской семилетней школе. Осенью в 1923 году я поступил в Минский Белорусский государственный университет, на литературное отделение педагогического факультета. Я прошел два курса университета.

В 1925 году у меня начал развиваться туберкулез легких, и я вынужден был оставить учебу для лечения.

С 1923 года я писал и печатался в белорусских газетах и журналах. С 1925 года я начал работать секретарем редакции газеты «Беларуская вёска», в Минске. На этой работе я был до зимы 1928 г. А с этого времени и до самой Отечественной войны занимался исключительно литературным трудом.

В 1938 году, в октябре, я был оклеветан и по ложному доносу арестован. Через 8 месяцев, в июне 1939 г. я был освобожден из-под следствия, с восстановлением во всех правах как невиновный и оклеветанный врагами народа.

Пишу я на белорусском языке под псевдонимом Кузьма Чорный. Жил в Минске. Член Союза Советских писателей СССР и член правления Белорусского Союза писателей. За 20 лет моей литературной деятельности в области белорусской литературы мной написано и напечатано 24 книги романов, повестей, рассказов, пьес. Напечатано в журналах и сборниках много статей по белорусской литературе и языку. В последние перед войной годы я работал над серией романов, в которых хотел отобразить жизнь белорусского народа со времени империалистической войны и до построения социализма. Главные мои романы: «Земля», «Отечество», «Тридцать лет», «Третье поколение», «Поиски будущего», «Люба Лукьянская».

Во время войны я все время работал в группе печати ЦК КП(б)Б и написал много листовок, брошюр, очерков, обзоров, статей, фельетонов на военные темы. В сентябре 1943 г. указом правительства СССР награжден орденом Красной Звезды.

ВАЎКІ РАТУЮЦЬ СКУРУ

Драпежнае звяр'ё так ідзе на здабычу: спачатку бягуць львы і тыгры. Гэтыя смокчуць свежую, яшчэ гарачую, кроў. За імі цягнецца ўжо драбяза. Бягуць шакалы, валачэцца крывазадая гіена. Дзікае сабач'ё бродзіць у пошуках аб'едкаў. Ваўкі шныраць пратаптанымі сцежкамі. А пасля ўжо драпежная птушка кружыцца чародамі над акрываўленым месцам. Сцярвятнікі. Груганнё. Гэтыя аб'ядаюцца без доўгіх пошукаў і клопату на месцы крывавага піру сваіх папярэднікаў.

Спачатку праз Беларусь на ўсход пёрлі нямецкія генералы. Ганарыстыя, атупелыя. Гэтыя ўладалі агнём і жалезам. Яны гналі перад сабою зграі салдатні і афіцар'я. Гэта быў першы крывавы пір нямецкай навалачы на беларускай зямлі. Расправа з людзьмі была куляй, на месцы. Гэта быў час, калі, ачмурэлая ад гітлераўскай прапаганды і шалёнага руху наперад, немчура напіхала танкі жаночым абуткам і адзеннем, садраным з ног і плеч нашых жанчын і дзяўчат.

Яшчэ не астылі трупы і не высахлі слёзы і кроў «заваяваных людзей», як на Беларусь пацяглася навалач другога гатунку. Гэта былі зямельныя арандатары з-пад Брэслаўля і Мюнхена, дробныя чыноўнікі, якім не ўдалася кар'ера па службе і якія з скуры вылазілі, каб пагрэцца каля фюрэра. Тут быў і шпіён, які цэлыя годы збіраў па Еўропе патаемныя весткі фюрэру. Дыверсант жа пасля першых тыдняў вайны тут і застаўся чакаць даклараванай фюрэрам здабычы. На Беларусь пацягліся з-пад Берліна і Лейпцыга дробныя землеўласнікі, пяўдалыя камерсанты, гандлёвыя жулікі і махляры ўсіх гатункаў, банкруты ад сваіх нячыстых спраў і ўвішныя прайдзісветы з падазроных цёмных хаўрусаў, дазволеных Гітлерам.

Усё гэтае груганнё верна выслужвалася перад сваім фюрэрам і меркавала за свае шпіёнскія і махлярскія заслугі перад Гітлерам пажывіцца на беларускай зямлі.

«Генеральны» гер Кубэ, які нядаўна здох у Мінску ад партызанскай кулі, выдумаў нават «зямельную рэформу», каб прыгрэць гэты зброд. Сутнасць гэтай «рэформы»

была ў тым, што лепшыя землі на Беларусі аддаваліся гэтым прышэльцам. Беларусы зганяліся з зямлі, каб даць месца немцу з тоўстым задам і лупатай жонкай, якая ахвотна з'явілася сюды «ўладаць» і таўсцець.

На адной толькі Случчыне немцы стварылі больш за сотню такіх маёнткаў. Яны папрывозілі з сабой з Германіі жонак, дачок і цяжарных сук, каб нават і сабачую пароду на Беларусі анямечыць. Яны тут думалі пладзіцца і размножвацца і мець беларусаў за сваіх бяспраўных парабкаў.

Што з гэтага выйшла, вельмі ясна відно ў гэтыя дні, калі Чырвоная Армія ідзе па беларускай зямлі.

Але яшчэ і раней лёс гэтай навалачы вызначыўся як мае быць. У Заляддзе, саўгас на мяжы Чырвонаслабодскага і Слуцкага раёнаў, прыехаў нейкі Тоўхарт з жонкай. Тутэйшыя людзі адразу пазналі яго: гэта быў сын таго самага Тоўхарта, які да той першай вайны быў упраўляючым радзівілаўскім маёнткам «Клярымонты», што ў Капыльскім раёне. Усе гэтыя «ўпраўляючыя», што прыязджалі з Германіі, былі шпіёнамі. Тоўхартаў сынок з'явіўся цяпер сюды як уладар залядскага маёнтка. Не пражыў ён тут і чатырох месяцаў, як уночы залядскія мужчыны ўвайшлі ў дом і звалаклі «ўладара» з пасцелі так, што ён ужо больш не ўстаў з падлогі. Тоўхарціха вылезла з цёплай пасцелі, і яе павялі ў партызанскі атрад. Так яна і не паспела нарадзіць тут малога тоўхарціка на далейшае ўладанне залядскім маёнткам.

Закалаціўшыся ад страху, калі наша Чырвоная Армія ўвайшла ў Беларусь, не трапляючы зубам на зуб, прэ з беларускай зямлі ў сваё нямецкае логава нямецкае ваўкаўё. Як сабакі з падтуленымі хвастамі, пруць са сваіх наваспечаных маёнткаў заграбастыя нямецкія ахвотнікі да чужой зямлі і да чужой працы. Даюць яны драла з-пад Гомеля і Віцебска, з-пад Магілёва, Оршы і Барысава, заварушыліся пад Мінскам і Слуцкам, пад Бабруйскам, Баранавічамі, пад Лепелем і Навагрудкам... Ныюць і пруць, пускаюцца ў дарогу і думаюць аб нядаўнім канцы свайго гаўляйтара ў Мінску і грозным наступе Чырвонай Арміі. Ірвуцца на захад, ратуючы скуру.

Вось і прыходзіць канец нямецкай брыдзе на Беларусі.

ВОЛЯ РВЕ ЛАНЦУГІ

Дваццаць шэсць год Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі! Ідзе другая чвэрць стагоддзя з часу ўстанаўлення на прасторах былой царскай імперыі свабоднай дзяржавы вызваленых народаў, вялікага саюза нацыянальных рэспублік.

Мінулая чвэрць стагоддзя была для Беларусі залатым часам яе гісторыі. Гэта быў час вялікага росту нацыянальнага ўсведамлення беларускіх народных мас, росту беларускіх гарадоў, развіцця прамысловасці і сельскай гаспадаркі, з'яўлення новых пластоў беларускай інтэлігенцыі, развіцця навукі, літаратуры і мастацтва. На арэне еўрапейскай і ўсясветнай гісторыі Беларусь заняла сярод усіх народаў пачэснае месца. Беларускі чалавек пакінуў быць «простым тутэйшым чалавекам» і стаў героем-барацьбітом за сваё нацыянальнае жыццё і сваю родную зямлю, радзіму, тэрыторыю.

І гэта асабліва выразна паказала Вялікая Айчынная вайна з нямецкімі захопнікамі.

Новыя асновы жыцця, устаноўленыя Кастрычніцкай рэвалюцыяй, грунтуюцца на павазе да кожнага народа, да кожнай нацыі, і гэта прывяло да ўзняцця вялікага патрыятызму ўсіх савецкіх народаў. Нацыя, якая прыгнечвае іншую нацыю, сама не можа быць свабодная. Гэты ленінскі прынцып ляжыць у аснове нашай дзяржаўнасці.

Сілы, варожыя прынцыпам Кастрычніцкай рэвалюцыі, у той час, калі будавалася вялікая Савецкая дзяржава, зрабілі марную спробу ўстанавіць сваю дзяржаву, аснаваную на заняволенні народаў і крывавай акупацыі чужых тэрыторый. На чале гэтых цёмных сіл стала фашысцкая Германія з самай змрочнай асобай у гісторыі — крывавым Гітлерам.

Нага нямецкіх фашыстаў ступіла і на беларускую зямлю. Немцы стараліся заняволіць беларускі народ і гарматамі, і самалётамі, і бомбамі, і пажарамі, і расстрэламі, і шыбеніцамі, і, нарэшце, падсалоджаным словам. Нічога з гэтага не выйшла. Беларускі народ, як шчыльная сцяна, стаў навокал вялікага правадыра Сталіна.

Пакуль Чырвоная Армія гартавала сілы да наступу і пачала наступаць, беларускія партызаны бязлітасна знішчалі нямецкую навалач у яе тыле. Не дапамаглі і прысыпаныя соладам угаворы гітлераўскага намесніка на Беларусі Вільгельма Кубэ. Гэты дурань казаў, што ён вельмі ж ужо вялікі прыхільнік беларускага народа, а шыбеніцы па Беларусі — гэта так сабе, цаца, каб весялей было. За такую прыхільнасць да беларускага народа беларускія патрыёты так прыхіліліся да яго самога, што ён галавою налажыў. Коратка і ясна. Беларуская зямля стала яму магілай, як і многім дзесяткам тысяч нямецкіх заваёўнікаў.

На нямецкай мове гэта называецца «капут». Гэты «капут» сядзіць цяпер у вушах і горле кожнага немца. Ён прыйшоў на месца той ганарыстай пахвальбы, з якой немцы імчаліся на злом шыі, каб заваяваць савецкія землі. Заваёўвалі яны чужыя землі, а заваявалі свой «капут».

Нямецкі «капут» пачаўся ў краіне Кастрычніка і скончыцца па ўсёй Еўропе, дзе толькі ступіла нямецкая нага. Пачалося пад Сталінградам, прайшло па Кубані, Каўказу, ідзе па Украіне і Беларусі. Надышоў час уставаць з руін да жыцця беларускім гарадам. Ніколі не будзе ў ланцугах той, хто паспрабаваў волі і жыў у ёй.

Паганай нямецкай навалачы падыходзіць «капут». Воля, у якой мы пражылі чвэрць стагоддзя, ірве нямецкія ланцугі.

ВАРОЧАЕЦЦА ЖЫЦЦЁ

У канцы жніўня 1941 года нямецкія генералы палажылі пад Гомелем восемдзесят тысяч сваіх салдат. Гомель абышоўся ім дарага. Прагнучы заняць гэты цудоўны беларускі горад, яны, як саранча, лезлі па сваю пагібель. Не ў сілах з бою ўзяць яго, яны з паветра падпалілі яго і разбамбілі. Гомель гарэў і разбураўся. У значнай сваёй частцы ён ужо ляжаў у руінах, калі нямецкая навалач увайшла ў яго.

Адзін нямецкі афіцэр пісаў тады ў Германію з Гомеля: «Мы блукаем па пажарышчах і заходзім у гомельскія сады. Дарма. Сады пустыя. Усё абабрана і дзелася немаведама куды. Падвозу пакуль няма. Мы галодныя».

Гітлераўскі прахвост думаў, што ён будзе баляваць у Гомелі. Пакідаючы свой горад, гамельчане знішчылі тое, што не маглі забраць з сабою. Здавалася, што на каменнях вулічнага бруку людзі пакінулі сляды свае нянавісці да ворага. Руіны і пажарышчы заклікалі да помсты. Нямецкая ўлада ўжо была ў Гомелі, а горадам уладалі гомельскія партызаны.

Нямецкае афіцар'ё сабралася ў гомельскім рэстаране, што на Савецкай вуліцы, на свой нейкі ўрачысты банкет. Партызаны ўзарвалі ў паветра ўсё гэта гадаўскае зборышча. Ад партызанскіх куль падала немчура на гомельскіх вуліцах, у парках, у прыгарадах. Гомель змагаўся, ён не скарыўся.

Гэта быў адзін з самых індустрыяльных і самых прамысловых беларускіх гарадоў. Другая па велічыні паліграфічная база ў Беларусі — «Палесдрук», Гомсельмаш, паравозавагонарамонтны завод... Эвакуіраваная ў далёкі тыл гомельская прамысловасць поўным размахам працуе на армію, на абарону, на перамогу.

Гомель быў цудоўным злучэннем індустрыяльнага, прамысловага горада з горадам-садам. Гомель стаяў у фруктовых садах. У Гомелі быў цудоўны вялікі парк. Берагі ракі Сож! «Мельнікаў луг»! Гарадскія прысады! Бульвары і скверы!

Немцы разбурылі, спалілі і запаскудзілі горад. Яны

«ўпрыгожылі» гомельскі пейзаж шыбеніцамі. Але Гомель і яго ваколіцы ўпрыгожыліся таксама і магіламі нямецкай навалачы. Гэта ўжо здабытак нашай гісторыі і навек напамінак нямецкім ахвотнікам да чужых гарадоў: не лезь не ў сваё!

Наша родная Чырвоная Армія перайшла раку Сож. Чырвоная Армія заняла Нова-Беліцу, прыгарад Гомеля. І нарэшце доўгачаканы момант:

Наша войска заняло Гомель!

Слаўны наш Гомель вызвален ад нямецкіх акупантаў! Трупы нямецкіх прышэльцаў яшчэ валяюцца на подступах да горада. Яшчэ скалечаны нямецкі танк, як пачварнае страшыдла, са свастыкай і разяўленай жалезнай ляпай тырчыць на ўездзе ў гомельскую вуліцу. Нямецкія грузавікі і гарматы плазам ляжаць на дарожных абочынах. Мошкі, чэрві і груганы яшчэ не паспелі апанаваць мёртвых фрыцаў. Яшчэ свежанькімі мерцвякамі яны ляжаць, гэтыя гітлераўскія крывавыя пасланцы на нашу зямлю.

А па гомельскіх вуліцах праходзяць байцы. Гомель вызвален дзеля адбудовы і жыцця.

НЕПАРАЗУМЕННЕ

Пра Паўлюка Бранчыцкага казалі, што ён вельмі зайздросны і сквапны. Здаецца, яно так і было. Заўсёды, бывала, усё выглядае і прыслухваецца, а ці нельга дзе і як упісаць сабе лішні працадзень, або каб дзе лягчэйшая работа, або каб затанна што купіць і задорага перапрадаць. Бывала, людзі работу робяць, а ён ходзіць ды выслухоўвае, дзе хто што скажа. Любіў Бранчыцкі на кожнага скляпаць і падаткнуць куды-небудзь, каб з гэтага выгаду мець. Ён і па свеце цягаўся: усё шукаў лёгкай службы, каб гультаяваць і смачны хлеб есці. Цярпець яго не маглі нашы людзі.

А як навалакліся немцы, дык ён адразу ў паліцаі падаўся. «От ужо дапаў да лёгкага хлеба!» — пачалі ўсе казаць. Невядома, які ён там хлеб еў, але што нямецкім падбрэхічам быў дык пярвейшым. Бывае, што камендант (немец) нічога і не думае, а Бранчыцкі яму ў вушы ўвядзе, дык тады ўжо хоць на свеце не жыві. А пасля знік недзе, і на доўгі час. Казалі, што баяцца пачаў людзей, дык папрасіўся ў іншае месца кудысьці. Можа і так.

Тым часам надышоў добры час: у Мінску гаўляйтара Кубэ партызаны пляснулі дагары нагамі, а Чырвоная Армія пачала гнаць немцаў з Беларусі.

Чуем — Бранчыцкі з'явіўся. Казалі, што бачылі яго, як ён мыўся зранку на двары. І ўжо адзеты як чалавек, а не як нямецкі паліцай. Дык у нас усялякія думкі з'явіліся. Камандзір нашага атрада ўзяў і паслаў мяне разведаць, што з Бранчыцкім такоўскае сталася.

— Бранчыцкі! — сказаў я, увайшоўшы да яго.

— Чаго табе? — сказаў ён, гледзячы на мяне.

— Адкуль ты? — сказаў я, падступаючы бліжэй.

— Чаго табе? — сказаў ён, збялеўшы як палатно.

— Чаго ты так збялеў?

— Хіба?

— Хіба... Вось табе і хіба. Ці не думаеш ты, што я прыйшоў па тваю душу? — намякнуў я.

Тут ён пачырванеў, пасля зноў збялеў.

— Братачка! — размяк ён.— Я думаў...

— Ты думаў, што ў цябе душы няма. Дык дрэнна думаў. Душа твая хоць і чорная, але яна ў цябе ёсць. І відна яна навылёт усім людзям.

— Дык што ж мне рабіць? — аж затросся Бранчыцкі.

— Ідзі запытайся, што табе рабіць.

— Гэта ты мне так кажаш? А божа! Ты ж партызан, я ведаю.

— Дзіва што ты ведаеш. Ты ж усё заўсёды разнюхваў.

«Нідзе дзенешся»,— падумаў я.

Праз тыдняў нешта тры пайшла пагалоска, што ў воласці згінуў немаведама куды бургамістр.

— Але ж і следу няма,— казалі ўсе.— Усё роўна як чэрці на форму схапілі.

Пакуль у нас меркавалі, якія там чэрці яго схапілі, я зноў ткнуўся да Бранчыцкага. Каб вы толькі ведалі, як ён мяне спаткаў! Такой крыўды свет не бачыў, якая была ў яго голасе. Ён аж заікацца пачаў, стараючыся ўсё адразу выказаць.

— Што ж ты, пане-браце?.. Прыйшоў, даў мне напамінак, а сам хвастом накрыўся...

— Якім хвастом? — аж падтуліў плечы я.

— Як гэта якім? Не ведаеш, якім хвастом накрываюцца, калі кажуць адно, а робяць другое? Ты ж мне выразна сказаў, каб я да каменданта схадзіў параіўся, што мне рабіць. Дык выбачай... Папрабуй сам, ідзі дасупіся да таго каменданта. Пасля таго, калі ў Мінску забілі Кубу, камендант баіцца з дому носа выткнуць. Падвоіў варту каля сябе і нікога да сябе не пускае. Што мне было рабіць? Ты ж мне выразна сказаў... А можа, не будзеш ты гнявацца,— падумаў я,— калі я табе замест каменданта бургамістра вазьму. Я пайшоў да яго параіцца, якую мне дзе службу дастаць, пазваў яго ў госці, звязаў, заткнуў яму рот — я чалавек здаровы,— усклаў яго на воз і павёз уночы да швагруся — ён у глухім месцы пры лесе жыве. Дык бургамістр там і цяпер, а мне хоць на свеце не жыві, баюся немцаў і скрыцца не магу, бо цябе чакаю. А ты не ідзеш.

Вось як зразумеў мяне Паўлюк Бранчыцкі. Пайшоў я з ім да яго швагруся. Бургамістр там і сапраўды замкнуты ў свірне. І Бранчыцкага швагрусь пільнуе яго. А гэтага швагруся я ведаў.

Які яны ўсе гвалт паднялі, калі пад вечар прыйшлі сюды нашы з атрада.

Бургамістр скардзіўся:

— Гэты сукін сын Бранчыцкі ўсе мае планы спаскудзіў. Я ўжо намерваўся сам ісці да вас, годзе ўжо немцам служыць, канцы іхнія відны. А ён са мной так зрабіў. Хто ж цяпер мне паверыць, што я сам хацеў ужо?.. Гад ты печаны, Бранчыцкі! Каб ты апух!

Бранчыцкі прыставаў да мяне:

— Гэта ж так доўга не з'яўляўся. Чорт жа яго ведаў, дзе цябе шукаць.

Бранчыцкага швагрусь аж енчыў:

— Каб яно згарэла было. Завалілі мне гэтым бургамістрам свіран. Пільнуй яго цэлы тыдзень. Ды яшчэ да ветру вадзі яго, а ў яго ж трыбух, як мех. Стой каля яго можа дзве гадзіны.

Было хоць вушы затыкай. Нашы хлопцы аж клаліся з рогату.

ФРАНТАВАТЫ КАМЕНДАНТ

У нашым мястэчку чатыры вуліцы. А калі я яшчэ быў малады, гэта ў першыя часы пасля вайны з палякамі, тут тады было пустое месца. Поле і лес. Зямля раней была панская. Пасля, пры Савецкай уладзе, мы ўсе, у каго раней не было ні зямлі, ні пляца, ні хаты, пачалі будавацца. Год за годам і павырасталі новыя хаты і дамы. Пабудавалі мы і школу. А тым часам і дзеці ў нас нараджаліся. Растуць сабе малыя. Прайшлі годы, дык з тых дзяўчатак, што тады нарадзіліся, такія дзеўкі павырасталі, што аж вачэй ад яе не адарваць, калі каторая пройдзе перад табою або засмяецца. Жылі мы ў сваім новым мястэчку хораша. У ранняю весну, бывала, толькі снег сыдзе і зямля падсыхаць пачне, дык так ужо і ведай: з кожнага двара ці саду такім смачным духам цягне, што аж слінка цячэ. Гэта людзі вэндзілі сабе на лета шынкі, паляндвіцы і каўбасы. А сыры якія ў нас рабілі! Таго сыру, здаецца, і жаваць не трэба, сам ён у роце растае. Ды што сыры! Усё ў нас добрае было. Хаты якія стаялі, дамы якія! Якія кветкі перад вокнамі раслі! А якая капуста радзіла ў агародах! А якія сады ўзяліся на яблыкі і грушы! А колькі збожжа нажыналі! Тыя дзяўчаты, што нарадзіліся на свет, калі пачало будавацца наша мястэчка, да гэтага часу ўжо і замуж пачалі ісці, як раптам з'явіўся да нас нейкі Грызгамер, франт і забіяцкі хвалько. Праўда, ён не адразу ўзяў і з'явіўся. Спачатку нямецкае войска ішло і палавіну нашага мястэчка выпаліла. А пасля з'явіўся і камендант Грызгамер.

Галіўся, падла, чыста, рыжыя вусы падстрыгаў штодзень і нават, казалі, калі да ветру садзіўся, дык трымаў перад сабою круглае люстэрачка і ўсё ўглядаўся ў яго, усё нейкія прышчы выціскаў пад губою і на пераноссі. Але чорт яго бяры з яго губою, няхай яна яму навек апухне. Але ж ён не толькі прышчы тыя на сваёй мордзе выціскаў, а жыць нам не даваў. Яго рукамі ўсё рабілася. То ў Германію нашых людзей гоняць, то хлеб забіраюць, то дзяўчат немаведама куды забіраюць, то дзяцей страляюць. Вядома, немцы! Самае паганае на свеце стварэнне — гэта

немец. Абжора, сквапнік, злодзей. Я ведаў немца, які ўкраў у Дарахвея порткі, схаваў іх сабе ў шафу, а пасля падводзіў усіх да шафы і хваліўся, што ён порткі выдумаў і што каб не ён, то людзі без партак хадзілі б.

Камендант у нашым мястэчку Грызгамер быў такі свінюк, якога свет не бачыў. Жор, спаў, піў, чапіўся да жанчын, вешаў людзей, страляў дзяцей і, нарэшце, прыгледзеўся да аднае нашае дзяўчыны, равесніцы нашага мястэчка — Ганны. Спачатку ён яе ўгаварваў, а пасля сказаў, што калі яна не гляне на яго так, як яму хочацца, то ён адправіць яе ў Германію.

Не ведаў берлінскі кураед, што за асоба наша Ганна. Прыходзіць Ганна да мяне і кажа мне:

— Што рабіць, дзядзька Сымон? Жыць не дае паганы немец.

— Э, дачухна ты мая! Хіба адной табе не дае. Усяму народу не дае жыць немец. А гэтую прышчаватую падлу мы зараз ажэнім. Выведзі яго за мястэчка як-небудзь.

Далей усё пайшло вось як: каля нашага мястэчка быў малады парк, яго пасадзілі 25 год назад. Парк ужо добра ўзбуяў. Ветру ўжо было як пабушаваць у вершалінах дрэў. У нядзелю па абедзе Ганна ішла сюды, і яе вёў пад руку Грызгамер. Прыйшлі яны і селі на лаўку. Выходжу я з-за кустоў і да Грызгамера:

— Што, з нашай Ганнаю пагуляць захацеў?

— Не, не,— спалохаўся ён,— гэта я захацеў павучыць вашу Ганну нямецкай культуры.

— Гэ,— сказаў я,— дык жа злодзей куды стаіць вышэй за немца. Той, калі ўлезе ў чужы свіран, дык хоць не хваліцца, што гэта ён залез у свіран, каб абкультурыць яго. Можа, ты,— сказаў я,— будзеш гаварыць, што з Нямеччыны сюды прываloкся, каб зрабіць дабро нашаму мястэчку?

Але тут Ганна не вытрымала, і мне стала брыдка:

— Дурны ты, дзядзька Сымон! — крыкнула Ганна.— Нашто ты з немцам гаворыш? З немцам не трэба гаварыць. Яго трэба біць, пакуль дух з яго не выйдзе.

Гэта былі апошнія чалавечыя словы, якія прышчаваты немец чуў на гэтым свеце.

Каб нямецкая падла не засмуродзіла нашага парку, мы таго прышчаватага немца закапалі адразу ж.

ЯНКА КУПАЛА

Кароткі біяграфічна-крытычны нарыс

1

Вялікі паэт беларускага народа, чалавек, жыццё і дзейнасць якога з вялікай сілай адлюстравалі ў сабе цэлую гістарычную эпоху народа, Янка Купала (Іван Дамінікавіч Луцэвіч) нарадзіўся ў 1882 годзе, у пасёлку Вязынка, Вілейскага павета, Віленскай губерні. Сям'я Луцэвіча — гэта была сям'я дробнага зямельнага арандатара. Арандатар, беззямельны чалавек, павінен быў арандаваць зямлю ў буйнога зямельнага ўласніка. Ужо гэта, само па сабе, ставіла чалавека ў поўную залежнасць ад пана, на зямлі якога ён сядзеў. У атмасферы залежнасці ад пана, у атмасферы бесперапыннага клопату аб грошах, каб заплаціць арэнду, і ў цяжкай працы на чужой заарандаванай зямлі праходзіла маленства сына арандатара Луцэвіча. Перад яго вачыма праходзілі карціны жыцця народа. Яго дапытлівыя вочы навучаліся перш за ўсё бачыць узаемадачыненні паміж панамі і мужыкамі, яго чулая душа ўспрымала з самага маленства гора і радасць простага працавітага беларускага чалавека. Будучы заўсёды ў асяроддзі людзей цяжкой працы за кавалак хлеба, бачачы перад сабой вяльможных уласнікаў зямлі, адчуваючы горкай практыкай свае сям'і тую сцяну, якою аддзялялася панскае багацце ад мужыцкай нядолі, сын бяздомнага арандатара ўжо з самых малых і маладых сваіх год падслухаў душу народа, ведаў і адчуваў яе імкненні і спрадвечную яе імклівасць да радасці і шчасця. Перад маладой натурай, якая толькі яшчэ фармавалася і складалася, стаяў ва ўсёй сіле сваіх імкненняў і ў сваіх, толькі яму аднаму ўласцівых, асаблівасцях і ў сваім непаўторным харастве вобраз простага, працавітага чалавека, сына і законнага гаспадара роднай зямлі; чалавека, які жыў у старой хаце з саламянай страхою і ў нядолі гадаваў сваіх дзяцей; чалавека, які працай сваіх рук аздабляў твар роднай зямлі, які гадаваў на зямлі багатыя ўраджаі, але не для сябе, а для таго, хто ўладаў зямлёй. Парабкі ў панскіх маёнтках, бедныя беззямельныя і малазямельныя сяляне, тыя, хто кідаў на зямлі галоднае жыццё і ішоў у гарады шукаць

работы, каб пражыць на свеце,— многія мільёны гэтых людзей, працоўны беларускі народ магутным сваім мільённым чалавечым вобразам паўстаў і ажыў у маладой душы. І так з'явіўся паэт народа. І так ён сказаў пасля аб мільёнах беларускіх простых людзей, што яны хочуць людзьмі звацца.

Гэта быў час, калі ў абшарах царскай імперыі бяспраўе народа даходзіла да жахлівых памераў усюды. Беларусы неслі на сабе прыгнёт не толькі сацыяльны, але і нацыянальны. Царызм вёў палітыку трымаць беларусаў у стане «ціхай пакорлівай масы». З пункту погляду царскіх чыноўнікаў, само паняцце «беларус» было паняццем этнаграфічным і ні ў якім разе не нацыянальным. Жыццё ў беспрасветнай галоднай працы, бяспраўе, беззямелле і малазямелле, адсутнасць доступу да пісьменнасці ставіла беларускага простага чалавека ў стан, які характарызуецца прыказкай самога ж народа: «ні госць, ні гаспадар у сваім доме». І вялікае значэнне для змагання за волю мела ўсведамленне чалавекам свае ўласнай высокай годнасці, развіццё пачуцця свае нацыянальнай гордасці, усведамленне таго, што на «тутэйшай» зямлі жыве не нейкая шэрая маса сярмяжных «тутэйшых» людзей, цёмных і смешных у вачах пана і царскага чыноўніка, а тут, на сваёй багатай і прыгожай зямлі, у сваім родным краі, імя якому Беларусь, жыве беларускі народ, слаўны сваёй шматвяковай гісторыяй, сваімі нацыянальнымі духоўнымі багаццямі, сваім нацыянальным складам жыцця, сваімі непаўторнымі асаблівасцямі. І таму змаганне за лепшую долю чалавека, за яснасць яго жыцця, за вызваленне ад царызму і панства — ёсць, разам з тым, і вызваленне з-пад прыгнёту яго нацыянальнага я. Адсюль патрэба ў народзе фармавання і росту яго нацыянальнай гордасці, яго нацыянальнай самасвядомасці. І вось сын бяздомнага арандатара на панскай зямлі, які стаяў ужо на парозе свайго юнацтва, сваёй маладой душой успрыняў гэтую праўду свайго народа, і ў яго галаве пачалі фармавацца і прасіцца «на свет цэлы» думкі аб лёсе, аб сучаснасці, аб будучыні ўсёй роднай краіны і ўсяго роднага народа.

У гэтым сэнсе ў яго быў ужо яго слаўны непасрэдны папярэднік: Францішак Багушэвіч, які ўжо сфармуляраваў у прадмове да свае «Дудкі беларускай» думкі аб сацыяльным і нацыянальным пратэсце беларусаў у іх імкненні да лепшай долі. І вось Івану Луцэвічу, які зараз назавец-

ца Янкам Купалам, суджана было стаць магутным трыбунам таго, што цьмяна яшчэ брадзіла дзесьці ў глыбокіх нетрах народных мас і к моманту рэвалюцыі 1905 года пачало рвацца бурнай рэчкай на паверхню жыцця, набываючы ўжо новыя, больш дасканалыя формы і перарастваючы ў новую якасць, набываючы новы свой змест.

Так прайшло юнацтва арандатаравага сына, і так пачаўся паэт Янка Купала. К гэтаму моманту ў яго памяці і перад яго душэўным узрокам ужо навечна занялі сваё месца карціны народнага жыцця, з якім зліваўся і асабісты лёс самога паэта.

Ужо назаўсёды, на ўсё жыццё не знікне з яго памяці мокрая і халодная асенняя ноч. Цішыня цёмнага поля. Зоры не свецяць. На небе хмары. Разбітай калясьмі дарогай паўзуць фурманкі: арандатарава сям'я вязе ў далёкі панскі маёнтак збожжа — плата натурай у лік зямельнай арэнды. На пярэднім возе — старэйшы брат Янка, далей едзе маладзейшы брат, яшчэ зусім невялікі хлопчык Казя. Праходзіць ноч, пачынае цадзіцца золкае світанне. Ехаць трэба далёка. Праходзіць дзень, блізіцца ноч, калі браты варочаюцца дадому. У прыдарожнай карчме папасваюць коні. У карчме поўна падарожных людзей: брадзячыя цесляры з сякерамі, пільшчыкі з піламі, местачковыя балаголы, сезонныя панскія парабкі, якім скончыўся тэрмін службы і якія труцца паміж людзей, каб дачуцца — ці няма дзе на старане работы. Забрыў у карчму перадыхнуць ад вечнай свае дарогі і жабрак з торбамі накрыж цераз плечы, з ліраю. Лірнік круціць корбу і пад гукі ліры спявае аб нядолі сірат. А час ад часу ён запявае аб смелым казаку Марозе, які любіў праўду, нічога не баяўся, вёў людзей на злога пана, многа пабіў паноў і папаліў іх маёнткаў і якому паны выкалалі вочы і спалілі жывога ў агні. Цягнецца ў карчме вечар. Карчмарка налівае гарэлку. Па дарозе паўз карчму грукаціць абоз параконных фур: у жалезных бочках вязуць з панскага бровара на склады ці на станцыю спірт. Абоз спыняецца. Першы ўваходзіць у карчму маёнткавы намеснік. Штосьці, праз дзесяткі год, захавалася ў яго абліччы ад цівуна часоў прыгону. І не дзіва. Ён служыць у пана, уласніка тысяч дзесяцін зямлі. А навокал яго парабкі — галодныя, абарваныя.

Два браты паміж людзей. Да ўсяго прыглядаюцца, да ўсяго прыслухоўваюцца. Але вось праходзіць вечар. Коні выстаяліся. А заўтра трэба араць поле. Трэба ў дарогу.

Два браты са сваімі фурманкамі выязджаюць у дарогу. Смутак аб жыцці душыць сэрца. Жаданні і імкненні жывуць у душы і не знаходзяць дарогі ў свет. Быццам штосьці страчана, штосьці патрэбнае не знойдзена.

К канцу ночы яснее неба. Хмары звалакліся за цёмны далягляд. Перад світаннем запальваюцца зоры. Маўчыць прыдарожны лес. Беларуская восень пахне хвояй і цішынёй. На ўсходзе пачынае шарэць край неба. Маладая душа паэта адгукаецца хараству свету, і тым больш смутак у ёй, што жыццё так неўладавана, што — бяздомнасць, чужая зямля.

Меншы брат страшна перамёрз за ноч. Яму нездаровіцца. Вось ужо і дадому прыехалі, і маці спаткала сыноў добрай сваёй мілай усмешкай. Пасля кароткага спачыну трэба ехаць араць поле.

Стаіць пагодны асенні дзень. Жоўтая восень. Чыстая вада ў рэчцы. Запозненыя грыбы ў лесе. Чырванеюць арабіны. Спяваюць асеннія птушкі. Пастушкі наклалі агню, і ядлаўцовы дым плыве над полем. Спакойна і ціха на зямлі. І нечага не хапае ў душы. Думка аб хлебе, аб спосабе як жыць, аб заўтрашнім дні не дае спакою вечна заклапочанаму бацьку, адданай ласкавым сваім сэрцам дзецям маці. К вечару Казя адчувае сябе горш. Праходзіць два дні, ён ляжыць у гарачцы. Меншая сястра таксама захварэла. Праходзіць яшчэ некалькі дзён. Казя і меншая сястра памерлі ў адзін вечар, а дзве старэйшыя сястры ляжаць хворыя на скарлаціну. Можа, ніколі так, як цяпер, гэтая сям'я адчула сваю бездапаможнасць на свеце, калі бяда і гора так бязлітасна паказалі тут свой твар. Спатрэбіліся неадкладна грошы, каб лячыць хворых, хаваць мёртвых і неўзабаве аддаць пану рэшту арэнды. Іван Дамінікавіч быў старэйшы з дзяцей, і на яго плечы лягло ўсё.

Быццам нейкая злая наканаванасць павісла над сям'ёй. Вечныя турботы без пары звялі ў магілу бацьку. Праз некалькі месяцаў пан загадаў выбірацца з арэнды і ачысціць зямлю іншаму арандатару, у сям'і якога было больш рабочых рук і на якога пан мог больш спадзявацца, што ён у тэрмін выплаціць арэнду. Іван Дамінікавіч, малады юнак, у сваёй душы гатовы ўжо да вялікай сваёй дзейнасці ў сваім народзе, пачынае хадзіць па панскіх маёнтках у пошуках якое-небудзь новай дробнай арэнды. Пасля ўжо, праз многа год, паэт успамінаў гэты час свайго жыцця, як самую чорную безнадзейнасць, як камень, які ду-

шыў і думкі і душу. У гэтыя цяжкія дні ў Івана Дамінікавіча пачалі з'яўляцца думкі шукаць сабе ў жыцці якой-небудзь іншай дарогі, дамагацца якога-небудзь іншага спосабу жыць. Сёстры яго, успамінаючы той час, гавораць, што іх брат стаў тады вельмі маўклівы, задуменны, увайшоў у сябе, імкнуўся аставацца сам з сабой. Начамі ён запальваў лямпачку і падоўгу штосьці пісаў. Сёстры не ведалі, што піша іх брат.

Нейкая захудалая зямля ў арэнду была знойдзена, але ўсё гэта было Івану Дамінікавічу чужое, непатрэбнае, нецікавае. Ён пачаў шукаць сабе службы дзеля кавалка хлеба. Нейкі час быў прыказчыкам пры маёнткавай канторы ў пана, пасля працаваў на бровары. Усё гэта было страшнае, чужое. Перад чалавекам стаяла жыццё, а дарогі ў яго не было. І з новай сілай паэт адчуў, як лёс яго зліваецца з лёсам народа, усіх тых простых людзей, якія жывуць навокал яго. І перад ім ужо ва ўсёй сваёй паўнаце вырысаваўся вобраз «мужыка», якім «усе пагарджаюць», але які будзе жыць, бо «ён мужык». Гэта ўжо быў бунт. І так з'явіўся першы надрукаваны верш Янкі Купалы «Мужык». Гэта было ў 1905 годзе, у вялікім годзе рэвалюцыі. Рэвалюцыйны ўздым падняў на сваіх хвалях чулага, разумнага, вялікага сваёй душой і сэрцам маладога сына народа і зрабіў яго народным трыбунам. Яго талент ішоў ад багацця народнай душы, ад думак і імкненняў народа. Паэт пачаў ад імя народа «на свет цэлы» гаварыць мовай гэтага народа — прыгожай, багатай беларускай мовай, якая лічылася царскімі сатрапамі і панствам мовай «простай, мужычай». Мову гэтую забаранялі ў школах, друкаваць на ёй не дазвалялі, яе абсмейвалі так, як эксплуатавалі народ, які гаварыў гэтай мовай. І на гэтай мове загучала бурная, магутная паэзія вялікага паэта. Цяжкая, пакутная ў тыя часы, але пачэсная і слаўная дарога ўсяго жыцця была знойдзена.

Адзін за адным з'яўляюцца творы маладога паэта. Яны клічуць народ «да шчасця і да зор». І ўжо неўзабаве ён у вершы, які Максім Горкі назваў гімнам, сфармуліраваў імкненні беларускага народа да выхаду на шырокую арэну гістарычнага жыцця, да роўнасці паміж усімі іншымі народамі.

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
— Людзьмі звацца.

Рэвалюцыя 1905 года выклікала да жыцця гэтыя імкненні мільёнаў працоўных беларускіх людзей, і вялікі паэт народа Янка Купала стаў трыбунам народных мас. За першыя годы яго літаратурнай дзейнасці выходзяць з друку кнігі яго паэзіі «Жалейка», «Гусляр» і «Шляхам жыцця». Кнігі гэтыя выходзяць з друку нелегальна, трэба было ашукаць або абысці царскую цэнзуру, якая не выпусціла б гэтых кніг у свет і за іх змест і за тое, што яны напісаны на беларускай мове.

У гэтыя часы Іван Дамінікавіч паехаў у Пецярбург вучыцца ў народны універсітэт. У гады навукі ён быў, як і раней, у атмасферы свае кіпучай творчай дзейнасці.

Калі мы гаворым пра Янку Купалу, пра яго жыццё і дзейнасць, калі думаем аб датах і фактах яго жыцця, перад намі не можа не паўстаць другая не менш магутная постаць нашай літаратуры — Якуб Колас. Біяграфія Янкі Купалы мысліцца намі ва ўзаемадачыненні з біяграфіяй Якуба Коласа, якога да вялікай творчай дзейнасці ў беларускім народзе таксама выклікала рэвалюцыя 1905 года. Два вялікія паэты ўпершыню спаткаліся яшчэ ў маладыя свае гады, тады яны ўжо былі вядомы як паэты. У сваіх спатканнях яны былі блізкімі, і іх дружба была той жывой вадой, якая асвяжала тагачасную маладую беларускую літаратуру. У тыя часы з'явілася цэлая плеяда маладых талентаў. Мала пазней за Янку Купалу і Якуба Коласа пачаў друкаваць свае творы Змітрок Бядуля. Яшчэ пазней з'явіўся Максім Багдановіч. Была тады заснавана ў Вільні беларуская газета «Наша Ніва», якая і з'явілася цэнтрам, навокал якога групаваліся тагачасныя літаратурныя сілы. Праз нейкі час Янка Купала пераязджае з Пецярбурга ў Вільню на сталую працу ў рэдакцыю «Нашай Нівы».

Пачалася новая паласа ў грамадскім жыцці. Рэвалюцыйныя сілы пасля ўздыму 1905 года прымушаны былі пайсці ў падполле. Па ўсёй краіне запанавала рэакцыя. Царская паліцыя па-зверску распраўлялася з тымі, хто ўзнімаў свой пратэст, хто бунтаваў, хто ішоў у рэвалюцыю. Па турмах сядзелі лепшыя сыны народа. Чыноўнікі і панства перажывалі сваю ўрачыстасць. Здавалася, што ночы бяспраўя не відно канца. Родная Беларусь уяўлялася паэ-

ту як попелішча, на якім спраўляюць свой драпежны банкет чорныя совы і груганы.

У гэты час Янка Купала піша сваю паэму-драму «Раскіданае гняздо» — вобраз раскіданай сялібы і людскі смутак на яе месцы. У гэтыя годы паэт усё часцей і часцей звяртаецца да народных паданняў, легенд і казак. Ён думае аб гераічным мінулым свайго народа, аб яго змаганні, аб яго сіле. Можа, ніколі, як цяпер, у яго творчасці выступае з вялікай сілай матыў нянавісці паміж простым чалавекам і панам, матыў панскага здзеку з мужыка. Выдатная «Бандароўна» з'явілася як слова вялікага гневу. У той жа час з няменшай сілай гучаць матывы страшнай жальбы аб долі панскага парабка і беднага селяніна, смутак аб тым светлым, што далёка і чаго так цяжка дасягнуць. У гэтыя годы з'яўляецца з-пад пяра Янкі Купалы многа вершаў, якія гучаць як гімн хараству беларускай прыроды, беларускаму лету, вясне, восені. Гэта было ў пэўным сэнсе выяўленне гонару за сваю зямлю і адчуванне, што «я тут гаспадар». Бо бадай-што ў кожным з гэтых вершаў гучыць матыў або пратэсту супраць нядолі, або непасрэдны гнеўны зварот да тых, хто пануе над народам.

Творчасць Янкі Купалы гэтай пары характэрна яшчэ матывамі кахання, дружбы, вернасці, адданасці — высокімі чалавечымі пачуццямі, якія характарызуюць чалавечую асобу і ўзнімаюць яе на вышыню чалавечай годнасці. Вялікі паэт як бы гаварыў усяму свету аб вялікасці і благароднасці беларускага народа, аб яго справядлівай чулай душы і аб яго высокай вартасці ў чалавецтве.

І ў гэты час, і пасля з'яўляліся цэлыя плеяды талентаў рознага ўзроўню, якія наследавалі ў сваёй творчасці Янку Купалу, былі яго пераймальнікамі, наследавалі яго вершаваныя формы і матывы яго твораў. Уплыў Янкі Купалы на фармаванне і рост беларускай паэзіі быў незвычайны. І сам факт яго літаратурнай дзейнасці абуджаў да літаратуры новыя сілы і ўзводзіў іх на дарогу.

3

Імперыялістычная вайна 1914—1918 гадоў прайшла па ўсёй Заходняй Беларусі бязлітасным сваім смяртэльным маршам. Мільёны беларусаў кінулі свае хаты і родныя загоны і рушылі ў бежанства. Фронт вайны праходзіць па

Беларусі. У народзе адбываюцца працэсы нарастання рэвалюцыйнага ўздыму. З усёй вастрынёй устае пытанне, каму патрэбна гэта вайна, за чые інтарэсы льецца народная кроў. Працоўныя масы народа нясуць на сабе вялікі цяжар вайны. За што? За тое, што зямля належыць панству? За тое, што народнае бяспраўе астаецца тым жа самым? А на тэрыторыі, занятай немцамі, правіць сваё воўчае права нямецкі капрал, грубы прускі салдафон?

Вялікая трагедыя роднай зямлі, роднага народа ёсць у гэты час тое галоўнае, куды сыходзяцца ўсе кожнадзённыя думкі паэта. У гэты час адзіная беларуская газета «Наша Ніва» ў Вільні закрываецца. Янка Купала жыве ў Мінску. Тут збіраюцца і іншыя беларускія пісьменнікі. Мінск робіцца цэнтрам нацыянальнага беларускага культурнага жыцця. Янка Купала працуе ў бежанскім камітэце і ні на хвіліну не спыняе свае літаратурнай дзейнасці. У яго з'яўляецца цыкл вершаў аб вайне і лёсе беларускага народа. Паэт імкнецца ўбачыць будучыню роднай краіны. Яго душа поўна болю за пакуты народа. І з новай сілай гучыць цяпер у паэзіі Купалы заклік ірваць ланцугі і выходзіць на шырокі шлях вольнага жыцця. Матыў таго, што годзе ўжо быць рабом, праходзіць праз усе яго вершы гэтага перыяду. Паэт адчуваў блізасць вялікіх падзей, блізкі пачатак новай эпохі, пералому гісторыі народа. У адным са сваіх вершаў часоў вайны, калі канчаўся 1914 год, першы год вайны, паэт пісаў аб тым, што прыйдзе новы час, іншы год, калі меч «напіша бескрывавы свой закон».

Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя палажыла канец вялікай няпраўдзе, якая вякамі вісела над Беларуссю. Працоўны беларус стаў гаспадаром на сваёй зямлі. Збылася мара паэта: беларусы сталі людзьмі звацца.

Але пасля рэвалюцыі, у час грамадзянскай вайны, Беларусі прыйшлося яшчэ перажыць паласу акупацый. Рабіліся спробы зноў заняволіць беларускі народ. Паэт зноў выступае з агністым сваім словам трыбуна. Лёс народа, думкі аб яго будучыні — тое адзінае, чым жыве паэт.

І вось, нарэшце, скончылася грамадзянская вайна, прыйшоў канец усім акупацыям. У жыцці беларускага народа адбылася вялікая падзея: была абвешчана Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка. Паэт піша:

Беларусь на куце
Ў сваёй хаце села...

Маладыя сілы народа былі ўзняты рэвалюцыяй да творчага жыцця, да вялікага будаўніцтва шчасця Радзімы. У паэта загучалі новыя матывы. Яго паэзія напоўнілася бурным аптымізмам. Паэт так звяртаўся ў гэты час да моладзі:

У маланках перуновых,
З гулкім гоманам грымотаў
Для вякоў дыктуйце новых
Нечуваныя ясноты.

Цень мінуўшчыны праклятай,
Дзе бізун гуляў з нагайкай,
Змецiцё вы, арляняты,
Сваёй новай сілай-байкай.

Ужо выбіла часіна
На вялікую прыгоду
Выйсці з мутнай каляіны
Беларускаму народу.

У жыцці паэта пачынаецца новая пара. Янка Купала ў гэтыя часы многа піша. З друку выходзяць яго новыя кнігі, ён займаецца вялікай грамадскай працай. Увесь час ён жыве ў Мінску, які стаў сталіцай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. У гэтыя часы пачынаецца бурны рост беларускай савецкай літаратуры. У літаратуру прыходзяць новыя маладыя сілы, і Янка Купала становіцца настаўнікам літаратурнай моладзі. Разам з Якубам Коласам ён быў пачынальнікам і стваральнікам новай літаратурнай беларускай мовы. Новае пакаленне беларускіх пісьменнікаў развівала літаратурную мову на аснове, пакладзенай Янкам Купалам і Якубам Коласам.

Дом, дзе жыў Янка Купала, заўсёды быў тым месцам, куды імкнулася літаратурная моладзь. У свайго слаўнага бацькі маладыя пісьменнікі вучыліся любіць свой народ і самаахвярна служыць яму. Вялікае жыццё Янкі Купалы заўсёды было ўзорам для кожнага маладзейшага беларускага пісьменніка. Гэтае жыццё было поўным адлюстраваннем жыцця і лёсу народа. Перажываў народ нядолю — у нядолі быў і яго вялікі паэт. Прыйшло для народа шчаслівае жыццё — быў у шчасці і радасці і паэт.

Савецкі ўрад высока ацаніў заслугі Янкі Купалы. Яму была дадзена Савецкім урадам годнасць Народнага паэта Беларусі. Савецкі ўрад узнагародзіў паэта вышэйшай на-

гародай — ордэнам Леніна. За кнігу паэзіі «Ад сэрца» Янка Купала атрымаў Сталінскую прэмію.

Яго дзейнасць перарасла межы Беларусі. Ён стаў адным з самых любімых і папулярных паэтаў усяго Савецкага Саюза. Ён стаў вядомым і ва ўсім свеце.

Творчасць Янкі Купалы стала гімнам народнай радасці. Беларускі народ у вялікай сям'і ўсіх савецкіх народаў, пад мудрым кіраўніцтвам вялікай партыі Леніна пабудаваў сабе шчаслівае жыццё ў сваёй рэспубліцы. І паэзія Янкі Купалы, як вялікае сцвярджэнне народнага шчасця, стала элементам жыцця народа.

Як чалавек яснага розуму і вялікай душы, як вялікі талент, як лепшы з лепшых сыноў народа, як вялікі грамадзянін Янка Купала бачыў і адчуваў працэс гісторыі. Узброены гістарычнай практыкай свайго народа, ён адчуваў, што Беларусі суджана яшчэ перажыць новае выпрабаванне. Яшчэ ў 1935 годзе паэт пісаў:

...Што гітлеры і герынгі з Берліна,
Культуру нішчачы, што кінулі вякі,
І ў божышча узвёўшы гільяціну,
На край савецкі точаць шаблі і штыкі.

І калі прыйшоў гэты цяжкі для радзімы дзень, калі фашысцкая подласць рынула на савецкую зямлю, зграі адзічэлых і атупелых немцаў, калі родная, мілая беларуская зямля стала арэнай крывавага разгулу гітлераўскага звяр'я, Янка Купала з першага ж дня вайны стаў змагаром з крывавымі нямецкімі захопнікамі. Ён зноў з'явіўся перад народам як магутны народны трыбун, і яго гнеўны кліч да змагання прайшоў па ўсёй беларускай зямлі ад краю яе і да краю. «Да зброі, браты беларусы!» — гукнуў ён. Крываваму Гітлеру ён даў такую ацэнку:

Брыдзе, паўзе ў крыві людское па калена,
Народамі пракляты гнусны зарубежнік,
Не шакал ён, не гадзіна і не гіена,—
Ён — Гітлер, фюрэр пруські, трупаед, грабежнік.

Паэт так звярнуўся да беларускіх партызан:

Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны!
За няволю, за кайданы,
Рэжце гітлерцаў паганых,
Каб не ўскрэслі век яны!

Не давайце гадам сілы
Над сабою распасцерць,
Рыйце загадзя магілы,
Вырывайце з жывых жылы,
Кроў за кроў, а смерць за смерць!

Сваю душу і сэрца, усяго сябе Купала аддаў змаганню з ненавісным ворагам. Ён быў адным з дзеячаў Славянскага Камітэта, адным з арганізатараў Першага ўсеславянскага мітынгу. Перамагаючы свае фізічныя недамаганні, ён аддаваўся дзейнасці вялікага грамадзяніна, ён бачыў, што яго слова чакае родны народ, які ўзняўся на ворага. Ён бесперапынна сачыў за дзейнасцю беларускіх партызан, поўніўся яснай радасцю ад кожнай перамогі Чырвонай Арміі і чакаў таго шчаслівага дня, калі беларуская зямля будзе ачышчана ад нямецкай навалачы.

Смерць заўчасна адабрала яго ад нас. Яму не суджана было дачакацца таго дня, калі апошні нямецкі вырадак ляжа на святой беларускай зямлі сваімі паганымі касцьмі. Але беларускі народ будзе святкаваць сваё вызваленне з ім, з яго імем, з памяццю аб ім. Урна з яго прахам будзе прывезена ў вызваленую Беларусь, і да яе ісці будуць людзі з святым пачуццём чыстай пашаны да таго, хто пражыў сваё жыццё дзеля роднага народа, хто стаў славай і гордасцю беларускай зямлі, чыё імя на векі вечныя любае, роднае, дарагое народу і ненавіснае ворагам народа.

Дом у Мінску, дзе жыў Янка Купала, разбуран нямецкімі бандытамі. Каля дома раслі дрэвы, пасаджаныя рукой паэта. Калі хоць адно з гэтых дрэў астанецца — яно стане сімвалам працы вялікага сейбіта, які сеяў у народзе слова праўды і цешыўся з росквіту роднай краіны.

Родная краіна будзе цвісці і красаваць, а чорныя косці паганых нямецкіх акупантаў паточаць чэрві. Беларускі народ з народа-пакутніка стаў народам-змагаром і героем. Дзеля гэтага пражыў сваё слаўнае жыццё вялікі паэт беларускага народа Янка Купала.

ДАРАХВЕЕВЫ ПОРТКІ

Наш Дарахвей Крываблоцкі вельмі фацэтнік вялікі. Не сказаць, каб гэта ён наўмысна лез у якое-небудзь штукарства, а так у яго ўсё выходзіла, што з яго парагочуць, а ён і не шманае. Нейк, незадоўга да вайны было, апароў Дарахвей на гары нейкія свае старыя порткі з вырваным крэслам. Здавалася — ліха іх бяры, няхай валяюцца. Дык не, Дарахвею фантазія падшыбла — каб гэтыя порткі ў глум не пайшлі — залатаць крэсла і хадзіць у гэтых портках з сеткаю рыбу лавіць. І рыбак невялікі быў Дарахвей, а, бач ты, падбаў і аб гарнітуры. Хадзіў ён у рыбу не часцей як адзін раз на год. Адзенецца, бывала, у якую-небудзь старызну і боўтаецца паўдня па горла ў вадзе. Здаралася, што якіх пару плотак і ўбярэ за дзень. А было часам, што і цэлых тры плоткі браў. А вечарам гаворка ішла. Вельмі ж расказваць любіў Дарахвей. У яго ўжо з плотак шчупакі выходзілі, і не тры, а трынаццаць. Дык якое дзіва, што яму рупела мець адмысловыя порткі, каб хадзіць у рыбу. А ў яго ў шафе віселі тры новыя гарнітуры. Дык жонка не захацела яму тых портак латаць. Тады ён сам узяўся і на ўсё крэсла прышыў лату з чырвонага мультану. Такія ўжо выйшлі порткі, што хоць ты іх на выстаўку вязі. Аднаго разу Дарахвей прыйшоў з рыбы, хутчэй зняў з сябе мокрыя порткі і ўскінуў на плот, каб яны ацяклі і высахлі. Нейк пайшло так, што не сабраўся ён доўга ў рыбу, дык порткі больш як год на плоце і правіселі, свецячы на ўсё мястэчка чырвоным крэслам. Нават у нас і прымаўка за гэты час пайшла: «Бліпічыць здалёк, як Дарахвеевы порткі».

Пачалася вайна, навалакліся немцы, і ў нашым мястэчку з'явіўся камендант. Дарахвею стала не да рыбы. Ён разам з усімі намі даўно ўжо быў у атрадзе.

Камендант у нашым мястэчку быў нейкі Адольф Пфайлендгэль — чысцёха, бязлітасны кураед, франтаваты бабнік, забіяцкі ваяка каля чужых жонак і гаспадарлівы злодзей. Колькі ён пасылак адправіў да сябе ў Германію, усе з нашага дабра! Мы паляцелі ўночы на камендатуру, і к чорту матары дагары нагамі пайшло ўсё. Ніводнага фры-

ца ў мястэчку не асталося, і толькі не ведалі мы, дзе падзеўся Пфайлендгэль. Уцёк, ліха яму,— бедавалі мы.

Прайшло нешта з месяц. Бачым раз — нешта чырвонае варушыцца паміж кустамі. Пачалі прыглядацца — соўгаецца нехта. А тут Дарахвей як закрычыць:

— Браткі, гэта ж мае порткі!

Абкружылі мы гэтага дзівака ў Дарахвеевых портках і ўзялі жывога. Што вы думаеце? Гэта быў камендант Пфайлендгэль. Калі мы напалі на камендатуру, ён схаваўся і ўцёк. Калі ўсё сціхла, ён бадзяўся і туляўся, баючыся людзей і свае каменданцкае адзежы. Ён адзічэў, абкаўтунеў і ўхапіўся за ратунак: украў недзе ў чалавека ватоўку і зняў ціхом з плота Дарахвеевы порткі. Выфранціўся і смел: думаў, што яго ніхто не пазнае і яму ўдасца дабрысці дзе да сваіх.

— Нашто ты ўкраў мае порткі? — зарагатаў Дарахвей.

— Я, я, я...— пачаў заікацца Пфайлендгэль.

— Я ведаю, што гэта ты.

— Я чалавек... я іду...

— Які ты к чорту чалавек, калі ты немец, ды яшчэ ў чужых портках.

Мы зарагаталі.

— Але ж і ты, Дарахвей, сабе порткі быў прыдбаў.

— А каб яны былі згарэлі, гэтыя порткі,— сказаў Дарахвей.— Аж самому брыдка. Вось я іх зараз прастрэлю, каб яны больш не рэзалі майго вока.

Дарахвей ускінуў вінтоўку і стрэліў у зад з чырвонага мультану. Так што Адольф Пфайлендгэль пакінуў прыглядацца да баб.

ПА СЛЯДАХ НЯМЕЦКАГА ЗАВАЁЎНІЦТВА

Паверх шматпавярховых напластаванняў помнікаў і слядоў гістарычных падзей на Беларусі пакінула свае сляды і нямецкая навалач на нашу зямлю і за час імперыялістычнай вайны 1914—1917 гадоў і акупацыі 1918 года.

Ваенныя дзеянні імперыялістычнай вайны скончыліся на лініі баранавіцкіх акопаў. Гэтыя акопы захаваліся былі і да самай цяперашняй Айчыннай вайны. З зацэментаванымі немцамі бліндажамі, з ходамі і пераходамі, яны год за годам асядалі краямі і асыпаліся, размываліся дажджамі і дзе-нідзе раскопваліся тамашнімі сялянамі: часам чалавек раўняў сваё поле і хацеў сеяць свой хлеб там, дзе раскапаная зямля марнавалася без карысці; а дзе-нідзе акопныя сцены былі выкладзены бярвеннем, і людзі даставалі яго сабе на патрэбу. Акопы сталі плытчэйшымі, глыбіня іх страцілася ад часу. Абсыпаная зямля пахавала пад сабою нямецкія імкненні і прагу і саміх прагных шукальнікаў свайго шчасця на чужой зямлі. Гэтыя пошукі і гэтае шчасце скончылася тым, што з размытых дажджамі і засыпаных абваламі акопаў пад Баранавічамі да сённяшніх дзён тырчаць з жвіру пачарнелыя нямецкія чарапы, ногі, сточаныя магільным чарвяком, і высахлыя рукі.

Сляды нямецкага адчаю і смутку перад гібельным канцом льга напаткаць у шмат якіх месцах на Беларусі. На трынаццатым кіламетры ад горада Нясвіжа, на вялікім гасцінцы паміж Нясвіжам і Слуцкам, яшчэ і праз усе гады савецка-польскай граніцы стаяла старая карчма пры сяле Кукавічах. Гэтым гасцінцам у часе імперыялістычнай вайны многа прайшло палонных немцаў і аўстрыякаў. Палонныя часта займалі нанач усю стадолу і карчомную хату. У карчомнай хаце на сцяне праз усе гады красаваўся надпіс з таго часу на нямецкай мове: «Божа, вярні мяне жывога ў Аўстрыю». Ці пачуў бог малітву гэтага немца — невядома. Але гэты надпіс мог бы многаму навучыць кожную германскую душу, абы-толькі яна зажадала не прымаць на сляпую веру фюрэрскі лямант аб тым, што пад нямецкія ногі павінен легчы ўвесь свет.

На ўездзе ў Нясвіж з усходняй стараны, паміж Новым месцам і гарадской Падкасцельнай брамай, на вуліцы, узбярэжнай Паненскаму возеру, мог захавацца і да нашых дзён дом арандатара радзівілаўскіх вадзяных млыноў Навума Харлаба. У 1918 годзе ў гэтым харлабаўскім доме былі атручаны два нямецкія афіцэры, якія там кватаравалі. Акупанты не паспелі следства ці іншае мерапрыемства давесці да канца: усё гэта адбылося перад самым канцом нямецкай акупацыі.

У Капыльскім раёне, пры мястэчку Цімкавічах, ёсць так званы Ліхадзёўскі лес. Праз яго ідзе Скіп'ёўская дарога. У тым жа 1918 годзе на гэтай дарозе быў знойдзены труп нямецкага салдата. Тутэйшыя людзі ў той жа дзень ціхом закапалі яго, баючыся нямецкай расправы. І да самай Айчыннай вайны тое месца называлася (ужываючы мясцовы дыялект) «Гарманьская магіла».

Нямецкая акупацыйная зона на ўсходзе Беларусі ў 1918 годзе канчалася на Аршаншчыне і Магілёўшчыне. У Оршы граніца паміж акупіраванай і неакупіраванай зонамі праходзіла па лініі чыгункі паміж вакзалам і горадам. Там стаяла калючая загарадзь. Невядома чаму, але якраз у тым месцы немцы зрабілі могільнік сваім салдатам, сярод якіх пачаў панаваць тады тыфус.

Пад 1940 год магілы гэтыя былі ўжо размытыя дажджамі і апалыя, але яшчэ вельмі добра вызначаліся на роўнай зямлі.

На Случчыне ёсць адзінокія нямецкія магілы ў Скабіне і Грозаве, але найбольш нямецкіх магіл і курганоў далей на захад.

Ад Брэста і да Смаленшчыны, цераз усю Беларусь па лініі старое Маскоўска-Варшаўскай шашы, асталіся насыпы і капцы над нямецкімі касцямі. Ад Брэста і да баранавіцкіх акопаў пераважаюць найбольш гуртавыя магілы. Апошні, калі ісці на ўсход, такі курган ёсць ля шашы кіламетраў за два на захад ад Сіняўкі. Пасля Сіняўкі на ўсход усюды адзінокія магілы. На некаторых яшчэ да 1939 года аставаліся нямецкія надпісы на ўкапаных слупках.

На захад ад Баранавіч ішла вайна, і там курганы раслі пасля баёў. На ўсход жа ад Баранавіч па шашы ішлі ў наш тыл палонныя, а некаторыя рабілі спробу ўцякаць і брадзілі па чужой зямлі ў адзіноце. Так павялічваўся лік нямецкіх магіл тут.

Але ўсё гэта аніяк не можа зраўняцца з тым, што адбываецца цяпер на Беларусі. Што значыць палонны нямецкі брадзяга на Беларусі часоў мінулай імперыялістычнай вайны ў параўнанні з сённяшнім нямецкім тулягам, які ахвотна паверыў свайму фюрэру, што ён вышэйшы за ўсё чалавецтва на свеце і яго шчасце ў тым, каб стаптаць і прысвоіць чужую зямлю. Як здзічэлы сабака, ён, адбіты партызанамі ад свае часці, баіцца чалавечага голасу і туляецца па глухіх кутках з адчаем і смуткам, шукаючы апраўдання сваёй марнай надзеі — захаваць жыццё і вярнуцца ў Германію. На месцы яго гібелі нават і магілы не астанецца. Цяжка будзе пералічыць нямецкія надмагільныя насыпы на месцы баёў на Беларусі ў нашы дні. Народнаму гневу няма межаў. Немцы прывалакліся на нашу зямлю, думаючы прысвоіць яе, аж яна прысвоіла іх сабе на ўгнаенне. Ніколі яшчэ не расплоджвалася ў нас гэтулькі гругання. Раскормленае адборным нямецкім мясам, яно не скора яшчэ пачне худзець. Новы пласт нямецкіх касцей лажыцца цяпер паверх ранейшых напластаванняў ад чужацкіх паходаў на нашу родную зямлю.

ДЗЕНЬ ДОБРЫ, БЕЛАРУСКАЯ ЗЯМЛЯ!

На Беларускай зямлі адбываецца апошняя дзея крывавай драмы, якая бадай за два з паловай гады напаіла яе крывёй і ўкрыла папялішчамі. Ідзе вызваленне Беларусі ад крывавых гітлераўцаў. Надыходзіць канец нямецкай акупацыі. Чырвоная Армія, раён за раёнам, ачышчае нашу родную беларускую зямлю ад нямецкай навалачы. Ужо вызвалены беларускія гарады — Клімавічы, Крычаў, Чэрыкаў, Нова-Беліца, Добруш, Гомель. Блізка дзень поўнага ачышчэння нашай бацькаўшчыны ад паганых чужынцаў.

Вялікі граічны рух савецкіх народаў давёў Айчынную вайну да пералому на поўны разгром фашысцкіх захопнікаў.

Пачалося пад Сталінградам, прайшло праз Арол і Данбас. На ўсіх франтах, усюды слаўныя савецкія дывізіі і палкі б'юць ворага насмерць і ўкрываюць нашы сцягі новай славай. Можа ніколі так востра, як цяпер, не выяўляўся вялікі сэнс і разумны прынцып савецкай дзяржаўнай сістэмы, калі цесны саюз народаў, як вечная скала, стаў непахісны перад ворагам і калі разгром ворага на зямлі аднаго саюзнага народа ёсць перамога на шчасце другога народа. Блізасцю вызвалення адгукнуліся на Беларусі і разгром немцаў пад Сталінградам, і перамогі Чырвонай Арміі на Кубані і на Каўказе, і ўзяцце Харкава і Кіева.

Беларусь першая прыняла на сябе ўдар закаванага ў жалеза нямецкага цемрашала. Такі ўжо гістарычны лёс Беларусі. Можна сказаць: гэта было нашай нацыянальнай трагедыяй, што час ад часу на нашай зямлі адбываліся крывавыя падзеі Еўрапейскай гісторыі. Але, разам з тым, гэта было нашым гартаваннем і нашым нацыянальным фармаваннем. Гэта ж на вачах нашага толькі пакалення беларускі чалавек з пакутніка стаў ваяўнічым дзеячам свае радзімы. На вачах нашага пакалення на беларускай зямлі разыграліся дзве крывавыя драмы. Вайна з немцамі 1914—1918 гадоў. Тады стварыўся і астаўся як вобраз у нашым нацыянальным жыцці беларускі вы-

гнанец, бежанец. Прайшла чвэрць стагоддзя, і зноў вайна з немцамі, але ўжо не параўнаная ні з якімі войнамі, Вялікая Айчынная вайна. І нездарма чвэрць стагоддзя існавала і жыла поўным жыццём Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка. Ужо няма пасіўнага пакутніка-выгнанца. Ёсць, як здабытак нашай нацыянальнай гісторыі, беларускі партызан — дзейная, нацыянальна-свядомая асоба.

Вобраз Гастэлы — вось вобраз беларуса. Ён, з пагардай да смерці, рынуўся адзін на вялікія сілы ворага. Перамог і, хоць фізічна загінуў, стаў бяссмертным, вечна жывым у народзе. Беларусы генералы, палкоўнікі, лейтэнанты, байцы, Героі Савецкага Саюза б'юцца з ворагам у радах Чырвонай Арміі.

У крывавым канфлікце на нашай зямлі скрыжаваліся дзве сілы: дэмакратызм Еўропы поплеч з найвышэйшымі дасягненнямі прагрэсіўнага чалавецтва — савецкімі прынцыпамі жыцця і ладу з аднаго боку, і цемрашальства фашызаванай Нямеччыны — з другога. Беларуская нацыянальнасць, беларускі народ усімі сваімі пластамі гераічна змагаецца з цёмнымі сіламі германскай навалачы. Верныя сваім гераічным традыцыям, мы, беларусы, чэрпаем сваю нязломнасць у змаганні ў вялікім замілаванні да свае роднае зямлі, у бязмежнай да яе адданасці і ў непарушным сяброўстве з братамі нашымі — рускім і ўкраінскім народамі. Партыя Леніна выгартавала нас і вывела на шлях нашай дзяржаўнасці.

Ужо як мае быць выяснілася наша перспектыва: наша зямля ачышчаецца і неўзабаве ачысціцца ўся ад крывавых чужынцаў — немцаў. Месяц за месяцам і год за годам — і ўдзірванеюць выбітыя нямецкімі бомбамі і гарматнымі набоямі яміны на нашай зямлі, а ў ёй сатлеюць трупы нямецкіх заваёўнікаў. З новай сілай адродзіцца жыццё, і навекі астанецца новы гістарычны вопыт нашага народа, які праз новую практыку крывавага змагання ўзняўся на новую ступень свайго развіцця, свае гнуткасці, сілы, цвёрдасці і гістарычнай непахіснасці.

Мы святкуем 25-годдзе Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі ў часы новага беларускага ўваскрошання — у часы ачышчэння Беларусі ад нямецкай навалачы. І тым большае наша нацыянальнае свята. 25 год Савецкай Беларусі — гэта чвэрць стагоддзя нашай дзяржаўнасці і нашай волі.

На Беларускай зямлі Напалеон злез назаўсёды з свайго імператарскага каня і перасеў у мужычыя сані, каб абы-толькі выратаваць сваю галаву. На месцы той напалеонаўскай трагедыі ўжо тлеюць косці гітлераўцаў. На Беларускай зямлі скончылася і першая ўсясветная імперыялістычная вайна з немцамі. Нямецкія ваякі ўжо з таго часу паспелі спарахнець пад Баранавічамі. Праз Беларусь вызначылася і дарога Савецкай Арміі туды, дзе хутка завершыцца змрочны лёс Гітлера і кожнага, хто ішоў за ім. Гэтае месца — на германскай тэрыторыі.

Многія гарады нашы ляжаць у руінах. На месцы сёл і вёсак вецер узнімае халодны попел. На месцы дамоў тырчаць з асмалкаў абкурадымленыя печышчы. Раз'юшаная зграя нямецкіх заваёўнікаў пасірацiла нашых дзяцей і абязвечыла душы нашых матак, адабраўшы ад іх дзяцей жыццё. Мы адбудуем свае паселішчы. Узнімем з руін гарады.

З перажытай крывавай драмы мы зробім свае вывады. Перш за ўсё — будаваць і надалей наша нацыянальнае жыццё пад слаўным сцягам вялікай партыі Леніна. Пад гэтым неперіаможным сцягам і надалей быць адзінадушнымі і нязломнымі ў будаўніцтве нашага жыцця, нашай культуры. Заўсёды змагацца за шчасце наша — за нашу Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку ў вялікай сям'і савецкіх народаў, у вялікім СССР. Мы будзем і надалей будаваць сваё савецкае нацыянальнае адзінства, адзінства нашага народа і нашай тэрыторыі і дбаць аб шчасці сваёй роднай бацькаўшчыны, і каб ніякія граніцы ніколі больш не рэзалі яе. І высока трымаць сваю нацыянальную волю і гордасць, ажыццяўленне якіх мы знайшлі ў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы, сцяг якой хутка ўзвіецца над усёй нашай беларускай зямлёй. Чырвоная Армія ўжо на Беларусі і ачышчае яе ад чужацкай навалачы. Няхай жа гэтае ачышчэнне будзе навекі.

Добры дзень табе, родная, любая наша бацькаўшчына Беларусь!

АБ ЗБОРНІКУ «ГАРТАВАННЕ»

Замілаванасць да роднай краіны і злітнасць з ёю чалавечай асобы нараджаецца ў чалавеку з маленства, фармуецца, вырастае да найвялікшай сілы і пераходзіць у чалавечую свядомасць праз гады маленства і юнацтва. Чулы ў гэтую пару свайго жыцця на ўражанні чалавек на ўсё жыццё назапашвае ў сабе і пакідае ў сваёй псіхіцы карціны жыцця роднага народа на роднай зямлі, адлюстраванне з'яў і рэчаў і адчуванне сваёй неадрыўнасці ад роднае бацькаўшчыны. Усё гэта астаецца навек у чалавечых эмоцыях і вызначае тую старану ў душы чалавека, што выяўляецца вялікім і высокім пачуццём, імя якому — патрыятызм. Тут і ёсць вытокі той плыні ў нашай паэзіі, якую льга назваць «патрыятычная лірыка».

Ужо само слова «лірыка» вызначае характар гэтай плыні. Эмацыянальна ўзнятая душа, поўная адзінага вялікага пачуцця, замілаванасці да радзімы і дзейнай нянавісці да ворагаў яе. Вось абсяг (сфера) вобразаў гэтай паэзіі. У гэтым плане нас цікавіць выхад з друку асобным выданнем вершаў Цімоха Крысько «Гартаванне». Тэма патрыятызму яднае ўсе сабраныя ў зборніку вершы, і кніга гэтая ёсць адно лірычнае цэлае.

Вытокі лірыкі Цімоха Крысько, лірыкі патрыятычнай тэмы, узоры якой мы бачым тут, гэта глыбокае пачуццё злітнасці чалавека з радзімай. Злітнасць гэтая нарадзілася ў маленстве, напоўніла на ўсё жыццё душу чалавека і яшчэ больш стала, калі настаў час «горкага выраю». Вораг запаланіў нашу родную зямлю. Чужынцы навалакліся на яе і топчуцца на тых мясцінах, якія чалавеку «святое-святых». Зняважаныя пачуцці чалавека гнеўна выклікалі на паверхню душы вобразы роднай зямлі і роднага народа, як самае дарагое з усяго, што ёсць у чалавека, і што трэба ратаваць ад ворага, і за што помсціць яму.

У кніжцы лірыкі Цімоха Крысько Радзіма паўстае перад намі поўнай гармоніяй глыбокіх вобразаў. Гэта не паасобныя, больш ці менш удала «знойдзеныя» вобразы, ці, як проста часам кажуць модным словам, «знаходкі».

Гэта прырода душы самога паэта, таму тут стыхія поўнай і сапраўднай паэтычнай шчырасці і жывой праўды.

Каваль Валадым гартуе ў кузні жалеза. Пад сінім небам восені ўздымаецца ўгару на канцы вясковай вуліцы калодзезны журавель, і над ім птушкі ляцяць у вырай. Улетку, у сонечны дзень, цяжкія ад набранага з кветак мёду чмялі падаюць на траву. На роднай Случчыне дзесьці расце знаёмая алешына.

Зарослыя даўнія сцежкі,
Выхаджаныя дарогі
Ад палыновага ўзмежка
Да бацькавага парога.

Усё там роднае, дарагое, кожная травіна каля ног абуджае ў душы і ў памяці вобразы з маленства, юнацтва і сталасці. Сярод гэтых з'яў і рэчаў чалавек вызнаваў сябе самога і меў шчасце жыць пад родным небам.

Ёсць трапнае слова ў гэтай кнізе — «на выгодзе». Так названы тут цэлы раздзел. Слова гэтае вырастае ў вобраз. Жыццё на роднай зямлі — гэта было жыццё на выгодзе. І на векі вечныя

Быць табе усюды неразлучнаму
З першымі ўспамінамі жыцця.

Туга па запалоненай ворагам роднай краіне робіцца гнеўным болем. Крывавымі дарогамі вайны людзі ішлі з родных хат у лясы і збіраліся ў партызанскія атрады. Пасірочаныя ворагам дзеці пакінулі спустошаныя хаты. Адбылося як бы вялікае перасяленне. Цэлыя нашы беларускія заводы разам з тысячамі рабочых былі эвакуіраваны далёка на ўсход, каб не быць у руках ворага і каб дзень пры дні працаваць на варожую гібель. Гэта сапраўды быў «горкі вырай». Упартае змаганне народа з узброеным да зубоў ворагам пачыналася з горкім пачуццем. Таму і гнеў быў большы.

Але сэрца не просіць
Злітавання ў чужынца.

Ёсць у зборніку верш, трэці ў раздзеле «Горкі вырай»:

Вучыся у ракі. Ручво змялела,
І душна раўчука знясіленаму целу,
Яна ж ніколі не паддасца зморы
І ўсё бяжыць, усё спяшае ў мора.

Грызе жарству, гарачы крышыць камень,
За кожны куст хапаецца рукамі,
Каб толькі вузкае не перасохла горла,
Каб толькі прагнасць не памёрла.

Гэта паэтычны вобраз упартасці і волі да жыцця, да змагання і да перамогі. Гэты матыў у кнізе нараджаецца з вобразаў жыцця ў роднай краіне сярод блізкіх з'яў, рэчаў і прыроды. Нараджаецца з горычы дзён, калі на родную зямлю ступіла нага чужынца, да якога накіраваны словы, гнеўныя і жорсткія. Яны ёсць няўхільны вынік развіцця пачуцця: замілаванасць да радзімы нараджае ўпартасць змагання і бязлітаснасць да ворага. Без нянавісці не можа быць змагання:

Што заслужыў — не абмінеш. Прымай:
Прымай, сусветны кат, нянавісцю кляймёны!
. . . .
Той судны дзень у твар табе глядзіць
Бязлітаснымі прагнымі вачыма.
Дык падніміся ж, помста, і ідзі
Па ўсёй айчыне.
І ўсюды, дзе засцігнеш, папялі
Апошніх вылюдкаў, увесь іх нарад.
Ты гнеў людскі збяры з усёй зямлі,
Ляж цяжкай хмарай.

З сапраўдным паэтычным густам і парадкам логікі вобразаў складзена гэтая кніжка вершаў. Сама ў сабе яна ёсць стройнае цэлае і ў магутнай сімфоніі сучаснай беларускай паэзіі — важны, уздымны, мілагучны і гучны акорд. Маючы на свой пачатак чалавечую душу, навек уражаную вобразамі роднай краіны, лірыка «Гартавання» даходзіць да эмоцый чытача. Гэта лірыка беларуская, нацыянальная ў самым канкрэтным сэнсе гэтага слова. Яна ідзе ад найканкрэтнейшых, самых выразных з'яў і рэчаў. Усё тое, ад чаго яна ідзе, роднае беларускаму чытачу, які любіць Беларусь за сваё маленства, юнацтва і сталасць, за сіняе беларускае неба, за пах і шум хвойнага лесу, за свой вялікі народ, за хараство прыроды, за «карэц халоднага бярозавага соку», за «хмурынку, што на Случчыну імкнецца», дзе ўвосень «бывае, ліст прысохне да кары», дзе родны дом, дзе

Зазелянеў магутны ляс,
І зноў вясна склікае нас,

дзе

На дарожным схіле, паміж кветак,
Між травы закрасавала: «Сталін».

Тут усё, аб чым будзіць думкі гэтая кніжка, што выклікае з самых глыбокіх эмоцый, усё адно за адным у вялікім адзінстве. Гэта адчуванне вобразаў роднай зямлі і жыцця там, у маленстве, юнацтве, сталасці. Уяўляюцца прасторы поля, сонечныя дні, восень, вясна, вёска з калодзезным жураўлём і кузняю, працавітасць людзей, і сярод усіх гэтых шматлікіх з'яў фармуецца натура, характар таго, хто ў нашы дні вялікага змагання гнеўна падняў руку на наглага чужынца. Бо нельга беспакарана рваць у чалавека з душы тое, што ёй навек дарагое.

Накіраванасцю да патрыятычных пачуццяў таго, хто адчувае радзіму самымі глыбокімі сваімі эмоцыямі ад дзён свайго маленства, і вызначаецца аблічча зборніка вершаў Цімоха Крысько «Гартаванне».

СЛУЦКІЯ СУРВЭТЫ

Год за дзесяць да скасавання паншчыны, у радзівілаўскіх маёнтках на Случчыне пачаў развівацца выраб сурвэт. Пэўнай частцы прыгонных кіраўнікі радзівілаўскіх уладанняў давалі павіннасць: замест працы на княжым полі — вырабляць пэўны лік сурвэт. Пачалося з таго, што прыгонны чалавек з вёскі Агароднікаў (цяпер Капыльскага раёна) Міхалевіч недзе навучыўся сурвэтнай справе. Ён стаў сапраўдным майстрам. У тых жа Агародніках, пад яго наглядам і паводле яго планаў, Радзівіл пабудаваў вялікую сурвэтную майстэрню, дзе прыгонныя ткачы выраблялі сурвэты. У гэтай майстэрні не толькі выраблялі сурвэты, але Міхалевіч навучыў ткачоўскай справе маладых хлопцаў і дзяўчат. Майстэрня была сама сабой, а маладым ткачам давалася павіннасць у сябе дома ткаць сурвэты і здаваць князю штогодна пэўную колькасць іх.

З цягам часу ткачоўскае рамяство шырылася па ўсёй Случчыне. Ткачы адбывалі паншчыну не на зямлі, а ў сябе дома або ў Агародніцкай майстэрні. Яны развілі сурвэтны выраб да вялікай дасканаласці. І з'явіліся першакласныя майстры гэтай справы. Сурвэты ішлі не толькі на панскі ўжытак, але і прадаваліся панствам у далёкія мясцовасці. Яны вывозіліся ў Польшчу і ў Германію. Пасля скасавання прыгоннага права былыя прыгонныя ткачы не атрымалі зямельных надзелаў, як гэта было з тымі сялянамі, якія адбывалі паншчыну на зямлі. Кожны ткач атрымаў на выплату толькі адну дзесяціну зямлі. Такім парадкам і сталася тое, што на Случчыне аж да самай рэвалюцыі было многа так званых «дзесяцінных» гаспадарак. Гэта былі напалову земляробы, напалову раменнікі-ткачы. Увесь час на Случчыне было многа саматужнікаў-сурвэтнікаў. Яны бралі заказы на выраб сурвэт з нітак заказчыка. Былі цэлыя мястэчкі і сёлы, дзе займаліся больш ткачоўствам, чым зямлёю. Сяло Жавалкі, мястэчка Цімкавічы, вёска Пляшывічы да самых нашых дзён выраблялі сурвэты.

Сурвэтнае майстэрства перадавалася з пакалення ў пакаленне. Выпрацаваліся спосабы вырабу, формы варш-

татаў, дасэні і памеры сурвэт. Сурвэты ткаліся шырокія, на ўсю шырыню вялікага стала. Варштат меў дванаццаць панажоў (ці, як там казалі, «падножак») і дванаццаць нітоў. Кожны ніт складаецца з дзвюх самастойных палавін — нітоў. Дасэні рэзка дзяліліся на два самастойныя гатункі — «просты» і «павучковы». Кожны з гэтых дасэняў меў дваццаць чатыры «паддасэні». «Просты» дасэнь меў у сваёй аснове народны арнамент, складзены з квадратаў. «Павучковы» дасэнь з'явіўся на аснове народнага арнамента не квадратовага, а з крывых ліній. Гэта ўжо былі формы кветак, лісткоў, цэлых раслін. Першапачатковай жа асновай гэтых дасэняў быў рысунак круглай кветкі, ад якое разыходзіліся карэнні навокал. Гэта нагадвала форму павука з растапыранымі лапамі. Адсюль і назва — «павучковы» дасэнь. За адзін пастаў на варштаце выраблялася звыш сарака сурвэт. На просты дасэнь і на павучковы ніткі ўкідаліся ў ніты па спецыяльных рысунках, у якіх мог разабрацца і якія рабіў самы спрактыкаваны майстар. Бёрды вырабляліся з чароту. У сувязі з гэтым на Случчыне аж да самай рэвалюцыі, калі ткачы атрымалі надзелы зямлі, былі берднікі, варштатнікі і майстры вязаць ніты. На Случчыне сеялася многа льну. Сурвэты ткаліся з шэрых суравых нітак. Або аснова клалася шэрая, а ўток з беленых нітак або з белай крамнай бавоўны. Але, паводле спецыяльных жаданняў заказчыка, сурвэты рабіліся любых колераў і рознакаляровыя. Варштат быў даволі складаны і часткова механізаваны. Ён складаўся з мноства дробных дэталей, драўляных і жалезных. Кожная дэталь мела сваю назву — шаўграт, шпаруты, чапёлкі, пругі... Былі шліхтавальныя шчоткі: мачулкі, якімі змочвалася пража, і шліхты, якімі пража націралася.

За дзесяцігоддзі на Случчыне і далёка за ёю назапасілася ў людзей вельмі многа сурвэт. Былі нават такія, што збіралі калекцыі іх. У час незадоўга да імперыялістычнай вайны арандатар маёнтка Дошнава (цяпер Чырвонаслабодскага раёна) чэх Валек павёз да сябе на радзіму ў Чэхію вялікую калекцыю слуцкіх сурвэтаў. Апошнімі гадамі сурвэтная справа на Случчыне занепадала. Сурвэтнікі пераходзілі на земляробства. У 1914 годзе ў мястэчку Цімкавічы памёр выслаўлены майстар слуцкіх сурвэт Міхал Парыбак. Перад смерцю ён перадаў усе сакрэты гэтага майстэрства (укіданне нітак у ніты дзеля кожнага дасэня) свайму маладому земляку Клемансу Хрысцінічу, які

ўвесь час і быў галоўным настаўнікам і кансультантам усіх ткачоў на Случчыне. Клеманс Хрысцініч жыве цяпер у мястэчку Цімкавічы, Капыльскага раёна. Выдатная сурвэтніца, дачка Міхала Парыбка, Глікерыя, прозвішча па мужу Раманоўская, памерла ў 1921 годзе. Пасля яе астаўся вялікі сшытак, дзе былі вырысаваны бацькам і братам яе ўсе дасэні, якія толькі былі. Усяго было зарысавана звыш двухсот дасэняў — простых і павучковых. Гэты сшытак купіў Сальвесцер Шаравар з вёскі Крывасёлкі, Капыльскага раёна. Ён ткаў сурвэты да самых апошніх часоў.

ДЗЁННІК

2 ліпеня 1944 г.

Можа заўтра, а можа паслязаўтра наша армія забярэ Мінск. Падыходзіць канец нашым пакутам. Дзякаваць богу, і хвароба мая пакрысе пакідае мяне. Ад часу, калі я хварэў, прайшло ўжо год і сем месяцаў. Не было яшчэ такога, каб мая паправа спынілася. Увесь час павольна сочыцца ачуньванне. На гэта я спадзяюся на далейшае, і гэта трымае маю душу ў жывой раўнавазе. Ужо і цяпер як мае быць, лёгка і многа, як і да хваробы, працую. Якое гэта шчасце! Гэтымі днямі я заўважыў, што ўжо добра бачу ліст паперы ўвесь так, каб пісаць на ім роўным радком, які б шырокі ліст паперы ні быў. А яшчэ пэсць месяцаў таму, калі пачынаў перапісваць «Пошукі будучыні», мне была пакута выпісаць роўна загаловак і першы радок. Я цыркулем мераў раўналежнасць радка ад берага паперы. Учора паслаў у Цімкавічы паштоўку, хоць там можа яшчэ і немцы. Але пакуль паштоўка туды дапаўзе, то напэўна ўжо берлінскага гадаўя там не будзе. Сёння быў дождж. На двары мокра. Я пішу, бачу з акна мокры дах, і ў душы маёй ціхая радасць, вялікая: як добра я ўжо бачу! Сем гадзін перад вечарам. Дома са мной толькі адна Іра, любая мая ўцеха! Заўтра да паўдня трэба напісаць артыкул для «Известий». Цяжка мне пісаць па-руску, а ў іх няма перакладчыка з беларускай мовы... Трэба яшчэ думаць, як бы павячэраць. Ад дрэннай яды (і тае вельмі мала) я апошнім часам аслабеў.

4 ліпеня 1944 г.

Учора нашы забралі Мінск. Нямецкая навалач прэ з Беларусі на ўсе застаўкі. З гэтае прычыны ўчора ўвечары сабраліся: я, Цімох Крысько, Алеся Александровіч. Больш нікога няма, усе нашы ў Гомелі. Я выпіў добрую шклянку віна, гэта ўпершыню пасля хваробы. І нічога. Дзякуй богу, я здаравею. Учора ўночы паведамілі ў зводцы, што ўзялі Цімкавічы, Вялікую Раёўку, Жавалкі... Родныя мае мясціны. Як мая душа рвецца туды! Яна заўсёды там.

Там жывуць усе мае персанажы. Усе дарогі, пейзажы, дрэвы, хаты, чалавечыя натуры, пра якія я калі-небудзь пісаў. Гэта ўсё адтуль, сапраўднае. Пішучы пра Скіп'ёўскае Пераброддзе, я думаю пра Скіп'ёва каля Цімкавіч, паміж лясамі Скіп'ёўшчынай і Ліхадзіёўшчынай, мілае Малое Селішча, хараством якога заўсёды захаплялася мая маці-нябожчыца.

5 ліпеня 1944 г.

Яшчэ няма шасці гадзін. Толькі што званілі з радыё. Ледзьве адпрасіўся, каб не пісаць сягоння, а няхай ужо хоць заўтра пра заняцце нашымі Баранавічаў. Жаночы голас быў упарты і непадатлівы. Значыцца, Баранавічы, відаць, ужо забраны. Раз перадача для заграніцы, то трэба напісаць аб беларускай нацыянальнай трагедыі, рэштках старых акопаў, былой польскай граніцы...

8 ліпеня 1944 г.

Вострае ўзбуджанне з прычыны вызвалення Мінска ападае. Я ўжо спакайней працую. За ўчора і сёння давёў да канца другі раздзел «Скіп'ёўскага лесу». Мучуся ад паняверкі, што батальныя сцэны мае не што іншае, як глупства. Хоць бы хутчэй ужо дапасці да таго, калі можна будзе на ўсе бокі паказваць душу Канстанціна Прыбыткоўскага. Думаў многа пра тое, што трэба вырысоўваць разнастайныя тыпы нашага народа. Буду кіравацца сам сваімі думкамі, якія сфармуліраваў у сваіх артыкулах — перадавых у № першым часопіса «Беларусь» «Дзень добры, Беларуская зямля» і № трэцім «За шчасце народа». Учора ўвечары быў нешта ў трывозе і неспакоі.

9 ліпеня 1944 г.

Зранку ездзіў з Цімахом у Ізмайлаўскі парк. Тры гадзіны мы адседзелі на пнёх. Я расказваў што-нішто з гісторыі мястэчка Цімкавіч і характар і паходжанне цімкаўцоў і іх прозвішчаў. З сямі да дзевяці пад вечар пісаў «Скіп'ёўскі лес». Думаю аб драме. Чытаў Л. Ляонава ў «Правде» «Взятие Великошумска», і паняверка мая, што «Скіп'ёўскі лес» пішацца вельмі дрэнна, зменшылася. Дай божа па-сапраўднаму ачуняць. Пасля вайны буду пісаць, як хачу і магу.

10 ліпеня 1944 г.

Сёння рана пайшоў у рэдакцыю. Там пісаў, пакуль нікога не было. Цяпер каля шасці гадзін па паўдні. Сумна, пайсці няма да каго, нашы бадай-што ўсе ўжо то ў Гомелі, то ў Мінску. Адзіная мая ўцеха ў працы, яна мяне ратавала заўсёды. Калі ўжо заеду ў Мінск, тады не будзе смутку. А сёння яшчэ да вечара многа пісаць трэба.

8 жніўня

Колькі чаго парабілася за месяц! Ужо і ў Мінск незадоўга. Можа ўжо будзе свой сталы прытулак, і можа мне суджана яшчэ пабачыць мілыя Цімкавічы. А што, калі хата мая асталася і стаіць? Гэта будзе вялікае шчасце. Там жа, у ціхім жыцці, можна будзе ачуняць як мае быць і напісаць усе задуманыя раманы. Прыязджала з Мінска Х. Яна асталася такая ж мілая, разумная і практычная ў самым найлепшым сэнсе. Усё ўмее і можа зрабіць і ўсё ацаніць праўдзіва. Яна сказала: адна з вашых сёстраў увосень сорак першага года прыязджала ў Мінск шукаць вас. Анюта гэта ці Маша? Мілая Маша, у годы майго студэнцтва яна была мне як маці. У часы ўсіх маіх няшчасцяў гэта была шчырая сястра. Яна і Рэня — самыя мае блізкія. Калі жыва яна цяпер і здарова! Ужо больш як месяц ніяк не магу напасці на яе след. Апошнія дні вельмі трывожыўся аб гэтым. Зімою дзевяцьсот дваццаць шостага года многа пісаў аб ёй у дзённіку.

9 жніўня

Я сам не свой увесь гэты час. У Маскве страшна аставацца далей жыць. Гэты вялікі горад не дасць мне як мае быць ачуняць. І жыць не ў Беларусі больш не магу. А дзе жыць у Мінску? І як там жыць на попелішчы? Што там ёсць? Пайшоў сёння рана ў рэдакцыю. Думаў, пакуль яшчэ там нікога не было, пісаць перадавы артыкул у «Беларусь» № 5. Артыкул ужо напісаны, але рэдактар вымагае, каб там было як найбольш шаблону. Ратуй мяне божа ад гэтай работы больш. Аднак жа ў рэдакцыі нічога не рабіў, бо адразу найшло людзей, падняўся гармідар, і ўсе мае дуды вобземлю. Сазваніўся з Глебкам у выдавецтве.

20 жніўня 1944 г.

Ужо больш за тыдзень прайшло, а яшчэ не сышло з мяне зусім уражанне ад мае гаворкі з П. К. Панамарэн-

кам. На тым тыдні ў пятніцу папрасіўся на прыём. Я не мог больш цярпець. Я падрыхтаваў тэзісы і хвілін сорак дакладваў яму: 1) аб Д., якая мову беларускай літаратуры хоча перайначыць на свой лад, 2) аб тым, што я не маю магчымасці пісаць свае раманы і 3) што я, як чорнарабочы, пісаў і пішу бесперапынна публіцыстычныя тэксты без подпісу, яны друкуюцца, устанаўляюцца ў тэксты рэзалюцый антыфашысцкіх, скажам, з'ездаў, друкуюцца ў зборніках. (...) А я хаджу спрацаваны і хворы і жыву ў катуху. Гаворка ішла гадзін тры, да паўночы. Я паставіў пытанні проста. П. Панамарэнка ў часе гаворкі сказаў, што ён вызначае мерапрыемствы: адчыненне пры Акадэміі навук двухгадовых курсаў Інстытута мовы. Сабраць туды такую нізавую інтэлігенцыю, як сялянскіх маладых настаўнікаў, і зрабіць з іх ахавальнікаў чыстаты беларускай мовы ў школах і нізавым друку. Адчыненне пры Беларускім універсітэце факультэта журналістыкі. Панамарэнка сказаў, што здыме з пасады Д. (...) Уражанне ад гаворкі было добрае, я паспакайнеў і крыху супакоіўся. Я паказаў яму забракаваны мой перадавы артыкул у № 5 «Беларусь». Там — аб тым, што нямецкая акупацыя была для беларускага народа не толькі парою пакуты, але і парою ўзвышэння, гартавання і гістарычнага ўзняцця народа як нацыі і ўзмацнення яго нацыянальнай самасвядомасці. Народ пакінуў быць пастухом і стаў генералам. Наша шчасце, што мы належым да СССР, каб не — то што было б з намі? Панамарэнка сказаў, што гэта яго думкі, «артыкул бліскучы». (...) Гаварылі пра ўсякую драбязу, але мне важную: я папрасіў памагчы мне ў Мінску дастаць, дзе жыць, хоць хату якую. Ён абяцаў. Назаўтра ён выклікаў з Мінска Лынькова. Чакаю хуткага пераезду ў Мінск, паспакайнець там душою, узмацнець целам і пісаць раман за раманам, а то ўжо тут не магу больш. Нешта такі ў лесе здохла: час ад часу пачаў заходзіць Глебка.

Ужо дзён чатыры як хварэю на грып. Хвароба пагоршвае настрой. Смутак. Міхала і Юрася, мусіць, няма жывых. Пісьмо з Цімкавіч. Маша і Анюта жывы. Дом згарэў. Каб быць у Мінску ў сваім ціхім кутку і пісаць!

21 жніўня 1944 г.

Грып. Слабасць. Хіліць у пасцель. А ляжаць не магу. Думкі мучаць. І Рэня адчувае сябе дрэнна. І ёй вельмі не-

здаровіцца. Небарака, янаператамілася, гэтулькі ёй клопату і працы! (...)

Сённяшні момант беларускай гісторыі важан не толькі выгнаннем з Беларусі немцаў. Беларусь — усходняя славяншчына. Немец тут ніколі не будзе панаваць. Вельмі важным момантам сёння ёсць нам тое, што адбываецца ў Польшчы. Здаецца, што кладзецца канец польскаму зямельнаму магнацтву. Польшча без зямельных магнатаў — гэта ўжо малое зло. Наўрад ці ў бліжэйшыя дзесяцігоддзі Польшча будзе сунуцца зноў рабіць на Беларусі сваю граніцу, хоць спробы даводзіць, што Польшча «мае права» аналячваць Беларусь, могуць быць. Як бы там ні было, а раман аб Рыгору Сухменьчыку калі-небудзь павінен быць напісан. Пісаць буду, ужо здаўшы ў друк «Вялікі дзень», «Пошукі будучыні», «Скіп'ёўскі лес», «Смагу», кнігу аповесцей «Сумліцкая хроніка», «Млечны Шлях», «Лявончыкава Ліда і якубаўскі карчмар Сымон Біруля», раман «Сыны Хведара Нявады» і драма.

Каб не выветрылася з памяці, запішу аб рамане пра Рыгора Сухменьчыка.

Асобы рамана:

1. Залеўскі (Эдвард Вайніловіч?), зямельны магнат.
2. Рыгор Сухменьчык, аканом, праваслаўны мужык з Кудзінавіч, салдат.
3. Сухменьчыха. Каталічка.
4. Анця. Дачка.
5. Яраслаў. Сын.
6. Фэлька, Сухменьчышын брат, Сцяпура.
7. Яго жонка.
8. Юрась, іх сын.
9. Бацька Фэльчыхі, сарвэтнік у Сумлічах — Папры, Жупранах.
10. Другая жонка Залеўскага ў эміграцыі (у Польшчы).
11. Сын Залеўскага ад другой жонкі.
12. Васіль-Лукаш Брандэцкі.
13. Сцяпан Хлябцэвіч.
14. Хлябцэвічыха.
15. Зоя Хлябцэвіч.
16. Студэнт Адамчук, яго трагічная смерць пасля.
17. Муж Зоі Хлябцэвіч.
18. Фэлькава дачка, Юрасёва сястра.

Дзе адбываюцца падзеі рамана.

1. Рачкевічы, Залеўскага ўладанне.
2. Мястэчка Сумлічы, адкуль родам Фэлькава жонка.
3. Сцяпура Фэлька родам з Якубаўшчыны. Там на вузкіх палосах паміж двух лясоў паставіў сабе хату і жыў там. (Гэта калі пашыралася пасля рэвалюцыі мястэчка Сумлічы).
4. Міроўшчына, прададзеная Залеўскім, дзе Рыгор Сухменьчык купіў сабе рату зямлі.
5. Горад Нясвіж. Каля яго дробны маёнтачак Раткава, дзе знайшоў сабе другую жонку з грашыма Залеўскі, пасля лета 1920 года.
6. Мінск.
7. Варшава.

1. У рамане павінна быць добра і дакладна сказана аб мясцінах і пунктах, дзе адбыліся падзеі ў розныя часы і дзе завязаліся і развязаліся справы.
2. Павінен быць распрацаваны дакладна лёс кожнага персанажа.
3. Распрацаваць квадры — абсягі — малюнкі рамана.
4. Часткі рамана. Раздзелы. Змест іх усіх і нумарацыя.
5. **Назва рамана.** (...)

25 жніўня

Здароўе крыху як бы лепш. І настрой лепшы. Працаваў сёння над «Скіп'ёўскім лесам». Ужо гэта адно добра, бо тыдняў тры ўжо не браўся за яго. Заўтра пастараюся як-небудзь паслаць у Мінск міламу Максіму Лужаніну пісьмо. А бліжэйшымі днямі параю добрых слоў падзякаваць П. К. Панамарэнку за добрую гаворку. Назбіраюцца справы — зноў пайду да яго вырашаць. Гэта будзе ўжо не раней зімы або ў канцы яе.

6 верасня

Сёння скончыў трэці раздзел «Скіп'ёўскага лесу». Можа добра, а можа і вельмі дрэнна. Такі я змучаны і духам і целам і так цяжка жыву, што не адчуваю. Патрэбен доўгі час у цішыні і спакоі.

8 верасня 1944 г.

За шэсць дзён пераклаў «Позняе каханне» Астроўскага — так гнаў мяне ў карак тэатр. І ўжо месяц ляжыць гатовы тэкст, і не забіраюць. Гэта ўсё азіятчына ў еўрапейскай краіне Беларусі. Я мог бы звацца не Чорны Кузьма, а Чорнарабочы. Колькі за свой век я зрабіў гэтых перакладаў і напісаў усяго, што без майго подпісу запоўнівае старонкі ўсёй нашай прэсы! І ўсё на кавалак хлеба! Хлеб наш насушчны, усіх нас пасушыць.

Быў сёння ў ГИХЛе. Дагаварыўся аб «Скіп'ёўскім лесе» і зборніку апавяданняў. Каб хоць у Мінск, цішыня і спакой, хоць і на попелішчы. Абы ціхі кут і штодзень спакойна пісаць.

10 верасня 1944 г.

Учора ўвечары і сёння да паўдня чытаў К. Федзіна «Горький среди нас». Федзін — сапраўдны пісьменнік і разумны чалавек. Я ўпэўнен: пра М. Горкага ён напісаў праўду. Сапраўды, мусіць, так жыў і такі быў М. Горкі, вялікі рускі інтэлігент з рукамі рабочага.

У вялікай літаратуры персанажы маюць сваю біяграфію. А каб пісаць біяграфіі людзей, трэба ведаць, што народ — гэта мільёны індывідуальнасцей, кожны з сваім індывідуальным абліччам і лёсам, хоць і падначаленым аднаму закону жыцця — нацыянальнаму і дзяржаўнаму. Чамусьці пасля кнігі К. Федзіна я пачаў думаць пра вечнае — сваё: пра Францыска Багушэвіча. Кожная тая кніга добрая, калі яна ўзбівае чалавека на сталыя і важныя думкі.

29 верасня 1944 г.

Пятніца. Ужо якраз тыдзень, як у Мінску. Яшчэ жыву на падлозе ў доме, дзе Саюз пісьменнікаў. Няма дзе адаспацца і адляжацца. Усе дні баліць галава, хіліць на сон, і зрок пагоршаў. Але, здаецца, гэта ўжо апошні мой злы этап. Як-небудзь агораю кватэру і буду дбаць аб здароўі і пісаць. За гэтыя дні бачыўся з Р. Шырмам. Ад яго пачуў тое, што ўжо чуў ад П. Пестрака і М. Танка. Каталіцкае духавенства, дзе якое было раней і якое дзе цяпер з'явілася, стала агентурай пана Сасноўскага, паланізуюць сваіх парафіян і тлумачаць, што няма ніякай Беларусі, а ёсць Польшча. Усё ідзе ад віленскага біскупа Ялжбыкоўскага.

3 кастрычніка

Аўторак. У нядзелю ўвечары Пестрак расказваў Лужаніну, як яго мучылі ў польскай турме. Алаўкі паміж запальцаў, пампавалі ваду праз нос, білі гумавым кіем, замыкалі рукі ў кайданы. Я слухаў. Пестрак умее цікава расказваць. (...)

Сёння ўночы пацукі не далі спаць. Я ўпоцемку думаў аб Антаніне Лукашэўскай і двох яе сынах. Усё гэта можа пад маім пяром ажыць і жыць доўгім поўным жыццём. І да мяне прыйшла шчырая радасць. Перад світаннем я заснуў без трывогі і суму. Калі ўжо будзе тая кватэра і ціхі кут, каб пісаць! Просіцца з пяра артыкул у «Звязду» аб літаратуры.

4 кастрычніка

Серада. Хмурна. Дождж. Пісаў «Скіп'ёўскі лес». Трэба далей так, кожны дзень.

5 кастрычніка

Нічога не пісаў. Няма дзе падзецца і прыткнуцца з пяром. Чалавек з паўсотні за дзень перавярнулася. Мала ўсяго, дык прыехала яшчэ і ўлезла ў мой кут, дзе я жыву на голай падлозе, нейкая Н. з хлапчуком, які адразу пачаў ірваць мяне за камізэльку.

6 кастрычніка

Пятніца. Пісаў вельмі мала. Горне на сон. Баліць сэрца. Клопат і думкі аб кватэры, Рэня і Іра спяць на падлозе. Учора ўвечары заўважыў, што ногі апухлі да каленяў. Сэрца! (...) Прага мець свой ціхі кут і пасцель і вылежацца як мае быць. А тут абяцаюць, што кватэра можа быць толькі праз два тыдні. Гэта значыць, што не менш месяца трэба чакаць. А два месяцы, то напэўна. Баюся, што не вытрымаю да пасцелі і падушкі. Здань смерці мучыць мяне. Так я доўга не працягну. И кому повем печаль мою? Хоць бы адзін хто блізкі і разумны, а Рэню буду берагчы ад трывог.

11 кастрычніка

Сёння многа і, здаецца, добра пісаў. 7 кастрычніка заходзіла да мяне невядомая мне дагэтуль Марыля Шутовіч з Вільні... Яна прыехала ў Мінск, каб дайсці тут якоенебудзь рады: віленскі біскуп Ялжбыкоўскі садзіць усюды

па Беларусі на парафіі палякаў ксяндзоў, якія і прапаведуюць з амбонаў, што ўсе беларусы каталікі ёсць чыстыя палякі. Гэтая жанчына вельмі прыемная асоба, тыповая яшчэ нашаніўка. Да мяне прыйшла з просьбай надаць усяму гэтаму не рэлігійны, а палітычна-нацыянальны характар і так падаць у адпаведныя рэспубліканскія ўстановы.

Прыехаў з Вільні мастак Сергіевіч. Мілы чалавек і з вялікім талентам. Заходзіць часта. Пражыўшы з маленства і дагэтуль на Заходняй Беларусі, ён у нас аніяк не можа арыентавацца. Шукае падтрымкі і пасад. Гэта нацыянальны мастак, поўны як мае быць.

22 лістапада

...Божа, напішы за мяне мае раманы, хіба так маліцца, ці што?

КАМЕНТАРЫІ

У дадзены том уваходзіць публіцыстыка 1923—1944 гг. Большасць публіцыстычных і літаратурна-крытычных артыкулаў, фельетонаў і нарысаў была апублікавана пры жыцці пісьменніка ў перыядычным друку: газ. «Звязда», «Савецкая Беларусь», «Літаратура і мастацтва», «Беларуская вёска», час. «Полымя рэвалюцыі», «Узвышша», «Чырвоны сейбіт», газеце-агітплакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну», зборніку «Кат у белай манішцы». Некаторыя публіцыстычныя творы часу Вялікай Айчыннай вайны друкуюцца па аўтографах, якія захоўваюцца ў сям'і пісьменніка.

ПЫТАННЕ СЁННЯШНЯГА ДНЯ (стар. 7)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1923, № 238, 17 кастрычніка, дзе змешчан упершыню.

ЛІСІЦА Ў ІСПАЛКОМЕ (стар. 8)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1924, № 32, 9 лютага, дзе змешчан упершыню.

З'ЕЗД ДЭЛЕГАТАК — СЯЛЯНАК І БАТРАЧАК (стар. 11)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1924, № 56, 8 сакавіка, № 57, 9 сакавіка, № 58, 11 сакавіка і № 59, 12 сакавіка, дзе змешчан упершыню.

З'езд Саветаў пашыранай Беларусі — Надзвычайны VI Усебеларускі з'езд Саветаў праходзіў 12—16 сакавіка 1924 г. у Мінску пасля далучэння да Беларусі асобных паветаў Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў.

ЯК КАКОРЫНЦЫ, КАБ НЕ АСТАЦЦА Ў ДУРНЯХ, ШКОЛУ БУДУЮЦЬ (стар. 30)

Друкуецца па газ. «Беларуская вёска», 1924, № 77, 1 снежня, дзе змешчан упершыню.

САМАХВАЛАВІЦКАЯ ЎЗАЕМАДАПАМОГА І САМАГОННЫЯ ТРУБКІ (стар. 32)

Друкуецца па газ. «Беларуская вёска», 1924, № 79, 10 снежня, дзе змешчан упершыню.

ПА ЎКРАІНСКІХ ПРАСТОРАХ (стар. 33)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1925, № 203, 9 верасня, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Падарожныя ўражанні».

НА КУРОРТАХ (стар. 36)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1925, № 212, 19 верас-

ня, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Ліст з Крыма»; у канцы паметка: «10 верасня, г. Ялта».

ВЁСКА НА НОВЫМ ШЛЯХУ (стар. 39)

Друкуецца па газ. «Беларуская вёска», 1925, № 95, 13 лістапада, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Малюнак з падарожжа».

У РОДНАЙ ГЛУШЫ (стар. 42)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1925, № 267, 25 лістапада і № 268, 26 лістапада, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «З падарожжа».

АЎТАБІЯГРАФІЯ (стар. 48)

Друкуецца па машынапісе, які захоўваецца ў сям'і пісьменніка. Датуецца 25 лютага 1926 г.

І ВАДА ЗАЛІТА КРЫВЁЮ (стар. 49)

Друкуецца па газ. «Беларуская вёска», 1927, № 17, 11 лютага, № 18, 13 лютага, № 19, 16 лютага, № 20, 18 лютага, № 22, 23 лютага і № 23, 25 лютага, дзе змешчан упершыню.

З РОДНАЙ ГЛУШЫ (стар. 58)

Друкуецца па газ. «Беларуская вёска», 1927, № 24, 27 лютага, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам М. Р-кі. (Псеўданім М. Р-кі раскрыт на падставе сцверджання паэта Максіма Лужаніна).

Шмэндрык — тут валакітчык, бюракрат.

РЭДАКЦЫЙНЫ ГОСЦЬ (стар. 60)

Друкуецца па газ. «Беларуская вёска», 1927, № 45, 5 мая, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «З рэдакцыйнага жыцця».

Тэфталь, рамс — гульня ў карты.

Евангелісты — члены рэлігійнай секты.

ЛІТАРАТУРНЫЯ ТВОРЫ ПРОЗАЙ ВЯСКОВЫХ АЎТАРАЎ (стар. 62)

Друкуецца па час. «Чырвоны сейбіт», 1927, №№ 17, 18—19, дзе змешчан упершыню.

АЎТАБІЯГРАФІЯ (стар. 70)

Друкуецца па кн.: Клейнборт Л. М. «Молодая Белоруссия», ДВБ, Мінск, 1928, дзе змешчана ўпершыню. Датуецца 27 лютага 1928 г.

НЕБЕЛАРУСКАЯ МОВА ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (стар. 72)

Друкуецца па час. «Узвышша», 1928, № 5, дзе змешчан упершыню.

Паасобнік — асобны нумар часопіса.

Балона — старонка.

(РЭЦЭНЗІЯ НА ЗБОРНІК ВАСІЛЯ СТЭФАНІКА «ТВОРИ») (стар. 86)

Друкуецца па час. «Узвышша», 1928, № 5, дзе змешчана ўпершыню.

ПЕРАД ДРУГІМ ДЗЕСЯЦІГОДДЗЕМ (стар. 90)

Друкуецца па час. «Узвышша», 1928, № 6, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Некалькі думак пра будаўніцтва беларускай культуры».

МАКСІМ ГОРКІ (стар. 93)

Друкуецца па час. «Чырвоны сейбіт», 1928, № 4—5, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам М. Р. (Псеўданім М. Р. раскрыт на падставе сцверджання паэта Максіма Лужаніна).

ЗАМЕСТ ПАШТОВАЕ СКРЫНКІ (стар. 95)

Друкуецца па час. «Чырвоны сейбіт», 1928, № 5, дзе змешчан упершыню.

ЛЕЎ ТАЛСТОЙ (стар. 97)

Друкуецца па час. «Чырвоны сейбіт», 1928, № 9, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам М. Р.

ДЗЕСЯЦЬ ГОД (стар. 99)

Друкуецца па час. «Чырвоны сейбіт», 1928, № 12, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам М. Р.

ПРАЦУ ПІСЬМЕННІКА ПАВІННЫ ЛІЧЫЦЬ ПРАЦАЮ, А НЕ ЗАБАЎКАЮ (стар. 101)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1928, № 277, 2 снежня, дзе змешчан упершыню.

ЗАЎВАГА ДА ПЕРАКЛАДАЎ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (стар. 104)

Друкуецца па час. «Узвышша», 1929, № 8, дзе змешчан упершыню.

ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫЯ НАТАТКІ (стар. 107)

Друкуецца па час. «Узвышша», 1929, № 9—10, дзе змешчан упершыню.

Каштарыс — рахунак.

«Артыкул праф. Бузука ў «Маладняку».— Маецца на ўвазе артыкул «Культура мовы» ў «Узвышшы», змешчаны ў час. «Маладняк», 1929, № 5—6.

РЭАЛЬНАЯ ШМАТГРАННАСЦЬ І ФІЛАСОФСКАЕ АДЗІНСТВА (стар. 114)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1932, № 2, 6 сакавіка, дзе змешчан упершыню.

ПРА СВАЮ П'ЕСУ (стар. 119)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1932, № 275, 10 снежня, дзе змешчан упершыню.

ПРАМОВА НА ПЕРШЫМ ПАШЫРАНЫМ ПЛЕНУМЕ АРГАНІЗАЦЫЙНАГА КАМІТЭТА ССПБ (стар. 121)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1933, № 8, 19 сакавіка, дзе змешчана ўпершыню.

Першы пашыраны пленум Арганізацыйнага камітэта ССПБ праходзіў з 24 лютага па 2 сакавіка 1933 г. у Мінску.

ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ТЭМА (стар. 125)

Друкуецца па час. «Заклік», 1933, № 3, дзе змешчан упершыню.

С п а н а т р а в а ц ь — знайсці спосаб.

ЗАЎВАГІ ПРА ДРАМАТУРГІЮ (стар. 138)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1933, № 12, 23 красавіка, дзе змешчан упершыню.

СІЛА НАШАЙ КУЛЬТУРЫ — У ІНТЭРНАЦЫЯНАЛІЗМЕ (стар. 142)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1933, № 12, 23 красавіка, дзе змешчан упершыню.

ПІСЬМЕННІКІ АДКАЗВАЮЦЬ КАМСАМОЛЬЦАМ-«КАМУНАРАЎЦАМ» (стар. 146)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1933, № 26, 29 верасня, дзе змешчан упершыню.

ПРА ПЛАНАВАСЦЬ ПРАЦЫ (стар. 148)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1933, № 27, 16 кастрычніка, дзе змешчан упершыню.

ПРАЦУ З КАДРАМІ — У ТВОРЧЫ ПЛАН (стар. 152)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1933, № 28, 26 кастрычніка, дзе змешчан упершыню.

НАША МОВА ДАСЯГНУЛА ВЯЛІКАГА РОСКВІТУ (стар. 155)

Друкуецца па кн. «Пісьменнікі БССР аб рэформе правапіса беларускай мовы». Выд-ва Беларускай Акадэміі навук, Мінск, 1934, дзе змешчан упершыню.

ПАВЫСІЦЬ ЛІТАРАТУРНУЮ ТЭХНІКУ (стар. 158)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1934, № 1, 6 студзеня, дзе змешчан упершыню.

МАЛАДЫЯ ПРАЗАІКІ (стар. 159)

Друкуецца па альманаху «Ударнікі», ДВБ, Мінск, 1934, дзе змешчан упершыню.

ПИСАТЕЛЬ ПИСАТЕЛЮ — БРАТ (стар. 165)

Друкуецца па «Литературной газете», 1934, № 12, 4 лютага, дзе змешчан упершыню.

НЕКАЛЬКІ ЗАЎВАГ ДА ВУЧОБЫ
ПАЧЫНАЮЧЫХ ПІСЬМЕННІКАЎ (стар. 167)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1934, № 8, 16 лютага, дзе змешчан упершыню.

ПРАЦАВАЦЬ НАД ДРАМАТУРГІЧНЫМ СЛОВАМ (стар. 171)

Друкуецца па зб. «Драматургія», выд-ва Беларускай Акадэміі навук, Мінск, 1934, дзе змешчан упершыню.

ВУЧОБА І ТВОРЧАСЦЬ
ПАЧЫНАЮЧЫХ ЛІТАРАТАРАЎ (стар. 174)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1934, № 19, 12 красавіка, дзе змешчан упершыню.

ПРА ВУЧОБУ І ТВОРЧАСЦЬ ПАЧЫНАЮЧЫХ (стар. 179)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1934, № 34, 27 чэрвеня, дзе змешчан упершыню.

ПРА П'ЕСУ «НА ПЛАТФОРМУ» В. СТАШЭЎСКАГА (стар. 188)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1934, № 40, 28 ліпеня, дзе змешчан упершыню.

СКАНЦЭНТРАВАЦЬ ЛІТАРАТУРНЫЯ СІЛЫ (стар. 190)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1934, № 41, 31 ліпеня, дзе змешчан упершыню.

РЭАЛЬНАСЦЬ, ФАНТАЗІЯ, ВЫМЫСЕЛ (стар. 191)

Друкуецца па кн. «Пісьменнікі БССР на І Усесаюзным з'ездзе», кн. 2, ДВБ, Мінск, 1935. Датуецца жніўнем 1934 г.

Упершыню — «Литературная газета», 1934, № 115, 22 жніўня, пад загалоўкам «Мы должны фантазировать».

МЫ ВЕДАЕМ, ХТО НАШ ВОРАГ (стар. 193)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1934, № 175, 9 жніўня, дзе змешчан упершыню.

НА НОВЫЕ ВЫСОТЫ (стар. 195)

Друкуецца па «Литературной газете», 1934, № 72, 2 жніўня, дзе змешчан упершыню.

<ДУМКІ АБ З'ЕЗДЗЕ> (стар. 198)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1934, № 203, 11 верасня, дзе змешчан упершыню ў падборцы выказванняў удзельнікаў Першага Усесаюзнага з'езда савецкіх пісьменнікаў.

ТЭАТР З БУДУЧЫНЯЙ (стар. 199)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1935, № 10, 27 лютага, дзе змешчан упершыню.

СТВАРЭННЕ ТЫПАЎ І ВОБРАЗАЎ ЖЫЦЦЯ (стар. 203)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1935, № 21, 26 красавіка, дзе змешчан упершыню.

ЗАЎВАГІ ДА СТЫЛЁВЫХ ТЭНДЭНЦЫЙ
У ТВОРЧАСЦІ СЯРГЕЯ ЗНАЁМАГА (стар. 205)

Друкуецца па час. «Полымя рэвалюцыі», 1935, № 5.

Упершыню — газ. «Літаратура і мастацтва», 1935, № 6, 2 лютага, пад загалоўкам «Стылёвыя тэндэнцыі ў творчасці С. Знаёмага».

ТЕНИ МРАЧНОГО ПРОШЛОГО (стар. 223)

Друкуецца па газ. «Правда», 1935, № 189, 11 ліпеня, дзе змешчан упершыню.

ОТ АВТОРА (стар. 226)

Друкуецца па кн. «БДТ-І. XV лет существования. 1920—1935», ДВБ, Мінск, 1935, дзе змешчан упершыню.

АБУДЖАЦЬ ЛЕПШЫЯ ДУМКІ
І ПАЧУЦЦІ ЧЫТАЧА (стар. 227)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1936, № 16, 27 лютага.

Упершыню — «Литературная газета», 1936, № 10, 14 лютага.

ШМАТ У НАС АБЛОМАЎШЧЫНЫ,
БЕЗАДКАЗНАСЦІ (стар. 228)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1936, № 22, 28 сакавіка, дзе змешчан упершыню.

ЗБІРАЦЬ І ВЫКАРЫСТОЎВАЦЬ
ВОПЫТ ТВОРЧАЙ РАБОТЫ (стар. 232)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1937, № 94, 23 красавіка, дзе змешчан упершыню.

ЯСНЫ ДЗЕНЬ КРАІНЫ (стар. 233)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1937, № 57, 2 лістапада, дзе змешчан упершыню.

ПАЛКАВОДЗЕЦ САЦЫЯЛІСТЫЧНАЙ АРМІІ (стар. 244)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1937, № 63, 26 лістапада, дзе змешчан упершыню.

МІНСК (стар. 250)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1937, № 71, 31 снежня, дзе змешчан упершыню.
Яткі — ларкі.

ВАСІЛЬ СЫМОНАВІЧ КЕДРЫК (стар. 261)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1938, № 35, 26 чэрвеня, дзе змешчан упершыню.

Н. В. ГОГОЛЬ. К 130-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ (стар. 264)

Друкуецца па газ. «Орджоникидзевская правда», 1939, 30 сакавіка, дзе змешчан упершыню.

ДУМКІ ПРА ПАЎЛЮКА ТРУСА (стар. 269)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1939, № 31, 3 верасня, дзе змешчан упершыню.

ГІСТАРЫЧНАЯ СПРАВЯДЛІВАСЦЬ (стар. 273)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1939, № 33, 21 верасня, дзе змешчан упершыню. Надрукаван таксама ў зб. «Вызваленым братам. Ад пісьменнікаў Савецкай Беларусі», ДВБ, Мінск, 1939.

НА ТРЫБУНЕ «ПРОСТЫ ЧАЛАВЕК» (стар. 274)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1939, № 263, 15 лістапада, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «З пасяджэння сесіі».
Малевіч А. С. — дэлегат Нечарговай трэцяй сесіі Вярхоўнага Савета БССР (12—14 лістапада 1939 г.), які выступіў ад імя Паўнамоцнай камісіі Народнага Сходу Заходняй Беларусі.

МАЕ ТВОРЧЫЯ ПЛАНЫ НА 1940 ГОД (стар. 276)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1940, № 1, 1 студзеня, дзе змешчан упершыню.
«...працаваў над раманам аб жыцці дзвюх родных сясцёр...» — Рукапіс рамана «Судны дзень» загінуў у час Вялікай Айчыннай вайны.
«...буду працаваць над раманам «Вялікае выгнанне».— Рукапіс рамана загінуў у час Вялікай Айчыннай вайны.

«...ёсць п'еса на тэму аб вызваленні Заходняй Беларусі...» — Маецца на ўвазе п'еса «Ірынка».
«...мяркую скончыць... крытычную працу аб «Новай зямлі» Якуба Коласа...» — Па сведчанню Р. І. Свераноўскай рукапіс артыкула загінуў у час Вялікай Айчыннай вайны.

АБ ЭДУАРДУ САМУЙЛЁНКУ (стар. 277)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1940, № 5, 11 лютага, дзе змешчан упершыню.
«...любіў расказваць аб прыродзе Полаччыны — мясцовасці, дзе ён нарадзіўся».— К. Чорны памыляецца. Э. Самуйлёнак нарадзіўся ў Пецярбурзе.

ТВОРЧАЯ ЎДАЧА ТЭАТРА (стар. 280)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1940, № 30, 28 верасня, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Уражанні гледача».

ДУМКІ І ІМКНЕННІ НАРОДА (стар. 284)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1940, № 283, 8 снежня, дзе змешчан упершыню.

АЎТАБІЯГРАФІЯ (стар. 286)

Друкуецца па кн. «Беларуская літаратура. Хрэстаматыя для 9 класа сярэдняй школы», ДВБ, Мінск, 1940, дзе змешчана ўпершыню, за подпісам Кузьма Чорны (Рамапоўскі Мікалай Карлавіч).

«СЕНТЫМЕНТАЛЬНЫ ВАЛЬС» (стар. 289)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1941, № 29, 5 лютага, дзе змешчан упершыню.

МАЯ «ІРЫНКА» (стар. 293)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1941, № 11, 15 сакавіка, дзе змешчан упершыню.

ПРАЎДА АБ ЧАЛАВЕКУ (стар. 295)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1941, № 143, 19 чэрвеня, дзе змешчан упершыню.

ВЯЛІКАЯ ШКОЛА ДЛЯ ЎСІХ ТЭАТРАЎ (стар. 296)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1941, № 25, 21 чэрвеня, дзе змешчан упершыню.

НАРОДНАЯ НЯНАВІСЦЬ (стар. 298)

Друкуецца па аўтографу.
Упершыню — газ. «Звязда», 1941, № 165, 20 ліпеня.

ЖЫЛА І ЖЫЦЬ БУДЗЕ БЕЛАРУСКАЯ ЗЯМЛЯ! (стар. 301)

Друкуецца па аўтографу.

Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1941, № 196, 24 жніўня.

БЛІЗАК ЧАС РАСПЛАТЫ (стар. 302)

Друкуецца па газ. «Звязда», 1941, № 208, 13 верасня, дзе змешчан упершыню.

В РАЗВЕДКЕ (стар. 305)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1941, № 21, верасень, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Ігнат Булава з-пад Турава. (Псеўданім Ігнат Булава з-пад Турава раскрыт на падставе сцверджання Р. І. Свераноўскай).

СПОР ОБ АРИЙСКОЙ КРОВИ (стар. 306)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1941, № 21, верасень, дзе змешчан упершыню. (Аўтарства раскрыта на падставе сцверджання былога рэдактара агітплаката М. Чаўскага).

КАК НЕМЕЦ НА СВИНЬЕ В ВЕЧНЫЙ ПОКОЙ ВЪЕХАЛ (стар. 307)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1941, № 23, верасень, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Ігнат Булава з-пад Турава.

ДУША В ШТАНАХ (стар. 308)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1941, № 24, верасень, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Из рассказов Игната Булавы из-под Турова».

КРУЖЕВНОЕ ПРИКРЫТИЕ (стар. 310)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1941, № 25, верасень, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Ігнат Булава з-пад Турава.

БЕЛАРУСКІ НАРОД ЗМАГАЕЦЦА З АКУПАНТАМІ (стар. 311)

Друкуецца па газ. «За Савецкую Беларусь», 1941, № 27, 3 кастрычніка, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «З пісем беларускіх партызан».

ЧИСТОКРОВНАЯ ВОШЬ (стар. 313)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1941, № 26, кастрычнік, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Из рассказов Игната Булавы из-под Турова».

ПЕРАМОГА БУДЗЕ ЗА НАМІ! (стар. 314)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1941, № 4, 7 лістапада,

дзе змешчан упершыню, без подпісу. (Аўтарства раскрыта на падставе сцверджання Свераноўскай Р. І.).

У ІМЯ БУДУЧЫНІ (стар. 317)

Друкуецца па аўтографу.
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1941, № 4, 7 лістапада.

СЛАДЕНЬКОГО ЗАХОТЕЛИ... (стар. 319)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1941, № 27, лістапад, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Из рассказов Игната Булавы из-под Турова».

БУДЗЕМ АДЗІНАДУШНЫМІ І НЕПАХІСНЫМІ (стар. 320)

Друкуецца па аўтографу; у канцы паметка: «Напісана ў Казані 28 снежня 1941 г. К. Чорны».
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 10, 20 студзеня, з падзагалоўкам «Прамова пісьменніка Кузьмы Чорнага».

НЕМЦЫ ЎСТАНАЎЛЯЮЦЬ ПАНШЧЫНУ (стар. 322)

Друкуецца па аўтографу.
Датуецца сакавіком 1942 г.

СУПРАЦЬ ЗВЕРА (стар. 324)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 11, 1 лютага, дзе змешчан упершыню.

ЛЕЎ ДАВАТАР (стар. 327)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 20—21, 16 лютага, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам М. Сідарэўскі. (Аўтарства раскрыта на падставе сцверджання Свераноўскай Р. І.).

ЖЭНЯ ПАЛТАЎСКАЯ (стар. 330)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 20—21, 16 лютага, дзе змешчан упершыню.

ВЕРНАЯ ДАЧКА БЕЛАРУСКАГА НАРОДА (стар. 333)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 22, 19 лютага, дзе змешчан упершыню.

НАША АРМІЯ І НАРОД — АДЗІНЫ (стар. 335)

Друкуецца па аўтографу.
Мяркуючы па змесце, датуецца лютым 1942 г.

ДЗЕНЬ ДОБРЫ, БЕЛАРУСКАЯ ЗЯМЛЯ! (стар. 337)

Друкуецца па аўтографу; у канцы паметка: «Кузьма Чорны. Сакавік 1942 г., г. Масква».
Упершыню — газ. «Известия», 1942, № 72, 27 сакавіка, пад загалоўкам «Непокорная и непокоренная Беларусь».

НА НАШАЙ ЗЯМЛІ ХОЧА ГАСПАДАРЫЦЬ НЯМЕЦКІ ПАН (стар. 342)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 33, 30 сакавіка, дзе змешчан упершыню.

Рукапісны варыянт пад загалоўкам «Немцы ўстанаўляюць паншчыну» па змесце амаль супадае з названым артыкулам.

ДА БЕЛАРУСКАГА НАРОДА (стар. 344)

Друкуецца па аўтографу.

Мяркуючы па змесце, датуецца сакавіком 1942 г.

БЕЛАРУСКІЯ ЛІТАРАТАРЫ Ў ДНІ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ (стар. 351)

Друкуецца па аўтографу; у канцы паметка: «Для газеты «Савецкая Беларусь». Сакавік 1942 г.».

(НЕ ВЕРЦЕ НІВОДНАМУ НЯМЕЦКАМУ СЛОВУ!..) (стар. 352)

Друкуецца па аўтографу.

Мяркуючы па змесце, датуецца сакавіком 1942 г.

ФАШЫСТ КУРЦ РАВЕ ЖАЛАСНА (стар. 354)

Друкуецца па аўтографу; у канцы подпіс: «Кузьма Чорны».

Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 35, 6 красавіка.

КАТ У БЕЛАЙ МАНІШЦЫ (стар. 355)

Друкуецца па зб. «Кат у белай манішцы», выдавецтва «Савецкая Беларусь», Мінск, 1942.

Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 39, 21 красавіка.

НАША ВЯСНА (стар. 357)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 42, 1 мая, дзе змешчан упершыню.

АБАРОНЦЫ НЯМЕЦКАЙ ТЫФОЗНАЙ ВОШЫ (стар. 359)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 44, 7 мая, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «Пісьмо з Віцебска», пад псеўданімам М. Біруля. (Псеўданім М. Біруля раскрыт на падставе сцверджання Сверапоўскай Р. І.).

«ВЫХВАЛЯЎСЯ, ВЫХВАЛЯЎСЯ ДЫ І ЗДОХ» (стар. 360)

Друкуецца па зб. «Кат у белай манішцы», выд-ва «Савецкая Беларусь», Мінск, 1942.

Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 44, 7 мая.

ДАЛІКАЦТВА КАЛЯ ВІСЕЛЬНІ (стар. 362)

Друкуецца па зб. «Кат у белай манішцы», выд-ва «Савецкая Беларусь», Мінск, 1942.
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 46, 15 мая.

ШАРЛАТАНСКІ ЗБРОД НА СЛУЖБЕ Ў НЯМЕЦКІХ АКУПАНТАЎ (стар. 364)

Друкуецца па аўтографу; у канцы подпіс: «Кузьма Чорны».
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 48, 23 мая.

«КОСЬ, КОСЬ, ПАКУЛЬ У АГЛОБЛІ» (стар. 366)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 49, 27 мая, дзе змешчан упершыню.

ПАЭТ НАРОДА (стар. 368)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 50, 30 мая, дзе змешчан упершыню.

НЯМЕЦКІ ПАСЛУГАЧ ВЫЎ, ЯК СУКА (стар. 371)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1942, № 43, май, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам «З апавяданняў Ігната Булавы з-пад Турава».

ПОДЗВІГ ЦІХАГА ЧАЛАВЕКА (стар. 372)

Друкуецца па аўтографу; у канцы паметка: «Славянскім камітэтам паслана ў Амерыку для славянскіх газет. Май месяц 1942 г.».

БЕЛАРУСКАЕ МАСТАЦТВА Ў ЧАСЕ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ (стар. 375)

Друкуецца па аўтографу.
Мяркуючы па змесце, датуецца маем 1942 г.

БЕРЛІНСКІ АНУЧНІК (стар. 378)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 52, 7 чэрвеня, дзе змешчан упершыню.

ЦУДОЎНАЯ ПЕДАГОГІКА (стар. 379)

Друкуецца па зб. «Кат у белай манішцы», выд-ва «Савецкая Беларусь», Мінск, 1942.
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 54, 13 чэрвеня.

ДУБОВАЯ ГАЛАВА І САБАЧАЯ НАТУРА (стар. 381)

Друкуецца па зб. «Кат у белай манішцы», выд-ва «Савецкая Беларусь», Мінск, 1942.
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 58, 24 чэрвеня.

ШТО ПАСЕЕШ — ТОЕ І ПАЖНЕШ (стар. 384)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 60, 28 чэрвеня, дзе змешчан упершыню.

ЗЯМЕЛЬНЫ НАДЗЕЛ ДУРНОГА БАДЗІЛЮКА (стар. 385)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1942, № 50, чэрвень, дзе змешчан упершыню, з падзагалоўкам: «З апавяданняў Ігната Булавы з-пад Турава».

БАНДЫЦКАМУ ФЮРЭРУ, КРЫВАВАМУ ЛЮДАЕДУ, СУСВЕТНАМУ АБАРМОТУ І ПРАХВОСТУ, ДУРНОМУ АДОЛЬФУ ГІТЛЕРУ — ПІШУЦЬ БЕЛАРУСКІЯ ПАРТЫЗАНЫ З АТРАДА БАЦЬКІ МІНАЯ (стар. 387)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1942, № 51, чэрвень, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Арцём Чамярыца. (Псеўданім раскрыт на падставе сцверджання Сверапоўскай Р. І.).

СЁМАЯ СКУРА (стар. 389)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 65, 17 ліпеня, дзе змешчан упершыню.

НЕ ВЕР ВУШАМ СВАІМ (стар. 391)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 68, 28 ліпеня, дзе змешчан упершыню.

ГАЎЛЯЙТАР І ЯГО ПАДЛІЗНІКІ (стар. 393)

Друкуецца па аўтографу; у канцы подпіс: «Кузьма Чорны».
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 70, 4 жніўня.

НЕМЦЫ ЗНІШЧАЮЦЬ БЕЛАРУСКУЮ КУЛЬТУРУ (стар. 395)

Друкуецца па аўтографу; у канцы паметка: «Перадавы артыкул у «Савецкую Беларусь».
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 73, 15 жніўня.

ГАЎЛЯЙТАРСКАЯ «АКАДЭМІЯ» (стар. 397)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 75, 22 жніўня, дзе змешчан упершыню.

НЯМЕЦКАЯ ЦАЦА ШЫРОКАГА СПАЖЫВАННЯ (стар. 399)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 77, 29 жніўня, дзе змешчан упершыню.

«АКАДЭМІЧНЫ» ФРЫЦ (стар. 401)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1942, № 59, жнівень, дзе змешчан упершыню.

БЕЛАРУСКАЯ ПРОЗА І ДРАМАТУРГІЯ ЧАСУ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ (стар. 403)

Друкуецца па аўтографу.
Мяркуючы па змесце, датуецца жніўнем 1942 г.

ГЕРОЙ САВЕЦКАГА САЮЗА ЦІХОН ПІМЕНАВІЧ БУМАЖКОЎ (стар. 413)

Друкуецца па аўтографу; у канцы паметка: «4 верасня 1942 г.». Упершыню — кн. К. Чорны «Герой Савецкага Саюза Ціхон Піменавіч Бумажкоў», выд-ва «Савецкая Беларусь», Мінск, 1943.

БУРГОМІСТР І КУРЫЦА (стар. 428)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 81, 13 верасня, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Раман Талапіла. (Псеўданім раскрыт на падставе сцверджання Свераноўскай Р. І.).

НЯМЕЦКАЕ ВАРАННЕ НАД СЛУЧЧЫНАЙ (стар. 429)

Друкуецца па аўтографу; у канцы подпіс: «Кузьма Чорны». Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 82, 17 верасня, з падзагалоўкам: «Акупанты ствараюць яшчэ 60 маёнткаў».

ЗАПЛАЦІМ ПАНУ І ЯГО ПАСЛУГАЧУ (стар. 430)

Друкуецца па аўтографу; у канцы подпіс: «Кузьма Чорны». Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 83, 19 верасня.

ДУХ ПРАГНАСЦІ (стар. 432)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1942, № 61, верасень, дзе змешчан упершыню. (Аўтарства раскрыта на падставе сцверджання былога рэдактара агітплаката М. Чаускага).

СІМПАТЫЧНАЯ ДУБІНА (стар. 433)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 92, 21 кастрычніка, дзе змешчан упершыню.

ВЯЛІКІ ПАЭТ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА (стар. 435)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 95, 31 кастрычніка, дзе змешчан упершыню.

(БЫЎ ЧАС У ЖЫЦЦІ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА...) (стар. 437)

Друкуецца па аўтографу.
Мяркуючы па змесце, датуецца кастрычнікам 1942 г.

АБ НАШАЙ ГОРДАСЦІ (стар. 440)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 97, 7 лістапада, дзе змешчан упершыню.

ШЧАНЮК З БЕРЛІНСКАЙ САБАКАРНІ (стар. 442)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 101, 21 лістапада, дзе змешчан упершыню.

КРЫВАВЫ АПЯКУН (стар. 444)

Друкуецца па аўтографу; у канцы подпіс: «Кузьма Чорны».
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1942, № 102, 24 лістапада.

ТОНКАЯ ДУША ТОЎСТАЙ ГАДЗІНЫ (стар. 446)

Друкуецца па зб. «Кат у белай манішцы», выд-ва «Савецкая Беларусь», Мінск, 1942, дзе змешчан упершыню.

(НОВАЯ ПАРА ГІСТАРЫЧНАГА ЖЫЦЦЯ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА...) (стар. 449)

Друкуецца па аўтографу; у канцы подпіс: «К. Ч.»
Мяркуючы па змесце, датуецца 1942 г.

НЯМЕЦКІЯ ФАШЫСТЫ ЗНІШЧАЮЦЬ КУЛЬТУРУ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА (стар. 451)

Друкуецца па аўтографу.
Мяркуючы па змесце, датуецца 1942 г.

ЧТО ТАКОЕ ГИТЛЕРОВСКИЙ «СОЦИАЛИЗМ»? (стар. 454)

Друкуецца па аўтографу.
Мяркуючы па змесце, датуецца 1942 г.

АБ СВАІМ НОВЫМ РАМАНЕ (стар. 456)

Друкуецца па машынапісе, які захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва БССР.
Упершыню — час. «Полымя», 1968, № 11.
Датуецца 1942 г.

НЕМЦЫ ЗНІШЧАЮЦЬ БЕЛАРУСКУЮ КУЛЬТУРУ, ТОПЧУЦЬ АСВЕТУ І НАВУКУ, МАСТАЦТВА І ЛІТАРАТУРУ (стар. 457)

Друкуецца па машынапісе, які захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва БССР.
Упершыню — час. «Полымя», 1968, № 11.
Датуецца 1942 г.

ПРАКЛЯЦЦЕ КАТУ ГІТЛЕРУ (стар. 461)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1943, № 44, 17 красавіка, дзе змешчан упершыню.

ЗАБІЯЦКІ ПЫК (стар. 463)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1943, № 90, май, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Сымон Чарпакевіч. (Псеўданім Сымон Чарпакевіч раскрыт на падставе сцверджання Свераноўскай Р. І.).

ЗА БЛІЗКІХ І РОДНЫХ (стар. 465)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1943, № 80, 18 жніўня, дзе змешчан упершыню.

СМЕРЦЬ ГАЎЛЯЙТАРА Ў МІНСКУ (стар. 468)

Друкуецца па аўтографу.
Упершыню — газ. «Савецкая Беларусь», 1943, № 92, 25 верасня, пад загалоўкам «Канец крывавага ката».

НАСТАЎ ВЯЛІКІ ДЗЕНЬ (стар. 470)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1943, № 93, 28 верасня, дзе змешчан упершыню.

АВТОБИОГРАФИЯ (стар. 472)

Друкуецца па аўтографу; у канцы паметка: «Н. Романовский. 5/X 1943 г.».

ВАЎКІ РАТУЮЦЬ СКУРУ (стар. 474)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1943, № 96, 6 кастрычніка, дзе змешчан упершыню.

ВОЛЯ РВЕ ЛАНЦУГІ (стар. 476)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1943, № 107, 7 лістапада, дзе змешчан упершыню.

ВАРОЧАЕЦЦА ЖЫЦЦЁ (стар. 478)

Друкуецца па газ. «Савецкая Беларусь», 1943, № 113, 27 лістапада, дзе змешчан упершыню.

НЕПАРАЗУМЕННЕ (стар. 480)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1943, № 111, лістапад, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Сымон Чарпакевіч.

ФРАНТАВАТЫ КАМЕНДАНТ (стар. 483)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1943, № 113, снежань, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Сымон Чарпакевіч.

ЯНКА КУПАЛА (стар. 485)

Друкуецца па аўтографу.

ДАРАХВЕЕВЫ ПОРТКІ (стар. 496)

Друкуецца па агітплакату «Раздавім фашысцкую гадзіну», 1944, № 115, студзень, дзе змешчан упершыню, пад псеўданімам Сымон Чарпакевіч.

ПА СЛЯДАХ НЯМЕЦКАГА ЗАВАЁЎНІЦТВА (стар. 498)

Друкуецца па час. «Беларусь», 1944, № 1, дзе змешчан упершыню.

ДЗЕНЬ ДОБРЫ, БЕЛАРУСКАЯ ЗЯМЛЯ! (стар. 501)

Друкуецца па аўтографу.
Упершыню — час. «Беларусь», 1944, № 1; без подпісу.

АБ ЗБОРНІКУ «ГАРТАВАННЕ» (стар. 504)

Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1945, № 14, 12 жніўня, дзе змешчан упершыню; у канцы паметка: «Красавік 1944 г., г. Масква».

СЛУЦКІЯ СУРВЭТЫ (стар. 508)

Друкуецца па аўтографу.
Упершыню — час. «Беларусь», 1945, № 10.

ДЗЁННІК (стар. 511)

Друкуецца па аўтографу.
Упершыню — час. «Полымя», 1965, № 4.
Датуецца 2 ліпеня — 22 лістападам 1944 г.

Стар. 513
«Ад часу, калі я захварэў, прайшло ўжо год і сем месяцаў».— К. Чорны захварэў 24 лістапада 1942 г.

Стар. 513
Ц і м к а в і ч ы.— У мястэчку Цімкавічы Капыльскага раёна прайшлі дзіцячыя і юнацкія гады пісьменніка, у час Айчыннай вайны там жылі яго сёстры.

Стар. 513
І р а — дачка К. Чорнага, сапраўднае імя — Рагнеда.

Стар. 513
Ц і м о х К р ы с ь к о — сапраўднае прозвішча беларускага паэта Васіля Віткі.

Стар. 514
«...ездзіў з Цімахом...» — з Цімохам Крысько (Васілём Віткам).

Стар. 515
А н ю т а — сястра К. Чорнага Анна Карлаўна Высоцкая.

Стар. 515
М а ш а — сястра К. Чорнага Марыя Карлаўна Раманоўская.

Стар. 516
Р э н я — жонка пісьменніка Рэвека Ізраілеўна Свераноўская.

Стар. 516
М і х а л — брат К. Чорнага Міхаіл Карлавіч Раманоўскі.

Стар. 516
Ю р а с ь — брат К. Чорнага Георгій Карлавіч Раманоўскі.

Стар. 520
А н т а н і н а Л у к а ш э ў с к а я — персанаж задуманага рамана «Захар Пагуда».

ЛЕТАПІС ЖЫЦЦЯ І ТВОРЧАСЦІ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

1900

Чэрвень, 24

Нарадзіўся Мікалай Карлавіч Раманоўскі (Кузьма Чорны) у маёнтку Боркі Слуцкага павета Мінскай губерні (цяпер Чырвонаслабодскі раён Мінскай вобласці). Бацька яго, Мікалай Карлавіч Раманоўскі, служыў парабкам у пана Вайніловіча.

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1940

1900—1906

«За паўкіламетра ад маёнтка Боркі ў чыстым панскім полі стаяла хата і панскае гумно. Гэта называлася «фальварак Лапацічы». Там жыў мой бацька... У гэтых Лапацічах, пры Борках, і прайшлі мае шэсць год жыцця».

Ліст К. Чорнага да Алесі Александровіч, 27 жніўня 1944 г. (зб. «Кузьма Чорны». Мінск, 1959, стар. 161).

1907—1908

Пасля Борак бацькі пераехалі ў фальварак Вінцаптова. Тут будучы пісьменнік навучыўся чытаць з дапамогай сваёй маці. «Вялікі ўплыў на развіццё адчуванняў і дум мела маці, жанчына простая, што навучылася чытаць сама праз сябе, але развітая і многа чытаўшая».

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1926

«Калі мне споўнілася восем год, бацькі мае пачалі думаць пра тое, што добра было б, каб я навучаўся як-небудзь грамаце. Каля маёнтка Борак школ блізкіх не было, і з гэтай прычыны бацька кінуў службу і пераехаў на сваю радзіму ў мястэчка Цімкавічы, Капыльскага раёна».

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1940

1908—1910

У Цімкавічах «Колю адразу паслалі ў пачатковую школу. Вучыўся ён добра, з першых дзён паказаў свае здольнасці... Першы

яго настаўнік... быў Шыш, а другі — Ляхоўскі. Ён быў немалады і сам скончыў у свой час Нясвіжскую семінарыю». Ляхоўскі вылучаў найбольш здольных вучняў і рыхтаваў іх да паступлення ў семінарыю. Мікола Раманоўскі ўваходзіў у гэтую групу.

З успамінаў М. К. Раманоўскай. «Беларусь», 1960, № 7, стар. 8.

1916

«Я скончыў Цімкаўскае народнае вучылішча, пасля чаго рыхтаваўся да паступлення ў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, у якую паступіў у 1916 г., калі мне было 16 год».

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1940

1919

«Закончыць асвету ў настаўніцкай семінарыі мне не ўдалося з той прычыны, што зімой 1919 г. палякі закрылі семінарыю, а пасля адыходу палякаў Нясвіж застаўся на польскай тэрыторыі».

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1940

1920

Ліпень

З лета 1920 г. (з прыходам Чырвонай Арміі) працаваў у Цімкавіцкім валасным рэўкоме, у ваенным аддзеле.

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1940

1921

29 мая (ст. ст.)

Ва ўзросце 45 год памерла маці пісьменніка Гліцэра Міхайлаўна.

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1943

Вясна — лета

К. Чорны пераведзен на працу ў Слуцкі павятовы ваенны камісарыят, дзе выконваў абавязкі справавода ў мабілізацыйным аддзеле.

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1943

Восень

Працуе сакратаром Аддзела народнай асветы пры Цімкавіцкім валасным рэўкоме.

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1943

1922

Восень

Пачаў працаваць настаўнікам у Цімкавіцкай сямігадовай школе. Настойліва займаўся самаадукацыяй.

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1943;
К. Чорны. Бібліяграфічны даведнік, складзены Н. Б. Ватацы. Мінск, 1954

1923

Май, 5

Апублікавана ў «Савецкай Беларусі» апавяданне «На граніцы». З гэтага часу К. Чорны заняўся сталай літаратурнай працай.

Май, 29

У «Савецкай Беларусі» змешчана апавяданне «На варце» з подпісам: К. Ч.

Ліпень, 1

У «Савецкай Беларусі» змясціў верш пад назвай: «Роднае поле», які быў напісаны ў сувязі з першым выпускам рабфака Беларускага дзяржаўнага універсітэта (30 чэрвеня).

Восень

«Увосень 1923 года я паступіў у Мінскі універсітэт на літаратурнае аддзяленне педагагічнага факультэта.

У гэты ж час я пачаў працаваць літаратурным работнікам у газеце «Беларуская вёска», і тады ж у мяне з'явіліся першыя адзнакі туберкулёза. Я быў пасланы ў Крым на лячэнне. Мне ўдалося вылечыцца».

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1940

Лістапад, 21 і 22

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Вёска».

Снежань, 10, 12, 13

У «Савецкай Беларусі» апублікавана апавяданне «Маё дзела цялячае» (датуецца 8/XII-23 г. Мінск).

1924

Студзень, 18 і 19

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Будзем жыць».

Студзень, 31, люты, 1 і 2

У «Савецкай Беларусі» змешчана апавяданне «На беразе».

Люты, 9

У «Савецкай Беларусі» надрукаваны фельетон «Лісіца ў іспалкоме».

Люты, 21, 22, 29

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Дзень».

Сакавік, 6

У «Савецкай Беларусі» надрукавана замалёўка пад назвай «Усяму свой час».

Сакавік 8, 9, 11, 12

У «Савецкай Беларусі» даецца інфармацыя К. Чорнага аб «З'ездзе дэлегатак — сялянак і батрачак» (З'езд адбыўся ў Мінску 5—8 сакавіка).

Сакавік

«Маладняк» рыхтуе да друку зборнік прозы (К. Чорнага, А. Бабарэкі і інш.).

«Полымя», № 3, стар. 176

Красавік, да 13

К. Чорны прыняты ў члены аб'яднання «Маладняк».

«Радавая рунъ», № 1, 13 красавіка

Красавік, 20

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Андрэй Клыга» (Чырвоныя штрыхі).

Красавік, 29 і 6 мая

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Палявыя людзі».

Красавік

Апублікавана апавяданне «Жалезны крык».

У часопісе паведамлялася, што К. Чорным за апошні час напісаны апавяданні «Міколавы лапці», «Зямля», «Граніца». Зараз ён піша аповесць.

«Полымя», № 4, стар. 182.

Май, 25

Пачаў працаваць літаратурным работнікам у газеце «Беларуская вёска». Супрацоўнічаў у рэдакцыі да студзеня 1928 года.

Ліст К. Чорнага да Алесі Александровіч ад 27 жніўня 1944 г. (зб. «Кузьма Чорны». Мінск, 1959, стар. 162).

Май, 24—29

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Ноч пры дарозе».

Май

У час. «Маладняк», № 5 надрукавана апавяданне «Дзякуй богу, як шклянка».

Верасень, 23—25, кастрычнік, 1, 2

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Максімка».

Кастрычнік, 7 і 9

У «Савецкай Беларусі» надрукаваны арт. З. Бядулі «Б'юцца ў адчыненыя дзверы». У якасці дадатнага прыкладу тых пісьменнікаў, што знаходзяць цікавыя сюжэты, аўтар называе Кузьму Чорнага і Максіма Гарэцкага.

Кастрычнік, 14

У газ. «Беларуская вёска» апублікавана замалёўка «Як у дзень ураджаю церабілаўцы ў людзі выйшлі».

Кастрычнік, 16 і 17

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Быльнікавы межы» з падзагалоўкам «Малюнак».

Снежань, 13, 14

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Мяшчане ў густой пары».

Снежань, 27

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Вясковая ветэрынарыя».

1925

Студзень

Апублікавана апавяданне К. Чорнага «Новыя людзі».

«Полымя», № 1

У час. «Маладыя араты» (№ 1) пад псеўданімам Сусед Вясёлы надрукавана апавяданне «Заработак».

У час. «Маладыя араты» (№ 2) пад псеўданімам Сусед Вясёлы надрукавана апавяданне «Папоўскі вялікдзень» (Гутарка царкоўнага папячыцеля).

Люты, 9

К. Чорны прачытаў сваё апавяданне «Бяздонне» членам мінскай філіі «Маладняка».

«Полымя», № 2, стар. 206;
«Савецкая Беларусь», 11 лютага

Люты, 14

У Мінску, у клубе КІМа, адбыўся вечар «Маладняка». Даклад

зрабіў А. Бабарэка. Кузьма Чорны і Паўлюк Трус чыталі свае творы.

«Савецкая Беларусь», 17 лютага

Сакавік

У час. «Беларуская работніца і сялянка», № 3 надрукавана апавяданне «Радасць жанчыны».

Красавік

Апавяданне «Свята працы і свету» надрукавана ў «Беларускай работніцы і сялянцы», № 6.

Май, 12, 13, 14

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Мельнікі».

Май, першая палова

Надрукавана апавяданне «Фэст» пад псеўданімам Сусед Вясёлы.

К. Чорны разам з А. Александровічам, П. Трусам увайшоў у склад Прэзідыума мінскай філіі «Маладняка».

«Малады араты», № 3

Май, 26 і 27

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Не пі густога чаю».

Май

Апавяданне «У вёсцы» надрукавана ў час. «Малады араты», № 4. Перапрацавана ў 1930 г. і змешчана ў кн. «Выбраныя апавяданні» (1932) пад загалоўкам «Малюнак».

Выйшаў зборнік твораў К. Чорнага пад загалоўкам «Апавяданні».

«Трибуна искусства», № 4

Надрукавана апавяданне «Жаночая праўда і мужчынская крыўда».

«Беларуская работніца і сялянка», № 7

Чэрвень, 9

Час. «Трибуна искусства», № 14 паведамляе аб тым, што К. Чорны заканчвае драму ў 5 дзеях з сучаснага жыцця. (Магчыма, драма пад назвай «Вуліца»).

Чэрвень

У час. «Маладняк», № 6 апублікавана апавяданне «Срэбра жыцця» (датуецца 30 лістапада 1924 г.).

Ліпень

У час. «Маладняк», № 7 надрукавана апавяданне «Забойства» (датуецца сакавіком 1925 г.).

Жнівень, да 2

Разам з Я. Купалам, А. Гурло, А. Дударом, М. Чаротам, У. Ду-

боўкам, К. Крапівой, П. Трусам і інш. удзельнічаў у літаратурным вечары, прысвечаным наладжванню культурнага шэфства над гуртком ваенкораў Мінскага Беларускага палка.

«Савецкая Беларусь», 2 жніўня

Жнівень

Надрукавана апавяданне «Па дарозе».

«Маладняк», № 8

Жнівень — верасень

Змешчана сцэна-сатыра К. Чорнага «Не пішы чорт ведае як».

Здадзены ў друк чарговыя нумары маладнякоўскай кніжніцы (бібліятэкі): № 11 — Кузьма Чорны. Апавяданні.

«Маладняк», 1925, № 9, стар. 65—70; 121

Верасень, 9

У «Савецкай Беларусі» змешчан нарыс пад назвай «Па ўкраінскіх прасторах» (Падарожныя ўражанні).

Верасень, 13

«Савецкая Беларусь» паведамляе, што здаецца ў друк зборнік апавяданняў К. Чорнага «Срэбра жыцця».

Верасень, 19

У «Савецкай Беларусі» надрукаваны ліст К. Чорнага з Крыма пад загалоўкам «На курортах».

Верасень

К. Чорны скончыў камедыю з гарадскога жыцця.

«Полымя», № 7, стар. 185

У сувязі з хваробай вымушаны быў кінуць вучобу. «Я прошел два курса университета. В 1925 г. у меня начал развиваться туберкулез легких, и я вынужден был оставить учебу...»

У гэтым жа годзе пачаў працаваць сакратаром у газ. «Беларуская вёска».

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1943

Верасень — кастрычнік

Выйшаў з друку зборнік апавяданняў «Срэбра жыцця».

«Чырвоны сцяг», № 5—6; «Полымя», № 7, стар. 184

Кастрычнік, 9

У «Савецкай Беларусі» надрукавана імпрэсія «Восень і радасць» (Настроі).

Кастрычнік, да 30

К. Чорны і Я. Пушча выехалі ў Гомель і Слуцк для правядзення прадз'ездаўскіх канферэнцый.

«Савецкая Беларусь», 30 кастрычніка

Лістапад, 1—2

К. Чорны прымаў удзел у рабоце першай акруговай канферэнцыі слуцкай філіі «Маладняка». З дакладам аб літаратурных кірунках беларускай літаратуры і суседніх літаратур выступіў Я. Пушча.

«Савецкая Беларусь», 15 лістапада

Лістапад, 22

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны ўрывак з апавядання «Па дарозе».

Лістапад, 25 і 26

Нарыс пад назвай «У роднай глушы» апублікаваны ў «Савецкай Беларусі».

Снежань, 16

Урывак з апавядання «Снегавыя дарогі» пад назвай «Мяцеліца» апублікаваны ў «Савецкай Беларусі».

1926

Люты — сакавік

Апублікавана апавяданне «Буланы» (датуецца 1925 г.).

«Маладняк», № 11

Сакавік, да 4

З рэдакцыі «Беларускай вёскі» накіраваны на працу ў Інбелкульт у якасці рэдактара выдавецкага аддзела. Адначасова з К. Чорным тут працавалі Я. Пушча — сакратаром літкамісіі і А. Гурло — сябрам слоўнікавай (правапісна-тэрміналагічнай) камісіі.

«Савецкая Беларусь», 4 сакавіка

Сакавік, 21

У «Беларускай вёсцы» надрукаваны артыкул «У рэдакцыйным катле», прысвечаны пятай гадавіне існавання газеты.

Сакавік, 21—23

Прымаў удзел у з'ездзе селькораў газ. «Беларуская вёска», які адкрыўся ў Мінску 21 сакавіка. Разам з Я. Купалам, Я. Коласам, К. Крапівой і М. Чаротам быў абраны ў Прэзідыум з'езда.

«Беларуская вёска», 23 сакавіка

Сакавік, да 27

Выйшаў з друку зборнік апавяданняў пад назвай «Па дарозе» (Мінск, выд. ЦБ «Маладняка»).

«Савецкая Беларусь», 27 сакавіка

Сакавік

Пад псеўданімам Сусед Вясёлы ў «Маладым аратым», № 6 змешчана апавяданне «Вучоны».

Красавік, пасля 12

На бліжэйшым сходзе мастацкай рады БДТ будзе зачытана драма К. Чорнага «Вуліца». (Драма не захавалася).

«Савецкая Беларусь», 12 красавіка

Красавік, да 14

Абраны кіраўніком драматургічнай секцыі пры мінскай філіі «Маладняка».

«Чырвоная змена», 14 красавіка

Май, 9

У «Савецкай Беларусі» апублікавана апавяданне «Пробуюць грушы шумець».

Май, 21

У «Беларускай вёсцы» апублікавана апавяданне «На пыльнай дарозе».

Май, да 26

Падпісаў разам з П. Глебкам, У. Дубоўкам, К. Крапівой, М. Лужаніным, А. Бабарэкам, Я. Пушчай, П. Трусам, В. Шашалевічам ліст аб выхадзе з «Маладняка».

«Савецкая Беларусь», 10 ліпеня

Май, 26

Утварылася беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне «Узвышша». У склад яго акрамя К. Чорнага ўвайшлі А. Бабарэка, З. Бядуля, П. Глебка, С. Дарожны, У. Дубоўка, К. Крапіва, М. Лужанін, Я. Пушча, В. Шашалевіч.

«Узвышша», 1927, № 1, стар. 164

Май

У час. «Чырвоны сейбіт», № 5 з подпісам Максім Алешнік змешчана апавяданне «Малатарня».

У час. «Малады араты», № 9 надрукавана апавяданне «Гутарка ноччу ў дарозе» (датуецца 1925 г.).

Чэрвень, 5

Разам з Я. Купалам, З. Жылуновічам, З. Бядулем, В. Шашалевічам, Е. Міровічам і інш. падпісаў «Статут беларускага таварыства драматычных пісьменнікаў і кампазітараў».

Чэрвень, да 19

Здаў у Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі зборнік апавяданняў «Хвоі гавораць». Яго ж зборнік «Пачуцці» ўжо знаходзіцца ў друку.

«Звязда», 19 чэрвеня

Чэрвень

У час. «Маладняк», № 4 апублікавана апавяданне «Старыя сляды». У зб. «Хвоі гавораць» яно змешчана пад назвай «Захар Зынга».

Ліпень, 9 і 11

У «Чырвонай змене» апублікавана апавяданне «Як мы пакінулі хутар» (датуецца 3 ліпеня 1926 г.).

Ліпень

К. Чорны абраны старшынёй Прэзідыума ва «Узвышшы», К. Крапіва — памочнікам, А. Бабарэка — сакратаром.

Выйшлі з друку зборнікі апавяданняў «Пачуцці» і «Хвоі гавораць».

«Полымя», № 7, стар. 189

Жнівень, 29

Апавяданне «На шлюбе» надрукавана ў газ. «Беларуская вёска».

Кастрычнік, 19

У першым нумары «Чырвонага сейбіта» (літаратурна-мастацкага дадатку да газ. «Беларуская вёска») апублікавана апавяданне К. Чорнага «Выпадак увосень» (датуецца 17 кастрычніка 1926 г.).

Лістапад

Т. Глыбоцкі (А. Дудар) выступае з арт. «Аб фальшы камертонаў», у якім крытыкуе «Узвышша», у прыватнасці творчасць У. Дубоўкі, Я. Пушчы і К. Чорнага.

У гэтым жа нумары ў «Хроніцы» адзначана, што К. Чорны падрыхтаваў да друку творы «Зямля», «Вясна» і драму ў 4 дзеях «Вуліца».

«Маладняк», № 9, стар. 107

1927

Студзень, 25

Урывак з апавядання «Снегавыя дарогі» (датуецца 1925 г.) апублікаваны ў «Чырвоным сейбіце», № 6—7.

Люты, 11, 13, 16, 18, 23, 25

У «Беларускай вёсцы» апублікавана апавяданне «І вада заліта крывёю».

Люты, 25

Надрукавана апавяданне «Таварыш Сімянюк» у «Чырвоным сейбіце», № 8—9.

Люты, 27

Пад псеўданімам М. Р-кі К. Чорны змяшчае ў «Беларускай вёсцы» артыкул «З роднай глушы».

Сакавік, 30

У «Беларускай вёсцы» пад псеўданімам Сусед Вясёлы апублікавана апавяданне «Актывісты» (Жыццёвая казка).

Сакавік

Апублікавана апавяданне «Сцены» (датуецца лістапад — снежань 1926 г.).

«Узвышша», № 1

Пачаў друкавацца раман «Вецер і пыл» у час. «Полымя», 1927, № 3. Урывак пад назвай «Міхал Макарэвіч» друкаваўся ў час. «Чырвоны сейбіт», 1928, № 9. Урывак пад назвай «Местачкоўцы» — у час. «Узвышша», 1929, № 1. Урывак пад назвай «На пасёлку» — у час. «Узвышша», 1929, № 3. Раман застаўся не завершаны.

Май, 5

У «Беларускай вёсцы» надрукаваны фельетон К. Чорнага «Рэдакцыйны госць» (З рэдакцыйнага жыцця).

Май, 13, 14 і 15

У «Савецкай Беларусі» З. Жылуновіч надрукаваў артыкул «Ці сапраўды «Узвышша» ёсць «Узвышша»?», у якім крытыкуецца апавяданне К. Чорнага «Сцены».

Май, 25

Апавяданне «Спатканне» надрукавана ў газ. «Беларуская вёска».

Май

Ва «Узвышшы», № 2 апублікаваны пачатак рамана К. Чорнага «Сястра» (Працяг у №№ 3, 4, 5, 6 за 1927 г. і №№ 1, 2, 3, 4 за 1928 г.).

Ліпень, 10

У «Беларускай вёсцы» надрукавана апавяданне «Буры».

Ліпень

Апавяданне «Начлег у вёсцы Сінегах» апублікавана ў час. «Беларуская работніца і сялянка», № 7 (датуецца ліпенем 1927 г.).

Жнівень, 21

У «Беларускай вёсцы» надрукавана апавяданне пад псеўданімам Сусед Вясёлы «Для ачысткі голасу».

У «Звяздзе» змешчана апавяданне «Трагедыя майго настаўніка».

Лістапад

Ажаніўся з Рэвекай Ізраілеўнай Свераноўскай.

1928

Студзень

У гэты час К. Чорны кінуў працу ў рэдакцыі і стаў займацца толькі літаратурнай працай.

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1940

Люты, 27

Піша аўтабіяграфічны ліст да Клейнбарта Л. М. «Апроч рамана і аповесці займаюся цяпер драматургіяй, дзе імкнуся даць жывых людзей, як самае важнае, што жыве і дзейнічае сярод падзей на свеце, у іх, з імі і на фоне іх. Праблема жывога чалавека займае мяне ўвесь час. Гэтае фактычнае наватарства ў беларускай літаратуры прымушае шукаць новых формаў, працаваць над імі».

ІРЛІ, ф. 586, адз. зах. 218, л. 1

Сакавік, да 25

Увайшоў у арганізаваную пры Наркамасветы камісію па правядзенню 60-гадовага юбілею Максіма Горкага.

«Звязда», 25 сакавіка

Сакавік

У «Чырвоным сейбіце», № 3 надрукавана апавяданне «Не хачу так».

Красавік, 5

Прысутнічаў на нарадзе беларускіх пісьменнікаў па пытанню ўтварэння рэпертуару для беларускіх тэатраў. У рабоце нарады прынялі ўдзел: Я. Колас, К. Крапіва, М. Чарот, У. Галубок, А. Александровіч, З. Бядуля, В. Сташэўскі і інш.

«Савецкая Беларусь», 7 красавіка

Красавік, да 12

Запрошаны для ўдзелу ў нарадзе па пытанню «Якая п'еса патрэбна вёсцы?». Запрашэнне атрымалі таксама У. Галубок, В. Сташэўскі, М. Грамыка, Ц. Гартны, Я. Колас, Я. Купала, М. Зарэцкі, М. Чарот, І. Гурскі, В. Вольскі, В. Шашалевіч, П. Глебка і інш.

«Звязда», 12 красавіка

Красавік

К. Чорны апублікаваў артыкул «Максім Горкі» і пераклад на беларускую мову апавядання М. Горкага «Едуць».

«Чырвоны сейбіт», № 4—5

Май, 6

У «Звяздзе» апублікавана апавяданне «Веснавыя дарогі» (датуецца 22 красавіка 1928 г.).

Май, 28

На сходзе, прысвечаным другой гадавіне існавання «Узвышша», К. Чорны разам з А. Бабарэкам і У. Дубоўкам быў абраны ў рэдакцыйную камісію.

«Узвышша», № 3, стар. 169

Май

Надрукаваў артыкул «Небеларуская мова ў беларускай літаратуры». Змясціў рэцэнзію на кнігу: Васіль Стэфанік «Твори». Держ. вид-во Украіни.

«Узвышша», № 5

Чэрвень, да 3

Абраны ў склад рэдакцыйнай калегіі час. «Узвышша». Акрамя К. Чорнага ў рэдакцыю ўвайшлі: У. Дубоўка, К. Крапіва, З. Бядуля і інш.

«Звязда», 3 чэрвеня

Чэрвень — ліпень

Надрукаваў пераклад адной з найлепшых навел В. Стэфаніка «Кляновае лісцейка».

«Чырвоны сейбіт», № 6—7

Ліпень — жнівень

Змешчана апавяданне «Вераснёвыя ночы».

«Узвышша», № 4

Верасень, да 13

Разам з М. Зарэцкім і З. Бядулем уваходзіў у стылістычную камісію па выданню асобных твораў У. І. Леніна.

«Савецкая Беларусь», 13 верасня

Верасень

Выйшаў з друку зб. апавяданняў «Хвоі гавораць» (выд. другое).

«Летапіс беларускага друку», № 8—9

У час. «Чырвоны сейбіт», № 9 за подпісам М. Р. надрукаваны артыкул «Леў Талстой».

Кастрычнік, 23

«Звязда» паведамляе, што К. Чорны працуе цяпер над гістарычным раманам «Вялікае выгнанне» (Раман аб імперыялістычнай вайне).

Лістапад, да 4

Здаў у друк зборнік апавяданняў «Вераснёвыя ночы».

Літаратурны дадатак да «Савецкай Беларусі», 4 лістапада

Лістапад, 5

Газета «Звязда» паведамляе, што 5 лістапада ў кіно «Культура» адбудзецца вялікі вечар беларускай мастацкай літаратуры і музыкі. З чыткай сваіх твораў акрамя К. Чорнага будуць выступаць: Я. Купала, Я. Колас, Ц. Гартны, М. Чарот, М. Зарэцкі, З. Бядуля, А. Александровіч і інш.

Лістапад, 24

Нарадзілася дачка Рагнеда.

Снежань

У «Звяздзе» надрукаваны артыкул К. Чорнага «Працу пісьменніка павінны лічыць працаю, а не забаўкаю» (Водгук на арт. З. Бядулі «Умовы працы нашых пісьменнікаў»).

Выйшаў з друку асобным выданнем раман «Зямля».

«Летапіс беларускага друку», № 12;
«Звязда», 3 лютага;
«Савецкая Беларусь», 3 лютага

1929

Люты, 23

К. Чорны напісаў ліст у газ. «Звязда» аб яго працы над раманам «Зямля».

«Звязда», 24 лютага

Люты

Апублікавана апавяданне К. Чорнага «Ліст Якуба Малькевіча» (датуецца лютым 1929 г.) і дзве рэцэнзіі на раман К. Чорнага «Зямля» — С. Нортмана і Я. Плашчынскага.

«Узвышша», № 2, стар. 7—17, 94—95, 98—99

Сакавік

Надрукавана апавяданне К. Чорнага «На пасёлку».

«Узвышша», № 3

Красавік, да 10

Выйшаў у свет зборнік апавяданняў «Вераснёвыя ночы».

«Звязда», 10 красавіка;
«Савецкая Беларусь», 12 красавіка

Красавік, 17

«Савецкая Беларусь» паведамляе, што ў Доме пісьменніка па-

вінен адбыцца сход літаратурнай секцыі Навуковага марксісцкага таварыства. На парадку дня даклад Р. Мурашкі аб рамане К. Чорнага «Зямля».

Май, 1

У «Беларускай вёсцы» надрукаваны ўрывак з аповесці К. Чорнага «Вясна».

Май, 26

Выступіў на адкрыцці трэцяга гадавога сходу літаратурнага згуртавання «Узвышша». Даклад зрабіў А. Бабарэка. К. Чорны абраны старшынёй Прэзідыума «Узвышша», К. Крапіва — нам. старшыні і А. Бабарэка — сакратаром. Акрамя таго, К. Чорны ўвайшоў у склад рэдакцыйнай калегіі.

«Узвышша», № 5, стар. 120

Май

Надрукавана апавяданне «Справа Віктара Лукашэвіча».

«Узвышша», № 5

Ліпень — жнівень

У 7 і 8 нумарах час. «Узвышша» пачала друкавацца аповесць К. Чорнага «Лявон Бушмар». Канец аповесці апублікаваны ў № 9—10.

Жнівень

Надрукаваны артыкул «Заўвага да перакладаў мастацкай літаратуры».

«Узвышша», № 8, стар. 100—101

Верасень, 6

У «Беларускай вёсцы» надрукаваны артыкул «Няма больш Паўлюка Труса».

Кастрычнік

Выдавецтва «Красная газета» (РСФСР) выпусціла альманах сучаснай беларускай літаратуры. Тут змешчаны творы К. Чорнага «Мельники» і «В дороге», а таксама пераклады твораў Я. Купалы, Я. Коласа, А. Александровіча, Я. Пушчы, М. Зарэцкага і інш.

«Маладняк», № 10, стар. 132

1930

Красавік

К. Чорны выязджаў у творчую камандзіроўку на Навабеліцкую запалкавую фабрыку (Гомельшчына).

«Полымя», № 4, стар. 183

Красавік — май

У час. «Узвышша», № 4—5 пачаў друкавацца раман «Ідзі, ідзі». Працяг у №№ 6, 7, 8, 9—10.

Ліпень

У час. «Полымя», № 7 апублікавана навела «Сям'я Юрыя Гарэйкі» (датуецца чэрвенем 1930 г.).

Кастрычнік, да 11

Разам з Я. Купалам, Я. Коласам, З. Бядулем, Ц. Гартным, П. Глебкам, К. Крапівой, В. Сташэўскім, І. Харыкам, М. Чаротам і інш. выступіў у абарону сялянства Заходняй Украіны.

«Звязда», 11 кастрычніка

Лістапад

Выйшлі з друку наступныя творы К. Чорнага: «Нянавісць» (Апавяданні). Мінск. БДВ. 1930; «Буры» (Апавяданне). Мінск. БДВ. 1930; «Лявон Бушмар» (Аповесць). Мінск. БДВ. 1930.

«Маладняк», № 11, стар. 141

Лістапад — снежань

Апублікавана аповесць «Вясна».

«Полымя», № 11—12

1931

Студзень, 3

У складзе дэлегацыі Савецкай Беларусі К. Чорны прыбыў у Маскву на Тыдзень Савецкай Беларусі. Сярод дэлегатаў — А. Александровіч, М. Лынькоў, К. Крапіва, П. Глебка, П. Галавач, Р. Мурашка, М. Чарот і інш. На Беларускім вакзале дэлегацыю сустрэлі Л. Ляонаў, П. Паўленка, А. Селіваноўскі і інш.

«Литературная газета», 4 студзеня

Студзень, 4

У сувязі з Тыднем Савецкай Беларусі, які праходзіў з 3 па 10 студзеня, у «Литературной газете» разам з творамі М. Лынькова, М. Чарота, А. Александровіча, М. Хведаровіча і інш. было надрукавана апавяданне К. Чорнага «Путь Вингеля».

Студзень, да 14

Разам з рускімі і беларускімі пісьменнікамі К. Чорны падпісаў пратэст савецкіх пісьменнікаў супраць траўлі М. Горкага, цкавання яго ў заходнім друку.

«Литературная газета», 14 студзеня

Люты, 25

К. Чорны ўваходзіць у склад дэлегацыі беларускіх пісьменнікаў, вітаўшых X Усебеларускі з'езд Саветаў.

«Маладняк», № 3, стар. 131

Красавік

У час. «Узвышша», № 4 апублікаваны раман «Бацькаўшчына» (першая частка). Працяг рамана — у час. «Узвышша», №№ 5, 6—7, 8 і канец — у № 9.

Красавік — май

Адбыліся вечары, прысвечаныя творчасці К. Чорнага.

Дакладчыкам выступіў А. Кучар. У спрэчках акрамя К. Чорнага выступілі П. Глебка, К. Крапіва і інш.

«Маладняк», № 5, стар. 124

Жнівень, 17

Прысутнічаў на Першым Усесаюзным з'ездзе польскіх пралетарскіх пісьменнікаў (адкрыўся 17 жніўня).

«Савецкая Беларусь», 20 жніўня

Жнівень, да 20

Удзельнічаў у сустрэчы беларускіх і яўрэйскіх пісьменнікаў з дэлегатамі Першага Усесаюзнага з'езда польскіх пралетарскіх пісьменнікаў.

«Савецкая Беларусь», 20 жніўня

Жнівень, да 23

Разам з польскімі і беларускімі пісьменнікамі — Б. Ясенскім, М. Лыньковым, П. Броўкам, І. Харыкам, В. Сташэўскім, М. Лужаніным і інш. падпісаў рэзалюцыю «Прэч крывавыя рукі ад замежных нашых братоў», прынятую на інтэрнацыянальным вечары.

«Литературная газета», 25 жніўня

Жнівень, да 28

Выйшла з друку асобнай кнігай аповесць «Вясна». Для гэтага выдання твор быў дапрацаваны аўтарам.

«Савецкая Беларусь», 28 жніўня;
«Летапіс беларускага друку», № 7—8

Лістапад 25 — снежань 3

Прымаў удзел і выступіў у спрэчках на канферэнцыі Мінскай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў.

«Звязда», 25, 28 лістапада,
1, 3 снежня

На працягу года

Пераклаў на беларускую мову твор Карэла Ванэка «Прыгоды ўдалага ваякі Швэйка» (частка шостая). БДВ, 1931.

Студзень

Выйшаў у свет зборнік К. Чорнага «Брыгадзіравы апавяданні».

«Летапіс друку БССР», № 1

Уваходзіць у склад супрацоўнікаў час. «Беларусь калгасная».

Сакавік, 6

У газ. «Літаратура і мастацтва» надрукаваны артыкул К. Чорнага «Рэальная шматграннасць і філасофскае адзінства». Да артыкула маецца наступная заўвага аўтара: «Свае «пісьменніцкія нататкі» пішу адначасна з новымі творамі і на іх матэрыяле».

Сакавік, 18

Разам з З. Бядулем, П. Глебкам, Т. Кляшторным, К. Крапівой, М. Лужаніным і інш. падпісаў пастанову літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша» аб самароспуску.

«Літаратура і мастацтва», 18 сакавіка; «Узвышша», 1931, № 11—12, стар. 178—180

Красавік

Выйшлі асобнай кнігай «Выбраныя апавяданні».

«Летапіс друку БССР», № 4

Чэрвень, 1

Адбылося першае пасяджэнне Аргкамітэта Саюза савецкіх пісьменнікаў Беларусі. К. Чорны разам з М. Клімковічам, М. Лыньковым, А. Александровічам, Х. Дунцом абраны ў Прэзідыум Аргкамітэта. Акрамя таго, К. Чорны ўвайшоў у дэлегацыю Аргкамітэта Усесаюзнага Саюза савецкіх пісьменнікаў.

«Савецкая Беларусь», 5 чэрвеня

Чэрвень, 18

Напісана апавяданне «Злачынца пакараны» (надрукавана ў час. «Чырвоная Беларусь», № 16).

Чэрвень, 27

К. Чорны напісаў п'есу «Бацькаўшчына» для БДТ-1. Цяпер выходзіць з друку яго раман «Бацькаўшчына».

З 12 нумара К. Чорны ўвайшоў у склад рэдкалегіі газеты «Літаратура і мастацтва».

«Літаратура і мастацтва», 27 чэрвеня

Чэрвень

У Бабруйск прыязджае брыгада беларускіх пісьменнікаў. У склад яе ўваходзяць: К. Чорны, А. Александровіч, Ц. Даўгапаль-

скі, І. Барашка, Б. Мікуліч і інш. Мэта паездкі — папулярызацыя апошніх пастаноў партыі аб перабудове літаратурных арганізацый. Тая ж брыгада выязджала ў Гомель і Жлобін.

«Камуніст», 27 чэрвеня;
«Беларусь калгасная», № 6—7

Чэрвень — ліпень

Выйшла ў свет кніга К. Чорнага «Два апавяданні» (Бібліятэка для малапісьменных).

«Летапіс друку БССР», № 6—7;
«Кніга — масам», № 6—7

У час. «Беларусь калгасная», № 6—7 надрукавана п'еса «Лета».

Ліпень, да 10

Разам з М. Лыньковым і М. Клімковічам К. Чорны вылучаны Аргкамітэтам ССП БССР у тройку па падрыхтоўцы арганізацыйных пытанняў да з'езда пісьменнікаў Беларусі.

«Літаратура і мастацтва», 10 ліпеня

Жнівень, да 18

К. Чорны разам з М. Лыньковым, А. Александровічам і І. Харыкам абраны ў склад Усесаюзнага Аргкамітэта Саюза пісьменнікаў.

«Правда», 18 жніўня;
«Литературная газета», 23 жніўня

Жнівень, да 20

Увайшоў у састаў рэдкалегіі час. «Полымя рэвалюцыі» (адказны рэдактар П. Галавач), які пачаў выходзіць замест час. «Полымя».

«Полымя рэвалюцыі», № 1, стар. 175

Жнівень, пасля 24

БДТ-1 да 15-годдзя Кастрычніка будзе ставіць п'есу К. Чорнага «Бацькаўшчына».

«Звязда», 24 жніўня

Жнівень

Надрукавана апавяданне «Семнаццаць год».

«Полымя рэвалюцыі», № 2

Верасень, да 10

Разам з другімі беларускімі пісьменнікамі падпісаў прывітанне Я. Купалу ў сувязі з пяцідзесяцігоддзем з дня нараджэння народнага паэта. Сярод падпісаўшых: П. Броўка, П. Глебка, А. Куляшоў, К. Крапіва, П. Галавач, А. Кучар, Ю. Таўбін і інш.

«Літаратура і мастацтва», 10 верасня

Верасень, да 18

К. Чорны здаў у друк п'есу «Бацькаўшчына».

«Савецкая Беларусь», 18 верасня

Верасень, да 25

Разам з П. Броўкам, П. Галавачом, П. Глебкам, А. Куляшовым, К. Крапівой, С. Баранавых, Я. Скрыганам і інш. падпісаў прывітанне Максіму Горкаму ў сувязі з 40-годдзем літаратурнай дзейнасці вялікага пралетарскага пісьменніка.

«Літаратура і мастацтва», 25 верасня

Лістапад, да 6

У сувязі з XV гадавінай БССР К. Чорны разам з Я. Купалам, М. Чаротам, А. Александровічам, М. Лыньковым, К. Крапівой, Б. Платонавым, У. Уладамірскім, Л. Рахленкам і інш. падпісаў зварот пісьменнікаў і артыстаў Беларусі «Да ўсіх работнікаў культуры БССР».

Да канца года, паведамляе газета «Літаратура і мастацтва», выйдзе з друку першы том Збору твораў К. Чорнага.

«Літаратура і мастацтва», 6 лістапада

Лістапад, да 21

Адбылася прэм'ера ў БДТ-1 п'есы К. Чорнага «Бацькаўшчына».

«Звязда», 21 лістапада

Снежань, першая палова

За раман і п'есу «Бацькаўшчына» атрымаў прэмію Наркамасветы БССР, якая была абвешчана за лепшыя літаратурна-мастацкія творы, прысвечаныя 15-годдзю Кастрычніка.

«Літаратура і мастацтва», 15 снежня

Снежань, 10

«Звязда» прысвяціла цэлую старонку спектаклю па п'есе К. Чорнага пад агульным загалоўкам: «Бацькаўшчына» — новы этап у развіцці БДТ-1».

На гэтай жа старонцы К. Чорны апублікаваў артыкул «Пра сваю п'есу». «Бацькаўшчына»,— пісаў пісьменнік,— належыць да цыкла задуманых мною твораў, якія, разам узятыя, павінны даць карціну развіцця чалавечага грамадства за час ад паншчыны да бяскласавага грамадства...»

Снежань, да 11

Разам з М. Клімковічам, М. Лыньковым, П. Галавачом, І. Харыкам, В. Вольскім і інш. уваходзіць у склад камісіі для правядзення святкавання 50-гадовага юбілею з дня нараджэння Якуба Коласа.

«Звязда», 11 снежня

Снежань, 15

У газ. «Літаратура і мастацтва» Б. Мікуліч надрукаваў артыкул «Дыскусійнае слова пра «Бацькаўшчыну».

Снежань, 24

«Звязда» паведамляе аб дыспуце ў Беларускай Акадэміі навук па спектаклі «Бацькаўшчына» ў БДТ-1. Дыспут павінен адбыцца 25 снежня. На ім выступяць з дакладамі рэжысёр спектакля Л. М. Літвінаў і прафесар М. М. Піятуховіч.

1933

Студзень, 18

«Літаратура і мастацтва» паведамляе: «Кузьма Чорны па заданню тэатра грунтоўна перапрацаваў «Бацькаўшчыну», так, замест апошніх 3-й і 4-й дзей, напісана зусім новая 3-я дзея, якая больш глыбока і кампактна завяршае развіццё галоўных вобразаў у п'есе».

У гэтым жа нумары ёсць паведамленне аб тым, што 1 лютага БДТ-1 выязджае з пастаноўкай «Бацькаўшчыны» ў Маскву.

Люты, пасля 21

У пачатку сакавіка К. Чорны і М. Гарэцкі выязджаюць у творчую камандзіроўку на кінафабрыку ў Ленінград.

«Савецкая Беларусь», 21 лютага

Люты, 24—27

К. Чорны удзельнічаў у рабоце Першага пашыранага пленума Аргкамітэта ССПБ.

«Літаратура і мастацтва», 27 лютага

Люты, 28

Выступіў у спрэчках на Першым пашыраным пленуме Аргкамітэта ССПБ. Сярод выступіўшых: І. Харык, А. Александровіч, Р. Мурашка, Х. Дунец і інш.

«Звязда», 1 сакавіка

Сакавік, 17

У «Литературной газете» змешчаны ўрывак з п'есы «Бацькаўшчына» на рускай мове пад назвай «В хате Леопольда Гушки».

Сакавік, 19

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікавана прамова К. Чорнага на Першым пашыраным пленуме Аргкамітэта ССПБ.

Сакавік

Апублікаваны артыкул К. Чорнага «Вялікая і малая тэма» (Разварот творчага замыслу).

Час. «Заклік», № 3

Надрукавана п'еса «Бацькаўшчына» (Мантаж для клубных пастановак).

Час. «Напагатове», № 2—3

Красавік, да 12

Да нарады па драматургіі К. Чорны апублікаваў артыкул «Заўвагі пра драматургію».

«Літаратура і мастацтва», 12 красавіка

Красавік, 15—19

К. Чорны ўдзельнічаў у Першай Усебеларускай нарадзе па драматургіі, скліканай Аргкамітэтам ССПБ.

«Літаратура і мастацтва», 23 красавіка

Красавік, 23

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны артыкул К. Чорнага «Сіла нашай культуры — у інтэрнацыяналізме» (Да гадавіны з часу апублікавання пастановы ЦК ВКП(б) аб перабудове літаратурных арганізацый). У гэтым жа нумары надрукавана яго апавяданне «Трухлявае кола».

Красавік

Апублікавана апавяданне «Брыгадзірава памылка».

«Полымя рэвалюцыі», № 4

Май, да 12

Абраны ў склад часовага бюро секцыі драматургаў БССР.

Накіраваны ў Бабруйск для правядзення падрыхтоўчай работы да з'езда ССПБ і правядзення райканферэнцый.

«Літаратура і мастацтва», 12 мая

Чэрвень, 16

К. Чорны выступіў на вечары сустрэчы драматургаў з ударнікамі. Вечар быў прысвечаны конкурсу на лепшую п'есу.

«Літаратура і мастацтва», 26 чэрвеня

Чэрвень, 26

А. Кучар у газ. «Літаратура і мастацтва» надрукаваў артыкул «Бацькаўшчына» — новы варыянт пастаноўкі».

Ліпень, да 9

Прысутнічаў на вечары ў Доме пісьменнікаў. Вечар быў прысвечаны прыезду дэлегацыі мардоўскіх савецкіх пісьменнікаў (Нікул Эркай, А. Лук'янаў, С. Ляонцьеў). Вечар адкрыў М. Лынькоў. У прэзідыуме акрамя К. Чорнага былі Я. Купала, У. Галубок, П. Галавач і інш.

«Літаратура і мастацтва», 9 ліпеня

Жнівень, 13

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны адкрыты ліст камсамольцаў Мінскага машынабудаўнічага завода «Камунар» Я. Купалу, Я. Коласу, З. Бядулю, Ц. Гартнаму, К. Чорнаму, К. Крапіве.

Жнівень, 25

К. Чорны напісаў заяву ў Дзяржаўнае выдавецтва (ЛіМ) з просьбай адтэрмінаваць здачу рукапісу рамана «Бацькаўшчына» да 7 верасня г. г. «з той прычыны, што ў трэцяй частцы рамана (пасля перарабкі ўсяго рамана) я прыпісваю яшчэ два новыя раздзелы, якія, на маю думку, павінны даць больш поўны малюнак рэвалюцыйнага змагання ў Заходняй Беларусі».

«Літаратура і мастацтва», 27 чэрвеня 1975 г.

Верасень, 22

Выступіў на пасяджэнні Аргкамітэта ССПБ пры абмеркаванні справаздачы польскай секцыі. Сярод выступіўшых — М. Лынькоў, П. Глебка, Р. Мурашка і А. Александровіч.

«Літаратура і мастацтва», 29 верасня

Верасень, 29

У газ. «Літаратура і мастацтва» змешчаны адказ К. Чорнага камсамольцам-«камунараўцам» са Случчыны (пісьмо да пісьменнікаў і драматургаў БССР надрукавана ў «Чырвонай змене», 18 верасня). «Мой новы раман (маецца на ўвазе «Трыццаць год».— *Рэд.*) — гэта раман аб моладзі, аб той моладзі, якая ў імперыялістычную вайну была ў гадах падросткаў, рэвалюцыю спаткала першым юнацтвам і ў наш час стаіць у шэрагах партыі».

Верасень

Кіруе секцыяй прозы, створанай пры кабінеце ўдарніка пры Доме пісьменнікаў.

Кастрычнік, 1—5

К. Чорны прысутнічаў на пасяджэнні Аргкамітэта ССПБ. Выступіў у спрэчках па пытанню аб падрыхтоўцы да Першага з'езда пісьменнікаў БССР.

«Літаратура і мастацтва», 16 кастрычніка

Кастрычнік, 26

Надрукаваны артыкул «Працу з кадрамі — у творчы план».

«Літаратура і мастацтва», 26 кастрычніка

Кастрычнік

Апублікавана апавяданне «Звяга».

«Полымя рэвалюцыі», № 10

Лістапад, 29

«Литературная газета» паведаміла, што ў сувязі з падрыхтоўкай да Усесаюзнага з'езда савецкіх пісьменнікаў на рускай мове будзе выдадзены твор К. Чорнага «Бацькаўшчына», а таксама «Дрыгва» Я. Коласа і «Над ракою Арэсай» Я. Купалы.

1934

Студзень, да 14

П'есай К. Чорнага «Бацькаўшчына» БДТ-1 адкрыў свой сезон. (П'еса ідзе ў новым літаратурным варыянце).

«Звязда», 14 студзеня

Студзень, 16

У «Звяздзе» надрукаваны ўрывак з рамана К. Чорнага «Трыццаць год» пад назвай «Спатканне».

Люты, 4

У «Литературной газете», якая прысвяціла цэлую старонку пісьменнікам Беларусі, змешчаны артыкул К. Чорнага «Писатель писателю — брат».

Люты, 16

Апублікаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» артыкул К. Чорнага «Некалькі заўваг да вучобы пачынаючых пісьменнікаў».

Люты

У «Полымі рэвалюцыі», № 2 пачаў друкавацца раман у 2 частках «Трыццаць год». Працяг у № 3—4. (Завершана толькі першая частка рамана).

Сакавік, да 15

Брыгада Аргкамітэта ССПБ (П. Броўка, М. Клімковіч, М. Хведаровіч і інш.) плануе выезд у Гомель, дзе 15 сакавіка павінна адбыцца творчая справаздача К. Чорнага.

«Літаратура і мастацтва», 12 сакавіка

Сакавік, 16

«Літаратура і мастацтва» паведамляе, што выдавецтва «Советская литература» плануе выданне на рускай мове рамана К. Чорнага «Трыццаць год».

Сакавік, 17

«Літаратура і мастацтва» паведаміла, што К. Чорны выступіў у спрэчках у г. Добрушы на фабрыцы «Герой працы», дзе творчую справаздачу рабіў П. Броўка.

Сакавік, 20—22

К. Чорны выступіў у спрэчках на Усебеларускай нарадзе маладых празаікаў. Даклад «Праблема стылю ў творчасці маладых празаікаў» зрабіў Я. Бранштэйн.

«Літаратура і мастацтва», 22 сакавіка;
«Звязда», 24 сакавіка

Сакавік

Апублікаваны артыкул К. Чорнага «Наша мова дасягнула вялікага росквіту» ў кн. «Пісьменнікі БССР аб рэформе правапіса беларускай мовы» (Выд. Бел. Акад. навук. Мінск. 1934).

«Летапіс друку БССР», № 3

Красавік, 7

К. Чорны выступіў з дакладам «Вучоба і творчасць пачынаючых літаратараў» на Усебеларускім злёце літгурткоўцаў, які праходзіў у Мінску 5—7 красавіка.

«Літаратура і мастацтва», 12 красавіка

Красавік, 23

Разам з Я. Купалам, Я. Коласам, М. Лыньковым, І. Харыкам, Я. Бранштэйнам і інш. быў абраны ў Прэзідыум Другога пашыранага пленума Аргкамітэта ССП БССР.

«Літаратура і мастацтва», 26 красавіка

Красавік, 24—25

Прысутнічаў на з'ездзе пісьменнікаў Заходняй вобласці ў Смаленску.

Дэлегацыя сустракалася са студэнтамі Смаленскага педінстытута. На сустрэчы К. Чорны расказаў аб сваёй працы над раманам «Бацькаўшчына». Чыталі свае творы Я. Купала, А. Александровіч, М. Ісакоўскі.

«Літаратура і мастацтва», 6 мая

Май, 8

Прыняты ў члены Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР.

«Літаратура і мастацтва», 12 мая

Чэрвень, 8

У 72 нумары «Литературной газеты», цалкам прысвечаным Усебеларускаму з'езду савецкіх пісьменнікаў, змешчаны артыкул К. Чорнага, П. Глебкі і М. Клімковіча пад назвай «Белорусская литература к своему с'езду».

«Литературная газета» друкуе артыкул К. Чорнага «На новые высоты».

Чэрвень, 8—14

Прымаў удзел у рабоце Першага Усебеларускага з'езда савецкіх пісьменнікаў. Выступіў з дакладам аб рабоце з маладымі аўтарамі. Абраны ў склад Праўлення Саюза пісьменнікаў і дэлегатам на Першы з'езд ССП СССР з правам рашаючага голасу. Сярод дэлегатаў на Усесаюзны з'езд: Я. Купала, Я. Колас, М. Лынькоў, К. Крапіва, І. Харык і інш.

«Звязда», 15 чэрвеня

Чэрвень, 20

«Звязда» друкуе выказванні К. Чорнага, Я. Коласа і М. Лынькова аб чалюскінцах у сувязі з прыбыццём апошніх у Маскву.

Чэрвень, 27

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны даклад К. Чорнага на Першым з'ездзе пісьменнікаў Савецкай Беларусі «Пра вучобу і творчасць пачынаючых».

Чэрвень

Выйшла з друку п'еса К. Чорнага «Бацькаўшчына».

«Летапіс друку БССР», № 6

Ліпень, 26

У «Звяздзе» апублікавана апавяданне «Святая папружка».

Ліпень, 31

Газ. «Літаратура і мастацтва» паведамляе, што ў новы склад рэдкалегіі ўваходзяць: К. Чорны, Я. Колас, Я. Браншгэйн, І. Гурскі, Х. Дунец, М. Клімковіч. У гэтым жа нумары надрукаваны артыкул К. Чорнага «Сканцэнтраваць літаратурныя сілы».

Жнівень, 9—10

Пад агульнай рубрыкай «Бурна расце і квітнее беларуская сацыялістычная культура» газ. «Звязда» змяшчае выступленні К. Чорнага, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Лынькова, Ц. Гартнага і М. Зарэцкага.

Жнівень, 15

К. Чорны разам з дэлегацыяй беларускіх пісьменнікаў (Я. Купала, Я. Колас, К. Крапіва, П. Броўка, І. Харык) прыбыў у Маскву для ўдзелу ў Першым Усесаюзным з'ездзе савецкіх пісьменнікаў.

17 жніўня — 1 верасня

К. Чорны прымаў удзел у рабоце Першага Усесаюзнага з'езда савецкіх пісьменнікаў у Маскве. Выступіў на з'ездзе з прамовай «Рэальнасць, фантазія і вымысел».

Жнівень, да 25

Прызначаны кіраўніком літаратурнага аб'яднання пры Доме Чырвонай Арміі ў Бабруйску.

«Літаратура і мастацтва», 25 жніўня

Жнівень, да 26

К. Чорны прымаў удзел у сустрэчы дэлегацыі ССПБ з рэдакцыяй газеты «Правда», якая адбылася ў час работы Першага Усесаюзнага з'езда савецкіх пісьменнікаў.

«Литературная газета», 26 жніўня

Жнівень, да 28

Выйшла ў Дзяржаўным выдавецтве мастацкай літаратуры (ГИХЛ) «Антология белорусской литературы». У раздзеле прозы змешчаны твор К. Чорнага «Семнадцать лет».

«Литературная газета», 28 жніўня

Верасень, 11

У «Звяздзе» змешчаны «Думкі аб з'ездзе». Сярод выступіўшых пад гэтай рубрыкай К. Чорны, а таксама М. Чарот, З. Аксельрод, Э. Самуйлёнак, Ц. Гартны.

Верасень, 23

Удзельнічаў у рабоце першай агульнагарадской нарады пачынаючых пісьменнікаў. Выступіў па пытаннях творчай работы маладых.

«Звязда», 26 верасня

Верасень, 18, 26

Са справаздачай аб выніках Першага Усесаюзнага з'езда савецкіх пісьменнікаў К. Чорны выступіў у Мінску (18 верасня) і ў Бабруйску (26 верасня).

«Звязда», 21 верасня;
«Літаратура і мастацтва», 6 кастрычніка

Кастрычнік, 26

К. Чорны прысутнічаў на вечары сустрэчы дэлегатаў Першага Усесаюзнага з'езда савецкіх пісьменнікаў са знатнымі калгаснікамі Мінскага раёна. Сярод пісьменнікаў, прымаўшых удзел у сустрэчы: Я. Купала, Я. Колас, А. Александровіч, М. Лынькоў, К. Крапіва, М. Зарэцкі і інш.

«Звязда», 28 кастрычніка

Лістапад, да 30

Абраны ў народныя засядацелі ад пісьменніцкага калектыву.

«Літаратура і мастацтва», 30 лістапада

Снежань, 10—12

На пасяджэнні Трэцяга пленума праўлення Саюза савецкіх

пісьменнікаў Беларусі, прысвечаным пытанням маладзёжнай літаратуры, зрабіў садаклад пра творчасць С. Знаёмага.

«Літаратура і мастацтва», 18 снежня

На працягу года

У зб. «Драматургія» (Мінск, 1934) надрукаваны артыкул К. Чорнага «Працаваць над драматургічным словам».

1935

Студзень, 14

У газ. «Літаратура і мастацтва» надрукаваны ўрывак з другой часткі рамана «Трыццаць год» пад назвай «Валодзя Кастрыцкі на радзіме».

Студзень, 20

К. Чорны і П. Глебка ў Віцебскім Доме Чырвонай Арміі сустрэліся з камандным саставам гарнізона.

«Літаратура і мастацтва», 31 студзеня

Люты, 2

Надрукаваны артыкул «Стылёвыя тэндэнцыі ў творчасці С. Знаёмага».

«Літаратура і мастацтва», 2 лютага

Люты, 15

Выступіў у Доме пісьменніка на вечары, прысвечаным праблеме навелы.

«Літаратура і мастацтва», 23 лютага

Люты

Пачаў друкавацца раман «Трэцяе пакаленне».

«Полымя рэвалюцыі», № 2

Сакавік, да 6

У Аргкамітэце Саюза савецкіх пісьменнікаў адбылася нарада, прысвечаная выданню перакладной літаратуры народаў СССР. З беларускіх твораў перакладаюцца: зборнік беларускай паэзіі, кнігі Я. Коласа, Я. Купалы, К. Чорнага, А. Александровіча, П. Галавача і інш.

«Правда», 6 сакавіка

Сакавік, 28

К. Чорны правёў заняткі з пачынаючымі аўтарамі на тэму: «Ператварэнне матэрыялу ў мастацкі твор».

«Літаратура і мастацтва», 6 красавіка

Красавік, 9

К. Чорны прысутнічаў на таварыскай сустрэчы беларускіх пісьменнікаў з вучонымі-медыкамі. Вечар адкрыў М. Лынькоў.

«Літаратура і мастацтва», 20 красавіка

Красавік, 26

«Літаратура і мастацтва» друкуе артыкулы і выказванні пісьменнікаў у сувязі з трэцяй гадавінай з дня «Пастановы ЦК ВКП(б) аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый». Сярод выступіўшых на старонках газеты: К. Чорны, Я. Купала, Я. Колас, А. Александровіч, Ц. Гартны.

Красавік

Выйшаў зб. «Пісьменнікі БССР на Першым Усесаюзным з'ездзе савецкіх пісьменнікаў» (Мінск, ДВБ, кн. 2). К. Чорны з'яўляецца аўтарам артыкула «Рэальнасць, фантазія, вымысел».

«Летапіс друку БССР», № 4

Май, да 12

Па закліку М. Горкага буйнейшыя беларускія пісьменнікі, паэты і драматургі (Я. Колас, Я. Купала, К. Чорны, К. Крапіва і інш.) уключыліся ў работу па падрыхтоўцы да 20-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі шматтомніка «Дзве пяцігодкі».

«Звязда», 12 мая

Май, 27

К. Чорны разам з Я. Купалам, Я. Коласам, М. Лыньковым і інш. прысутнічаў у Саўнаркоме БССР на прыёме грузінскіх пісьменнікаў: Б. Буачыдзе, К. Лордкіпанідзе, І. Масашвілі, Р. Гветадзе і А. Кутатэлі.

«Звязда», 1 чэрвеня

Май, 28

На старонках газ. «Літаратура і мастацтва» К. Чорны звярнуўся з віншавальным словам да Я. Купалы ў сувязі з 30-годдзем літаратурнай дзейнасці народнага паэта.

К. Чорны разам з другімі пісьменнікамі падпісаў прывітанне Саюза савецкіх пісьменнікаў Беларусі Янку Купалу ў сувязі з 30-годдзем яго літаратурнай дзейнасці.

«Звязда», 28 мая

Ліпень, 11

У «Правде» надрукаваны артыкул К. Чорнага «Тени мрачного прошлого».

Ліпень

Апублікавана апавяданне «Мураваны скляпок».

«Полымя рэвалюцыі», № 7

Выйшаў з друку асобным выданнем раман «Трэцяе пакаленне» (Мінск, ДВБ).

«Летапіс друку БССР», № 7

Жнівень, да 27

Здадзены ў выдавецтва зборнік маладых пісьменнікаў, які быў падрыхтаваны да друку і апрацаваны К. Чорным, П. Глебкам і М. Хведаровічам.

«Літаратура і мастацтва», 27 жніўня

Верасень, 3

Разам з Я. Коласам, А. Александровічам, М. Лыньковым і І. Харыкам прысутнічаў на жалобным мітынгу-провадах Анры Барбюса на мінскім вакзале.

«Правда», 4 верасня

Кастрычнік, 1

Камсамольская арганізацыя Саюза савецкіх пісьменнікаў Беларусі правяла абмеркаванне рамана К. Чорнага «Трэцяе пакаленне».

«Літаратура і мастацтва», 6 кастрычніка

Кастрычнік, 14

На другую палову лістапада планаваўся Пленум Саюза савецкіх пісьменнікаў Беларусі. Даклады М. Клімковіча і А. Александровіча — аб сучаснай мастацкай літаратуры і паэзіі; М. Лынькова — аб кн. К. Чорнага «Трэцяе пакаленне»; П. Глебкі — аб кн. П. Галавача «Праз гады» і інш.

«Звязда», 16 кастрычніка

Кастрычнік, да 23

У ліку іншых беларускіх пісьменнікаў падпісаў прывітанне Саюза савецкіх пісьменнікаў Беларусі ў сувязі з 25-гадовым юбілеем літаратурнай дзейнасці Змітрака Бядулі.

«Звязда», 23 кастрычніка

Кастрычнік — снежань

Разам з Я. Коласам, М. Клімковічам, М. Лыньковым, П. Галавачом удзельнічаў у падрыхтоўцы зборніка «Боевые будни» (нарысы і выказванні чырвонаармейцаў, рабочых і сялян пра манеўры БВА ў верасні 1934 г.).

«Літаратура і мастацтва», 6 снежня

Снежань, 11

Надрукавана прывітанне К. Чорнага да 30-годдзя літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы пад загалоўкам «Песняру народнай радасці».

«Літаратура і мастацтва», 11 снежня

1936

Студзень, 8

К. Чорны прымаў удзел у абмеркаванні сцэнарыя З. Бядулі і М. Таўбе «Салавей».

«Літаратура і мастацтва», 12 студзеня

Студзень, першая палова

Абраны ў склад юбілейнай камісіі па правядзенню 100-й гадавіны з дня нараджэння яўрэйскага пісьменніка Мендэле-Мойхер-Сфорым. Акрамя К. Чорнага ў камісію ўваходзілі: М. Клімковіч, А. Александровіч, І. Харык, І. Гурскі, Я. Браншгэйн, М. Кульбак, З. Аксельрод.

«Літаратура і мастацтва», 16 студзеня

Студзень, 15

Прысутнічаў на нарадзе драматычнай секцыі ССПБ, прысвечанай падвядзенню вынікаў работы за 1935 год і пытанням узаемадзеяння з драматургамі брацкіх рэспублік. У нарадзе прымалі ўдзел: Я. Купала, М. Клімковіч, І. Гурскі, М. Зарэцкі, У. Галубок, Я. Браншгэйн.

«Літаратура і мастацтва», 22 студзеня

Студзень, да 29

Разам з Я. Купалам, Я. Коласам, А. Александровічам, М. Клімковічам, І. Гурскім, Я. Браншгэйнам, К. Крапівой, М. Лыньковым і інш. К. Чорны падпісаў прывітанне Рамэну Ралану ў сувязі з 70-годдзем з дня яго нараджэння.

«Звязда», 29 студзеня

Студзень

Прымаў удзел у падрыхтоўцы і літаратурнай апрацоўцы зборніка твораў пачынаючых пісьменнікаў пад назвай «Аднагодкі» (ДВБ, 1935 <1936>). Акрамя К. Чорнага ў падрыхтоўцы зборніка прымалі ўдзел П. Глебка і М. Хведаровіч.

«Летапіс друку БССР», № 1

Люты, 10—16

Прысутнічаў на Трэцім пленуме ССП СССР. Ён быў прысвечаны беларускай і башкірскай савецкай літаратуры. 12 лютага ў спрэчках выступіў К. Чорны.

«Літаратура і мастацтва», 14 лютага

Люты, 14

Прымаў удзел у сустрэчы ўдзельнікаў Трэцяга пленума праўлення ССП СССР з рабочымі завода імя Кірава. На сустрэчы прысутнічалі пісьменнікі і паэты. Сярод іх: А. Суркоў, Бела Ілеш, М. Галодны і інш.

«Звязда», 16 лютага

Люты, 27

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікавана прамова К. Чорнага на Трэцім пленуме праўлення ССП СССР пад загалоўкам «Абуджаць лепшыя думкі і пачуцці чытача».

Сакавік, 23

Выступіў на абмеркаванні новай п'есы У. Галубка «Чырвоныя праменні». Акрамя К. Чорнага ў абмеркаванні прынялі ўдзел: К. Крапіва, А. Вольны, М. Клімковіч, Р. Кобец, С. Знаёмы і інш.

«Літаратура і мастацтва», 31 сакавіка

Сакавік, да 28

Выступіў з прамовай на сходзе, прысвечаным абмеркаванню артыкула «Праўды» аб фармалізме ў музыцы («Сумбур замест музыкі»). Выступленне К. Чорнага надрукавана пад загалоўкам «Шмат у нас абломаўшчыны, безадказнасці».

«Літаратура і мастацтва», 28 сакавіка

Чэрвень, 20

Разам з Я. Купалам, Я. Коласам, А. Александровічам, М. Лыньковым, П. Броўкам, П. Галавачом прысутнічаў на пахаванні М. Горкага ў Маскве на Краснай плошчы.

«Правда», 20 чэрвеня

Чэрвень

У «Полымі рэвалюцыі», № 6 апублікавана першая частка аповесці «Люба Лук'янская». Другая частка — у «Полымі рэвалюцыі», № 11 за 1936 г.

Ліпень

Выйшаў з друку раман К. Чорнага «Трэцяе пакаленне» (другое выданне).

«Летапіс друку БССР», № 7

Кастрычнік, да 11

К. Чорны разам з Я. Купалам, П. Броўкам, А. Александровічам, П. Галавачом, М. Лыньковым, Я. Бранштэйнам, І. Харыкам, М. Чаротам і інш. падпісаў прывітанне Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР народнаму паэту рэспублікі Якубу Коласу ў сувязі з 30-годдзем яго літаратурнай дзейнасці.

«Звязда», 11 кастрычніка

Кастрычнік, 18

У «Звяздзе» ў перакладзе К. Чорнага апублікаваны ўрывак з «Капітанскай дочкі» А. С. Пушкіна пад назвай «У Белагорскай крэпасці».

Лістапад, 5

К. Чорны, Я. Купала, Я. Колас і А. Александровіч прысутнічалі

ў Палацы піянераў (Мінск) на тэатралізаваным літаратурным бале-маскарадзе.

«Звязда», 11 лістапада

На працягу года

Пераклаў на беларускую мову п'есу А. Фурманава і С. Луніна «Чапаеў» і раман К. Лордкіпанідзе «Далоў кукурузную рэспубліку», якія выдадзены асобнымі выданнямі.

1937

Люты

К. Чорны ў азнаменаванне 100-годдзя з дня смерці А. С. Пушкіна пераклаў на беларускую мову і апублікаваў дзве аповесці: «Дуброўскі» і «Станцыённы сматрыцель».

«Полымя рэвалюцыі», № 2, стар. 17—68, 78—85

Сакавік, 11

У газ. «Літаратура і мастацтва» надрукаваны артыкул Я. Казекі «Люба Лук'янская» Кузьма Чорнага».

Красавік, 23

У «Звяздзе» апублікаваны артыкул К. Чорнага «Збіраць і выкарыстоўваць вопыт творчай работы», прысвечаны 5-годдзю Пастановы ЦК партыі аб літаратурных арганізацыях.

Май, 16—17

К. Чорны, В. Вольскі і А. Кучар выступілі з крытыкай работы секцыі драматургаў. К. Чорны абраны старшынёй новага бюро секцыі.

«Літаратура і мастацтва», 23 мая

Чэрвень, 18

Разам з К. Крапівой, П. Броўкам і інш. прымаў удзел у літаратурным вечары, прысвечаным памяці М. Горкага, які адбыўся ў Зялёным тэатры парка імя М. Горкага.

«Полымя рэвалюцыі», № 6, стар. 145

Чэрвень

К. Чорны пераклаў на беларускую мову і апублікаваў апавяданне М. Горкага «На солі».

«Полымя рэвалюцыі», № 6, стар. 10

Жнівень, 6

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікавана другая карціна з няскончанай драмы К. Чорнага «Аксеня Чадавецкая» пад назвай «На скрыжаванні дарог».

Жнівень, 8

Разам з З. Бядулем, К. Крапівой, І. Харыкам і інш. прымаў удзел у абмеркаванні п'есы М. Клімковіча «Кацярына Жарнасек», якое адбылося ў Доме пісьменнікаў.

«Літаратура і мастацтва», 12 жніўня

Лістапад, 6—7

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны ўрывак з няскончанага рамана К. Чорнага «Заваёва свету» пад назвай «У сям'і Калацкіх».

Снежань, 31

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны нарыс «Мінск».

На працягу года

Выйшла асобнае выданне аповесці «Люба Лук'янская» (Мінск, Дзяржаўнае выдавецтва БССР).

Пераклаў на беларускую мову твор А. М. Астроўскага «Гарачае сэрца», які выдадзены ў гэтым жа годзе асобным выданнем у Мінску.

1938

Май

У «Полымі рэвалюцыі», № 5 апублікавана апавяданне «Макаркавых Волька».

Чэрвень

У «Полымі рэвалюцыі», № 6 апублікавана драма «Базылевічава сям'я» (драма ў адной дзеі). У гэтым жа годзе яна выйшла асобным выданнем.

Кастрычнік, 11

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны адказ савецкіх пісьменнікаў чэхаславацкім пісьменнікам на адозву «Да сумлення ўсяго чалавецтва». Разам з К. Чорным адказ падпісалі М. Лынькоў, П. Броўка, З. Бядуля, П. Глебка, Э. Самуйлёнак і інш.

Снежань, 26

Ва ўзросце 73 год памёр бацька пісьменніка.

«Беларусь», № 7, 1960, стар. 8

На працягу года

К. Чорны распачаў працу над артыкулам аб «Новай зямлі» Я. Коласа.

Сакавік, 30

Апублікаваны ў газ. «Орджоникидзевская правда» артыкул «Н. В. Гоголь. К 130-летию со дня рождения».

Чэрвень, да 16

Гэтымі днямі К. Чорны адноўлены ў правах члена праўлення ССП БССР.

«Чырвоная змена», 16 чэрвеня

Ліпень — жнівень, да 9

К. Чорны, а таксама Я. Колас, К. Крапіва, З. Бядуля і П. Глебка сустракаліся са слухачамі курсаў-канферэнцыі маладых пісьменнікаў.

«Советская Белоруссия», 23 жніўня

Верасень, 3

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны артыкул К. Чорнага «Думкі пра Паўлюка Труса» (да 10-годдзя з дня смерці).

Верасень, 17

Выступіў у Мінску на мітынгу, прысвечаным вызваленню Заходняй Беларусі з-пад прыгнёту панскай Польшчы. Сярод выступіўшых: З. Бядуля, П. Глебка і інш.

Верасень, да 20

У мінскім Доме пісьменнікаў прачытаў сваю п'есу «Бацькаўшчына» (новы перапрацаваны варыянт).

«Литературная газета», 20 верасня

Верасень, да 28

Саюз пісьменнікаў БССР падрыхтаваў і здаў у друк зборнік, прысвечаны вызваленню Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Разам з творамі Я. Купалы, Я. Коласа, П. Броўкі, П. Глебкі, З. Бядулі і інш. у зборнік увайшлі і творы К. Чорнага.

«Звязда», 28 верасня

Кастрычнік, 3

Закончыў пераклад на беларускую мову камедыі М. В. Гогаля «Рэвізор».

Апублікавана апавяданне «Дарагуся».

«Літаратура і мастацтва», 3 кастрычніка

Кастрычнік, 23

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікавана рэцэнзія К. Чорнага на спектакль В. Вольскага «Цудоўная дудка» ў Тэатры юнага гледача.

Кастрычнік

Апублікаваны новы варыянт п'есы «Бацькаўшчына» (драма ў 4 дзеях).

«Полымя рэвалюцыі», № 10

Лістапад, 12

У «Звяздзе» апублікавана апавяданне «Родныя мясціны».

Лістапад, 12—15

У артыкуле «На трыбуне просты чалавек» К. Чорны пісаў аб сваіх уражаннях з пасяджэння сесіі Вярхоўнага Савета БССР (Трэцяя Унечарговая сесія адкрылася ў Мінску 12 лістапада).

«Звязда», 15 лістапада

Лістапад, 26

К. Чорны выступіў з чытаннем сваіх твораў на сустрэчы пісьменнікаў з агітатарамі і актывам выбаршчыкаў раёна, якая адбылася ў Дзяржаўнай бібліятэцы імя Леніна.

«Советская Белоруссия», 28 лістапада

Лістапад, да 30

К. Чорнага, а таксама Я. Купалу, З. Бядулю, М. Лынькова, вылучылі на сходзе пісьменнікаў кандыдатамі ў дэпутаты Мінскага гарадскога Савета.

«Звязда», 30 лістапада;
«Литературная газета», 10 снежня

Снежань, канец месяца

Разам з Я. Коласам, П. Глебкам, В. Барысенкам і І. Гурскім увайшоў у склад камісіі па святкаванню 100-годдзя з дня нараджэння Францішка Багушэвіча. Камісія створана была на пашыраным пасяджэнні Праўлення ССПБ.

«Літаратура і мастацтва», 11 студзеня

1940

Студзень, 1

Апублікаваны артыкул К. Чорнага «Мае творчыя планы на 1940 г.».

«У мінулым 1939 г. я працаваў над раманам аб жыцці дзвюх родных сясцёр. Адна жыла ў Савецкай Беларусі, а другая — у Заходняй... Над заканчэннем гэтага рамана я буду працаваць у пачатку новага, 1940 года. Пасля гэтага буду працаваць над раманам «Вялікае выгнанне» — аб імперыялістычнай вайне і падрыхтоўцы Кастрычніцкай рэвалюцыі. Над раманам гэтым я ўжо працаваў у мінулыя гады... Таксама мяркую скончыць у гэтым годзе пачатую яшчэ ў 1938 крытычную працу аб «Новай зямлі» Якуба Коласа —

аб гэтым найвыдатнейшым творы нашай літаратуры, які, на маю думку, яшчэ не быў правільна ацэнен».

«Літаратура і мастацтва», 1 студзеня

Студзень, да 26

К. Чорны разам з Я. Коласам, М. Лыньковым, Х. Шынклерам, З. Аксельродам і інш. увайшоў у склад камісіі па азнаменаванню 25-годдзя з дня смерці класіка яўрэйскай літаратуры І. Пераца.

«Звязда», 26 студзеня

Люты, 11

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны артыкул «Аб Эдуарду Самуйлёнку», прысвечаны гадавіне з дня смерці пісьменніка.

Люты, 15

У лісце да перакладчыка сваіх твораў на рускую мову П. С. Кабзарэўскага К. Чорны пісаў: «Зусім нядаўна я закончыў аповесць «Простыя людзі» — памерам 6 друкаваных аркушаў. У двух словах зусім не магу перадаць змест гэтай аповесці. Простыя савецкія людзі працуюць на кірпічным заводзе — два браты, і ў кожнага сям'я.

У аповесці — аб маладосці, аб каханні, аб нараджэнні дзяцей, аб старасці іх бацькоў, аб смерці аднаго з братоў на вайне, аб скрусе, аб радасці... Але падобныя растлумачванні не зусім перадаюць душы аповесці».

«Літаратура і мастацтва», 27 чэрвеня 1975 г.

Люты

У «Полымі рэвалюцыі», № 2 надрукавана аповесць для дзяцей «Насцечка».

Сакавік, 3

Урывак пад загалоўкам «Пасля бою» (з няскончанага рамана «Судны дзень», рукапіс якога загінуў у гады Айчыннай вайны) апублікаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва». Другі ўрывак з гэтага рамана пад загалоўкам «Свая хата» — у газ. «Літаратура і мастацтва» за 11 ліпеня 1940 г.

Сакавік, да 23

Разам з Я. Купалам, Я. Коласам і П. Броўкам падпісаў прывітанне Максіму Рыльскаму ў сувязі з 30-годдзем яго літаратурнай дзейнасці. Газета публікуе таксама прывітанне і ад Саюза пісьменнікаў БССР.

«Літаратура і мастацтва», 23 сакавіка

Красавік, 22

У лісце да П. С. Кабзарэўскага К. Чорны пісаў: «Што датычыцца «Аксені Чадавецкай», то я яшчэ не вырашыў, ці буду гэту п'есу

друкаваць у хуткім часе, т. я. няма яшчэ ў ёй сапраўднага драматычнага фіналу, і над ім яшчэ трэба працаваць. Але гэта скора высвіцца, і тады я напішу Вам і ў выдавецтва».

«Літаратура і мастацтва», 27 чэрвеня 1975 г.

Чэрвень, 13

Прысутнічаў на нарадзе па пытаннях беларускай літаратуры ў Праўленні Саюза савецкіх пісьменнікаў СССР.

«Советская Белоруссия», 15 чэрвеня

Верасень, 7

«Літаратура і мастацтва» паведамляе, што К. Чорны, а таксама Я. Купала, М. Танк, П. Глебка і інш. уваходзяць у юбілейную камісію па правядзенню 30-годдзя літаратурнай дзейнасці З. Бядулі.

Верасень

Надрукавана апавяданне «Зямля».

«Літаратура і мастацтва», 14 верасня;
«Вольная праца», 25 верасня

Верасень, 28

К. Чорны надрукаваў рэцэнзію «Творчая ўдача тэатра» (Уражанні гледача) на п'есу М. Пагодзіна «Крамлёўскія куранты», пастаўленую Віцебскім беларускім дзяржаўным драматычным тэатрам.

«Літаратура і мастацтва», 28 верасня

Кастрычнік, 5

У газ. «Літаратура і мастацтва» К. Чорны змясціў віншаванне З. Бядулю ў сувязі з 30-годдзем яго літаратурнай дзейнасці.

Кастрычнік, 9

«Советская Белоруссия» паведамляе, што ў рэпертуар Першага беларускага дзяржаўнага ордэна Працоўнага Чырвонага сцяга тэатра і Віцебскага драматычнага тэатра ўключана новая п'еса К. Чорнага «Ірынка».

Кастрычнік, да 19

Адбылося абмеркаванне першых раздзелаў рамана К. Чорнага «Простыя людзі» (рукапіс яго загінуў у гады Айчыннай вайны). М. Лынькоў, П. Глебка, Р. Бярозкін, А. Кучар, Я. Шарахоўскі і інш. далі высокую ацэнку гэтым раздзелам.

«Советская Белоруссия», 19 кастрычніка

Лістапад, 25—27

К. Чорны разам з М. Лыньковым, П. Глебкам, А. Куляшовым, М. Танкам, Я. Бранеўскай выехаў у Навагрудак для ўдзелу ў мерапрыемствах, прысвечаных 85-годдзю з дня смерці А. Міцкевіча.

На сустрэчы пісьменнікаў з настаўнікамі горада К. Чорны выступіў з прамовай.

«Звязда», 26 лістапада;
«Літаратура і мастацтва», 30 лістапада

Лістапад, 27

Выязджаў на шклозавод «Нёман», дзе адбыўся літаратурны вечар, прысвечаны Адаму Міцкевічу. У вечары прынялі ўдзел маскоўскія, мінскія, беластоцкія пісьменнікі (С. Шчыпачоў, М. Лынькоў, П. Глебка, М. Танк, Я. Бранеўская і інш.).

«Звязда», 29 лістапада

Снежань, 8

У «Звяздзе» апублікаваны артыкул К. Чорнага «Думкі і імкненні народа» (да юбілею Янкі Купалы).

Снежань, 10

Разам з Я. Коласам, Я. Купалам, М. Лыньковым, З. Бядулем, К. Крапівой, П. Броўкам, М. Клімковічам, Я. Бранеўскай, А. Сурковым, С. Гарадзецкім быў абраны ў прэзідыум урачыстага пасяджэння, прысвечанага 35-годдзю літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы. Пасяджэнне адбылося 8 снежня ў Вялікім тэатры оперы і балета БССР.

«Звязда», 10 снежня

Снежань, 14

«Звязда» паведамляе, што ў Дзяржаўным выдавецтве пры СНК БССР выйшла з друку драма К. Чорнага «Бацькаўшчына».

Снежань, 21

К. Чорны разам з К. Крапівой, З. Бядулем, М. Лыньковым, Т. Масэнкам і інш. прысутнічаў на вечары-сустрэчы народнага паэта БССР Я. Купалы з піянерамі, які адбыўся ў Мінскім палацы піянераў і акцябрат 11 снежня.

«Літаратура і мастацтва», 21 снежня

1941

Студзень, 4

У «Звяздзе» апублікавана апавяданне «Навагодняя ноч».

Студзень, 8

«Советская Белоруссия» паведамляе, што выдавецтва «Искусство» (Масква) рыхтуе да друку зборнік п'ес беларускіх драматургаў. У зборнік увойдуць 5 п'ес: «У пушчах Палесся» — Я. Коласа, «Хто смяецца апошнім» — К. Крапівы, «Бацькаўшчына» — К. Чорнага, «Над Бярозай-ракой» — П. Глебкі, «Кацярына Жарнасек» — М. Клімковіча.

Студзень, да 15

Разам з Я. Купалам, Я. Коласам, З. Бядулем, К. Крапівой, П. Броўкам, М. Лыньковым, П. Глебкам падпісаў тэлеграму беларускіх пісьменнікаў П. Тычыне ў сувязі з 50-годдзем з дня нараджэння і 30-годдзем яго літаратурнай дзейнасці.

Студзень, 25

У Доме пісьменніка БССР адбыўся агульны сход празаікаў. К. Чорны абраны старшынёй секцыі празаікаў.

«Літаратура і мастацтва», 1 лютага

Люты, 26—27

У Другім беларускім дзяржаўным драматычным тэатры (г. Віцебск) адбылася прэм'ера драмы К. Чорнага «Ірынка». Спектакль пастаўлены заслужаным артыстам БССР Ц. М. Сяргейчыкам. 27 лютага пастаноўка была абмеркавана калектывам тэатра з удзелам літаратурных і тэатральных крытыкаў.

«Літаратура і мастацтва», 5 сакавіка

Сакавік, 5

К. Чорны ў лісце да П. С. Кабзарэўскага пісаў: «Я жыў у Віцебску, дзе ў Другім беларускім драматычным тэатры рыхтавалася да пастаноўкі мая драма «Ірынка». 26 лютага прэм'ера прайшла з вялікім поспехам. Зараз п'еса рыхтуецца ў Мінску».

«Літаратура і мастацтва», 27 чэрвеня 1975 г.

Сакавік, 9

У «Чырвонай змене» змешчаны артыкул К. Чорнага «Мая «Ірынка» і ўрывак з п'есы пад назвай «На світанні», а таксама рэцэнзія В. Вольскага на «Ірынку» пад загалоўкам «Карысная і патрэбная п'еса».

Сакавік, 13

Выступіў з прамовай на агульным сходзе пісьменнікаў г. Мінска, які быў прысвечаны абмеркаванню пастановы СНК СССР і ЦК ВКП(б) «Аб асушэнні балот Беларускай ССР і скарыстанні асушаных зямель калгасамі для расшырэння пасяўных плошчаў і сенажацей».

«Літаратура і мастацтва», 15 сакавіка

Красавік

Апублікавана драма К. Чорнага ў 4 дзеях «Ірынка» (датуецца 1940 г.).

«Полымя рэвалюцыі», № 4

У лісце да І. М. Барашкі К. Чорны пісаў: «Я вельмі рад і вельмі табе ўдзячны, што ты бярэшся перакласці на рускую мову маю

п'есу («Ірынку». Рэд.). У Першым БДТ (Мінск) прэм'ера «Ірынкі» мяркуецца на 4 мая».

«Літаратура і мастацтва», 27 чэрвеня 1975 г.

Май, да 11

У выніку конкурсу на лепшую п'есу, якую праводзіў Камітэт па справах мастацтваў пры Саўнаркоме СССР (першы тур праходзіў па саюзных рэспубліках), па Беларусі трэцюю прэмію атрымаў К. Чорны за п'есу «Ірынка».

«Чырвоная змена», 11 мая

Май, да 31

Адбылася прэм'ера драмы К. Чорнага «У апошнюю ноч» (другая рэдакцыя «Ірынкі») у пастаноўцы Першага беларускага дзяржаўнага ордэна Працоўнага Чырвонага сцяга тэатра (г. Мінск). (Сцэнічны варыянт п'есы захоўваецца ў архіве Беларускага дзяржаўнага тэатра імя Я. Купалы).

«Літаратура і мастацтва», 31 мая

Чэрвень, 3

У лісце да І. М. Барашкі К. Чорны паведамляў: «Пасылаю табе папраўкі да перакладу «Ірынкі». Яны могуць быць і недасканалыя, але мне здаецца, што так будзе лепш. Паводле гэтых паправак перагледзь яшчэ сам пераклад...

У Віцебску прэм'ера прайшла лепш, як у Мінску. Справа ў тым, што ў Мінску спектакль быў яшчэ не дапрацаваны з прычыны канца сезона і выезда тэатра на гастролі. Спектакль будуць дапрацоўваць на гастролях. Варыянт мінскага тэатра вышлю табе дзён праз 7—9».

«Л таратура і мастацтва», 27 чэрвеня 1975 г.

Чэрвень, 21

У газ. «Літаратура і мастацтва» апублікаваны артыкул «Вялікая і малая тэма», прысвечаны пастаноўцы п'есы М. Горкага «На дне» МХАТам, які ў гэты час быў у Мінску на гастролях.

Верасень

У агітплакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну» (Орган ЦК КП(б)Б. Выд. газ. «Звязда») пад псеўданімам Ігнат Булава з-пад Турава ў № 21 апублікавана апавяданне «В разведке»; у № 23— сатырычнае апавяданне «Как немец на свинье в вечный покой въехал»; у № 24 — пад тым жа псеўданімам апавяданне «Душа в штанах»; у № 25 — апавяданне «Кружевное прикрытие».

Кастрычнік, 27

У «Савецкай Беларусі» надрукавана апавяданне «Расплата».

Кастрычнік

У агітплакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну» ў № 26 пад псеў-

данімам Ігнат Булава з-пад Турава апублікавана сатырычнае апавяданне «Чистокровная вошь».

Лістапад, 7

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны артыкул «У імя будучыні».

У 1940—1941 гг. К. Чорны працягваў працу над трылогіяй «Вялікае выгнанне», якую ён пачаў пісаць у 1927—1929 гг. (рукапіс рамана загінуў у першыя дні Вялікай Айчыннай вайны).

К. Чорны. Аўтабіяграфія, 1943

У 1941—1944 гг. працаваў над аповесцю «Скіп'ёўскі лес». Пры жыцці не друкавалася. Упершыню апублікавана па рукапісу пасмяротна ў «Полымі», 1946, № 5.

У 1941—1944 гг. К. Чорны працаваў над раманам «Вялікі дзень». Першапачатковы загаловак — «Навальніца», затым — «Навала з Захаду» і канчатковы — «Вялікі дзень». Раман застаўся незавершаным. Упершыню апублікаваны па рукапісу ў час. «Полымя», 1947, № 4, 5, 6.

1942

Студзень, 5

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны цыкл апавяданняў пад назвай «Расказы партызан Віцебшчыны», у які ўваходзяць: «Маладая гераіня», «Паўлікава помста», «Знішчылі чатырох афіцэраў».

Студзень, 18

Выступіў у Казані на радыёмітынгу прадстаўнікоў беларускага народа з прамовай «Будзем адзінадушнымі і непахіснымі». Сярод выступіўшых: Я. Купала, М. Танк, М. Зімянін, С. Прытыцкі і інш. На мітынгу прыняты зварот да беларускага народа.

«Правда Востока», Ташкент, 22 студзеня;
«Савецкая Беларусь», 20 студзеня

Студзень, другая палова

У другой палове студзеня прыехаў у Маскву і пачаў працаваць у рэдакцыі «Савецкая Беларусь».

Выдавецтва «Савецкая Беларусь» выдала кніжку фельетонаў К. Чорнага «Кат у белай манішцы», якая была перапраўлена праз лінію фронту да партызан.

К. Чорны. Бібліяграфічны даведнік, 1954

Люты, 1

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны памфлет «Супраць звера».

Люты, 16

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны нарыс «Жэня Палтаўская» і «Леў Даватар» (апошні з подпісам М. Сідарэўскі).

Люты, 19

Надрукаваны нарыс аб камсамолцы Шуры Луковінай-Грыбковай — «Верная дачка беларускага народа».

«Савецкая Беларусь», 19 лютага

Сакавік — красавік

Напісана апавяданне «Маленькая жанчына». Надрукавана ў кн. «Беларусь». Альманах першы. (Выд. «Савецкая Беларусь», М., 1943). У рукапісу мае назву «Дванаццацігадовая жанчына».

Красавік, 6

Напісана апавяданне «Матчына благаславенне». Надр. у кн. «Беларусь». Альманах першы. (М., 1943).

Красавік, 28

«Савецкая Беларусь» паведаміла, што К. Чорны, П. Глебка і другія беларускія драматургі пішуць новыя п'есы для Другога беларускага дзяржаўнага драматычнага тэатра, які працуе ў г. Уральску.

Красавік

Напісана апавяданне «Бацька». Упершыню друкавалася на рускай мове ў 1942 г., затым у кн. «Беларусь». Альманах першы. (М., 1943).

Май, 25

Напісана апавяданне «Смерць». Надрукавана ў кн. «Беларусь». Альманах першы. (М., 1943).

Чэрвень

У газеце-плакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну», № 50 надрукаваны твор «Зямельны надзел дурнога Бадзілюка» (З апавяданняў Ігната Булавы з-пад Турава).

Ліпень, 1

Прысутнічаў на грамадзянскай паніхідзе пры пахаванні Я. Купалы, якая адбылася ў канферэнц-зале Саюза савецкіх пісьменнікаў СССР.

Ліпень, 17

У «Савецкай Беларусі» надрукаваны памфлет «Сёмая скура».

Ліпень, 26

К. Чорны пасля смерці Янкі Купалы пісаў у лісце да Якуба Коласа: «У гэтыя дні якраз пішу біяграфію Янкі Купалы для зборніка, прысвечанага яго памяці.

Вайна і страта роднай зямлі выбілі нас з каляіны, і мы яшчэ не можам як мае быць ацаніць да канца, якую страту мы панеслі ад смерці Купалы і што значыць Ён і Вы для цэлай эпохі жыцця нашага народа. Гэта жывая гісторыя, і на ўсіх нас вялікі абавязак, каб яно ўсё не забылася, больш таго, каб з-пад нашых пер'яў вырасла ў вялікія вобразы... І ўсё ж такі яго смерць была нейкай недарэчнай і без пары, дзікае здарэнне. Была страшная хвіліна, калі ён, у крэматорыі, пасля жалобнай урачыстасці, адкрыты ў труне, пачаў паволі апускацца ў люк, назаўсёды з нашых вачэй, а ў вачах стаіць надпіс, які ўвесь час узвышаўся над яго галавой: «...Мне сняцца сны аб Беларусі».

«Беларусь», 1964, № 11

Жнівень, 7—8

Зрабіў даклад «Аб беларускай прозе і драматургіі» на Пленуме Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР, які адбыўся ў Маскве.

«Правда», 9 жніўня

Жнівень, 22

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны памфлет К. Чорнага «Гаўляйтарная «акадэмія».

Жнівень, 29

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны памфлет «Нямецкая цаца шырокага спажывання».

Верасень, 4

Напісаны нарыс «Герой Савецкага Саюза Ціхон Піменавіч Бумажкоў».

Верасень, да 5

Прысутнічаў на вечары «Пісьменнікі Савецкай Беларусі — фронту», які быў арганізаваны Саюзам савецкіх пісьменнікаў СССР. Вечар праходзіў пад старшынствам Ф. Гладкова. Уступнае слова — М. Лынькова. З чытаннем сваіх твораў выступілі: К. Чорны, К. Крапіва, М. Танк, М. Лынькоў, А. Стаховіч, М. Машара.

«Литература и жизнь», 5 верасня

Верасень, 19

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны памфлет «Заплацім пану і яго паслугачу».

Кастрычнік, 21

Надрукаваны памфлет «Сімпатычная дубіна» ў «Савецкай Беларусі».

Кастрычнік, 31

У «Савецкай Беларусі» апублікаваў артыкул «Вялікі паэт беларускага народа», прысвечаны 60-годдзю з дня нараджэння Я. Коласа.

Лістапад, 7

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны артыкул «Аб нашай гордасці».

Лістапад, 18—20

Напісана апавяданне «Аксеніны сляды». Упершыню друкавалася на рускай мове ў 1942 г.

Лістапад, 21

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны памфлет «Шчанюк з берлінскай сабакарні».

Лістапад, 25

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны памфлет «Крывавы апякун».

1943

Сакавік, 17

У «Савецкай Беларусі» надрукаваны артыкул «Праклянцце кату Гітлеру».

Сакавік

Апублікавана апавяданне «Паганыя косці» ў сатырычным лістку «Партызанская дубінка».

Красавік, 7

«Савецкая Беларусь» паведамляе, што Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі выдае асобнымі зборнікамі нарысы аб героях Савецкага Саюза партызанах М. Сільніцкім (аўтар — К. Крапіва) і Ц. Бумажкове (аўтар — К. Чорны).

Красавік, 21

«Савецкая Беларусь» паведамляе, што ў Маскве ў перакладзе на рускую мову выйшаў зборнік «За Савецкую Беларусь». У зборніку акрамя твораў К. Чорнага змешчаны вершы Я. Купалы, Я. Коласа, П. Броўкі, П. Глебкі, М. Танка, А. Куляшова і інш.

Май, 1

Апублікавана апавяданне «Матчына кроў» у літаратурным дадатку № 1 да газ. «Савецкая Беларусь».

Жнівень, 18

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны нарыс пад назвай «За блізкіх і родных» — аб дзейнасці партызана Івана Іванавіча Пракапенкі.

Жнівень

У агітплакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну», № 101 надрукаваны памфлет «Голы франт і берлінскі чорт».

Верасень, 16

Узнагароджаны ордэнам Чырвонай Зоркі за асобыя заслугі ў развіцці партызанскага руху. Адначасова з К. Чорным узнагароджаны: Атраховіч К. К. (К. Крапіва), Куляшоў А. А., Міцкевіч К. М. (Якуб Колас), Скурко Я. І. (Максім Танк), Лынькоў М. Ц. і інш.

«Савецкая Беларусь», 18 верасня

Верасень, 18

К. Чорны завяршыў у Маскве (гасцініца «Якорь») працу над раманам «Пошукі будучыні». Раман пры жыцці не публікаваўся. Надрукаваны ўпершыню ў «Полымі», № 11 і № 12 за 1950 год.

Верасень, 25

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны фельетон «Канец крывавага ката», прысвечаны забойству ў Мінску гаўляйтара Кубэ.

Верасень, 28

У «Савецкай Беларусі» надрукаваны артыкул «Настаў вялікі дзень», прысвечаны прыходу Чырвонай Арміі на беларускую зямлю.

Кастрычнік, 6

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны памфлет «Ваўкі ратуюць скуру».

Лістапад, 7

У «Савецкай Беларусі» апублікаваны артыкул «Воля рве ланцугі».

Лістапад, 27

У «Савецкай Беларусі» надрукаваны артыкул «Варочаецца жыццё».

Лістапад

У газеце-плакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну», № 111 за подпісам Сымон Чарпакевіч апублікавана апавяданне «Непаразуменне».

Снежань

За подпісам Сымон Чарпакевіч апублікавана сатырычнае апа-

вяданне «Франтаваты камендант» у газеце-плакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну», № 113.

На працягу года

К. Чорны пераклаў на беларускую мову п'есу М. Горкага «Варвары».

Напісаны кароткі біяграфічна-крытычны нарыс пра Янку Купалу. Рукапіс захоўваецца ў сямейным архіве. Надрукаваны пасмяротна ў Зборы твораў, т. 6, Мінск, 1955, стар. 392—403.

1944

Студзень, 1

У «Савецкай Беларусі» апублікавана апавяданне «Агонь» (датуецца 1943 г.).

Студзень, 12

Спынілася праца над рукапісам рамана «Млечны Шлях». Твор не быў канчаткова дапрацаваны з прычыны цяжкай хваробы і смерці аўтара. Пры жыцці не друкаваўся. Упершыню апублікаваны пасмяротна ў час. «Полымя», 1954, № 11.

Студзень

У газеце-плакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну», № 115 надрукавана сатырычнае апавяданне «Дарахвеевы порткі» за подпісам Сымон Чарпакевіч.

Напісаў і апублікаваў артыкул «Дзень добры, Беларуская зямля!» (без подпісу).

Час. «Беларусь», № 1, стар. 1—2.

Красавік

К. Чорны напісаў рэцэнзію «Аб зборніку «Гартаванне» В. Віткі». Апублікавана пасмяротна ў газ. «Літаратура і мастацтва», 12 жніўня 1945 г.

Май, 18

Напісана апавяданне «Прасторны дом». Апублікавана пасмяротна ў кн.: К. Чорны. Выбраныя творы. Мінск, 1947.

Ліпень, 2

«Можа заўтра, а можа паслязаўтра наша армія забярэ Мінск. Падыходзіць канец нашым пакутам. Дзякаваць богу, і хвароба мая пакрысе пакідае мяне... Ужо і цяпер як мае быць, лёгка і многа, як і да хваробы, працую. Якое гэта шчасце!.. А яшчэ шэсць

месяцаў таму, калі пачынаў перапісваць «Пошукі будучыні», мне была пакута выпісаць роўна загаловак і першы радок... Заўтра да паўдня трэба напісаць артыкул для «Известий». Цяжка мне пісаць па-руску, а ў іх няма перакладчыка з беларускай мовы...»

З «Дзённіка» [1]

Ліпень, 4

«Учора нашы забралі Мінск. Нямецкая навалач прэ з Беларусі на ўсе застаўкі... Учора ўночы паведамілі ў зводцы, што ўзялі Цімкавічы, Вялікую Раёўку, Жавалкі... Родныя мае мясціны. Як мая душа рвецца туды! Яна заўсёды там».

З «Дзённіка»

Ліпень, 5

«Толькі што званілі з радыё. Ледзьве адпрасіўся, каб не пісаць сягоння, а няхай ужо хоць заўтра пра заняцце нашымі Баранавічаў... Раз перадача для заграніцы, то трэба напісаць аб беларускай нацыянальнай трагедыі, рэштках старых акопаў, былой польскай граніцы...»

З «Дзённіка»

Ліпень, 8

«Вострае ўзбуджанне з прычыны вызвалення Мінска ападае. Я ўжо спакайней працую. За ўчора і сёння давёў да канца другі раздзел «Скіп'ёўскага лесу»...»

З «Дзённіка»

Ліпень, 9

«З сямі да дзевяці пад вечар пісаў «Скіп'ёўскі лес». Думаю аб драме. Чытаў Л. Ляонава ў «Правде» «Взятие Великошумска», і паняверка мая, што «Скіп'ёўскі лес» пішацца вельмі дрэнна, змяншылася».

З «Дзённіка»

Ліпень, 10

«Сёння рана пайшоў у рэдакцыю. (К. Чорны ў той час працаваў у рэдакцыі час. «Беларусь». *Рэд.*). Там пісаў, пакуль нікога не было... Сумна, пайсці няма да каго, нашы бадай-што ўсе ўжо то ў Гомелі, то ў Мінску. Адзіная мая ўцеха ў працы, яна мяне ратавала заўсёды. Калі ўжо заеду ў Мінск, тады не будзе смутку. А сёння яшчэ да вечара многа пісаць трэба».

З «Дзённіка»

Ліпень

У час. «Красноармеец», № 13—14 надрукавана апавяданне К. Чорнага «Большое сердце».

---

[1] У дадзеным томе гл. стар. 511—521.

Жнівень, 8

«Колькі чаго парабілася за месяц! Ужо і ў Мінск незадоўга. Можа ўжо будзе свой сталы прытулак, і можа мне суджана яшчэ пабачыць мілыя Цімкавічы. А што, калі хата мая асталася і стаіць? Гэта будзе вялікае шчасце. Там жа, у ціхім жыцці, можна будзе ачуняць як мае быць і напісаць усе задуманыя раманы...»

З «Дзённіка»

Жнівень, 9

«Я сам не свой увесь гэты час. У Маскве страшна аставацца далей жыць. Гэты вялікі горад не дасць мне як мае быць ачуняць. І жыць не ў Беларусі больш не магу. А дзе жыць у Мінску? І як там жыць на попелішчы?..»

З «Дзённіка»

Верасень, 6

«Сёння скончыў трэці раздзел «Скіп'ёўскага лесу». Можа добра, а можа і вельмі дрэнна. Такі я змучаны і духам і целам і так цяжка жыву, што не адчуваю. Патрэбен доўгі час у цішыні і спакоі».

З «Дзённіка»

Верасень, 8

«За шэсць дзён пераклаў «Позняе каханне» Астроўскага — так гнаў мяне ў карак тэатр. І ўжо месяц ляжыць гатовы тэкст, і не забіраюць...

Быў сёння ў ГИХЛе. Дагаварыўся аб «Скіп'ёўскім лесе» і зборніку апавяданняў. Каб хоць у Мінск, цішыня і спакой, хоць і на попелішчы. Абы ціхі кут і штодзень спакойна пісаць».

З «Дзённіка»

Верасень, 10

«Учора ўвечары і сёння да паўдня чытаў К. Федзіна «Горький среди нас»... Федзін — сапраўдны пісьменнік і разумны чалавек. Я ўпэўнен: пра М. Горкага ён напісаў праўду. Сапраўды, мусіць, так жыў і такі быў М. Горкі, вялікі рускі інтэлігент з рукамі рабочага... Чамусьці пасля кнігі К. Федзіна я пачаў думаць пра вечнае — сваё: пра Францыска Багушэвіча. Кожная тая кніга добрая, калі яна ўзбівае чалавека на сталыя і важныя думкі».

З «Дзённіка»

Кастрычнік, 3

«Я ўпоцемку думаў аб Антаніне Лукашэўскай і двох яе сынах. Усё гэта можа пад маім пяром ажыць і жыць доўгім поўным жыццём. І да мяне прыйшла шчырая радасць. Перад світаннем я зас-

нуў без трывогі і суму. Калі ўжо будзе тая кватэра і ціхі кут, каб пісаць! Просіцца з пяра артыкул у «Звязду» аб літаратуры».

З «Дзённіка»

Кастрычнік, 4

«Пісаў «Скіп'ёўскі лес». Трэба далей так, кожны дзень».

З «Дзённіка»

Кастрычнік, 6

«Пісаў вельмі мала. Горне на сон. Баліць сэрца».

З «Дзённіка»

Кастрычнік, 8

У «Звяздзе» апублікаваны артыкул К. Чорнага «Будучыня сталіцы», прысвечаны Дню адбудовы Мінска.

Кастрычнік, 11

«Сёння многа і, здаецца, добра пісаў».

З «Дзённіка»

Лістапад, 22

У гэты дзень Мікалая Карлавіча Раманоўскага (Кузьмы Чорнага) не стала. Паведамленне аб смерці змясцілі «Звязда» і «Советская Белоруссия».

Лістапад, 24

У Беларускім Дзяржаўным драматычным тэатры імя Янкі Купалы адбылася грамадзянская паніхіда. Сярод выступаўшых пісьменнікі: К. Крапіва, М. Лынькоў, П. Пестрак, М. Танк, народны артыст БССР Г. Глебаў і інш.

«Советская Белоруссия», 25 лістапада

Лістапад, 26

У «Звяздзе апублікаваны ўрывак з аповесці «Скіп'ёўскі лес» пад загалоўкам «Бой з варожымі танкамі» і артыкул Ц. Крысько аб К. Чорным — «Выдатны пісьменнік-патрыёт».

Снежань, да 2

У бібліятэцы імя М. Горкага (Дом Ураду) адкрылася выстаўка, прысвечаная жыццю і творчасці К. Чорнага.

«Советская Белоруссия», 2 снежня

АЛФАВІТНЫ ДАВЕДНІК
Т. 8

	Тэкст	*Каментарыі*
Абаронцы нямецкай тыфознай вошы	359	533
Аб зборніку «Гартаванне»	504	539
Аб нашай гордасці	440	536
Аб сваім новым рамане	456	537
Абуджаць лепшыя думкі і пачуцці чытача	227	528
Аб Эдуарду Самуйлёнку	277	529
Автобиография <1943>	472	538
«Акадэмічны» фрыц	401	535
Аўтабіяграфія <1926>	48	523
Аўтабіяграфія <1928>	70	523
Аўтабіяграфія <1940>	286	530
Бандыцкаму фюрэру, крывавяму людаеду, сусветнаму абармоту і прахвосту, дурному Адольфу Гітлеру — пішуць беларускія партызаны з атрада бацькі Міная	387	535
Беларускае мастацтва ў часе Вялікай Айчыннай вайны	375	534
Беларуская проза і драматургія часу Айчыннай вайны	403	535
Беларускі народ змагаецца з акупантамі	311	531
Беларускія літаратары ў дні Айчыннай вайны	351	533
Берлінскі анучнік	378	534
Блізак час расплаты	302	530
Будзем адзінадушнымі і непахіснымі	320	531
Бургомістр і курыца	428	536
(Быў час у жыцці беларускага народа...)	437	536
Варочаецца жыццё	478	538
Васіль Сымонавіч Кедрык	261	528
Ваўкі ратуюць скуру	474	538
Верная дачка беларускага народа	333	532
Вёска на новым шляху	39	523
Воля рве ланцугі	476	538
В разведке	305	530
Вучоба і творчасць пачынаючых літаратараў	174	526
«Выхваляўся, выхваляўся ды і здох»	360	533
Вялікая і малая тэма	125	525
Вялікая школа для ўсіх тэатраў	296	530
Вялікі паэт беларускага народа	435	536
Гаўляйтар і яго падлізнікі	393	535
Гаўляйтарская «акадэмія»	397	535
Герой Савецкага Саюза Ціхон Піменавіч Бумажкоў	413	536
Гістарычная справядлівасць	273	529
Да беларускага народа	344	532

	Тэкст	Каментарыі
Далікацтва каля вісельні	362	533
Дарахвеевы порткі	496	539
Дзень добры, Беларуская зямля!	337	532
Дзень добры, Беларуская зямля!	501	539
Дзесяць год	99	524
Дзённік	511	539
Дубовая галава і сабачая натура	381	534
<Думкі аб з’ездзе>	198	527
Думкі і імкненні народа	284	529
Думкі пра Паўлюка Труса	269	529
Дух прагнасці	432	536
Душа ў штанах	308	531
Жыла і жыць будзе беларуская зямля!	301	530
Жэня Палтаўская	330	532
Забіяцкі пык	463	537
За блізкіх і родных	465	538
Замест паштовае скрынкі	95	524
Заплацім пану і яго паслугачу	430	536
Заўвага да перакладаў мастацкае літаратуры	104	524
Заўвагі да стылёвых тэндэнцый у творчасці Сяргея Знаёмага	205	527
Заўвагі пра драматургію	138	525
Збіраць і выкарыстоўваць вопыт творчай работы	232	528
З’езд дэлегатак — сялянак і батрачак	11	522
З роднай глушы	58	523
Зямельны надзел дурнога Бадзілюка	385	534
І вада заліта крывёю	49	523
Как немец на свинье в вечный покой въехал	307	531
Кат у белай мапішцы	355	533
«Кось, кось, пакуль у аглоблі»	366	534
Кружевное прикрытие	310	531
Крывавы апякун	444	537
Леў Даватар	327	532
Леў Талстой	97	524
Лісіца ў іспалкоме	8	522
Літаратурныя творы прозай вясковых аўтараў	62	523
Мае творчыя планы на 1940 год	276	529
Максім Горкі	93	524
Маладыя празаікі	159	526
Мая «Ірынка»	293	530
Мінск	250	528
Мы ведаем, хто наш вораг	193	527
На курортах	36	523
На нашай зямлі хоча гаспадарыць нямецкі пан	342	532
На новые высоты	195	527
Народная нянавісць	298	530
На трыбуне «просты чалавек»	274	529
Настаў вялікі дзень	470	538
Наша Армія і народ — адзіны	335	532
Наша вясна	357	533
Наша мова дасягнула вялікага росквіту	155	526
Н. В. Гоголь. К 130-летию со дня рождения	264	528

Небеларуская мова ў беларускай літаратуры .	72	524
Не вер вушам сваім	391	535
(Не верце ніводнаму нямецкаму слову!..) . .	352	533
Некалькі заўваг да вучобы пачынаючых пісьменнікаў	167	526
Немцы знішчаюць беларускую культуру . .	395	535
Немцы знішчаюць беларускую культуру, топчуць асвету і навуку, мастацтва і літаратуру .	457	537
Немцы ўстанаўляюць паншчыну	322	532
Непаразуменне	480	538
«Новая пара гістарычнага жыцця беларускага народа»	449	537
Нямецкае вараннё над Случчынай	429	536
Нямецкая цаца шырокага спажывання . . .	399	535
Нямецкі паслугач выў, як сука	371	534
Нямецкія фашысты знішчаюць культуру беларускага народа	451	537
От автора	226	528
Павысіць літаратурную тэхніку	158	526
Палкаводзец сацыялістычнай арміі	244	528
Па слядах нямецкага заваёўніцтва	498	539
Па ўкраінскіх прасторах	33	522
Паэт народа	368	534
Перад другім дзесяцігоддзем	90	524
Перамога будзе за намі!	314	531
Писатель писателю — брат	165	526
Пісьменнікі адказваюць камсамольцам-«камунараўцам»	146	525
Подзвіг ціхага чалавека	372	534
Пра вучобу і творчасць пачынаючых . . .	179	526
Праклянцце кату Гітлеру	461	537
Прамова на Першым пашыраным пленуме Арганізацыйнага камітэта ССПБ	121	525
Пра п'есу «На платформу» В. Сташэўскага . .	188	527
Пра планавасць працы	148	526
Пра сваю п'есу	119	525
Праўда аб чалавеку	295	530
Працаваць над драматургічным словам . . .	171	526
Працу з кадрамі — у творчы план	152	526
Працу пісьменніка павінны лічыць працаю, а не забаўкаю	101	524
Публіцыстычныя нататкі	107	525
Пытанне сённяшняга дня	7	522
Рэальнасць, фантазія, вымысел	191	527
Рэальная шматграннасць і філасофскае адзінства	114	525
Рэдакцыйны госць	60	523
(Рэцэнзія на зборнік Васіля Стэфаніка «Твори»)	86	524
Самахвалавіцкая ўзаемадапамога і самагонныя трубкі	32	522
«Сентыментальны вальс»	289	530
Сёмая скура	389	535
Сіла нашай культуры — у інтэрнацыяналізме .	142	525

	Тэкст	Каментарыі
Сімпатычная дубіна	433	536
Сканцэнтраваць літаратурныя сілы	190	527
Сладенького захотели...	319	531
Слуцкія сурвэты	508	539
Смерць гаўляйтара ў Мінску	468	538
Спор об арийской крови	306	530
Стварэнне тыпаў і вобразаў жыцця	203	527
Супраць звера	324	532
Творчая ўдача тэатра	280	529
Тени мрачного прошлого	223	527
Тонкая душа тоўстай гадзіны	446	537
Тэатр з будучыняй	199	527
У імя будучыні	317	531
У роднай глушы	42	523
Фашыст Курц раве жаласна	354	533
Франтаваты камендант	483	538
Цудоўная педагогіка	379	534
Чистокровная вошь	313	531
Что такое гитлеровский «социализм»?	454	537
Шарлатанскі зброд на службе ў нямецкіх акупантаў	364	533
Шмат у нас абломаўшчыны, безадказнасці	228	528
Што пасееш — тое і пажнеш	384	534
Шчанюк у берлінскай сабакарні	442	536
Як какорынцы, каб не астацца ў дурнях, школу будуюць	30	522
Янка Купала	485	538
Ясны дзень краіны	233	528

АЛФАВІТНЫ ДАВЕДНІК
тт. 1—8

	Том	Тэкст	Каментарыі
Абаронцы нямецкай тыфознай вошы . . .	8	359	533
Аб зборніку «Гартаванне»	8	504	539
Аб нашай гордасці	8	440	536
Аб сваім новым рамане	8	456	537
Абуджаць лепшыя думкі і пачуцці чытача	8	227	528
Аб Эдуарду Самуйлёнку	8	277	529
Автобиография 1943 г.	8	472	533
Агонь	2	385	474
«Акадэмічны» фрыц	8	401	535
Аксеніны сляды	2	370	474
Андрэй Клыга	1	104	516
Аўтабіяграфія 1926 г.	8	48	523
Аўтабіяграфія 1928 г.	8	70	523
Аўтабіяграфія 1940 г.	8	286	530
Базылевічава сям'я	7	164	541
Бандыцкаму фюрэру, крываваму людаеду, сусветнаму абармоту і прахвосту, дурному Адольфу Гітлеру — пішуць беларускія партызаны з атрада бацькі Міная	8	387	535
Бацька	2	352	474
Бацькаўшчына. П'еса	7	90	540
Бацькаўшчына. Раман	4	297	472
Беларускае мастацтва ў часе Вялікай Айчыннай вайны	8	375	534
Беларуская проза і драматургія часу Айчыннай вайны	8	403	535
Беларускі народ змагаецца з акупантамі . .	8	311	531
Беларускія літаратары ў дні Айчыннай вайны	8	351	533
Берлінскі анучнік	8	378	534
Блізак час расплаты	8	302	530
Браты	2	144	470
Броня Казакевіч	2	133	470
Брыгадзірава памылка	2	216	472
Будзем адзінадушнымі і непахіснымі . .	8	320	531
Будзем жыць	1	53	515
Буланы	1	314	532
Бургамістр і курыца	8	428	536
Буры	1	439	537
Быльнікавы межы	1	167	517
(Быў час у жыцці беларускага народа...)	8	437	536
Бяздонне	1	221	518
Валодзя Кастрыцкі на радзіме	7	416	566
Варочаецца жыццё	8	478	538
Васіль Сымонавіч Кедрык	8	261	528
Ваўкі ратуюць скуру	8	474	538
Верасьнёвыя ночы	2	20	469

	Том	Тэкст	Каментарыі
Верная дачка беларускага народа	8	333	532
Веснавыя дарогі	2	39	469
Вецер і пыл	7	245	565
Вечар	1	299	531
Вёска на новым шляху	8	39	523
Вінгель	2	196	472
Воля рве ланцугі	8	476	538
Восень	2	466	475
Восень і радасць	1	295	531
В разведке	8	305	530
Вучоба і творчасць пачынаючых літаратараў	8	174	526
Вызваленне	7	24	540
Выпадак увосень	1	442	537
«Выхваляўся, выхваляўся ды і здох»	8	360	533
Вялікае сэрца	2	397	475
Вялікая і малая тэма	8	125	525
Вялікая школа для ўсіх тэатраў	8	296	530
Вялікі дзень	6	229	506
Вялікі паэт беларускага народа	8	435	536
Вясковая ветэрынарыя	1	180	518
Вясна	4	93	460
Гаворка ўночы ў дарозе	1	291	529
Гаўляйтар і яго падлізнікі	8	393	535
Гаўляйтарская «акадэмія»	8	397	535
Герой Савецкага Саюза Ціхон Піменавіч Бумажкоў	8	413	536
Гістарычная справядлівасць	8	273	529
Гора	2	463	475
Да беларускага народа	8	344	532
Далікацтва каля вісельні	8	362	533
Дарагуся	2	312	473
Дарахвеевы порткі	8	496	539
Дзень	1	76	515
Дзень добры, Беларуская зямля!	8	337	532
Дзень добры, Беларуская зямля!	8	501	539
Дзесяць год	8	99	524
Дзённік	8	511	539
Дзядзькі поплаў мераюць	1	287	529
«Дзякуй богу, як шклянка»	1	134	516
Дубовая галава і сабачая натура	8	381	534
<Думкі аб з'ездзе>	8	198	527
Думкі і імкненні народа	8	284	529
Думкі пра Паўлюка Труса	8	269	529
Дух прагнасці	8	432	536
Душа ў штанах	8	308	531
Жалезны крык	1	90	516
Жаночая праўда і мужчынская крыўда	1	280	529
Жыла і жыць будзе беларуская зямля!	8	301	530
Жэня Палтаўская	8	330	532
Забойства	1	233	518
Заваёва свету	7	421	566

	Том	Тэкст	Каментарыі
Забіяцкі пык	8	463	537
За блізкіх і родных	8	465	538
Замест паштовае скрынкі	8	95	524
Заплацім пану і яго паслугачу	8	430	536
Заработак	1	196	518
Заўтрашні дзень	2	413	475
Заўвага да перакладаў мастацкае літаратуры	8	104	524
Заўвагі да стылёвых тэндэнцый у творчасці Сяргея Знаёмага	8	205	527
Заўвагі пра драматургію	8	138	525
Захар Зынга	1	375	535
Захар Пагуда	7	460	567
Збіраць і выкарыстоўваць вопыт творчай работы	8	232	528
Звяга	2	231	472
З драмы	7	14	540
Злачынца пакараны	2	204	472
З'езд дэлегатак — сялянак і батрачак	8	11	522
З роднай глушы	8	58	523
Зямельны надзел дурнога Бадзілюка	8	385	534
Зямля. Апавяданне	2	325	473
Зямля. Раман	3	283	532
І вада заліта крывёю	8	49	523
Ідзі, ідзі	4	159	472
Ірынка	7	176	541
Как немец на свинье в вечный покой въехал	8	307	531
Кат у белай манішцы	8	355	533
«Кось, кось, пакуль у аглоблі»	8	366	534
Кружевное прикрытие	8	310	531
Крывавы апякун	8	444	537
Лета	7	34	540
Леў Даватар	8	327	532
Леў Талстой	8	97	524
Лісіца ў іспалкоме	8	8	522
Ліст Якуба Малькевіча	2	45	470
Літаратурныя творы прозай вясковых аўтараў	8	62	523
Люба Лук'янская	5	225	422
Лявон Бушмар	4	5	452
Лявончыкава Ліда і якубаўскі карчмар Сымон Біруля	7	518	573
Мадэльшчык Пархвіенка	2	192	472
Мае творчыя планы на 1940 год	8	276	529
Маё дзела цялячае	1	39	515
Макаркавых Волька	2	295	473
Максім Горкі	8	93	524
Максімка	1	143	516
Маладыя празаікі	8	159	526
Малатарня	1	448	538
Маленькая драма	1	395	536
Маленькая жанчына	2	341	474
Малюнак	2	5	469
Матчына благаславенне	2	348	474

	Том	Тэкст	Каментарыі
Матчына кроў	2	382	474
Мая «Ірынка»	8	293	530
Мельнікі	1	270	528
Местачкоўцы	7	282	265
Мінск	8	250	528
Міхал Макарэвіч	7	277	565
Млечны Шлях	6	167	505
Мураваны скляпок	2	262	473
Мы ведаем, хто наш вораг	8	193	527
Мяцеліца	1	311	532
Мяшчане ў густой пары	1	173	517
На беразе	1	62	515
На варце	1	34	515
Навагодняя ноч	2	330	473
На граніцы	1	29	515
На курортах	8	36	523
На нашай зямлі хоча гаспадарыць нямецкі пан	8	342	532
На новые высоты	8	195	527
На папялішчы	2	388	475
На пасёлку	7	304	265
На пыльнай дарозе	1	371	535
Народная нянавісць	8	298	530
На скрыжаванні дарог	7	152	541
На трыбуне «просты чалавек»	8	274	529
На тым беразе	7	539	575
Настаў вялікі дзень	8	470	538
Насцечка	5	361	429
Начлег у вёсцы Сінегах	1	498	539
Наша Армія і народ — адзіны	8	335	532
Наша вясна	8	357	533
Наша мова дасягнула вялікага росквіту	8	155	526
Н. В. Гоголь. К 130-летию со дня рождения	8	264	528
Небеларуская мова ў беларускай літаратуры	8	72	524
Не вер вушам сваім	8	391	535
(Не верце ніводнаму нямецкаму слову!..)	8	352	533
Некалькі заўваг да вучобы пачынаючых пісьменнікаў	8	167	526
Немцы знішчаюць беларускую культуру	8	395	535
Немцы знішчаюць беларускую культуру, топчуць асвету і навуку, мастацтва і літаратуру	8	457	537
Немцы ўстанаўляюць паншчыну	8	322	532
Непаразуменне	8	480	538
Не пі густога чаю	1	243	520
Не пішы чорт ведае як	7	7	540
Не хачу гэтак	2	12	469
(Новая пара гістарычнага жыцця беларускага народа)	8	449	537
Новыя людзі	1	185	518
Ноч пры дарозе	1	114	516
Нямецкае варапнё над Случчынай	8	429	536
Нямецкая цаца шырокага спажывання	8	399	535
Нямецкі паслугач выў, як сука	8	371	534

	Том	Тэкст	Каментарыі
Нямецкія фашысты знішчаюць культуру беларускага народа	8	451	537
Нянавісць	2	81	470
От автора	8	226	528
Павысіць літаратурную тэхніку	8	158	526
Паганыя косці	2	380	474
Па дарозе	1	250	521
Палкаводзец сацыялістычнай арміі	8	244	528
Палявыя людзі	1	107	516
Папоўскі вялікдзень	1	200	518
Парфір Кіяцкі	1	334	535
Пасля бою	7	449	566
Па слядах нямецкага заваёўніцтва	8	498	539
Па ўкраінскіх прасторах	8	33	522
Пачуцці	1	473	538
Паэт народа	8	368	534
Перад другім дзесяцігоддзем	8	90	524
Перамога будзе за намі!	8	314	531
Писатель писателю — брат	8	165	526
Пісьменнікі адказваюць камсамольцам-«камунараўцам»	8	146	525
Подзвіг ціхага чалавека	8	372	534
Пошукі будучыні	6	5	471
Пра вучобу і творчасць пачынаючых	8	179	526
Пракляцце кату Гітлеру	8	461	537
Прамова на Першым пашыраным пленуме Арганізацыйнага камітэта ССПБ	8	121	525
Пра п'есу «На платформу» В. Сташэўскага	8	188	527
Пра планавасць працы	8	148	526
Пра сваю п'есу	8	119	525
Прасторны дом	2	392	475
Праўда аб чалавеку	8	295	530
Працаваць над драматургічным словам	8	171	526
Працу з кадрамі — у творчы план	8	152	526
Працу пісьменніка павінны лічыць працаю, а не забаўкаю	8	101	524
Пробуюць грушы шумець	1	402	536
Публіцыстычныя нататкі	8	107	525
Пытанне сённяшняга дня	8	7	522
Радасць жанчыны	1	214	518
Рамонтная брыгада	2	187	471
Расказы партызан Віцебшчыны	2	338	474
Расплата	2	335	473
Родныя мясціны	2	319	473
Рэальнасць, фантазія, вымысел	8	191	527
Рэальная шматграннасць і філасофскае адзінства	8	114	525
Рэдакцыйны госць	8	60	523
(Рэцэнзія на зборнік Васіля Стэфаніка «Твори»)	8	86	524
Самахвалавіцкая ўзаемадапамога і самагонныя трубкі	8	32	522

	Том	Тэкст	Каментарыі
Свая хата	7	454	567
Свята працы і свету	1	261	524
«Святая» папружка	2	255	472
Семнаццаць год	2	164	471
«Сентыментальны вальс»	8	289	530
Сёмая скура	8	389	535
Сіла нашай культуры — у інтэрнацыяналізме	8	142	525
Сімпатычная дубіна	8	433	536
Сканцэнтраваць літаратурныя сілы . . .	8	190	527
Скіп'ёўскі лес	6	413	506
Сладенького захотели...	8	319	531
Слуцкія сурвэты	8	508	539
Смерць	2	361	474
Смерць гаўляйтара ў Мінску	8	468	538
Снегавыя дарогі	1	492	538
Спатканне («Была восень»)	1	507	539
Спатканне («Хмурыцца дзень»)	1	496	538
Спатканне (урывак з рамана «Трыццаць год»)	7	412	566
Спатканні з васпаватым чалавекам . . .	2	108	470
Спор об арийской крови	8	306	530
Справа Віктара Лукашэвіча	2	57	470
Срэбра жыцця	1	266	524
Стварэнне тыпаў і вобразаў жыцця . . .	8	203	527
Судны дзень	7	437	566
Сумліцкая хроніка	7	494	573
Супраць звера	8	324	532
Сцены	1	452	538
Сцяпанавы дзеці	2	305	473
Сям'я Юрыя Гарэйкі	2	122	470
Сястра	3	5	532
Таварыш Сімянюк	1	512	539
Творчая ўдача тэатра	8	280	529
Тени мрачного прошлого	8	223	527
Тонкая душа тоўстай гадзіны	8	446	537
Тоня	7	432	566
Трагедыя майго настаўніка	1	501	539
Трухлявае кола	2	210	472
Трыццаць год	7	317	565
Трэцяе пакаленне	5	5	403
Тэатр з будучыняй	8	199	527
У імя будучыні	8	317	531
У падвале	1	428	537
У роднай глушы	8	42	523
Урывак з няскончанай п'есы	7	231	565
Урывак з рамана без назвы	7	537	574
Урывак з рамана «Захар Пагуда»	7	487	573
Усяму свой час	1	87	516
У сям'і Калацкіх	7	430	566
Фашыст Курц раве жаласна	8	354	533
Флёркавы слёзы	2	278	473
Франтаваты камендант	8	483	538
Фэст	1	205	518

	Том	Тэкст	Каментарыі
Хвоі гавораць	1	407	536
Цудоўная педагогіка	8	379	534
Чистокровная вошь	8	313	531
Что такое гитлеровский «социализм»?	8	454	537
Шарлатанскі зброд на службе ў нямецкіх акупантаў	8	364	533
Шаўцоў Янка	1	367	535
Шмат у нас абломаўшчыны, безадказнасці	8	228	528
Што пасееш — тое і пажнеш	8	384	534
Шчанюк з берлінскай сабакарні	8	442	536
Юзік і Рыгорка	1	230	518
Як дзядзька Тамаш напалохаў ваўкоў	2	282	473
Як какорынцы, каб не астацца ў дурнях, школу будуюць	8	30	522
Як мы пакінулі хутар	1	432	537
Як у дзень ураджаю церабілаўцы ў людзі выйшлі	1	163	517
Янка Купала	8	485	538
Ясная ноч	1	444	538
Ясны дзень краіны	8	233	528

ПАКАЗЧЫК ІМЁН

Азгур З. 377
Александровіч Алеся 513
Александроўская Л. П. 376
Астрэйка А. 376
Багдановіч М. 271, 362, 368—370, 490
Багушэвіч Ф. 345, 486, 519
Бальзак А. 118
Бехер І. 78
Бірыла Т. 154, 159, 167, 175, 176, 181, 182, 183
Блажко А. 320, 344
Броўка П. 376
Будзённы С. М. 247, 248
Бузук П. А. 111, 112
Бумажкоў Ц. П. 316, 413—427
Бядуля Зм. 48, 101, 287, 452, 490
Бялінская М. 290
Бялінскі В. Р. 266, 268
Варашылаў К. Я. 244—249
Васілёнак Я. П. 229
Вітка В. (Крысько Ц.) 504, 507, 513
Вольскі В. 412
Высоцкая А. К. 515, 516
Гайшук 187
Гарэцкі М. 83
Гастэла М. 502
Герцан А. І. 267
Гётэ І. 193
Гладкі А. 67
Глебка П. 519
Гогаль М. В. 35, 264—268
Горкі М. 93, 94, 159, 169, 172, 271, 489, 519
Грубэ А. В. 377
Гюго В. 118
Даватар Л. М. 327—329
Дастаеўскі Ф. 83
Дашкевіч 187
Дубоўка У. 73, 228
Дуброўскі І. 65
Дзяржынскі Ф. Э. 246, 282
Ермаловіч 167, 181, 183, 184
Звездачотаў М. П. 290, 292
Знаёмы С. 205, 206, 210—213, 215—221
Зораў М. А. 199
Іванаў У. 71
Ільінскі А. К. 281
Казляк У. 161, 167, 175, 185
Калачынскі М. 187
Каліноўскі К. 320, 344
Калюга Л. 123
Каплеўскі 187
Карамзін М. М. 157
Кауцкая М. 180
Кедрык В. С. 261—263
Клейнбарт Л. М. 70
Клікман С. 201
Колас Я. 123, 124, 195, 242, 271, 276, 284, 285, 376, 404—406, 408, 435—438, 452, 490, 493
Крапіва К. 377, 410—412
Краўчанка У. 154, 167, 168, 177, 186
Крыловіч У. 199
Кузьмянкоў 187
Куляшоў А. 228
Купала Я. 99, 193, 284, 285, 405, 410, 452, 485—495
Лагвіновіч 154, 167, 185, 186
Левановіч 167
Ленін У. І. 28, 78, 98, 169, 238, 241, 245, 257, 280, 282, 288, 332, 376, 403, 503
Ляонаў Л. 514
Лермантаў М. Ю. 264
Літоўскі О. 289
Лойтар Н. Б. 290
Лужанін М. 518, 520
Луковіна-Грыбкова А. 333, 334
Лынькоў М. 406—408, 410, 516
Любан І. 377
Мазалеўская Л. І. 291
Малкін Б. 294
Малчанаў П. С. 281, 282
Манцэвіч 167
Маркс К. 169, 259
Марчанка 167
Машара М. 376
Мерымэ П. 140
Мікуліч Б. 228
Міронава Е. Д. 201

Міцкевіч А. 193
Млодэк Р. В. 377
Мурамцаў І. А. 377
Някрасаў М. А. 271
Пагодзін М. 280, 281
Палтаўская Я. 330—334
Панамарэнка П. К. 515, 516, 518
Парыбак М. 509
Паўлоўскі С. 417
Паўлоўскі 154, 159, 187, 316
Пашута 167
Пестрак П. 519, 520
Пінчук С. 162, 167, 187
Прагін 376
Пушкін А. С. 265, 266
Раманоўская І. М. 513, 516, 520
Раманоўская М. К. 515, 516
Раманоўскі Г. К. 515, 516
Раманоўскі М. К. 515, 516
Румянка 154
Самуйлёнак Э. 277—279
Свераноўская Р. І. 515, 520
Сечка А. 66
Скарына Ф. 345
Стаховіч А. 188, 189
Стэфанік В. 86, 89
Сяргейчык Ц. М. 80, 282, 283, 294
Танк М. 519
Талстой Л. 48, 80, 82, 83, 95, 97, 193, 211, 280
Трус П. 269—272
Туманскі А. 159, 162, 163, 167, 168, 187
Тышкевіч А. 339, 340
Уладамірскі У. 199
Успенскі Г. 159, 169
Федзін К. 84, 519
Фрунзе М. В. 257
Чарвякоў А. Р. 27, 28
Чарэднік І. С. 417
Чорны К. 71, 114, 377, 519
Царанкоў Д. С. 417
Цікоцкі Я. 376
Цэткін К. 28
Шаўцоў С. 159, 162, 167, 184—186
Шаўчэнка Т. Р. 35, 193, 338
Шырма Р. 519
Шырокаў 167, 181—184
Шэкспір В. 193
Шэлег 291
Энгельс Ф. 180

ЗМЕСТ

Пытанне сённяшняга дня 7
Лісіца ў іспалкоме 8
З'езд дэлегатак — сялянак і батрачак . . . 11
Як какорынцы, каб не астацца ў дурнях, школу будуюць 30
Самахвалавіцкая ўзаемадапамога і самагонныя трубкі 32
Па ўкраінскіх прасторах 33
На курортах 36
Вёска на новым шляху 39
У роднай глушы 42
Аўтабіяграфія 48
І вада заліта крывёю 49
З роднай глушы 58
Рэдакцыйны госць 60
Літаратурныя творы прозай вясковых аўтараў 62
Аўтабіяграфія 70
Небеларуская мова ў беларускай літаратуры 72
(Рэцэнзія на зборнік Васіля Стэфаніка «Твори») 86
Перад другім дзесяцігоддзем 90
Максім Горкі 93
Замест паштовае скрынкі 95
Леў Талстой 97
Дзесяць год 99
Працу пісьменніка павінны лічыць працаю, а не забаўкаю 101
Заўвага да перакладаў мастацкае літаратуры 104
Публіцыстычныя нататкі 107
Рэальная шматграннасць і філасофскае адзінства 114
Пра сваю п'есу 119
Прамова на Першым пашыраным пленуме Арганізацыйнага камітэта ССПБ 121
Вялікая і малая тэма 125
Заўвагі пра драматургію 138
Сіла нашай культуры — у інтэрнацыяналізме 142
Пісьменнікі адказваюць камсамольцам-«камунараўцам» 146

Пра планавасць працы 148
Працу з кадрамі — у творчы план 152
Наша мова дасягнула вялікага росквіту . . 155
Павысіць літаратурную тэхніку 158
Маладыя празаікі 159
Писатель писателю — брат 165
Некалькі заўваг да вучобы пачынаючых пісьменнікаў 167
Працаваць над драматургічным словам . . 171
Вучоба і творчасць пачынаючых літаратараў 174
Пра вучобу і творчасць пачынаючых . . 179
Пра п'есу «На платформу» В. Сташэўскага 188
Сканцэнтраваць літаратурныя сілы . . . 190
Рэальнасць, фантазія, вымысел 191
Мы ведаем, хто наш вораг 193
На новые высоты 195
<Думкі аб з'ездзе> 198
Тэатр з будучыняй 199
Стварэнне тыпаў і вобразаў жыцця . . . 203
Заўвагі да стылёвых тэндэнцый у творчасці Сяргея Знаёмага 205
Тени мрачного прошлого 223
От автора 226
Абуджаць лепшыя думкі і пачуцці чытача 227
Шмат у нас абломаўшчыны, безадказнасці 228
Збіраць і выкарыстоўваць вопыт творчай работы 232
Ясны дзень краіны 233
Палкаводзец сацыялістычнай арміі . . . 244
Мінск 250
Васіль Сымонавіч Кедрык 261
Н. В. Гоголь. К 130-летию со дня рождения 264
Думкі пра Паўлюка Труса 269
Гістарычная справядлівасць 273
На трыбуне «просты чалавек» 274
Мае творчыя планы на 1940 год 276
Аб Эдуарду Самуйлёнку 277
Творчая ўдача тэатра 280
Думкі і імкненні народа 284
Аўтабіяграфія 286
«Сентыментальны вальс» 289
Мая «Ірынка» 293
Праўда аб чалавеку 295
Вялікая школа для ўсіх тэатраў 296
Народная нянавісць 298
Жыла і жыць будзе беларуская зямля! . . 301
Блізак час расплаты 302
В разведке 305
Спор об арийской крови 306
Как немец на свинье в вечный покой въехал 307
Душа в штанах 308
Кружевное прикрытие 310
Беларускі народ змагаецца з акупантамі 311
Чистокровная вошь 313

Перамога будзе за намі! 314
У імя будучыні 317
Сладенького захотели... 319
Будзем адзінадушнымі і непахіснымі . . 320
Немцы ўстанаўляюць паншчыну 322
Супраць звера 324
Леў Даватар 327
Жэня Палтаўская 330
Верная дачка беларускага народа . . . 333
Наша Армія і народ — адзіны 335
Дзень добры, Беларуская зямля! 337
На нашай зямлі хоча гаспадарыць нямецкі пан 342
Да беларускага народа 344
Беларускія літаратары ў дні Айчыннай вайны 351
(Не верце ніводнаму нямецкаму слову!..) 352
Фашыст Курц раве жаласна 354
Кат у белай манішцы 355
Наша вясна 357
Абаронцы нямецкай тыфознай вошы . . . 359
«Выхваляўся, выхваляўся ды і здох» . . 360
Далікацтва каля вісельні 362
Шарлатанскі зброд на службе ў нямецкіх акупантаў 364
«Кось, кось, пакуль у аглоблі» 366
Паэт народа 368
Нямецкі паслугач выў, як сука 371
Подзвіг ціхага чалавека 372
Беларускае мастацтва ў часе Вялікай Айчыннай вайны 375
Берлінскі анучнік 378
Цудоўная педагогіка 379
Дубовая галава і сабачая натура 381
Што пасееш — тое і пажнеш 384
Зямельны надзел дурнога Бадзілюка . . . 385
Бандыцкаму фюрэру, крывавому людаеду, сусветнаму абармоту і прахвосту, дурному Адольфу Гітлеру — пішуць беларускія партызаны з атрада бацькі Мінная 387
Сёмая скура 389
Не вер вушам сваім 391
Гаўляйтар і яго падлізнікі 393
Немцы знішчаюць беларускую культуру . . 395
Гаўляйтарская «акадэмія» 397
Нямецкая цаца шырокага спажывання . . 399
«Акадэмічны» фрыц 401
Беларуская проза і драматургія часу Айчыннай вайны 403
Герой Савецкага Саюза Ціхон Піменавіч Бумажкоў 413
Бургомістр і курыца 428
Нямецкае варанне над Случчынай 429
Заплацім пану і яго паслугачу 430

Дух прагнасці 432
Сімпатычная дубіна 433
Вялікі паэт беларускага народа 435
(Быў час у жыцці беларускага народа...) 437
Аб нашай гордасці 440
Шчанюк з берлінскай сабакарні 442
Крывавы апякун 444
Тонкая душа тоўстай гадзіны 446
(Новая пара гістарычнага жыцця беларускага народа) 449
Нямецкія фашысты знішчаюць культуру беларускага народа 451
Что такое гитлеровский «социализм»? . . 454
Аб сваім новым рамане 456
Немцы знішчаюць беларускую культуру, топчуць асвету і навуку, мастацтва і літаратуру 457
Праклянцце кату Гітлеру 461
Забіяцкі пык 463
За блізкіх і родных 465
Смерць гаўляйтара ў Мінску 468
Настаў вялікі дзень 470
Автобиография 472
Ваўкі ратуюць скуру 474
Воля рве ланцугі 476
Варочаецца жыццё 478
Непаразуменне 480
Франтаваты камендант 483
Янка Купала 485
Дарахвеевы порткі 496
Па слядах нямецкага заваёўніцтва 498
Дзень добры, Беларуская зямля! 501
Аб зборніку «Гартаванне» 504
Слуцкія сурвэты 508
Дзённік 511
Каментарыі 522
Летапіс жыцця і творчасці 539
Алфавітны даведнік т. 8 591
Алфавітны даведнік тт. 1—8 595
Паказчык імён 602

Чорны К.

Ч 75 Збор твораў у васьмі тамах. Том восьмы. Публіцыстыка, крытычныя артыкулы, дзённік, летапіс жыцця і творчасці, алфавітныя даведнікі твораў, паказчык імён. Мн., «Маст. літ.», 1975.

616 с. з іл.

Восьмы том складаюць публіцыстычныя і крытычныя артыкулы, дзённік, летапіс жыцця і творчасці Кузьмы Чорнага, алфавітныя даведнікі твораў, паказчык імён.

Ч $\frac{70303\text{-}210}{М\ 302(05)\text{-}75}$ 105-75 **Бел 2**

На белорусском языке

Кузьма Чорный

(Николай Карлович Романовский)

Собрание сочинений в восьми томах

ТОМ ВОСЬМОЙ

Публицистика 1923—1944. Дневник.
Летопись жизни и творчества

Рэдактар А. Д. Куліш
Мастак Ю. К. Зайцаў
Мастацкі рэдактар Л. Я. Прагін
Тэхнічны рэдактар З. Г. Сень
Карэктар Я. А. Бебель

АТ 09280. Здадзена ў набор 13/VI 1975 г. Падп. да друку 1/XII 1975 г. Тыраж 14 700 экз. Фармат $84\times108^{1}/_{32}$. Папера друк. № 1. Ум. друк. арк. 32,34. Ул.-выд. арк. 30,74. Зак. 2390. Цана 1 руб. 24 кап.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Мінск, Савецкая, 19.

Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Мінск, Чырвоная, 23.